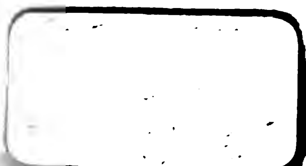

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1850.

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1850.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
OF
TIJDSCHRIFT
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
WAARIN DE
BOEKEN en SCHRIFTEN,
DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1850.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

J. STEMVERS.

1850.

BIBLIOTHECA · BODLEIANA

De vorm van bestuur, ontleend aan hetgeen de gemeente gewoon was te eerbiedigen, werd Aristokratisch. NEANDER zet dit duidelijk uiteen, en wij kunnen ons zeer goed vereenigen met zijne ontwikkeling en verklaring van de betrekking tusschen ouderling en bisschop. In die combinatie lag eene zamensmelting van het *Joodsche* en *Grieksche* element, waaruit evenwel later ontwikkeld is, wat PETRUS noch PAULUS konden voorzien of bedoelen. Hij geeft vervolgens de betrekking aan tusschen de ambten van leeraar en bestuurder der gemeente, en deelt zijn gevoelen mede over de wijze van verkiezing, bij het bezetten van Kerkelijke bedieningen.

Het spreekt van zelf, dat het Christendom, hetwelk een ontwikkelingsbeginsel in zich bevat, geen *status quo* kon toelaten; aan het bederf echter, dat de menschelijke natuur heeft aangetast, is het te wijten, dat de veranderingen, die te voorschijn traden, niet altijd zuivere voortbrengselen waren van het scheppend en vormend vermogen des Christendoms. Het was te voorzien, dat bij uitbreiding van de Christelijke kerk ook haar vorm van bestuur zou gewijzigd worden naar voorkomende omstandigheden. NEANDER onderzoekt naar dezen, en leidt, na de onderscheiding tusschen bisschop en ouderling te hebben aangetoond, daaruit de ontwikkeling af van het monarchaal-bisschoppelijk kerkbestuur, het ontstaan eener afzonderlijke priester-orde naar Joodsch model en de onderscheiding tusschen geestelijken en leeken, in meerdere en mindere heiligheid van wezen. Vandaar de afzondering der geestelijken van de wereld, in eene bijzondere Kaste, die de kiemen bevatte van het later zich luistervol openbarend middeleeuwsch priesterdom! En toch waren de leeken aan het einde van dit tijdperk nog niet tot onmondigheid afgedaald, daar zij bij de verkiezing van leeraren en bestuurders eene beslissende stem uitbragten. De uitbreiding der gemeente gaf ook eene natuurlijke aanleiding tot vermeerdering van het personeel des bestuurs en rangverdeelingen in hetzelve. De Schrijver ontwikkelt dit zeer geleidelijk.

Het verband der gemeenten onderling, en de betrek-

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1850.

de *uitsluiting uit de gemeenschap der zigtbare kerk en herstelling in dezelve.* De kerkelijke tucht in hare oorspronkelijke opvatting en toepassing was een doeltreffend middel om de zuiverheid der kerk tegen de besmetting der wereld te bewaren, en als zoodanig reeds door den Apostel PAULUS aanbevolen. Men beschouwde, volgens den Schrijver, de kerk als eene opvoedingsschool, die wel opbouwde, maar niet afbrak. Men achtte zich dáárom verpligt den uitgesloten broeder, na voldoende bewijzen van berouw, boete en verbetering, weder in de verbeurde gemeenschap op te nemen. Alleen vond dit laatste tegenspraak, omdat kerkelijke boete en voldoening aan God voor 't zelfde gehouden en uitdeeling met aankondiging van vergiffenis verward werden. Zoo ontstonden er geschillen over het al of niet weder opnemen van dezulken, die aan doodelijke zonden schuldig waren.

Nu maakt NEANDER ons bekend met de scheuringen, betreffende het kerkbestuur en de kerkelijke tucht, die de gemeenten van *Afrika* en te *Rome* verontrustten. Wij bewonderen de helderheid, waarmede hij vooral de *Karthaagsche* scheuring in haar ontstaan en voortgang beschrijft; zijn menschkundige blik verspreidt een weldadig licht over de geschiedenis. Gelijken lof verdient zijne voorstelling van de Romeinsche twisten. Zoo wel NOVATIANUS als zijn grooten tegenstander CYPRIANUS regt latende wedervaren, wijst hij beider gronddwaling aan, uit welke hunne valsche gevolgtrekkingen van zelve moesten voortvloeijen.

De derde Afdeeling is bestemd, om het Christelijk leven en de Christelijke eeredienst uit de eerste tijden der Christelijke Kerk bekend te maken. Wie gevoelt niet, dat dit een allerbelangrijkst onderwerp is! Het Christendom was geene school; nog minder eene uitkomst op het papier, afgeleid uit wijsgeerige sluitredenen; allerminst een godenbeeld, in het brein eens dichters geboren: het was leven en trad in de werkelijkheid, gelijk de wereld, toen zij uit de hand des Scheppers te voorschijn kwam. Het Christendom heeft ook geen afgetrokken deugd, maar het leven: »CHRISTUS," tot ideaal, en waar de CHRISTUS het

zigtbaarst in de gemeente te voorschijn komt, is de kerk hare bestemming het meest nabij. Het kon niet anders dan van hoog belang zijn te weten, hoe dit Christelijk leven zich bij zijne eerste verschijning in zijne frissche jeugd openbaarde. Menigeen liet zich verlokken, om den Apostolischen tijd en de daarop volgende eeuw voor een gouden tijd te houden. Mij dunkt, de ernstige bestraffingen, door de Apostelen in hunne brieven nedergelegd, zijn reeds meer dan genoeg, om dien gulden droom te doen eindigen. Het Christendom werd het eigendom van menschen, die van nature zondig zijn, en, of men het weten wille of niet, zondaars blijven. Eene onpartijdige beschouwing kan dus niet anders dan welkom zijn, en NEANDER heeft de verdienste, die gegeven te hebben. Hij stelt op den voorgrond de volle, alles doordringende, heiligende kracht van het Christendom, en hoe het die openbaarde, doet hij uitkomen door de getuigenissen van mannen, die ze niet enkel beschreven, maar ook zelve ondervonden hebben. Hij maakt verder opmerkzaam op het onderscheid in levenswandel bij de heidenen en bij de Christenen, en wijst de oorzaken aan, waardoor de Christelijke gezindheid werd bevorderd of tegengewerkt. En gelijk doorgaans het uiterlijke poogt het inwendige aan zich te onderwerpen, zoo kwam allengs de zucht in de gemoederen, om zich van de uitwendige heilgoederen, bij voorkeur van den doop, te bedienen, om zedelijke tekortkomingen dáármede te vergoeden. »Wij moeten ons dus wachten," zegt de bedachtzame NEANDER, »de eerste kerk tot eene gemeente zonder vlek of rimpel te verheffen; evenzeer moeten wij op onze hoede zijn, om ons door de gebreken, die haar aankleefden, te laten vervoeren, tot miskenning van den hemelschen glans, die haar desniettemin omstraalt. Met uitsluitend op het een of ander het oog te vestigen, loopt men ligt gevaar, haar tot een ideaal van schoonheid en reinheid of tot eene wangestalte te maken; voor beide dwalingen bewaart ons eene onpartijdige beschouwing van haren toestand."

Wat in de eerste Christelijke kerk met kracht te voorschijn trad, was de broederliefde en weldadigheid. NEANDER

brengt er proeven van bij, en de geschiedenis van achttien eeuwen wijst op den boom, men zou haast zeggen uit het paradijs overgeplant, waarop zoo vele liefdadige-inrigtingen, in wier vruchten ook wij nog deelen, zijn geënt en gegroeid, die het Christendom zoo gunstig van het heidendom, zelfs in zijn bloeijendst tijdperk van verlichting en beschaving, onderscheidden.

Zeer naauwkeurig wordt de betrekking der Christenen tot den burgerlijken Staat bepaald, die, bij zoo vele tegen elkander aandruischende beginselen, weldra tot botsing aanleiding moest geven. Het verwondert ons niet, dat de Christelijke ijver in zijn jeugdigen gloed weinig geneigdheid toonde, om met de afgeleefde vormen van het heidendom te transigeren. Scherp openbaarde het Christendom zijn afkeer van bloedig volksvermaak als onmenschelijk, en van het tooneel als zedelijk logenachtig. Het is opmerkelijk, dat SOLON niet anders oordeelde, toen THESPIS het treurspel begon in te voeren. Wat NEANDER aangaande het oordeel der Christenen over de slavernij in het midden brengt, bewijst, dat zij zich niet door een hersenschimmig onbereikbaar Utopia lieten vervoeren, tot ontbinding van de maatschappelijke orde; maar alleen zich aankantten tegen hetgeen de maatschappij van God verwijdert en hare ontbinding in de hand werkt. Vandaar ook bij de ernstigste opvatting van het Christendom die onverzettelijke afkeer om door het dragen van wapenen het goddelijk vredebeginsel te verloochenen.

Het lag in den regel, dat de heidenen de Christelijke naauwgezetheid aanzagen voor dweeperij; voor eene vroomheid, die zich in onvroomheid oploste. NEANDER beschouwt het ook als een natuurlijken gang van het menschelijke, zoo ligt eenzijdige hart, dat het *ascetische* welhaast overdreven werd; terwijl anderen zich van waarlijk Christelijke pligten ontslagen hielden, en zich ongehouden achtten tot de volstrekte zedelijke reinheid, die zoo velen als het ideaal van Christelijke reinheid zochten te bereiken. Dit ideaal werd doorgaande daar verwezenlijkt waar het ook alleen gezocht moet worden, namelijk in het huiselijk leven en gezellig verkeer, gelijk de Chris-

telijke Godsdienst zich het liefst openbaart. De Heer toch was niet een profeet der woestijn, maar te huis in den gezelligen omgang. Daar openbaarde Hij zijne heerlijkheid, en zijn geest verlangt geen anderen tempel. Het is geen geest, die zich in boeken verbergt of in eenzaamheid opsluit; maar in het leven leeft. NEANDER doet zien, hoe het Christelijke element zijne eigenaardige kracht in het huiselijke leven deed werken; wat haar belemmerde, en hoe men de hindernissen zocht te boven te komen. Men was daartoe in staat, omdat het gebed de polsslag was van het innerlijke leven. NEANDER doet onderscheidene getuigen optreden, die ondubbelzinnig uitspreken, wat men over het gebed dacht en hoe hoog het stond aangeschreven.

In een volgend onderdeel wordt de openbare en gemeenschappelijke eeredienst der Christenen beschouwd en voorgesteld, gelijk zij inderdaad was, als eene geestelijke godsvereering. Een rijkdom van waarneming en opmerking verrast ons, in het bijzonder, ten aanzien van den afkeer der eerste Christenen van alle kunst. De oorsprong der beelden in de kerken is voldingend opgehelderd. Wij voorspellen den lezer veel genoegen bij het nagaan der historische voorstelling van de feesttijden. Men kan wel denken, dat de Christenen, zoo wel uit de Joden als uit de heidenen, beide aan godsdienstige feesten gewoon, tijdperken, door grootsche herinneringen dierbaar, zouden afzonderen, om hunnen Heer te loven. Het is een aangenaam gezigt, de verachte en vervolgde Christengemeente feest te zien vieren. Maar de feestdagen waren ook dagen van ootmoed en blijdschap in Hem, die wel gedood maar weder levende was en de zijnen hielp de wereld overwinnen en juichen in de verdrukking.

Daartegen echter staken met scherpe kleuren de twisten af, over den tijd der viering van het Paaschfeest, waarbij de *Roomsche* Bisschop VICTOR zijne roeping zoo zeer vergat, dat hij der gemeente van *Klein-Azië* de gemeenschap opzeide. Een treurig voorspel van aanmatiging en heerschzucht!

Dit deel wordt gesloten met voorstelling der afzonder-

lijke handelingen bij de Christelijke eeredienst in haar ontstaan en ontwikkeling, en getuigt alweder van des Schrijvers gelukkige gave om zich in den tijd, dien hij beschrijft, te verplaatsen en dien in zich op te nemen en getrouwelijk weder te geven. Zoo zal ieder oordeelen, die hem volgt in zijne voorstelling van de ontwikkeling der kerkelijke begrippen over den *Doop* en het *Avondmaal*. De kiem van later goed gebruik en misbruik ligt hier aanschouwelijk voor het oog. Wij durven geene ruimte vergen, om dit met proeven te staven. Liever geven wij hier NEANDERS beschouwing van *Doop* en *Avondmaal* met zijne eigen woorden: »De *zigtbare* kerk vorderde..... *zigtbare* teekenen, ter aanduiding van het geestelijke, dat haar innerlijk wezen uitmaakt; en ook aan deze behoefte heeft CHRISTUS, die eene zigtbare kerk wilde stichten, voldaan. Hij stelde te dien einde *twee uitwendige teekenen* in, als zinnebeelden van de onzigtbare gemeenschap tusschen Hem, het Hoofd der gemeente, en de geloovigen, de leden van zijn ligchaam, alsmede van hunne gemeenschap met elkander. Deze teekenen moesten, naar het doel der instelling, aanschouwelijk de hemelsche heilgoederen uitdrukken, door Hem aan de leden van zijn ligchaam geschonken; en met het geloovig gebruik van deze, den *zinnelijken* mensch aangeboden teekenen, zou voor hunnen *inwendigen* mensch het genot van zijne gemeenschap en van die heilgoederen verbonden zijn. Gelijk nu in het gansche Christendom en geheel het Christelijk leven niets op zich-zelf staat, maar alles, van één middelpunt uitgaande, tot één geheel verbonden wordt, zoo moet ook de zaak, door die uitwendige teekenen voorgesteld, iets blijvends zijn, dat het geheele innerlijke leven des Christens betreft; dat wel van één punt des tijds uitgaat, maar zich nogtans over dat geheele leven uitstrekt, en vervolgens slechts op bijzondere tijden behoeft opgewekt en versterkt te worden. Zoo was de Doop het teeken van de eerste intrede in de gemeenschap met den Verlosser en de Gemeente, van de eerste toeëigening der goederen, door hem aan den mensch geschonken: vergeving van zonde en de daaruit voortvloei-

jende verzoening met God, en alzoo van het deelgenootschap aan een nieuw, Gode geheiligd leven. Zoo was het *Avondmaal* het teeken van de standvastige volharding in die gemeenschap en van het aanhoudend deelgenootschap aan die hemelsche goederen, en waren beide te zamen de uitdrukking van het innerlijke geestelijke leven des Christens in zijn ontstaan en zijne voortgaande ontwikkeling. In de wijze waarop deze teekenen bediend werden, drukte steeds het eigenaardige karakter der Christelijke eeredienst zich uit, gelijk die bediening omgekeerd, ten allen tijde, den grootsten invloed op de eeredienst geoefend heeft. De naauwe betrekking, waarin de oogenblikken, door het ontvangen van die teekenen geheiligd, tot het geheele geestelijke leven van den Christen stonden, de innige zamenhang, die hier tusschen het inwendige en uitwendige aanwezig was, werd door de eerste Christenen diep en levendig gevoeld. Maar een nadeelig gevolg had het voor 't Christelijk leven, dat zij 't geen aldus voor hun gevoel verbonden was, naar het begrip niet behoorlijk onderscheidden. Hierdoor werd men verleid, zich ten aanzien dezer teekenen, die met het wezen der kerk zoo naauw te zamen hingen, aan dezelfde verheffing van het uitwendige schuldig te maken, waartoe men met opzigt tot het begrip der Kerk vervallen was, en zoo werd de eene dwaling wederkeerig de bron der andere."

Hiermede zijn wij het einde van het eerste deel genaderd. Wij wenschen den bekwamen Vertaler, die het niet altijd vloeijend en helder oorspronkelijke in zoo gemakkelijk als duidelijk Nederduitsch overbrengt, de noodige lust en aanmoediging toe, om zijn gewigtigen arbeid voort te zetten en gelukkig te voltooijen.

H. J. H. S.

De vereeniging der Protestanten in Nederland. — Openbare brief aan den Weleerwaarden Zeer Geleerden Heer F. KOPPIUS, *Predikant der Hervormde Gemeente te Ham en Fransum, behelzende eenige bedenkingen op zijn ge-*

schrift: »De vereeniging der Protestanten in Nederland, »en enkele stappen daartoe. Een bescheiden woord tot »alle zijne geloofsbroeders," van J. G. LIERNUR, *Predikant bij de Evangeliesch Luthersche Gemeente te Haarlem. Te Tiel, bij* C. Campagne. 1849. *In gr. 8vo.* 58 *bl. f* : - 40.

Wanneer deze *openbare brief* van den voortreffelijken LIERNUR ons vroeger ware geworden, zouden wij deze aankondiging gevoegd hebben bij de beoordeeling van het werkje van den Heer KOPPIUS, en die beoordeeling zou, om den inhoud van deze *brochure*, korter zijn geworden. Immers in *principe* zijn wij het met den Eerw. LIERNUR geheel eens; dat, namelijk, eene vereeniging van Protestanten voor het tegenwoordige onmogelijk is, en, ware zij mogelijk, geenszins zoo wenschelijk moet gerekend worden. Het belang der zaak deed den Schrijver de pen opvatten, en inderdaad verdient het onderwerp hooge belangstelling. Boven velen ook is onze Luthersche Ambtsbroeder geregtigd openlijk zijn gevoelen uit te spreken, daar hij reeds meermalen de resultaten van zijn wijsgeerig en gemoedelijk nadenken over dit onderwerp aan het publiek mededeelde. De toon in dezen brief is den Evangeliedienaar waardig; bij verschil van gevoelen brengt de Schrijver eene regtmatige huldè aan de goede bedoeling en den krachtigen schrijfstrant van den Heer KOPPIUS. Daar wij ons gevoelen in N°. XV van dit Tijdschrift breedvoerig ontwikkelden, hebben wij hier niet anders bij te voegen dan den wensch, dat de beide geschriften verdiende belangstelling mogen ondervinden, en medewerken tot bevordering van echt Evangelischen zin, die zich openbaart in het huiselijk en maatschappelijk leven! — dat het der wetenschap en Christelijke liefde moge gelukken om de scheidingmuren, die thans nog tusschen de belijders van CHRISTUS zijn opgerigt, te ondermijnen en eenmaal geheel te doen wegvallen! — Als proeve der denk- en schrijfwijze van den Heer LIERNUR deelen wij eene enkele bladzijde (29) uit dezen brief mede. »Maar al ware het, dat eene ver»eeniging aller Protestanten tot eene eenige Kerk, met

»of zonder tegenstand, maar altijd op eene wijze, die »zelfs geene voorbijgaande schade mogt doen aan de zaak »der zedelijkheid, geboren werd: zoo blijven wij toch »vragen: wat goeds daaruit zou geboren worden, het- »welk wij nu niet bij den tegenwoordigen staat ruim- »schoots bezitten? Wat de wetenschap, wat de opvoe- »ding der jeugd, wat de ware Christelijke beschaving, »wat het huiselijk leven er mede zou winnen? Of meent »gij, dat er op deze wijze, met meer vooruitzigt op de »overwinning, tegen de Roomsch-Katholieke Kerk zou »kunnen gestreden worden? Dat is tallooze malen be- »weerd; — en het werd op eene wijze beweerd, als »ware het niet tegen te spreken. Maar verstaat hij, die »dit zoo sterk beweert, wel wat hij zegt; wat hij wil? »Men ziet de Protestantsche en Katholieke Kerken toch »niet aan voor twee vijandelijke tegenover elkander ge- »plaatste legers, die met physieke krachten elkander wil- »len bestrijden; en waarvan elk zich concentreert om »een beslissenden slag te leveren? Ware dit zoo: dan »vraag ik: zou dan tegen eene magt als die van *Rome* »met niet beter gevolg voor de Protestanten een gueril- »lasoorlog gevoerd worden? Maar ik — en dit zult gij »met mij — gruw, wegens het gevaar voor menschheid »en Christendom, van elken oorlog en, op grond van »hetgeen de geschiedenis leert, van een Godsdienst- »oorlog. Moet er echter gestreden worden, dan mag dit »alleen met liefde voor de waarheid, met wapenen des »geestes geschieden. Maar zou de waarheid, wanneer zij »door allen, die er voor strijden, met groote eenparig- »heid en geheel op dezelfde wijze werd aangeheven, meer »kracht hebben om het vooroordeel en bijgeloof moede- »loos te maken? Ik heb altijd gedacht, dat men beter »in hare verdediging zou slagen, als zij in tallooze vor- »men, waarvoor zij vatbaar is, verkondigd wierd; — en »daaraan zijn groote maatschappijen meer hinderlijk dan »bevorderlijk. Maar strijd is niet hetgeen waarheid be- »hoeft om de heerschappij te verkrijgen. Zij heeft eene »eigenaardige doordringende kracht voor het menschelijk »gemoed. Zij is als de zomerwarmte, die door de meer

»loodregte stralen der zon wordt veroorzaakt — en die »langzamerhand de ijskorst op de aarde doet wegsmel»ten; en zoo vruchtbaarheid te weeg brengt."

†—.

Wat dunkt u van u zelven? Spiegel voor allen, die belijdenis des geloofs hebben afgelegd. Door J. I. DOEDES, *Theol. Doct. en Predikant te Rotterdam. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1849. *In gr. 8vo. f* :-80, *bij de* 25 *exempl. f* : - 60.

Een net boekske, dat zich al dadelijk door zijn gunstig uiterlijk aanbeveelt. Als gij het in handen krijgt, gevoelt gij u zeker tot lezen uitgelokt, en wij durven u verzekeren, dat gij het u niet zult beklagen. Belangrijk is de inhoud van dit kleine geschrift, waarmede Doct. DOEDES, de man, die zich reeds zulk een eervollen rang onder de *Nederlandsche* Godgeleerden verwierf, onze stichtelijke lektuur heeft verrijkt. Het bevat, behalve eene korte inleiding, waarin het belang der vraag: *wat dunkt u van u zelven?* wordt voorgehouden, *vier* vertoogen, die ieder aan het hoofd een bijbeltekst hebben en tot opschrift dragen: I. *Een, die niet verre van het koningrijk Gods is.* MARCUS XII: 34. — II. *Een, die* JEZUS *begint te leeren kennen en die meer verkrijgt, dan hij verwachtte.* LUC. XII: 1—10. — III. *Een, die toont te weten, hoe de Heer ontvangen wil worden.* LUC. X: 41, 42[a]. — IV. *De bewaring in de kennis van den naam des Heiligen Vaders.* JOANN. XVII: 11[b].

De titel had ons eerst in den waan gebragt, dat wij een geschrift zouden vinden opzettelijk vervaardigd voor jonge lieden in het hoogst gewigtig tijdperk huns levens, hetwelk zij intreden, als zij, na zorgvuldige voorbereiding, belijdenis huns geloofs in CHRISTUS hebben afgelegd. Doch, schoon het ook voor dezen uitnemend geschikt is te achten, spoedig bemerkten wij, dat het eene meer algemeene strekking heeft. Bedriegen wij ons niet, dan hebben wij in deze vier stukken tevens eene proeve

van de Evangelieprediking des Schrijvers; zij maakten althans op ons bij de lezing den indruk, dat zij oorspronkelijk kanselredenen zullen zijn geweest. Hieraan zal het dan ook wel zijn toe te schrijven, dat ieder vertoog afzonderlijk één geheel uitmaakt, en dat zij te zamen niet onafscheidelijk met elkander zijn verbonden.

De toon in dit geschrift door den *Rotterdamschen* Prediker aangeslagen, is doorgaans hoog ernstig en tevens rein Evangelisch. Een enkel voorbeeld zij voldoende, om dit te staven. Op bl. 64 en verv. lezen wij: »Zoo »moeten allen, tot wie de Heer komt, Hem met blijd»schap ontvangen. Hebt gij Hem zoo ontvangen, gij, die »beweert, dat gij in JEZUS gelooft, o dat dan toch de »blijmoedigheid des geloofs niet bij u ontbreke. Spreke »dan die blijdschap uit uw oog, gelijk zij ook wone in »uw hart. Het mag geen kenmerk der discipelen van »CHRISTUS zijn, dat zij een stroef gelaat vertoonen en een »zuchtend leven leiden. Zijn juk is immers zacht en »zijn last is immers ligt. Het mag geen kenmerk der »discipelen van CHRISTUS blijven, dat zij veel meer spre»ken over strijd dan over zielsrust, meer over moeite »dan over vrede. Het moet een algemeen kenmerk der »discipelen van CHRISTUS worden, dat zij zich in hun »Heer verblijden, in zijn kruis zoo wel als in het hunne »roemen, dat zij van hunnen strijd sprekende, aanstonds »er bijvoegen: »'t is CHRISTUS, die mij de kracht geeft »en de overwinning;" en waår zij van hunne moeite »gewagen: »'t is de Heer, wiens stok en staf mij ver»troosten." Gij die in CHRISTUS gelooft, wone er toch »blijdschap in uw hart. Hij is die blijdschap waårdig, »omdat Hij eene eeuwige verlossing u brengt en eeuwig »leven met den Vader; omdat Hij het verledene, dat te»gen u getuigt, voor u vernietigt, en de toekomst, die »u niets dan duisternis des nachts toonde, tot een dag »der zaligheid maakt zonder einde. Gij zijt die blijd»schap Hem schuldig als éen heiligen pligt, omdat gij »de wereld anders regt geeft tot het woord: het heeft »weinig uitlokkends, zich innig met dien Heer JEZUS te »vereenigen. Levensvreugd en een glimlach schijnen in

»zijne gemeenschap wél groote zonde. Zeker moet men »daar altijd zuchten en klagen, en 't is er ook niets dan »strijd en moeite, zonder rust en vrede. Die ooren heeft »om te hooren hoore, dat dit lastertaal is. Zoo zoekt »men zich te verontschuldigen, dat men den Heer niet »toestaat in het hart zich eene woning te maken. Neen, »met CHRISTUS te zijn is *hier op aarde reeds* zeer verre »het beste.

W. V.

Welke is de kracht van het Christendom in dezen tijd? *Door* C. H. VAN HERWERDEN C.H.Z., *Theol. Doct. en Predikant te Groningen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1848. *In gr. 8vo.* 20 *bl. f* :-20.

Dit geschrift is eene kleine bijdrage tot de Apologie des Christendoms. Het strekt om aan te toonen, dat het Christendom zelf geen schuld heeft aan zijne schijnbaar geringe of ook wel, hier en daar, geheel en al verlamde en ontzenuwde werking in onze dagen; maar door eene jammerlijke belemmering, die het van zijne eigene zoogenaamde voorstanders en leiders heeft moeten ondervinden, is buiten staat gesteld, om zijne heiligende en zaligende kracht regt te openbaren.

Der behartiging waardig zijn de wenken des Schrijvers omtrent de behoefte aan eene klare en nogtans diepe, innige en tevens ernstige opvatting des Evangelies. Deze alleen kan volgens zijne overtuiging het Christendom doen worden, hetgeen de Heer gewild heeft, dat het worden zou: het deeg, dat de menschheid doorzuurt, om haar geheel aan hare bestemming te doen beantwoorden.

Deze bladen, onder den indruk der groote volksbewegingen in den zomer van het gedenkwaardige jaar 1848 geschreven, hebben nu nog hunne waarde niet verloren.

W. V.

Open brief aan den Wel-Eerw. Heer O. A. SPITZEN, *R. C. Priester te Groningen, in antwoord op een geschrift aan den Hoogleeraar en Schoolopziener* P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1848. *In gr. 8vo.* 65 *bl. f* : - 60.

Een ongenoemde bestrijdt in deze bladen den Eerw. SPITZEN, die in zijn *brief aan den Hoogleeraar en Schoolopziener* P. HOFSTEDE DE GROOT, *tot antwoord op Z. H. Gel. Brochure: Wat hebben wij van het ontwerp van gewijzigde Grondwet te verwachten, met betrekking tot Godsdienst en onderwijs?* tegen dat geschrift een hevigen aanval deed. Wij doen hulde aan den ijver des Schrijvers en erkennen gaarne, dat in den *open brief*, dien wij thans aankondigen, menige treffende opmerking aangaande de vrijheid van vereeniging, van onderwijs en van Godsdienst, vooral ook aangaande de strekking van het Jezuïtisme krachtig en met warmte wordt uitgesproken. Doch over het geheel zouden wij het wenschelijk achten, dat in zulke afgeperste strijdschriften een minder hevige toon wierd aangeslagen. Dat de Protestant verdedige wat hem dierbaar is, dat hij zich niet late ontnemen, wat zijne vaderen met hun bloed hebben betaald, dat hij onverschrokken voor de waarheid kampe, 't is zijn heilige pligt. Maar hij doe dat steeds met kalmte en zonder een zweem zelfs van bitterheid; opdat het ook aan zijne tegenstanders blijke, hoe hij, niet door partijschap wordt gedreven, maar door den geest zijns Meesters bestuurd.

W. V.

De Tubinger School en hare Hollandsche tegenstanders. Historische aanteekeningen omtrent de wording des Christendoms, door JOH. VAN VLOTEN, *Th. Dr. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1848. *In gr. 8vo.* 150 *bl. f* 1 - 40.

Had Doctor VAN VLOTEN, volgens zijne denkwijze mee-

nende, dat aan de *Tubingsche* School door *Nederlandsche* Theologen onregt wordt gedaan, hun dit met bescheidenheid onder het oog gebragt, en ons in dit geschrift een geregeld, grondig en beredeneerd overzigt geleverd van hetgeen door de *Tubingsche* geleerden aangaande de wording des Christendoms wordt voorgedragen; wij zouden meenen, dat zijn arbeid billijk aanspraak kon maken op de belangstelling van allen, die onpartijdig de waarheid zoeken. Doch wij moeten onbewimpeld betuigen, dat zijne losse historische aanteekeningen in onze schatting geene hooge wetenschappelijke waarde hebben; terwijl wij tevens niet ontveinzen, dat wij bij de lezing geërgerd werden door menige harde uitspraak en door den onaangenamen toon, dien hij hier en daar heeft aangeslagen tegen degenen, die zich uit overtuiging op het Christelijk- geloovig standpunt staande houden en door de *Tubingers*, of wie dan ook, niet laten ontnemen, wat hun en millioenen met hen heilig is.

W. V.

Schetsen voor leerredenen bij het Heilige Avondmaal. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht, bij W. F. Dannenfelser. 1849. *In kl. 8vo. f* :-90.

Dit boekje bevat I. 156 *Algemeene schetsen voor Leerredenen over* (bij) *het H. Avondmaal* en II. 22 *schetsen voor Leerredenen over* (bij) *het H. Avondmaal op of omstreeks Christelijke feesten.* De Vertaler had zeker voor zich zelven genoegzamen grond om te meenen, dat er aan zulk een geschrift behoefte bestond. Wij deelen in zijne meening niet. Het bekende *Handboek van* VEEN is naar ons inzien voldoende voor hen, die zulk een hulpmiddel noodig hebben. En welk een kostelijke schat ligt er niet besloten in den *tekstenrol van* BROES! — Doch nu dit geschrift bestaat, moge het velen nuttig zijn bij hunne voorbereiding tot het heilig werk der Avondmaals bediening. Slechts voegen wij hierbij den vriendelijken raad, dat toch niemand zich late verleiden, om één dier schet-

sen, zoo als zij daar liggen, ten voorbeeld te nemen en te gebruiken. Want 't is onmogelijk, dat men, dit doende, eene goede Avondmaalspreek zou kunnen maken, al ware de schets, die men zich ter uitwerking koos, volstrekt onberispelijk, ja, onverbeterlijk fraai. De schets moet de vrucht van eigen nadenken zijn; de logische en psychologische rangschikking van denkbeelden en gevoelens, waarmede niet slechts het hoofd, maar ook het gemoed van den Evangeliedienaar is vervuld, die in iedere predikatie zich-zelven aan de gemeente geeft.

W. V.

Het Protestantsch-Katholicismus, de eenige ware kerk Gods. Een bescheiden onderzoek naar de gronden van het Roomsch-Katholicismus en van het Protestantismus; door een voormalig Roomsch-Katholiek Priester allen zijnen medechristenen, en meer bijzonder zijnen vroegeren geloofsgenooten, ter ernstige behartiging aanbevolen. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1849. *In gr. 8vo.* 112 *bl. f* : - 90.

Reeds bij de eerste uitgave trok dit merkwaardig boeksken onze belangstelling, en wij herinneren ons levendig den gunstigen indruk, dien het toen bij de lezing op ons maakte, zoodat wij hetzelve in aller handen wenschten. Thans, nu die wensch in zooverre vervuld is, dat een tweede druk noodzakelijk is geworden, hebben wij het nogmaals gelezen, en bij vernieuwing is, na zes jaren, de indruk gunstig geweest. Het is indedaad met veel talent en warmte geschreven. Soms verheft zich zelfs de stijl, en er komen welsprekende plaatsen in voor, die van uitstekende ontwikkeling getuigen. Daarbij is de redenering zoo geleidelijk en helder, dat er, indien wij wèl zien, niets tegen valt in te brengen. Dit geldt echter vooral de wederlegging van de gronden, waarop het Roomsch-Katholicismus steunt. Een stuk, in der tijd in het Maandschrift: *de Katholiek* geplaatst, ligt daarbij ten grondslag en wordt voet voor voet gevolgd. Minder duidelijk komt

ons het overige voor, dat over het Protestantismus en het Protestantsch-Katholicismus, door den Schrijver voorgestaan, in het midden wordt gebragt. Aan belangrijke opmerkingen ontbreekt het hier wel niet, maar het resultaat laat nog al iets te wenschen over. Desniettemin bevelen wij dit geschrift aan allen ter lezing aan. Vooral is er voor den onpartijdigen en waarheidlievenden Katholiek veel uit te leeren. Het is vreemd, dat het Maandschrift: *de Katholiek*, ofschoon bij herhaling uitgenoodigd om te spreken, daarover tot dusverre het stilzwijgen heeft bewaard. Grooter bewijs van magteloosheid, tegenover zulk een kampvechter, kon er wel niet gegeven worden.

Moge de geëerde Schrijver bij voortduring rust vinden in zijne overtuiging, en zijn werkje, onder hooger zegen, voor velen een wegwijzer zijn naar de waarheid, die in CHRISTUS is.

P. S.

Wien God bewaard, die is wel bewaard. Christelijke bemoediging bij de heerschende ziekte, in eene Leerrede over Psalm XCI.; door H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1849. *In gr. 8vo. 32 bl. f* :-40.

Het gebed om verlenging des levens. Leerrede over 2 Kon. XX: 1—11. *Door* J. W. G. R. SCHORSE, *Predikant te Wilsum. Uitgesproken te Zwolle, in het Biduur gehouden den* 22 *Augustus. Tweede Druk. Te Zwolle, bij* R. van Wijk, Anthszoon. 1849. *In gr. 8vo.* 31 *bl. f* :-40.

Twee leerredenen, uitgesproken ten tijde van het heerschen der Cholera in ons vaderland, beide afkomstig van Dorps-predikanten, ofschoon de tweede te *Zwolle* werd uitgesproken, en die beide evenzeer getuigenis dragen van de bekwaamheid en Christelijke denkwijze der opstellers. De Eerw. VAN OOSTERZEE heeft van den XCIsten Psalm een

verstandig gebruik gemaakt, door, naar aanleiding daarvan, aan te wijzen, hoe uitgestrekt het veld is, waarop de waarheid, op den titel uitgedrukt, zich beweegt (t. w. aan wie — waarin — en hoe zich die bewaring Gods openbaart); hoe vast de grond is, waarop zij rust (t. w. God kan — wil — en zal bewaren); hoe weldadig de kracht is, die zij uitoefent (t. w. bij dat geloof ziet men het gevaar onder de oogen, maar met kalmte — wordt er door bedreigd, maar met vertrouwen — ontkomt er aan, maar met dankbaarheid); hoe gewigtig de lessen zijn, die zij predikt (lessen der belangstelling in God — des gebeds tot God — der liefde jegens God). Moesten wij deze uitvoerige schets, die blijkbaar is ingerigt naar den eigenaardigen trant van 's mans beroemden naamgenoot en neef, homiletisch beoordeelen, wij zouden haar te gekunsteld noemen, te weinig eenvoudig voor eene landgemeente, en niet bevorderlijk aan het regt verstand van den schoonen Psalm, die er bij ten grondslag ligt. Wij zouden bovendien op uitdrukkingen als: *men wordt door het gevaar bedreigd, maar met vertrouwen,* liefde *jegens* God, aanmerking moeten maken als onverstaanbaar of onjuist, en de les van *belangstelling* in God flaauw moeten noemen. Maar wij zouden, zóó voortgaande, onregt doen aan den begaafden Prediker, wiens woord, in weerwil van die aanmerkingen, verdient, ook na het ophouden der ziekte, in wijden kring gelezen en verspreid te worden. — De Eerw. SCHORER maakte, door zijne thans uitgegevene leerrede, te *Zwolle* in het biduur diepen indruk, en de uitgave is op sterken aandrang der gemeente geschied, van wier belangstelling de *tweede* druk getuigt. Wij lazen zijne toespraak met uistekend genoegen, en het bevreemdt ons niet, dat zij, in zulke omstandigheden uitgesproken met heiligen ernst, ingang vond in de harten. Er wordt in onderzocht, of onze vreeze voor den dood zoo *rein* in hare bronnen, zoo *heilig* in hare *uitstorting*, en zoo *zalig* in hare *verwachting* is, als die van HISKIA. Het valt in het oog, dat ook deze opgave van den inhoud, ofschoon met 's mans eigene woorden geschied, aan onduidelijkheid lijdt. De ontwikkeling is echter

duidelijk en geleidelijk genoeg. Het *eerste* deel beviel ons wel het minst; maar eigenaardig is, aan het einde van het *tweede* deel, het uitvoerig gebed, en uitstekend het slot der rede, nadat het gebed was uitgesproken. Gods zegen make den indruk te *Zwolle* bestendig en rijk in vruchten der dankbaarheid! En de jeugdige leeraar, die, na zulk eene proeve van welsprekendheid gegeven te hebben, overgaat tot ruimeren werkkring, ga voort zijne gaven aan den Heer toe te wijden en daarmede winst te doen voor Hem!

Laatstgenoemde leerrede is uitgegeven *ten voordeele van de armen der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Zwolle.*

Aanprijzing der onthouding van sterken drank, in eene Leerrede over 1 *Cor. IX:* 17, 25, *en eenige dichtstukjes door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Hoorn. Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1848. *In gr. 8vo.* 40 *bl. f* : - 50.

Wij hebben deze leerrede mèt uitstekend genoegen gelezen en wenschen haar in veler handen. De tekst is gelukkig gekozen en wèl gebruikt. De onthouding van den Griekschen kampspeler wordt eerst voorgesteld in haren omvang, doel en belooning. Daarna wordt aangewezen, dat de onthouding van den sterken drank ligter, waardiger en zegenrijker is. En met krachtige toespraak tot verschillende standen eindigt de spreker, die blijkbaar met zijn onderwerp hoog ingenomen is en meesterlijk partij trekt van de aanleiding, hem tot deszelfs behandeling in de gemeente gegeven. Wij verblijden ons, dat de zaak der afschaffing op den Christelijken leerstoel zulk eene voorspraak gevonden heeft, en meenen, dat dit gegeven voorbeeld allerwege navolging verdient, ook zonder dat de leerrede daarop altijd zoo opzettelijk is ingerigt, als deze. Hoe menige gelegenheid, om daarvan, ook in het openbaar, te spreken, kan de leeraar zich ten nutte maken, zoo het hem ernst is met de zaak! Men wachte

zich slechts voor overdrijving en houde het *ne quid nimis!* in het oog!

Men zal de dichtstukjes, aan deze leerrede toegevoegd, met genoegen lezen, al kent men daaraan geene hooge dichterlijke waarde toe. Zij hebben alle op zaak der afschaffing betrekking en staan haar voor. En dat de uitgave geschied is, *ten voordeele der inschrijving voor stedelijken arbeid door behoeftigen*, getuigt van den belangeloozen ijver des Eerw. Schrijvers, die, ook in zijnen tegenwoordigen ruimen werkkring, op zijnen arbeid Gods besten zegen ervaren moge!

De vraag: zal de Paus van Rome alsnog weder in zijne wereldlijke magt hersteld worden? toestemmend beantwoord, uit de Openbaring van JOHANNES, *in verband met de profetiën van* DANIËL *en* PAULUS' *woord 2 Thess. II; door* A. GOEDKOOP, *Emeritus Predikant der Protestantsche Gemeente te Gent in België. Te Amsterdam, bij* Joh. van der Hey en Zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 39 *bl. f*: - 40.

Wij prijzen den welmeenenden ijver van den Eerw. GOEDKOOP en geven hem gaarne den lof, die hem toekomt; maar onzentwege had hij dit opstel wel kunnen terughouden. De vraag, die hij daarin behandelt, is door de geschiedenis reeds bijkans toestemmend beantwoord, en ons is die uitkomst, van den beginne af aan niet twijfelachtig geweest. Wij meenen echter, dat het profetische woord niet mag misbruikt worden tot berekening van de toekomst, die in Gods raad verborgen is, dat de uitlegging der profetiën altijd onzeker blijft vóór de vervulling, en dat daarop van toepassing is, wat de Heer gesproken heeft: *van nu aan zeg ik het u, eer het geschied is, opdat, wanneer het geschied zal zijn, gij gelooven moogt.* Het bevreemdt ons, dat de Heer GOEDKOOP, en wie met hem op hetzelfde standpunt staan, door de mislukte verklaringen hunner voorgangers nog niet geleerd hebben, hun oordeel over de uitkomst van Gods wonderbare wegen op te schorten en den Heer geloovig te verbeiden, gelijk den Christen betaamt.

Handboek voor Reizigers door ons Vaderland, door A. J. VAN DER AA, *Lid der maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. — Nederland. — Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1849. *In kl.* 8*vo. XIV en* 478 *bl. met* 6 *kaartjes. f* 3 - 50.

De vlijtige, onvermoeid werkzame bearbeider van het »Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden," welke arbeid, in 1837 aangevangen, zijne voleinding nabij is, geeft ons hier een zeer nuttig boeksken in handen. Het is, zoo als de Schrijver zeer juist zegt, bestemd voor »reizigers door ons vaderland" en dus niet enkel voor vreemdelingen, maar ook voor *Nederlanders*, die de plaats hunner woonstede verlaten, om eenig ander gedeelte van het vaderland te bezoeken. Wij voor ons bekennen, in dit »Handboekje" een nutten gids te hebben gevonden, die ons van de steden, welke wij nu en dan bezoeken, menige wetenswaardige bijzonderheid bekend maakte; hoewel wij mogen verzekeren, dat ons die steden door veelvuldig bezoek, en een oplettend gadeslaan van hetgeen ons merkwaardig voorkomt, meer dan oppervlakkig bekend waren.

Na eene beschrijving van het voornaamste dat den binnenlandschen of buitenlandschen reiziger in de Hoofdstad belang kan inboezemen, of hem nuttig kan zijn bij zijne zaken of bezigheden, leidt hij ons door verschillende streken van *Nederland*, telkens met aanwijzing der aldaar bestaande middelen van vervoer. Doch liever dan den Schrijver daarin te volgen, willen wij den inhoud van het Handboekje eenigzins nader doen kennen. Aan het slot, bladz. 455 tot 478, vinden wij een Register van alle plaatsen, die in het Handboekje worden ter sprake gebragt. Dat hun aantal groot is, blijkt al dadelijk uit de 24 bladzijden in dubbele kolommen met namen gevuld. Keurig nette platte gronden verduidelijken de voorstelling van *Amsterdam*, *Leyden*, *'s Gravenhage*, *Rotterdam*, *Arnhem* en *Utrecht*. Alleen die van *Arnhem* echter verdient den naam van kaart, vermits er de stad op voorkomt als het

middelpunt der afgebeelde omstreken, die aan den eenen kant zich uitstrekken tot *Velp* en het kasteel *Rozendaal*. Onderscheidene fraaije buitengoederen worden er aangeduid, zoo als *Sonsbeek*, *Klarenbeek*, *Daalhuizen*, die stichting van onzen oudheidkundige GERARD VAN HASSELT, enz. *Resikhaaf* is eene fout, en moet zijn *Presikhaaf*, waarschijnlijk oorspronkelijk *Presik-* of *Presinkhoeve*. Overigens heeft de Heer P. W. VAN DE WEYER te *Utrecht*, op wiens steendrukkerij die platte gronden zijn vervaardigd, er eere van, getuige vooral de platte grond van *Amsterdam*, waarvan de letterdruk, hoe fijn ook, toch zuiver en duidelijk is.

Het Handboek geeft voorts inlichtingen omtrent de Logementen, Open-tafels, Portions-tafels, Koffijhuizen, Winkels, Schouwburgen (met bijvoeging der prijzen), Postkantoor, Spoorwegen en Stoombooten, (beide met de prijzen), Diligences, Omnibussen en Vigilantes. Dan volgen bij de groote steden, zoo als *Amsterdam* enz., opgaven omtrent de inrigtingen van Handel, Nijverheid, Kunst en Wetenschap, waarbij ook de voornaamste gebouwen vermeld worden.

De trant en toon der beschrijving is dikwerf zoo eigenaardig fraai als de inhoud uitvoerig. Tot eene proeve strekke 't geen wij opslaan: bl. 13, bij de behandeling van *Amsterdam*. »Sommige, ja zelfs vele schippers, die hier eenigen tijd tot lossing of lading in de grachten liggen, wonen met hun gezin in hunne vaartuigen. In hunne kajuiten blinkt dezelfde zindelijkheid, als in de pronkkamers hunner stadgenooten uit. De vrouwen houden zich daar met allen huiselijken arbeid bezig en zijn er onophoudelijk op uit, om hunne (*here*) kleine vertrekjes met door haar zelve genaaide gordijntjes te versieren, en wanneer zulks vereischt wordt, zijn zij den mannen behulpzaam met aan het roer te staan, te boomen, de zeilen op te halen, in het kort, met alles wat tot de scheepvaart behoort."

Hier en daar wordt het medegedeelde veraangenaamd door ingevlochten verzen van oude en nieuwere dichters. Zoo vinden we op bl. 89, waar de gedenkteekenen ter

eere van LAURENS JANSZ. KOSTER te *Haarlem* beschreven worden, deze regels van C. DE KONING LZ.:

»Hier, van den groenen zoom van 't Sparen,
Uit dit aloud en heilig oord,
Is de oude juichtoon opgevaren,
De stem der waarheid weer gehoord.
Hier zat hij [KOSTER], stil en afgezonderd,
Door Haarlem om zijn deugd bewonderd
En groot door rijkdom en verstand.

Aanwijzingen, hoe weleer de *Nederlanders* door zucht voor kunsten en wetenschappen uitblonken, worden nergens verzuimd. Zoo heet het, op bl. 95: »Niet ver van *Haarlem*, op het huis den (*de*) *Hartekamp* bij *Bennebroek*, tusschen *Haarlem* en *Leyden*, heeft de beroemde LINNÆUS zich eenen geruimen tijd opgehouden. Dat huis werd destijds bewoond door den rijken koopman CLIFFORD, wiens naam en tuin door het werk van LINNÆUS: *Hortus Cliffordianus* zijn beroemd geworden. Hier is ook zijn systema van natuurlijke historie ontstaan." Moge al CLIFFORDS naam in dier voege zijn beroemd geworden, de minnaar der horticultuur weet, dat de vorstelijke verzameling van CLIFFORD en zijne edelmoedige ondersteuning het meest tot de ontwikkeling van LINNÆUS hebben bijgedragen. Nog heden hebben wij mannen als CLIFFORD, wier kunstsmaak en edelmoedigheid hand aan hand gaan. Te regt zegt de Heer VAN DER AA, op bl. 97: »Bij *Zandpoort* (gemeente *Velzen*) moet geen beminnaar der kruidkunde verzuimen, de belangrijke verzameling van den Heer (ADR.) VAN DER HOOP, op de Hofstede *Spaarnberg* te bezoeken." *Spaarnberg* is na *Westermeer* van den Heer FAESCH gekomen, om de eer, door CLIFFORD voor *Holland* verworven, te handhaven. De kruidkundige MERKUS DOORNIK heeft, in *Hortus Spaarn-Bergensis*. Amst. 1849, aangetoond dat *Holland* teregt trotsch is op een' koopman als de Heer ADR. VAN DER HOOP. — Doch wij dwalen van ons onderwerp af. De lezer vergeve ons deze uitweiding!

Den Heer VAN DER AA brengen wij voor dit Handboek onzen dank toe. Het is een nutte, wij zouden bijna zeggen een onmisbare gids voor ieder die, hetzij om belangen, hetzij alleen tot vermaak, andere steden bezoekt. Wij gelooven zelfs dat menig beschaafd ingezeten van *Amsterdam*, *'s Gravenhage*, of eene andere groote stad, zelfs in zijne geboortestad, dit Handboek als gids met vrucht zal kunnen gebruiken.

Enkele kleine vlekken hebben wij opgemerkt, op bl. 4 staat: »In het Huis ZOMERDIJK BUSSINK, op de Heerengracht bij de Wolvenstraat, kan men de *exquiste déjeunés*, *dinés* en *soupés*, na vooraf bestelling, bekomen, terwijl aldaar tevens de voornaamste partijen gegeven worden." Dat vinden wij met »De *Fransche* Tuin" enz. onder het hoofd »Schouwburgen," waar het niet behoort, wel onder »Open-tafels, Portions-tafels of Logementen."

Zou ook, hetgeen op bl. 16 ten aanzien der Haringvisscherij vermeld wordt, met betrekking tot de terugkomst der eerste buis, als eigenlijk *Vlaardingen* betreffende, niet beter op bl. 201 zijn tusschen gevoegd? — Doch geen woord meer!

De uitgever heeft voor een goeden druk en nette uitgave zorg gedragen.

Raadgevingen en wenken omtrent de ware strekking der Vrijmetselarij, tot maatstaf voor hen, die verlangen in die orde te worden opgenomen. Naar eene Duitsche schets uitgewerkt door M. *en* R. *Te Nijmegen, bij* C. A. Vieweg. 1848. *In kl.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 30.

De Vrijmetselarij opgehelderd, door WILLIAM PRESTON. *Naar de zestiende Engelsche uitgave. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1848. *In kl.* 8*vo. VI en* 110 *bl.* *f* : - 75.

De vereeniging van menschen tot zekere maatschappijen geeft hun ontelbare voordeelen, en heeft zulk een

heilzamen invloed op het geluk des menschdoms, dat men zich den mensch als redelijk wezen niet kan voorstellen, zonder dat hij tot eene van die maatschappijen behoore. Ofschoon nu de goedertieren Schepper alles zóó heeft ingerigt, dat de mensch als van zelven tot deze vereeniging moest komen, kan het toch niet anders, of dit middel tot bevordering van menschengeluk moet, gelijk al het menschelijke, onderworpen zijn aan gebreken. Van daar dat, zelfs bij de beste staatsinrigting, uit de vereeniging van menschen tot leden van denzelfden burgerstaat nadeelen ontstaan, van welke de mensch in den staat der natuur volstrekt niet zou geweten hebben. Met de vereeniging tot afzonderlijke volken en staten is naauw verbonden de vereeniging der belijders van eene en dezelfde kerkleer. In elke burgerlijke maatschappij kan het ook niet anders of er zijn menschen in van verschillende standen en rangen, die, al zij het dan ook zonder eene opzettelijke en bepaalde vereeniging, toch van zelve, stand voor stand, zich aaneensluiten, en van andere standen afzonderen. Hieruit vloeit voort, dat de menschen, juist door deze vereeniging in maatschappijen, scherper van elkander onderscheiden zijn, in *Franschen*, *Engelschen*, *Russen;* in Christenen, Joden, Mohammedanen; in rijken, gegoeden, behoeftigen en zoo vele andere landaarden, gezindheden en klassen meer, als er op de aarde bestaan; ieder met bijzondere belangen, die dikwerf met de belangen van anderen in strijd zijn en de menschen trotsch, koud, baatzuchtig en mistrouwend tegen elkander maken. Zoo worden de voordeelen, welke uit de vereenigingen tot maatschappijen voortvloeijen, door een groot aantal nadeelen opgewogen. — Maar zouden wij daarom wenschen, dat die maatschappelijke verbindtenissen nimmer waren tot stand gekomen? — Dat zij verre! Zoo groot en menigvuldig is haar nut, dat zij verdienen zouden gezegend te worden, al gingen ze gepaard met nog tienmaal meer en grootere nadeelen, dan werkelijk het geval is. Wie de koestering van het vuur en het licht der vlam genieten wil, moet zich, wanneer het niet is te vermijden, den rook getroosten.

Maar is de rook niet te vermijden? Kan men het licht en de warmte des vuurs niet genieten, zonder door die plaag gekweld te worden?

Het is de vrijmetselarij, die zich aankondigt als bezittende een' schoorsteen, door welken de rook wordt afgeleid. Met andere woorden: de menschen behooren tot onderscheidene, elkander vijandige volken, kerken en standen, en de vrijmetselarij, gegrond op het beginsel, dat alle menschen kinderen van denzelfden God en Vader, en als zoodanig met elkander verbroederd zijn, stelt zich voor, al die afscheiding er weg te ruimen, of althans te verhoeden, dat ze niet grooter worden dan volstrekt niet te vermijden is, en de gevolgen er van zoo veel mogelijk onschadelijk te maken. Men zegge niet, dat hetzelfde oogmerk door de burgerlijke maatschappijen nagestreefd, door doelmatige inrigting der burgerlijke wetten bereikt zou kunnen worden. — De burgerlijke wetten zijn binnen de grenzen van haar land bepaald; maar de vrijmetselarij strekt zich uit over de geheele oppervlakte der aarde.

De vrijmetselarij, zeggen haren voorstanders, is eene vereeniging van mannen, verheven boven nationale vooroordeelen, in de gevallen, waarin deze hen onregtvaardig tegen vreemden zouden doen worden; van mannen, niet in die mate onderworpen aan het vooroordeel van de kerkleer, in welke zij werden geboren en opgevoed, dat zij onverdraagzaam zouden zijn tegen andersdenkenden; van mannen eindelijk, niet verblind door het aanzien van stand of rijkdom, maar die, door hunne afdalende goedheid, geringen en armen bemoedigen, om zich tot hen op te heffen (*).

Daarentegen zeggen anderen: de vrijmetselarij is feilbaar, gelijk alle menschelijke instellingen, en de ondervinding heeft dit overvloedig bewezen. CROMWELL bediende zich van de *Engelsche* Loges, die hij door vertrouwde handlangers liet inrigten tot eene geheime policie tegen de aanhangers van het verdrevene Koninklijke geslacht, terwijl de *Schotsche* Loges KAREL II aanhingen en den

(*) LESSING: *Ernst und Falck, Gespräche für Freymaurer.*

Generaal MONK voor de zaak der STUARTS wisten te winnen, waardoor KAREL II spoedig weder den troon beklom. Toen JACOBUS II in 1688, door het *Engelsche* volk verdreven, te *Parijs* als balling leefde en de aanzienlijkste vrijmetselaars hem derwaarts gevolgd waren, kregen ook de Jezuiten kennis aan het inwendige der vrijmetselarij, en zij hebben zich later dikwerf van dezelve tot bereiking hunner oogmerken bediend, zoo als gebleken is uit het voorgevallene met den Baron VON HUNDT, JOHNSON en Dr. STARKE; zoo deed ook NAPOLEON. Over de nuttigheid, nutteloosheid en schadelijkheid van de vrijmetselarij, zijn de oordeelvellingen steeds zoo verschillende geweest, en ook heden nog zoo verre uiteenloopende, dat er aan eene vereeniging der partijen niet te denken is. Wat wij zelven over de vrijmetselarij oordeelen, is ons geheim, verre zij het echter van ons, haar te veroordeelen, veel liever passen wij op haar toe het: *Ubi desunt vires* enz. en het: *In magnis voluisse sat est.* Gelijk de *alchymie* en *astrologie*, zonder dat hare beoefenaars hun doel bereikten, veel nuttigs hebben doen ontdekken, zoo gelooven wij ook, dat de vrijmetselarij veel goeds heeft te weeg gebragt en ook nog heden te weeg brengt in die landen, waar zij gevestigd is, en niet, gelijk hier, eene maatschappij tot nut van 't algemeen, en voor schier elken tak van zedelijke of verstandelijke behoefte een bijzonder genootschap van liefdadigheid bestaat, hetwelk zich beijvert om goeds te doen en nut te stichten. De voorstanders der vrijmetselarij beweren dan ook, dat zij haar oogmerk zonder twijfel zou bereiken, indien men haar alom onbelemmerd liet werken. Daarentegen beweert de oppositie, dat zij zoo kwaad niet is, als ze zou kunen worden, wanneer men haar niet bewaakte, maar haar de handen ruim liet, gelijk zij gebleken is, vatbaar te zijn, om gebruikt te worden voor ontwerpen als die der Jezuiten, en van een CROMWELL en NAPOLEON.

Wat de beide werkjes betreft, die aanleiding geven tot deze uitweiding, N°. 1, *Raadgevingen* enz., begint met een protest tegen de bewering, dat de vrijmetselarij een

middel zou zijn tot bevrediging van baatzucht en luiheid, of een gezellige club waarin men slechts komt om zich vrolijk te maken of sierlijke redevoeringen te hooren, of eene geheime werkplaats tot beslechting van staatkundige of geloofs-geschillen. Na alzoo te hebben aangetoond wat de vrijmetselarij niet is, zal de Schrijver ook aantoonen, waarin zij bestaat; maar hij verklaart niet in zulke bijzonderheden te kunnen treden, die uit den aard der zaak moeten verborgen blijven. De vrijmetselarij wordt dan gezegd een instelling te zijn, dewelke door eene oorspronkelijke en eigenaardige schoone leer de verhevenste voorschriften, geput uit de geschiedenis en toegepast op het menschelijke leven, tracht te onderhouden en de veredeling van geest en hart bij hare leden zoekt aan te kweeken; — eene instelling welke alleen daarnaar streeft, om het edele en reine in den mensch, het zuivere gevoel van menschenwaarde, vrij van de vooroordeelen, die het onderscheid van stand en geloofsbelijdenis heeft doen geboren worden, tot een klaar bewustzijn, tot een doeltreffend levensëlement te ontwikkelen. Wij vinden dit stukje oppervlakkig en opgevuld met afgesletene gemeenplaatsen, even geschikt bijna om elke andere philanthropische inrigting aan te prijzen. In N°. 2, *De Vrijmetselarij opgehelderd* enz. worden I. de voortreffelijkheid der vrijmetselarij ontvouwd, II. algemeene aanmerkingen medegedeeld; omtrent de lessen, de oude ceremoniën en de wetten der verschillende graden; terwijl III. de beginselen der vrijmetselarij worden aangetoond. De Schrijver behoort overigens tot het getal van die vrijmetselaars, van welken eens vrij naïf gezegd is, dat zij den oorsprong hunner orde gaarne zouden opschuiven tot voor den eersten dag der wereldschepping, en hij verwart de mythologie der orde met hare geschiedenis. Of en in hoe ver nu dat medegedeelde geschikt zij om de inwijding en de kennis der geheimen te doen begeeren, daaromtrent zullen de uitspraken wel verschillen. Aan het verlangen der uitgevers gelooven wij op de beste wijze te voldoen, wanneer wij zeggen, dat deze werkjes den lezers voor een

geringen prijs iets zeggen van eene broederschap, waarmede zij zich anders niet kunnen bekend maken, dan door werken van KLOSZ, CLAVEL en anderen van grooteren omvang en kostbaarder van prijs.

De bewoonster van Wildfell Hall, door ACTON BELL. *Naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald, door* P. VAN OS, *II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1849. *In gr. 8vo.* 692 *bl. f* 6 - 90.

De gunstige indruk der werken van WALTER SCOTT, de BULWERS, Mrs. BRAY, ELLIS, MARSCH en zoovele andere *Engelsche* letterkundigen, heeft zekere voorliefde opgewekt voor de letterkundige voortbrengselen onzer overzeesche naburen, die zelfs bij sommigen zoo groot is geworden, dat de woorden: *uit het Engelsch vertaald*, reeds aanbeveling genoeg zijn. Onwillekeurig hebben velen hunnen smaak naar dien der *Engelschen* gevormd. Vandaar dat onze uitgevers met de *Engelsche* romanlitteratuur hun voordeel trachten te doen, door hare producten op *Nederlandschen* bodem over te brengen, waartoe vele vertalers, om verschillende redenen, gaarne de hand bieden. Die lust voor *Engelsche* litteratuur is in vele opzigten een verblijdend verschijnsel. Immers heerscht er in de meeste werken der *Engelschen* een goede geest, en eene zedelijke en godsdienstige strekking. Scherp staan velen hunner tegen over die der *Fransche* schrijvers, die, ook onder onze landgenooten, niet weinig ligtzinnigheid, ongodsdienstigheid en zedeloosheid bevorderen. Daarom, zoolang onze *Vaderlandsche* schrijvers, door eigene werken, den vloed der vertalingen niet kunnen keeren, wenschen wij, dat de smaak in *Engelsche* werken moge stand houden; indien namelijk de *Engelsche* litteratuur haar solide karakter blijft bewaren. Intusschen keuren wij niet onvoorwaardelijk alle *Engelsche* werken goed: ieder werk moet ook zich-zelven aanbevelen door innerlijke waarde, en met de beste voortbrengselen in dat *genre* de vergelijking kunnen door-

staan. Om te onderzoeken of ook *de bewoonster van Wildfell Hall* aanbeveling verdient, zetteden wij ons neder. Met zekere voorliefde namen wij het werk in handen; deels doordien wij, van denzelfden vertaler en uitgever, in het vorige jaar den zoo wèl geschreven roman *Angela* (*) hadden ontvangen; deels ook door *Engelsche* aankondigingen, algemeen verspreid, en waarin: *de bewoonster van Wildfell Hall* hoogelijk wordt geprezen. Wij dachten daarbij wel aan het oude, ware spreekwoord: »goede wijn behoeft geen' krans" vergaten ook den geest der eeuw niet, die wil, dat alles hoog worde opgevijzeld. Zooveel mogelijk echter wierpen wij elk vooroordeel van ons, en volbragten de lezing, doch werden spoedig in de hooge verwachting, die wij koesterden, te leur gesteld. Het doel van den Schrijver, om afschuw in te boezemen van eene losbandige levenswijze, is prijzenswaardig; maar moet het dan bevlekt worden door schetsen van ruwe drinkgelagen en echtelijke ontrouw? — door mededeeling van brasserijen en onzedelijke gesprekken van verdierlijkte dronkaards in tegenwoordigheid van hunne vrouwen? Van plaatsen waar uitdrukkingen gebezigd worden als deze: »Vaar dan ter hel, jou onbeschaamde slet?" (deel II. pag. 41.) — Waar het onbewimpeld gedrag van zoovelen geschetst wordt, die in alle opzigten den naam *mauvais sujets* verdienen? Gelijk vele beschrijvingen hoogst onkiesch zijn — zoo komen er ook uitdrukkingen voor, stuitend voor het gevoel; — »walging" en »walgelijk" leest men er bij herhaling; soms tweemalen op dezelfde bladzijde, als op bladzijde 202 van het *eerste* deel; aldus ook het zoo kwetsende woord »slet." Het is een zonderling denkbeeld van vele schrijvers, door zulke tooneelen de jonge lieden van het verkeerde te willen terug houden; zij vergeten dat het hoofd er door opgevuld wordt met slechte voorstellingen en het hart met onreine

(*) Angela; door de Schrijfster van Mont-Sorel en Emilia Wyndham. Uit het *Engelsch* vertaald door P. VAN OS. Twee deelen in gr. 8vo. met vignet *f* 6-90. Een der beste romans die in 1848 in het *Nederduitsch* zijn vertaald.

indrukken; dat de zonde in hare verleidelijkste gedaanten voor hunnen geest gebragt, de verbeelding ontvlamd en de zinnelijkheid geprikkeld worden. De schrijvers, indien 't hun waarachtig te doen is om nut te stichten; indien zij instemmen met ACTON BELL, waar hij in het voorberigt zegt: »intusschen zal ik blijven trachten, de »nederige talenten, die God mij verleend heeft, ten »meesten voordeele mijner natuurgenooten aan te wen»den," moeten hunne lezers zóó tot het edele en reine opwekken, dat kwaad en zedeloosheid wanklanken worden voor hun gevoel. Of een roman als deze voor *Engeland* beter is berekend, willen wij niet navragen: verdierlijking door den drank is er in vele *clubs* geene vreemde zaak; zooverre is het Goddank! in *Nederland* nog niet gekomen. — Overigens is deze roman niet boven het middelmatige. Kracht is er weinig in; nieuwe denkbeelden, verheffing van stijl, dichterlijk proza, schitterend van keurige beelden of sierlijkheid van taal, zoekt men er nagenoeg te vergeefs; men mist gloed zelfs waar die 't meest zou voegen, b. v. waar GILBERT, zijne dwaling ontdekkende, met hartelijk berouw vergiffenis vraagt aan zijnen verongelijkten, mishandelden vriend LAURENCE. Het slechte karakter van HUNTINGDON is vrij goed volgehouden, gelijk ook dat van zijne in heilige pligten volhardende vrouw. Ook aan het sterfbed zelfs van haren echtgenoot, vindt HELENA weinig ander loon voor hare deugd, dan de inwendige bewustheid haren pligt volbragt te hebben: een loon, voor de meesten niet bekoorlijk genoeg om er naar te dingen.

Taal en stijl zijn in het algemeen vrij zuiver; behalve dat vele volzinnen te lang zijn. Drukfouten zijn er niet vele; wij rekenden het niet der moeite waard die op te teekenen. Het gebrek van vele *Engelsche* romans, dat zij te gerekt zijn, vindt men ook hier. Het dagboek van HELENA, 375 bladzijden groot, beslaat meer dan de helft van het geheele werk, en had zonder schade voor de helft kunnen worden doorgestreken. Wij hopen dat Vertaler en Uitgevers in het vervolg gelukkiger keuzen zullen doen en daardoor toonen zullen, den goeden

smaak en het zuivere gevoel van ons Vaderlands publiek e behartigen.

†—.

Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van het ontstaan en den verderen aanwas der Stad Middelburg, en den stroom der Arne, door J. EHRLICH. *Te Middelburg, bij* van Benthem en Jutting. 1848. *Gedrukt voor rekening van den Schrijver. In kl.* 8vo. 59 *bl. f* 1 - 75.

Voor een boekje als dit over de geschiedenis van slechts een gedeelte van eene stad zal, in een Tijdschrift van zoo algemeene strekking als het onze, wel niet meer dan een woord tot aankondiging verlangd worden. Wij bepalen ons alzoo tot de opmerking, dat men te *Middelburg* wèl bekend moet zijn, om den Heer EHRLICH overal goed te kunnen volgen. Bij Ref. was dit geen bezwaar, en het weegt in het algemeen ook minder, als men bedenkt, dat het boekje buiten *Middelburg* niet veel belang kan wekken. Overigens lazen wij deze Bijdrage met genoegen, en wij kunnen er bijvoegen, dat zij verrijkt is met eene uitmuntende houtsneeplaat en platten grond.

De Maleijer in Nederland, of: hoe een vreemdeling oordeelt. Een oorspronkelijk Nederlandsch verhaal, door A. VAN DE WERKEN, *schrijver van »de Erfenis." Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1848. *In gr. 8vo. IV en* 375 *bl. f* 3 - 60.

Wij kunnen den persoon en de gedragingen van dien *Maleijer* maar niet belangwekkend vinden, hoewel hij, even als de wijzen, uit het Oosten kwam. Welk ander onervaren vreemdeling zou, om menschenkennis te vergaderen, te *Amsterdam* geheel alleen gaan naar eene danspartij, in eene herberg? Geen wonder, dat hij zonder hoed er uit, en, ofschoon onschuldig, bij de policie in verdenking kwam van deelhebbing aan eene kloppartij, die hij had bijgewoond. Te *Breda* brengt de

Schrijver zijnen held in aanraking met Jezuiten, maar schildert die vaders zoo onnatuurlijk en overdreven af, dat wel niemand, die ooit hen tegenkomt, aan zulk een *signalement* hen zal kunnen herkennen. Dat het werk den lezer voldoen zal, gelooven wij niet; waar wij gunnen hem gaarne de proef, die, vermits het boek geene ketterij in de wereld zal brengen, zonder gevaar kan genomen worden.

Jaarboekjes voor 1850.

(Eerste Verslag.)

De steller dezes, voor de twaalfde maal zich nederzettende tot het geven van een kort overzigt der jaarboekjes, wenscht allen, die dit zullen zien of hooren, ruimen zegen en alles goeds in het aangevangen jaar, waarmede de eerste helft dezer eeuw zal eindigen! — Hij neemt de vrijheid, op hetgeen tot vermaak dient eerst te letten na dat hetwelk meer aan het nuttige is toegewijd, en bepaalt zich, gelijk vroeger, alleen tot die jaarboekjes, welke ter aankondiging zijn ingezonden.

Nehalennia. Jaarboekje voor Zeeuwsche geschiedenis en letteren. Uitgegeven door H. M. C. VAN OOSTERZEE. *IIde Deel. Te Middelburg, bij* Gebr. Abrahams. *f* 1 - 60.

Het eerste deeltje van deze belangrijke onderneming schijnt bijval genoeg te hebben gevonden, om het tweede in het licht te geven, waarbij, even als in het vorige jaar, een naauwkeurige, vooral voor *Zeeland* ingerigte Kalender *gratis* gevoegd is. Dit deel, opgedragen aan den beroemden kenner van *Zeeuwsche* oudheden J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, wordt geopend met eene uitvoerige ook voor de meer algemeene kennis der trapsgewijze vorming van *Zeeland* hoogst belangrijke verhandeling van wijlen Mr. VERHEIJE VAN CITTERS, die het verlangen naar meer bijdragen uit de nalatenschap van dien ervaren geleerde opwekt. De provinciale Archivarius VAN

VISVLIET deelt een overzigt mede van het archief der voormalige stad *Reimerswaal*, waaruit men het belang leert zien van de bekendheid met papieren en perkamenten, vroeger te veel veronachtzaamd. De Eerw. KUYPER doet der *Zeeuwen* tegenstand tegen het *Munstersche* vredestraktaat kennen en op de juiste waarde schatten. Mr. DE WIND geeft iets over het leven en de schriften van J. DE KANTER, PHILZ., kort en misschien al te weinig uitgewerkt. DRESSELHUIS levert eene allerbelangrijkste bijdrage over een gansch onbekenden *Middelburgschen* abt en Ds. WAS een welbewerkt stukje over een plaatselijk gilde te *St. Maartensdijk*, waar vaderlandsche opgewektheid zich zou te leur gesteld vinden, indien zij besloot tot eene bedevaart naar het graf van FRANK VAN BORSELEN. Korter, maar daarom niet minder belangrijk is eene mededeeling van Dr. JANSEN, waardoor de actiën van zeker, lang als onecht ter zijde geschoven beeldje rijzen. Ook het overige is zeer belangrijk; vooral wat de Redacteur mededeelt tot antwoord op gedane vragen. Wij wenschen dit solide oudheidkundige jaarboekje de opname toe, die het allezins verdient, en daarmede ook den uitgever schadeloosstelling voor de nette uitvoering.

Almanak voor Landbouwers en Veehouders, bevattende vele nuttige zaken, om van den landbouw en de veeteelt de meeste voordeelen te trekken. IVde jaargang. Te Leeuwarden, bij W. Eekhoff. *f* : - 30.

Een goedkoop boekje, dat iedere aanwijzing of opmerking slechts met een *halven cent* doet betalen. Het bereike zijnen kring en zij er nuttig. De landbouw is bij ons nog niet genoeg ontwikkeld. De toekomst van het vaderland hangt er van af. De overbevolking en het pauperisme kwellen en dreigen ons, vrij wat meer dan een paar ton meer of minder op de Staatsbegrooting; en liever dan een postje hier en een postje daar weggecijferd of beknibbeld te willen hebben, moest, naar ons gevoelen, ieder het oog slaan op de duizenden

bunders onbebouwden, maar bouwbaren grond, die duizenden menschen voeden en den lande schatten opbrengen kunnen. Wij bevelen het nuttige boekje met nadruk aan.

AURORA; *uitgegeven door Mr.* J. I. D. NEPVEU *en* S. J. VAN DEN BERGH. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *f* 4-90.

De verandering van uitgever heeft aan dit prachtboekje geen nadeel gedaan. Het is even net van druk als zijn voorganger, en even sierlijk van band en van plaatwerk; welk laatste nu geheel inlandsch is, en waarin de twee koningszonen aan het hoofd staan, aan wier beminnenswaardige moeder het boekje ook weder is opgedragen. Heeft de eerstgenoemde redacteur ditmaal zijn pleegkind met geen' enkelen regel bedacht; zijn vlijtige medehelper heeft een uitvoerig vers gerigt aan de prinsen, vaderlandsch van toon en zonder vleijerij. Dat de jongste den naam van MAURITS draagt, geeft nadruk aan het gedicht; maar ook, dat de oudste eenmaal als koning den naam van WILLEM IV zal dragen, eene fraaije wending. Bij nog een plaatje heeft VAN DEN BERGH een lief gedichtje geschreven: *de visscher van Zandvoort*, waarvan dit *Axiomatische* volkomen waar is:

..... had ons Holland bij het goed
Waarom we 't dankbaar eere geven,
Voor varensgasten, die het leven
In d' oorlog wagen op den vloed,
In d' ouden dag een wijkplaats over,
Als ginds de Brit zijn zeelui biedt;
Ons mael was dan zoo vaek niet pover,
Ons bakjen vaek zoo ledig niet.

Een ander plaatje behoort bij een gedicht van SCHIMMEL: PIETER DIRKSZOON HASSELAAR, een gedicht, waarin groote heerschappij doorstraalt over en ervarenheid in het werktuigelijke der kunst — verdiensten op welke wij hoogen prijs stellen; te meer wanneer zij, gelijk hier, een voertuig onderscheiden van echt poeti-

sche gedachten en situatiën, die niet altijd in de hedendaagsche poëzij worden gevonden. Waar het eene met het andere als hand aan hand gaat, let men niet op vrijheden als:

Bij d' uitval en bij d' aanval de eerste
In 's vijands loopgraaf staâg de *veerste.*
of: Waar hij behoedzaam om zich *spiënd*,
— — wacht hield bij zijn jongen vriend.

onmiddellijk daarop volgt een kabinetstukje van TOLLENS: *tevredenheid*, zoo gemakkelijk rollende, dat men zou meenen ook zoo te kunnen dichten. Geest en luim komen ons te gemoet uit een stukje van VAN ZEGGELEN en een van BRESTER. Rond en ruw, in echten zeemanstoon, soms diep in 't gemoed grijpende, zijn de *zeemansliedtjens* (wij geven de eigene spelling) van VAN LENNEP. Hoog ernstig daartegen *eens leeraars roeping* door WIJSMAN en *de boetvaardige bij het kruis*, door TEN KATE, waarbij een plaatje behoort, de Zaligmaker aan het kruis; een verheven onderwerp, en gegraveerd naar eene fraaije indrukmakende schilderij van KRUSEMAN, te *'s Hage.* Het gedicht bevat enkele uitdrukkingen, die Ref. niet zou kunnen onderschrijven; maar dat verandert, ook voor hem, niets aan de poëtische waarde van het stuk. HOFDIJK levert twee legenden, *minnelist* en *de moedervloek*, en DE BULL, *de legende van den Drachenfels.* De laatstgenoemde voegt ook, bij een plaatje, waarop VAN KAMPEN de teekening van zijn meesterstuk, het stadhuis van *Amsterdam*, laat zien, een gedicht, waarin met volle regt de reeds zoo dikwijls geuite klagt wordt herhaald over de veranderde bestemming van dat grootsch gesticht.

Van sooveel steens omhoogh op sooveel houts van onder,
Van sooveel kostelicks, soo konsteliek verwrocht,
Van sooveel heerlickheits tot sooveel nuts gebrocht.

Van TEN KATE moeten wij nog noemen een *zang des tijds*, waarvan het hoofddenkbeeld is, dat de toepassing der werktuigkunde de oogmerken van God met de

menschheid bevordert, en de komst van het groote godsrijk bespoedigt, door de menschen, bij minder ligchaamsarbeid, meer tijd te geven tot denken. Het gedicht telt vele plaatsen en gezegden vol schoonheid en kracht. De zaak zelve is voor verschillende beschouwingen vatbaar. Van DORBECK lazen wij een stukje met veel genoegen, omdat wij het geheel vrij vonden van het zinledige, waarin deze dichter wel eens dreigde te vervallen. Het lieve gedichtje van DE GENESTET maakte een aangenamer indruk op ons, dan het opschrift: *aan een heereboer*. De opwekking tot gerustheid in God, bij het woeden der cholera, van WITHUYS, zal met genoegen en stichting gelezen worden, zoo dikwerf deze ziekte — God wende haar af! — in het vaderland woedt. HEIJE geeft *zangen*, vervaardigd voor eene onderwijzers-bijeenkomst; ENGELEN eenige minnedichtjes; GEWIN eene kleinigheid, en WINKLER PRINS een gedicht *aan den wind*, waarvan de conceptie eenigzins prozaisch voorkomt: de verschillende uitwerkselen van den wind op de zee, in de zandwoestijnen, op de Alpen, enz.; doch de behandeling is gespierd en hier en daar uitmuntend. Wij zouden van VAN ZEGGELEN of BRESTER wel eens een luimig vers *aan den wind* willen lezen, in de manier van HOFFMANN, waarin ook de overdragtelijke beteekenis effect kon doen. Eenigzins in dezelfden gespierden trant, maar minder uitgewerkt, is *aan de zee* door VAN DER STAR. Eindelijk gaf DA COSTA eene Portugeesche legende, die de laatste plaats bekleedt; zeker om het oude: »einde goed, alles goed;" hetgeen hier echter ook buitendien wáár zou zijn.

Van het proza opent de Schrijfster van »te laat" de verzameling met eene »historische schets," getiteld: *luchtspiegelingen*, over welk natuurverschijnsel de vrij lange inleiding loopt tot een stuk, dat wij niet beter weten te noemen dan: eene psychologische levensgeschiedenis van den *Zweedschen* scheikundige SCHEELE, uit het oogpunt zijner teleurstellingen. Er is veel schoons en waars in, doch het geheel kwam ons te vol voor, alsof de Schrijfster ál hare denkbeelden op eens had

willen geven, uit vrees van »te laat" te komen. Het slot is voortreffelijk. Eene plaat, doch als zoodanig van weinig uitdrukking, behoort bij eene novelle van VAN KOETSVELD, die zijne meesterlijke schilderkunst van tooneelen bij den minderen stand niet verloochent, en diepe blikken werpt in levensvragen van onzen tijd. KNEPPELHOUT, klikt regt luimig van de plagerijen van studenten op een reisje in *Zwitserland*, waardoor »de Baron VON HAGEN VAN TOLHOEVE geen pliezier heeft;" er is eene groote losheid van dialogiseren in. Ernstiger en deftiger toon slaat onze begaafde TOUSSAINT aan, waar zij ANNA MARIA SCHUURMAN laat optreden en haar een gesprek in den mond legt ter ontwikkeling en verdediging van hare godsdienstige gevoelens; zoo als onze beroemde romancière haar beeld uit hare schriften heeft opgenomen. De behandeling is, ofschoon ons oordeel over de vermaarde volgelinge van DELABADIE als zoodanig minder gunstig zij, voortreffelijk, en het geeft ons een aangenaam gevoel, dat het *Nederland* van de negentiende eeuw geenen minder roemrijken vrouwennaam aan de nakomelingschap zal hebben over te brengen, dan dat der zeventiende.

De naam van TOUSSAINT brengt ons op den

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1-80.

dien zij, de Redactrice, zelve met een uitmuntend verhaal heeft verrijkt, waarin de meest valsche positie, die voor eene vrouw mogelijk is, door het fijn gevoel eener vrouw in een treffend licht geplaatst wordt. Konden wij van dit lieve boekje, het dertigste van zijne soort, ook zeggen; wat van de *Aurora* gold, »einde goed, al goed!" Maar de dichter BEELOO door het inzenden van een stukje (in proza), voor het laatste plaatje bestemd, doch dat geheel het voorkomen heeft van opzettelijke vleijerij, en de Redactrice door het plaatsen van dat stukje, 't welk het jaarboekje besluit, hebben, naar ons gevoelen, den indruk van het geheel vóor vele lezers benadeeld. Ove-

rigens is het meeste van hetgeen wij in dit lieve boekje vinden inderdaad *schoon en goed*. Een juweel van het eerste water en den heerlijksten gloed is het door naïveteit, keurigheid van schildering en diep gevoel uitmuntende stukje van TOLLENS, »de vogelen." — WITHUYS toont ook de romantische proza-pen te kunnen voeren, in de onderhoudende novelle: *de groet uit Duitschland*, die inderdaad (de Schrijver verzekert, dat dit geval gebeurd is) een treffend bewijs geeft van hooger invloed op 's menschen lotgevallen, en van het loon dat goede daden somwijlen reeds op de aarde verwerven. Bij het poëtische, lieve schilderijtje (hier en daar wel wat gemaniëreerd) van VAN DEN BERGH, zal menig lezer misschien een vroegeren jaargang naslaan, waar een lief plaatje en een welgeschreven stukje over MARGRETA VAN KALSLAGEN is te vinden. Regt stil en fijn gegraveerd is 't plaatje, waarbij 'T B een paar geestige regels: *het schaatsenrijden* heeft geschreven. De bedevaart van DORBECK is eenigzins onbepaald van gedachte, maar fraai van bewoording en vloeijend geversificeerd. De Schrijfster van »te laat" neme het niet kwalijk, dat wij, hulde doende aan hare uitstekende talenten en fijne opvatting van den bijbel, zoo als ook *strijd en vrede* die hier toonen, de liefhebberij om het proza noodeloos met dichtregelen te doorvlechten, verouderd en smakeloos vinden. Wanneer zal het toch (zie bladz. 69) aan de belletrie eens behagen, de aardigheid te laten varen van den *Orion* te vertoonen in een zomeravond!? wat het zeggen wil »*dat de Heer de strengen wil ontbindt*" van dat starrenbeeld, verklaren wij niet te verstaan. Doch der vrouwe zij een astronomisch bokje edelmoedig vergeven. VAN DER POT heeft op de gouden bruiloft van ouders een hartelijk gedicht begonnen met toespeling op het goudzoeken in *Californië*. Een klein stukje van HECKER boeit ons door de sierlijkheid van taal, schoon de stof is afgesleten. *Het sterfbed van* KAREL wordt ons vertoond door A. PIERSON: een kalm tafereel van een ontzettenden toestand, boven 's dichters kracht. »wen westerzonnen" is eene leelijke alliteratie. ALBERDINK THIJM levert in »*de poëzij en 't*

lammetje," proeve van een verjaarvers aan jongste zusters, dat zoo *curious* is als nieuw; maar zeker door niemand zal worden nagevolgd. Het bedroeft ons zoo iets gedrukt te zien van een verdienstelijken man, die zichzooveel moeite geeft om de kunst op te bouwen. Er is geen ander bewijs noodig, dat hij of in de poëzij op een verkeerden weg is, of dat zijne théoriën schipbreuk bij hem-zelven lijden op de practijk. De zetel der poëzij is in 't hart en niet in 't hoofd. Moge 't lot van die »poëzij en 't lammetje" hem bewegen, om den te lang overdolven poëtischen aanleg, dien hij draagt in zijn hart, dáár te ontwikkelen, dan zouden wij, die hem en zijn poëtischen aanleg hoogachten, maar »de poëzij en 't lammetje" niet verstaan, zelfs niet lezen kunnen, den druk dier misgeboorte een geluk achten! — Na dit stukje komen we aan de reeds genoemde fraaije novelle van de Redactrice, die door de bekende anecdote van den weifelende ezel, hier door Mr. J. VAN LENNEP bewerkt, wordt opgevolgd. WITHUYS leverde een tekst bij een plaatje, waarop NAPOLEON wordt afgebeeld, eenen boer naar den weg vragende, welke niet gemakkelijke taak hij in blijspeltoon zoo goed mogelijk heeft volbragt, door 't mededeelen of verzinnen van eene anecdote, die niet onaardig is.

Holland. *Almanak voor* 1850. *Uitgegeven door* Mr. J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. Kraay, Jr. *f* 3 - 50.

Uitvoerig en hoogst naauwkeurig als ten vorigen jare, is de Kalender van dit jaarboekje, dat Mr. VAN LENNEP niet alleen verzameld, maar ook verrijkt heeft met bijdragen. VOORKEERST een prozastuk over zijne reize naar een oudheidkundig Congres in *Engeland*, of liever over den last dien hij had van het tijdelijk verliezen van zijn koffer; een weinig beduidend maar onderhoudend vlugschrift, dat de flaauwe en slecht gedrukte houtgravuren niet noodig had, die er in zijn geplaatst. Ten TWEEDEN: een paar stukjes in poëzij, waarvan het eene: »*Een brief,"* dien men lezen moet, vol geest en naïveteit en zijns geheel waardig is. Ten DERDEN: eene korte ironieke kronijk, waarin veel, doch niet alles geest is. Van de

schrijvers en dichters bij andere jaarboekjes genoemd, vinden wij hier, gelijk 't niet wel anders kan wezen, de meesten terug: TOLLENS met eenen hartigen feestdronk: *het vaderland;* VAN DEN BERGH en HOFDIJK, met historische romancen; WIJSMAN, met een vers op 's konings intogt, waartoe wij met eenige bevreemding elders geene tegenhangers vinden, evenmin als op het overlijden van WILLEM II. DE BULL en VAN ZEGGELEN schreven geestige teksten bij een paar van de keurige plaatjes; een tot hetzelfde doel vervaardigd *ijsstukje* van BRESTER is langer, maar — juist daardoor misschien — minder puntig en naïf, dan men anders van hem gewoon is. WITHUYS levert eene in den vorm zangerig geversificeerde, in den geest zeer naïve landelijke romance: *Bart en Elsje;* SCHIMMEL een schilderachtig fragment: *Beatrix;* TEN KATE een zoo genaamd liedeken in zijn bekenden trant en DE GENESTET een paar luimige bijdragen, van welke de eene kennelijk ten gevalle van het plaatje is gemaakt.— Dit poëtische gedeelte wordt voorafgegaan en afgewisseld door nog andere prozastukken, onder welke eene uitvoerige, ingekleede beschrijving van den *Helder* voor 35 jaren, voor 15 jaren en nu, door den Eerw. SONSTRAL, de eerste plaats inneemt. Het is in het jaarboekje *Holland* de regte plaats, om vaderlandsche personen, gebeurtenissen, plaatsen en zeden, te doen kennen of te herinneren. Daarom vonden wij hier met genoegen *vijf brieven van* JAN DE WITT, medegedeeld door den heer LOTSY; de beschrijving van het *uitreiken eener vlag bij het uitzeilen der haringbuizen van Enkhuizen* door ZENOBIE VAN LENNEP; eene bijdrage over *de oude groote vischmarkt te Amsterdam*, een weinig droog, door P. SCHELTEMA en eene korte herinnering aan BRECHT PROOSTEN, *de Haarlemsche Arria*, door Mej. TOUSSAINT; zoodat, behalve de verloren koffer van den Redacteur, slechts ééne schets, van DE BULL, tot het gebied van de proza-bellettrie behoort. Wij ontveinzen den aangenamen indruk niet, dien dit op ons maakte. Die onophoudelijke novellen, waarin alles doorgaans met een huwelijk eindigt, moeten ook bij de beste inkleeding toch eindelijk vervelend worden, en daar zijn ook andere plaatsen voor geschikt. Regt

goed is het, dat *Holland* zich onderscheide door het vaderlandsche: de geschiedenis, de plaatsbeschrijving. Hoe vele gebouwen, halfvergeten feiten, en wat niet al! leveren rijkdom van stof, die, met smaak bewerkt en met smaak aangeboden, het nuttige voegen bij het aangename. En de wereld, waarin de pracht-almanakken zich bewegen, om spoedig weder plaats te maken voor Fransche en andere romans, die wereld vergeve het ons, als wij twijfelen, of de kennis van het vaderlandsche wel zoo algemeen zij, dat men zulke herinneringen, als wij bedoelen en hier aantreffen, overtollig moet achten. Daarom wenschen wij dat *Holland* zich meer en meer een bepaald doel — ook in de poëzij — voorstelle en het algemeene liever aan anderen overlate. Wij gelooven niet, dat het aangeduide minder bijval zou vinden dan »zoetelijke onbeduidendheden," om met TOUSSAINT te spreken; — daartoe hebben wij te goede gedachten van den vaderlandschen zin bij onzen beschaafden stand, en van zijne ontvangbaarheid voor indrukken, die dezen zin opwekken en verlevendigen.

Amanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Te Schoonhoven bij S. E. van Nooten. *f* : - 60.

Vonden wij tot ons leedwezen in de drie aangekondigden ISING niet, wiens *op het ijs* ons nog niet ontdacht is, hier geeft hij een verhaal, dat wij, ofschoon het los en levendig geschreven zij, met dat vroegere niet op éénen dag noemen kunnen. Ook dat van KRABBENDAM beduidt weinig, maar is voor dit jaarboekje, door zijne levendige inkleeding, zeer geschikt. Aan het fragment van een catalogus is weinig geestigs; men zegt er ons een vervolg van toe, en wij hopen, dat er deze aanmerking dan niet van moge gelden. Slechts een paar versjes zijn minder »blijgeestig;" geen enkel overschrijdt, of komt ook maar nabij de grenzen van onwelvoegelijke of laffe boert. In dit opzigt is het merkwaardig, zulk een Almanak voor blijgeestigen te leggen naast een *Oud-Hollandsch Blij- of Kluchtspel*, zelfs van onze eerste vernuften en aanzienlijke mannen, b. v. eenen HUYGENS, die ten hove verkeerde. Men zegt, dat onze voorouders

zedelijker dan wij waren; wij willen 't niet tégenspreken; maar het is toch moeijelijk te gelooven, dat hunne grappen, waar zoo veel van *St. Anna* onderliep, het eene oor in en het andere weder uitgingen. Zouden de eer onzer brave voorouders in het geringste zelfs te willen verkorter, mogen we doen opmerken, dat de beschaving ons bevrijd heeft van veel aanstootelijks in de taal van scherts en luim.

Gelderschen Volks-Almanak. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff. *f* : - 75.

Was dit boekje in de laatste jaren minder dan vroeger een uitstekend volksboekje, door hetwelk de gewestelijke geschiedenis en oudheidskennis bevorderd, nuttige inrigtingen aangemoedigd, volkszeden bekend, volksvooroordeelen bestreden, en tevens onderhoudende lectuur gegeven werden; — de nieuwe Redacteur, die zijne roeping zoo wèl toont te begrijpen, nam eerst kort geleden de leiding er van op zich, en het zou onbillijk zijn, daar hij reeds aanvankelijk niet ongelukkig geslaagd is, hem een *votum* van vertrouwen te weigeren. Het jaarboekje is overigens te gevestigd, om nog aanprijzing noodig te hebben.

De jeugd ontving ook nu weder den

Almanak voor de jeugd; door C. VAN SCHAICK. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 40.

In koker en carton en met gekleurde plaatjes; zonder dat *f* : - 90. De naam van den Redacteur is aanbeveling genoeg.

Almanak in miniatuur voor kinderen; uitgegeven door F. VAN SPALL *en* P. J. V. DUSSEAU. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *f* : - 40.

Het is voldoende te zeggen, dat dit jaarboekje weder verschenen is en noch in gepastheid van inhoud noch in netheid van plaatwerk bij zijne voorgangers achterstaat.

H. M.

BOEKBESCHOUWING.

Drie Preken onder LODEWIJK XV, *door* L. F. BUNGENER, *Schrijver van eene preek onder* LODEWIJK XIV *enz. Iste Deel. Eene preek aan het hof. — Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1849. *In gr.* 8*vo. II en* 326 *bl.* *f* 2-50.

De Heer BUNGENER heeft ook in ons Vaderland met zijne preek onder LODEWIJK XIV wèlverdienden bijval en roem verworven, en wij twijfelen geenszins of ook deze arbeid zal door het publiek met toejuiching worden begroet. Het eerste deel, dat wij nu aankondigen, bevat eene preek aan het hof. Misschien zal deze of gene, den titel lezende, en zich het vorige werk herinnerende, op het vermoeden komen, dat hier weder eene bijdrage tot de geschiedenis van de kanselwelsprekendheid wordt geleverd. Niets minder dan dat. Het Eerste deel bevat, in het bevalligste kleed, eene historische studie van de achttiende eeuw; bepaaldelijk van het leven in de hoogere kringen onder LODEWIJK XV. Wij staan verbaasd over het gelukkig vernuft, waarmede de Schrijver de waarheid zoo gemakkelijk zich doet bewegen in het kleed der verdichting, en de verdichting tot waarheid verheft. Ja, zoo waren die mannen welke hij laat optreden. Zij konden niet anders spreken, zij moesten zóó handelen. Hij heeft ze zoodanig voorgesteld, dat, wanneer eene toovenaresse van *Endor* hen uit het schimmenrijk konde oproepen, om nog eens de wereld met hunnen adem te bezoedelen; neen, enkel om dit boek te lezen — zij-zelve in twijfel zouden staan, of de Auteur niet de woorden uit hunnen mond hadde opgevangen.

Wie met de geschiedenis van het hof en den tijd van den nietigen en zedeloozen LODEWIJK XV bekend zijn, mogen bij het lezen van dit boek een heerlijk genot verwachten: geest, hart en verbeelding vinden hier voedsel.

De hoogste belangen der menschen worden hier besproken, hunne dwaasheden niet uitgezonderd. De contrasterende karakters van een RABAUT, een D'ALEMBERT, een BRIDAINE, een in de wereld verzonken bisschop van *Meaux*, een sluwen DESMARÊTS, een geslepen CHOISEUL, en dan het hof met zijn RICHELIEU en POMPADOUR, en met een koning, die slechts dan uit zijne verveling ontwaakt, als hij hoort, dat VOLTAIRE de *Franschen het volk* durft noemen, doen dit reeds verwachten.

Het spreekt van zelf, dat de laatste beweging der verdrukking, welke de Protestanten hadden doorgestaan, niet verzwegen zal worden. Wij zijn verplaatst in het jaar 1760, en de dageraad der verdraagzaamheid breekt over *Frankrijk* aan. BRIDAINE vertegenwoordigt haar op één godsdienstig terrein, edel en regtschapen. De mannen van de *Encyclopédie* trekken voor haar ten velde, uit zelfzucht, onverschilligheid en afkeer van alle godsdienst. Het ongeloof reikt het geloof als bij vergissing de hand, de losbandigheid laat zich inënten op den boom der vrijheid. Allerpikantst is de schildering van eene *soirée* bij D'ALEMBERT, waar wij DIDEROT, MARMONTEL, DANULAVILLE, HELVETIUS en D'HOLBACH ontmoeten; allen bedorven kinderen van een tijd, die op het uiterste ligt; kwade voorteekens voor de toekomst, fakkeldragers bij de aanstaande uitvaart van godsdienst en zedelijkheid. In die verzameling verschijnt RABAUT, de ernstige prediker van de kerken der woestijn, de krachtige pleitbezorger voor zijne lijdende broeders, met al de majesteit van een geloof, dat geene aanspraken maakt op de wereld en toch de wereld overwint.

Met korte en fiksche trekken heeft BUNGENER den godsdienstigen en maatschappelijken toestand dier dagen geteekend. Ja, zoo was het. Het *Frankrijk* der BOURBONS neigde ten ondergang. De uitputting van den Veertienden LODEWIJK werd zigtbaar in de uitgeputheid van zijnen vijftienden naamgenoot, en na dezen bleef er nog slechts een goedhartige doch zwakke LODEWIJK over, om, als uitgediend, te worden weggeworpen. Twijfelarij, ongeloof, ontevredenheid, vrees en hoop worstelden on-

derling. Maar laat ons voor een oogenblik BUNGENER-zelven hooren:

»Alle neigingen, alle behoeften van den mensch, zoo goede als kwade, zoo reine als onreine, spanden op dit oogenblik zamen tegen de gevestigde orde, of liever wanorde.

Alle beginselen, zoo goede als kwade, zoo zuivere als onzuivere, waren, in deze orde van zaken, zoodanig vermengd, dat niemand nog kon bepalen, wat er later te behouden of te vernietigen zijn zou.

Vandaar, zoo in de verdediging, als in de bestrijding, gemis aan overeenstemming, tegenstrijdigheden, dwaasheden.

Men vordert vrijheid en, vóór dat men haar heeft, brengt men haar reeds in opspraak door al de aanmatiging, al de buitensporigheden der losbandigheid.

Des morgens predikt men de deugd; des avonds spot men met haar en leert men anderen met haar spotten.

Spreekt men tot het volk, zoo zegt men de *natie*; spreekt men van het volk, men zegt het *canaille*.

Men vergoodt FÉNÉLON, maar terwijl men van hem een sterken geest, bijna een ongeloovige maakt.

Men vervloekt de vleijers van LODEWIJK XIV, en men knielt voor LODEWIJK XV.

Men spreekt met groote minachting van MONTESPAN en MAINTENON, en er is geen wierook genoeg voor *Mevrouw* DE POMPADOUR.

Het volk, dat nog geene regten heeft, verbeeldt zich die reeds te bezitten; de grooten, die regten hebben, durven er geen geloof of waarde meer aan hechten.

De Parlementen willen voor de vertegenwoordigers doorgaan van het volk, dat nog niet bestaat, en men legt hun het zwijgen op in naam van het koninklijk gezag, dat zijn einde nabij is.

In alles, overal en in alle gedaanten: twijfelarij, ongeloof, ontevredenheid, vrees of verlangen, of, beter gezegd, vrees en verlangen te gelijk.

Door zoo vele verschillende winden geteisterd, geslingerd tusschen bekende en onbekende klippen, vraagde

de manschap van het oude schip zich af, even als de heidenen bij noodweer, wien men in zee zou werpen, om de goden te verzoenen.

Drie mogendheden stonden tegen elkaar in slagorde:

De wijsbegeerte, onder wier banier alle nieuwe ideën zich schaarden.

Het koningschap, het symbool en middelpunt van alle oude ideën.

De kerk, eindelijk, die de wijsbegeerte verfoeide en het koningschap mistrouwde.

Terwijl het koningschap en de kerk voor het uiterlijke zamenwerkte tegen de wijsbegeerte, kwam eene andere vereeniging, die van de wijsbegeerte en het koningschap, in het geheim tot stand. De denkbeelden van den dag wonnen veld, zoo niet op, dan toch rondom den troon. Zij drongen door in alle kanalen, door welke het koninklijk gezag werkte.

De wijsbegeerte meende het koningschap eer aan te doen. Zij deed dit in zeker opzigt werkelijk. Zij wilde, bijgevolg, waarborgen ontvangen; maar dien waarborg, welken zij het vurigst zou verlangd hebben, de onderwerping der kerk, durfde zij nog niet eischen, ook zou het koningschap haar dien niet verleend hebben.

Bijgevolg zal men een middelweg kiezen. Was er in de kerk niet iets, dat haar genoegzaam behoorde om de vernietiging daarvan den wijsgeeren aangenaam te doen zijn, en haar tevens niet genoegzaam toebehoorde om, terwijl men het opofferde, niet den schijn te hebben van de kerk-zelve op te offeren?

Zoodanig iets bestond werkelijk: het was de orde der Jezuiten.

Ten hunnen koste alzoo zullen het vorstelijk Despotismus en de voorregten der parlementen — geen vrede, zelfs geen wapenstilstand koopen, want de wijsbegeerte heeft geen plan daarbij te blijven, maar het voordeel van een eenigzins minder levendigen strijd.

Men is op het punt hen in de golven te werpen van den vloed, die reeds tot aan den ondersten trap van den troon is gestegen. De golven zullen niet achterwaarts

wijken; maar zij zullen misschien een oogenblik op dezelfde hoogte blijven en, al moesten zij later des te sneller wassen, altijd zal het zooveel gewonnen zijn. LODEWIJK XV heeft immers gezegd: het zal zijn tijd wel uithouden."

Hieruit proeft men reeds des Schrijvers oordeel over het Jezuitisme, en de vijandschap, welke het had uitgelokt. Hij spreekt het vrijmoedig en bescheiden uit, zoo als een man doet, wiens verstand door de waarheid is voorgelicht, en aan wiens hart geen vooroordeel of vooringenomenheid heeft post gevat. Niet bij alle de bestrijders der Jezuiten ontdekt hij liefde voor waarheid en godsvrucht. Het valt echter op te merken, dat zoowel de meerderheid der boozen, als de meerderheid der goeden de wapenen tegen hen aangordde. De laatsten wenschten hunne ontbinding, om het zelfstandig leven der kerk te redden, dat het Jezuitisme doodde, gelijk het alle zijne volgelingen tot lijken misvormde. De eersten wilden hun val, om het Christendom-zelf hun na te werpen. Het ongeloof geeselde het Christendom op den rug van het Jezuitisme, en het is nog heden zoo en niet anders bij velen.

BUNGENER doet het wankelende van den toestand der Jezuiten in *Frankrijk* helder uitkomen, na den *Portugeschen* Minister POMBAL als aan de kaak te hebben gezet, die niets, zelfs het goede niet, doen wilde dan met geweld, en de uitdrijving der Jezuiten als iets grootsch beraamde, maar verachtelijk als een schelmstuk uitvoerde. Hij werpt ook een doordringenden blik op de verhouding van het Jezuitisme tot het Jansenisme, hoofdzakelijk op het maatschappelijk gebied.

Eene belangrijke conferentie woont de lezer bij in het kabinet van den *Parijschen* Aartsbisschop DE BEAUMONT. Wij vinden daar de sommiteiten van LOYOLAAS kweekelingen, die de teederste vraagstukken des tijds, betrekkelijk het toekomstig zijn of niet zijn hunner Orde, behandelen. Met verrassing, gelijk het ook ons verrast, komt vader BRIDAINE, de beroemde Missionair, die met zijne Demosthenische stem, of liever, met zijne Paulini-

sche welsprekendheid de harten van duizenden kneedde, onder deze menschen, wier vijand hij niet was, maar wier beginselen, middelen en doel hij afkeurde. Het getuigt van de scherpzinnigheid des Schrijvers, dat hij juist dien pater uitkiest om een bepaald gevoelen over deze Orde uit te spreken. Het is niet het spottend ongeloof, niet de opgewonden hartstogt van partijzucht, niet een gekrenkt eigenbelang, maar de bezadigde en toch warme liefde voor de gemeente des Heeren, welke zich op den regterstoel plaatst, en dat regt wordt haar door de beschuldigden niet slechts aangeboden, maar minzaam opgedrongen. BRIDAINE brengt zijne bezwaren tegen de Jezuiten tot deze drie hoofdpunten:

dat zij, door eene soort van eeredienst, hunne Orde tot hunnen God hadden gemaakt;

dat zij zich, in de oogen der menschen, in de plaats van God hadden gesteld;

dat zij aan de zedeleer, door het ontleden harer bepalingen, alle kracht en heerlijkheid hadden ontnomen.

De ontwikkeling dezer punten verraadt de hand des meesters.

Uit het Aartsbisschoppelijk paleis treden wij in het Ministerieël hôtel van den Hertog DE CHOISEUL, ter gelegenheid van eene *soirée* bij de Hertogin; dáár wemelen vele belangen door elkander, en worden wij getuigen van de *intrigues* van priesterlijke vermetelheid en ministeriële laagheid, terwijl BRIDAINE den dienaar des konings en des konings biechtvader schrik in het harte jaagt. Liet het bestek 't ons toe, wij gingen den lezer eens voor naar het weelderig hof des konings, en deden hem Madame DE POMPADOUR aanschouwen in eene van hare belangrijkste situatiën, die vrouw, die méér dan hij *Frankrijk* regeerde, door hare verspillingen millioenen verslond, de schatkist uitputte, en de volksellende tot eene hoogte hielp maken, langs welken later de verarmde menigte, over de muren der *bastille* heen, op den vermolmden troon aanstormde. Doch de lezer ga, zonder ons, derwaarts; en zie toe en hoore! — Dan zal hij, aan 't einde van dit boek, weten, welk gevolg eene preek kan heb-

ben, die CHRISTUS tot tekst heeft, maar die de wereld vleit en de zonde huldigt.

Wij zien met verlangen het vervolg te gemoet, en danken den Heer BRILL voor zijne uitmuntende vertaling.

H. J. H. S.

Het Heilige Land en de aangrenzende streken, aanschouwelijk voorgesteld door F. BÄSSLER. *Uit het Hoogduitsch volgens de tweede uitgave vertaald door* G. C. MONTIJN, *Predikant te Hoornaar. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1848. *In kl. 8vo.* 241 *bl. f* 1-30.

Het is een verblijdend verschijnsel in onze dagen, dat de belangstelling in *Palestina*, het beroemdste land van onzen aardbodem, van dag tot dag grooter wordt; die belangstelling toch is mede een uitvloeisel van het godsdienstig leven, hetwelk in de laatste jaren weder meer en meer is ontwaakt. Inzonderheid hebben de dichterlijke beschrijvingen van DE LAMARTINE en VON SCHUBERT en het wetenschappelijk werk van den geleerden ROBINSON veel daartoe bijgedragen. Gelijk vóór zes en zeven eeuwen de teruggekeerde kruisvaarders door de belangwekkende en treffende verhalen hunner ontmoetingen en heilige gewaarwordingen, hunne land- en geloofsgenooten begeerig maakten om eene bedevaart te ondernemen, zoo wordt bij ons, door de levendige schildering der hedendaagsche reizigers, de lust opgewekt om óók dat eenmaal zoo gezegend land nader te leeren kennen. Maar hoe sterk het verlangen van velen moge zijn, om met eigen oogen het land der belofte te aanschouwen, aan slechts weinige bewoners van onze westersche landen valt dat genot ten deel, en de minder bevoorregten willen daarom gaarne, door goede beschrijvingen voorgelicht, ten minste het oog des geestes laten zweven over de plekken, die geheiligd zijn door zoo heerlijke herinneringen. Die begeerte mag algemeen worden genoemd, en toch is, zelfs bij beschaafde Christenen, de kennis van het Heilige land gering. Van waar dat vreemd

verschijnsel; van waar die tegenstrijdigheid? Zijn misschien de gebruikelijke leerboeken, hoe voortreffelijk ook, minder geschikt, om het land 't welk zij willen doen kennen, voor de verbeelding te plaatsen? Zou welligt eene aanschouwelijke voorstelling boven eene beschrijving de voorkeur verdienen? Dat meende de Opsteller van deze tafereelen, en dat gelooven ook wij. In die meening werden wij reeds bevestigd door het gunstig onthaal, hetwelk ten deel viel aan de *Bijbelsche Landschappen*, vóór twaalf jaren in het licht verschenen. (*) Wegens de kostbaarheid van dat werk konden velen het zich niet aanschaffen en werd het dus bijna uitsluitend voor de rijkeren dienstbaar. Levendige en minder kostbare schilderingen van het H. Land in tafereelen bleven wij tot dus verre te vergeefs wenschen. De beoefenaars der Bijbelsche Aardrijkskunde in *Nederland* schonken ons wel geleerde vertoogen, maar geenszins aangename en onderhoudend geschreven voorstellingen. De vertaling derhalve van een werkje, hetwelk eene aanschouwelijke voorstelling bevat van het H. Land, mogen wij geenszins overbodig rekenen. Wij moeten echter onderzoeken, of het vertaalde werk aan de billijke eischen en aan de belofte, op den titel uitgedrukt, beantwoordt. Het werkje bevat 46 Tafereelen, tot opschrift hebbende: *De Middellandsche zee aan de Syrische kusten; de Libanon; Galilea; het gebergte Naphthali; Nazaret; de Thabor; de vlakte van Jisreël; de kleine Hermon en Gilboa; Jisreël; de beek Kison; Acre; de Karmel; Samaria; Sichem of Sichar; de Jakobsbronnen; Judea; Joppe; de vlakte van Saron; het gebergte van Juda; Jeruzalem; omtrek van Jeruzalem; Siloäh; het dal Hinnom; de berg der booze raadslagen; het dal van Gihon; de natuur rondom Jeruzalem; Bethlehem; de Frankenberg; de tuinen van* SALOMO; *het huis van* ABRAHAM; *Hebron; het zuiden van Palestina; het Sinaïtisch schiereiland; Sinaï; Horeb. Plaats der wet-*

(*) Wij bedoelen het zoo keurige werk: »*Bijbelsche Landschappen, naar afbeeldingen, op de plaats zelve vervaardigd, met bijgevoegde Tafereelen door* ABM. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. Te *Amsterdam*, bij G. J. A. BEIJERINCK. 1838. II Deelen, in 4to.

geving; de Roode zee; de landschappen aan gene zijde van het Rivier-dal (Ghor); het land van Edom. Gebergte Seïr; het land der Moābiten; het land der Ammonieten; Tetrarchie van PHILIPPUS; *de landstreek van den oorsprong des Jordaans tot aan de Doode zee; het meer van Genesareth; de vlakte van Jericho; de woestijn van Juda; de Doode zee.* — Deze opgave doet ons zien, dat BÄSSLER de merkwaardigste plaatsen en streken van het *Heilige Land* in dit werkje heeft opgenomen. Over het algemeen behelzen deze schetsen zeer levendige voorstellingen der natuur en geschiedkundige herinneringen. Het bevreemdde ons echter, in de schetsen der aangrenzende streken er geene te vinden van het overoude en zoo merkwaardige *Damascus;* ook hadden wij, op bl. 16, eene uitweiding verwacht over de zoo prachtige en trotsche ruïnen van *Baalbek;* die toch met de zoo fraaije beschrijving van v. RICHTER, *Wallfarten im Morgenlande*, bl. 81—91, niet moeijelijk is. De mededeeling van eenige der vele legenden, omtrent *Baalbek* en het *Trilethon* aldaar, zou veel tot het aangename der lezing hebben bijgedragen. Zoo hadden wij ook in diezelfde schets, *de Libanon*, waar gewag gemaakt wordt van de *Maroniten* en de *Drusen*, eene geschiedkundige Noot verwacht, waarin de oorsprong en het karakteristieke van deze dappere bergvolkstammen wierd medegedeeld. Wanneer de Schrijver iets dergelijks verzuimt, de wetenschappelijke Vertaler mag, ja moet, ten nutte van zijne lezers, die leemten aanvullen, dat gebrekkige verbeteren. Had de Heer MONTIJN dit gedaan, het publiek zou er hem dubbel voor danken. De vertaling is zeer goed, maar het is ook niets meer dan eene vertaling. Vooral hinderde ons dat, op bladzijde 92, waar het zoo dieproerend klaaglied der Joden over *Jeruzalem* is medegedeeld. De Vertaler schijnt niet gevoeld te hebben, dat het een koorgezang is. Aldus toch lezen wij bij KARL VON RAUMER, *Palästina*, S. 235: »*Die Karaitenjuden in Jerusalem theilten demselben Mis-* »*sionär* (WOLF) *ihre Liturgie mit; aus dieser sind folgende* »*Chorgesänge, tiefe Jammerklagen jener Juden.*

ERSTER CHORGESANG.

Liturg. Wegen des Palastes, der wüste liegt;
Volk. Da sitzen wir einsam und weinen.
Liturg. Wegen des Tempels, der zerstört ist;
Wegen der Mauern, die niedergerissen sind;
Wegen unserer Majestät, die dahin ist;
Wegen unserer groszen Männer, die danieder liegen;
Wegen der kostbaren Steine, die verbrannt sind;
Wegen unserer Priester, die gestrauchelt haben;
Wegen unserer Könige, die ihn verachtet haben;
Volk. Da sitzen wir einsam und weinen.

Terwijl wij in het vertaalde werkje van BÄSSLER lezen: »Aan deze plaats bidt Israël nu alleen in diepen oot»moed, van wege de paleizen die woest liggen, zitten »wij hier eenzaam en weenen (,) van wege den Tempel »die verwoest is, van wege de muren die ter aårde ge»stort zijn, van wege onze heerlijkheid die verdwenen »is, van wege onze beroemde mannen, die daar neder»liggen, van wege de kostelijke steenen die verbrand »zijn, van wege onze priesters die gezondigd hebben, »van wege onze koningen die hen versmaad hebben, zit»ten wij hier eenzaam neder en weenen." Door den vorm van het Koorgezang te laten varen, heeft de Vertaler het treffende aan die woorden ontnomen. De Vertaler had ook het andere klaaglied, dat wij bij VON RAUMER vinden, kunnen overnemen, daar het te schoon is om niet medegedeeld te worden; ook dát behelst slechts weinig regels:

Liturg. Wir bitten Dich, erbarme Dich Zions!
Volk. Sammle die Kinder Jerusalems!
Liturg. Eile, eile, Zions Erlöser!
Volk. Sprich zum Herzen Jerusalems!
Liturg. Schönheit und Majestät möge Zion umgeben!
Volk. Ach wende Dich gnädig zu Jerusalem!
Liturg. Möge bald das Königliche Regiment über Zion wieder scheinen!
Volk. Tröste, die trauern über Jerusalem!
Liturg. Möge Friede und Wonne einkehren in Zion;
Volk. Und der Zweig aufsprossen zu Jerusalem!

Schrijver en Vertaler hadden ook bij het schetsen van den ellendigen toestand van *Jeruzalem* niet moeten vergeten te herinneren aan JEREMIAAS aandoenlijk klaaglied, Hoofdst. I. De menigte van taal- en drukfouten is *legio;* in langen tijd is ons geen werk in handen gekomen, waarvan de correctie zoo slordig was als van dit werkje. Wij hebben ter loops wel honderd fouten aangeteekend, maar willen onze lezers met de opsomming er van niet vermoeijen. Ook de druk en het papier zijn alles behalve net. Het eene en andere is inderdaad jammer voor een overigens zoo goed geschreven en vertaald werkje.

†—.

Leerrede over Psalm LXXVI: 13ᵃ, »*Die den geest der Vorsten als druiven afsnijdt;" behelzende de uitbreiding eener schets, naar welke wijlen de Hoogleeraar en Akademieprediker* JOANNES CLARISSE *te Leiden, op den* 16 *October des jaars* 1837, *weinige dagen na het overlijden van Neêrlands Koningin, des avonds in de Pieters-kerk gepredikt heeft. Door* F. H. G. VAN ITERSON, *Predikant te Leiden. Te Leiden, bij* E. J. Brill. 1849. *In gr.* 8*vo. XI en* 24 *bl. f* : - 50.

»Wat den Lezer hier wordt aangeboden, staat in bo»venstaanden titel met verstaanbare woorden uitgedrukt"— zeggen wij den Eerw. VAN ITERSON van harte na. En als hij in de Voorrede vrij uitvoerig verhaalt, wat tot de uitgave aanleiding gegeven heeft, dan verklaren wij gaarne, dat hij daardoor alles heeft weggenomen, wat ons anders in hooge mate zou bevreemden. Zelf indertijd behoord hebbende tot de hoorders van CLARISSE, die, opgetogen over 's mans zeldzame gaven, het kerkgebouw verlieten, achten wij ons tot het oordeel bevoegd, of en in hoe verre hier het toen gesprokene door VAN ITERSON mag zijn teruggegeven. Ons oordeel zou, indien het gevraagd ware, even als dat van den Hoogleeraar BOUMAN, die vooraf geraadpleegd werd, bemoedigend zijn geweest. Hier-

mede zeggen wij niet, dat hier de leerrede van CLARISSE wordt teruggevonden; maar het was ons een wezenlijk genoegen, den loop dier leerrede, die toen een zoo diepen indruk maakte, ons volgens deze uitgebreide schets te kunnen herinneren. En ofschoon anderen, die den grooten man niet gekend hebben, zich misschien verwonderen zullen over den zonderlingen stap, door VAN ITERSON gedaan, wij danken hem voor de uitgave; zonder hem echter te durven aanraden, om meer zulke proeven te nemen. Met blijdschap vernamen wij ook, dat hij voornemens is, om uit het praktikale gedeelte van 's mans nagelaten onuitgegeven leerredenen, van vroeger en later tijd, fragmenten te verzamelen, het verzamelde in zekere orde te rangschikken, en het geheel, als een stichtelijk leesboek, uit te geven; gelijk wij van den Hoogleeraar BOUMAN de beloofde *Memoria Clarissii* met verlangen te gemoet zien, nog in den loop dezes jaars. Zóó leve de hoogvereerde meester nog langen tijd, nadat hij gestorven is, onder ons voort!

De Republiek van PLATO, *in het Nederduitsch overgebragt door Dr.* D. BURGER, JR. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo. XXVIII en* 368 *bl.* *f* 3-90.

De aanleiding was zoo schoon, en het was zoo aangenaam, en zoo gemakkelijk gemaakt, dat Referent het aanvankelijke doel, om eene recensie van dit werk te leveren, schier voorbijgezien heeft, om zich met alle kracht op het lezen en herlezen van PLATO-zelven toe te leggen.

En wat zal Referent nu gaan recenseren? Zal hij het *Hollandsch*, — of *Nederduitsch*, zoo als Dr. BURGER 't noemt — met het *Grieksch* gaan vergelijken, en zien of alles wel, mannetje voor mannetje, woordelijk overgezet is? Zal hij althans onderzoeken of Dr. BURGER wel overal den zin behoorlijk heeft gevat en overgebragt? Niet alzoo, het is niet uit het oogpunt van *Grieksche* taalstudie, dat *wij* dit boek te beschouwen hebben, daarvoor zal het

ons niet toegezonden zijn: en indien wij het Dr. BURGER, ook door vroegere geschriften en vertalingen blijkbaar zoo geheel in den geest en den redeneertrant van PLATO ingewijd, wilden verbeteren, zoude hij de bevoegdheid onzer oordeelvelling wel eens kunnen betwisten: — dus daaraan waagt Referent zich niet; hij laat dit aan geheel wetenschappelijke beoordeelaars over.

Maar zal Referent dan den inhoud van het werk mededeelen, en den *Griekschen* wijsgeer op den voet volgen, om zijne wijsgeerige en staatkundige beschouwingen in een kort overzigt mede te deelen en te beoordeelen? Voorwaar neen, dat zou eene recensie van PLATOOS geschrift worden in plaats van een oordeel over Dr. BURGERS vertaling, — en daaraan waagt Referent zich in het geheel niet.

Neen! het is bijzonder uit het aesthetisch oogpunt, als boekwerk, als leesboek, als boek van studie, dat Referent dit werk wil beschouwen; — en dan is waarlijk het gezegde, dat Referent, zijn doel voorbijziende, door deze vertaling opgewekt werd om PLATOOS *Republiek* te lezen en te herlezen, — eene meer dan voldoende lofspraak.

De Vertaler heeft getracht den lezer zoo goed mogelijk op de hoogte te stellen: hij geeft vooraf een kort begrip van den inhoud, tot zelfs van ieder kapittel van ieder boek: — dat is wel wat dor en droog; — maar regt goed om bij of na de lectuur eens te recapituleren en op de hoogte te blijven: dan volgt eene zeer korte inleiding, waarbij men met de gelegenheid van het gesprek en het personeel der zamensprekers, en ook met het doel van het werk, eenigzins nader bekend gemaakt wordt: — dat gedeelte had Referent gaarne wat uitvoeriger gezien. Nu komt het Hoofdwerk, de vertaling der tien boeken van PLATOOS werk over de Republiek of liever over het Gemeenebest, het Heil van allen in den Staat. (*) De

(*) PLATO ziet den besten Staatsvorm in eene regering der besten, der regtvaardigsten; maar het zoude, volgens hem, »geen noemenswaardig onderscheid in de inrigting van den Staat maken, of hij door meerderen of door éénen geregeerd wierd." Boek IV, Hoofdst. XVIII, bl. 155. De beste bestuurders zijn, volgens PLATO, »die het wijste zijn in die dingen, waardoor een Staat het beste

vertaling is levendig, onderhoudend; niet te veel gebonden, zonder daarom het eigendommelijke van het *Grieksch* origineel te doen vergeten: de afwisseling in de spreekwijzen der zamensprekers is waarlijk goed volgehouden, ofschoon, misschien daardoor, wel eens wat triviaal uitgedrukt. Voorts worden in de noten duistere plaatsen van tijd tot tijd opgehelderd; historische of mythologische bijzonderheden aangevuld; de draad van de redenering, waar die verbroken was, herinnerd enz., zoodat deze noten veel bijbrengen tot het veraangenamen der lectuur; de Vertaler had ze zelfs zonder gevaar nog wat kunnen vermenigvuldigen; liever dan naar zijne overige vertalingen of andere aanteekeningen te verwijzen, die de lezer niet altijd in de gelegenheid is, zoo dadelijk na te slaan.

Eindelijk geeft de Vertaler nog meer dan hij beloofd had, eene vertaling namelijk der beoordeeling van PLATOOS *Republiek*, door ARISTOTELES in zijne *Politica* gegeven; en ten slotte een kort Besluit van den Vertaler-zelven, waarbij hij op de zedekundige schoonheden van de Republiek, ook ter verdediging van PLATOOS werk, het oog vestigt. Dat Besluit mogt, onzes inziens, een deel der Inleiding hebben uitgemaakt: het zoude den minkundigen lezer beter op de hoogte stellen van de zaak, en hem minder geneigd doen zijn, dan nu gewoonlijk het geval zijn zal, om PLATOOS zede- en staatsleer te miskennen, en hem als het hoofd der Communisten aan te merken.

Maar dit laatste noopt ons toch, om ook bij den inhoud van PLATOOS geschrift eene wijl stil te staan.

Het is karakteristiek in PLATO, — misschien meer nog dan in zijn leermeester SOCRATES, om door spitsvindige redenering, door redekunstige gevolgtrekkingen, door afgetrokken bespiegeling en doorgedreven ondervraging, tot slotsommen te geraken, die oppervlakkig den schijn van paradoxen hebben, — en ondanks alle kunstige rede-

bestuurd wordt, en die tevens andere eer en een beter leven dan het staatkundige hebben." O! wierd dit overal en altijd *ad notam* genomen!

nering dikwerf inderdaad paradoxen blijven. Van die karakteristiek geeft ons de *Republiek* een doorloopend voorbeeld; en het zoude nog wel de vraag zijn, of hetgeen hier als ideaal der vorming van eenen gelukkigen en regtvaardigen Staat wordt afgebeeld — of liever door redenering op redenering te stapelen opgebouwd, werkelijk door PLATO of SOCRATES voor onovertrefbaar schoon en heilrijk gehouden zij. Referent waagt het, zulks te betwijfelen. Maar daaraan mag dan welligt worden toegeschreven, dat hier onderscheidene stellingen worden aangetroffen, die tegen het gevoel van het schoone en het goede, en het regt begrip van regt en billijkheid, aandruischen: stellingen, waarmede het SOCRATES en PLATO naauwelijks ernst kan geweest zijn. Daartoe behooren die Communistische denkbeelden over huwelijk en eigendom, welke ARISTOTELES in zijne *Politica* dan ook zeer gereedelijk wederlegt; — maar die aan latere wijsgeeren of volksleiders eene ongezochte aanleiding gegeven hebben, om, zeker tegen de bedoeling der oorspronkelijke stellers, de toepassing daarvan in het dagelijksche leven te beproeven. Dit laatste erkent Dr. BURGER dan ook in zijn »Besluit," waar hij de volgende zeer oordeelkundige aanmerkingen bijbrengt:

1°. »PLATO wil zijn Staat nergens invoeren, maar beschouwt hem als een onbereikbaar ideaal" enz.

2°. »Het eigenlijke doel van dit zijn werk is.... de regtvaardigheid en haren invloed op het wezenlijk geluk der volken en der enkele menschen in een aanschouwelijk beeld voor te stellen." Het ware te wenschen, dat dit doel door de nabaauwers van den Platonischen Staat nimmer wierde uit het oog verloren!

3°. Men moet door de lezing van dit werk overtuigd worden, »dat voor enkele menschen en geheele volken de deugd het hoogste goed is:" — Ja, en al wat tot betoog daarvan in het werk voorkomt, draagt reeds daarin het kenmerk der waarheid, dat het veel eenvoudiger en begrijpelijker is voorgesteld dan de rest.

4°. »In de *Republiek* heeft PLATO, op het voetspoor van SOCRATES, een grondslag der zedekunde aangewezen,

die voor alle tijden geldt. Hij zocht aan te toonen, dat het de eenvoudige natuur van den mensch is deugdzaam te zijn, en dat alleen daardoor het begrip [van] *mensch* [te zijn] in hem verwezenlijkt wordt; terwijl hij anders op een lager standpunt, dan waarvoor hij geschikt is, terugzinkt.... en daarom geloof ik, dat, al zijn onze godsdienstige begrippen zuiverder dan de zijne, onze denkbeelden over de zedekunde door het bestuderen van dit werk evenwel niet weinig in helderheid kunnen winnen."

En 5°. »Behalve het reeds gezegde zijn er door de geheele *Republiek* eene menigte schoone, ware, voor werkelijke toepassing bijzonder geschikte denkbeelden verspreid. Die allen op te noemen is onnoodig, zij blijken onder het lezen van zelve. Deze denkbeelden behouden hunne waarde, hoe men ook over het werk als geheel moge denken. PLATOOS staatkundige théorie is een snoer, waaraan eene menigte parelen geregen zijn. Men make dit snoer los, werpe zelfs sommige parelen als valsch weg: altijd zal men er nog genoeg overhouden, om zich de moeite van het uitzoeken niet te beklagen."

Wij besluiten met eene enkele proeve van PLATOOS zedeleer en tevens van BURGERS vertaling.

Boek IV, Hoofdst. XVII, bl. 153: »Dus heeft dan ook eigenlijk de regtvaardigheid geen betrekking op handelingen naar buiten, maar is meer op het inwendige gerigt, en verhindert ieder deel van de ziel te doen, wat hem niet toekomt, en zich in de zaken der andere onbehoorlijk te mengen; maar noopt den mensch in waarheid zich-zelven in orde te brengen en te beheerschen, en aldus vrede met zich-zelven te bekomen.....; en dan in elk geval tèn opzigte van geldwinnen, van verzorging des ligchaams, van staatkunde of van overeenkomsten met enkelen, steeds zulke handelingen voor regtvaardig en goed te houden, welke dien toestand der ziel bewaren en bevestigen; en de ware wijsheid te zoeken in de kennis van hetgeen hiertoe noodig is, maar alle handelingen of meeningen, die denzelven vernietigen, als onregtvaardig en dwaas te beschouwen."

Opmerkelijk is ook vooral, Boek X, Hoofdst. XIII, bl. 344 en volg., de fabel omtrent de onsterfelijkheid en zielsverhuizing, een mengsel van Socratische en Pythagorische denkbeelden over het leven der ziel, ook na den dood, en het herleven in andere gedaante, na duizend jaar. — Het slot des boeks luidt dan aldus: »In allen gevalle echter moeten wij, naar mijn inzien, gelooven, dat de ziel onsterfelijk is en alle goed en kwaad kan uithouden, en wij moeten steeds naar boven streven, en met al ons vermogen regtvaardigheid en wijsheid trachten te verwerven; om hier, en in den tijd der vergelding, onze eigene vrienden en die der goden te wezen; en om in die duizendjarige reis, die wij besproken hebben, waar geluk te genieten."

Referent eindigt met den wensch, dat dit werk in veler handen moge zijn, en, terwijl de Philologie dikwerf ontaardt in dorre taalstudie en kritiek, de lectuur van deze vertaling van PLATOOS *Republiek* strekken moge, om de begeerte naar de studie der oude Schrijvers, ook uit een aesthetisch, zedekundig en wijsgeerig oogpunt, aan te wakkeren.

Hollands bloei in Schoone Kunsten en Wetenschappen bij het sluiten van den Munsterschen vrede, twee eeuwen later beschouwd. Eene voorlezing uitgesproken den 16 *September* 1848, *bij de opening der Algemeene jaarlijksche vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, te Amsterdam, door* R. TER HAAR, *Algemeen Voorzitter. Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* : - 50.

Deze titel is oogenschijnlijk eenigzins lang, maar stelt ons in eens op het juiste standpunt om de redevoering te beoordeelen. Het stuk is geheel met het oog op de tijdsomstandigheden geschreven, en bevat, volgens de getuigenis des Schrijvers-zelven, niet zoo zeer zelfstandig onderzoek als wel toepassing der resultaten van het on-

derzoek van anderen; ten einde daarvan, overeenkomstig de gelegenheid en gesteldheid der tijden, een nuttig gebruik te maken.

Wij kunnen niet anders dan dit doel prijzen en den man van studie toejuichen, die niet slechts voor zichzelven schatten van kennis verzamelt, maar tevens het heil der maatschappij wil bevorderen; die zich niet met onvruchtbare bespiegelingen bezig houdt, maar volgens het spreekwoord: *hic Rhodus, hic salta*, aan de tijdsomstandigheden, waarin hij zich bevindt, aanleiding voor zijnen arbeid ontleent. Om den lezer te doen zien, wat de Schrijver wil, en hoe hij dit zoekt uit te voeren, zullen wij eene korte schets van het stuk mededeelen.

Het is eene groote reden van dankbaarheid, dat na de geweldige staatkundige schokken van den laatsten tijd ons Vaderland rustig genoeg is, om een redenaar, die van het verledene spreekt, luisterende toehoorders te laten vinden. In dat verledene trekt ons thans vooral het jaar 1648, daar de *Munstersche* vrede nu juist twee eeuwen geleden is gesloten. Die gebeurtenis is, ten gevolge van de tegenwoordige beroeringen, minder herdacht dan zij verdiende, maar is toch niet geheel vergeten. Wij willen thans *Hollands* bloei in kunsten en wetenschappen in dat tijdvak beschouwen, en die beschouwing met den tegenwoordigen staat der letteren en kunsten en hare vooruitzigten in verband brengen. Wij zullen ons hoofdzakelijk tot de fraaije kunsten en letteren bepalen.

De *Munstersche* vrede wordt onder anderen ook aangewezen, omdat daarbij de oorzaken werden weggenomen, die zoo lang de beschaving hadden tegengehouden. Dit geldt van *Duitschland*, maar niet van *Nederland*. Wij hadden ons hoogste standpunt tusschen het twaalfjarig bestand en den *Munsterschen* vrede. Toen bloeiden HOOFT, REAAL en VAN BAERLE, TESSELSCHADE en hare zuster, VONDEL, HUYGENS en CATS onder de dichters, HOOFT en later BRANDT als geschiedschrijvers; toen bloeiden of verrezen er hoogescholen; toen schitterden de DOUZAAS, BARLAEUSSEN, HEINSIUSSEN, LIPSIUSSEN, SCALIGERS, VOSSIUSSEN door hunne ge-

leerdheid; toen blonk het vernuft van DE GROOT in zoo vele verschillende vakken van studie; toen had onze taal zich krachtig en zelfstandig ontwikkeld, gelijk onder anderen blijkt uit de Staten-vertaling des Bijbels; toen bloeide druk- en graveerkunst; toen stond REMBRANDT VAN RHIJN aan het hoofd onzer schilders, en werd waardiglijk vergezelschapt door PAULUS POTTER, DOU, METZU, JORDAANS, RUYSDAAL, TER BURGH, VAN DER HELST en anderen. Toen werden de *Beemster*, de *Purmer*, de *Diemermeer* drooggemaakt, het praalgraf van WILLEM I werd gesticht, en het achtste wonder verrees in *Amsterdam*.

Had dus de voortdurende krijg in andere landen nadeelig gewerkt, hier werkte hij voordeelig; onze godsdienstzin en vaderlandsliefde werd er door aangevuurd, onze geestkracht ontwikkeld, onze welvaart ten top gevoerd.

En hoe is het thans? De vergelijking is niet bemoedigend, want wij hebben veel van onzen ouden roem verloren. Wij moeten ons echter van overdreven klagten onthouden. Het zou niet regtvaardig zijn onbepaald op onzen tijd te schelden, want er zijn nog lichtpunten. Wij hebben in deze eeuw BILDERDIJK en VAN DER PALM gehad; onze romanschrijfster kan met TESSELSCHADE en hare tijdgenooten vergeleken worden; de welsprekendheid staat thans hooger dan toen; ons tooneel is wel diep gezonken, maar begint te herleven; dichtkunst en schilderkunst, klassieke letteren en verscheidene andere wetenschappen hebben nog gelukkige en grondige beoefenaars; onze taal wordt weer met groote zorg aangekweekt; het droogmaken van den *Haarlemmermeer* kan met vroegere ondernemingen van waterbouwkunde vergeleken worden.

Zoo zijn er dan wel redenen van blijdschap, maar aan den anderen kant zijn én welvaart, én geestkracht, én vaderlandsliefde, én algemeene belangstelling in kunsten en wetenschappen deerlijk achteruitgegaan.

Willen wij onzen toestand verbeteren, dan moeten wij godsdienst en goede zeden vasthouden, en tevens onze taal- en letterkunde, onze kunsten en wetenschappen

aankweeken. Vele voorbeelden bewijzen, dat dit in de ongunstigste tijden kan geschieden, en wanneer wij ons daarop ijverig toeleggen, en niet aan ons-zelven wanhopen, kan *Nederland* in verjeugdigde levenskracht worden wedergeboren.

Nu volgen nog verscheidene zeer lezenswaardige aanteekeningen, om hetgeen in de redevoering is aangestipt nader op te helderen.

Ons oordeel over deze redevoering kunnen wij met weinig woorden zeggen. Een redenaar moet onderwijzen, bewegen en vermaken; en TER HAAR heeft deze drie pligten uitstekend vervuld. Zijne redevoering is een woord op zijn pas. Wij ten minste erkennen, door de lezing in nieuwen ijver ontstoken te zijn, en hopen, dat zij dezelfde werking op velen zal uitoefenen. Slechts een paar aanmerkingen meenen wij te moeten maken.

BILDERDIJK en VAN DER PALM verdienen zeker geprezen te worden, maar moest HAMAKER hier verzwegen zijn?

Ten andere meenen wij bij het roemen op de droogmaking van den *Haarlemmermeer* de beschamende opmerking te moeten voegen, dat de werktuigen, waarmede die droogmaking verrigt wordt, uit *Engeland* zijn ontboden. De *Leeghwater*-zelf is aldus eene schande voor *Nederland*.

Dit zijn echter kleinigheden. Ons oordeel over de redevoering in haar geheel wordt er niet door gewijzigd. De Redenaar levere nog vele stukken van dezelfde voortreffelijkheid!

Gedenkschrift der Inhuldiging van Z. M. Koning WILLEM III, *in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, op Zaturdag den* 12 *Mei* 1849. *Door* J. F. BOSDIJK. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1849. *In gr. 8vo.* 68 *bl., met eene plaat. f* 1-:

De dag, waarop een erfgenaam des troons tot landsheer wordt gehuldigd, is een gedenkdag, dien Vorst en Volk nimmer mogen vergeten; omdat beiden alsdan door

wederzijds plegtige verklaringen, onder aanroeping van Dien, die 't Heelal regeert, zich aan elkander verbinden. Het Volk, door zijne vertegenwoordigers, belooft dan gehoorzaamheid en trouw aan den nieuwen Koning, zoo ras hij zich verbonden heeft om voor de regten des volks te waken en de algemeene welvaart te bevorderen. Zoo komt een verbond tot stand, rustende op wederzijdsche goede trouw en liefde, een verbond, waarvan eensgezindheid en vertrouwen de hechtste steunsels moeten uitmaken. Daarom al zij het van zulk een dag opgeteekende nog zoo eenvoudig, nog zoo beknopt, nog zoo goedkoop; — het behoeft zelfs niet geschreven te worden door een schrijver van den eersten rang, als het maar geschreven is met waarheid, gevoel, en vuur, — ieder gedenkschrift van zulk eene gewigtige gebeurtenis verdient geheel onze aandacht. Maar als wij dan in zulk een beknopt en goedkoop gedenkschrift, behalve een naauwkeurige beschrijving van het voorgevallene, nuttige opmerkingen en herdenkenswaardige feiten zien geboekstaafd; dan zijn wij van gevoelen, dat zoodanig een gedenkschrift eigenaardige verdiensten heeft, en waardig is in veler handen te komen. De stijl van den Heer BOSDIJK is hier en daar wel niet vrij van eenige gezwollenheid, en wij kwâmen wel eens in verzoeking, om de juistheid van deze en gene uitdrukkingen in twijfel te trekken; maar dit zijn vlekjes, die men voorbij mag zien, omdat de voorstelling-zelve in zoo velerlei opzigten getrouw is. De Schrijver begint met een blik te werpen op den toestand des vaderlands bij den dood van Prins WILLEM II, en bij de verheffing van Prins WILLEM III, en vergelijkt dien met den staat onzes Vaderlands bij het onverwacht verlies van Koning WILLEM II en het aanvaarden der regering door Koning WILLEM III. Deze voorstelling is te meer boeijende, omdat ook een tafereel wordt opgehangen van de persoonlijke karakters der beide WILLEMS II en van hunne eigenaardigheden, die een geheel verschillend oordeel over hen in den Lande ten gevolge hadden bij de onverwachte maren van hun sterven. Zeker het verschil van twee eeuwen is groot, en laat oogenschijnlijk

geene beoordeeling toe van wel is waar gelijknamige maar zoo lang na elkander geleefd hebbende Vorsten; doch dit bezwaar vervalt, omdat de Schrijver elk hunner heeft beoordeeld naar het standpunt, waarop hij werkelijk gestaan heeft, en naar de heerschende begrippen van zijnen tijd: — zij behoorden ook tot denzelfden vorstenstam, hadden, ofschoon de regeringsvormen verschilden, dezelfde betrekking op het vaderland, en waren beiden vol heldendeugd en liefde voor het volk; slechts hunne inzigten verschilden. — Maar men moet ook een Koning zijn als Koning WILLEM II, en diens hart en hoofd hebben, om hetgeen men voor 's Volk belang houdt te stellen boven eigen belangen, en zelfstandig eene keuze te doen als de zijne, wel door velen gelaakt, maar die zeker de meerderheid der Natie hem met liefde heeft vergolden. — Vergolden? — Neen, zij heeft hem slechts kunnen beweenen: de dood heeft hem onverwacht aan de liefde des Volks ontroofd! — Het is eene gewigtige zaak voor een Vorst aan alle bemoeijenis met Staatszaken vreemd, eensklaps geroepen te worden, om de regering te aanvaarden, en de plaats van zulk een voorganger te bekleeden. De Schrijver heeft dat ook willen aantoonen, en ter gelegenheid der huldiging een ernstig woord tot Vorst en Volk gesproken. Dat dit woord in het hart des Konings en van elken onderdaan blijve bewaard, dat aanzienlijken en geringen er zich naar gedragen, dat wenschen wij van harte: dan kan het Land en Koning wèlgaan.

Moge dan dit Gedenkschrift, hetwelk zich ook door goedkoopheid, een net uiterlijk, en een niet verwerpelijke steendrukplaat van de inhuldiging des Konings aanbeveelt, eene goede ontvangst bij de Natie te beurt vallen. Die aanmoediging verdient de Schrijver ten volle; niemand zal het werkje onvoldaan uit de hand leggen. Al zij hier of daar een woord wat zeer overdragtelijk gebezigd of taalkundig iets minder juist, er is veel, zeer veel goeds in te vinden, dat, als het maar betracht en nageleefd wordt, zal zijn aan te merken als goed zaad, nedergevallen op een goeden akker. Aan het zaad al-

thans zal het niet zijn te wijten, als dit boekje van den Heer BOSDIJK geene goede vruchten draagt.

M. V.

Gedachten over de zedelijke rigting aan onderwijs en opvoeding op de volksscholen van staatswege te geven, naar Art. 194 *der Grondwet, door Dr.* J. J. PENNINK. *Te Deventer, bij* M. Ballot. 1849. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f*:-35.

Het is maar al te waar, dat dikwerf het lager onderwijs te veel uit een mechanisch oogpunt werd beschouwd, alsof het eenig streven zijn moest om de kinderen lezen, schrijven en rekenen te leeren, omdat hun zulks in het latere leven goed te pas komen zoude, en zij daar moeijelijk buiten konden. Op die wijze werd het onderwijs *doel, hoofddoel*; terwijl het alleen een *middel* behoort te zijn, om de jeugd te veredelen en te beschaven, en daardoor voor een stand in de maatschappij meer berekend, maar ook tevens beter en deugdzamer te maken: gunstige ontwikkeling van verstand en hart, vorming van het kind tot een geschikt burger van den Staat, ziedaar het ware doel van het maatschappelijk onderwijs.

De Schrijver van het boven vermelde stukje, die zich reeds door andere zedekundige geschriften heeft bekend gemaakt, gevoelt diep de behoefte aan zoodanig beter ingerigt onderwijs, en drukt het den Wetgever, bij de toepassing van Art. 194 der Grondwet, op het harte, daarvoor behoorlijk te waken.

Referent gelooft echter, dat hij in zijnen ijver te ver gaat, en de bedoelingen der Grondwet en der scheiding van Kerk en Staat miskent.

Hij verlangt *Christelijk* onderwijs, en afzonderlijke *Joodsche* scholen: hij verlangt ook, onder den naam van toezigt, groote beperking der vrijheid van bijzondere scholen. Voorts dringt hij op eene verbeterde inrigting van het algemeen toezigt over 't lager onderwijs aan.

De voortreffelijke plaats van COMMENIUS, bl. 27—32 aangehaald, zou juist tegen den Schrijver getuigen, hoe het

onderwijs, zonder eèn Christelijk onderwijs te zijn, echter allezins zedekundig en hoogst gepast wezen kan. Volle vrijheid van Godsdienstig onderwijs (hetgeen meer dan naam-Christelijke-zedekunde tot verbetering van hart en wandel zal bijdragen en aan de bestaande behoefte voldoen) volle vrijheid, zeggen wij, en ruime gelegenheid voor Godsdienstig onderwijs, — op de scholen-zelven, voor zoo verre daartoe gelegenheid is; maar door de leeraars of onderwijzers der onderscheidene gezindheden, *niet* van Staatswege door den school-onderwijzer te geven. — Geene inmenging der onderwijzers op de staatsscholen in het godsdienstige — ziedaar de eerbiediging van godsdienstig begrip, welke wij ons in de Grondwet voorstellen. Op de bijzondere scholen daarentegen rigte men het onderwijs zelf, zoo men wil, godsdienstig in. Zeker mag men daar niet, gelijk de Schrijver schijnt te bedoelen, van Staatswege aan het gebruik van zekere schoolboeken gebonden zijn: dit ademt nog te veel den geest, die vroeger zich tegen de bijzondere scholen verhief, en dien geest was de Schrijver der brochure toegedaan.

De Schrijver is, blijkens een kort naschrift, zeer ingenomen met het ontwerp, namens het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aan de Regering aangeboden.

Iets over vermindering van het briefport. Te Amsterdam, bij M. Schooneveld en Zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Dit boekje bevat zeer belangrijke mededeelingen en opmerkingen over een veel besproken onderwerp, hetwelk inderdaad aan de orde is van den dag. Het levert een overzigt van de onderscheidene post-stelsels in verschillende landen van *Europa* en in *America*, en geeft de overtuiging, dat ons Vaderland nog grootelijks ten achter is: de billijkheid echter had gevorderd, dat het stelsel van briefport, hier te lande thans bestaande, mede ter vergelijking ware opengelegd.

Het is bekend, dat de meest voordeelige brieven-expeditiën tusschen de groote steden van *Zuid-* en *Noord-Holland* thans door andere ondernemingen grootendeels zijn ingenomen, daar goedkoopte en spoed krachtig medewerkten om het Rijks-postwezen te verdringen.

Vermindering van briefport, tot verligting van den handel, tot meerder gerief en meerdere beschaving van den burgerman, tot uitbreiding der correspondentiën, tot verhindering der concurrentie van particuliere ondernemingen is voorzeker eene volstrekte behoefte.

Het ontbreekt echter ook hierbij niet aan verschillende stelsels: de Schrijver is het denkbeeld van eenvormige briefport, ten bedrage van 10 cents, toegedaan; anderen wenschen een briefport van 5 cents voor den vervoer binnen het drukste *rayon;* van 10 cents voor de overige plaatsen van het Rijk: anderen iets anders.

Zeker mag men het achten, dat eene vermindering van briefport op 10 cents voor het vervoer tusschen *Zuid-* en *Noord-Holland* ontoereikende zijn zal om de concurrentie van expeditie-maatschappijën buiten te sluiten. Reeds is er sprake van eene onderneming, die het verkeer tusschen de hoofdsteden van *Gelderland*, *Utrecht*, *Noord-* en *Zuid-Holland* voor een port van 5 cents zoude openstellen.

De Schrijver wil dan ook een *monopolie* der brievenposterij ingevoerd hebben, klaarblijkelijk met het doel om zijn stelsel uitvoerbaar te maken.

Van onderscheidene kanten heeft zich de openbare meening tegen dat monopolie geuit. Tegenover het groote voordeel van het monopolie staan voorzeker vele ongerieven. De Wetgever zal, na rijpen rade, eene verstandige keuze moeten doen.

De Schrijver staat het in *Engeland* en elders ingevoerde gebruik van losse stempels, ter *franco*-verzending, voor. Het vergemakkelijkt zeker de administratie; maar mag toch nimmer verpligt zijn.

Ten slotte dringt de Schrijver met alle regt ook nog aan op goedkooper vervoer van kleine geldsommen over den post.

Wij bevelen de lectuur van dit werkje allen, die in de zaak belang stellen, of zich met weinig moeite op de hoogte brengen willen, met overtuiging aan.

De stelling, op bl. 6, dat het getal brieven in *Engeland*, na de posthervorming, met 200 millioen jaarlijks vermeerderd is, en dat dit getal alzoo, over een tijdvak van 20 jaren, 4000 millioen zoude hebben beloopen, is klaarblijkelijk eene dwaling: men vergelijke slechts de zeer naauwkeurige bijlage, waarmede het boekje besloten wordt.

De scheepvaart in Salland en Twenthe. Door WILLEM STARING *en* T. J. STILLTJES, *Luitenants der Artillerie. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1847. *In kl. 8vo.* 58 *bl. en* 2 *kaartjes. f* : - 90.

Onder eenige oude papieren vond de Redactie dit boekje verscholen, dat in der tijd zoek geraakt schijnt te zijn. De bekendheid der namen van de auteurs, maar vooral het belangrijke van het onderwerp noopt haar er nog eens aan te herinneren, voor zoo verre het boekje met alle de fraaije kanalisatie-plannen in het vergeetboek mogt zijn geraakt.

De beide Schrijvers werden in 1847 belast met het technisch onderzoek, hetwelk strekken moest om uitvoering te geven aan een grootsch besluit; namelijk om eene behoorlijke communicatie te water te doen ontstaan van *Zwolle* en *Deventer* naar *Almelo*, *Denekamp*, *Hengelo* en *Haaksbergen*, en met een zijtak (mits zonder geldelijke opoffering der Provincie daar te stellen) loopende door onderscheidene marken en de gemeente *stad Hardenberg*. De kosten van dit plan zijn in der tijd op *f* 1,260,000 geraamd.

De Schrijvers, gebruik makende van vroegere ontwerpen, hebben zich overal op de plaats-zelve van de doelmatigheid en uitvoerbaarheid der werken overtuigd, of voor een deel dezelve ontraden, en aanmerkelijke wijzigingen in de vroeger beraamde plannen voor-

gesteld. Vooral hebben zij door een reisje naar de bronnen van de *Overijsselsche* rivieren, in het *Pruissische*, omtrent de hoofdzaak bij den aanleg van elke vaart, de voeding namelijk door gedurigen, overvloedigen en niet te snellen toevoer van water, nieuw licht doen ontstaan.

Het werkje is geheel van technischen aard en heeft ter lectuur alleen voor deskundigen of belanghebbenden iets aanlokkelijks; maar er is een zeer uitvoerig kaartje van dit deel van *Overijssel* bij, waarop tevens de vroeger beraamde zoo wel als de door de Schrijvers ontworpen kanalisatie ter zijde is aangewezen: een tweede kaartje geeft een denkbeeld van de opstuwingen voor de scheepvaart, in de vaarten en beken benoodigd, om het verval van het water te keeren.

Jhr. Mr. H. J. TRIP. *Rede bij de inwijding van de Zuider-Stads-Bewaarschool, voor kinderen uit den behoeftigen stand, opgerigt door het Bestuur der Stad Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 23 *bl. f* :-30.

Nadat het voorbeeld, door *Zwolle* gegeven, andere steden tot navolging opwekte, en in meerdere steden Bewaarscholen werden geopend, waardoor de kleine kinderscholen overbodig werden en ophielden te bestaan, kwam men te *Groningen* op het denkbeeld, om eene Bewaarschool voor kinderen van den gegoeden stand te openen. Het was het *Groningsche* Departement der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, dat in dier voege een voorbeeld gaf, waarvan spoedig het nut werd ingezien. Ook vond het aldra elders navolging. Daarop werd in het jaar 1841 te *Groningen* de eerste Stedelijke Bewaarschool ingerigt, voor kinderen uit den behoeftigen stand, die ongeveer 300 dier kleine wereldburgers kan bevatten. De luchtige, ruime zalen en het geheel der inrigting zijn algemeen toegejuicht. Nu is, in het verledene jaar (1849), eene tweede Bewaarschool voor kinderen uit dien minderen stand geopend, en was de eerste in het Noorden

der stad gelegen, nu heet de nieuwe de »Zuider-Stads-Bewaarschool."

Bij de inwijding dier Bewaarschool werd door den Voorzitter der Commissie over die School, Jhr. Mr. H. J. TRIP, Lid van den Raad der stad *Groningen*, eene feestrede uitgesproken, welke door allen, die de plegtigheid bijwoonden, met veel genoegen werd gehoord, en door ons met niet minder genoegen is gelezen. Veel is daarin gezegd dat behartiging verdient en de Bewaarschool uit het ware oogpunt leert beschouwen.

Op eene onbekrompene wijze heeft het Stedelijk Bestuur van *Groningen* in de behoefte voorzien. De bijzonderheden omtrent de ruimte en inrigting der lokalen mogen hier een plaatsje vinden:

»De Zuider-Stads-Bewaarschool, staande op de Nieuwstad, is bestemd voor ongeveer 250 kinderen uit den behoeftigen stand, van 2 tot 5 jaren. Zij is, behalve de vertrekken bestemd voor de Commissie over deze school, voor de eerste Onderwijzeres, voor het reinigen der kinderen enz., verdeeld in twee zalen, waarvan de eene lang is 11,70 el, breed 8,50 el, deze dient tot Leerschool; de andere, dienende tot speelschool, is lang p. m. 8 ellen en even zoo breed. Tusschen deze beide zalen is eene ruimte, dienende tot portalen voor de voor- en tuindeuren en tot berging voor de petten der kinderen enz. Achter het gebouw is eene galerij, lang 18 el, breed 6,20 el, waaronder de kinderen kunnen spelen als het regent, of te warm is in den tuin. — De tuin is lang 31,50 el, breed 19,60 el."

Wij gelooven, dat deze afmetingen der Leerschool en Speelschool enz., bij eene hoogte van ongeveer 3,50 el à 4 el, wel ten voorbeelde voor goed ingerigte Bewaarscholen mogen genomen worden.

Krijgsverrigtingen tegen het Eiland Balie in 1848, *door den Luitenant-Kolonel* J. VAN SWIETEN, *Chef van den Staf bij de Expeditie; met een Voorwoord van den Generaal-Majoor* C. VAN DER WIJCK, *buitengewoon Adjudant*

van *Z. M. den Koning. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1849. *In gr. 8vo.* 102 *bl. f* 1 - :

Het is bekend, dat de Generaal VAN DER WIJCK aan het hoofd heeft gestaan van de tweede expeditie tegen de weerspannige vorsten van *Beliling* en van *Karang-Assam* op *Balie;* het is tevens bekend dat, in weerwil van de heldhaftige dapperheid en de standvastige volharding der *Nederlandsche* troepen, die expeditie niet is geslaagd, en de krijgstogt door hen is geëindigd met het veld te ruimen, zonder de overwinning te hebben bevochten. Van *Balie* naar *Java* teruggekeerd, verzocht de Generaal den Chef van den Staf, den Luitenant-Kolonel der infanterie J. VAN SWIETEN, om een verslag op te maken van het voorgevallene op *Balie.* De Heer VAN SWIETEN voldeed aan dit verzoek, onder dagteekening van *Kedong-Kebo,* den 1 November 1848. De Generaal, intusschen gepensioneerd zijnde geworden en op zijn vertrek naar het moederland staande, nam dat verslag mede naar *Europa.* Z.H.E.Gestr. zond het daar in het licht met een voorwoord, gedagteekend, *'s Gravenhage,* den 15 Mei 1849, waaruit blijkt, dat »eene opentlijke bekendmaking van het gebeurde den Generaal VAN DER WIJCK, voor allen, die aan deze noodlottige onderneming deel gehad hebben, noodzakelijk voorkwam, na alles wat in publieke geschriften daarover is gezegd."

De Generaal heeft echter in dat Voorwoord te gelijk eene beschuldiging ingebragt tegen den Schout-bij-Nacht VAN DEN BOSCH, waarop door dezen, die ook inmiddels was gerepatriëerd, in de dagbladen geantwoord, en de beschuldiging van zich afgeworpen werd.

Het Verslag splitst zich eigenlijk in twee deelen, namelijk redeneringen met opgave van beweegoorzaken, en de vermelding der *facta* of krijgsverrigtingen gedurende den veldtogt. De eersten laten wij ter beoordeeling van zaakkundigen en van hen, die met *Balie* en deszelfs bewoners bekend zijn. De gebeurtenissen komen ons voor, met naauwkeurigheid te zijn opgegeven. Voor de eersten zijn wij den Generaal VAN DER WIJCK evenzeer verpligt

als voor de laatsten. Zijn de krijgsverrigtingen inderdaad te beschouwen als het uitvloeisel dier beweegoorzaken, dan heeft de veldheer *consequent* gehandeld. Z.H.E.G. kan nogtans in zijn oordeel over zaken en personen gefaald, en welligt daardoor tot het mislukken der expeditie aanleiding gegeven hebben. — Doch, wie heeft er nimmer gefaald?

De uitvoering is fraai. Papier en letterdruk laten niets te wenschen over.

Résumé des principaux événements de l'Histoire Générale, ou extraits des Élémens d'Histoire Générale de Mr. D. LÉVI, Professeur d'Histoire et de littérature à Paris. — Ouvrage destiné à servir de base à la mémoire des élèves dans les classes supérieures des maisons d'éducation, et de guide dans l'instruction orale des instituteurs. Leeuwarde, chez *W. Eekhoff*, Libraire Éditeur. Petit in 8vo. Première Partie: Histoire ancienne, 127 pag. 1847. Deuxième Partie: Histoire du moyen-âge et Histoire moderne, 130 pag. 1848. *f* 1 - :

Uit den titel is genoegzaam na te gaan, welke de bedoeling is met de uitgave dezer verkorting van een der veelvuldige werken van den vlijtigen Schrijver. De *Nederlandsche* uitgever, naar het »*Avant-propos*" te oordeelen een onderwijzer, is van meening, dat het, in ons Vaderland, bijna noodzakelijk is (*il est d'un grand avantage, sinon absolument nécessaire*) om de geschiedenis en aardrijkskunde in het *Fransch* te onderwijzen. »*On* »*gagne par là*," — voegt hij er bij — *deux occasions* »*d'apprendre aux jeunes gens à s'exprimer avec facilité*, »*dans une langue qui est devenue universelle.*"

Een *Nederlandschen* onderwijzer, die zoodanig oordeelen over het onderwijs van geschiedenis en aardrijkskunde, zouden wij niet gaarne met de opvoeding onzer kinderen belasten. Immers de *Nederlander*, die de geschiedenis op die wijze heeft leeren kennen, heeft er een zeer éénzijdig denkbeeld van gekregen. In zijne beschou-

wing van feiten, personen en gebeurtenissen is hij geen echt *Nederlander*. Dat achten wij altijd noodlottig; want er is geene Nationaliteit mogelijk bij iemand, die de geschiedenis van zijn Vaderland en van de naburige rijken op eene scheve wijze heeft opgevat. Om een enkel voorbeeld aan te voeren: welk *Nederlander* zal de nieuwe geschiedenis in de volgende tijdvakken verdeelen:

I. CHRISTOPHE COLOMB, *ou la renaissance des lumières dans l'occident* (1492).

II. PAIX DE WESTPHALIE, *ou la gloire de la France sous* LOUIS LE GRAND (1648).

Deze twee tijdvakken zullen wel voldoende zijn tot verduidelijking. Wil men meer, dan sla men op bl. 81, waar over de onverwinnelijke vloot wordt gesproken, of bl. 82 en 83, waar de worsteling van *Nederland* tegen *Spanje* wordt behandeld.

Is er geen ander goed middel om aan onze jeugd de *Fransche* taal te leeren kennen; — het ware dan beter, dat die taal in *Nederland* niet wierd onderwezen, opdat alle onze jongelingen bekend wierden gemaakt met hetgeen zij als *Nederlanders* noodig hebben te weten, om de welvaart van het Vaderland niet te zoeken in slaafsche navolging van *Franschen*, *Engelschen* of *Duitschers*, maar zelfstandigheid met goede trouw en godsvrucht te vereenigen, en dan tevens, op gepaste wijze, inschikkelijk en toegevend jegens de denkwijzen van andere Natiën te zijn.

Het doet ons leed dat de uitgever, dien wij persoonlijk veel achting toedragen, dit »*Résumé*" heeft ter perse gelegd. Een NOËL ET DE LA PLACE of dergelijk werk is, onzes oordeels, voldoende om de jeugd met het *Fransch* en de *Fransche* letterkundige voortbrengselen bekend te maken. Dit werkje had gerust ongedrukt kunnen blijven. L.

E. MOULIN. *Historische Kamper Kronijk. IIde en laatste Deel. Tweede druk. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1849. *In kl.* 8*vo*. 259 *bl. f* 2-:

Referent weet niet of het Eerste Deel van de Histori-

sche *Kamper* Kronijk in dit Tijdschrift is aangekondigd geworden; maar hij zal 't er voor houden, dat dit werkelijk zij geschied. De Schrijver, E. MOULIN, was een man van groote vlijt, die de uren, welke hij aan zijn gewone bezigheden kon ontwoekeren, aan letterkundige studien en geschiedkundige nasporingen ijverig toewijdde. Daardoor ontstond deze *Kamper* Kronijk, die hij stuksgewijs in den *Kamper* almanak plaatste. Dat gedeelte er van, hetwelk thans het Tweede Deel uitmaakt, verscheen in dier voege in de jaargangen van 1836 tot 1843. Zijn zoon, de Heer J. MOULIN, heeft, eenigen tijd na 's waardigen mans overlijden, die stukken bijeengevoegd en, volgens het voorberigt, »den kunsteloozen, doorgaans helderen en bevattelijken verhaaltrant nergens aangetast, maar alleen hier en daar, waar de noodzakelijkheid zulks gebood, een paar woorden verplaatst of veranderd, en op enkele plaatsen deze of gene bijzonderheid in den tekst gevoegd, welke den Schrijver was ontglipt, of die eerst latere nasporing heeft aan 't licht gebragt."

Dit Tweede Deel vangt aan met de gebeurtenissen van 1556 tot 1568, en gaat, in acht Hoofdstukken, tot aan het einde van 1597. Slechts zelden, en als ware het maar in 't voorbijgaan, wordt er van *Kampen* gewag in gemaakt; meest worden de algemeene belangen in den strijd tegen *Spanje* behandeld. Vandaar dat de Schrijver het XXVIste Hoofdstuk met eene Noot eindigde, waarin hij zeide: »wij hopen met het volgende onze stad weder binnen te treden, om het verhaal van hetgeen haar in 't bijzonder betreft, te vervolgen." — Dat vervolg is niet verschenen; want, zoo als des Schrijvers zoon zegt, »na in de maand October 1842 deze regelen te hebben geschreven, eindigde hij op den 26 November 1842 zijn werkzaam leven." Het XXVIIste Hoofdstuk heeft de Heer J. MOULIN nu te zamengesteld uit »eenige uittreksels en aanteekeningen, zoo goed doenlijk aaneengehecht," om »deze kronijk tot een geschikt rustpunt te brengen." Nog heeft de Heer J. MOULIN er in Chronologische orde bijgevoegd: »korte aanteekeningen over de zeventiende

eeuw," die hier met genoegen zullen gevonden worden. Wij lezen er onder anderen op het jaar 1692: »De pacht der Eilander erven beloopt ƒ 17,645." — Herinneren wij ons wèl, dan hebben wij, eenige maanden geleden, in de Couranten gezien, dat de laatste verpachting der Erven van het *Kamper*-eiland omstreeks ƒ 140,000 heeft opgebragt. Welk eene aanzienlijke vermeerdering van inkomsten voor de stad *Kampen*, in anderhalve eeuw!

Dit Tweede Deel mist zeker veel van het belangrijke, dat het Eerste Deel onderscheidt, waarin *Kampen* als handelstad en als Lid van de *Hanse* eene zoo groote rol speelde. Evenwel is dit Deel voor de bezitters van het Eerste Deel onmisbaar, en beide, als geheel, verdienen aanbevolen te worden aan de behartiging van allen, die de oorzaken der vroegere grootheid van menige onzer steden en van haar opgevolgd verval wenschen na te vorschen.

Handboek der Oude Geschiedenis en Aardrijkskunde, van W. PÜTZ. *Vertaald en bewerkt door* E. MEHLER, *Doct. Philos. en* S. KEYZER, *Lit. Hum. Doct. Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* J. Stemvers. 1850. *In gr. 8vo. VI en* 192 *bl.* ƒ 1-80.

Het doel van dit werk is, een Handboek voor het onderwijs der oude geschiedenis te geven, waarin de zekere resultaten der historische kritiek zijn opgenomen, en waarin niets gevonden wordt van hetgeen onder de categoriën van het mogelijke en waarschijnlijke valt. Het boek heeft in *Duitschland* veel opgang gemaakt, en de Vertalers meenen aan *Nederland* geen ondienst te doen met het ook op onzen bodem over te brengen, te meer daar zij er als ware het eene *Encyclopaedie* van het meest wetenswaardige uit de Oudheid in het klein in vonden. De Vertalers hebben niet alleen vertaald, maar ook de bronnen des Schrijvers geraadpleegd, en hier en daar

eenige verbeteringen aangebragt. Zij beloven als aanhangsel eene korte geschiedenis van *China*, door Dr. HOFFMANN bewerkt, en tevens eene opgaaf van de bronnen, waaruit de geschiedenis van ieder volk is geput.

Na eene inleiding, waarin van den inhoud, de bronnen, de hulpwetenschappen der geschiedenis, vooral de tijdrekenkunde, en van de verdeeling der geschiedenis gesproken wordt, volgt in de Eerste Afdeeling een Aardrijkskundig overzigt van *Azië*. Vervolgens worden de Staten van *Azië* behandeld. I. de *Israëliten*, II. de *Indiërs*, III. de *Babyloniërs*, IV. de *Assyriërs*, V. de *Mediërs*, VI. de *Perzen*, VII. de *Phoeniciërs*, VIII. de Staten van *Klein-Azië*.

In de Tweede Afdeeling wordt eerst *Afrika* in 't algemeen beschreven, vervolgens worden de enkele Staten behandeld. I. De *Aethiopiërs*, II. de *Aegyptenaren*, III. de *Carthagers*.

Van ieder volk wordt eerst het land aardrijkskundig beschreven, vervolgens de geschiedenis medegedeeld, daarop het standpunt van beschaving, waartoe het in het godsdienstige, wetenschappelijke, staatkundige, in de kunst, enz. was opgeklommen, vermeld. Hierdoor bevat dit boek tevens een kort begrip van de zoogenaamde oudheden der verschillende daarin behandelde volken, en kan bij gevolg met vrucht gebruikt worden, om eene heldere voorstelling van het leven der voorgeslachten op te wekken; hetgeen door een bloot opgeven van oorlogsverrigtingen en jaartallen niet bereikbaar is.

Wij durven het boek over het algemeen gerust aanprijzen. In de bijzonderheden evenwel kwam het ons voor, dat er nog al aanmerkingen op te maken zijn. Wij willen de voornaamste door ons aangestipte punten mededeelen, in de hoop, dat, indien wij iets goeds gezegd hebben, dit bij eene tweede uitgaaf misschien van nut kan wezen.

Het oorspronkelijke werk van PÜTZ is ons niet bekend. Uit blz. v van het voor ons liggende meenen wij evenwel te mogen opmaken, dat PÜTZ de geheele geschiede-

nis heeft behandeld, en de Vertalers alleen de oude geschiedenis willen overbrengen. Dit moet ik afkeuren, daar de middeleeuwsche en nieuwe geschiedenis toch ook wel waardig zijn volgens eene goede *methode* behandeld te worden. Men kan evenwel de oude geschiedenis als een afzonderlijk geheel beschouwen, en de Vertalers hebben het regt deze beschouwing tot de.hunne te maken. Dan hadden zij echter, naar ons inzien, de inleiding moeten veranderen, daar die op de schaal eener inleiding voor de algemeene, niet voor de oude geschiedenis is ingerigt.

Blz. 1. Onder de bronnen der geschiedenis mis ik de vergelijkende taalstudie, die toch ter opsporing van den oorspronkelijken zamenhang der volken belangrijke diensten kan bewijzen; gelijk reeds uit de Noot op blz. 15 kan gezien worden.

Blz. 12. Uit een paedagogisch oogpunt zou ik in de Noot de woorden: »zoo als Libanon in het *Hebreeuwsch,*" liever weglaten. Iemand, die nog niet goed in de aardrijkskunde te huis is, kan er door verleid worden, om de *Himâlaja* met den *Libanon* te verwarren.

Blz. 18. Onder de landplagen van *Palaestina* moest ook droogte en daaruit voortkomend misgewas en gebrek niet verzwegen zijn. Zie b. v. 1 *Kon.* XVII, JESAIA III: 1, EZECH. XXXVI: 30 enz.

Blz. 21. »*Jericho, door* JOSUA *verwoest, herbouwd door* DAVID." Dit is in strijd met 1 *Kon.* XVI: 34.

Blz. 24. »*Terwijl de Semiten alleen de sterren als waardige beelden van God beschouwden.*" Dat dit niet onbepaald waar is, blijkt uit EZECH. VIII.

Blz. 29. »*Aan den hoogepriester, die te gelijk de hoogste regter was.*" Dit laatste steunt, zoo ver mij bekend is, op geen uitdrukkelijke verklaring des Bijbels. Doch al ware dit zoo, dan is het toch niet waarschijnlijk, dat dit regterlijk gezag van den hoogepriester algemeen erkend werd, dewijl hij geene stoffelijke middelen, om zich te doen gelden, te zijner beschikking had. Het laatste vers van het Boek der Rigteren zegt dit uitdrukkelijk.

Bl. 29. »*Alle inlandsche slaven werden vrijgelaten.*" Dit is niet volkomen juist. Zie *Exod.* XXI: 1—6.

Bl. 30. »*Op hetzelfde altaar.*" Dit is niet juist. Alle offers moesten wel in den tabernakel gebragt worden, maar er waren twee onderscheidene altaren. Zie *Exod.* XXVII: 1, XXX: 1.

Blz. 35. »*Maar zelfs aan de vijanden overleverde.*" SIMSON werd wel door die van JUDA aan de vijanden overgeleverd, maar ontkwam bij deze gelegenheid. Zijn eindelijke gevangenneming was een gevolg van het verraad van DELILA. Zie *Rigt.* XV, XVI.

Blz. 40. »*Door het overspel met* BATH SEBA' " *enz.* Uit het bijbelsche verhaal blijkt volstrekt niet, dat DAVIDS misdaad algemeen bekend is geworden, of dat zijn berouw invloed op de stemming des volks gehad heeft.

Blz. 42. »*Zonder dat de verder afgelegen provinciën hieruit eenig voordeel trokken.*" Dat de toestand dier provinciën echter zeer benijdenswaard was, blijkt uit 1 *Kon.* IV: 25. Daarom is dan ook, in mijn oog, de klagt, 1 *Kon.* XII: 4, slechts een voorwendsel. De eigenlijke reden der afscheuring zal wel in den naijver tusschen de stammen JUDA en EPHRAÏM te zoeken zijn. Zie II SAMUËL XIX: 41, 42.

Blz. 44. »*En de hereeniging met* JUDA." Mij is geene plaats bekend, waaruit dit kan opgemaakt worden. (HOSEA III: 5.?)

Blz. 45. »*Over hen, die in Juda achtergebleven waren*" *enz.* Hier had bij moeten vermeld worden, dat die achtergeblevenen spoedig naar *Aegypte* weken, na den stadhouder vermoord te hebben. Zie II *Kon.* XXV.

Blz. 46. »*Toen Babylon door* CYRUS *veroverd werd*" *enz.* Hier had, in eene aanteekening, melding moeten gemaakt worden van de zwarigheden, door den Hertog van *Manchester*, in zijn werk: *The times of* DANIEL, tegen de identiteit van den CORESCH des Bijbels en den CYRUS der ongewijde geschiedenis in het midden gebragt. Het is hier de plaats niet, deze vraag uitvoerig te bespreken; alleen meen ik te moeten opmerken, dat volgens dat werk die identiteit alleen op gezag van JOSEPHUS wordt aangenomen.

Blz. 61. »*De regering was eene onbeperkte alleenheersching.*" Dit is slechts ten deele waar; want de magt des konings was door de voorregten der Brahmanen niet weinig beperkt. Slechts wanneer een koning te gelijk opperhoofd van de krijgsmagt, van de regterlijke magt en van de kerk is, kan hij als onbeperkt alleenheerscher beschouwd worden.

Blz. 67. »*De schilderkunst.*" Dat de schilderkunst in *Indië* tot een vrij hoogen trap van ontwikkeling moet gekomen zijn, blijkt onder anderen uit eene plaats van de *Sakuntala* (zie v. HUMBOLDT, *Kosmos*, II, 1, blz. 73, *Holl.* vert.), waar een schilderstuk van vrij ingewikkelde ordonnantie vermeld wordt.

Blz. 71. »*De muren zijn later afgebroken, om andere gebouwen daaruit op te rigten.*" Dit strijdt met blz. 106, waar gezegd wordt, dat DARIUS HYSTASPES, na het heroveren van *Babel*, de muren liet afbreken. Dit laatste komt met het verhaal van HERODOTUS overeen.

Blz. 85. »*geen spoor van kunsten.*" Dit wordt weêrlegd door de onlangs gevonden overblijfsels van *Assyrische* beeldhouwkunst. Zie de Noot op blz. 80.

Blz. 102. »*Wegens hunne weigering.*" Dit is onjuist. De dienaren veinsden te gehoorzamen; doch spaarden CROESUS, meenende, dat CAMBYSES nog wel van gezindheid zou veranderen. Zie HEROD. III., 36.

Blz. 105. *Samos — bevrijd.*" Dit is onwaar. SYLOSON werd tot tiran over het eiland aangesteld, nadat het eerst door de *Perzische* soldaten was uitgemoord. Zie HEROD. III, 139—149.

Blz. 108. »*Sardes ingenomen.*" De *Grieken* zijn er wel binnengedrongen en hebben de stad in brand gestoken, maar den burg konden zij niet veroveren, en de inwoners van *Sardes* hebben hen weer uit de stad geworpen. Zie HEROD. V, 100, 101.

Blz. 114. »*Ondersteund door de Spartanen.*" Volgens XENOPHON, *Anab.* I, 1, schijnt CYRUS niet regtstreeks door *Grieksche* Staten ondersteund te wezen, maar wel vele *Grieksche* huurtroepen verzameld te hebben. CLEARCHUS althans was een gelukzoeker. Zie *Anab.* II, VI, 4.

Blz. 117, 1). »*De togten naar Europa hadden de krijgsmagt en de geldmiddelen van het rijk uitgeput.*" Dat dit niet juist is blijkt uit de groote legers door DARIUS in het veld gebragt. Eerder meen ik te kunnen zeggen, dat slechte wapenen en gebrek aan krijgskundige bekwaamheid den val van *Perzië* veroorzaakt hebben. Zie HEROD. IX, 62.

Blz. 119, 3). »*Van wetenschappelijke beschaving*" *enz.* Zij hadden evenwel geschiedschrijvers, hoezeer die waarschijnlijk slechts in den vorm van kronijken schreven. Zie HEROD. I, 1. ESTHER, II, 23. THUCYD. I, 129.

Blz. 131. »*bij welken* CYRUS *eene overwinning op* CROESUS *behaalde.*" Dit is in strijd met blz. 99 en 137. Het laatste komt overeen met HERODOTUS.

Blz. 132. »*Het Lydisch en Pontisch rijk.*" Dat van *Pergamus* moest hier niet vergeten zijn.

Blz. 136. »*Met uitzondering van Miletus.*" Steunt dit niet op eene verwarring van CROESUS met ALYATTES? Zie HEROD. I, 17—26.

Blz. 137. »*versloeg ook het Lydisch voetvolk.*" Dit is maar half juist. De *Lydiërs* hadden geen voetvolk, maar de ruiters sprongen van hunne paarden toen deze schichtig werden, en streden te voet. Zie HEROD. I, 79, 80.

Blz. 139. »*kusten zonder zeeboezems van eenige beteekenis, landtongen en schiereilanden*" *enz.* Dit is onduidelijk. De bedoeling zal wel wezen: kusten zonder zeeboezems van eenige beteekenis, zonder landtongen en schiereilanden enz.

Blz. 140. »*De eene in een meer, de monden der andere*" *enz.* De *Nijl* schijnt hier over het hoofd gezien te wezen. Op blz. 142 wordt daarentegen die zich in een meer (het meer *Tchad?*) uitstortende rivier niet vermeld.

Blz. 147. »*Hetgeen én om de veiligheid dier plaatsen, én om de zamenkomst van vele menschen bij de nationale tempels geschiedde.*" Is niet het omgekeerde meer overeenkomstig met de waarheid? Zouden niet de tempels om de karavanen juist op die plaatsen gebouwd zijn?

Blz. 150. »*Jeor.*" Is dit wel een eigennaam? In

Exodus komt het zóó voor, omdat daar slechts van ééne rivier kan gesproken worden. In DANIËL XII: 5 wordt ditzelfde woord van den *Tiger* gebezigd.

Blz. 165. »*op eene zeer eigenaardige wijze*" *enz*. Het gevoelen van ROTH: dat die dieren niet als afbeeldsels der goden, maar als levende hiëroglyphen moeten beschouwd worden, heeft in ons oog de meeste waarschijnlijkheid.

Blz. 166. »*Verdeeling van het volk in zeven kasten*.". AMPÈRE heeft, in de *Revue des deux Mondes* van 15 Sept. 1848, uit inscripties bewezen, dat de afscheiding der kasten, althans tusschen de ambtenaars, priesters en krijgslieden, in *Aegypte* veel minder sterk was dan in *Indië*.

Blz. 164, 1). »*Godsdienst*." Hier had ook van de mysteriën moeten gesproken worden. Dat de priesters verhevener begrippen van de Godheid hadden, kan reeds uit de woorden, blz. 172: »*bijkans in geene vindt men eene plaats voor het standbeeld*," *enz*. opgemaakt worden.

Blz. 174. »*of zij hebben gediend*" *enz*. Vele *Fransche* geleerden zijn tegenwoordig van oordeel, dat de Pyramiden vooral dienden, om het vruchtbare *Nijldal* tegen de zandwolken der woestijn te beschermen.

Blz. 179, in de eerste noot: »*te Carthago zelfs*." Dit zal wel moeten zijn: te *Carthago* zelf.

Blz. 183. »*had op de been gebragt*." Dit moet zijn: hadden op de been gebragt.

Blz. 188. »BAÄL, MELKARTH." De verwarring, die soms ten aanzien van dergelijke godennamen plaats heeft, moet, geloof ik, daaraan toegeschreven worden, dat deze namen eigenlijk geen eigennamen zijn, want BAÄL beteekent: Heer; MELKARTH beteekent: Koning der aarde, enz.

Blz. 189. »*voor hun leven*." Dit strijdt tegen NEPOS, XXIII, VII, 4. Ik moet evenwel bekennen, dat ARISTOTELES, *Pol*. II, IX [XII] voor de levenslange regering der Suffeten schijnt te pleiten, en dat NEPOS vrij wat minder gezag heeft dan ARISTOTELES.

Blz. 190. »*en dialect van het phoenicisch*." Dit blijkt ook uit de eigennamen, die grootendeels uit in 't *He-*

breeuwsch nog aanwezige wortelwoorden kunnen afgeleid worden. Zoo beteekent HANNIBAL: gunst van BAÄL, MAGO waarschijnlijk: *schilddrager* enz.

Blz. 191. »*Waarschijnlijk naar Gallië.*" Ik herinner mij in een onlangs verschenen nommer van het *Rheinische Museum* gelezen te hebben, dat bij *Marseille* nog overblijfsels van een *Karthaagschen* tempel gevonden zijn, waardoor deze waarschijnlijkheid tot zekerheid zou verheven worden.

Deze aanmerkingen heb ik gemeend te moeten maken. Zij mogen den Vertalers tot bewijs verstrekken, dat ik het boek met belangstelling en opmerkzaamheid heb gelezen. Ik zie dan ook verlangend uit naar de volgende stukken, en neem de vrijheid, wanneer ik mij niet vergis, dat het oorspronkelijke ook de middel- en nieuwegeschiedenis behandelt, hen aan te sporen, ook deze voor *Nederlanders* te bewerken.

D. BURGER, JR.

Vijf maanden. Een boek voor treurige zielen, door C. VAN SCHAICK, *Predikant te Dwingeloo. 1ste en 2de Aflev. Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1849. *In gr. 8vo. Te zamen* 64 *bl. f* : - 60.

Vijf maanden? — Waarom het boek zoo heet moet later blijken. De twee eerste afleveringen bevatten, naar het schijnt, den aanhef van een doorloopend verhaal. Wij moeten ons oordeel dus opschorten, tot het werk compleet is. Maar ter voorloopige aankondiging kunnen wij er, volgens een berigt op den omslag, van zeggen, dat de uitgever den Heer VAN SCHAICK heeft aangezocht om een werk te schrijven »voor den onder 't kruis gebogen broeder, voor de treurende en ongelukkige zuster;" een boek niet enkel voor de ziekenkamer, maar dat overal, »waar de kelk des lijdens wordt aangeboden, nut kan stichten." — Het doel is loffelijk; want het aantal

hunner die opbeuring noodig hebben is *legio;* maar zulk een werk moest eigenlijk geen geld kosten; omdat verre de meesten, die in druk zitten, geen geld hebben voor brood, veel minder voor boeken. Vraagt iemand: hoe de Schrijver zijn taak denkt te volbrengen? — Hij antwoordt: »het dagelijksche leven is mijn terrein. Mijn doel is: de lijdensschool in te treden en er grepen in te doen. Zoo krijg ik verscheidenheid, en 't nuttige zal en kan zich, zonder een of anderzins te schaden, aan 't aangename paren." — Het aangename uit de lijdensschool! — Doch wij herinneren ons de fraaije lijsten om schilderstukken uit de geschiedenis der martelaren. Bij dat »aangename" dacht de Schrijver welligt aan de grepen, die hij ook doen wilde in de natuur, en in het leven van meer gelukkigen, om de schetsen uit de verblijven des ongeluks af te wisselen. Hoe hij tot dit alles berekend is weten wij uit zijne vroegere werken, en ook uit deze afleveringen, die reeds een aantal schilderachtige bladzijden bevatten over het dorpsleven; vooral het eerste hoofdstuk: »een zomerzondag op een boerendorp." Daarop volgen: »in de kerk; eene predikatie in huis; het joodje; wel en wee," en »in 't sterfhuis," waarvan de voortzetting in de derde aflevering moet volgen. »Allen zal ik trachten alles te zijn," zegt de Schrijver. Dat is wel wat sterk; want de rampen zijn zoo velerlei, dat de lijder in anderer toestanden zelden zijn eigen toestand herkent. In de zes eerste hoofdstukken worden twee sterfgevallen behandeld; doch hoe vele andere verliezen kunnen de rust des gemoeds verwoesten: verlies van fortuin; verlies van nering; verlies van ambt en inkomsten; verlies van gezondheid; verlies van goeden naam; verlies van eer; — maar wie kan ze tellen in al hare soorten en *nuances?* Het is niet mogelijk een werk zamen te stellen, waarin elke treurige iets vindt dat hem *alles* zijn kan, in zijn bijzonderen toestand. Ook zijn alle treurigen niet vatbaar voor den troost van de gedrukte letter; al ware 't ook dat zij allen evenzeer den tijd, den lust, en de middelen behielden, tot het lezen

van romans. Evenwel het doel is loffelijk, en wij wenschen er kracht toe. De Schrijver zegt verder: »elkander tot aller God en aller Vader op te leiden, en te leeren ten dage des lijdens, als zijne kinderen, het kruis op te vatten, anderen ten voorbeelde en zegen, en Hem tot eere dat te dragen; — Zietdaar, wat me voor oogen zweeft." — En inderdaad, tot het bevorderen van zulk eene berustende en waardige stemming van geest en hart kunnen tafereelen, zoo als zij hier geleverd worden, veel bijdragen. Wij verwachten, in dien zin, heilzame vruchten van het werk, en gelooven dat het, als romantisch gewrocht, een waardige tegenhanger kan worden van des Schrijvers uitmuntende »tafereelen uit het *Drentsche* dorpsleven." Moge zich dat bevestigen, en zij de bijval, die het werk te wachten heeft, evenredig aan zijne verdienste, en aan de verdienste van zijn goed oogmerk!

ANTIKRITIEK.

Bedenkingen van den Schrijver van het werkje: »Ons Belastingstelsel, oorzaak van Nederlands verval" enz., te Delft, bij H. KOSTER; *tegen de Recensie daarvan, voorkomende in de Vaderlandsche Letteroefeningen, voor October* 1849. N°. XIII.

Wanneer men, zonder het werkje te kennen, de Recensie leest, raakt men eerst ingenomen met het geschrift, dat, volgens Rec., »waarheid bevat, levendig, en treffend »in pittoresque tafereelen voorgedragen."

Daarna wordt men, om zekere ironie, geneigd te gelooven, dat de Schrijver onbekookte en onuitvoerbare voorstellen doet.

Eindelijk, ziende dat hij (volgens Rec.) met »*schelden en graauwen*" zijn oogmerk zoekt te bevorderen, krijgt men een afkeer van het geschrift, en al ligt ook van de behandelde zaak, en vindt het der moeite niet waard, te

onderzoeken, of het uitgesprokene oordeel gegrond is; veel minder of het geschrift eenige behartiging verdient.

Om der zaak wille worde het dus niet overbodig geacht het werkje te onderzoeken.

De gelaakte zinsnede is de volgende:

»*Wat is nu uw plan lezer? bevorderen of tegenstreven? Of zult gij, dit werkje gelezen hebbende, zeggen: 't is nog al aardig. 't Ware te wenschen dat er zoo iets gebeurde! — Het in de boekenkas zetten, en boekje, met inteekenbiljet en waarheden daarin vervat, vergeten? Dat ware onvergefelijk laf en laauw; zulk een gedrag bevordert meer kwaads, dan opentlijke en bittere bestrijding van het goede. De ellende van onzen maatschappelijken toestand hebben wij óók voor een deel aan zulke karakterlooze menschen te danken.*" Bl. 64.

Is dat »schelden en graauwen?" (*) Zoo ja, dan maken vele geachte en gezochte Schrijvers zich telkens, en veel grover daaraan schuldig. Het gezegde is ook niet algemeen, maar betreft alleen dezulken, die de zaak *vergeten*: onverschilligen, die haar voorstaan noch tegenwerken; zeggende, dat ze hun niet aangaat, of ook zon-

(*) Het is geen gebruik eene ongeteekende Antikritiek te plaatsen; maar deze is ons door den uitgever van het werkje toegezonden, met verzekering, dat zij van den Schrijver komt. Wij twijfelen er niet aan, en deelen er de kern uit mede; om des slots wille: het geheel was te breed, en ook al weder te hard tegen derden, die noch met het werk, noch met de recensie iets te maken hebben. Wij zullen het zien met genoegen als ook andere bevoegde mannen des Schrijvers plan ter toetse brengen; dit is geheel onafhankelijk van de in dit Tijdschrift gedrukte, onderteekende beoordeeling; aan welke wij ons zegel hechten. De onbekende Schrijver van het werkje is zeer achteloos in stijl. Wij gelooven gaarne, dat hij 't zoo kwaad niet meent, als hij »laf, laauw en karakterloos" noemt al wie zijn (!!) werkje vergeten; maar het staat er, niet vriendelijk, en de beoordeelaar had gelijk. Ook het oordeel over anderen, in deze Antikritiek geveld, wil ons niet bevallen: wij vinden 't eenigzins pretentieus en liefdeloos. Op de vraag aan het slot gedaan, zóó als zij dáár is voorgedragen, zouden we *neen* antwoorden. De Red.

der hen wel tot stand zal komen; — die opzien tegen alles wat buiten het gewone, gemakkelijke spoor ligt; — die duizenden gebrek zien lijden, en 't toch niet willen opmerken.

Ook op eene andere plaats heeft de geleerde beoordeelaar de bedoeling niet regt gevat. Immers »het remedie" is niet, zoo als Z.Ed. meent, tweeledig, namelijk: deels belasting op het inkomen, en deels vermindering van ambtenaren, bezoldigingen en pensioenen. Neen, het is enkel om alle aangeduide belastingen door ééne inkomsten-belasting te vervangen. Wat Rec. dus voor een deel van »het remedie" aanzag, wordt in het werkje slechts voorgesteld als eene vrucht van de inkomsten-belasting, bl. 47—53. De bezuinigingen worden slechts als bijzaak behandeld, bij de beantwoording eener uit de redenering voortvloeijende vraag, bl. 53.

Genoeg van mijne bedenkingen. Maar ik vraag nu: of het betoogde, dat het belastingstelsel oorzaak is van *Nederlands* verval, waarheid is of niet? — Is het waarheid? — Dan wordt in het werkje eene levensvraag behandeld, die een naauwlettend en ernstig onderzoek verdient. Ik had daarom veel liever eene scherpe kritiek ontmoet, en blijf wenschen, dat de stellingen, die uit het voorafgaand betoog voortvloeijen, bl. 58 en 59, andermaal kundige mannen, maar dan opzettelijk en grondig, mogen bezig houden. Dat zij die stellingen, indien ze onhoudbaar zijn, verwerpen, of: met mij onder den volke verbreiden, indien zij waarheid behelzen; want: »Het ligt vooral aan het tot algemeene bewustheid komen van eene waarheid, of zij zal in het leven treden of niet; zeker geen krachtig optreden van haar, wanneer die bewustheid bij de meerderheid der leden van een volk blijft slapen." (*)

(*) Prof. G. J. MULDER, wetenschap en volksgeluk, bl. 7.

BOEKBESCHOUWING.

Kerkelijke geschiedenis, Kerkelijke statistiek en godsdienstig leven der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, door ROBERT BAIRD. *Naar de Hoogduitsche uitgave van Dr.* R. BRANDES, *bewerkt door* A. W. VAN DEN WORM, *Predikant te Driehuizen en Zuid-Schermer. Met eene voorrede van Dr.* N. C. KIST, *Hoogleeraar te Leyden. Iste Deel. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *In gr. 8vo. XVI en* 401 *bl. f* 3-25.

Naar het Engelsch bewerkt door E. B. SWALUE, *Theol. Doct. en Predikant te Goes. Met eene kaart. IIde Deel. Te Schoonhoven, bij denzelfde.* 1849. *In gr. 8vo. X en* 408 *bl. f* 3-25.

In 1846 verscheen het eerste deel, vertaald door VAN DEN WORM, wiens afsterven, benevens andere omstandigheden, de voortzetting van het werk tijdelijk verhinderden. In 1849 is het tweede deel verschenen, bewerkt door Doctor SWALUE; met eene kaart, die bijkans onmisbaar is. Er behoort voor eenen uitgever moed toe, zulk een arbeid op het touw te doen zetten. Het is toch geen boek, dat zich in verloren oogenblikken aan de ontbijt- of theetafel laat doorbladeren; maar een doorwrochte arbeid, die inspanning vordert, doch haar ook door rijkdom van leering ruimschoots vergoedt. Het werk heeft daarenboven de verdienste, eene gaping op het gebied der Kerkelijke literatuur aan te vullen; men leze slechts de zaakrijke voorrede van Professor KIST voor het eerste deel.

Aller oog toch is op *Noord-Amerika* gevestigd. Bij tienduizendtallen trekken er jaarlijks derwaarts, om in de grootelijks nog onbearbeide natuur der *Over-Atlantische* gewesten zich te dekken tegen de armoede en 't gebrek, die *Europa* vermeesteren, of zich te verheugen in de

vrijheid, die aldaar in het burgerlijke en kerkelijke bestaat.

Daar openbaart zich ook een nieuw kerkelijk en godsdienstig leven in eigendommelijke vormen. Wie zou dan, als ik het eens zoo mag noemen, niet nieuwsgierig zijn naar de geschiedenis van deszelfs ontstaan en ontwikkeling? Tot hiertoe heeft men zich met onjuiste berigten, met eenzijdige voorstellingen en redeneringen moeten behelpen. Wij zeggen daarom den Hoogleeraar KIST volmondig na, dat er behoefte was aan eene Kerkelijke geschiedenis van *Noord-Amerika*. Theoretische bespiegelingen toch hielpen weinig; de geschiedenis moet hier met haren fakkel voorlichten. Zij alleen kan verklaren, wat anders onverklaarbaar zou blijven, en verdedigen, wat anders voor geene verdediging vatbaar schijnt. In deze behoefte voorziet dit belangrijke werk, van hetwelk reeds eene *Fransche* en *Hoogduitsche* vertaling het licht zag, en nu ook eene *Nederduitsche* wordt aangeboden. Beschouwd van het meer populaire en praktische standpunt, waarvan de Schrijver is uitgegaan, mag het geacht worden aan die bedoeling allezins loffelijk te beantwoorden. Het stelt ons de Christelijke kerk van *Noord-Amerika* in hare eerste wording en latere inrigtingen, maar daardoor ook in den naauwen en geleidelijken zamenhang van haar *voorheen* en haar *heden*, geheel aanschouwelijk voor, en doet ons duidelijk zien, dat hetgeen thans, op het kerkelijk en godsdienstig gebied, in *Noord-Amerika* voorvalt, slechts het noodwendig uitvloeisel is der eigenaardige omstandigheden, onder welke het Evangelie van CHRISTUS zijn kracht en invloed in de nieuwe wereld ontwikkelt.

De Heer BAIRD begint met eene algemeene beschrijving van *Noord-Amerika* en zijne oorspronkelijke bewoners; handelt voorts over de kolonisatie, geeft de wijze aan om tot eene naauwkeurige kennis van het *Amerikaansche* volk te geraken, en wijst op het eigendommelijke der godsdienst-instellingen in de *Vereenigde Staten*, en op meer andere volks-toestanden en aangelegenheden, die den lezer in staat stellen, om het werk met vrucht te gebruiken.

Het tweede boek geeft de geschiedenis der volkplantingen tot op den tijd, dat *Noord-Amerika* zich onafhankelijk verklaarde, en stelt het godsdienstig en zedelijk leven dier mannen in het licht, die in de nieuwe wereld geen fortuin zochten, maar de vrijheid om God te dienen naar de uitspraak van hun geweten. Het zal gewis de opmerking van den lezer trekken, wat de Schrijver aanvoert over de vereeniging van Kerk en Staat, zoo als die in *Amerika* werd ingevoerd en gehandhaafd.

In het derde boek onderzoekt de Schrijver, hoe de betrekking tusschen Kerk en Staat bij de Congregationalisten in het Noorden en bij de Episkopalen in de Midden- en Zuidelijke Staten is verbroken. Verder doet hij zien, welke gevolgen deze scheuring na zich sleepte, en hoedanig de betrekking der kerken tot de burgerlijke magt was, sedert zij ophielden onder het toevoorzigt van het Generaal-Gouvernement, en dat der afzonderlijke Staten te staan.

Uit deze mededeelingen blijkt, dat de betrekking tusschen Kerk en Staat niet door de Regering is opgeheven, maar als van zelf is komen te vervallen; vooral ten gevolge van de bewegingen der Dissenters, die, bij de vrijwording der burgerlijke maatschappij, geen dwang noch van een heerschende Kerk, noch van den Staat als haar onnatuurlijke voogd konden of wilden gedogen. Het beginsel der afscheiding en vrijheid zegevierde; zonder dat de Regering der *Vereenigde Staten* daarom Atheïstisch kan genoemd worden. Vernuftig en waar is de opmerking, dat de *Amerikaansche Konstitutie* niet noodig had over het bestaan van God en CHRISTUS te spreken, evenmin als de Bijbel beginnen moest met het bestaan van het Opperwezen te bewijzen.

In de *Vereenigde Staten* werd de Godsdienst in- en uitwendig de zaak van het vrije gemoed. De Staat liet haar varen, het gemoed nam haar op. Het vormde een *vrijwilligheidsysteem*. De Schrijver stelt het voor in zijn ganschen omvang en verhaalt, door welke middelen de fondsen tot stichting van kerkelijke gebouwen, tot bezol-

diging van leeraren en tot uitbreiding van 't Evangelie zijn te zamengebragt.

Op de vragen: hoe voor de opleiding der geestelijken ten behoeve van de Koloniën, die met verbazende snelheid in het Westen ontstaan, en hoe voor de beschaving der sterk toenemende bevolking in de steden en dorpen der Oostelijke Staten gezorgd wordt, geeft hij een bepaald antwoord, door zoo wel de elementaire scholen, als de inrigtingen van hooger onderwijs te behandelen.

Evenzoo vermeldt hij, hoe de drukpers de zaak van het Evangelie bevordert, hoe het vrijwilligheidsysteem, door middel van Genootschappen en Vereenigingen, tegen onderscheidene maatschappelijke kwalen in het strijdperk is getreden, en op den oorsprong en de ontwikkeling van inrigtingen van liefdadigheid voordeelig gewerkt heeft.

Het Tweede Deel onderscheidt zich niet minder gunstig door rijkdom van zaken. In het zesde boek, dat over Kerk en Kansel in de *Vereenigde Staten* handelt, verdient vooral opmerking wat er zeer menschkundig is opgeteekend over de ontwaking van Godsdienstigen zin. De Schrijver doet bij de behandeling van dit kiesche onderwerp fiksche grepen in het leven, dat hij toont te kennen in zijn heerlijk streven en in zijne afwijkingen.

Wij mogen het er voor houden, dat de naauwgezette BAIRD alles naauwkeurig zal hebben nagegaan. Hier en daar springen er de blijken van in het oog. Dit verhoogt zijne historische voorstelling van de onderscheidene Kerkgenootschappen. Hij onderscheidt die in Evangelische en Niet-Evangelische Kerken, en levert niet enkel statistiek, maar dringt tot het innerlijk wezen van iedere kerkgemeenschap door. Hij-zelf is zeer gehecht aan de oude denkvormen der vaderen en doet dit onverholen uitkomen, maar afwijking in bijzonderheden, welke het wezen van het Christelijk geloof niet aantasten; is bij hem geene ketterij. Uiterst gematigd jegens verschillende opvattingen, is hij orthodox maar te gelijk liberaal; iets, waaraan het den orthodoxen niet zelden hapert.

Er is veel in deze historische voorstelling, dat onze bijzondere opmerking getrokken heeft. Het ontbreekt ons

aan ruimte, om àl 't geen wij opgeteekend hebben mede te deelen. Over een enkel punt nogtans, een enkel woord! Bij de *Amerikaansche* Presbyterianen legt niet alleen de leeraar, wanneer hij in zijne bediening wordt bevestigd, eene openbare belofte af, maar ook de gemeente doet eene openbare verklaring. Bij ons is alleen de leeraar een verpligt persoon. De gemeente neemt enkel aan om voor zijn tractement, meestal voor slechts een klein gedeelte er van, te zorgen, en verwijdert hem ook niet, indien hijzelf er geene aanleiding toe geeft. De predikant en zijne gemeente hebben aldus geene *wederkeerige zedelijke* verpligting uitgesproken; maar de *Amerikaan* beschouwt dit anders — en te regt. In de *Vereenigde Staten* wordt, nadat de in dienst tredende leeraar zijne gelofte gedaan heeft, aan de gemeente het volgende gevraagd:

»Volhardt gij, Gemeente! hem als uwen leeraar aan te nemen, dien gij beroepen hebt?

»Belooft gij, het woord der waarheid, dat hij u zal verkondigen, aan te nemen met zachtmoedigheid en toegenegenheid, en u te onderwerpen aan de door hem naar zijne verpligting uit te oefenen tucht?

»Belooft gij, hem aan te moedigen tot zijne moeijelijke werkzaamheden, en zijne pogingen ter uwer onderwijzing en opbouwing te ondersteunen?

»Verbindt gij u, eindelijk, om, zoo lang hij uw herder zijn zal, de bezoldiging, hem door u toegezegd, te betalen, en bovendien alles bij te dragen, wat tot bevordering van de godsdienst en zijn welzijn strekken kan?"

Aldus bestaat èr eene levendig uitgedrukte wederkeerige belofte en verpligting, welke bij ons niet vergoed wordt door den zoogenaamden beroepsbrief, van welks inhoud de gemeente meestal geene kennis draagt. Wij houden het er voor, dat waar in deze dagen Kerkelijke reglementen herzien worden, dit punt wel eenige aandacht verdient.

Na het innerlijk wezen van de Evangelische Genootschappen ontwikkeld te hebben, beschouwt de Schrijver dat van de andere Genootschappen, welke hij de Niet-Evangelische noemt. Hier wordt veel geleverd, dat voor

hen, die den godsdienstigen en zedelijken toestand van *Noord-Amerika* slechts uit vlugtige reisverhalen, of romans leerden kennen, een groot licht kan doen opgaan, en ieder tegen eenzijdige opvatting en scheve oordeelvelling kan vrijwaren.

Zeer lezenswaardig zijn zijne opmerkingen, aan het einde van het zevende boek. »Het Christendom — zoo besluit hij aldaar — is bij ons niet het doode formulierstelsel van kerkelijke instellingen, in stand gehouden door de wet, de overlevering of de kracht der gewoonte. Het bestaat niet in een zamenweefsel van bijgeloovigheden, waarbij het gezond verstand geweld wordt aangedaan, en die alleen strekken, om de oppermagt van de priesters over het geweten te verzekeren. Het is niet dat Rationalisme, 't welk, van het Christendom niets dan den naam slechts overhoudende, in een gedeelte van het Protestantsch *Europa* zijnen schepter zwaait; maar het is integendeel het Evangelisch Christendom; het Christendom des Nieuwen Testaments. Als men de tempelen bij ons binnentreedt, zal men in negen van de tien op eene aanbidding in geest en waarheid hooren aandringen, en over het algemeen God zien vereeren in den naam van den eenigen Middelaar, met boetvaardigheid en geloof; men zal hooren verkondigen, dat de regtvaardiging om niet wordt aangeboden, als verworven door CHRISTUS, het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt; en dat de H. Geest is gegeven, om het hart des zondaars te vernieuwen en de geloovige ziel met vrede en blijdschap te vervullen."

Uitvoerig beschrijft BAIRD wat *Noord-Amerika* voor de uitbreiding van het Koningrijk der hemelen verrigt heeft. Het is verbazend te zien, wat een vrij volk vermag, wanneer het door de kracht des geloofs wordt in beweging gebragt. Allen, hoe ook verschillende in kerkelijke denkvormen, zijn het eens in den ijver, om den naam hunnes Heeren groot te maken, en hen die in de duisternis wonen te bestralen met de kennisse des heils. Wij willen, omdat wij niet in bijzonderheden kunnen treden, den lezer alleen mededeelen een statistiek over 1843, zoo

naauwkeurig opgemaakt als de Schrijver 't vermogt, daar niet alle Genootschappen verslag doen; waaruit volgt dat de slotsom, hieronder opgegeven, minder is, dan 't geen er werkelijk is ontvangen:

Het *Amerikaansch* Genootschap . .	244,224	Dollars.
Dat der Presbyterianen	59,534	»
» » Baptisten	47,151	»
» » Methodisten	39,452	»
» » Protestantsche Episcopalen .	35,197	»
» » Baptisten van den vrijen wil .	3,502	»
» » Lutherschen	3,000	»
» » Moravische broederen . .	8,000	»
Het Evangelische Genootschap . .	15,000	»
Andere genootschappen ten minste	5,000	»
Bijdragen van de Bijbel- en Traktaatgenootschappen ten minste . .	50,000	»
Te zamen	510,060	Dollars.

Het getal der onderscheidene Zendingen beliep	65.
Dat der Statiën ruim	200.
Het personeel bestond, voor het minst, uit:	
Amerikaansche Predikers	375.
Geneesheeren, Drukkers, Onderwijzers, Catechiseermeesters	70.
Vrouwen der Zendelingen en *Amerikaansche* Onderwijzeressen.	430.
Te zamen	875.
Inlanders zoo wel als Predikers, Evangelisten, Onderwijzers, Colporteurs enz. in dienst .	375.
Totaal	1,250.

De Schrijver eindigt met een zevental slot-opmerkingen. Hij komt nog eens opzettelijk hierop en dáárop terug, om zijn Vaderland vrij te pleiten van ongegronde beschuldigingen. Vooral geldt dit de godsdienstige vrijheid. Hij betoogt voldingend uit den aard en het wezen des Christendoms, dat de vrijheid in het godsdienstige, welke ieder in *Noord-Amerika* geniet, der goede zaak voordeelig is. Wij stemmen dit gaarne toe. Trouwens het Evangelie zou al zeer zwak moeten zijn, als het den

arm van Regenten, de uitspraak van Regters, de bajonetten van de gewapende magt noodig had, om zich tegen de aanranding van verkeerde geestes- of gevoelsrigtingen te handhaven.

Vervolgens toont BAIRD, aan welk een voordeelig gevolg het vrijwilligheidsysteem in het algemeen op de vermeerdering van het getal leeraren, op hun onderhoud, en op het bouwen van kerken gehad heeft. Daarvan getuigt mede zijn overzigt over de uitgaven, die in het belang der godsdienst geschieden. Hij is echter met die voordeelen niet zoo sterk ingenomen, dat hij de oogen zoude sluiten voor andere middelen en wegen, die den voorspoed der *Noord-Amerikaansche* Kerk bevorderd hebben. Hij geeft die getrouwelijk op, en toont de ware oorzaak aan van de vorderingen zijner landgenooten.

Met kalmte en gematigdheid, doch daardoor te meer overtuigend, behandelt hij voorts eenige bedenkingen, tegen de *Vereenigde Staten* opgeworpen; als: het bankroet, de staatkundige beroeringen, de onzedelijkheid, en de slavernij, welke laatste èr nog eene bevolking telt van drie millioen zielen. Gebreken erkennende spoort hij er de bronnen van op, en 't geen hij ontdekt is niet altijd vereerende voor *Europa;* overdrijving en oppervlakkigheid wijst hij te regt, en staaft zijn gevoelen met feiten.

Zoo brengt de waardige man zijnen arbeid ten einde. Zijn blik op de godsdienstige toekomst der *Vereenigde Staten* had misschien ruimer kunnen zijn; maar eene dichterlijke aanschouwing is BAIRD niet eigen; daarentegen geeft hij zich ook niet bloot door opgewonden bespiegelingen, die zoo ligt door de uitkomst worden verijdeld of gelogenstraft.

Een negental bijlagen besluit het geheel.

Wij hebben onze lezers op een werk aandachtig gemaakt, hetwelk eene algemeene kennisneming dubbel waardig is. Het mag althans niet ontbreken bij hen, die de Kerkelijke geschiedenis beoefenen, of er prijs op stellen om de lotgevallen van de bewoners der *Vereenigde Staten* te leeren kennen. Deze Kerkelijke geschie-

denis is een legger, met vrucht te raadplegen bij hetgeen er uit of over *Noord-Amerika* geschreven wordt.

Gelijk de vroeg ontslapen VAN DEN WORM het eerste deel, zoo heeft ook de Eerwaarde SWALUE het tweede deel met belangrijke aanmerkingen en bijvoegsels verrijkt; zoo als, bij voorbeeld, nopens de Brownisten hier te lande, en de vestiging van den Heer SCHOLTE c. s. in de nieuwe wereld. De Vertaler heeft te regt begrepen, de dogmatische stellingen (zeker van den auteur?) onaangeroerd te moeten laten. Dat zou ook een ondankbaar werk; voor hen, die het met BAIRD eens zijn, eene noodelooze grieve, en voor andersdenkenden eene geringe dienst zijn geweest. Wij danken den bekwamen Vertaler, dat hij dit werk heeft bearbeid, zoo als van hem mogt worden verwacht, en wenschen hem en den uitgever, in een ruim debiet, loon en voldoening.

H. J. H. S.

Herinneringen uit de geschiedenis van CHRISTUS *en zijne Kerk op aarde. Een geschiedkundig-godsdienstig Leesboek voor alle huisgezinnen op bepaalde dagen der week, door* W. D. STATIUS MULLER, *Predikant te Zutphen. In II Deelen. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1849. *In gr. 8vo.* 115, 130, 145 en 144 *bl.* *f* 5-40.

Dus luidt de titel. Het schijnt echter uit den inhoud te blijken, dat dit boek reeds bij gedeelten in het licht is verschenen, in dier voege, dat er een aanvang is gemaakt met Julij 1848, zoodat het werk eerst in Junij 1849 compleet was uitgegeven. Van waar anders in het opstel voor 29 April, de terugwijzing op dat van 25 September, en dat er op 19 December gesproken wordt van het *één*-en-vijftig-jarig bestaan des Nederlandschen Zendelinggenootschaps? Wij vermelden dit, wijl het, in onze dagen, niet ongewoon is, een reeds bestaand boekwerk onder een nieuwen titel ten tweedenmale te zien in het licht verschijnen.

Wij willen ons echter hierdoor thans niet laten leiden

in het oordeel over een geschrift, dat aanbeveling verdient, al kon het misschien ook zonder schade gemist worden. De Heer STATIUS MULLER heeft aan Christelijke huisgezinnen een leesboek willen schenken, waardoor zij, van week tot week, aangenaam en nuttig worden bezig gehouden. Zijne opstellen, doorgaans 8 à 10 bladzijden groot, zijn deels van stichtelijken, deels van geschiedkundigen inhoud, en dragen allen een bijbeltekst aan het hoofd, waarvan meer of minder gebruik gemaakt wordt. Tot de opstellen, die den vorm van praktikale toespraken dragen, behooren die voor 1 Jan. over *Openb.* I: 17[b]; 31 Maart, *bevestiging van lidmaten*, over *Rom.* I: 16[a], 8 Oct., *voorbereiding tot het H. Avondmaal*, over LUC. XXII: 15, 31 Dec. over *Efez.* V: 16[a], en eenige andere. Ook zijn die op de Christelijke feestdagen juist niet altijd van *geschiedkundigen* inhoud, zoo als de titel zou doen verwachten. Aan dien titel beantwoordt echter doorgaans de inhoud der overige opstellen, die over JEZUS *in de woestijn*, *verheerlijkt op den berg*, *in de eetzaal te Jeruzalem*, *in Gethsemané*, *in de Joodsche raadzaal*, *in het paleis van den Landvoogd*, *op Golgotha*, over zijne *geboorte*, *dood*, *opstanding* en *hemelvaart*, of die eene levensschets behelzen van de Apostelen JOHANNES, PETRUS, JAKOBUS en PAULUS, of — en deze maken verreweg het meerderdeel uit — die merkwaardige gebeurtenissen en personen uit de kerkelijke geschiedenis betreffen, als FÉNÉLON, MENNO SIMONS, SPENER, MELANCHTON, LUTHERS *sterfdag*, LUTHER *te Worms*, de *Augsburgsche Confessie*, ZINZENDORF, OBERLIN en OWEN, WILLEBRORD, HUSS, CALVIJN, ERASMUS, LOIJOLA *en de Jezuiten*, HUGO DE GROOT, J. H. VAN DER PALM, JAN DE BAKKER, ZWINGLI, *de herroeping van het edict van Nantes*, GUSTAAF ADOLF, *de Synode te Dordrecht*, *het Nederlandsche Bijbel- en Zendelinggenootschap*, enz. Wij geven deze titels ongeveer in dezelfde bonte rij op, waarin zij hier gerangschikt voorkomen. Deze rangschikking geeft aan het boek een minder aangenaam, vreemdsoortig aanzien, dat niet uitlokt tot eene geregelde lezing. Ook zou er op de keuze der onderwerpen nog al iets zijn aan te merken. Vreemd b. v. noemen wij het, dat

bijkans al de Hervormers hunne plaats gevonden hebben, en daarentegen niet één enkele der meest beroemde Kerkvaders; dat ook de martelaren, op STEFANUS na, alle uit het Hervormingstijdperk gekozen zijn, dat de *Augsburgsche Confessie* tot drie onderscheidene malen toe ter sprake komt, en dat uit den leeftijd, die naast aan onze dagen grenst, alleen gewezen wordt op den wel grooten, maar toch niet éénigen VAN DER PALM. Wij kunnen hiervoor geene andere reden bijbrengen, dan dat de Schrijver zulke onderwerpen bij voorkeur behandeld heeft, die hem het meest nabij lagen, of waaromtrent zijne literatuur het meest volledig was. Wat nu de behandeling-zelve aangaat, zij lijdt, indien wij wèl zien, aan groote oppervlakkigheid. Grondige studie is niet voorafgegaan. Het is blijkbaar alles compilatie uit meer uitvoerige geschriften, zonder oorspronkelijkheid, zonder nieuwheid van gedachten, zonder frischheid van taal en stijl. Dit neemt echter niet weg, dat de inhoud bruikbaar genoeg is, vol van wetenswaardige bijzonderheden en nuttige wenken. Menigeen zal het boek in verloren oogenblikken met genoegen doorbladeren en niet onvoldaan ter zijde leggen. Hier komt nog bij, dat het niet aan duidelijkheid van voorstelling ontbreekt, dat 's mans denkwijze, ook op verschilpunten, onbekrompen genoeg is, en dat het hem doorgaans te doen is, niet enkel om te leeren, maar ook om te stichten. Wij hebben er daarom volkomen vrede meê, dat dit boek den toegang vinde tot menig Christelijk huisgezin, en bidden over het gebruik zegen af; maar zouden toch niet wenschen, dat onze literatuur met zulke boekdeelen overladen werd, of dat de Heer STATIUS MULLER zich op den duur met soortgelijken arbeid onledig hield.

En hiermede hebben wij over dit *geschiedkundig-godsdienstig Leesboek*, zoo als het heet, ons onpartijdig oordeel gezegd, *sine ira et studio.*

Over de echt Christelijke beginselen der oorspronkelijke Nederlandsche Hervormde Kerk. Door W. MEURLING,

Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij J. Oomkens, J.zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 87 *bl. f* :-90.

Wij hebben dit geschrift van den Hoogleeraar MUURLING, nadat het ons uit *Waarheid in Liefde* reeds bekend was geworden, thans bij de afzonderlijke uitgave nog eenmaal met groot genoegen gelezen. De inhoud is even zoo belangrijk als merkwaardig. Tot die echt Christelijke beginselen der oorspronkelijke Nederlandsche Hervormde Kerk, die naderhand wel onderdrukt zijn, maar thans weer algemeen in derzelver waarde en waarheid beginnen erkend en gevolgd te worden, brengt hij het *Evangelische* beginsel, het beginsel van *vrij onderzoek en vrije belijdenis*, en dat van *voortdurende hervorming*. Bij de ontwikkeling dezer drie beginselen maakt hij o. a. veel gebruik van het geschrift van PETRUS BLOCCIUS, vóór eenige jaren door Prof. KIST aan het licht gebragt. De kalme, bedachtzame toon van zijn onderzoek verhoogt daarvan de waarde. En voor onze dagen is daaruit véél te leeren; waarom wij het allen aanbevelen, die onbevooroordeeld waarheid zoeken.

Over de leer der Hervormde Kerk en hare toekomst Door JOH. VAN VLOTEN, *Theol. Doct. Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1849. *In gr. 8vo.* 94 *bl. f* 1-:

Het lust ons niet, over dit geschrift in het breede uit te weiden. Het behelst *eerst* iets over onze Godgeleerdheid van den dag (bl. 1—8), waarin aan onze Godgeleerden duchtig de les gelezen wordt, dat zij van SCHLEIERMACHER durven spreken, zonder hem eens te kennen; *daarna* iets meer uitvoerigs over SCHLEIERMACHER (bl. 7—60), waarbij zijne wijsgeerige en Christelijke denkwijze naauwkeurig opgegeven en gekritiseerd wordt; *voorts* een en ander over Prof. SCHOLTEN en zijn jongst geschrift (bl. 61—86), en *eindelijk* een woord over de toekomst der Kerkleer (bl. 87—94). Zoo weinig wij aan hetgeen hier over SCHLEIERMACHER voorkomt, de waarde willen ontzeg-

gen, die het heeft, even zoo sterk keuren wij den onwaardigen toon af, die tegen Prof. SCHOLTEN gevoerd wordt. Reeds daarom alleen zouden wij dit werk geen antwoordwaardig achten. Waar moet het heen, als onze godgeleerde letterkunde zulke grofheden verdragen kan? Wanneer wij echter uit het laatste gedeelte van dit geschrijf het standpunt leeren kennen, waarop de Heer VAN VLOTEN staat, dan bevreemdt ons zijne bittere gemoedsgesteldheid, kenbaar uit zijne woorden, niet het minst. Maar dan beklagen wij tevens den jeugdigen mensch, die door zijne excentriciteit en paradoxenjagt volkomen onbruikbaar geworden is voor de Kerk: en nu, terwijl hij bijkans alleen staat, zijne gal uitstort over allen, die van hem verschillen. Gelukkig, dat hij in ons Vaderland eene zeldzame uitzondering is op den algemeenen regel! Wij zouden hem wel willen aanraden, om naar *Duitschland* te gaan, waar hij méér te huis behoort dan hier, en zich liever te *Tubingen* te vestigen, dan te *Leyden*, waar hij woont.

De Christen aan de bron van troost bij het verlies van dierbare betrekkingen. Naar het Hoogduitsch van Dr. R. F. EYLERT, *door* A. H. VAN DER HOEVE, *Predikant te Keppel. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1849. *In gr. 8vo. VIII en* 289 *bl. f* 2-75.

Algemeen is, vooral sedert het verschijnen van de Karaktertrekken en historische fragmenten uit het leven van Koning FREDERIK WILLEM II de naam van Bisschop EYLERT ook in ons Vaderland bekend geworden. Zoo hij nog niet tot zijne vaderen verzameld is, zijn tachtig winters over zijn achtbaar hoofd heengevaren, en menige storm heeft hem geschud, doch zijn geloof niet kunnen ontwortelen. Vóór meer dan twintig jaren onder rouw en kommer gebukt, voelde hij zich sterk in de kracht der godsdienst, en deelde aan het *Duitsche* volk mede, wat hem staande hield, om 't door zijne ervaring moed in

te boezemen onder de worstelingen des levens, en bij de graven van geliefden.

Spoedig hadden zijne *Betrachtungen über die lehrreichen und trostvollen Wahrheiten des Christenthums, bey der letzten Trennung von den unsrigen*", de aandacht van onze uitgevers getrokken: zij werden vertaald en de oplage werd uitverkocht. Deze tijd, waarin de dood zoo vele slagtoffers heeft weggemaaid, en zoo menig huisgezin met rouw vervuld; deze tijd, waarin zoo menigeen *ex tripode* het geloof aan persoonlijke, zelfbewuste voortduring na den dood ontkent, bespot en het den oorlog aandoet, als den laatsten vijand der negentiende eeuw, is voorzeker wèl geschikt, om, in gewijzigden vorm, eene nieuwe uitgave van EYLERTS vrome woorden uit te lokken.

De Heer VAN DER HOEVE heeft deze taak waardig en met eere volbragt. Hij heeft het werk eenen uitlokkenden titel geschonken en den preekvorm der eerste uitgave zoo veel doenlijk gewijzigd. In één woord: hij heeft den ouden arbeid nieuwe frischheid gegeven, en het *Duitsche* gewrocht met en voor den *Hollandschen* smaak met geluk bewerkt. Vraagt men ons echter: of wij met dat omwerken van eens anders arbeid hoog zijn ingenomen, dan antwoorden wij: neen. Wij zouden nog liever gezien hebben, dat de waardige *Keppelsche* leeraar iets oorspronkelijks hadde geleverd. Daar wij noch het oorspronkelijke, noch de vroegere vertaling in bezit hebben, kunnen wij geene vergelijkingen maken; maar beschouwen het werk op zich-zelf, zoo als het daar voor ons ligt.

Het boek heet: »de Christen aan de bron van troost bij het verlies van dierbare betrekkingen, en de vraag is nu: of die bron, naar welke de Schrijver niet den ongeloovige, niet den zedeloozen slaaf der wereld, maar den vriend des Heeren geleidt, een levend of maar een gedwongen kunstwater aanbiedt? Maar het antwoord is bevredigend. Wie troost behoeft, kome! Veertien malen gaat EYLERT den bedroefde voor, en altijd geeft de nimmer opdroogende bron, uit welke hij put, nieuwe stralen van verkwikkenden, verheffenden troost.

EYLERT begint met te bewijzen, dat men op deze aarde nimmer zijne wenschen en verlangens bevredigd vindt, en toont aan, welke de treurige gevolgen zijn van de ontkenning van 's menschen voortdurend bestaan na den dood. Alleen kunnen wij hierin niet toestemmen, dat het niet bestaan van den mensch na dit leven het bestaan van God-zelven twijfelachtig zou kunnen maken. Men kan zich zeer wèl eene wereld denken, waarin alles onderworpen is aan eene vergankelijkheid door welke het individu wordt opgelost; maar nooit eene wereld zonder Schepper. Het is te veel, het bestaan van de Oorzaak afhankelijk te maken van de voortduring des bestaans van het uitwerksel. . . . .

Overtuigend doet EYLERT uitkomen, dat er iets in ons spreekt van onsterfelijkheid, en geeft de wijze op, hoe dit gevoel waardig is te leiden. Jammer, dat de Schrijver zijn gevoelen op dit punt zoekt te staven (bl. 45) met eene aanhaling uit den XLIIsten Psalm, waar de dichter geen ander verlangen uitdrukt, dan om naar *Sion* terug te keeren. — Ook de aanhaling uit JOB is, minst genomen, twijfelachtig.

Met veel bezadigdheid wordt het vraagstuk behandeld, waarom ons God niet meer van de eeuwigheid heeft geopenbaard. Of wij elkander zullen wederzien? Wie weet het, wie zondert het plaatselijk stoffelijke genoeg af van het zuiver geestelijk Zijn? Wie waagt het, te vorschen naar de beschikkingen Gods in beter land, in hooger orden? De Schrijver, onder den indruk van hetgeen hij verloor, gelooft en stelt een wederzien. Als hij echter tot bewijs dier troostvolle stelling zich beroept op de woorden van JEZUS: »ik zal u wederzien," en het Zijn bij den Heer aanvoert, vergeet hij, dat de Heiland bepaaldelijk spreekt van zijne verschijning na zijne opstanding uit den doode, en dat de gezaligden zeer wel bij den Heer kunnen zijn in geestelijke aanschouwing, zonder dat allen, die op de aarde vereenigd leefden, aan gene zijde des grafs op nieuw in elkanders nabijheid worden geplaatst. Wat daarvan zij, EYLERTS beschouwingen over dit onderwerp zijn aangenaam en ook in hooge mate

nuttig door de praktikale rigting, die hij er aan geeft.

Met genoegen leest men, hoe de Schrijver over het denken aan afgestorvene geliefden spreekt. Bevredigend beantwoordt hij de vraag: of ook de afgestorvenen aan ons denken? — Of hij echter hen, die dit tegenspreken, overtuigen zal door een bewijs aan de parabel van LAZARUS en den rijken man ontleend, zou betwijfeld mogen worden.

Hij treedt den dood moedig onder de oogen en schudt de vreeze voor hem af; wijl het Christendom leert: »dat hij niet zoo verschrikkelijk is, als het wel schijnt; en omdat hij niet slechts een voortdurend bestaan na den dood belooft, maar ook met vast vertrouwen leert hopen op een beteren toestand in de toekomstige wereld."

Eene breede beschouwing — welke ons in het hart doet lezen van eenen vader, die van het graf zijner kinderen met kalmte naar den hemel blikt — betreft de leerrijke en troostvolle waarheden, welke het Christendom ons mededeelt bij den dood van vroegtijdig overleden kinderen. Menige moeder, die in stilte tranen plengt, zal zich hier vertroost en versterkt gevoelen, en vrede vinden in en met God en den Heiland, die uit de vele woningen des vaders haar toeroept: »laat de kindertjes tot mij komen en weert ze niet: want denzulken is het hemelrijk!"

Een woord des Predikers geeft verder aanleiding tot een betoog, dat de dag des doods voor hem, die zijn leven goed inrigt, beter is, dan de dag der geboorte, omdat in den dag des doods des menschen gebrekkige kennis ophoudt; de strijd der deugd eindigt; de beproevingen van het lijden dezes tijds eindigen; terwijl die gebrekkige kennis, die strijd, die beproeving, in helder licht, in zegepraal en in vrijheid veranderd worden.

Eindelijk geleidt de waardige man zijne vrienden, in het plegtig avond-uur, naar buiten, en denkt er met hen, blikkende naar het heldere stargewelf, over het lijden in dit leven, en over de scheiding van geliefden en dierbaren:

Blikt, vermoeiden! blikt naar boven,
Waar 't gestarnte u 't rustoord wijst!
Zegepralen zal 't gelooven,
Dat den Heer des levens prijst.

Laat de aarde in haar nacht en haar' nevelen zinken!
Uw oog ziet van hier reeds de heerlijkheid blinken,
 Die God u daar ginds in haar volheid onthult;
 Dáár juicht ge eens, gezaligd: mijn wensch is vervuld!

Ziedaar in vlugtige trekken den inhoud van dit nuttig werk geschetst. Behoudens enkele aanmerkingen hebben wij het met klimmend genoegen gelezen. De toon is bezadigd; nergens hinderden ons afgetrokken, wijsgeerige betoogen of gewaagde gissingen. Wat meer gloed en verheffing zou ons hier en daar aangenaam zijn geweest; ook den persoon van CHRISTUS hadden we meer op den voorgrond gewenscht; maar het geheel toch is doordrongen en vol van den geest des Heeren. Moge het werk den weg vinden naar menige huiskamer, en toegang tot menig hart, om 't in droefheid te troosten, en in vreugde te wapenen tegen den dag der beproeving.

De Godsdienst van CHRISTUS *en haar invloed op hart en leven, in korte trekken geschetst door* S. VAN DESSEL. *Te Leyden, bij* D. J. Couvée. 1848. *In kl.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-20.

Een stichtelijk boekje, allezins geschikt om algemeen verspreid te worden, waarom ook de Uitgever het bij vijf-en-twintig-tallen tegen vier gulden heeft aangeboden. Het is in gemoedelijken, hartelijken toon geschreven, zonder de eischen van het verstand te vergeten, en laat zich even gemakkelijk als aangenaam lezen. Wij wenschen den Schrijver, dat hij zijn doel, in een voorafgaand woord aan Ds. C. CLANT, te *Hoogcarspel*, uitgedrukt, ten vollen moge bereiken.

Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche Republiek. Door Mr. H. W. TYDEMAN, *Prof. jur. enz. Met Aanteekeningen en Bijlagen. Te*

Leiden, bij P. H. van den Heuvell. 1849. *In gr. 8vo. XIV en* 192 *bl. f* 1-90.

De eerste dezer voorlezingen, gehouden in de Maatschappij van *Nederlandsche* Letterkunde te *Leiden*, 22 Januarij 1830, beschouwt *de Democratie* [in *Nederland*.] Het stuk levert eene Proeve van verdediging der staatsgebeurtenis van 22 Januarij 1798; en in het algemeen van de democratische of zoogenaamd revolutionaire partij van 1795—1798, (bl. 1—44); gevolgd door aanteekeningen van Mr. J. SCHELTEMA, W. HOLTROP en Mr. F. W. FENNEKOL, (bl. 45—75,) waarbij echter de Schrijver zijne tegenopmerkingen gevoegd heeft.

De tweede voorlezing, voorgedragen te *Amsterdam*, in 1831, in *Felix Meritis*, en 25 April 1848, bij de openbare vergadering der Tweede Klasse van het Koninklijk *Nederlandsch* Instituut, is getiteld: *de Aristocratie*, en beantwoordt de vraag: hoe de Natie, ten tijde der *Nederlandsche* Republiek, zich zoo gelukkig heeft kunnen gevoelen, bij het gemis van staatkundige vrijheid? (bl. 77—112). Hierop volgen eenige aanteekeningen van den Schrijver-zelven, met inlassching van een stuk uit de *Geldersche* historische Courant van Dingsdag 17 April 1787, waarin hoofdzakelijk is opgenomen de beruchte preek van Ds. BLANK, op den Bededag diens jaars in de Catharina-kerk te *Utrecht* uitgesproken, waarin LUCAS XVII: 1: »En hij zeide tot zijne discipelen: het kan niet wezen dat er geene *ergernissen* komen; doch wee hem, door welken zij komen" — naar *ons* inzien *zeer ergerlijk* op de *staatkundige* gebeurtenissen en personen van dien tijd wordt te huis gebragt. Bedoelde leerrede levert het afdoend bewijs, hoe berispelijk het is, *staatkundige* beschouwingen op den kansel te geven. Verder vindt men hier nog de beoordeeling dezer verhandeling door de Heeren SCHELTEMA en FENNEKOL voornoemd. (bl. 113—133.)

De derde of laatste voorlezing handelt over de oude Oranjepartij, strekt deze tot troost en vermaning, maar tevens den Belg-orangisten tot afwering. Het stuk is

reeds gelezen geweest bij de Maatschappij van *Nederlandsche* Letterkunde, en bij de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut, in 1836. Het loopt van bl. 155—170; maar wordt gevolgd door aanteekeningen van den Schrijver, behelzende onder anderen de geheime circulaire van den Gouverneur der provincie *Braband*, C. G. HULTMAN, van 6 Maart 1815, waarbij, op grond der Missive van den Heer Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche zaken, van den 2den dier maand, eene lijst gevraagd wordt van al de gewezen burgerlijke ambtenaren, die in of na den jare 1795, als slagtoffers der omwenteling, hunne bedieningen hadden verloren, ten einde de zoodanigen met openvallende posten bij voorkeur te begunstigen. Alles wordt besloten met eene bijlage: over het eigenlijk kenmerkend onderscheid der Regeringsvormen, door Prof. HEEREN; vertaald door en met aanmerkingen daarop van Mr. F. W. PENNEKOL.

Uit welk oogpunt nu moeten deze drie voorlezingen beschouwd en beoordeeld worden?

De geachte Schrijver zegt zelf, bl. VI, in zijne voorrede: »Mijn doel met deze trits van opstellen (steeds als één geheel te beschouwen) was enkel, wat ik in dezelve (bl. 45, 53, 80) duidelijk uitgedrukt heb: om bij het beoefenen en voordragen onzer vroegere geschiedenis tot billijkheid, inschiklijkheid en ware onpartijdigheid op te wekken en op te leiden; en de eenvoudige waarheid, dat om een ander juist en billijk te beoordeelen, men aanvangen moet met zich in zijne omstandigheden en op zijn standpunt te verplaatsen, toe te passen op onze staatsgeschiedenis." In dien geest beginnen wij met de beschouwing der eerste voorlezing: *de Democratie*.

Te regt zegt Prof. TYDEMAN, bl. 13: »Wat beoogden dan »de Democraten van 1795 en 1798? Zij wilden doen er»kennen en in werking brengen, hetgeen gedurende de »geheele twee eeuwen van het bestaan der Republiek, »door de *beide* toenmalige staatspartijen, en door de Stad»houders zoo wel als door de Staten miskend was, en »wij zeggen het met den Heer WISELIUS: »»Wat niemand »»onzer voorvaderen immer in den zin was gekomen,

»»om het groot Privilegie, niet van Vrouw MARIA of eeni-
»»gen anderen oppergebieder, maar dàt van de Natuur,
»»dàt door den Schepper zelf verleend, te doen gelden.....""
»Wilt gij het bepaalder weten, hoort het van OCKERSE,
»in eene Redevoering van Februarij 1797 (IIde Deel der
»derde *Mnemosyne* of Deel XX der geheele verzameling,
»bl. 185 en volg.): »»zulk eene constitutie, die volledig
»»is enz.; eene constitutie, met één woord, die, niets
»»overlatende van het oud foederalistisch en leenstellig
»»wangedrocht, een geheel nieuw en wijsgeerig gesticht
»»optrekt, dat eener vrije, ondeelbare, verlichte, deugd-
»»zame en gelukkige Republiek."" »Doch waartoe,"
gaat Prof. TYDEMAN voort, »schrijvers als getuigen aan-
»gehaald, daar het stuk zelf voorhanden is; zulk eene
»Constitutie, als nagenoeg en zoo veel de omstandighe-
»den toelieten ze te maken, was die van April 1798; die
»kracht en eenheid van bestuur vereenigt met de meeste
»vrijheid des volks; ja alwaar, in de plaats van vijf af-
»wisselende leden, één levenslang en erfelijk Oranjevorst
»stellende, men dezelfde hoofdtrekken van onze tegen-
»woordige Grondwet (nu in 1850 is dit nog wel zoo waar,
»als tijdens het houden der voorlezing in 1830), of eene
»nog eenvoudiger en misschien nog betere, heeft." (Dat
eenvoudiger en betere in de Staatsregeling van 1798 is
hier weder waar, in betrekking tot de nog niet herziene
Grondwet van 1815; in 1850 zou Prof. TYDEMAN dit waar-
schijnlijk niet hebben gezegd. Doch hooren wij den Schrij-
ver verder:) »Ware het mogelijk geweest zich daartoe
»te verstaan, wij hadden nu reeds dertig jaren van ge-
»luk beleefd, en de Natie ware niet *zoodanig* in handen
»der *Aristocratie* vervallen geweest!"

Wie moet op zulk eene taal geen amen zeggen?

Maar men heeft den Democraten van 1798 minder hunne theorie, dan wel hunne *handelingen* verweten. In 't algemeen verdedigt de Schrijver de Democraten, reeds sedert de omweteling van 1795, uit hun subjectief standpunt. Doch het *eigenlijke* punt in questie is dit: toen er éénmaal eene regtstreeks gekozene volksvertegenwoordiging bestond, wie geregtigde toen de meerderheid, om

den 22 Januarij 1798 de leden der minderheid van hunnen lastbrief te berooven en gevangen te zetten? Wie geregtigde het van toen af onwettig bestuur om de grondvergaderingen door daartoe afgezondene Agenten te *zuiveren*, en alzoo de vrije uiting der volkstem te smoren? — De Hoogleeraar zegt alles ten voordeele van die willekeurige daden, wat er op het standpunt der mannen van 1798 voor is aan te voeren; maar Referent zou zijn geweten geweld aandoen, indien hij, zelfs dan wanneer men zich op het zuiver democratische standpunt plaatst, hier geene strafbare daden van geweld erkende.

Nog eerder zouden wij dergelijke stappen *verschoonlijk*, al blijft het *onwettig*, hebben gerekend, indien de hevige democraten, in plaats van de meerderheid, de *minderheid* in de Staatsvergadering hadden uitgemaakt. Zij hadden zich dan kunnen inbeelden, dat de meerderheid door kuiperij op het kussen was geraakt; dat zij geenszins den volkswil uitdrukte, en er langs den wettigen weg geen herstel, geen zuivere invoering der groote beginselen mogelijk was. Dan had men zich van de hulp der militaire magt (die dan natuurlijk oproerig handelde) kunnen bedienen, om eene omwenteling te bewerken, en het gedane, door het laten uitoefenen van een algemeen stemregt, aan de goed- of afkeuring des volks te onderwerpen. Maar *hier* had de meerderheid ongelijk, zelfs uit het meest democratische oogpunt. Of mag er dan geene oppositie, geen verschil van gevoelen zijn? Wáár blijft dan de vrijheid?

Dat de mannen van 12 Junij 1798, die hunne voorgangers van 22 Januarij verjoegen, en dat wel door middel van Generaal DAENDELS, na verlof uit *Frankrijk* te hebben bekomen; — dat die retrograderende revolutiemakers niet beter waren, geven wij gaarne toe. In de staatsregelingen van 1801 en vervolgens vinden wij almede niets dan teruggang, en wij verheugen ons met den Schrijver (bl. 40) vol dankbare herinnering aan de staatsregeling van 1798, in het afschaffen en geheel [NB. *jure*, niet altijd *facto*] vervallen van het uitsluitend monopolie der Calvinistische Godsdienstleer, als heerschende Godsdienst, wier belijders alleen tot eenig ambt van burgerlijk bestuur konden geraken.

De *tweede* voorlezing, over de *Aristocratie*, bewijst, naar ons inzien, voldingend, dat de Natie in de voormalige Republiek, namelijk vóór 1795, geene *staatkundige* vrijheid bezat, en zet zeer goed de redenen uitéén, waarom zij zich echter in het algemeen gelukkig gevoelde.

Onze voorouders waren *vrij*, in den zin van *staatkundig onafhankelijk van vreemde volken;* zij waren ook, wat den regeringsvorm aangaat, *staatkundig vrij*, indien men door vrijheid verstaat niet geregeerd te worden door eenen vorst, althans niet door iemand, die den titel draagt van koning of dergelijk. Maar dit alles is nog niet de *staatkundige vrijheid in constitutionelen zin.* Wij zijn het hier hoofdzakelijk ééńs met Prof. HEEREN, in de, als bijlage op bl. 84 en 131, op bl. 179—189 medegedeelde beschouwing *over het eigenlijk kenmerkend onderscheid der regeringsvormen*, en gaan uit van zijn grondbeginsel: Iedere Staat, hoe die dan ook gevormd zij, onderstelt eene *Regering* (ook de Democratie is niet zonder magistraten), en een *Volk*, 't welk tot die regering in zekere betrekkingen staat. Deze betrekkingen kunnen zeer verschillend gewijzigd zijn: en van daar ontstaan de verschillende soorten van staatsgesteldheden. Alzoo wordt het karakter der staatsgesteldheid bepaald door de betrekking tusschen de *Regering* en het *Volk*.

De *despotische* staatsgesteldheid of eigendunkelijke regering bestaat in *die* erkende betrekking tusschen den beheerscher en het volk, waar de beheerscher niet slechts als vertegenwoordiger en uitvoerder van den algemeenen wil, maar ook, naar zijn goeddunken, die van den bijzonderen wil der enkelen is. Deze staatsgesteldheid sluit dan de persoonlijke vrijheid der onderdanen uit: zij zijn *slaven en knechten* des beheerschers. In Christenstaten vindt men nergens het despotisme als *erkende* magt; voor zoo veel het ergens is ingeslopen, is zulks aan *misbruik* te wijten, maar *niet* aan den aard der staatsgesteldheid.

De *autocratische* staatsgesteldheid bestaat in *die* erkende betrekking tusschen den Regent en het Volk, waar de Regent wel vertegenwoordiger, wel uitvoerder van

den algemeenen wil, maar geenszins van den bijzonderen wil der enkelen is. Zij sluit dus in geenen deele de *persoonlijke* vrijheid uit, maar wel de staatsburgerlijke of politieke, namelijk het werkdadig aandeel aan de uitdrukking van den algemeenen wil. De enkelen worden ten aanzien des regents of der regenten niet meer knechten, maar *onderdanen* genoemd. In zoodanige staatsgesteldheid, althans in eene zeer nabij er aan grenzende, leefden nu onze voorouders tot in 1795. Immers, het gezag was in handen van eenige familiën gekomen, zonder invloed der burgerij op de keus harer *beheerders*. Of de autocratie slechts door éénen, dan wel door een aantal zoogenaamde Patriciërs wordt uitgeoefend, is voor het volk onverschillig. Zelfs is de dwingelandij van eene partij aristocraten nog hatelijker, dan die van een oppermagtig vorst, omdat een keizer of koning zich zoo niet met alle kleinigheden bemoeit; maar de provinciale en plaatselijke tirannen zich in alles weten te mengen.

De *republikeinsche* staatsgesteldheid, eindelijk, bestaat in *die* betrekking tusschen Regent en Volk, waar de Regent wel de *uitvoerder* van den algemeenen wil, maar *niet* de *vertegenwoordiger* daarvan, *ten minste niet alleen is, hoe groot ook zijn aandeel* daarin moge zijn, gelijk zulks hier meer, daar minder, altijd zal plaats hebben.

Deze staatsgesteldheid waarborgt alzoo de *staatkundig burgerlijke* vrijheid, zoo wel als de *persoonlijke;* zij vordert echter noodzakelijk een ligchaam, dat òf *alleen*, òf *te zamen met den Regent*, den algemeenen wil uitdrukt, dat is, de wetgevende magt uitoefent; en zij heet *democratische* staatsgesteldheid, voor zoo verre, 't zij het geheele volk, 't zij de meerderheid daarvan, dit ligchaam uitmaakt (gelijk bij ons sedert 1795, vooral 1798 tot 1806); *vertegenwoordigende* staatsgesteldheid, in zoo verre zulks door gekozene plaatsbekleeders (gelijk eenigermate sedert 1814, vooral sedert 1848 bij ons); en *standelijke* staatsgesteldheid, in zoo verre het door zekere bevoorregte ligchamen of dier volmagten geschiedt (waarvan een zweem was in onze schijnrepubliek vóór 1795, en wat de provinciale Staten benevens de verkiezing van de Leden der

Tweede Kamer van de Staten-Generaal door dezen betreft, in onze getemperde Monarchie van 1814 en 1815).

Laat nu in vroegeren tijd de staats*vorm* republikeinsch zijn geweest, terwijl hij thans monarchaal is; let men op het wezen der zaak, dan leven wij sedert 1814 in eene door monarchalen en democratischen invloed getemperde aristocratische, maar sedert de herziening der Grondwet in 1848, in eene door monarchalen en aristocratischen invloed getemperde democratische Republiek. Doch vóór 1795 leefden onze voorouders in eene aristocratische autocratie.

Hoe kon, in zulk eene staatsgesteldheid, die voor het tegenwoordig geslacht onverdragelijk zou zijn, onze anders niet vleijende en kruipende Natie zich gelukkig gevoelen? Dit probleem heeft de Schrijver uitmuntend opgelost.

Vooreerst zegt hij, met WISELIUS: Men had om de *vrijheid* gekampt; nu smaakte men *rust* en genoot men *welvaart*, die men zich als de vrucht der vrijheid had beloofd. Men *geloofde* dus vrij te zijn. Wij voegen er bij: zóó troostte zich *Frankrijk*, onder NAPOLEON, met den *roem*, en de *rust*, en dacht er naauwelijks aan, dat het zijne *vrijheid* verloren had. Wij merken er nog bij op: den *Franschen* was het in 1789 *vooral* te doen geweest, om de voorregten van adel en geestelijkheid te zien afgeschaft, en deze door de Natie verkregene regten zijn nooit door NAPOLEON aangerand. Zóó maakten in *Nederland* de Protestanten de meerderheid uit en hadden vooral gestreden om vrijheid van godsdienstoefening; *die* vrijheid behielden zij, en hunne kerk was zelfs de heerschende geworden. De groote meerderheid bleef derhalve tevreden.

Maar ten tweede, behalve de kracht der gewoonte, den onverschilligen aard onzer flegmatische Natie, en meer dergelijke redenen van minder afdoende kracht, door onzen beroemden MEIJER bijgebragt; er was voor den bijzonderen burger, die eenigzins opgewekter geest en eenigen aanleg voor bestier had, menige uitweg om dien geest lucht te geven (zie bl. 94 en vervolgens). Vooreerst, ook

voor hen, die tot geene patricische familiën behoorden, stond eene geachte en voordeelige regtspraktijk open; eveneens de kansel, van waar zoo veel invloed werd uitgeoefend; de roem en voordeel gevende beoefening der geneeskunst; de academische leerstoel zelfs; voor sommigen bevordering in krijgs- en zeedienst; inzonderheid hooge en voordeelige posten in de Koloniën. Dikwerf werd de invloedrijkste post van bestuur, het Pensionarisambt, door regeringen van kleine steden, die zich ter Statenvergadering wilden doen gelden, aan min aanzienlijke of gegoede, maar schrandere en vlijtige regtsdoctoren opgedragen. Hoe voorts de *handel* zeer veel afleiding aan den geest gaf, behoeft niet te worden betoogd. Ook ouderling- en diakenschap, administratie van godshuizen enz.; overman- of dekenschap bij de gilden, luitenants- en vaandrigsplaatsen bij de schutterij (want de kapiteinen en hoogeren behoorden tot de regerende familiën); verder, deelgenootschap aan polderbesturen en heemraadschappen met het regt der hoofdingelanden-zelven, en het lidmaatschap van geleerde en dichtkundige maatschappijen: — dit alles gaf gelegenheid tot bevrediging der eerzucht.

Wij denken hier aan de raadgevingen van Jhr. DE FONSECA, *la politique dégagée des illusions libérales*, die insgelijks soortgelijke afleiding, dergelijke voldoening aan den prikkel der eerzucht aan het volk wil geschonken zien, ten einde het zich met soortgelijk speelgoed leere verheugen en de regering overlate aan hen, *die er*, gelijk onze voorouders zeiden, *voor waren in de wieg gelegd.*

Verder wijst de Schrijver aan, dat onze patriciërs geene geslotene *caste* vormden. »Vooral (zie bl. 97), wanneer de zoon van een rijkgeworden koopman of fabrikant, of ook een predikant of professor eene dochter uit eene voorname familie ten huwelijk kreeg; dan kwam hij-zelf mede in de conversatie en in de protectie, en zóó kwam hij-zelf of zijne kinderen mede in de regering."

Eindelijk vestigt de Hoogleeraar de aandacht op de souvereiniteit der provinciën en de onafhankelijkheid der

steden; het daardoor ontstaande *esprit de corps*, waardoor men zich al ligt hield aan hetgene door *zijne* stadsregering, door de Staten *zijner eigene* provincie werd voorgestaan; terwijl andersdenkenden al ligt verhuisden, ook wel uitgebannen werden, maar zich vestigden, waar het plaatselijk bestuur met hunne gevoelens instemde. Schreef men iets, dat hier werd verboden, elders weder behaagde het aan de Regering, en zóó kon men toch zijne gedachten openbaren. Ook was men in vorige tijden niet zoo vervuld van staatkundige denkbeelden, dat men zich een geregeld stelsel vormde, hetwelk men overal wilde toepassen. Men lette meer op het feitelijke, minder op het grondbeginsel des bestuurs: en de *oude* Aristocratie deed *veel* voor den roem en de welvaart des Vaderlands.

De derde voorlezing troost en vermaant de oude Oranjepartij, waartoe de geachte Schrijver met al zijne voorouders behoort; doch weert tevens de daaraan volstrekt niet verwante *Belgische zoogenaamde* Oranjemannen af. Hij beweert, en wij gelooven met grond, dat de Oranje-partij de *nationale* was, in *dien* zin, dat zij bij de menigte steeds den meesten bijval vond. Maar die menigte-zelve maakte, zoo min te voren, als thans, eene eigenlijke staatspartij uit: alleen zij, die bij voorkomende gelegenheid de handen ineen sloegen, om den Stadhouder als beschermer des volks, tegen den overmoed der patriciërs, er bovenop te helpen of te houden, kunnen tot de Oranjepartij *als partij in den Staat*, worden gerekend.

Doch deze partij onderging, in 1787, eene verbastering. De Aristocraten, die de burgerij tegen het Huis van Oranje hadden opgestookt, om zelven des te beter den meester te spelen, hadden gezien, dat *zij* bij het veld winnen der democratische gevoelens nog meer zouden verliezen, dan wanneer die gevoelens werden onderdrukt, al bleef dan ook Oranje aan het hoofd. Zij verrieden en verlieten derhalve de Patriotten, sloten zich bij de Prinsgezinden aan en overtroffen dezen in vervolgingszucht, naar den regel, dat een renegaat erger is dan een geboren *Turk*.

In 1798 moesten die eigenbelangzoekers er onder; maar

toen, in 1801, de transactiezucht het federalisme weder in het leven terugriep, baanden zij zich op nieuw den weg tot de Regering. »Mannen als G. K. VAN HOGENDORP, HIER. VAN ALPHEN, [en des Schrijvers waardige vader] en vele anderen, bleven er buiten; 't zij, dat men hun geen opening had durven doen van de knoeijerij, of dat zij geweigerd hadden er van te profiteeren."

In 1813 heeft echter VAN HOGENDORP vruchteloos beproefd, met zuivere Oranjeregenten van vóór 1795, zich aan het hoofd van den opstand tegen NAPOLEON te stellen; alleen met behulp van veelal gewezene Patriotten is hij geslaagd. Desniettegenstaande werd door Koning WILLEM I een geheim besluit genomen, waarbij de »hoofden der publieke administratie gelast werden, bij voordragten of aanstellingen tot ambten, zoo veel mogelijk regard te slaan op hen, die ten gevolge hunner trouw aan de oude constitutie verliezen hadden geleden." Bijlage 5 levert op bl. 175—178 hieromtrent de »secrete circulaire N°. 1, krachtens missive van 2 Maart 1815, van den Heer Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche zaken, door den toenmaligen Gouverneur der Provincie *Braband*, C. G. HULTMAN, te *'s Hertogenbosch*, den 6 Maart 1815 geschreven. Na HULTMANS dood werden, namelijk, paketten gedrukte staatspapieren op de auctie zijner boeken geveild, en eenige daarvan door Prof. TYDEMAN gekocht, die zóó doende achter het thans publiek gemaakte geheim kwam, hetwelk zeker nooit een geheim had behooren te wezen.

Wij meenen door het vorenstaande den hoofdinhoud dezer verhandelingen toereikend te hebben doen kennen, om de belangstelling op te wekken dergenen, die ze zich nog niet mogten hebben aangeschaft, en betuigen den helderdenkenden en onvermoeiden Schrijver onzen dank voor al het geleverde, zoo wel wat zijnen eigen arbeid, als de belangrijke bijlagen betreft.

Middelburg,
Januarij 1850. Mr. A. F. SIFFLÉ.

Handelingen van de Regering en de Staten-Generaal, over de herziening der Grondwet. 1847—1848. *III Deelen. Te 's Gravenhage, bij* de Gebroeders Belinfante. 1848, 1849. *In gr. 8vo. XLIII en* 2092 *bl. Te zamen f* 19-20.

Nadat wij reeds voorloopig de eerste bladen van het eerste deel dezes werks hebben aangekondigd, ten einde de aandacht van het publiek op de verschijning daarvan te vestigen, willen wij thans de voltooijing van geheel den voorgenomen arbeid vermelden.

Met de meeste zorg en naauwkeurigheid, gelijk naar waarheid het voorberigt van het derde deel betuigt, is alles, wat met het onderwerp in verband stond, voor zoo veel het de wetgeving betreft en van de Regering uitging, hier bijeen gebragt; en naar ons inzien heeft dus deze verzameling eene blijvende geschied- en staatsregtskundige waarde.

Het *eerste* deel vangt aan met de zitting der Staten-Generaal van 1847—48, en behelst de beraadslagingen over het adres van antwoord op de Troonrede van 18 October 1847 (niet 1848, gelijk er abusief bij de inhoudsopgave van het eerste deel gedrukt staat); de aanbieding der eerste voordragten van herziening op 9 Maart 1848 en wat daarop gevolgd is; het verslag der Commissie van Rapporteurs der Tweede Kamer, van 16 Maart 1848, na de bekomen kennisgeving des Konings, dat hij tot ruimer herziening der Grondwet gestemd was; het ontwerp der Staatscommissie enz. de botsing tusschen het nieuwe Ministerie en de Eerste Kamer, de aangelegenheden van *Limburg* enz. — Het *tweede* deel bevat de algemeene beraadslagingen in de beide Kamers, de uitvaardiging der wetten, de bijeenroeping der Tweede Kamer in dubbelen getale enz. — Het *derde* deel behelst de opgaven nopens de zamenstelling van de beide Kamers, de voorloopige werkzaamheden der Tweede Kamer in dubbelen getale; de behandeling van de herziening der Grondwet bij deze, de nadere behandeling bij de Eerste Kamer; de aanwijzing van de stemmingen bij beide; de sluiting der zitting;

de afkondiging der wetten; en hieraan sluit zich, wat in de volgende tijdelijke zitting der Staten-Genraal nog in verband met het onderwerp is voorgevallen; voorts de maatregelen omtrent het drukken en uitgeven der Grondwet; de zamenstelling van het (oorspronkelijk) definitief Ministerie; de opening van de zitting der Staten-Generaal van 1849, de aanspraken en adressen bij die gelegenheid; de Proclamatie bij gelegenheid van het overlijden van Koning WILLEM II; Proclamatie en inhuldiging van Koning WILLEM III; de Grondwet naar de officiéle uitgave enz.

In vervolg van tijd zal het raadplegen dezer *Handelingen* niet weinig te pas komen.

Eene Epidemie op Java, en de Cholera in Nederland, door JERONYMUS. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl. f* :-20.

Deze brochure van den, als sierlijk Schrijver, bekenden pseudonyme, is geteekend: *Amsterdam*, den 19 Augustus 1849, toen de *Nederlanders* zich gereed maakten om op te gaan naar hunne tempelen en den Heer der Heerscharen te smeeken, de plaag, die ons Vaderland teisterde, af te wenden. Het welsprekend stukje schetst met sombere kleuren hoe, in 1846 en 1847, over eene groote uitgestrektheid van *Midden-Java*, eene epidemie duizenden en tienduizenden heeft weggerukt. De schilder heeft echter, naar het ons voorkomt, wat al te donker zijne verwen gemengd. Men ziet op de geheele schilderij niet anders dan zwarte toetsen en tinten, en hoe treffend zij oppervlakkig schijne, zij verloor, dunkt ons, aan waarheid, wat ze gewonnen heeft aan effect. — Van de verwoestingen der Cholera hier te lande zou men ook, met scherpe trekken, verschrikkelijke tafereelen kunnen malen: alom gebrek, hier aan geneeskundige hulp, daar aan verpleging, ginds aan kleeding en deksel, elders aan ruimte voor lijders, in grooten getale zamengehoopt in een vuil, van pestdamp doortrokken, afzigtelijk

kot; waar de laatste zuchten der zieltogenden verdoofd worden door de luidruchtige drinkliederen uit een naburige kroeg, of 't bordeelgerucht der zedeloosheid bij wilde dansen, en — doch wij willen het voorbeeld van JERONYMUS niet navolgen.

Is het gemoed des Schrijvers zoo vervuld van edelmoedige beginselen en godsdienstzin, als uit den algemeenen toon der *brochure* is op te maken, hoe heeft hij dan woorden als deze kunnen boekstaven: »Er zijn sommigen, bekend met al de afgrijselijkheid der epidemie, die beweren, dat hare oorzaak niet aan gebrek en honger moet worden toegeschreven — maar velen verzekeren het tegendeel." — »Is het aan de mogelijkheid, dat de hongersnood en de ziekte met elkander in verband staan, misschien toe te schrijven, dat men over de indrukwekkende en vreeselijke gebeurtenis niet heeft gesproken?" — Wist de Schrijver niet, dat hij eene ingewikkelde beschuldiging ter neder schreef? — Hij is, in 1846, in de Residentie *Bagelen*, getuige geweest van den jammer en de verwoestingen door de epidemie op *Java* aangerigt, — waarom dan niet, zonder omwegen, beschuldigd of vrijgesproken?

Bij veel overdrevens behelst het boekske vele nuttige wenken, die behartiging verdienen. Men leze het met oordeel des onderscheids.

J. A. WILKENS. *Het inlandsche kind in Oost-Indië en iets over den Javaan. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo.* 54 *bl. f* :-60.

Wij hebben hier een stukje voor ons van een Schrijver, die zegt: »wij zijn niet tot alle dingen geschikt," en, later, als hij gewaagt van de menigvuldige *brochures* en courant-artikelen over onderwerpen, waarvan hij »voor het grootste gedeelte" geene genoegzame kennis meent te hebben; als daar zijn: het particuliere landbezit, de vrijheid der drukpers, en de openbaarheid der handelingen van het Gouvernement op *Java*, er deze belang-

rijke woorden bijvoegt: — »met dit alles willen wij nogtans gaarne bekennen, dat, moesten wij bij het behoud, (behoudens wijze verbeteringen, voor zoo verre elk onderdeel daarvan er vatbaar voor is) of bij de algeheele verandering der kwestieuse inrigtingen, ooit later aan ons-zelven de droevige gevolgen daarvan wijten, wij ons liever de gevolgen van het eerste, dan die van het laatste, te beschuldigen zouden hebben: in het eerste geval zou, ten ergste genomen, *overdrevene voorzigtigheid* er de oorzaak van zijn geweest, maar in het laatste voor het minst *ligtzinnigheid.*"

De Schrijver, zelf op *Java* geboren, en met den Heer C. F. WINTER, vroeger Onderwijzer aan het Instituut voor de *Javaansche* taal- en letterkunde te *Soerakarta*, behandelt hier eigenlijk een vraagstuk dat, in den laatsten tijd, meermalen is ter sprake gebragt: of het Inlandsche kind, namelijk het kind van *Nederlandsche* ouders of van *Nederlandsche* herkomst, in *Indië* geboren, en in *Indië* opgevoed, nimmer eene hoogere betrekking in 's Gouvernementsdienst kunne erlangen dan die van Eersten Commies. — Met gepasten ernst en zucht tot onpartijdige behandeling der zaak wordt, over de *Nederlandsche* scholen op *Java* en over de opleiding in *Nederland* van kinderen in *Indië* geboren, den lezer eene diepe inzage gegeven. Veel gebrekkigs wordt daaromtrent bloot gelegd, maar tevens de partijdigheid van velen omtrent dat onderwijs en de bemoeijingen van het Gouvernement met veel kieschheid kenbaar gemaakt. Er wordt aangetoond dat het Gouvernement, in het belang van het onderwijs in *Indië*, althans geene geldelijke opofferingen heeft ontzien, en hoe grootelijks zij ongelijk hebben, die de schuld van den treurigen toestand van het onderwijs in *Indië*, òf eeniglijk aan het Gouvernement òf eeniglijk aan de Onderwijzers wijten. Meerdere oorzaken hebben daartoe zamengewerkt.

Dit alles hier te ontwikkelen en het voor en tegen te wegen en te beoordeelen, zou, van onzen kant, allezins ongepast wezen, maar eene gezette lezing en overweging van dit boekske bevelen wij dringend aan. Immers de

verbetering van het school-onderwijs voor kinderen van *Nederlandsche* herkomst, in *Indië* geboren, moet leiden tot verbetering van het school-onderwijs voor de *Javaansche* jeugd. Misschien ware het, om eene goede uitkomst te verkrijgen, wel het best, dat mannen, die in *Indië* òf als Onderwijzers òf als Schoolopzieners, òf anderzins aan het onderwijs der jeugd op *Java* hunnen tijd of een gedeelte van dien hebben toegewijd gehad, met eenige onpartijdige deskundigen in eene Commissie wierden vereenigd, om een ontwerp te maken voor het Middelbaar, zoo wel als voor het Lager Onderwijs van het »*Inlandsche* kind." In zulk eene Commissie zouden, naar ons gevoelen, de Heeren VAN HOËVELL, OUDEMANS, en WILKENS niet gemist kunnen worden.

Mogt het spoedig meer dan een wensch zijn, »dat het Gouvernement, door een verbeterden staat van onderwijs in *Indië*, de *Indische* ingezetenen in de gelegenheid stelle, hunne kinderen de tot de hoogere studie voorbereidende wetenschappen aldaar te laten leeren, opdat zij, door hunne kinderen langer bij zich te kunnen houden, zich uit hunnen aanleg vooruit een gunstig of ongunstig resultaat van hunne *Europesche* opvoeding mogen beloven, ter voorkoming van noodelooze kosten en teleurstellingen."

L.

Wat er van Diepenbeek werd. Door CHONIA. *Te Utrecht en Meppel, bij* W. H. van Heyningen. 1849. *In gr. 8vo. X en* 378 *bl. f* 3-75.

In langen tijd was er in *Nederland* geen boek uitgekomen, dat zoo veel indruk maakte als het »Leesgezelschap van *Diepenbeek*," van den overleden verdienstelijken Professor P. VAN LIMBURG BROUWER. Door velen werd het bewonderd als eene meesterlijk behandelde satire, door de meesten geroemd als een hoogst onderhoudend geschrift, door allen, zelfs door hen, die het met de strekking niet eens waren, met belangstelling gelezen. Het is ook een letterkundig voortbrengsel, waarin

bijtend vernuft, fijne menschenkennis en juiste karakterschildering elkander den voorrang betwisten; al mogen er sommige partijen niet even gelukkig van afgewerkt zijn, de *intrigue* niet altijd evenveel belang inboezemen, enkele personen wat te sterk gekleurd, en eenige voorvallen wat onwaarschijnlijk voorkomen; doch op welk letterkundig meesterstuk, kan de koele en scherpziende kritiek geen aanmerking maken?

Het thema, dat in het »Leesgezelschap van *Diepenbeek*" behandeld is, lokte alras sommigen onzer geestige Schrijvers uit, om den diepen indruk, dien het op eenige lezers en vooral gevoelige en godsdienstig gemoedelijke lezeressen gemaakt had, te beschrijven op eene wijze, dat velen in verzoeking kwamen om het verhaal van het gebeurde te *Diepenbeek* voor eene ware geschiedenis te houden.

Maar het is een veel moeijelijker, hoewel aanlokkelijke taak geweest, die de verdienstelijke Schrijver, welke zich onder den pseudoniem van CHONIA verborgen heeft, op zich nam, van de draden, met zoo veel kunst door VAN LIMBURG BROUWER in elkander gevlochten, weder op te vatten, en het kunstwerk verder voort te weven. Hij heeft zich daardoor aan het gevaar blootgesteld, dat zijn werk eene scherpe vergelijking met het vorige kon ondergaan, dat naauwlettende bezigtigers er vele leemten en gebreken in de aanvoeging zouden ontdekken, en dat ze, hoe veel arbeids en zorg hij daaraan mogt besteed hebben, zouden zeggen: dat hij, in de poging van te verhalen: »*Wat er van Diepenbeek werd*," schipbreuk geleden had. Wij zullen ons tot zulk eene angstvallige beschouwing van beide geschriften niet begeven; maar afgaande op den gunstigen indruk, dien het werk van CHONIA op ons gemaakt heeft, erkennen, dat hij gelukkig geslaagd is, om ons nader bekend te maken met hetgeen er te *Diepenbeek* voorviel, nadat wij tegen wil en dank het boek van BROUWER, na eene herhaalde lezing, uit de hand legden, met spijt, dat wij aan het eind gekomen waren, en met een diep leedwezen, dat de Auteur zijne aard-

sche loopbaan had volbragt, waardoor wij van hem niets verders over *Diepenbeek* zouden vernemen.

Maar het is echter niet mogelijk buiten alle vergelijking te blijven. Na een geestig geschreven Voorberigt, in den vorm van een gesprek, en eene onderhoudende Inleiding, waarin de veranderingen geschilderd worden, die *Diepenbeek* sedert korte jaren ondergaan heeft; terwijl hier ook alles modieuser en nieuwerwetscher is geworden, en er slechts eene kleine kern van oudejaarsche *Diepenbekers* is overgebleven; treden onze oude kennissen achtereenvolgens weder te voorschijn. De kapitein, zijne dochters, Mevrouw WEENINK, de burgemeester DE LANGE met zijne vrouw en zoon, baas HARTMAN, meester PEPERKAMP, de Heer GROENENDAAL, Pastoor LABARIUS, en eindelijk met de overigen de nieuw aangekomen leeraar RUSTING. Men kan niet zeggen, dat de meesten dezer personen nog even zoo geestig geteekend zijn en zoo karakteristiek handelen als vroeger. De kapitein vervult niet meer de hoofdrol en schijnt in korten tijd een tiental jaren ouder geworden; dat is nog meer het geval met Pastoor LABARIUS, die weldra verplaatst wordt, en spoedig van het tooneel aftreedt om een verder ongelukkig leven te leiden.

De levendige ESPERANZA is meer ernstig en geposeerd geworden, misschien wel door de terugkomst van haren echtgenoot den officier WEENINK, die, even als zijn vriend VAN RIENSMA, een degelijk en achtenswaardig mensch is. CHARLOTTE met haar beminden WILLEM DE LANGE, met wien zij eindelijk in den echt treedt, zijn en blijven even onbeduidend als zij waren, men zou bijna kunnen zeggen, dat zij nog meer van den rang der handelende personen tot dien der figuranten afdalen. Meester PEPERKAMP is ook niet meer dan een schaduwbeeld geworden, en wordt weinig meer opgemerkt.

Maar van baas HARTMAN en zijne medestanders is beter partij getrokken; zij zijn hier vinnige tegenstrevers van den verlichten Predikant RUSTING geworden, en rigten eene Separatistische gemeente te *Diepenbeek* op, die echter niet zoo veel opgang maakt, als men in het eerst zoude verwacht hebben.

De oude Mevrouw WEENINK is hier de even eerbied-

waardige, echt godsdienstige vrouw als vroeger; maar zij sterft spoedig, en haar verscheiden is dat van eene echte Christin. Het karakter van den Heer GROENENDAAL beviel ons altijd het minst; de satyre van Professor BROUWER kwam ons bij hem wat al te *sarcastisch* voor, zijne huichelarij en gedragingen geleken wat te veel op die van TARTUFFE; het is hier echter goed volgehouden, en een van de best gelukte personen gebleven, die zich in zijne handelingen zeer *consequent* volgens zijne geaardheid en bedoelingen voordoet. Maar de held van het stuk is hier de Predikant RUSTING; echte Christelijke godsdienstzin, met een opgehelderd verstand gepaard, vereenigen zich in hem met eenen onbevooroordeelden geest, die ook de vooroordeelen in anderen zacht weet te leiden en te bekampen, die, moedig maar voorzigtig tevens, hen bij de Separatisten HARTMAN, KRING en BERING, bij den ligtzinnigen twijfelaar FERWEL, en de heerschzuchtige en dweepzieke opvolgers van Pastoor LABARIUS weet te bestrijden. RUSTING zet de kroon op het werk van CHONIA, even als de Kapitein VAN BERKEL die op het »Leesgezelschap van *Diepenbeek*" plaatste. Waren de meeste predikanten leeraars als een RUSTING, het Christendom zou meer ware beoefenaars vinden, en er zoude minder over zijne leerstukken getwist, maar meer naar zijne voorschriften gehandeld worden. Is dus de Schrijver van »wat er van *Diepenbeek* werd," minder gelukkig geweest, in het voortzetten der hoofdpersonen van het Leesgezelschap; in de nieuwe spelers, die hij op het tooneel laat treden, heeft hij getoond, dat hij voor zijne taak wèl berekend was. Sommigen van deze behoeven voor de ouden niet achter te staan. Even als bij het »Leesgezelschap," staakt men ongaarne de lezing; het verhaal blijft boeijen, en boezemt door deszelfs verscheidenheid en afwisseling een voortdurend belang in, en het spijt ook hier als men aan het einde is gekomen.

Indien VAN LIMBURG BROUWER zijn »Leesgezelschap van *Diepenbeek*" zelf uitgegeven had, zou hij menige aanmerking hebben moeten hooren, omdat zijne tafereelen, hoe waar ook, wat sterk gekleurd zijn, zijne scherts en

satyre soms zoo bijtend de teederste, godsdienstige, opvoed- en staatkundige vraagstukken behandelen, en het zwak van velen zonder veel mededoogen door hem ten toon gesteld wordt. CHONIA is zoo *piquant* niet, hij schijnt er het ook niet op toegelegd te hebben, om het *effect* dat zijn voorganger maakte te evenaren; dat trouwens ook hoogst moeijelijk zou geweest zijn. Zijne manier van voorstelling is minder levendig, de indruk, dien hij maakt, is minder verrassend, maar echter aangenaam en onderhoudend; hij tracht de grondstellingen van het verlichte Christendom, tegen de uitersten van bij- en ongeloof, en eene onverdraagzame gehechtheid aan oude leerstellingen, overal te doen uitkomen; zijne inzigten omtrent de groote vraagstukken van onzen tijd, betreffende Kerk en Staat, opvoeding en onderwijs, zede- en staatshuishoudkunde zijn van den echten stempel, en de strijd tusschen hetgeen goed en kwaad in den vooruitgang van onze eeuw is, tegen oude vooroordeelen en gevoelens, die tot op een afgelegen dorp zijn doorgedrongen, wordt door hem op eene belangwekkende en leerzame wijze geschilderd. CHONIA heeft, misschien ook om van persoonlijke aanmerkingen en onaangename verdenkingen zich vrij te waren, goed gedacht, zich onder dien gefingeerden naam te verschuilen. Dachten allen over het »Leesgezelschap" en over zijn werk even zoo als wij, dan had hij gerust met zijn waren naam te voorschijn kunnen komen. Wij wenschen hem echter geluk met zijne welgeslaagde poging, en al stellen wij zijn geschrift niet op eene gelijke hoogte met dat van zijn overleden voorganger, dat hij voorzeker ook niet zal doen, moeten wij verklaren, dat het er niet bij wegvalt, maar er een waardig tegenhanger van uitmaakt, en zelfs sommige verdiensten bezit, die in het andere gemist worden. Zoo dat wij het aan alle lezers van het meesterstuk van BROUWER gerust kunnen aanbevelen; zij zullen zich niet te leur gesteld vinden, maar kunnen hier kennis en zelfs stichting opzamelen. De hoofdverdiensten van beide geschriften, waarover wij spraken, is, dat zij zoo degelijk, zoo echt *Nederlandsch* zijn, dat zij onder eenen romantischen vorm zoo veel leerzaams bevatten over de levendigste vraag-

stukken van onze dagen, en dat zij de stof opleveren, die tot de oplossing daarvan leiden kan. Wij wenschen het boek van CHONIA geen minderen bijval dan de gedachtenis ons nagelaten door den onvergetelijken BROUWER.

Syntaxis der Grieksche taal, hoofdzakelijk voor het Attische taaleigen, voor scholen, door Dr. J. N. MADVIG, *vertaald door Dr.* W. G. PLUYGERS. *Te Amsterdam, bij* J. C. A. Sulpke. 1849. *In gr. 8vo.* 334 *bl.* *f* 3-: .

Dit boek, zoo als de Vertaler in zijne voorrede zegt, moet voorzien in eene bestaande behoefte. Die behoefte wordt gevoeld door al wie de *Grieksche* taal onderwijst, en hij zal gewis elke poging, om haar af te wenden, van ganscher harte loven. De vertaling echter is maar eene tijdelijke aanvulling, tot dat het uitstekend *leerboek der Grieksche taal* van Dr. J. C. H. DE GAAY FORTMAN gereed zal zijn. Wij hopen, dat dit spoedig moge gebeuren; niet zoo zeer om het werk van MADVIG te zien vervangen, als wel omdat wij over dit vak van studie een oorspronkelijk werk wenschen te bezitten. Dát van den Heer FORTMAN bevat ook, bij eene heldere wijze van voorstelling, de resultaten van de laatste nasporingen, op het gebied der *Grieksche* taal. De voorstelling van MADVIG wordt wel eens beschouwd als te philosophisch, en het is ook minder goed, dat er in gesproken wordt over begrippen en denkbeelden, bij de jeugdige leerlingen der *Grieksche* taal nog niet zeer bekend. Doch zelfs wanneer het werk van den Heer FORTMAN spoedig het licht zag, zou dit werk van MADVIG nog veel nut kunnen stichten; immers ook zijne methode heeft veel voortreffelijks en kan bij jonge lieden, goed van aanleg, en met lust tot werken bezield, een onberekenbaar nut hebben. Het goed begrip van een regel en zijne gevolgen zal hen veel méér helpen dan eenige voorbeelden van verschillende dialekten, door elkander opgegeven. Het is eene groote verdienste in dit boek, dat het bijzonder voor het *Attisch* taaleigen bestemd is.

Van de vertaling-zelve oordeelen wij, dat het werk er

zeer veel bij heeft gewonnen. Behalve de verbeteringen in de *Grieksche* voorbeelden, die wel in de teksten mogen overgaan, vindt men wat minder juist in het oorspronkelijke was, verbeterd, wat ontbrak, bijgevoegd, wat overbodig of slecht was, weggelaten. Het *Grieksch* zoo wel als het *Hollandsch* en *Latijnsch* register geeft veel gemak. De *errata* is zeer volledig.

Over de meerdere of mindere voortreffelijkheid van het werk in het Classikaal onderwijs zal de ondervinding moeten beslissen. Wat ons, bij het doorloopen, der opmerking waardig scheen, zullen wij mededeelen.

Bladz. 8. § 6. *b* en *c*. Deze twee regels waren gemakkelijk tot een te brengen. Men had daarvoor dan de wijzen kunnen leeren, waarop de *Grieken* onze algemeene spreekwijze *men* plegen voor te stellen, en dit tevens kunnen aanvullen door het gebruik van het onbepalend voornaamwoord τὶς.

Bladz. 9. § 7. *a*. N°. 1. Het werkwoord σείω beteekent *schudden* en is dus een volkomen activum; ἔσεισε, *er was eene aardbeving*, moet dus aangevuld worden: θεὸς ἔσεισε τὴν γῆν. Bij deze werkwoorden, die een weerstoestand en zekere natuurverschijningen aanduiden, moet men niet aan een *onbepaald wezen*, zoo als hier gezegd wordt, denken, maar aan die Godheid, aan welke men het bestuur over die natuurverschijningen toeschreef. Zoo stond ZEUS over de natuurverschijningen die haren oorsprong in de lucht hebben; b. v. Ζεὺς ὗε. Il. XII. 25 (*), Odys. XIX. 457. Hetzelfde beteekent ποιεῖ ὕδωρ, welke uitdrukking zonder ὁ Ζεὺς of ὁ θεὸς niet gebruikt kan worden. COBET, Orat. pag. 144. Zoo ook het sneeuwen. Il. XII. 278—286. De aardbevingen doet POSEIDON ontstaan; vandaar zijn naam bij HOMERUS Ἐννοσίγαιος; zoo ook ARIST. *Acharn.* 509—511:

> ἐγὼ δὲ μισῶ μὲν Λακεδαιμονίους σφόδρα
> καὐτοῖς ὁ Ποσειδῶν, οὑπὶ Ταινάρῳ θεὸς
> σείσας ἅπασιν ἐμβάλοι τὰς οἰκίας.

(*) Deze plaats staaft het door ons gezegde. APOLLO doet eene overstrooming door rivieren ontstaan; ZEUS laat het regenen; POSEIDON schudt de grondslagen van de vestingwerken der *Achaeërs* met zijnen drietand.

Over het bliksemen en donderen, b. v. ARIST. *Aves.* 576:

ὁ Ζεὺς δ' ἡμῖν οὐ βροντήσας πέμπει πτερόεντα κέραυνον;

Deze voorbeelden kunnen nog met zeer velen uit andere Schrijvers als HERODOTUS, XENOPHON, enz. vermeerderd worden. Ook het werkwoord, dat *vriezen* beteekent, kan daartoe dienen. Πήγνυμι is in het *activum* (behalve in het *perf en plusqperf.*) *transitief*, in het *passivum* en *medium intransitief*. ARISTOPH., *Acharn.* 138. . Het weglaten van deze *subjecten* zouden wij niet verklaren door eene onbepaaldheid van den handelenden persoon, maar door de algemeene bekendheid van dezen. Iedere *Griek* meende, dat ZEUS liet regenen, donderen, bliksemen enz. SOPHOCL. *Oed. Colon.* 1458 en volg., dat POSEIDON de aarde schudde enz. zonder dat dit noodig was te zeggen. Wij zouden deze werkwoorden dus brengen tot die, welke in deze paragraaf onder N°. 5 zijn opgegeven. Tot deze laatste, onder N°. 5 opgenoemde werkwoorden, zouden wij ook nog brengen: ἀναγνώσεται dat zonder zijn *subject* ὁ ἀναγνώστης of ὁ γραμματεύς zoo dikwijls bij de *Oratores Attici* voorkomt. Evenwel verdient opmerking, dat het weglaten van deze *subjecten* in het gebruik niet vast is en dat zij op menige plaats bij hunne werkwoorden gevonden worden.

Bladz. 22. De voorbeelden onder letter *b* opgegeven, zijn nog met velen te vermeerderen, zoo als οἱ ἀμφί τινα, οἱ περί τινα met een *nomen proprium*, dat de begeleiders en leerlingen van iemand beteekent. In dit Hoofdstuk over het lidwoord misten wij ongaarne eene opgave van die spreekwijzen, welke eene verandering in de beteekenis ondergaan, door het bijplaatsen of het weglaten van het lidwoord.

Bladz. 25. § 17. Dat het gebruik van *adjectiva* met een lidwoord, gerigt in het geslacht, getal en naamval naar het uitgelaten *substantivum*, niet beperkt is tot de opgegevene voorbeelden, leert ons de aangehaalde § 87. Men zal uit deze paragraaf tevens opmerken, dat niet alleen vrouwelijke *substantiva* kunnen weggelaten worden. Alles hangt van den zin af; is het duidelijk genoeg van welke zaak er gesproken wordt, dan wordt het *substantivum* weggelaten, onverschillig van welk geslacht het zij. Voorbeelden te geven achten wij overbodig.

Over § 18 wordt hier in eene noot te regt aangemerkt, dat zij eigenlijk niet tot de *syntaxis* behoort; maar daar dit onderwerp te vergeefs in de *etymologie*, waar hare plaats is, zoude gezocht worden, vinden wij het goed, dat het hier behandeld is. Hij, die er meer over

lezen wil, neme b. v. de *syntaxis* van FORTMAN, bladz. 45—49.

Bladz. 27. Tot de woorden in aanm. 2 opgegeven, behoort onder anderen ook [προῖξ]. Zoo zegt b. v. [Δημοσθ.] κατὰ Νεαίρας. 1362 R. προῖκα ἐπ' αὐτῇ δίδωκε τριάκοντα μνᾶς. Δημοσθ. κατὰ Στεφ. 1124 R. οὐδὲ προῖκα πέντε τάλαντα αὐτῷ γράψαι.

Bladz. 28. Bij § 21 heeft men voornamelijk op te merken, dat de beteekenis van het woord *transitiva* niet dezelfde is in de *Grieksche* als in de *Latijnsche grammatica*. Vele woorden, die de *Romeinen* als *transitiva* beschouwen, waren dit bij de *Grieken* niet, en omgekeerd. Hetgeen tot staving hiervan in § 22, voornamelijk in noot 1, gezegd wordt, is minder juist. Niet zeldzaam is de *dativus* bij het werkwoord ὠφελεῖν; de gewone constructie is een dubbele *accusativus* even als bij πείθω; doch ook dit werkwoord heeft, in het *perf.* πέποιθα, wanneer het *overreden* beteekent, steeds eenen *dativus* bij zich; zoo ook in het *passivum* πείθομαι, *vertrouwen*. Het werkwoord ἐπιτροπεύω heeft niet zelden een *genitivus*.

Bladz. 30. § 23. *b*. Is in deze met κατά zamengestelde werkwoorden niet de beteekenis van *geheel en al* opgesloten?

Bladz. 31. § 24. *b*. Tot deze werkwoorden behooren ook de *passive* uitdrukkingen εὖ, κακῶς ἀκούω, *ik sta in een goeden, slechten naam*.

Bladz. 33. Aanm. 1. Hierbij merke men op, dat men ook zegt αἰτεῖν τι παρά τινός.

Bladz. 35. De *Grieken* zeggen ook θύειν ἡγεμόσυνα, σωτήρια, enz. Bij het hier opgegeven (aanm. 3) voorbeeld van AESCHINES voege men nog een ander van denzelfden Schrijver; δεήσομαι μετρίαν δέησιν.

Bladz. 36. § 27. In dien zin wordt het *participium perf. pass.* van het werkwoord βιόω dikwerf bij de *Oratores Attici* gebruikt τά σοι κἀμοὶ βεβιωμένα.

Bladz. 38. § 28. Hier worden de *praepositiones* opgegeven, die in Hoofdstuk VII breeder behandeld worden. Men mist hier ongaarne, dat εἰς en ὡς bij getallen geplaatst worden om ons *ongeveer* te kennen te geven.

Bladz. 40. § 31. Door bijvoeging van de woorden *accusativus partis* zou de zaak, die men bedoelde, duidelijker geworden zijn.

Bladz. 41. *b*. Hierbij te verwijzen op § 63. *b*.

Bladz. 46. § 36. Waarom ook niet de werkwoorden die eene *gunstige* stemming beteekenen? — εὔνους zoo wel als κακόνους εἰμί heeft eenen *dativus* bij zich. Zoo ook χάριν ἔχειν, εἰδέναι enz. In het algemeen behooren hiertoe de uitdrukkingen ἔχειν, διατιθέναι, διάκειμαι met *adver-*

bia. Het *adverbium* geeft dan den toestand te kennen: de persoon, voor wien men in dien toestand is, staat in den *dativus.* Bij λυσιτελεῖν vindt men zoo wel een *accusativus* als een *dativus.* Onder de *impersonalia* is ἔξεστι weggelaten.

Bladz. 49. § 87. Aanm. 1. Zoo ook wordt ἔνοχος wel eens met den *genitivus* gevonden; men vult dan aan ποινῇ.

Bladz. 50. Aanm. 2. Waarom is ὁ αὐτός niet op de vorige bladz. onder de *adjectiva* van gelijkheid enz. opgegeven?

Bladz. 50. Aanm. 3. Hetgeen hier van den *dativus* gezegd wordt, geldt ook van andere naamvallen: het hangt hierbij alleen af van het oorspronkelijk *adjectivum* of *verbum.*

Bladz. 56. Aanm. *b.* Wij zouden hier liever de sporen van een *locativus* dan een *dativus* zien. Deze naamval, welke dient tot de bepaling van de plaats waar iets is of geschiedt, en wiens karakterletter eene *i* is, was in de oude taal, van welke de *Grieksche* en *Latijnsche* talen afstammen, een even geldige *casus* als de *genitivus, dativus* en anderen. Uit de *Sanskrittaal* leeren wij dien voldoende kennen. Door het aannemen van dezen *casus* ook in de oude taal zoo wel van de *Grieken* als van de *Romeinen* worden vele moeijelijkheden, bij het verklaren der taalregels, uit den weg geruimd. Vanwaar anders de regel der plaatsbepaling in het *Latijn* om woorden van de eerste en tweede declinatie, die *singularia* zijn, in den *genitivus,* die van de derde declinatie en *pluralia* in den *ablativus* te plaatsen. Moeijelijk zal men hiervoor een andere voldoende reden dan die van den ouden *locativus* met zijne *i* vinden. Evenzoo in het *Grieksch.* Doch het is hier de plaats niet daarover meer te zeggen.

Bladz 59. § 48. Of de *Grieken* niet anders dan om onduidelijkheid te vermijden den *genitivus objectivus* omschreven hebben, is nog zeer te betwijfelen. Niet zelden vindt men ὕβρις εἰς, φόβος ἀπό, αἰσχύνη κατά enz. Zelfs zegt XENOPHON I, 2, 78: ὁ φόβος τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς βαρβάρους.

Bladz. 62. *b.* Tot de hier opgegevene voorbeelden zoude men ook kunnen brengen Δημοσθ. περὶ Στεφ. 245 R. ἐνταῦθα τῆς πολιτείας, en dergelijken.

Bladz. 64. Hier wordt de naam Θρασύλος met ééne λ geschreven; daarentegen bladz. 35 Θράσυλλος. Men kan geen oogenblik aarzelen om de hier aangenomene spelling de voorkeur te geven. Cf. LOBET, *Orat.* pag. 133.

Bladz. 68. § 55. Noodzakelijk is het niet, dat er b. v. op πλὴν steeds een *genitivus* volge. Zeer dikwijls is dit

woord eenvoudig een *adverbium* en er volgt de *casus* die voorafgaat.

Bladz. 82. Hoofdstuk VI behandelt de voorzetsels en de naamvallen, welke zij regeren. Eenige beteekenissen, die wij hier misten, zullen wij opgeven. Bij διά met den *genitivus*: δι' ἐνιαυτοῦ, *het geheele jaar door*. Bij κατά met den *accusativus*: καθ' ἑαυτόν, κατ' ἐμέ, *op zich zelf*, *naar mijne krachten*, en met den *genitivus*, het gebruik van dit voorzetsel bij een eed en meineed. ὄμνυ κατ' ἐξωλείας, *caet.* Bij ἐπί met den *accusativus*, *tegen*, meest in een vijandelijken zin. Wat is het verschil tusschen μάχεσθαι περὶ τινός, en μάχεσθαι ὑπὲρ τινός? Οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα, *nihil ad rem*: de beteekenis van *bij* is geheel weggelaten; πρὸς τοὺς θεσμοθέτας, διαιτητήν, ἄρχοντας. Even als πρὸς πατρός, πρὸς μητρός zegt men ook πρὸς ἀνδρῶν καὶ πρὸς γυναικῶν, *utriusque sexus*. Ὑπό met den *dativus* wordt even als bij ons *onder* gebruikt; ὑπὸ τοῖς νόμοις.

Bladz. 97. Waarom Hoofdstuk VIII, handelende over de *genera* van het *verbum* en het *gerundivum*, in de eerste Afdeeling geplaatst is, verklaren wij niet duidelijk in te zien. De eenige, doch zeer onvoldoende reden, die wij daarvoor vinden kunnen, is, dat het *gerundivum* iets met het *adjectivum* gemeen heeft.

Bladz. 98. Aanm. 1. Πράττω, in de beteekenis van *ik vorder in*, is, volgens bladz. 32, § 25, in den actieven vorm zelden.

Bladz. 99. Hier zoude de opmerking, FORTMAN, § 288, dat iets wasschen (niet zich-zelf) πλύνω, beteekent, niet overbodig geweest zijn.

Bladz. 101. § 83. Hierover leze men COBET, *Oratio*, pag. 99; *neque enim* ὠφεληθήσομαι, ἐξαπατηθήσομαι *ac similes formae longiores Atticis in usu sunt nisi ubi futurum in media forma habet aliam significandi potestatem frequenti usu confirmatum.*

Bladz. 104. § 86. Aanm. Hiertoe behooren ook die *adjectiva*, welke maat, afstand enz. aanduiden. Sommigen zijn opgegeven bladz. 39. § 29. Aanm.

Bladz. 113. In dit Hoofdstuk VIII, handelende over de *adjectiva*, wordt niet gesproken over de beteekenis van sommige *adjectiva*, bij *substantiva* geplaatst, die dan eene betrekking uitdrukken, welke bij ons door den *genitivus* of het voorzetsel wordt aangeduid. Van dergelijke *adjectiva*, πρῶτος, μέσος, ἔσχατος, ἄκρος, wordt melding gemaakt bladz. 14, § 9, Aanm. 2: doch de *Grieken* gingen veel verder, zij zeiden zelfs ἡ κοίλη ναῦς, *het ruim van een schip*, enz.

Bladz. 116. N°. 2. Wanneer men nog verdere verdee-

lingen maakt dan *deze*, ὁ μὲν, *gene*, ὁ δὲ, b. v. *meer anderen*, *nog anderen*, wordt telkens ὁ δὲ herhaald.

Bladz. 129. Bij de *pronomina relativa* wordt niet opgegeven hoe zij gebruikt worden, in *correlative* volzinnen. Even als de *correlativa* (waarover in het geheel niet gesproken wordt) gebezigd worden, plaatst men een *pronomen demonstrativum* voorop en laat het *relativum* volgen. Men plaatst ook wel het *relativum* voorop, en daarna het *demonstrativum*. Het gebruik van deze spreekwijzen is zoo veelvuldig, dat het niet door voorbeelden behoeft aangetoond te worden.

Bladz. 131. § 114. In sommige personen van het *passivum* (*medium*) worden zamengestelde vormen gebruikt. Doch deze *conjugatio periphrastica* heeft geen invloed op de *syntaxis*, want zij heeft alleen haren grond in den algemeenen regel van de *etymologia*, dat in het *Grieksch* niet drie medeklinkers, behalve wanneer de eerste of derde of deze beiden *liquidae* zijn, naast elkander kunnen komen. Dit had men hier moeten doen opmerken.

Bladz. 135. § 117. Aanm. 2. Over deze *perfecta* als *praesentia*, FORTMAN, § 391.

Bladz. 146. § 124. Vandaar brengt men gewoonlijk den *conjunctivus* tot de hoofdtijden, den *optativus* tot de historische tijden.

Bladz. 147. § 126. ἐπιθῶμαι. In den vorm op μαι wordt τίθημι in den *subjunctivus* en *optativus* als een βαρύτονον op ω vervoegd, dus ἐπίθωμαι. FORTMAN, § 452, *caet.*

Bladz. 148. Aanm. 1. »In uitdrukkingen als οὐκ ἔχω, ὅ, τι χρήσομαι τῷ ἀνθρώπῳ (*wat zal ik uitvoeren met* —) is de *conjunctivus* gebruikelijk, ofschoon in onze teksten nu en dan het *futurum indicativi* wordt gevonden." Dit is namelijk de *conjunctivus* van den *aöristus*, want in het *futurum* is er geen *conjunctivus*.

Bladz. 154. § 129. Aanm. 4. ἀνύσας, *Attisch*, is ἀνύσας.

Bladz. 198. §§ 159—161 wordt over den *infinitivus* in verschillende naamvallen gehandeld; *omne nimium nocet*, vooral in een schoolboek. Was het niet voldoende geweest, wanneer men gezegd had, dat de *infinitivus* met het lidwoord als een *substantivum* beschouwd wordt.

Bladz. 234. § 182. Tot deze werkwoorden behoort ook διαμένω.

Bladz. 237. § 183. Bij deze werkwoorden kan men nog voegen περιορῶ, ἐλέγχω.

Het overig gedeelte van deze *grammatica*, bladz. 251—303, behoeven wij niet na te gaan, daar zij bij het gebruik op de scholen weinig van toepassing zullen zijn.

Jaarboekjes voor 1850.

(*Tweede Verslag.*)

Na het gereedmaken van het in ons eerste nommer van dit jaar geplaatste verslag zijn slechts weinige Jaarboekjes meer aan den gewonen Steller dezes toegezonden. Mogelijk zijn eenigen door den in de laatste weken hoogst ongeregelden loop van alle verzendings-middelen opgehouden; doch mogt dit het geval zijn, wij kunnen er niet langer naar wachten, en moeten, zal het niet geheel en al ontijdig worden, de ontvangenen spoedig aanmelden. Door den naam méér dan den inhoud behoort er toe:

Jaarboekje van Wetenschappen en Kunsten, bevattende: de meest belangrijke ontdekkingen en verbeteringen in het gebied der Werktuigkundige, Technologische en andere op Nijverheid en Landbouw toegepaste Wetenschappen; Natuurkunde; Scheikunde; Dierkunde; Kruidkunde; Delfstofkunde; Aardkunde; Weêrkunde; Sterrekunde en Statistiek. Met houtsneê-figuren. Derde jaargang, door S. BLEEKRODE, *Math. Mag. Phil. Nat. Med. et Art. Obst. Doct., Hoogleeraar in de Natuur- en Wiskundige Wetenschappen aan de Koninkl. Akademie te Delft, enz. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1849. *In kl.* 8*vo.* 944 *bl., gecartonneerd. f* 5-40.

Immers, terwijl de Jaarboekjes gewoonlijk lektuur geven voor het toekomende, loopt den inhoud van dit wetenschappelijk Archief over het verledene. Ref. is er mede verlegen, hoe het aan te kondigen. Het behelst in een beknopt bestek zulk eenen schat van wetenswaardige zaken en belangrijke mededeelingen, dat het de kennisneming verdient niet slechts van alle beoefenaars der verschillende takken van wis- en natuurkundige wetenschap, die hier bijeen vinden kunnen, wat zij anders in eene menigte van binnen- en buitenlandsche tijdschriften of andere stukken moeten nazoeken; maar ook van allen, die hun werk maken van de toepassing der wetenschap in allerlei nijverheid en kunst. Als men nagaat, dat méér dan *twee duizend* mededeelingen onder ruim *zestig* afdeelingen en onder-afdeelingen der op den titel genoemde wetenschappen hier voorkomen, — en dat over vakken, van welke ieder op zich-zelf soms de studie alleen vordert, zal men de vorderingen der wetenschap gadeslaan, men neme slechts de werktuigkunde, hare toepassing op nij-

verheid, de natuur-, schei- en sterrekunde, — dan valt het gemakkelijk te begrijpen, dat men niet zonder aanmatiging zou kunnen beweren, of niets zij overgeslagen in die honderden bij honderden opgaven van nieuwe ontdekkingen, uitvindingen en toepassingen. Wij vergenoegen ons dus met aankondiging en aanprijzing dezer rijke verzameling van mededeelingen. En dat doen wij te gereeder, naarmate de kostbare onderneming der wakkere uitgevers daarop te meer aanspraak heeft. Daar het debiet van zoodanig een boek zich uit den aard der zaak bij de wetenschappelijke en nijverheidswereld beperkt, verdient deze belangrijke onderneming alle aanmoediging.

Van dezelfde pers komt:

Nieuw Statistisch-geneeskundig Jaarboek voor het Koningrijk der Nederlanden, voor 1849—1850. *Uitgegeven door Dr.* L. ALI COHEN. *IIIde jaargang. Met het portret van Prof.* G. J. MULDER. *Te Schoonhoven, bij denzelfde. In kl. 8vo.* 574 *bl.* *f* 2-90.

Uit de beide vorige jaargangen is de aanleg en inrigting van dit jaarboekje aan de geneeskundige wereld genoegzaam bekend. De derde afdeeling wordt en blijft weggelaten; zij kan ook gemist worden. Bij het doorbladeren hebben wij ons zoo veel mogelijk overtuigd van de volledigheid der naamlijsten van geneeskunstoefenaren en die er toe in betrekking staan. De verschillende mededeelingen nopens geneeskundige zaken zijn gepast, uitvoerig, naauwkeurig. Dat aan de provinciale verslagen veel ontbreekt, ligt buiten de schuld des ijverigen verzamelaars. Op dit punt, gelijk op zoo vele andere van de geneeskundige staatsregeling, laat òf het voorschrift òf deszelfs opvolging nog zeer veel te wenschen over. Die berigten over de *cholera* verwacht, moet zich voor als nog vergenoegen met de toezegging, dat zij afzonderlijk zullen worden gegeven. Bij de bevorderingen van geneeskundigen beklaagt men zich, dat ter gelegenheid van 's Konings troonsbeklimming niet één burgerlijk geneeskundige de Leeuwen- of Eikenkroon-orde ontvangen heeft, hetgeen zeker bij de tegenwoordige wijze van handelen omtrent de benoeming tot ridders nog al vreemd is. Wij hopen, dat de maatregel van volkstelling en volksregisters ook voor de geneeskundige wetenschap niet nutteloos zal zijn. Dit boekje is de regte plaats tot statistieken, die al te lang in ons land ontbraken. De zindelijke uitvoering van dit en het straks aangekondigde Jaarboekje verdient allen lof.

En nu komen wij tot de gewone jaarboekjes; waarvan één alleen tot nut, drie tot genoegen en smaak tevens. De

Landhuishoudkundige Almanak, ten dienste van land- en buitenman, onder Redactie van M. D. FEENSTRA. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. *f* : - 30.

verschijnt ten zevenden male. De Kalender is uitvoerig. De letterlijke herhaling der maandelijksche tuinoefeningen van wijlen Prof. UILKENS ware minder noodig. Liever zagen wij daarin eenige veranderingen en verbeteringen aangebragt, zoo als wij dit o. a. aantroffen in een nieuw, aan zijnen titel aanvankelijk alleruitmuntendst beantwoordend, zeer goedkoop tijdschriftje (*), dat wij bij deze gelegenheid meenen te mogen aanprijzen. Voorts eene verklaring van den Almanak: uitvoerig en volledig; maar zullen de lezers van dit boekske er belang in stellen? Nuttig is de vergelijking van verschillende lengte-, vlakte-, land- en inhoudsmaten met de metrieke (zonder uitvoerige tafels); de verscheidenheden zijn van landhuishoudkundigen aard en bijna het eenige, dat den titel regtvaardigt. Eenige anecdoten dienen tot toegift.

Nederlandsche Volks-Almanak; onder Redactie van A. J. DE BULL *en* H. J. SCHIMMEL. *Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. *f* : - 90.

Gelijk de Kalender van dezen almanak eigenaardig voorzien is met de aanduiding der geboorte- en sterfdagen van eenige vermaarde *Nederlanders*, zoo is dat onderwerp ook niet geheel voorbijgezien in het proza en de poëzij van dit volksboekje. Met name heeft de eerstgenoemde Redacteur onder eene zeer onderhoudende inkleeding eene lezenswaardige bijdrage gegeven over JAN ADRIAANSZ. LEEGHWATER. Toch is het jammer, dat geene grooter plaats aan soortgelijke stukjes is toegewijd. *Het wiel van Heusden* behoort er eenigzins toe; HONIG heeft evenwel daarin niet meer gegeven, dan een historisch-romantisch verhaaltje, zoo als er honderden zijn. Vaderlandsch van inhoud is ook de herinnering van de gezellige zamenkomsten in HOOFTS tijd op het Muiderslot, waartegen DE GENESTET het vervelende eener hedendaagsche soirée, in dichtmaat doet uitkomen. *Jan Brandt* is eene vaderlandsche romance uit den *Spaanschen* tijd, door S. J. VAN DEN BERGH, in zijn bekenden trant, het plaatje is hoogstens middelmatig, maar nog veel beter dan dat bij *Duitsch-*

(*) *De Buitenman;* jaarprijs slechts *f* 1 - 80.

land en Holland, een flaauw, onbeduidend stukje. VAN SCHAICK geeft eene schets in den smaak, zoo als hij vele van het dorpsleven gegeven heeft. Het ware jammer, als die veelzijds begaafde man zich liet verlokken, om een veelschrijver te worden. *Studiosus* beschrijft *de watermuzijk op kermis te Haarlem*, doch zonder daarover die pikante saus te hebben gegoten, welke bij dergelijke stukjes een onmisbaar vereischte is. Nog behoort tot het vaderlandsche, het Huis BREDERODE, een plaatje, op hetwelk het er bijgevoegde gedicht van HOFDIJK slechts eene zeer flaauwe betrekking heeft. Overigens is *het ronde putje* van SCHIMMEL geestig, schoon wat gerekt; *het eeuwige* van TEN KATE naar TEGNER, wat duister; *Kinderen* door HEIJE, lief, zoo als ook: *in November* 1848 door V. D. NOORDAA; VAN LENNEPS *Guurtje* geestiger, dan zijn: *geld is de beste vriend*; en *zomernacht* door TOLLENS, zoo lief, zoo stil, zoo zacht, als een zomernacht wezen kan. Het stukje van VAN ZEGGELEN zal ook bevallen. Maar wij zouden zoo doende alles gaan opnoemen. Ons oordeel over dit Jaarboekje is kortelijk: dat de stukjes op zich-zelve hunne plaats over 't geheel wel waardig zijn, maar dat wij in eenen *Nederlandschen Volk-Almanak* nog wel wat meer van bepaald *Nederlandsche* strekking wenschen, en tevens ook van hetgeen de *Duitschers das gemeinnützige* noemen, waarvoor zij eenen bepaalden *Almanach* hebben, die bij veel onbeduidends ook vrij wat nuttigs bevat.

Utrechtsche Volks-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-20.

Het portret van den wakkeren Voorzitter der Tweede Kamer, J. K. *Baron* VAN GOLTSTEIN, is een regt gepast sieraad van dezen jaargang. De opgave van autoriteiten enz. neemt weder een vrij aanzienlijk gedeelte van het boekje in. Wij vinden er enkel *proza* in, want een zeer uitvoerig, maar ook zeer belangrijk en hier wèl geplaatst stuk van Prof. VISSCHER, over de maatregelen van verzorging enz. tijdens de *cholera* te *Utrecht* nam te veel plaats weg, en kon niet voegzaam tot eenen volgenden jaargang blijven liggen. Nu, wij geven er gaarne een dozijn water en melkversjes voor. Van dezelfde hand is de bijdrage over *de Cellebroers* te *Utrecht*, eene belangrijke bijdrage, die de verzameling opent. Ook het stukje van den uitgever over LODESTEIN is zijne plaats dubbel waardig. Deze en de overige stukjes hebben die verdienste, dat zij in dit Jaarboekje te huis behooren, en

er niet enkel in staan.... omdat zij er in staan. De twee plaatjes zijn dof en onduidelijk.

Met den veertienden jaargang van den

Drentschen Volks-Almanak. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. *f* :-90.

moeten wij ditmaal de aankondiging der provincialen besluiten, als hebbende geene meerderen ontvangen. VAN SCHAICK geeft van *Dwingeloo* ditmaal eene Kerkelijke geschiedenis. Belangrijk voor de historie zijn de stukjes van Dr. JANSSEN over de veelbesprokene *Valther-brug* en van Prof. VAN DER CHIJS over *Drentsche munten*. Het laatste vooral valt minder onder de algemeene belangstelling. Hetzelfde kan men zeggen van het meer regtsdan oudheid- of geschiedkundig stuk over het oude éénkindschaps-contract in *Drenthe*, dat voor de kennis van volksgewoonten niet zoo uitvoerig behoefde te zijn. Vervolgstukken mishagen ons altijd, vooral in een *jaar*boekje; daarom ook het *vervolg der geschiedenis van Koevorden*. Met het vervolg op (of eigenlijk aanvulling van) *Drentsche idiotismen* door LESTURGEON is het iets anders. Dit een en ander en nog een paar andere prozaïsche bijdragen worden afgewisseld door enkele niet kwade gedichtjes. Deze jaargang is drooger, dan vroegeren wel waren. Plaatjes zijn er niet in.

Het

Zaanlandsch Jaarboekje. Te Zaandijk, bij J. Heynis, Tsz. *f* :-75.

ten tiendenmale verschenen, besluite onze aankondiging. Nog even hebben wij plaats genoeg, om er van te zeggen, dat het zich gelijk blijft en goed staande houdt, zoo wel in de proza-stukken, als in de poëzij, die ieder weder afzonderlijk staan. Ds. CARPENTIER ALTING en BENEDICTUS gaven elk een uitvoerig verhaal. DORBECK, DUSSEAU, WIJSMAN en anderen korter of langere gedichtjes. Is er nog al wat in, dat zich niet boven het middelmatige verheft; wij vonden ook niets, dat er beneden daalt. Het pleit voor een zoo lokaal Jaarboekje, dat het zijn bestaan heeft kunnen houden boven meer dan éénen provinciaal, die het heeft moeten eindigen.

En hiermede hebben wij voor ditmaal onzen pligt weder vervuld jegens deze Jaarboekjes, en besluiten er ons verslag mede, tenzij bijzondere omstandigheden ons noopten, de volgende maand, bij wege van uitzondering, nog op het eene of andere terug te komen.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel-Atlas, *door* G. H. VAN SENDEN. *Register. Iste en IIde Afl. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1848, 1849. *In 4to.* 160 *bl. Bij inteekening f* 4-: *buiten inteek. f* 5-:

Onder den eenvoudigen naam van een register op zijnen vroeger uitgegeven en in der tijd ook door ons met wèlverdienden lof aangekondigden Bijbel-Atlas, levert de geleerde VAN SENDEN hier eigenlijk een doorwrocht Woordenboek der Bijbelsche Aardrijkskunde, opgehelderd door een schat van wetenschappelijke aanteekeningen, en voortgezet, in de twee bereids uitgegevene afleveringen, tot het art. *Jabneël.* De verdere uitgave zal vooreerst wel vertraagd worden door des Schrijvers bekende reize naar het Heilige Land in het gevolg van Prinses MARIANNE. Wij achten dat voor de bezitters van dit werk eerder eene winst, dan een verlies; want bij de kennis, met welke VAN SENDEN tot die belangrijke reis toegerust was, kan zij niet anders dan eenen rijken oogst voor de Bijbelsche aardrijkskunde en alzoo ook voor de volmaking van dit werk opleveren. Daarom verwondert het ons eenigzins, dat hij de uitgevers in staat heeft gesteld, om gedurende zijne afwezigheid de tweede aflevering van dit Woordenboek in het licht te zenden, en niet liever het bezoeken van de plaatsen-zelve heeft afgewacht. Wij verheugen er ons over, dat een geleerde als VAN SENDEN daartoe eene zoo schoone gelegenheid heeft erlangd, en verwachten na zijne terugkomst allerbelangrijkste mededeelingen. In afwachting van deze, ook in betrekking tot dezen arbeid, kondigen wij er het begin van aan; daarbij voegende, dat in plaats der Kaarten N°. 4 en 8 van den Bijbelschen Atlas, nieuwe verbeterde bij deze afleveringen gevoegd zijn, en dat men ook voor andere, die later mogen blijken gebrekkig te zijn, kosteloos nieuwe zal in de plaats geven; waardoor alzoo dit werk, buiten

bezwaar van de inteekenaars, op eene loffelijk onbekrompene wijze zoo juist mogelijk gemaakt wordt; hetgeen inderdaad eene allergunstigste uitzondering is op de min prijzenswaardige behandeling, waaraan meermalen zij zijn blootgesteld geweest, die belangrijke en kostbare ondernemingen met hunne inteekening begunstigden.

Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van het Christelijk leven; door Dr. A. NEANDER. *Naar de derde verbeterde uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door* V. F. J. BOONACKER, *Predikant te Leersum (thans te Enkhuizen). II Deelen. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1848. *In gr. 8vo.* 673 *bl.* *f* 6-30.

Vóór bijna dertig jaren verscheen reeds de eerste uitgave van dit werk. De derde heeft vele verbeteringen ondergaan, en naar deze is de vertaling bewerkt. Wij hadden haar reeds voorlang behooren aan te kondigen, doch met breedvoerige verontschuldigingen is dit verzuim niet hersteld. Aan de andere zijde moge het de aandacht op nieuw vestigen op een werk, dat beter lot verdient, dan na korten opgang als vergeten en verouderd beschouwd te worden.

Het is geene doorloopende Kerkelijke geschiedenis. Het is eene bloemlezing van datgene, wat er voor het praktische leven belangrijk in is. In de drie eerste eeuwen wordt de aandacht in voorbeelden gevestigd op de verschillende wegen, langs welke de bekeering tot het Christendom; plaats greep; daarna op de werking van het Christendom op de beschouwing van het hoogste wezen; op den tegenstand, dien de Christenen in het maatschappelijk leven vonden; op hunne betrekkingen als burgers, hunne geliefkoosde zinnebeelden, de uitwendige openbaring van het inwendig Christelijk leven, gebed, vasten, broeder- en algemeene menschenliefde. Voorts op der Christenen gedrag onder vervolgingen van hen-zelve of hunne geloofsgenooten, en hun gedrag in het huiselijk leven ten aanzien van beroepen, huwelijk enz. Eindelijk

hunne denk- en handelwijze bij algemeene rampen, bij sterfgevallen en dergelijke. Uit deze vlugtige opgave ziet men, dat deze eerste afdeeling eigenlijk nederkomt op eene beantwoording van de vraag naar eene geschiedkundige voorstelling van het Christelijk leven in de drie eerste eeuwen der kerk. Deze beschouwt de zaak meest van de inwendige zijde en bevat alzoo slechts een gedeelte van hetgeen in het belangrijk werk van Prof. MOLL uitvoeriger en vollediger wordt gezegd.

Eene tweede afdeeling beschouwt het Christelijk leven der Kerk, nadat zij in het *Romeinsche* rijk de heerschende was geworden. Ook hier staat weder op den voorgrond de verschillende wijze, waarop heidenen tot de gemeenschap der kerk werden gebragt, zoo als die natuurlijk gewijzigd werd door het veranderde openbaar karakter, waarin de Christelijke Kerk optrad. Doch verder ook wordt gelet op de middelen, door welke het Christelijk leven ontwikkeld werd in de belijders van het Evangelie zelven, en onder anderen op den in dit tijdperk vooral merkwaardigen invloed van vrome moeders. (*) Vooral trekt het opkomende monnikenwezen de aandacht. Naarmate het Christendom in uitwendige magt en luister was toegenomen, verkrijgen de opzieners en bestuurders der gemeente een kerkelijk gewigt. Ook de feesten en plegtigheden behooren tot de uitwendige zijde van het Christelijk leven; de afwijkingen ten aanzien van het werkdadig Christendom, het gebed, de onderlinge betrekking der geloovigen en hun gedrag onder rampen meer tot de inwendige.

De gedaante der wereld onder en na de verwoestingen, door de groote volksverhuizing veroorzaakt, levert wederom nieuwe onderwerpen van beschouwing, vooral ten aanzien van de werkzaamheid tot uitbreiding der Kerk in *Noord-Afrika*, in *Duitschland* en vooral in *Frankrijk*,

(*) Onder anderen van MONIKA, de moeder van AUGUSTINUS, wier voortreffelijke opleiding van haren zoon, welke zich deze zoo uitstekend ten nutte maakte, vóór korten tijd geschetst werd in een uit het Hoogduitsch in onze taal overgebragt werkje van FR. BRAUNE, dat wij eerlang hopen aan te kondigen.

waar de Christelijke plant zeer vroeg begon te bloeijen. Op GREGORIUS *den Groote* wordt teregt afzonderlijk het oog geslagen, en een woord gezegd van de werking des Christendoms in ongunstige uiterlijke omstandigheden. Het geheel wordt besloten met eene hoogstbelangrijke beschouwing over het Zendelingswerk der middeleeuwen, waarbij men den moed en de volhardende opöfferingen van eenen WILFRIED, eenen BONIFACIUS, eenen ANSCHARIUS en vele anderen leert waarderen.

Het oorspronkelijke plan, of, zoo als de voortreffelijke NEANDER zegt: »de lievelingswensch" was, dit geschrift door de verdere geschiedenis der Christelijke Kerk tot op dezen tijd voort te zetten. Tot hiertoe is daarvan niet gekomen. Wij moedigen den waardigen Vertaler, die zich uitmuntend van zijne opgenomene taak gekweten heeft, tot het voortzetten aan, indien de Schrijver zich aan de zijne niet onttrekt.

BR.

Het leven van CHRISTUS *in ons gemoed. Brieven van* C. VALENTINER. *Uit het Hoogduitsch door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1849. *In kl. 8vo.* 103 *bl. f* :-65.

Gods leidingen met ULRICH ZWINGLI. *Door* U. P. GOUDSCHAAL, *Predikant te Scheemda. Te Winschoten, bij* P. S. van der Scheer. *In kl. 8vo.* 97 *bl. f* :-60.

Breedvoerige beoordeeling van deze twee lieve, regt nuttige boekjes verwachte men hier niet. Beide, ofschoon zeer uiteenloopend van inhoud, hebben de strekking, om des lezers ingenomenheid met het Evangelie te bevorderen; het eerste door heldere en gemoedelijke brieven over het leven des Christelijken geloofs, het andere door eene uit het in den titel opgegeven oogpunt vooral behandelde levensbeschrijving van een der voornaamsten en zeker niet den minst beminnelijken onder de Hervormers. Zij is bewerkt in den smaak van des

Schrijvers zoo gezochte werkje: »*Gods leidingen met* LUTHER." Hij geeft hoop op nog eene dergelijke van CALVIJN, waartoe wij hem aanmoedigen. Indien het oorspronkelijke der brieven van VALENTINER, dàt ons niet onder de oogen kwam, aan zoo veel »verhevens (liever: roerends) »zulke groote gebreken van stijl" paart, als de Eerw. Vertaler zegt, dan heeft hij de laatste uitmuntend verholpen. Althans de overzetting is vloeijend, en de aanteekeningen van den bewerker verhoogen er de waarde van. Wij wenschen Gods zegen over deze werkjes.

De voornaamste gebeurtenissen uit de geschiedenis der invoering en vestiging van het Christendom in ons Vaderland, verhaald aan de Nederlandsche jeugd. Door B. GLASIUS. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1849. *In kl. 8vo. IV en* 92 *bl. f* :-60.

De Heer GLASIUS heeft in der tijd eene uitvoerige geschiedenis van de Christelijke kerk en godsdienst in *Nederland* geschreven; thans zet hij er zich toe haar aan de jeugd, niet aan kinderen, beknopt te verhalen. Dit stukje bepaalt zich tot de invoering en vestiging des Christendoms in ons Vaderland. Met een enkel woord spreekt hij van den staatkundigen, godsdienstigen en zedelijken toestand van de bewoners dezer gewesten, toen de Evangeliedienaar hier het eerst werd gehoord. Vervolgens werpt hij eenen blik op het Christendom, zoo als het onze heidensche voorouders werd verkondigd en gewaagt van de eerste pogingen om hunne oogen voor het licht der genade te ontsluiten. Verder ontwikkelt en waardeert hij de verdiensten van eenen WILFRID, den eersten Apostel der *Friezen*, eenen EGBERT, WILLEBRORD, BONIFACIUS en GREGORIUS. Nadat hij de vestiging der Christelijke kerk, ten tijde van KAREL *den Groote*, wiens verdiensten hij den billijk verdienden lof toezwaait, heeft verhaald, wijst hij op den uit- en inwendigen toestand der uit worsteling geboren *Nederlandsche* Christelijke kerk. Hij maakt zijne jeugdige vrienden met de *Noor-*

mannen, die geroepen schenen om den val van WODAN te wreken, en zijne uitvaart bloedig te vieren, bekend, en schetst hunne invallen in ons Vaderland in betrekking tot den toestand van de Christelijke kerk aldaar. Hij eindigt zijn verhaal met kortelijk de voornaamste lotgevallen der *Nederlandsche* Christelijke kerk gedurende de negende en tiende eeuw aan te stippen.

Ziedaar den inhoud van dit werkje, in eenvoudigen stijl beschreven. Het is een zeer geschikt leesboek voor den jeugdigen mensch in die jaren, waarin de zucht naar onderzoek zich ontwikkelt. Het is een werkje op zijn tijd, en de uitgave van dit en meer dergelijke behoort tot de gunstige verschijnselen van onze eeuw. Misschien is nooit zoo sterk als nu de behoefte gevoeld en erkend, om de beoefening van de geschiedenis der Christelijke kerk in het godsdienstig onderwijs in te weven. Oudtijds nam men van de geschiedenis der Christelijke kerk kennis, voor zoo verre die in het Nieuwe Testament is opgenomen, maar wat daar tusschen lag tot het heden bleef onbekend; alsof de uitbreiding, vestiging en ontwikkeling der kerk buiten godsdienstig grondgebied lag; alsof de gebeurtenissen sedert der Apostelen dood geene gewijde geschiedenis waren. Velen, door en door te huis in hunne *Heidelbergsche* Catechismus of JASPER DE HARTOGH, zouden wonderlijke antwoorden gegeven hebben, als men ze gevraagd had: wie was BONIFACIUS? wanneer en waar heeft hij geleefd? — ja zelfs zouden de meesten hebben moeten zwijgen op de vraag: wie is de auteur van de *Heidelbergsche* Catechismus? Er zijn er nog wel, die er zeer luttel van weten, maar de kerk voelt hare roeping, zoo als zij niet alleen dogmatisch, maar ook historiëel aan den *Jeruzalemschen* Pinksterdag en PAULUS roeping naar *Europa* is vastgeschakeld, en zij opent voor de jeugd de geschiedboeken van CHRISTUS regering. Juist daarom heeft de *Geertruidenberger* leeraar een goed werk gedaan, met de kerkelijke geschiedenis van ons Vaderland op te vatten, om ze in het jeugdig gemoed neder te leggen. Het Christendom heeft in *Nederland* geen onvruchtbaren akker, schoon de eerste be-

arbeiding, even als zijn natuurlijke grond, moeite en inspanning kostte, gevonden. Het nageslacht vergete niet, wat de voorvaderen waren en deden. De geschiedenis der ontwikkeling van het Christelijk leven in *Nederland* strekke ons en onze kinderen tot een prikkel om te handhaven het erfdeel onzer vaderen.

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen; een leesboek ter bevestiging der Protestanten in hun Christelijk geloof, bekroond door het Haagsche Genootschap: Tot verdediging der Christelijke Godsdienst, door B. TER HAAR, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. II Deelen. Vierde vermeerderde druk. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1848. *In gr. 8vo. f* 6-:

(*Vervolg.* Zie *Vaderl. Letteroef.* 1849, N°. XIV. bl. 617. (*))

Bl. 127. Eigenlijk THOMAS DE VIO, Kardinaal van *Gaëta*, bijgenaamd *Cajetanus* naar zijne geboorteplaats *Cajeta*. — Bl. 128. Wij lezen elders, dat toen de afgevaardigde van CAJETANUS aan LUTHER vroeg: »of hij dan geloofde, dat de Keurvorst om zijnentwil de wapenen zou opvatten?" het antwoord van dezen was: »Ik wensch geenszins daartoe gelegenheid te geven;" waarop de ander nogmaals vroeg: »hoedanig hij den Paus en de Kardinalen, indien hij dezelve in zijn magt had, zou behandelen?" — »Ik zou hen," was het antwoord van LUTHER: »allen mogelijken eerbied bewijzen." — Hierop knipte de *Italiaan*, naar de

(*) Niet alleen het verschijnen van een vierden druk bewijst de groote belangstelling, door het voortreffelijk werk van den *Amsterdamschen* Kerkleeraar en Dichter opgewekt; ook de moeite en zorg, die de hooggeachte aanteekenaar dezer wenken en uitbreidingen zich gegeven heeft, zijn er blijken van. Het is jammer, dat de vier drukken niet volkomen aan elkander gelijk zijn. De bladzijden *hier* genoemd zijn van den *vierden* druk; maar wij vertrouwen, dat de bezitters der drie eerste uitgaven gaarne zich eenige moeite zullen getroosten, om in hunne editiën de plaatsen te vinden, waar deze aanteekeningen op slaan. RED.

wijze van zijn land, met de vingers en vertrok, zonder dat LUTHER hem ooit wederzag. — Bl. 131. *Opmerkenswaardig* enz. Het is bekend, dat ALPHONSUS DE CASTRO (*lib. II. de Hæresibus*) hem onder de ketteren stelt. — Bl. 134. CARL VON MILTITZ was een *Meyssisch* Edelman van afkomst, Domheer van *Mentz* en *Trier*, Kamerheer van den Paus. De stukken zijner negotiatie met LUTHER berustten weleer in de Bibliotheek van *Gotha*. Hij had, in 1529, een zeer treurig einde, daar hij digt bij het stadje *Steinau* in den *Main* verdronk. Eerst drie maanden later werd zijn lijk bij *Frankfort* gevonden, en te *Mentz* begraven. — Bl. 134. De beschrijving dier gouden roos, die reeds van LEO IX, in 1048 gekozen, zou dagteekenen, vindt men in LEO X, *Ep. ad.* FRED. *ducem, ap.* SICKENDORF, *p.* 65. LUTHER verzekert, dat de Keurvorst dit geschenk veracht heeft. Zie ROSCOË, *t. a. p. D. IV, bl.* 43. Over de wijding dier roos leze men DE LA CROIX, *Hist. des Cultes relig. T. I, p.* 234. — Bl. 135. Er zijn drie zamenspraken, te *Altenburg*, *Liebenwerd* en *Lichtenberg* gehouden. Het zou niet in de eerste maar in de laatste plaats geweest zijn, dat MILTITZ zeide: »Waarde MARTINUS! ik meende, dat gij een oud Doctor waart, die in 't hoekje van den haard deze muizenesten in 't hoofd kreeg; doch ik zie, dat gij een man in uwe beste jaren zijt; al ware het, dat ik 25 duizend gewapende mannen bij mij had, zoude ik niet durven verzekeren, om u tot *Rome* te leveren; want ik heb gedurende de geheele reis onderstaan, wat de menschen van u houden, en bevonden, als er één voor den Paus is, er wel drie voor u zijn." Overal onderzocht MILTITZ, hoe men over LUTHER dacht, en waarvoor men den Roomschen stoel hield. Hij vroeg dit laatste in zekere herberg aan de waardin, die, deze vraag niet begrijpende, antwoordde: »hoe kunnen wij weten, of gij te *Rome* houten of steenen stoelen hebt?" — Bl. 138. ADOLF VAN ANHALT, Bisschop van *Mersburg*, Kanselier der Hoogeschool te *Leipzig*, wilde het dispuut niet toestaan, en in weerwil van een scherpen brief van Hertog GEORG verbood hij op den dag, toen de *Wittembergers* aankwamen, hetzelve nogmaals op straffe des bans; doch

de Raad deed het bevel, op last van den Hertog, afscheuren, en den aanplakker in hechtenis zetten. De brief van den Hertog is zeer opmerkelijk en verdiende de vermelding. — Bl. 140. Hertog BARNIMUS van *Pommeren* was toen Rector der *Wittembergsche* Hoogeschool. — Bl. 145. HOFFMAN, die als regter bij den strijd voorzat, was te bescheiden, om tusschen beide partijen te beslissen, doch LUTHER en CARLOSTADIUS erkenden, dat zij door hunne tegenstanders ten minste waren *overschreeuwd* geworden. Onder de *Leipzigers*, die dit dispuut bijwoonden, waren er velen, die LUTHER haatten. Het vooroordeel jegens hem was zoo groot, dat zelfs een ringetje, dat hij aan den vinger droeg, werd verdacht gehouden, alsof de duivel daarin verborgen was. Zelf ECK ontzag zich niet aan den Keurvorst te schrijven: »dat LUTHERUS in zeker draadje »aan een zilver ringetje, dat hij aan den vinger droeg, »iets had verborgen, waarvan veel te zeggen viel, en ver»haald werd, alsof daarin verborgen was een *Spiritus* »*familiaris*:" ook zeide men: »dat deze verborgen was »in een takje bloemen, dat LUTHER onder het disputeren »in de hand hield. LUTHER-zelf, NICOLAAS AMSDORFF, Domheer van *Wittemberg*, PETRUS MOSELANUS, Hoogleeraar te *Leipzig*, hebben zeer uitvoerig over dit dispuut geschreven; de beide laatsten in hunne brieven aan GEORGIUS SPALATINUS en JULIUS PFLUGIUS. Tot de vijanden, die LUTHER zich door dit dispuut verwekte, behoorden HIERONIMUS EMSER, Hoogleeraar in de regten te *Leipzig*, en Hertog GEORGE zelf. — Bl. 150. Volgens ABRAH. V. D. CORPUT, *Leven van* MELANCHTON, *bl.* 9, hielp deze niet CARLSTADT, maar LUTHER. — ECK was eigenlijk Professor en *Prokanselier* te *Ingolstadt*. — Bl. 151. *Nog geen elf jaren.* MELANCHTON werd 16 Febr. 1497 geboren. Zijn vader stierf 29 Sept. 1508. *Bloedverwante*, de zuster van JOH. REUCHLIN of CAPNIO, dien hij eerst later te *Tubingen* leerde kennen. — Bl. 152. REUCHLINS beroemde dramaas werden door diens leerlingen, onder opzigt van MELANCHTON, gespeeld. Deze was een groot voorstander van het schooldrama, gelijk ook LUTHER, CALVIJN en BEZA. Hij-zelf schijnt er geen vervaardigd te hebben; doch wij bezitten van hem eene

uitgaaf van TERENTIUS, dien hij voor zijne leerlingen verklaarde. Overigens is dit tafereel (MELANCHTON *aan de zijde van* LUTHER) een der uitstekendste. Vooral is de tegenstelling van LUTHER en MELANCHTON meesterlijk, de karakterschets van den laatste fiks, en de aanvang, gelijk ook die van het vorige tafereel, regt schilderachtig. — Bl. 160. Hoe vijandig ECK jegens LUTHER gezind was, blijkt ook daaruit, dat hij den opzieners der Hoogeschool te *Ingolstadt* beval, al de boeken en schriften van LUTHER te verbranden. REUCHLIN, hierover geraadpleegd zijnde, antwoordde: »dat zij op hunne hoede moesten zijn, dat zij zich en hunne Hoogeschool daardoor geen schandvlek aanwreven." — Bl. 162. Bij JÖRDENS, *Lexicon, Supplem. T. IV*, vindt men een zeer uitvoerig verslag van het leven en de schriften van HUTTEN en een lijst van Schrijvers, die men over hem kan raadplegen, waarbij men voege: J. BURCHARDI *et* F. O. MENCKENIORUM, *Bibl. viror. militiâ aeque ac scriptis illustr*, *p.* 246 *et auct. cit.* — *Epistolae obs. vir.* Sommigen schrijven deze brieven aan REUCHLIN, anderen aan HUTTEN toe; doch het is vrij zeker, dat CROCUS, HERMANN VON NEUNAR, ERASMUS en anderen ook deel aan de zamenstelling gehad hebben. De Rector MULLER, in *Zeitz* poogde, bij gelegenheid, dat hij twee brieven van HUTTEN aan RICHARD CROCUS uitgaf, te bewijzen, dat gene eerst aan het 2de en 3de Deel der *Epist. obscur. vir.* deel zou genomen hebben, en de uitgaaf van het eerste Deel geheel alleen door CROTUS RUBIANUS bezorgd is. Zeer belangrijk is hetgeen BURMANNUS op LOTICHIUS, *T. I, p.* 282, nopens deze brieven heeft aangeteekend. — Bl. 164. Verg. over deze bulle: ROSCOË, *t. a. p. D. IV, bl.* 57 en volg., en *bl.* 53 de belangrijke Noot van Prof. HENKE over den brief aan LEO X, waarover TER HAAR, *bl.* 166. — Bl. 167. Te *Leipzig* enz. Lees hier: PAUW, *Leven van* M. LUTHER, *bl.* 123. — Bl. 170. Den volgenden dag beklom LUTHER den kansel en waarschuwde zijne toehoorders voor de papisten en hunne besluiten. »Met het vuur," 't welk wij gisteren zagen, is weinig uitgerigt. Beter ware het, indien ook de Paus of liever de Roomsche stoel tot asch verteerd ware." Het voorbeeld, door LUTHER te

Wittemberg gegeven, werd door zijne leerlingen, op verscheidene plaatsen in *Duitschland*, gevolgd, terwijl zij de pauselijke bullen en brieven, onder allerlei blijken van verachting, aan het vuur opofferden.

Het *derde* Hoofdstuk: LUTHER *voor Keizer en Rijk, op den Wartburg, en tegenover de woelingen der dweepzucht*, *bl.* 173—211, heeft drie afdeelingen. I. *De Rijksdag te Worms*, *bl.* 173—188. II. *De Wartburg*, *bl.* 188—199. III. *De profeten van Zwickau*, *bl.* 199—211.

Bl. 173. *Legaten*. De Apostolische notarius MARINO CARACCIOLI en vooral HIERONYMUS ALEANDER, elders verkeerd ALEXANDER. — *Als ik*. Zie dit antwoord breedvoeriger bij PAUW, *t. a. p. bl.* 137. — *Maar zoodra* enz. De poging van den legaat werd ondersteund door verscheidene geestelijken, Keurvorsten en vermogende Edellieden, volgens ROSCOË *D. IV*, *bl.* 67, waar ook een uittreksel uit diens redevoering, die drie uren duurde, voorkomt. Verg. *bl.* 68 (*). — Bl. 176. De vrijgelei-brief vindt men bij PAUW, *t. a. p. bl.* 141, die ook vermeldt, dat in het begin der 18de eeuw, dezelve nog berustte te *Koningsberg* bij CHRIST. VAN WALENOOD, Maarschalk van den Koning van *Pruisen*. Er bestaat eene verhandeling van GODFRIED WEGNER, *de salvo conductu* LUTHERI. *Regiomonti* 1698. — Bl. 177. Volgens sommigen werden N. AMSDORFF, PIETER SUAVENIUS en HIERON. SCHURF hem als advocaten toegevoegd, en voegden zich onder weg anderen bij hem, waaronder ook EURICIUS CORDIS, predikant te *Erfurt*, met name genoemd wordt. De wagen werd ook gevolgd door JUSTINUS VAN NOORDHAUZEN en andere bedienden van den heraut. MAIMBURG beweerde, dat LUTHER in een prachtigen wagen, vergezeld door honderd ruiters, was aangekomen, doch SECKENDORF heeft bewezen, dat zijne vijanden zulks verdicht hebben, om hem van praalzucht te beschuldigen. VITUS WARBECCIUS (VEIT WARBECK), een ooggetuige, heeft LUTHERS inkomst te *Worms* in het *Latijn* beschreven. — Bl. 178. *Oppenheim*. Hier of te *Worms* zou LUTHER het beroemde troostlied: »*Een vaste burg is onze God*," gedicht hebben; doch volgens MULLER en LUBLINK WEDDIK (zie TER HAAR, bl. 293) vervaardigde hij dit beroemde lied (*Christlich-*

heroischer Gesang) op den *Ehrenburg*, gedurende den Rijksdag te *Augsburg*. BOUTERWECK (*Geschichte der Poesie u. Beredsamkeit, Th. IX, S.* 409) schrijft: »*aus diesem Gesange spricht der ganze Charakter des groszen Mannes.*" Men weet dat dit lied verbeterd en met eenige verandering in den eersten en derden muzijkregel, ook opgenomen is onder de Evang. Gezangen voor de Ned. Herv. Gem. (*Gez.* 156). — Bl. 179. PFAFFENHEIM elders PAPPENHEIM. — Bl. 181. »*Diser ist nit der vorgemelt Doctor* ECK, *mit welchem die Disputation zu Leiptzig gehalten werden, sondern ein Jurist und Hertzog* WILHEMS VON BAIERN *furnemmester Raht gewesen* LEONHARDT VON ECK *genannt.* SLEIDANUS, *Warhafft. Bescreib. u. s. w.* (1567) *S.* 27. — Bl. 182. PALLAVICINI meldt, dat LUTHERS gedrag, bij de eerste verschijning, zoo weinig aan de verwachting beantwoordde, dat de Keizer zou gezegd hebben: »Die man zal mij gewis tot geen ketter maken." Een meesterlijk penseel heeft wederom dit tafereel (*De Rijksdag te Worms*) geschetst, dat zeker te overladen zou zijn geworden, indien de schilder van de menigte berigten aangaande LUTHERS reis naar en verblijf te *Worms* had willen gebruik maken. In een zeldzaam wèrkje van J. N. WEISLINGER, pastoor te *Capell* onder *Rodeck* in *Breisgau*, getiteld: *Frisz Vogel oder Stirb! Strasb.* 1723, te *Antw.* 1741 in het *Nederd.* uitgegeven, leest men o. a. *D. II, bl.* 48, 49: »LUTHER »aanvaardde de reis naar *Worms*, vergezeld van zijne »makkers en honderd wèlgewapende ruiters, die tot zijne »bescherming, onder de aanvoering van FRANCISCUS VAN »SICKLINGEN, dien Lutherschen *Josua*, medegereden waren. »Onderweg maakte dit fraai gezelschap het in de her»bergen met vreeten, zuipen, dansen en springen zoo »bont, dat vrome Christenen hen geensins voor ingeto»gen Evangelische menschen; maar eerder voor lichtmis»sen, kwakzalvers-gasten, afgedankte speelluiden, en om»zwervende jakhalzen aanzagen. LUTHER-zelf, met zijn »monnikskap gekleed, speelde, onder het maken van hon»derd zotte grimassen en poetsen, onderscheiden menuet»ten op de luit, terwijl de anderen lustig sprongen en »huppelden, en, onder een gestadig *vivat* geschreeuw, de

»gezondheden zoo lang dronken, tot dat krop en kop vol »waren." WEISLINGER bevestigt deze bijzonderheid door het gezag van eenige R. C. Schrijvers, die echter niet vermelden, welk een diepen indruk LUTHERS heldhaftig gedrag te *Worms*, ook op vele R. edellieden, maakte, zoodat zelfs de oude Hertog ERIK van *Brunswijk* hem een zilveren kan met *Eimbecker* bier zond, met bevel, zich daarmede te verkwikken, waarop LUTHER zeide: »gelijk »heden Hertog ERIK mij indachtig is geweest, aldus weest »Gij, Heere JEZUS CHRISTUS, hem indachtig in zijn laatste »ure en strijd des doods." — Er bestaat een medaille met LUTHERS borstbeeld in monniksgewaad, om den rand het jaartal 1521 en *Zalig is het lijf dat u gedragen heeft* (LUC. XI: 27). Men zegt, dat, toen hij, onder geleide van den heraut, voor de tweede maal de rijksvergadering verliet, eene vrouwenstem, onder het gejuich en gejubel der menigte, deze woorden luide zou hebben uitgesproken. — Bl. 189. Belangrijke en uitvoerige berigten over den *Wartburg*, en LUTHERS vervoering derwaarts, vindt men bij PAUW, *t. a. p. bl.* 161 en volg. In een onzer periodieke werken van dit jaar komt eene beschrijving en afbeelding van dit slot voor. Bekend is het feest, door *Duitsche* jongelingen, meest studenten der onderscheidene Hoogescholen, in Oct. 1817, ter driehonderdjarige gedachtenis der Hervorming en driejarige gedachtenis van den slag bij *Leipzig*, op den *Wartburg* gevierd, waarvan, in 1818, te *Groningen*, eené beschrijving, uit het *Hoogd.*, het licht zag. Ook de Hoogleeraar KIESER van *Jena* gaf een breedvoerig verslag van dit feest. — Bl. 193. Zeer menschkundig is de verklaring van het voorgevallene met den satan en den inktpot. Voeg hierbij, dat LUTHER op den *Wartburg*, *ten gevolge van verstoppingen*, zeer ziek werd. (Te *Worms* had hij soms in 4, 5 à 6 dagen geen stoelgang.) Wonderlijke verhalen zijn nopens de zware bezoekingen, die LUTHER toen zouden overkomen zijn, in omloop. Soms vertoonde zich de duivel in den nacht, als een grooten zwarten hond, die niet wilde dat de doctor in bed bleef, dan wierp hij hem, in een andere gestalte, met hazelnoten, of maakte een geraas op de trap-

pen, alsof er een dozijn vaten afrolden. De duivel, verhaalt LAUBENBERGER, in zijn boek: *Wilt gij dan noch niet Katholis worden? bl.* 134, leerde hem o. a. de mis als een gruwelijke afgoderij te verwerpen. — *Men weet* enz. Zie o. a. BOSSUET, *Histoire des Variations des Églises Protest., liv. IV, p.* 203 *seqq.* en BASNAGE, *Histoire de la religion des Églises reformées, T. III, p.* 79 *seqq.* — Bl. 194. *Postillen.* LUTHER hield zijne *Kirchenpostille* voor zijn beste boek. — Bl. 196. Over LUTHERS Bijbelöverzetting leze men JOH. GE. PALMS *Historie der deutschen Bibelübersetzung D.* MARTIN. LUTHERS *vom Jahre* 1517—1544, *mit Anmerkungen von* JOH. MELCHIOR GÖZE, *Halle* 1772, 4°.; JOH. MELCHIOR GÖZE, *Vergleichung der Originalausgaben der Uebersetzung der H. S.* LUTHERS *von* 1517—1545, *Hamburg* 1777, 1779, 8°.; GEORG WOLFGANG PAUZERS *Entwurf einer vollständigen Geschichte der Deutschen Bibelübersetzung D.* M. LUTHERS *vom Jahre* 1517—1581, *Nürnberg* 1791 *gr.* 8°. — Bl. 202. *Aan één hunner* enz., namelijk MARCUS KELLER, die later dezen aanhang verliet en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Bazel* werd. ULENBERG verhaalt in *Vita* MELANCH. *c. III; n°.* 23, *p.* 18 *et* 19: »dat MELANCHTON den titel van meester liet varen, zich bij een bakker verhuurde en het loffelijk bakkers-handwerk, gelijk andere bakkersgasten, gildenmatig wilde leeren, en dat hij reeds ver in de kunst gevorderd was, toen LUTHER hem aan dezelve onttrok." — Bl. 206. *Ook hij zeide* enz. De predikant JOHAN SCHUTZ verhaalt, dat CARLOSTADT boer te *Kemberg* werd, en zich niet meer doctor, maar *broeder* of *buurman* ANDRIES liet noemen; hout hakte en op de markt bragt; in een graauwen rok en laarzen wandelde, met een mes in een gebroken schede aan zijne zijde; dat hij brandewijn tapte, kaarten en andere waren verkocht enz.— Bl. 207. Deze kerk- en schoolvisitatie, waarover MELANCHTON een bijzonder boek schreef, had in 1527 plaats. — Bl. 208. De *Groszer und kleiner Katechismus* van LUTHER verscheen te *Wittemberg* 1529. — Bl. 209. Zie over den twist tusschen HENDRIK VIII en LUTHER, behalve HUME en SMOLLETT, J. M. LAPPENBERG, *Geschichte von England*, TYTLER, *Life of King Henry the eigth.*

Het *vierde* Hoofdstuk voert tot opschrift: *Licht en schaduw. De Hervorming in haren gelukkigen voortgang. De belemmeringen, welke zij ondervonden heeft.* Het bevat 4 afdeelingen. I. *Voortgang der Hervorming en de Boerenkrijg*, van bl. 211—224. II. ERASMUS *tegenover* LUTHER, van bl. 224—236. III. *Het protest*, van bl. 236—242. IV. *De Rijksdag te Augsburg*, van bl. 242—253. Waarop de aanteekeningen op vier Hoofdstukken, van bl. 253—297, volgen.

Bl. 213. *Obgleich* FRIEDRICH *der Weise* LUTHERS *Freund und der Reformation nicht abgeneigt war, so blieb er doch äuszerlich der Römischen Religion ergeben, und wollte überhaupt in derselben von keinen gewaltsamen Veränderungen wissen.* JOHANN *dagegen gab sogleich nach dem Antritte seiner Regierung* LUTHERS *Lehren ganz öffentlich seinen Beifall.* LUTHER *zeigte ihm, dasz das Reformationsrecht zur Landeshoheit gehöre, und dasz er endlich einmal die den Landesherren von Alters her zukommenden Majestätsrechte in kirchlichen Angelegenheiten wieder hervorrufen müsse.*" JÖRDENS, *l. c. S.* 664. — *Monnikspij.* »Sedert droeg hij," schreef PAUW, *t. a. p. bl.* 22, »een priesters- of predikantskleed; het stof of laken tot dit eerste kleed liet de Keurvorst hem daartoe vereeren en hem schertsende zeggen: »hij konde daaruit een predikersrok of een monnikskap of een *Spaansche* kap laten maken."" — *Bora.* Die de uitstrooisels zijner vijanden ten aanzien dier vrouw wenscht te weten, doorbladere het schandelijke en lasterlijke boek van pastoor WEISLINGER. De meesten zijner vrienden keurden dit huwelijk af. LUTHER schreef zelf: »door dit huwelijk ben ik in zulk een kleinachting geraakt, dat ik hoop, de Engelen zullen zich daarover bedroeven en weenen. De wereld weet niet, dat dit werk Goddelijk en heilig is." E. W. FR. WALCH heeft het *Leben der Cath.* VON BORA (1751, 8°.) geschetst, en bij KEIL (*Merkw. Lebensumstände von* LUTHER. *Leipzig* 1764,) en J. N. ANTON (*Dr.* M. LUTHERS *Zeitverkurzungen, Leipzig* 1804) vindt men bijzonderheden aangaande LUTHERS huiselijk leven. — Bl. 216. Fiks en krachtig is de schets, door TER HAAR van den boeren-oorlog ge-

geven, die de Roomschen »een vrucht van de leer der reformatie van LUTHER" noemden, en waarvan zij schreven: »dat hij zich verheugde." Reeds in vroegere dagen heeft men het valsche dier beschuldiging aangetoond. Nog altijd ligt CARLSTADT onder verdenking van de hand aan dien noodlottigen strijd gehad te hebben. — Bl. 224 en volg. ERASMUS *tegenover* LUTHER, een der uitstekendste tafereelen van onzen dichter-historieschrijver. Vernuftig is de *parallele* tusschen beide groote mannen. »ERASMUS meende, dat het genoeg was de oogen voor de dwaling te openen, en dat de kracht der waarheid het overige zou doen," schrijft TER HAAR, bl. 226; doch ERASMUS schreef echter zelf: »God had den menschen daar zulk een strengen arts (LUTHER) gegeven, omdat de ziekte zoo geheel ongeneeslijk was geworden." Wij vestigen de aandacht van den begaafden Schrijver op de *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis der Kerkhervorming van* J. G. MULLER, *D. II, Hoofdst. VIII,* getiteld: »*Pogingen van Vredestichters.*" — Bl. 231. Er bestaat een brief van ERASMUS aan EMSERUS, waarin hij o. a. schrijft: »dat hij tegen zijn wil tot het schrijven van zijn werkje *de libero arbitrio* was gebragt, wijl hij voorzag, dat het de gemoederen maar te meer verbitteren zou. Hij was hierin te wille geweest, Koning HENDRIK, Kardinaal WOLZEY en Paus CLEMENS." Vooral verdient hier gelezen te worden een brief van ERASMUS aan MELANCHTON, waarvan A. v. D. CORPUT in zijn *Leven van* MELANCHTON, *bl.* 36, 37, een overzetting geeft. Meermalen zijn deze geschriften van ERASMUS en LUTHER in het *Nederd.* vertaald, o. a. *Deventer* 1610, *Rotterdam* 1646, 12°. JUSTUS JONAS bragt het *Latijn* van LUTHER in in het *Hoogd.* over. Sommige tijdgenooten meenden, dat LUTHER de opsteller van dit boek *niet* was; maar dat *alle* geleerden te *Wittemberg* er hunne geleerdheid aan ten koste gelegd hadden. ERASMUS-zelf dacht eerst dat GUILIELMUS NESENUS, vervolgens dat MELANCHTON er de schrijver van moest zijn, wijl het *Latijn* zoo sierlijk was. — Bl. 244. *Den diepneerslachtigen* MELANCHTON enz. »MELANCHTON," schrijft MULLER, »was, en waarlijk met regt, angstvallig en voorzigtig. CAMERARIUS zag hem dikwijls

bittere tranen weenen; want de groote man kende de lieden al te goed, met welken hij aan beide zijden te doen had. Eenige verwaande godgeleerden, OSIANDER en anderen, welke het minder om den vrede te doen was, klaagden hem de eene reis na de andere bij LUTHER over traagheid aan, en verdraaiden en leiden alles van hem reeds toen ter tijd verkeerd uit. MELANCHTON ontzag zich niet, om bij de tegenpartijen in huis te gaan, en met hen, zoo zachtmoedig mogelijk, te spreken, om den loop der zaken in een goed spoor te brengen." — Bl. 245. *Zoodra* enz. Dewijl de *Protestantsche* Vorsten de vijandelijke gezindheden des Keizers te voren wisten, wilden zij hem gewapenderhand tot aan de *Alpen* te gemoet gaan en hem den ingang van *Italië* zoo lang verhinderen, tot dat hij hun de vrijheid van godsdienst toestond. LUTHER wist het af te keeren. »Ik wil liever voor den Keizer" (waren de woorden van GEORGE VAN BRANDENBURG, die in naam van allen het woord voerde) »nederknielen, en mij den hals laten afslaan, dan God en zijn Evangelie verloochenen." De Keizer antwoordde hem vriendelijk in het *Vlaamsch:* »Lieve Vorst, geen kop af, geen kop af; zoo is het niet gemeend." — Bl. 246. *Kapel*, namelijk van het bisschoppelijke Hof, waar de Keizer zijn intrek genomen had. De voorlezing duurde twee uren. De indruk, dien de confessie veroorzaakte, was zeer groot. De Keizer zond ze aan alle Hoven van *Europa;* men nam er menigvuldige afschriften van, en de Evangelische leer werd in haren geheelen omvang, meer dan ooit te voren, bekend. — Bl. 247. FABER en ECK verkregen elk voor hunne daarbij aangewende moeite een *honorarium*, de eerste het bisdom *Weenen*. — Bl. 248. Deze pantomime wordt ook door MULLER, *Geschied. der Kerkherv. D. I, bl.* 188, verhaald. Hij putte zijn verhaal uit de *Bibliothèque choisie, T. VI, p.* 236, die het uit JO. LUD. FABRICIUS, *Dial. de Ludis Scenicis*, heeft overgenomen.

(Het vervolg hierna.)

Kosmos. Ontwerp eener natuurkundige wereldbeschrijving, van A. VON HUMBOLDT. *Naar het Hoogduitsch, door* E. M. BEIMA, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doct., Conservator bij 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden. IIde Deel. Te Leiden, bij* P. H. van den Heuvell. 1848. *In gr.* 8*vo.* 523 *bl. f* 5-90.

Bij het lezen van dit deel hebben wij op nieuw reden gehad, om ons te verblijden over de nuttige onderneming, om dit allerbelangrijkste werk te vertalen, en over de loffelijke wijze, waarop dit verrigt wordt. Door deze overzetting wordt niet zoozeer in eene bepaalde behoefte voorzien; want onder hen, die den *Kosmos* van den grooten HUMBOLDT lezen, zullen wel niet velen zijn, die geen *Hoogduitsch* genoeg verstaan, om dit in het oorspronkelijke te doen; maar er wordt een nuttige arbeid mede verrigt, want het boek vindt ook des ongeacht veel meer lezers, en wordt ongelijk meer verspreid. En dat verdient het ten volle. Wij behoeven niet te herhalen, wat wij er bij de aankondiging van het eerste deel van hebben gezegd. Het voor ons liggende behelst voor het grootste gedeelte eene geschiedenis der natuurkundige wereldbeschouwing, bij de oude, middeleeuwsche en hedendaagsche volken. Hoe scheepvaart, handelsverkeer, waarneming, staatkundige gesteldheid, uitbreiding van verwante wetenschappen (zoo als b. v. die der geneeskunde, met name bij de *Arabieren* der middeleeuwen), aardrijkskundige ontdekkingen, uitvindingen (men denke slechts aan mikroskopen en teleskopen!) hebben toegebragt tot de hoogte, waarop deze wetenschap thans staat; dat kan men hier vinden aangewezen met eenen rijkdom en eene orde van zaken, die boeit en medesleept; maar niet minder met eene belezenheid in eene ongeloofelijke menigte oude en nieuwe Schrijvers, welke eer, groote eer zou doen aan eenen auteur, die een lang leven in de rijkste boekerij doorgebragt en zijnen tijd aan niets anders besteed had, maar die bewondering, verbazing wekt, wanneer men zich herin-

nert, dat de Schrijver een groot gedeelte van zijn leven heeft doorgebragt òf op verre reizen, die hem gelegenheid mogten geven tot eigen waarnemingen, maar weinig tijd of hulpmiddelen tot het nazien van boeken, òf in staatkundige werkzaamheden, die alle krachten en uren voor zich-zelve schenen te vragen. Doch onwillekeurig heeft HUMBOLDT zich-zelv' geteekend, wanneer hij bladz. 15 van dit deel schreef: »Wanneer bij een staatsman, in een bewegelijk en met velerlei bezigheden overladen leven, in een door staatkundige hartstogten geprikkeld gemoed een levendig natuurgevoel en liefde tot landelijke eenzaamheid zich staande houden, dan ligt de bron daarvan in de diepten van een grootmoedig en edel karakter."

De aanvang van dit deel behelst eene opgave der middelen, die tot de beoefening der natuur opwekken, waartoe HUMBOLDT brengt: dichterlijke natuurbeschrijving — landschapsschildering — aankweeking van uitheemsche gewassen. Het verwondert ons, dat de eerbiedwaardige Schrijver hier niet meer zegt van den invloed des Christendoms. Het gemis van eene godsdienstige beschouwing der natuur is eene der oorzaken van hare verwaarlozing, en het is misschien de voornaamste. Dáár slechts, waar de hoogste, zedelijke denkbeelden; dáár slechts, waar eene gemeenschap met den Oneindige — en dat is, men mag zeggen wat men wil, 's menschen hoogste behoefte — dáár slechts, waar het nader komen van den mensch aan zijne *roeping* de natuur en hare beschouwing bezielt, dáár bestaan voor hem de hoogste, zedelijke drangredenen, om de natuur waar te nemen, hare verschijnselen na te gaan, hare geheimen uit te vorschen. Wel zegt de Schrijver van dit onderwerp iets; maar niet genoeg. Het is rijk, en het eigenaardig karakter eener Christelijke natuurbeschouwing verdient in een helder licht te worden geplaatst. De fraaije plaatsen, uit de kerkvaders, bladz. 24 en volg., aangehaald, hebben er betrekking op.

De vertaling is over het geheel zeer goed; doch de invloed van het oorspronkelijke valt niet te miskennen in

het overmatig gebruik van deelwoorden, waartoe de *Hoogduitsche* taal zich gemakkelijker leent dan de onze. Om een voorbeeld bij te brengen; het natuurhistorisch werk van den ouden PLINIUS wordt aldus beschreven: »Een voortbrengsel van onwederstaanbare neiging tot alomvattend, dikwerf onachtzaam verzamelen, in den stijl ongelijk, nu eens eenvoudig en opsommend, dan wederom rijk aan gedachten, levendig en redekunstig opgesierd, is de Geschiedenis der Natuur van den ouderen PLINIUS, reeds wegens haren vorm, arm aan in bijzonderheden tredende natuurbeschrijvingen; doch overal, waar de beschouwing op eene grootsche zamenwerking der krachten in het stelsel, op den welgeordenden Kosmos (*Naturæ majestas*) gerigt is, kan eene ware, uit het binnenste opwellende geestdrift niet ontkend worden."

Doch dit zijn kleinigheden, vooral in een werk, dat voor méér dan voor eene vlugtige lezing bestemd is. Wij blijven het zeer aanbevelen. Aan het einde van dit deel vindt men eene breedvoerige inhoudsopgave van dit en het vorige. BR.

Over de Moraal in het Grieksche Treurspel. Eene verhandeling door Mr. A. HANEDOES. *Uitgegeven ten voordeele der Armen te Woudrichem. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1848. *In gr. 8vo.* 40 *bl. f* :-50.

Het doel, waarmede deze redevoering is uitgegeven, verwekt reeds een gunstig vooroordeel, want vooral tegenwoordig is elke poging om het lot der armen te verbeteren loffelijk. Had echter het stuk weinig aanprijzenswaardigs, dan mogt de gezindheid des Schrijvers lof verdienen, het stuk-zelf zou er niet beter om wezen. Met het voor ons liggende werkje is dit evenwel geenszins het geval; het bevat veel lezenswaardigs in een fraaijen vorm voorgedragen.

In de inleiding spreekt de redenaar van het eigenaardige genoegen, door het Treurspel te weeg gebragt, en van de heilzame werking, daardoor op ons zedelijk be-

wustzijn uitgeoefend. In het *Grieksche* treurspel vindt men dien invloed op de zedelijkheid in hooge mate, hoezeer zij meer gevolg dan doel van de karakterschildéring des treurspels moet genoemd worden. Dit wil hij staven door middel van SOPHOCLES treurspel: EDIPUS *Koning*. (Zoo méén ik den titel te moeten vertalen, niet: *Koning* EDIPUS, want de beteekenis is: EDIPUS *in zijn koningschap; koning* beduidt dus hier den toestand, waarin EDIPUS zich bevond.) Dit stuk doorloopt hij en wijst overal het zedelijk element aan; terwijl hij tevens, tot meerdere verlevendiging en opsiering der verhandeling, de meeste reizangen in vloeijende *Hollandsche* verzen wedergeeft. Achter het stuk heeft hij BILDERDIJKS vertaling van diezelfde reiën gegeven. Hierop volgt het besluit, waarin de stelling der inleiding herhaald en door beroep op het medegedeelde stuk bevestigd wordt.

Deze voorlezing is wèl geschikt, om den lust tot het lezen van SOPHOCLES op te wekken en aan de wereld te doen zien, dat de studie der oude letteren nog tot hooger dingen dan tot woordenziften (*) kan leiden en dus niet verdient als nutteloos en verouderd achter de bank geschoven te worden.

Wij kunnen ons over het geheel wel met des Schrijvers vertaling der reiën en met zijne opvatting van het stuk vereenigen. Één punt echter wenschen wij wat nader te bespreken. Op blz. 17 zegt de Schrijver: »beschouwen wij de hoofdpersonen uit dit treurspel, wier deugdzame en godvruchtige inborst over het algemeen met geene wezenlijke ondeugden is bezoedeld." Als dit waar was, kon ik, wat men ook moge zeggen, niet anders doen dan het oordeel van BLAIR, op blz. 12 vermeld, onderteekenen. Ik meen evenwel SOPHOCLES door eene andere verklaring geheel te kunnen vrijpleiten. Ik zeg ronduit: EDIPUS en JOCASTE hadden hun ongeluk volkomen verdiend. En waarom? Aan beiden was een orakel ge-

(*) Hiermede wil ik niet zeggen, dat ik de kritiek veracht; maar alleen, dat ik ze niet als het hoogste beschouw, en dat zij het ligtst onze wetenschap in de oogen der mannen van andere vakken bespottelijk maakt.

geven, waarin de gruwelen, die zij later zouden bedrijven, voorspeld werden. Wat hadden zij nu, volgens *Grieksche* begrippen moeten doen? Zij hadden door offers en gebeden de godheid moeten trachten te vermurwen, ten einde het voormelde kwaad af te bidden en van APOLLO te vernemen, hoe zij het konden voorkomen. En wat doen zij? Zij zoeken de godspraak te verijdelen en wanen door menschelijk beleid den god tot een leugenaar te kunnen maken. Dit moest natuurlijk mislukken, juist dáárdoor liepen zij in het voorspelde verderf, dat zij dus alleen aan zich-zelven te wijten hadden.

Deze aanmerking wilden wij den Schrijver in overweging geven. Behalve in dit ééne punt meenen wij zijne verhandeling allezins te kunnen aanprijzen.

Geld en arbeid. Een verhaal naar het Zweedsch. II Deelen. Te Groningen, bij K. de Waard. 1849. *In gr.* 8*vo.* 605 *bl. f* 5-80.

Een verhaal! Maar het is niet als zoodanig, dat wij thans dit werk willen beschouwen: in de bedoeling van den Schrijver is dit verhaal ook ongetwijfeld de bijzaak, of liever de inkleeding geweest, waarin hij zijne staats- of volks-huishoudkundige stellingen heeft willen wikkelen, om ze op eene meer behagelijke wijze in den kring der gezelligheid ingang te verschaffen.

Als verhaal heeft het werk ook geene groote verdienste: het mist het eigendommelijke van een goeden roman, *een doorloopend verhaal, éénheid van intrigue, verband van het geheel.* Het is geen *doorloopend verhaal*, wijl men hier slechts eene aaneenschakeling vindt van verschillende gebeurtenissen, soms met eene tusschenruimte van ettelijke jaren medegedeeld, na welke men ongehuwden gehuwd en met kinderen gezegend terugvindt, rijken in armoede vervallen, verlorenen behouden wederziet: in plaats van *eenheid van intrigue* te vinden, ziet men zich hier bij verschillende huisgezinnen, soms zonder betrekking op elkander, in-

geleid, waarvan eenige, wier maatschappelijke stelling vroeger benijdenswaardig voorkwam, in het ongeluk worden gestort, andere even ellendig blijven als zij oorspronkelijk waren, andere weder langs geheel ongedachte wegen en door de meest zonderlinge lotwisselingen tot voorspoed en rijkdom geraken; terwijl eindelijk *het verband van het geheel* dan eens door lange tusschenverhalen afgebroken wordt, dan weder geheel schijnt te ontbreken; telkens wordt men in nieuwe huiselijke kringen gebragt, waarvan de kennismaking klaarblijkelijk een ander doel heeft, dan om het verhaal-zelf op te sieren of tot ontknooping te leiden.

Het boek heeft dan ook een geheel ander, een wetenschappelijk doel; ofschoon dat doel-zelf weder wel eens zoo onder den omslag van het verhaal wordt bedolven, dat men soms het spoor geheel meent bijster te raken; een eigenlijk zamenhangend geheel, aaneenschakeling van beginselen moet men vaak ook hier te vergeefs zoeken: het zijn afzonderlijke brokstukken, die uit de zee van levensbijzonderheden van bijzondere personen of familiën moeten worden opgedolven; en die brokstukken hebben hunne betrekkelijke waarde.

Geld en arbeid! Het is dit gedeelte van den titel hetwelk den wetenschappelijken aard van het verhaal moet aanduiden. Men zoude het geheel een betoog kunnen noemen, dat noch geld alleen, noch arbeid alleen maatschappelijke welvaart kunnen te weeg brengen; dat evenwel noch het een noch het ander te versmaden is; maar dat beide met elkander in betrekking moeten gebragt worden, om wezenlijk geluk in de maatschappij te weeg te brengen. Het is vooral de bijéénbrenging van kapitalen en de verbinding van veler arbeid, waarvan de noodzakelijkheid en voordeelen worden betoogd. Het is eindelijk het fabriek-wezen en de landbouw, op eenigzins socialistischen voet ingerigt, waarvan, in verband met eene werkzame en zuinige levenswijze, de heilrijke gevolgen worden geschetst, ook in gelukkige tegenstelling met de misfortuinen, die de eindelijke vrucht zijn

van bedriegelijken handel, van geldverspilling of improductieve aanwending van geërfd goed.

Het blijkt uit de wijze-zelve, waarop wij het resultaat van den indruk mededeelen, dien het geheele werk bij ons achterliet, dat wij er verre af zijn, alle de voorstellingen en beginselen van den Schrijver onvoorwaardelijk goed te keuren. En echter is er toch zeer veel goeds, zeer veel aanlokkelijks in zijne mededeelingen, vooral, waar hij, in het tweede deel, ons in de fabriek van HELMIG of in de landöntginning van WILNER binnenleidt, of de werk-school van TRIJG, of de landelijke opvoeding van THORSTENS kinderen beschrijft. De fabriek van HELMIG wordt door een in kleine aandeelen gesplitst kapitaal gedreven; hij-zelf is een kundig, maar arm fabriekant, die echter door zijne werkzaamheid van lieverlede zijne geheele fabriek vrijkoopt; zijne werklieden verdienen door buitengewone werkzaamheid een aandeel in het kapitaal en de winsten der onderneming, en stellen daarom het hoogste belang in de zaak. WILNER koopt land, ontgint het, plaatst er kundige arbeiders op, die een gedeelte van hunnen tijd voor hunnen meester moeten arbeiden, maar zich door verdere werkzaamheid zelven een stuk grond kunnen verwerven, hetwelk zij door vereeniging van krachten bebouwen, beplanten, en waarvan zij, na verloop van tijd als eigen-erfden den vrijen eigendom bekomen; terwijl intusschen het land van den meester mede wordt beärbeid, en zijne bezitting, met zoo vele welvarende kolonisten verrijkt, aanmerkelijk in waarde stijgt. Dit is het gelukkige lot van de twee meest belang-inboezemende huisgezinnen, die door eene regte aanwending van kundigheden, werkzaamheid en kapitalen welvaart genieten en welvaart verspreiden; terwijl anderen daarentegen, door eenen anderen weg te volgen, òf geheel in het ongeluk gestort worden, òf te naauwer nood uit hunnen rampspoed of achteruitgang worden gered.

Er is, met dit al, veel uit dit werk te leeren, terwijl het ook eenė onderhoudende lectuur oplevert. De fraaije

schilderingen mogen dan ook slechts bij uitzondering voor zulk eene verwezenlijking vatbaar zijn; de verdorvenheid of onverschilligheid moge in al te grove trekken daar tegenovergesteld worden: het is toch niet te miskennen, dat er in de voorstellingen-zelve een grond van waarheid gelegen is, die ook voor verdere toepassing vatbaar schijnt, en tot edelaardige navolging opwekt.

Wij kunnen dit werk, waarvan de vertaling of vrije navolging zich door een aangenamen, lossen stijl kenmerkt, dus wel ter lezing en overweging, ook aan onze *Nederlandsche* vrouwen en meisjes, aanbevelen; maar wij moeten toch in gemoede waarschuwen tegen de utopiën zoowel als tegen de afschrikwekkende schetsen die er soms in voorkomen.

BERTHOLD AUERBACH. *Nordstetten en zijne bewoners. Verhalen uit het dorpsleven in het Schwarzwald. Naar den vierden druk uit het Hoogduitsch door* C. M. MENSING. *II Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1849. *In gr. 8vo. XII en* 533 *bl. f* 5-60.

Een werk dat binnen korten tijd een vierden druk heeft beleefd, zal ongetwijfeld in het vaderland des Schrijvers opgang hebben gemaakt. Zoo is het inderdaad met »*Nordstetten*" Dat werk heeft zijnen auteur in *Duitschland* groote populariteit bezorgd, en hij verdient ze.

De Schrijver verplaatst den lezer bij den boer van het *Schwartzwalder* gebergte. Wordt reeds de *Zwabische* tongval voor ruw en grof gehouden, nog meer is het in het gebergte ten westen van *Tubingen* en *Rothenburg*. In het bergachtige distrikt *Schwartzwald* leidt AUERBACH ons rond, omstreeks *Horb* aan de *Necker*, waar, behalve *Nordstetten*, ook *Dornstetten*, *Salzstetten* enz. worden gevonden. De menschen dáár, door zoo vele *Duitschers*, om hunne taal, veracht, doet hij ons hooren in hunne eigenaardige spreekwijzen en uitdrukkingen; zien in hunne gewoonten, zeden en huiselijk leven, maar zonder hunne gebreken te verbloemen, hunne vooroordeelen en

bijgeloovigheden te verbergen. Te midden van dat alles treft ons de eenvoud en de degelijkheid dier ongepolijste dorpsbewoners; zoodat wij onwillekeurig belang in hen beginnen te stellen. Met veel talent maakt dan de Schrijver ons meer en meer met het uit- en inwendige leven dier menschen bekend, zoodat wij innig vertrouwd met hen worden, en zegt ons dan, hoe die menschenklasse tot hoogere beschaving kan worden opgevoerd. Dat alles wordt geschetst in verhalen, die schijnbaar geen verband met elkander hebben. Het is echter niet zoo; er bestaat een innig verband tusschen, en hoe meer men vordert, hoe meer het *ensemble* in rijkdom, beteekenis en omvang wint.

AUERBACH brengt goeden en slechten ten tooneele, en de gevolgen hunner handelingen blijven niet uit. Ivo, *de jonge pastoor*, — een verhaal, dat in het Eerste Deel begint, en ook een gedeelte van het Tweede beslaat, — is met groote zorg behandeld, en getuigt van den diepen blik des Schrijvers in het menschelijke hart. In IVO is veel, dat niet enkel in *Nordstetten* of in Zuidwestelijk *Duitschland* te huis behoort, maar van algemeene toepassing is, en ons daarom in de handelende personen des te meer belang doet stellen.

Heeft »*Nordstetten* en zijne bewoners" in *Duitschland* reeds een vierden druk beleefd, ook in *Nederland* zal het niet alleen bevallen, maar algemeen boeijen; want ook de Vertaler heeft zich uitstekend goed van zijne taak gekweten. Evenwel had hij den *Nederlandschen* lezer wel een weinig met *Nordstetten* bekend mogen maken; want velen zullen niet regt weten, waar dat dorp in *Duitschland* moet worden gezocht. Het is uit dien hoofde, dat wij een woord van dat *Zwabenland* gesproken hebben.

De uitgever droeg zorg voor goed papier, eene fraaije letter, en keurig uitgevoerde vignetten en portret. Of echter de jonge MATTHEUS vóór het Eerste, en IVO vóór het Tweede Deel er zoo jongensachtig moesten uitzien, trekken wij in twijfel.

EDWIN BRYANT. *Mijne reis naar en door California. Dagverhaal eener Emigranten-reis over het vaste land van Noord-Amerika door de prairiën, de woestenijen, het Rots-gebergte enz., bevattende tevens eene beschrijving der zeden en gewoonten van de verschillende, die gewesten bewonende volkeren. Naar het Engelsch door* G. FRANCKEN. *Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Diederichs. 1849. *In gr. 8vo. XVI en 376 bl. f* 3-60.

De naam *California* moge niet meer, zoo als eenige maanden geleden, aller gedachten, zoo wel in wakenden als droomenden toestand bezig houden, en niet meer klinken in elk gesprek, — toch opent ieder nog oogen en ooren, zoo vaak er iets van *El-Dorado* verhaald of in de nieuwspapieren aangetroffen wordt. Zou men nog andere bewijzen noodig hebben, dat wij, menschenkinderen, allen, de een meer de ander minder, door geldzucht gedreven worden? Maar wij hebben de pen niet opgevat om wijsgeerige bespiegelingen, maar om een verslag te schrijven van een werk, dat ons van den beginne tot het einde geboeid heeft, door verhalen, die alle teekenen van waarheid dragen; door beschrijvingen van natuurtooneelen, met gevoel opgevat en levendig uitgewerkt, en door de volkomen begrippen, die 't geeft, van de moeijelijkheden en bezwaren van eenen togt dwars door de *prairiën* en woestijnen van westelijk *Amerika*, en tevens van de ligtzinnigheid waarmede, uit zucht naar avonturen, de *Noord-Amerikaan* zoodanige togten onderneemt, en van de volharding, die hij onder de rampen daarvan onafscheidelijk aan den dag legt.

De reize van den Heer BRYANT laat zich gevoegelijk verdeelen in:

I. Reize naar *California*, van bl. 1—183.

II. Reize door *California*, vandaar tot bl. 357.

III. Naschrift, behelzende de ontdekking van goudmijnen in *California*, welke toegift wij meenen aan den Heer FRANCKEN verschuldigd te zijn.

De Schrijver verliet *Louisville* in *Kentucky* den 18 April 1846, ten einde van *Independence* in *Missouri* met een gezelschap landverhuizers de reis naar *California* te aanvaarden. In de beschrijving van dien togt is, zegt BRYANT: »mijn doel, een getrouw en geen overdreven of wonderbaarlijk verslag te geven van de gebeurtenissen op de reis en van de gedaante en de hoedanigheden, van de landen door welke wij zullen komen: bij gelegenheid zal ik karakterschetsen mededeelen van hunne bevolkingen." Iets verder voegt hij er bij: »Het uitgestrekte binnenland van *Noord-Amerika* met het *Dorado* aan de kust der *Zuidzee*, levert veel op dat het onderzoek en de bewondering van den natuurkundige waardig is, en veel dat geschikt is, om de nieuwsgierigheid van de menigte op te wekken en te bevredigen."

De avond van de eerste dagreize was niet zeer uitlokkend. Zie hier hoe hij op bl. 10 beschreven wordt: »Terwijl ons avondëten in gereedheid werd gebragt, begon het geweldig te regenen en te waaijen. Ons vuur werd, door het neerstroomende water, bijna uitgedoofd en ons deeg in beslag veranderd. Na veel moeite en inspanning gelukte het de koffij te kunnen branden, maar de molen weigerde zijne dienst, zoodat wij van dien drank moesten afzien. De regen viel eindelijk met zoo veel geweld, dat het vuur geheel gebluscht werd en wij ons genoodzaakt zagen onze kookerij tot tien ure des avonds te staken. Het geweld van den storm verminderde omstreeks dien tijd. Het gelukte BROWNELL ons spoedig halfgaar brood, gebraden spek en koffij voor te zetten. Wij aten staande, terwijl de regen bij stroomen nederviel en onze kleederen doorweekte." Zulk een wedervaren was in geenen deele bemoedigend, en zou menig *Europeër* van eene reis, die niet weken, maar maanden duren moest, hebben teruggehouden. Niet zoo de *Yankees;* zij gingen voorwaarts om zich met andere landverhuizers te vereenigen. Toen het gezelschap bijeen was, bestond het uit 119 mannen, 59 vrouwen en 110 kinderen van beiderlei geslacht. Tot lijfsverdediging en voor de jagt hadden zij 1065 pond buskruid, 2557 pond

lood, 144 buksen of geweren en 94 pistolen. Er waren 150 paarden en ongeveer 700 stuks runderen, die deels als trekvee gebruikt moesten worden voor de 67 wagens, waarop de voorraad geladen was en de vrouwen met hare kinderen de reis deden; deels tot voedsel voor het gezelschap bestemd waren.

Des morgens vroeg was er groote drukte. »Het in het juk brengen en aanspannen der ossen, hetgeen in de spreekwijze der landverhuizers »het opvangen" heet, is een tooneel van woeling en verwarring. Het kraken van den prikkel, het luid »hoa hoa" geroep, het loopen en springen der ossen, welke het juk willen ontduiken, en het loeijen van het losse vee veroorzaken eene verwarring, welke men bij die van *Babel* zou kunnen vergelijken." — »Die lange reeks voertuigen, ruiters en vee, welke nu eens in de diepte der *prairiën* afdaalde, dan weder langs de kromten der hellingen opreed om den weeken, vochtigen grond te vermijden, leverde een zeer schilderachtig gezigt op."

Eene zoo groote menigte kon niet voorttrekken zonder opperhoofden om de orde te handhaven. — Zij werden gekozen, doch dewijl allen gelijk waren, werden de opperhoofden niet altijd gehoorzaamd. Er kwam oneenigheid en scheuring, het gezelschap splitste zich in twee en drie kleinere maatschappijen, en dat, waarbij BRYANT bleef, won en verloor beurtelings leden. Aanvankelijk gingen die welke naar *California* reisden met die, welke *Oregon* tot doel gekozen hadden, vereenigd denzelfden weg; later moesten zij zich van elkander afzonderen. Vertragingen hadden plaats, dan eens omdat de vrouwen waschdag hielden, of omdat menschen of dieren rust behoefden, dan weder omdat men den weg niet wist, of naar versch water moest zoeken, of moeite had over de diepe of snel stroomende rivieren te komen. Zoo bragt men b. v. aan de *Blaauwe rivier*, die eene breedte had van nagenoeg honderd el, vier dagen door, en moest kanoos maken, die door dwarsbalken verbonden tot een vlot of vliegende brug konden dienen, om er over te komen (bl.

44—51). Dit geschiedde op den 1 Junij, nadat eene dame van 70 jaar, die hare kinderen niet had willen verlaten, daar was gestorven en begraven. De eerste doode onder de landverhuizers; dra zouden er meer volgen! Reeds kwam er ziekte, koorts en diarrhoe, onder het reisgezelschap.

Genoegzaam dag voor dag deelt de Heer BRYANT ons zijn wedervaren mede, en hij doet het steeds op een onderhoudenden trant. Dan eens heeft men antilopen, dan ander wild gejaagd, of men ontmoet weder *Indianen*, die veelal des avonds, wanneer het kamp is gevormd, een bezoek brengen, om *whiskey* of leeftogt bedelen, of iets ter ruil aanbieden. Over vijandelijkheden van hunne zijde had de Schrijver niet te klagen. Sommige stammen vormen een fraai menschenras, doch de meesten worden beschreven als afzigtig door onzindelijkheid of groote vermagering, ten gevolge van gebrek. Eene beschrijving van de landstreek en de gewassen van den grond, ook de soort van den bodem worden niet vergeten.

De moeijelijkheden van den togt werden steeds grooter, en BRYANT besloot, met eenige andere mannen, om die togtgenooten, welke met hunne gezinnen reisden, te verlaten, ten einde spoediger voort te komen. Daartoe behoefden zij muilëzels tot lastdieren of ook om te berijden, en deze hoopten zij te *Fort Laramie*, mede *Fort John* genaamd, te verkrijgen. Den 23 Junij bereikte hij dat fort, hebbende toen van *Independence* een afstand van 672 *Eng.* mijlen afgelegd. Hier verruilde hij zijn wagen en trekössen tegen muilezels en pakzadels, en van nu af ging het met meerder spoed voorwaarts, in het gezelschap van nog acht andere mannen. Zij bleven niet allen bij elkander; met eenigen hunner bereikte BRYANT den 27 Augustus de *Beeren-valei* en bevond zich op het grondgebied van *California*. »Hier werd," zegt onze reiziger, »ons laatste meel gekookt. Eene pint rijst, een reepje garstig spek van een half pond en wat koffij: ziedaar al de levensmiddelen, welke ons overblijven, om onze reis te volbrengen."

Nu wij den Heer BRYANT zoo verre vergezeld hebben, zullen wij nog even een blik slaan op den afgelegden weg, waar wij hem meermalen bezig zien, om als arts aan zijne reismakkers, of aan zieken van andere landverhuizersgezelschappen, hulp te verleenen. Hij verhaalt daarvan op bl. 68 en eenige volgende: »De zonderlinge voorvallen van dezen dag deden mij in diep gepeins verzinken. Een sterfgeval en eene begrafenis, een huwelijk en eene geboorte hadden in deze wildernis plaats gegrepen binnen eenen omtrek van twee mijlen en in twee uren tijds! Morgen zouden de oorden, waar die gebeurtenissen hadden plaats gegrepen, verlaten zijn, en geen teeken zou er van overblijven dan bij het graf van den ongelukkigen overleden knaap! Dit zijn de wegen der Voorzienigheid! Dit is het afwisselend lot van het menschelijk leven: nu eens vreugde, dan weder groote smart!"

Ruim 300 *Eng.* mijlen verder dan *Fort Laramie*, bestegen, des avonds van den 12 Julij, de Schrijver en een zijner reisgenooten »een der hoogste bergtoppen, in de nabijheid van onze legerplaats, en wierpen eenen afscheidsblik op het landschap naar de zijde van den *Atlantischen* Oceaan. De zon daalde in vollen glans achter den gezigteinder der onafzienbare dorre vlakte, welke zich ten westen zoo ver uitstrekte als het oog reiken kon." — »Het landschap levert een tooneel op van verheven en plegtige eenzaamheid. Wanneer wij de ontzettende uitgestrektheid van den togt, dien wij reeds hebben afgelegd, beschouwen, en dan overwegen, dat de afstand naar de plaats onzer bestemming, aan de kusten der *Zuidzee*, nog even groot is, dan ontzinkt ons de moed bijna geheel."

De ontberingen waren somwijlen groot, en hoewel de reizigers, sedert de eerste dagen van Augustus, zich met een karig rantsoen hadden vergenoegd, zouden zij reeds vroeger dan den 29sten dier maand zonder eenig voedsel zijn geweest, hadden zij niet den 17 Augustus eenige andere landverhuizers ontmoet, die van den geringen voorraad, dien zij over hadden, hun mededeelden.

Hartbrekende bijzonderheden worden op bl. 200 en

volgende kenbaar gemaakt van de ellende, onder welke sommige landverhuizers-gezelschappen bezweken, die vóór het invallen van den winter er niet in slaagden om de westerhelling der bergketen te bereiken.

De weg, door den Schrijver tot aan het *Fort Sutter*, in de *Goudstreek*, waar het eerste goud werd gevonden, afgelegd, bedroeg ongeveer 2100 *Eng.* mijlen of 700 uren gaans, onder allerlei ontberingen en moeijelijkheden. — Zich naar het *Fort Sutter* hebbende begeven, was de Heer BRYANT naauwelijks van zijne vermoeijenissen een weinig bekomen, of hij hielp de *Mexikanen* bestrijden en *California* voor de *Noord-Amerikaansche* Unie veroveren. Ook op die togten zijn de lotgevallen van den rusteloozen *Kentuckiër* belangrijk, dewijl hij *Opper-California* van het noorden naar het zuiden dóórtrekt en leert kennen. De landverhuizer is krijgsman geworden, en overal wordt in *California* de vlag der *Vereenigde Staten* geheschen. Men meesmuilt, wanneer men leest, op welke wijze de *Yankees* het aanleggen, om den ingezetenen van *California* hunne vereeniging met de Unie smakelijk te maken. Wij durven over geene ruimte meer beschikken, anders zouden wij den trek, op bl. 332 voorkomende, gaarne afschrijven.

Onze landverhuizer wordt nog (bl. 339) voor korten tijd Eerste Magistraatspersoon van het Distrikt van *San Francisco*, en verlaat den 19 Junij 1847 het *Sacramento-dal* om naar de *Vereenigde Staten* terug te keeren.

Wij behoeven niet te zeggen, dat het werk naar ons gevoelen, door een ieder, met zeer veel genoegen zal gelezen worden. De verdeeling der hoofdstukken heeft ons niet bevallen, en de Vertaler, die zich over het geheel wèl van zijne taak heeft gekweten, heeft eenige onnaauwkeurigheden in de vertaling aan zijne aandacht laten ontglippen, zoo als Bontmaatschappij, dat Pelterijmaatschappij moet wezen.

De uitgevers hebben voor eene goede uitvoering gezorgd. Op den omslag ontmoeten wij de goudwasschingen in *California* en de haven van *San Francisco*. Eene kaart zou welkom geweest zijn.

Een beeld der toekomst. Romantisch Gedicht door A. J. DE BULL, *geïllustreerd door* CH. ROCHUSSEN: *Ontleend aan de Geschiedenis der Kerkhervorming en die der onbeslotene Gemeente te Utrecht, tijdens* HUIBERT DUYFHUIS. *Te 's Gravenhage, bij* P. H. Noordendorp. 1849. *In gr. 8vo.* 76 *bl. f* 2-90.

De Aankondiger van dit dichtstuk bekent met alle opregtheid, dat hij de dwaling van velen gedeeld heeft, die eene donkere toekomst voor onze poëzij te gemoet zagen. Onze jongste poëten schenen niet veel van zich te laten verwachten. Ingebeeldheid scheen tot hunne voornaamste verdiensten te behooren. Zij zagen laatdunkend en met zelfverheffing op hun beroemdste voorgangers neêr en kondigden een hooger streven, een krachtiger ontwikkeling, een nieuw en schitterender tijdperk voor onze poëzij aan. Het vroegere verklaarden zij voor gesloten. Zij zochten naar vreemde vormen, vreemde toestanden, zelfs naar vreemde zin-uitingen; in een woord, naar alles wat ongewoon was. Men weet hoe het hun gegaan is en hoe het hun gelukte, als door een omwenteling, hunne voorgangers te verdrijven en zich-zelven eene eereplaats op den zangberg te veroveren! Wij zullen geen namen noemen. Te regt heeft BEETS hen bij kakelbonte vlinders van éénen dag, die geen opmerking waardig zijn, vergeleken en TEN KATE een gloeijend anathema tegen hen uitgesproken. Met den laatstgenoemde dachten wij voor eenigen tijd den naamrol onzer dichters te moeten sluiten, want niets degelijks ontwikkelde zich meer. Hier, wilde en onbekookte conceptiën, die zich door onbestemdheid, zoo wel van onderwerp als van bewerking, kenmerkten; dáár, volzinnen zonder denkbeelden, duistere voorstellingen, die het ontraadselen niet verdienden; elders, voos, langdradig en zenuwloos gerijm, dat deed geeuwen: ziedaar waarmede het gros der nieuwe poëten ons beschonk en waardoor de poëzij bij het algemeen zoo jammerlijk in aanzien daalde. — Men verdenke ons, om het gezegde, niet van een dwazen

afkeer van nieuwe vormen of gehechtheid aan de oudere. Wij verklaren, zelfs de grenslijn niet te kunnen aangeven, die de eenen van de anderen scheidt. Sedert lang hebben zich nieuwere en oudere vormen vermengd, en wij zouden geen thans levend dichter van eenigen naam weten aan te wijzen, die niet, ook wat de vrijheid der vormen betreft, tot de Romantische school behoort. Wat gaan ook de vormen ons dan aan? Men kleede zijne poëzij zoo als men goedvindt, mits de Muze maar schoon zij en het kleed haar bevallig sta; doch geen bonte opschik van vreemde kwispels en franjes zal ooit de naaktheid eener onöogelijke zangster bekoorlijk weten te tooijen.

Maar, indien wij de vrees van zoo velen voor een teruggang — zoo niet ondergang onzer Vaderlandsche poëzij hebben gedeeld, te hartelijker en opregter verheugt het ons, dat wij van onze dwaling terug mogten komen, en dat zich sedert kort meer dan één jeugdige dichter heeft doen kennen, die goeden smaak met een gelukkigen aanleg vereenigt. Onder dezen rangschikken wij in de eerste plaats den Heer DE BULL, auteur van het voor ons liggend gedicht: *Een beeld der toekomst.*

Wij gelooven niet, dat iemand dit gedicht in handen zal nemen en de eerste bladzijde zal lezen, zonder die om te slaan en te vervolgen en voort te lezen tot den laatsten regel toe. Zoo althans ging het ons. Wij konden het boekje niet nederleggen voor wij het geheel hadden genoten, en toen wij het eindelijk digt sloegen en ter zijde schoven, geschiedde dit niet zonder den uitroep: 't Is fraai!

En dat is het waarlijk. Het onderwerp is belangrijk en indrukmakend. Twee jonge lieden, door wederzijdsche liefde vereenigd, zijn door verschillende geloofsleer gescheiden. Zij ontmoeten elkander, na eene langdurige verwijdering, in de St. JACOBS-kerk te *Utrecht*, waar de onbeslotene gemeente vergaderde en waar, na het eindigen der Roomsche Misse, die MARIA derwaarts deed komen, ADRIAAN binnen treedt, om de prediking van den echt Christelijken en verdraagzamen DUYFHUIS te hooren... Maar wij zullen het zamenstel niet ontleden noch

in de bijzonderheden uiteen zetten. Het plan is geregeld en zonder gaping; de voortgang levendig en klimmend en de ontknooping, zoo als men gissen kan, bevredigend en gelukkig.

Het stuk is in acht tafereelen, zangen of afdeelingen gesplitst, waarvan de eene losser en vlugtiger geschetst is dan de andere. De uitvoerigste en rijkste is de vijfde, waarin ADRIAAN de roerende geschiedenis zijner ouders en de zijne aan den edelen DUYFHUIS in meesterlijke trekken beschrijft. De kortste is de achtste of laatste, die wij wel wat uitvoeriger geschilderd hadden gewenscht.

Wij weten niet of de Heer DE BULL een school, een rigting, een voorbeeld gevolgd heeft. Wij gelooven het niet; nergens althans zijn ons daarvan sporen in het oog gevallen; maar wel weten wij, dat zijne rigting goed, zijn smaak zuiver, zijn poëzij wegslepend is. Behalve een juist afgerond geheel, dat men aan het einde met een enkelen blik overziet, bevat zijn stuk schoone en gelukkige *détails* en eene afwisseling, die alle eentoonigheid uitsluit en de lezing met onafgebroken belangstelling doet voortzetten. Vooral ook is de versbouw voortreffelijk en uitmuntende door natuurlijkheid en helderheid. Zie, men zou het dichtstuk zonder moeite kunnen lezen en verstaan, al miste men ook alle interpunctie. Hoe vele dichtstukken treft men, daarentegen, thans aan, die men, met alle oplettendheid accentuëerende, en ondanks alle zinscheidingen en leesteekenen, met geen mogelijkheid ontcijferen kan! — Een kunstregter van onzen tijd, die dezer dagen een volstrekt onverstaanbaar gedicht in zijne bescherming nam, beweerde dat degeen, die het niet volgen en verstaan kon, zich maar met de lectuur van de Staatscourant moest amuseren. Meende dan onze snuggere *confrère* inderdaad, dat men goede verzen niet zoo gemakkelijk behoorde te kunnen volgen en verstaan als de Staatscourant? Hij dwaalt. De fraaiste verzen zijn tevens de natuurlijkste — de duidelijkste, en geen proza, al ware het ook nog voortreffelijker dan dat van onze dagbladen, mag het in kortheid,

kernachtigheid en duidelijkheid van poëzij kunnen winnen. (*)

Wij willen toch een paar kleine proeven van die heldere en natuurlijke versificatie, die zoo geheel met het onderwerp in verband staat, geven. Waar wij het boekje openslaan, wij kunnen bijna niet mistasten. Zie, b. v., bl. 23, waar ADRIAAN en MARIA elkander in de kerk hervinden.

(*) Men komt somtijds in verzoeking, om aan een verregaanden coteriegeest of kameraadschap tusschen sommige auteurs en hunne kunstregters te denken, als men beoordeelingen leest, waarin de wonderlijkste en tegen alle gezond verstand en goeden smaak aandruischende voortbrengselen, bepaaldelijk in het vak der poëzij, aangeprezen en toegejuicht worden. Zoo lezen wij in een ander, dan het bovengedacht Tijdschrift, drie achtereenvolgende recensies van onderscheiden Jaarboekjes, waarin de eene beoordeelaar den Heer ALBERDINGK THIJM in éénen adem naast TEN KATE noemt; — waarin de andere hèt veel besproken stukje: *De poëzij en het lammetjen* als een nieuw bewijs van de taalbeheersching des dichters opgeeft, ofschoon in zijn argeloozen eenvoud bekennende, dat hij het stuk niet heeft begrepen; — en waarin eindelijk de derde met lof van den gekunstelden, bearbeiden en aandacht vorderenden stijl des zelfden auteurs spreekt; een stijl, zegt hij, dien velen afkeuren, omdat zij hem niet verstaan; (reden genoeg, inderdaad!) terwijl hij al verder met leedwezen en beklag opmerkt, dat onze poëzij nog slechts schoorvoetend den weg der moeijelijker, maar rijker vormen van het jonge *Holland* wil volgen, en dat de groote massa nog meer aan FEITH hangt, om zijne klassieke constructiën en hare gemakkelijkheid! Waarlijk men zou zoo veel opeengestapelden onzin, en onkunde tevens, bezwaarlijk van een vreemdeling, die zich aanmatigde onze letterkunde te beoordeelen, durven verwachten! Vormen, die *moeijelijk* zijn, doch *boven* constructiën staan, die *gemakkelijk* zijn! 't Is om uit te schateren! Maar bovendien, mijn goede mijnheer! FEITH behoort in geenen deele tot de gemakkelijkste, dat wil zeggen, tot de duidelijkste, helderste, en altijd verstaanbare dichters: het ontbrak hem daartoe aan de taalbeheersching, die uw *confrère* in *de poëzij en het lammetjen* opgemerkt heeft. Onze grootste en beroemdste dichters zijn tevens de gemakkelijkste, de duidelijkste, de verstaanbaarste. Nooit bedriegt men zich in de opvatting, als men VONDEL of BILDERDIJK leest. M.

En nu, terwijl het loflied klinkt,
Treedt ADRIAAN den tempel binnen —
Is dat begoocheling der zinnen!...
'tIs of de grond zijn voet ontzinkt!
Bij 't volk, dat 's Heeren huis verlaat,
Ruischt hem, gehuld in rouwgewaad,
Een ranke leest voorbij...
Haar kleed raakt aan zijn mantelslippen —
Hij drukt ze vurig aan zijn lippen,
En zegt hartstochtlijk: *zij!*
En achter 't somber sluiergaas
Rijst op haar kaak een rozenwaas
Bij 't naauwlijks hoorbaar: *hij!*

Van den vijfden zang nemen wij de volgende regels uit den mond van ADRIAAN over:

o Wie den Heer aan 't kruishout hingen,
Zijn leer vertrapten, en om de aard
Te zuivren van zijn volgelingen,
Geen ruste gunden aan hun zwaard —
Zij hebben eindloos zwakker slagen
Den Nazarener toegebracht,
En, hoe verwoed, geringer plagen
Gestort op 't menschelijk geslacht; —
Geen vijand van het rijk des Heeren
Is zóó vijandig Hem geweest,
Deed zoo zijn licht in nacht verkeeren
Als gij, gevloekte sectengeest!

Maar wij bedwingen ons. Wij zouden den geheelen vijfden zang wel willen afschrijven. Men moet het gansche levendig en bezield tafereel lezen, niet slechts enkele uit het verband gerukte gedeelten.

Na zoo veel onvoorwaardelijken lof, hebben wij echter onzen dichter op een paar kleinigheden attent te maken. Wij hebben zijne duidelijkheid geroemd en dingen daar niets op af. Evenwel een enkele maal kon zijne zegging juister geweest zijn. Lezen wij nog maar eens een

paar der eerste bladzijden na! Op bl. 2 vinden wij al dadelijk een voorbeeld van mindere naauwkeurigheid, die de duidelijkheid benadeelt. Er staat:

> Diepe en breede plooien tuigen
> Van 't kruis, dat hij als jongling droeg
> En nog den nek des mans doet buigen.

Dat is niet correct. De dichter wil zeggen: 't kruis, dat *de* jongling droeg en *dat* nog den nek des mans doet buigen; maar zoo staat er niet. In den laatsten regel moet *dat* (het kruis) onvermijdelijk in den nominatief herhaald worden, of 't is onzin.

Op bl. 3 zegt MACHTELT:

> o Waar 'k te met als nu geweest!

Te met is *somtijds*. De dichter wilde zeggen: *daar straks*.

> o Ware ik straks als nu geweest.

Op bl. 4 staat:

> En was het zelfbedwang geweken,
> Dat *den* beproefde schaars verliet.

De klemtoon valt hier zeer onwelluidend op *den*... Doch wij willen geen enkele bladzijde verder gaan, om naar meer soortgelijke vlekjes te zoeken. Nog dit slechts! De dichter spreekt meer dan eens van de *kaak* van MARIA, dat bijster beenachtig klinkt, terwijl hij even goed *wang* kon gezegd hebben, dat bevalliger en gevleeschder luidt. — Somtijds schrijft hij *et* voor *het*: is dat welluidendheidshalve en uit vrees, dat men de *h* te scherp mogt uitspreken? maar, vooreerst, klinkt in sommige ooren, bij voorbeeld in de onzen, *et* wanluidender dan *het*, en ten andere moet zich de dichter lezers voorstellen, die weten te lezen en die de consonanten niet noodeloos te schel doen klinken. Zoo voortgaande, zou hij alle letters dienen weg te werpen, die bij de uitspraak òf geheel niet òf slechts flaauw gehoord mogen worden, en hij zou

vooral *mensen* en *wensen* in plaats van *menschen* en *wenschen* moeten schrijven. Dergelijke nieuwigheden, of opgerakelde oudheden, die in onbruik zijn, heeft de Heer DE BULL niet noodig, om een schijn van gewigt of degelijkheid aan zijne poëzij bij te zetten, en wij raden hem soortgelijke hulpmiddeltjes aan hen over te laten, die hunne dichterlijke onbeduidendheid met eene dergelijke vertooning van taalgeleerdheid zoeken te bewimpelen.

Wij herinnerden ons bij de lezing van dit gedicht, wat TOLLENS bij de nieuwe uitgave van MESSCHERTS *gouden bruiloft* gezegd heeft, namelijk dat onze Natie gezet is op poëzij, degelijk van inhoud en duidelijk van voorstelling: een zoodanig dichtstuk heeft ons de Heer DE BULL geschonken en de algemeene toejuiching, die hem te beurt valt, heeft het gevoelen van TOLLENS bevestigd. Wij beloven ons veel van onzen jongen dichter en twijfelen er niet aan, of hij zal krachtig medewerken om onze poëzij in hare vorige eer te herstellen en de uitsporige afdwalingen, waartoe sommigen verlokt geworden zijn, te keeren en te doen vergeten.

De keurige uitvoering en het uiterlijk aanzien van dit boekje doen teekenaar, drukker, binder en uitgever alle eer aan. Het een is het andere waardig.

M.

BÜRGERS *en Amstels Leonora, eene Spoorweg-Romance. Opgedragen aan alle wanhopige dochters. Het Engelsch van* J. W. WARREN FYNDALE *vrij gevolgd door* W. J. VAN ZEGGELEN. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1849. *In gr. 8vo.* 35 *bl. f* 1-25.

Op elke evene bladzijde staan twee coupletten van BÜRGERS *Leonore*, en op elke onevene bladzijde twee coupletten van de *Brighton-Leonora*; de eerste vertaald door den Heer J. H. GEDHARD, de tweede vrij gevolgd, en in een compleet *Hollandsch* pakje gestoken door den Heer VAN ZEGGELEN. Beiden hebben hunne taak loffelijk vol-

bragt. De *Brighton-Leonora* is eene soort van parodie van BÜRGERS meesterstukje, en dat is ook de *Amstel-Leonore* gebleven. Ernst en scherts, het grootsche en 't grappige staan hier, als oog in oog, in oppositie; de lezer dwaalt telkens onwillekeurig van de eene naar de andere bladzijde, maakt vergelijkingen, zijne gedachten worden levendig, en eer hij 't vermoedt is hij een uur aangenaam bezig met een boekje, dat gemakkelijk in een kwartier is uit te lezen. Een paar platen, een fraaije titel, en de verdere allezins nette uitvoering dragen mede tot zijn genoegen bij. — Wat ons betreft, wij zijn geene vrienden van parodiën; als wier gekheden zich ligt in 't geheugen prenten, en dan 't genot der schoonheden van 't geridiculiseerde stuk voor immer bederven; maar over deze denken wij toch iets gunstiger. Toen BÜRGER zijne *Leonore* schreef, schijnt hij een vóórbegrip te hebben gehad van de snelheid in verplaatsing, die, later, met behulp van den stoom, zou worden bereikt, en dit kan niet beter blijken dan uit zulk eene Spoor-Romance, couplet voor couplet tegenover zijne Spook-Romance. Dat verzoent er ons mede. BÜRGER was in zijne verzen schilder bij uitnemendheid, en hij laat hier FYNDALE achter zich; zoo wel in stoutheid van greep als in effect; maar de parodie is toch óók hier en daar regt schilderachtig; vooral zijn de klanknabootsing en beschrijving van de dolheid der vaart zeer aardig, en levendig uitgevallen. Men hoore, en denke er bij aan den ruk, en 't gefluit, en de doffe ademtogen van de stoomkar bij 't vertrek:

. . . .

De schok dreunt door 't lijf, en de fluit trilt in 't oor,
Poef-poefe-poef-poef gaat het pijlsnel er door,
Het vuur spat zijn vonken — heel akelig is't! —
Om de ooren van stoker en treinmachinist.

Hoe vliegen ze regts en hoe vliegen ze links
Den mijlsteen en seinpaal en 't wachthuis voorbij;
Zij schijnen wel oogen van spoken en sphinx —
De dansende lichten op zij.

Overigens vinden we de vergissing der Parodie-LEONORA, die zich door haren ouden vader laat schaken, wat sterk, en de gezegden: »Papa loop naar de weêrgå!" en »'k geef de wip van papa!" zelfs uit den mond van eene wegloopende deerne, stuitend. Nu en dan had de metrische gang in de parodie nog vloeijender kunnen zijn; ook is de stijl een enkele maal duister. In de vertaling van BÜRGERS *Leonore* zijn een paar zwakke verzen, b. v., »verdubbel *thans* uw *pogen!*" in couplet XXVIII, en »alleen nog *'t voorwaarts loopen,*" in couplet XXIX. Maar wat zeggen enkele vlekken. — In de zon worden ze door slechts weinigen waargenomen, en ook hier zullen ze den lezer niet hinderen. Het stukje werd bestemd om aangenaam bezig te houden, dat oogmerk is bereikt, en wij bevelen het ruimschoots aan.

MARY BARTON. *Een verhaal uit Manchester. Uit het Engelsch. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. *In gr. 8vo.* 332 *en* 320 *bl. Te zamen f*7-20.

De Vertaler, die zich niet noemt, gelijk ook de naam des Schrijvers niet bekend staat, zegt in het voorberigt: »is het u te doen om treffende schildering van karakters en situatiën, gij zult het boek niet onvoldaan uit de hand leggen, en het zeker met gespannen opmerkzaamheid ten einde toe lezen;" hij zegt daarin niets te veel. Wij begonnen te lezen, en lazen, en lazen, geboeid en ingespannen, ten einde toe. Het is niet vreemd, dat er in *Engeland* binnen het jaar drie drukken van dit werk zijn verschenen; veeleer verwondert het ons, dat er nog maar drie drukken van bestaan. Misschien ligt dat aan het minder doorwrochte van de drie laatste hoofdstukken des tweeden deels; vooral aan de redenering in Hoofdstuk XX, die op zich-zelve belangrijk, doch voor den lezer dáár niet op zijne plaats is, en den diepen indruk der handeling bijkans uitwischt.

De belangstelling, waarmede het werk in *Engeland* is ontvangen, ligt al dadelijk aan de plaats dier handeling

en den stand der spelers. De Auteur haalt de gordijn op voor het hartbrekend treurspel der armoede en ellende in de achterbuurten van eene der voornaamste fabriek-steden, waar de stoom den arbeid verslindt, en de concurrentie het loon bijkans vernietigt. Dat moest wel de aandacht trekken, na 't geen er van den ongelukkigen staat der fabriek-arbeiders, vooral in de jaren van duurte en hongersnood, is bekend geworden. De ongesmukte berigten van die ellende zijn te afzigtig, om gelezen te worden in kringen waar de weelde afkeerig maakt van 't geen niet in harmonie is met hare eischen. Evenwel ieder wil toch gaarne er wat méér van weten, en ziedaar de MARY BARTON, waarin zulke tafereelen zijn voorgesteld, maar door een geniale pen, hier van het stuitende ontdaan, dáár alleen zigtbaar door een romantisch rozengaas, en altijd aanlokkelijk door nieuwheid van karakters en zaken.

Het verhaal behoort alzoo tot den tijd waarin wij leven, en al speelt 't zwaarmoedig drama, waarin vuur en water den arbeid der levenden overbodig maken, niet op *Nederlandschen* grond, het ontbreekt ook hier niet aan *sympathie* voor de ongelukkigen, die er de slagtoffers van zijn. Om de stof op zich-zelve zou dus het werk ook bij ons te lande reeds intéressant zijn. Voeg er de meersterlijke behandeling bij; stoutheid van plan, gelukkige ordonnantie van al de partijen, grondige kennis van 't menschelijk hart, levendigheid van voorstelling, in alles de uitvoerigheid van een diep gevoel zonder gerektheid, en het zal u niet verwonderen dat wij dezen roman met nadruk aanbevelen; inzonderheid aan de liefhebbers van eene leetuur, die meer aangrijpt dan amuseert, en dan niet enkel aan romanlezers, maar ook aan hen, die het *pauperisme* gadeslaan in zijne oorzaken en verschijnselen. »De Schrijver leefde in het midden der fabriek-arbeiders, en schilderde die af, gelijk hij hen vond," zegt de Vertaler, en wij gelooven hem gaarne. Het is duidelijk, dat men hier onder het romantische kleed waarheid vindt; een goed gedeelte van het werk behoort blijkbaar tot de geschiedenis.

Wij zouden te breedvoerig worden, als wij een overzigt wilden geven van het verhaal, of van de treffende karakters, die er in optreden. De vóórwetenschap van den aard en loop der zaken beneemt altijd iets aan de frischheid der lectuur, en wij gunnen den lezer het genot van dit werk veel liever ten volle. Maar hoe sterk wij er mede zijn ingenomen, dit mogen we niet verheelen, dat Hoofdstuk XX, beginnende op bladz. 296 (op bladz. 312 staat bij vergissing nog eens Hoofdstuk XX), de handeling ophoudt en den indruk bederft; zoo als er ook in de vier laatste Hoofdstukken zeker geene klimming is. Het einde van JOHN BARTON had, dunkt ons, anders kunnen en moeten zijn. Hij eindigt met veel te groote spraakzaamheid voor zijne situatie, en dat Mr. CARSON hem vergiffenis schenkt, is niet natuurlijk. Met uitzondering van het sterftooneel der ongelukkige ESTHER, is al wat na de redding van JEM, de herstelling van MARY, en de wederkomst van JOHN volgt (van bladz. 268 af), te vlugtig en flaauw voor het gespannen gevoel en de opgewonden verwachting der lezers.

De Vertaler heeft zich verdienstelijk gekweten; maar hij onthoude, dat men den man eener vrouw van geringen stand, althans in burgerlijken stijl, haar man noemt en niet haar echtgenoot. Dat verkeerde deftige heeft hier ook de teekenaar. Op 't vignet ziet men een paar dames, in een rijk gemeubeld vertrek, die MARGARET en MARY, twee arme kinderen van behoeftige fabriekwerkers in der eerste schamele woning, moeten verbeelden!! — Papier en druk zijn goed.

Geene rozen zonder doornen. Een zestal verhalen uit het dagelijksche leven. Met gekleurde Platen. Te Amsterdam, bij G. W. Tielkemeijer. *In kl. 4to.* ƒ 1-60.

Een allerliefst prachtwerkje, uitmuntend geschikt voor een geschenk aan uw dochtertje bij hare verjaring of op St. Nikolaas- of Nieuwejaarsdag. Het is moeijelijk te

zeggen wat meer lof verdient: de degelijkheid van den inhoud of 't behagelijke van den vorm. De uitgever heeft gezorgd voor eene smaakvolle uitvoering. Pracht blinkt u te gemoet; doch zonder overdaad. De inhoud verdient de lezing. Gij vindt er zes verhalen, allen leerzaam en onderhoudend, en elk met een plaat versierd. De Schrijver heeft er slag van, te vertellen, en zaden van godsvrucht in het hart te strooijen. Wij durven dit kindergeschenk onvoorwaardelijk als een zeer lief en nuttig boekje aan te bevelen en wenschen den uitgever een goed debiet.

De echo der laatste woorden van Koning WILLEM II, *door* G. BUYS, AZ.

»Ik gevoel mij de krachten ontzinken."

Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1849. *In gr. 8vo. VIII en 52 bl. f* :-60.

Het spoedig afsterven van den beminden Koning WILLEM II heeft menige pen in beweging gebragt, zoo als het menig gemoed trof. De Schrijver heeft des Vorsten laatste woorden opgevangen en geeft er een statigen weerklank op, als nagalm van menschelijke broosheid, vergankelijkheid en nietigheid. Hij verkondigt ze aan alle rangen en standen, aan jongelingen en grijsaards, aan gunstelingen der fortuin en kinderen des onspoeds. De greep is niet ongelukkig: de nietigheid van den mensch verkondigd door een Vorst, die als van den troon in het graf stapt, maakt sterker indruk, dan wanneer ze ons toeklinkt van een sterfbed in de woning der armoede. De Schrijver heeft een ernstig gemoedelijken toon aangeslagen, en, ofschoon eenigzins lang, de nagalm is allezins waardig opgevangen en in de harten bewaard te worden.

BOEKBESCHOUWING.

De verkondiging des Euangeliums aan alle volken, de voorwaarde van de wederkomst des Heeren en van de voleinding der wereld. Opwekkende rede door AB: DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1849. *In gr. 8vo. f* :-50.

Een model van Christelijke welsprekendheid! — In de keuze van het onderwerp zoo wel als in de verdeeling der stof; in den belangrijken inhoud evenzeer als in den keurigen vorm is de meester te herkennen. — De eenvoudige en toch zoo treffende inleiding is regt geschikt, om reeds terstond de aandacht te spannen en belangstelling te winnen voor het woord, dat is opgeteekend in MARCUS XIII: 10: *Het Euangelium moet eerst gepredikt worden onder al de volken.*

De beschouwing van den tekst in zijn verband en de toelichting van die uitspraak des Heeren banen den Redenaar den weg tot de stof zijner verdere overdenking: *De verkondiging des Euangeliums aan alle volken de voorwaarde van de wederkomst des Heeren en van de voleinding der wereld.*

»Bedrieg ik mij niet," zegt de Hooggeleerde Spreker, »dan ligt daarin een *waarheid*, een *bevel*, een *belofte* »opgesloten; een hooge waarheid, een heilig bevel, een »heerlijke belofte." En zietdaar wat ons vervolgens wordt ontvouwd.

Referent had het voorregt, den door hem hoogvereerden man die heerlijke rede te hooren voordragen in de Algemeene Vergadering van het *Nederlandsche* Zendeling-Genootschap te *Rotterdam*, den 18 Julij 1849. Dat zij den diepsten indruk maakte op de digt ineengedrongen menigte, die het ruime kerkgebouw vulde, kunnen allen getuigen, die daar tegenwoordig waren. De beroemde prediker, die zoo uitnemend de schoone maar tevens

moeijelijke kunst verstaat, door THEREMIN naar waarheid *eine Tugend* genaamd, was dien avond in zijne volle kracht. De bezielde en bezielende woorden, die van zijne lippen vloeiden, stortten ons nieuwen lust en opgewektheid in, om ter bevordering der heilige zaak, waaraan het *Nederlandsche* Zendeling-Genootschap is gewijd, naar vermogen mede te werken. — Het hoog gewigt dier zaak begint men in onze dagen meer en meer te beseffen; maar algemeener, dan thans nog, moet de deelneming worden. Ieder, die lid der Gemeente van CHRISTUS is, behoort van zijne roeping doordrongen te zijn, om tot de verkondiging des Evangeliums aan alle volken bij te dragen. — Dat de verspreiding der aangekondigde rede aan de verlevendiging dier erkentenis bij de *Nederlandsche* Christenheid dienstbaar zal zijn, wenschen en verwachten wij. Daarom verblijdt het ons, dat zij in het licht is verschenen. Zij kome in veler handen! — O, dat allen, die door hunne tijdelijke middelen de Zendelingstaak konden, maar tot hiertoe niet of slechts karig wilden ondersteunen, lezen en ter harte nemen, wat de dienaar van CHRISTUS, door heiligen ijver gedreven, hun toeroept!

»Zegt ons eens, gij, die met het goed dezer wereld »gezegend zijt, hoe veel zijt gij gewoon voor de Zende»lingszaak jaarlijks bij te dragen? Durft gij het ons, »durft gij het uwen Heer belijden, Hem, die toch in het »verborgen ziet, die weet, *wat* en *hoe* gij geeft, en die »eens wederkomt ten gerigte? O! Legt de hand op het »hart, en vraagt het u zelven af, met het oog op dien »Heer, die u kocht met zijn bloed, of gij dit voor Hem »kunt verantwoorden?" — — »Maar, er is zoo veel te »geven; ik ondersteun bijkans alle nuttige inrigtingen; »daar zijn anderen in overvloed, die wederom hunne gif»ten afzonderen tot bekeering der heidenen; mij zal men »niet missen. Neen voorwaar, u zal men niet missen. »Wat dit betreft, ga gerust heen! De Heer heeft u niet »noodig. Zonder u is het werk aangevangen, zonder u »zal het voltooid worden. Daar *zijn* anderen in over»vloed, grooten en geringen, armen en rijken, mannen

»en vrouwen, en dienstbaren zelfs en kinderen, die er »prijs op stellen deze heilige zaak te bevorderen. Gij »kunt gemist worden, gemist bij het bezaaijen van den »akker, gemist in onze zamenkomsten, waar wij den »wasdom afsmeeken....... gemist ook bij het feest des »oogstes! Maran-atha! De Heer komt! Zie toe, dat gij »niet beschaamd en verlegen voor Hem staat! — Neen! »uwe beschuldiging is ongegrond. Verdenk mij niet van »laauwheid en onverschilligheid ten aanzien van het Chris»tendom! Maar waartoe zoo veel moeite en kosten be»steed om in verre landen een arbeid te verrigten, dien »men althans eerst in zijnen naasten omtrek behoorde »te volbrengen? Wat al heidenen in onze nabijheid, mid»den onder het Christendom!" — »Het is zoo, Gelief»den! wij erkennen het met droefheid en schaamte. En »gaarne willen wij met u de handen inéénslaan, zoo het »u ernst is de inwendige zending tot bekeering der naam»Christenen te schragen. Maar zouden we ons daarom »aan de bekeering der arme blinde heidenen onttrekken, »die, verre van hier, zonder God en CHRISTUS in de we»reld leven? Ach! als zij wachten moeten, totdat de Chris»tenheid zelve gelouterd en gereinigd is, dan zullen zij, »naar ik vreeze, nog lang moeten wachten. Indien de »Apostelen de bekeering der heidenen hadden uitge»steld, totdat geheel *Jeruzalem* en gansch *Judaea* geloo»vig was geworden, tot op den dag van heden was nog »geen enkele heiden tot het Christendom bekeerd."

Waardige bijvoegselen tot de voortreffelijke rede, waaruit wij deze woorden overnamen, zijn de *Toespraken* van den Voorzitter Ds. J. TIDEMAN en van den *Brieller* zendeling W. HOEZOO.

Het leven van JEZUS *door Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Rotterdam. IIde Deel, 1ste Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In gr. 8vo. f* 5-:

Het was ingenomenheid met den belangrijken arbeid des hooggeschatten mans, die de pen van Referent be-

sturde bij het verslag, dat hij vroeger gaf van het Eerste Deel dezes werks. Hij wenschte daarom iets bij te dragen tot de regte waardering van een geschrift, dat naar zijn inzien voor Godgeleerden niet slechts, maar ook voor allen, die in de kennisse des Verlossers wenschen op te wassen, hooge waarde bezit. Geene andere bedoeling heeft hij bij de voortzetting zijner taak, waartoe hij zich thans nederzet. Die taak is intusschen niet ligter geworden. De rijkdom der stof, die de Schrijver in het Tweede Deel, dat wij aankondigen, te behandelen vond, maakt het moeijelijk daarvan een geregeld en beredeneerd overzigt, zoo als wij dit het liefst zouden doen, aan onze lezers mede te deelen, zonder in dit Maandwerk meerdere plaats in te nemen, dan ons kan worden toegestaan. Tot de hoofdzaken zullen wij ons moeten bepalen.

Dit stuk wordt geopend met een Voorberigt. Daarin troffen wij nog al een en ander aan, dat — ons niet beviel. Wij wenschen en verwachten, dat het bij eene tweede uitgave van het werk niet herdrukt zal worden.

Wij zijn nu, aan de hand des Schrijvers, genaderd tot de beschouwing van *het openbaar leven* des Heeren. Die beschouwing vangt hij aan met een *algemeen overzigt*, waarin hij zich ten doel stelde, het noodzakelijkste in het midden te brengen over den *vermoedelijken duur*, den *hoofdzakelijken gang* en de *beste verdeeling* der gebeurtenissen in dit tijdvak van JEZUS leven. Wij vermelden slechts, dat, naar het oordeel van VAN OOSTERZEE, het openbaar leven van JEZUS ongeveer *twee en een half jaar* geduurd heeft, — dat de ruwe schets van het beloop der gebeurtenissen ons voorkomt, met zorg door hem bewerkt te zijn, — en dat hij *drie* tijdperken stelt:

1. *Van* JEZUS *openlijke optreding tot den dood des Doopers.*

2. *Van den dood des Doopers tot de intrede te Jeruzalem.*

3. *Van de intrede te Jeruzalem tot het sterven des Heeren.*

Aan die verdeeling kunnen wij onze volle goedkeuring schenken.

In het stuk, dat voor ons ligt, wordt het *eerste tijdperk* behandeld. Het bevat zes-en-twintig Hoofdstukken, die men ook *tafereelen* zou kunnen noemen, waarin hij de resultaten van zijn wetenschappelijk onderzoek op zulk eene wijze mededeelt, dat zijn geschrift te gelijk eene hoogst aangename en tevens stichtelijke lektuur verschaft; terwijl hij bij voorkeur in *noten* heeft opgeteekend, wat hem voor Theologen in het bijzonder meer belangrijk scheen.

I. draagt tot opschrift: *de eerste vrienden*, en behandelt de Evangelische verhalen van de ontmoeting des Heeren met ANDREAS en JOANNES, SIMON, PHILIPPUS en NATHANAËL. Wij hebben aan den Schrijver twee bedenkingen voor te dragen. Had hier niet op den voorgrond moeten staan het oogpunt, waaruit hij in de inleiding verklaarde het leven van JEZUS te zullen beschouwen, namelijk, als het leven van den Stichter van het Koningrijk der Hemelen? — Over het algemeen zouden wij wel wenschen, dat VAN OOSTERZEE aan dit zijn plan getrouwer gebleven ware. Daardoor zou hij de aanmerking hebben kunnen voorkomen, die niet ten onregte is gemaakt, dat de tafereelen, die hij schetst, niet genoeg tot één geheel bearbeid zijn.

Een tweede bedenking betreft hetgeen hij zegt over de buitengewone wetenschap des Heeren, waarvan hij in zijne woorden tot SIMON en NATHANAËL eene proeve vindt. Hij meent, dat het Evangelie geen grond geeft, om Hem eene onbegrensde Alwetendheid gedurende zijn verblijf op aarde toe te schrijven, in de dagen, toen Hij hier beneden door de grenzen der menschheid beperkt was. »Maar daarentegen schrijven wij aan den Heer, krach»tens zijne goddelijke natuur, het vermogen toe, om dat »alles terstond te *kunnen* weten, ook het verborgenste »wat Hem tot bereiking van zijn doel, als Stichter van »het Godsrijk, oogenblikkelijk noodig was." Dus, met andere woorden: geene Alwetendheid, maar het vermogen om alles te kunnen weten. Wij moeten verklaren,

»Vatten wij alles te zamen, dan gelooven wij, dat alleen »zij, die bezwaren tegen de zondeloosheid van JEZUS *wen-»schen* te vinden, ze hier zullen ontmoeten. Altijd moe-»ten wij bedenken, dat zulk een bedrijf *niet op zich zelf*, »maar in verband met hetgeen wij van JEZUS' *gewone* »denk- en handelwijze weten, moet beschouwd worden; »ook hier verspreidt een blik op het geheel licht over »de bijzondere deelen. En wel verre van den Heer, die »de Joden beschuldigde, zelven aan te klagen, bewon-»deren wij zijne diepe wijsheid, die het hun terstond »deed aanschouwen, hoe Hij, die door den tweeden ELIA »voorafgegaan was, niet slechts redder, maar ook reg-»ter, niet slechts eene vriendelijke zon voor den opreg-»ten, maar ook een verteerend vuur voor den boozen »zou wezen."

Dat de Evangelist van de woorden des Heeren: *breekt dezen tempel af en ik zal dien in drie dagen weder opbouwen* de ware uitlegging gaf door de bijvoeging: *dit zeide Hij van den Tempel zijns ligchaams*, wordt, naar ons inzien, overtuigend bewezen.

IV. JEZUS *en* NICODEMUS. Hier vindt gij u het diepzinnig gesprek van den Heer met dien overste der Joden, volgens VAN OOSTERZEE doorloopende tot JOANNES III: 21 en handelende over den aard, de noodzakelijkheid en de wijze der geboorte uit God, medegedeeld en toegelicht. De Schrijver heeft zich bevlijtigd om den juisten *zamenhang* van het geheel aan te wijzen. Het komt ons voor, dat hij hierin zeer gelukkig is geslaagd. De resultaten zijner exegetische studiën geeft hij ons op zijne wijze, dat is, in den keurigsten vorm; terwijl hij alzoo over den zin en gang dier nachtelijke zamenspreking voor ons althans meerder licht heeft verspreid, dan menige uitvoerige *commentarie* dit deed. Ook de oplossing der bedenkingen, tegen de *geloofwaardigheid* van JOANNES verhaal gemaakt, mag voldoende heeten. En gaarne onderschrijven wij, wat hij ten slotte zegt: »Wel verre dan »van ons te ergeren aan het onbegrijpelijke, dat hier »voorkomt, herhalen wij met NICODEMUS: *Rabbi! gij zijt* »*een leeraar van God gekomen*, en met JOANNES: *Hij had*

»*niet van noode, dat Hem iemand van den mensch zou* »*getuigen.* Wij merken het met stille bewondering op, »hoe de Heer de vooroordeelen van zijnen tijd gekend »en de diepte der kwaal gepeild heeft, waarvan Hij als »geneesmeester optrad; hoe Hij reeds bij den aanvang »de bewustheid toont van de verhevenheid zijns per»soons, van het doel zijner zending, van den weg, die »de menschheid tot dat doel zou geleiden. En gelijk »wij de *bergrede* bij MATTHEUS eene verkondiging van de »grondwet zijns rijks voor het *uitwendige* leven kunnen »noemen, zoo vinden wij in het *nachtgesprek* bij JOANNES »die grondwet op het *innerlijke leven* toegepast met eene »juistheid en kracht, die ons eeuwig onvergetelijk blij»ven, en doen danken voor de lichtstralen, die uit dezen »stillen nacht voor de wereld opgegaan zijn."

Met nog meerdere ingenomenheid lazen wij: V. *De Messias in Samaria.* Het verstrekte ons tot eene nieuwe proeve, hoe uitnemend VAN OOSTERZEE de kunst verstaat, om zulke tafereelen vooral, als de ontmoeting van JEZUS met de belangwekkende vrouw, aan de JACOBS-bron bij *Sichem* hem aanbood, zóó te schilderen, dat wij eene heldere voorstelling verkrijgen van hetgeen ons de Evangelisten verhalen, en den Heer in al de verhevenheid en beminnelijkheid zijns karakters duidelijk voor ons zien. Alleen hadden wij gewenscht, dat hij de naïveteit, die de vrouw in hare vragen en antwoorden ten toon spreidt, nog meer had dóen uitkomen, om daardoor bij zijne lezers de overtuiging te versterken, dat dit verhaal niet kan verdicht zijn.

VI. *Het tweede wonder te Kana.* VII. *De eerste prediking te Nazareth.* VIII. *Komst van* JEZUS *te Kapernaum en roeping van vier discipelen.* Geleidelijk gaat VAN OOSTERZEE voort, de Evangelische berigten aangaande de opvolgende gebeurtenissen uit het leven des Heeren in eene aaneengeschakelde orde te verhalen, voor zijne lezers in het regte licht te plaatsen en te handhaven tegen de twijfelingen eener ongeloovige kritiek. In de drie genoemde Hoofdstukken hebben wij een schat van meer of min gewigtige beschouwingen over het vertrek van

JEZUS naar *Galilea*, de genezing des zoons van een Koninklijken hoveling, zijne optreding in de stad waar Hij was opgevoed, zijne keuze van *Kapernaum* tot het middenpunt zijner omwandeling door het Joodsche land, en de ontwikkeling van zijn plan eener meer geregelde werkzaamheid, door PETRUS, JACOBUS, JOHANNES en ANDREAS tot het vaste discipelschap te roepen, met de daarmede in betrekking staande wonderbare vischvangst. Ook over de chronologische en harmonistische vraagstukken, die zich hier aan den Schrijver voordoen, loopt hij niet vlugtig heen, maar behandelt die met zorg. Ieder, die aan de oplossing dier vraagstukken zijne krachten heeft beproefd, weet, hoe moeijelijk het is bij de uiteenloopende gevoelens tot eene beslissing te komen, die allen bevredigt, en aan geene tegenspraak onderhevig is. VAN OOSTERZEE zal daaromtrent het laatste woord wel niet gesproken hebben. Maar ook zij, die van hem verschillen, zullen erkennen moeten, dat hij zich niet willekeurig voor deze of gene opvatting verklaart, maar tot staving zijner gevoelens gronden aanvoert, die van naauwgezet onderzoek en niet zelden van zijn vernuft getuigen. Desgelijks aangaande de verhaalde gebeurtenissenzelve troffen wij hier wederom menige vernuftige opmerking aan. Wilt gij een enkel voorbeeld? Over de wonderbare vischvangst schrijft hij: »En dat wonder — »het is geheel geschikt om het viertal de geheel eenige »grootheid van den Meester te doen erkennen, die hen tot »zijne navolging noodigt. Het heeft geene plaats op een »gebied, dat buiten het bereik hunner beoordeeling ligt, »maar het behoort tot hun eigen beroep, en beter dan »iemand kunnen zij alzoo de grootheid der wonderdaad »peilen. Het wordt pas verrigt, nadat PETRUS een blijk »van zijn geloof heeft gegeven, door op het bevel des »Meesters de netten uit te werpen, zonder dat zijne be»rekening hoop gaf, om voorspoedig te slagen. Zoo lee»ren zij reeds aanstonds de groote voorwaarde des ge»loofs in beoefening brengen, waarvan het eeniglijk af»hangen zal, of zij de heerlijkheid van CHRISTUS met on»gedekten aangezigte zullen aanschouwen. En dat won-

»der — het stelt tevens hunne toekomstige levenstaak »hun schoon en treffend voor oogen. *Overvloedige vischvangst.* — Zietdaar het voorteeken van den rijken ze»gen, dien zij zullen ervaren, als zij eens op zijn bevel »het net des woords gaan uitwerpen in de onmetelijke »wereldzee. Overvloedige vischvangst *na een nacht van »vruchteloozen arbeid;* zoo hadden zij dan ook later niet »te vreezen voor verijdelde pogingen: de Heer beproefde »slechts het geloof in zulke uren, om het weldra te meer »te bekroonen. Overvloedige vischvangst *op een enkel »woord zijner magt:* neen, nu konden zij dan ook niet »twijfelen, of de Heer zou het hun aan niets doen ont»breken, en had meer om hun te geven, dan zij aan »het strand zouden achterlaten. Ziet zoo was de daad »van JEZUS in vollen nadruk *welsprekend*, en het ver»wondert ons niet, dat zij zonder aarzeling aan den »grooten Meester zich aansluiten, gelijk eenmaal ELIZA »op de roepstem des Thesbiters zijnen dagelijkschen ar»beid liet varen."

Nog stippen wij aan, dat VAN OOSTERZEE èn de genezing van den zoon des hovelings èn de vischvangst op het meer van *Genesareth*, als wonderen, niet van *magt*, maar van *wetenschap* beschouwt. Wij behouden ons voor, om deswege later iets in het midden te brengen.

Reis door Nederlands-Oostindië, in het belang der Evangelische zending. Door L. J. VAN RHIJN, *Afgevaardigde van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Met platen en kaarten. Uitgegeven ten voordeele van dat Genootschap. 1ste—5de Aflevering. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1849. *In gr. 8vo.* 240 *bl. f* 3-:

Wij leveren een tweede artikel over de *Oostindische* inspektie-reis van broeder VAN RHIJN, die thans weder op eene vaste standplaats in ons Vaderland het Evangelie verkondigt, en vergezellen hem door de Vorstenlanden tot *Soerabaja* en het *Tengersche* gebergte. Vandaar af

krijgt het werk eene hoogere belangrijkheid en de bepaalde kleur zijner zending. Hij doet nu meer uitkomen, wat hij verrigt heeft. Al dadelijk houdt hij ons bezig met zijne bemoeijingen omtrent het schoolwezen, waarin hij zich niet ongeroepen wierp, maar door hooger hand betrokken werd. De resident van *Menado*, namelijk, had vroeger alle godsdienstig onderwijs op de scholen, ook op die der zendelingen, dàt is, in hùnne partikuliere stichting, dus in hun eigen huis, verboden. Daarover waren van bevoegde zijde zwarigheden en klagten ingebragt. De Gouverneur-Generaal zond de daarover gewisselde stukken aan VAN RHIJN, met verzoek, om zijn gevoelen te doen kennen.

VAN RHIJN heeft een antwoord gegeven, dat zoowel hem als de zaak, die hij voorstond, vereert. Wat hij aantrof in de Gouvernementsscholen, is voldoende, om de ondankbaarheid en dwaasheid van menschen te betreuren, die, zoo als hier te regt wordt opgemerkt, de moeder van het kind scheurende, dat kind als arme wees eene eenzijdige rigting geven. Wij zijn het eens met den Inspektor, dat de mensch, wiens verstand alleen wordt gevormd, terwijl zijn hart, zijn gevoel en begeervermogen wordt verwaarloosd, niet opgevoed kan geacht worden. Hij wordt bekwaamd, afgerigt, om zijne daden zoo in te rigten, dat hij buiten het bereik van het strafwetboek blijve; bij voorbeeld, om als een fatsoenlijk man zich van wisselruiterij te bedienen, konkordaten te sluiten enz. Maar zal dit een volk gelukkig maken? Is dit eene opvoeding den Staat waardig? Wij zeggen er niets van; alleen beklagen wij het volk, welks regering voor de godsdienst op de school eene aandoening gevoelt, die veel heeft van watervrees. Voor die kwaal is de dood genezing! En toch wil men langs dien weg den *Heiden* en *Muzelman* beschaven en opleiden tot het Christendom. Wij komen er straks nog eens op terug.

Menig zendelingsvriend, die vroeger met BRUCKNER, zijnen arbeid en zijne teleurstellingen bekend was, zal de ontmoeting tusschen hem en VAN RHIJN aangenaam wezen.

Die waardige man is in de dienst des Heilands grijs geworden, en staat nu bijkans eenzaam en verlaten daar. Wij ondersteunen VAN RHIJNS bede aan de Doopsgezinde broederen in ons Vaderland; eene ondersteuning, zoo als hij vraagt, kan zonder sektegeest gegeven worden.

Wat de reiziger aanvoert tegen het doopen dier ongelukkige kinderen, waarvan hij gewaagt, heeft ons niet kunnen overtuigen, afgezien zelfs van ons eigen kerkelijk standpunt, waarop hij onze redenering welligt niet als geldig zou erkennen. Hij ziet zoo min als wij in de plegtigheden der Christelijke kerk eene bloote ceremonie; maar wij huiveren uit te sluiten, wat de Heer zekerlijk aanneemt. Of mag men denken, dat God onnoozelen uitwerpt, omdat zij uit eene ontuchtige gemeenschap geboren zijn? Wij voor ons, indien ons gevoelen gevraagd wierd; zouden liever zeggen: doet het een en laat het andere niet na! Doopt en zorgt dat de gedoopten een eigendom blijven van Hem, aan wien gij ze in het waterbad des woords hebt toegeheiligd. Wij zouden wel lust hebben onzen vriend VAN RHIJN te vragen, welk orakel hem »van een *erfvloek*" heeft ingefluisterd. De openbaring uit den hemel kent een liefhebbenden, vergevenden Vader, maar geen vloekenden God. En die Vader straft wel den zondaar, die zich niet behouden laat, maar heeft zijnen eengeboren Zoon gezonden, om allen, die gelooven, het eeuwige leven te schenken.

De lezer zal met genoegen den eerwaardigen Inspektor op zijnen togt volgen, met hem oudheden bezigtigen, vorstelijke feesten bijwonen, en te *Soerakarta* met den arbeid van onzen GUERICKE kennis maken. Een weemoedig gevoel beving ons, terwijl VAN RHIJN verhaalt, dat de letterkundige *Javanen*, die GUERICKE behulpzaam zijn in het vertolken des Bijbels in het *Javaansch*, en hem persoonlijk genegen zijn, nog niet de minste blijken gegeven hebben, dat de inhoud van het woord eenigen indruk op hun gemoed gemaakt heeft. Zal het hun dan gaan, als zoo menig Christen, die het woord Gods slechts als produkt van wetenschap behandelt? Waarom ligt bij zoo velen een afgrond tusschen hoofd en hart? —

Te *Soerabaja*, waar de reiziger een maand lang vertoefde, had hij gelegenheid veel waar te nemen en op te merken. Zijne ontmoeting met de Christen-*Javanen*, wier leiding sedert zeer gelukkig aan JELLESMA is toevertrouwd, en de geschiedenis van hunne bekeering tot het Christendom, geven hem aanleiding een onderwerp te bespreken, hier eigenaardig op zijne plaats: de »evangelisatie van *Java*."

Het is bekend, dat de Hooge Regering tot hiertoe nog geene bepaalde zendingsposten heeft toegelaten. Armzalige kleingeestigheid! wanneer zal dit zwarte blad uit de geschiedenis van ons vaderland worden weggescheurd? VAN RHIJN behandelt dit onderwerp bescheiden, vrijmoedig en kordaat. Hij geeft een voldingend antwoord op de volgende bedenkingen: dat de vrije Evangelieprediking onder de *Javanen* te ontraden is, omdat men door haar het fanatismus der *Mohammedanen* en bijzonder der priesters opwekt; terwijl eene vreemde natie de gelegenheid gretig zou aangrijpen, om het vuur der misnoegdheid te voeden en aan te blazen, en dat alzoo het behoud van *Java* voor ons land in gevaar gebragt zou worden; — Verder, dat zij, die nu zoo veel voor ons doen, en zoo gedwee zich onderwerpen, zich met ons te zeer zullen gelijkstellen en niet meer voor ons zullen werken, als zij Christenen worden, — en eindelijk, dat het te voorzien is, dat wanneer ons Gouvernement de Evangelische (Protestantsche) zendelingen op *Java* vrijen toegang geeft, de Roomsch-Katholieken met gelijk regt spoedig hetzelfde voor hunne Missionarissen zullen eischen, en dat dit eindelooze verwarring, twist en ergernis zou kunnen veroorzaken.

Op het laatste punt is ons de oplossing het zwakst voorgekomen. Hij wil het door schikking en verdeeling van grondgebied gevonden hebben. Maar tot op den huidigen dag is aan geene minnelijke schikking tusschen de beide afdeelingen der Christelijke Kerk te denken. *Rome* roeit nog liever Protestanten uit, dan dat het heidenen bekeert, omdat het in de eersten vijanden ziet. Het kan en wil tot geene schikking komen; want zij zou

eene erkenning van regten in zich sluiten. Maar wat daarvan zij, de Regering heeft het regt niet, om een van beiden of heiden te gelijk te weren. Alleen heeft zij te zorgen, dat geen inbreuk op de veiligheid van het Staatsgezag worde gemaakt. Zoo althans zouden de *Noord-Amerikanen* doen.

Met naauwgezetheid weegt hij de bezwaren, die er werkelijk voorhanden zijn tegen *Javaas* Evangelisatie, en hij vindt ze in de scheve stelling, waarin het Koloniaal Bewind is geraakt, waardoor het, ten koste van hoogere belangen, te zeer op de stoffelijke aangelegenheden van het moederland bedacht is. Wat VAN RHIJN over de oprigting der Gouvernementsscholen oordeelt, kan men reeds bij voorbaat uit zijn advies in de schoolkwestie van *Menado* opmaken. Hij staaft zijn gevoelen met de uitspraken der ervaring elders opgedaan. Wij gelooven, dat de zendelingen uit de Middeleeuwen wonderlijk zouden hebben opgezien, als PEPIJN of KAREL *de Groote* hadden goedgevonden, onze heidensche voorouders den CHRISTUS *niet* te laten verkondigen, en om elementaire scholen op te rigten, waar de naam des Heeren en zijn werk verboden was uit te spreken. Zouden dan de aanbidders van WODAN Christenen zijn geworden? Misschien redeneerkundige ongeloovigen, die hun vroeger bijgeloof bespotteden, maar geene behoefte gevoelden, dan om voor hunne bekwaamheid, den nieuwen God van het eigen ik, te knielen. Die wijsheid schijnt voor de verlichting der negentiende eeuw bewaard. Doch dit licht is al te hel om er onze oogen langer aan te wagen.

Een ander bezwaar ontmoet hij in het onchristelijk voorbeeld der *Europeanen*, waarover hij uit bescheidenheid zeer weinig zegt. Het is, helaas! ook overbekend. Het vermeerdert evenwel de achting voor die weinigen, die door hun gedrag een ander en beter voorbeeld geven, die VAN RHIJN niet verzuimt in zijn verhaal in gunstig licht te stellen. Het spijt ons, dat hij doorgaans de personen, die hij ontmoet, slechts met initialen aanduidt. Dit heeft voor dengene, die deze teekens niet weet te ontcijferen, iets spookachtigs. Wij houden het er voor,

dat het onbescheiden is, vertrouwelijk gevoerde gesprekken te laten drukken en onder het oog van 't algemeen te brengen, maar zien niet in, waarom de namen moeten verzwegen worden van personen, die een reiziger ontmoet. Die letters benadeelen het levendige van het verhaal. Wij kunnen het alleen toegeven, waar de reiziger iets ongunstigs moet mededeelen.

Een derde bezwaar geeft hij aan in het gebrek van hooger leven, dat de inlandsche, meestal *Maleisch* sprekende Christenen in zich omdragen. Het geloof alleen kan deze bezwaren overwinnen, en zal het doen, zoo ras het door heilig Pinkstervuur wordt ontgloeid en bezield.

Deze ernstige redeneringen, door bescheidenheid vriendelijk gestemd, worden alleraangenaamst afgewisseld door eenen uitstap naar het *Tengersche* gebergte en de schildering van natuur- en mythische tafereelen.

Treffend is weder daarna des vromen zendelings ontmoeting in het hospitaal te *Soerabaja;* behartigenswaardig zijn voorslag tot verbetering van het lot onzer Koloniale troepen. Ach! het is waar, die mannen zijn weinig geschikt, om de zedelijke eer van het moederland onder de inlanders op te houden. De meesten hunner verlaten reeds, met den doodelijken kanker naar ziel en ligchaam aangetast, *Europa.* Wat zal ze op *Java* genezen, verbeteren? De verveling, waarvan onze Schrijver spreekt, bespoedigt hunne zedelijke en physieke versterving. Wij zagen zoo menigeen het *Nieuwe Diep* binnenkomen, die van boord door het hospitaal heen grafwaarts werd gedragen. Bij enkelen slechts mogt het gelukken een vonk van hooger leven op te wekken. De *Oostindische* regering zou mogen gerekend worden zich verdienstelijk te hebben gemaakt bij de menschheid, indien zij eene proeve nam om de kwaal te stuiten; ten minste om diegenen, welke nog niet reddeloos bedorven zijn, te behouden. Zelfs de stoffelijke belangen der Regering moesten dit aanraden.

De vijfde aflevering brengt onzen Inspektor aan boord van een schoenerbrik van oorlog, waarop hij zijne verdere zending te gemoet gaat. Wij hopen hem weldra weder te zien en van zijne ontmoetingen te hooren.

H. J. H. S.

Proeve van een Juridisch Theologisch onderzoek, naar de veroordeeling van JEZUS CHRISTUS, *zoo voor den Joodschen Raad, als later voor den Romeinschen Landvoogd* PONTIUS PILATUS. *Door Mr.* J. H. VAN DER SCHAAFF, *Oud-Raadsheer bij het Provinciaal Geregtshof van Noord-Holland. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1849. *In gr. 8vo. VIII en* 126 *bl. f* 1-40.

Het zoude onheusch zijn, den ouden man, die in zijn 82e levensjaar tot de uitgave van dit reeds voorlang bij hem in bewerking geweest zijnde geschrift is overgegaan, deswege hard te vallen. Al ware het slechts om den godsdienstigen toon die in het werk doorstraalt, en de zamenstemming met de krachtige belijdenis van den voortreffelijken EWALD, waarmede de Schrijver besluit, zal het altijd eene goede lectuur opleveren, al bevat het onderzoek-zelf niet veel, wat den regtskundigen of godgeleerden beschouwer van CHRISTUS' lijden nieuw zal voorkomen, of al mist men soms die scherpzinnigheid van onderscheiding en oordeel, welke bij een onderzoek als dit behoort in acht genomen te worden. Voor de meeste christenen zal er nog veel uit te leeren zijn. De prediking der lijdensgeschiedenis wordt, vooral in de groote steden, zoo ellendig versnipperd, dat het onmogelijk is dezelve ooit in haar geheel te hooren verkondigen. Leest men dan een werk als deze Proeve, dan kan men althans een overzigt der geschiedenis bekomen.

Er is over het door den Schrijver behandeld onderwerp veel geschreven. Wij vinden hier reeds, behalve de *Nederduitsche* — *Engelsche* commentatoren, (waarvan de laatsten alleen globaal, massaal geciteerd worden), de werken aangehaald van VAN DER GOES, *Pilatus Judex*, 1681; Ds. J. ROEMER, *Proeve van onderzoek*, 1820; Ds. P. J. J. MOUNIER, *de Pilati agendi ratione*, 1825; en, hetgeen den Schrijver overal tot leiddraad schijnt verstrekt te hebben, althans bij hetgeen *juridisch* in zijn betoog heeten mag, het uitmuntend geschrift van DUPIN (de ouden)

Jézus devant Caïphe et Pilate, réfutation du chapitre de Mr. SALVADOR, *intitulé Jugement et Condamnation de Jézus*; waarvan de Schrijver de vertaling, van (den tegenwoordigen Raadsheer in 't Hof van Noord-Holland, des Schrijvers voormaligen ambtgenoot) Mr. J. M. VAN MAANEN, blijkt te zijn gevolgd. De Heer SALVADOR, een Fransch Israëliet, had namelijk in zijne *Histoire des institutions de Moïse et du peuple Hébreu* tot bewijs trachten te beweren, dat de veroordeeling van JEZUS door den Joodschen Raad, uit deszelfs standpunt beschouwd, vormelijk en wettig geweest was; de Heer DUPIN heeft dit krachtig en met uitstekend talent wederlegd; zoodat men welligt mogt vragen, wat nieuws de Schrijver daaraan nog zal hebben toegevoegd, te meer daar het niet blijkt dat hij van hem, in gewigtige punten, in gevoelen verschilt.

Omtrent het werk van den Heer VAN DER SCHAAFF valt dadelijk dit op te merken, dat hij zich niet op het regte standpunt plaatst van beoordeeling. Zoodra men op den voorgrond stelt dat JEZUS is de Heer en Zaligmaker, de heerlijke God-Mensch, gelijk het Evangelie hem verkondigt (§ 1.), — dan moet alle onderzoek naar de regtmatigheid eener door dien verheven Persoon ondergáne veroordeeling reeds van zelf wegvallen; dan kan dat onderzoek geen voor ongeloovigen overtuigend resultaat opleveren; terwijl de geloovigen het niet behoeven. De Schrijver had daarom beter gedaan, zich tot een *Juridisch* onderzoek te bepalen, en het *Theologisch* onderzoek, — dat is hier niet veel meer dan *godsdienstige beschouwing*, *uitwijding*, afgewisseld met aanhaling van geestelijke liederen, — aan de Heeren predikanten over te laten. Deze godsdienstige vooringenomenheid leidt tot gevolgtrekkingen, welke niet van onpartijdigheid en juiste voorstelling der zaak getuigen. Zoo bijv. beweert de Schrijver bl. 15, dat SALVADOR, »aan het goddelijk gezag van 't Evangelie geen het minste geloof weigert" — terwijl SALVADOR slechts *de historische waarheid* der Evangelische verhalen hypothetisch aanneemt, om de eenvoudige reden dat zij de eenige zijn, uit welke de geschiedenis kan worden geput, waarover SALVADOR 't oordeel vellen wilde. Zoo beweert

de Schrijver, dat vormen van regtspleging, waarachter een lange citatie uit het werk van SALVADOR wordt medegedeeld, § 2, door CAJAFAS en den Hoogen Raad zouden zijn geschonden; ofschoon die stelling meerendeels slechts op het stilzwijgen der Evangelisten omtrent de inachtneming dier vormen wordt gebouwd, en daarom op geen juisten grondslag rust, omdat de Evangelisten het doel niet hadden, te vermelden, dat de wettelijke of gebruikelijke formaliteiten al of niet waren in acht genomen. Zoo tracht de Schrijver aan te toonen, dat de Joodsche Raad onbevoegd zou geweest zijn, om van de beschuldiging kennis te nemen of te veroordeelen (§ 3), eene stelling, die waarlijk niet is vol te houden en door onderscheidene uitspraken der Schrift-zelve wordt wedersproken. Zoo is eindelijk de meening; dat de Joden JEZUS, na zijne verklaring dat Hij de CHRISTUS, de Zoon Gods was, — ingeval die verklaring onwaarachtig geweest ware — niet wegens Godslastering konden veroordeelen, onjuist te noemen, nademaal zij hier ook door den *Zoon Gods*, in den zin waarin JEZUS zich daarvoor verklaard had, hetzelfde verstonden, wat zij elders bij JOHANNES, H. V. vs. 18 te kennen geven, dat hij, *zeggende dat God zijn* EIGEN *Vader was, zich-zelven* AAN GOD EVENGELIJK *maakte*, ja (H. X. vs. 33) *zich-zelven* GOD *maakte* (*). — In een Juridisch onderzoek van een Oud-Raadsheer had men ook eene betere onderscheiding tusschen de twee verschillende verhooren, die JEZUS van de Joden ondergaan heeft, mogen verwachten: wèl erkent de Schrijver (Voorr. bl. V, en in § 6) eene dubbele regterlijke kennisneming, maar stelt het voor, of beide door den Joodschen Raad hebben plaats gehad: dit schijnt, vooral bij vergelijking van het Evangelie van JOHANNES, onjuist. Het eerste verhoor heeft plaats gehad voor den Hoogepriester alleen, of immers zonder den Grooten Raad; eerst na dit verhoor, en nadat de Raad in den nacht was zamengeroepen, is JEZUS 's morgens vroeg voor den Raad gebragt, zijn de

(*) Verg. DA COSTA. Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangeliën. D. II. bl. 354.

getuigen gehoord, en is de veroordeeling gevolgd. — De juiste volgorde der gebeurtenissen in dien vreeselijken nacht en opgevolgden nog vreeselijker morgen is moeijelijk na te vorschen, omdat de Evangeliën, elkander aanvullende, telkens nieuwe bijzonderheden bevatten, welke men niet altijd op de geschikte plaats weet in te lassen; maar hij, die zich aan een Juridisch-Theologisch onderzoek wagen wil, moet althans daaromtrent alles tot zekere mate van klaarheid weten te brengen; dit missen wij intusschen bij den Schrijver, zoowel wat de teregtstelling voor CAJAPHAS en den Raad betreft, als ook omtrent hetgeen bij PILATUS is voorgevallen (*). Wij vinden hier zelfs nog meer in het oog loopende onbestemdheid en tegenstrijdigheid. Vergelijkt men bl. 43, 63, 65 (eene citatie uit DUPIN) en 68, dan is het inderdaad twijfelachtig, of de Schrijver bedoelt, dat de Joodsche Raad werkelijk een formeel vonnis heeft gegeven, waarna de stadhouder (na eigen onderzoek) slechts een exsequatur had toe te voegen, dan wel of de Joodsche Raad geene uitspraak te doen had, maar alleen PILATUS een vonnis had te wijzen. Naar onze meening was de Joodsche Raad bevoegd tot het uitspreken van het doodvonnis, maar was de ten uitvoer legging afhankelijk van en toevertrouwd aan de zorg van de Romeinsche overheerschers. Nergens leest men dan ook, dat PILATUS een eigenlijk *vonnis* zou geveld hebben, zelfs niet op den Lithostrotos; het was slechts eene overgave van JEZUS om gekruisigd te worden. Volgens den Schrijver heeft het soms den schijn, alsof PILATUS, telkens als hij van JEZUS' onschuld getuigde, een vonnis zoude hebben uitgesproken! — Omtrent het oogmerk der verzending naar HERODES, voldoet ons de Schrijver evenmin; er blijkt niet, dat PILATUS JEZUS aan HERODES zond, opdat deze als bevoegd regter zou besluiten over het al of niet ter dood brengen, maar PILATUS wilde dat

(*) In het bovengemelde werk van den Heer DA COSTA vindt men die volgorde bl. 329, v., en bl. 358, v., met veel scherpzinnigheid aangewezen; doch de Heer VAN DER SCHAAFF schijnt dat werk niet te hebben gekend.

HERODES zich zou verklaren over de schuld of onschuld van JEZUS; ten einde voor zich een beteren maatstaf van beöordeeling te hebben. De geeseling wordt ook, onzes inziens, door den Schrijver niet uit een juist Juridisch oogpunt beschouwd. Wanneer men let op het: »niets *des doods* waardig.... zoo zal ik hem dan *kastijden* EN *loslaten*," dan blijkt daaruit ten duidelijkste, dat wij hier de geeseling als eene ligtere straf hebben te beschouwen, welke PILATUS den onschuldigen Heer, als ware het voor een ligter vergrijp, deed ondergaan, en waarmede hij dacht de Joden te bevredigen.

Het ontbreekt overigens niet aan aanhalingen uit het Romeinsche regt, die zelfs (zeer te onpas) worden aangetroffen ter plaatse, waar over de Joodsche getuigen, beschuldigers, regters gehandeld wordt!

Een curieuse bijdrage tot dit werk is het op bl. 112, v., in de noot, medegedeelde verdichte vonnis, hetwelk PILATUS zou gewezen hebben; waaromtrent de Schrijver zich nog de moeite gegeven heeft eenig onderzoek in het werk te stellen, van hetwelk het resultaat in een paar bijlagen (bl. 123—125) wordt medegedeeld, en waardoor het logenachtige van de opgave, omtrent de plaats waar dit stuk zou gevonden zijn, te allen overvloede wordt bevestigd.

Wij besluiten daarmede onze aankondiging, — zonder eene eigenlijke opgave te doen van den ganschen inhoud van het werk; doch men kan zich dien gemakkelijk voorstellen, wanneer men slechts bedenkt, dat de Schrijver de orde der lijdensgeschiedenis (gelijk hij zich die voorstelde) bij zijn betoog is gevolgd: wil men eene breedere inhoudsopgave, men zie bl. 8 en 9, waaronder de eenigzins zonderlinge rubriek van »voorloopige aanmerkingen" een gedetailleerde opgave voorkomt; wij vinden ze niet fraai genoeg om ze hier over te nemen.

Wat eindelijk de uitvoering van het werk betreft, die is zeer leelijk, niet wat den druk, maar wat de correctie en het papier betreft. Er is eene lijst van drukfouten achter het werk, waarop echter slechts een klein gedeelte voorkomt: wij willen er nog maar eene, als proeve, op-

geven: bl. 116, leest men van »eene *initio petincipii*" in plaats van »*petitio principii.*" Waarlijk de uitgevers hadden den ouden man in de correctie de hand wel mogen bieden.

Gaan wij eene nieuwe barbaarschheid te gemoet? Eene voorspelling van NIEBUHR. *Redevoering door* J. VAN DER HOEVEN, *Hoogleeraar te Leyden. Te Leyden en Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1849. *In gr. 8vo.* 47 *bl. f* :-50.

Deze redevoering werd, blijkens het voorberigt, door den Schrijver in 't begin van dit jaar opgesteld, en, na in verschillende Maatschappijen te zijn voorgedragen, op vereerend verzoek in het licht gegeven.

De aanleiding tot het vervaardigen van dit opstel was een brief uit *Berlijn*, waarin, onder afkeuring van de jongste revolutionaire bewegingen, de vrees werd geuit, dat de voorspelling van NIEBUHR: dat wij eene nieuwe barbaarschheid te gemoet gaan, wel eens kon bewaarheid worden.

De gang der denkbeelden in de redevoering is kortelijk deze.

Alles is wisselvallig; dus is ook de beschaving aan die wisselvalligheid onderworpen en maakt wel eens plaats voor barbaarschheid. Waardoor kan het nu veroorzaakt worden, dat: *vorige beschaving der volken door barbaarschheid vervangen wordt?*

Tot beschaving is vooreerst welvaart en een gerust bezit van eigendom noodig. Dit wordt door het communisme vernietigd.

Ten tweede wordt daartoe eene verlichte regering vereischt, die orde en wet handhaaft. Zulk eene regering vervalt, wanneer, gelijk in *Rome*, aan de soldaten, of, gelijk men tegenwoordig wil, aan het gemeen de oppermagt wordt in handen gegeven.

Ten derde wordt de beschaving door het onderwijs voortgeplant. Als dat verwaarloosd, of, gelijk tegen-

woordig, eenzijdig gemaakt wordt, vervalt de beschaving of zij wordt gebrekkig.

Ten vierde behooren Godsdienst en zedelijkheid tot het wezen van den mensch, en zonder deze is geen beschaving mogelijk. Met Godsdienst en zedelijkheid is het tegenwoordig treurig gesteld.

Een paar goede teekenen des tijds staan hier tegenover. *Frankrijk* wordt niet meer zoo onbepaald bewonderd, en de vaderlandsliefde is meer opgewekt. Ook hebben wij reden om te hopen, dat de Voorzienigheid wel met edele denkbeelden bezielde hervormers zal doen verrijzen.

Deze korte schets moge volstaan, om eenig denkbeeld van de redevoering te geven. Wij hopen, dat menigeen daardoor moge opgewekt worden, om die redevoering zelve te lezen. Een paar aanmerkingen moeten wij ons echter veroorloven.

Het komt ons voor, dat de Hooggeleerde Schrijver te veel aan zwaarmoedige denkbeelden heeft toegegeven. Onze veelgeroemde beschaving is eigenlijk in het bezit van betrekkelijk zeer weinigen; doch de massa is nog alles behalve beschaafd. Die massa gevoelt tegenwoordig hare kracht en zoekt zich te verheffen. Daarvan vreezen vele weldenkenden kwade gevolgen voor de beschaving; maar wij zeggen met SCHILLER:

Vor dem Sklaven, wenn er die Kette bricht,
Vor dem freien Menschen erzittert nicht.

Wij gelooven nog te veel aan het gezond verstand der volken, om, ook al laat men het vertrouwen op het bestuur der Voorzienigheid buiten rekening, anarchie als het eind-resultaat, waar alles heen leiden moet, te beschouwen. Wij verwachten veeleer, dat juist door die geweldige schokken de groote massa meer uit haren vroegeren sluimer zal ontwaken, en de beschaving, in plaats van te vergaan, juist algemeener zal worden. Het is wel meer in de wereldgeschiedenis aanschouwd, dat een strijd op leven of dood door een hoogeren bloei der beschaving gevolgd werd.

Ook het gemis aan Godsdienst komt ons minder onrustbarend voor. Dat er eene Oppermagt bestaat, die de wereld regeert, is zoo zeer in het menschelijk hart gegraveerd, en wordt zóó duidelijk door de natuur gepredikt, dat een geheel volk niet op den duur ongodistisch kan blijven. De vorm, waarin het Godsdienstig bewustzijn zich uitspreekt, moge veranderen; doch de Godsdienst is het wezen van den mensch, en daarom zeggen wij met ZEGEMOND in den BAETO:

Dies weet mijn toeverzicht geen gissingen te mak en,
Dat Godtheit emermeer uit het geloof zal raken.

Dit is ook door de ondervinding bevestigd, toen de Godsdienst door NAPOLEON met goedkeuring van het grootste deel der *Fransche* Natie hersteld werd. Dat er evenwel nieuwe hervormers noodig zijn, en dat zij zullen opstaan, gelooven wij met den Schrijver, en juist deze hoop draagt niet weinig bij, om ons gerust te stellen.

Ook op den vorm der redevoering hebben wij eene enkele aanmerking. Op bl. 13 en volgg. wordt gesproken over de vraag, of de beschaving een wezentlijk goed is. Deze redenering, hoe belangrijk op zich-zelve, is dáár, naar ons inzien, niet op hare plaats. Zij behoort eigenlijk in de inleiding.

Taal en stijl van de redevoering zijn zoodanig, als van zulk een Redenaar te verwachten was, en de uitgever heeft gezorgd, dat ook het oog van den lezer door een daaraan evenredig uiterlijk wordt bevredigd.

Letterkundige bijdragen tot de geschiedenis van den Tabak, de Koffij en de Thee, door Dr. G. D. J. SCHOTEL. *Te 's Gravenhage, bij* P. H. Noordendorp. 1848. *In gr. 8vo.* 213 *bl. f* 2-25.

In N°. XII van het vorige jaar werden de bijdragen tot de geschiedenis van den tabak beschouwd; wij ver-

vullen nu onze belofte, om ook uit die over de koffij en de thee iets mede te deelen. Het werk is zoo rijk in zaken, dat er veel aan kan worden ontleend zonder 't te verarmen; doch wij zullen spaarzaam te werk gaan. Of EZAU zijn eerstgeboorteregt aan JAKOB voor een aftreksel van koffij verkocht; of ABIGAËL geen geroost koorn, maar gebrande koffij aan DAVID ten geschenke gegeven; of HOMERUS de droefheid van HELENA door koffij verdreven; of VIRGILIUS de koffij onder den naam van *Colocasia* bezongen hebbe, laten we in het midden. Ook de overleveringen omtrent de ontdekking van de koffij in het Oosten en van de thee in *China*, en de schat van opgaven, betreffende de invoering en de geschiedenis dier algemeen beminde dranken in andere landen, gaan we voorbij. Alleen uit hare geschiedenis in ons Vaderland willen we hier en daar iets aanwijzen, den lezer ten genoegen, en om het werk te doen waarderen naar verdienste.

De koffij en de thee worden ieder afzonderlijk behandeld. — Op aandrang van den *Amsterdamschen* Burgemeester en Bewindhebber van de O. I. Compagnie, NICOLAAS WITSEN, deed JOHANNES VAN HOORN, Directeur-Generaal van *Neêrlandsch Indië*, den koffijboom uit *Arabië* naar *Java* komen. Dit gebeurde tegen het einde der XVIIde eeuw, doch de hevige aardbevingen van 1699 en 1706 vernietigden de plantaadjen in de nabuurschap van *Batavia*. In 1718 deed de latere Directeur-Generaal ZWAARDECROON nieuwe boomen uit *Arabië* aanvoeren. Omstreeks 1720 werd de koffijboom naar *Suriname* overgebragt. Het jaar, waarin men hier te lande begon koffij te drinken, is niet bekend. Op den inventaris van het zilverwerk, nagelaten door de in 1675 overleden weduwe van FREDERIK HENDRIK, vindt men geen koffijgereedschap; maar in 1689 waren te *Amsterdam* reeds koffijhuizen, zoo drok bezocht, dat de Regering er een impost op legde. Later begon men de koffij te gebruiken bij 't vannen ('t bezoeken der kraamvrouwen) in plaats van den gebruikelijken rijnwijn met suiker en kaneel, en vervolgens koffijgezelschappen (kransjes) op te rigten. Men dronk ze

aanvankelijk zoo wel met honig als suiker. De *Haagsche* hopjes werden uitgevonden voor of door den Thesaurier-Generaal HOP, die de koffij zonder water wilde gebruiken. Van lieverleê kreeg de koffij toegang tot de ontbijttafel; doch vele ouderwetsche deftige gezinnen bleven er, tot in de helft der XVIIIde eeuw, 't oud-vaderlandsche bier of mede verkiezen, en op vele dorpen kwam de koffij nog eerst veel later in zwang. In den beginne waren de geneesheeren schier algemeen voorstanders van de koffij, en velen schreven haar zelfs aan hunne zieken voor; doch later begonnen zij haar nut zoo wel in de geneeskunst als in het dagelijksch gebruik te betwijfelen. Ook de gevoelens van schrijvers en dichters liepen hemelsbreed uiteen. SAMUEL SYLVIUS bezong hare deugden in zijn uitvoerig gedicht: »de lof van koffi," waaraan wij de volgende verzen ontleenen:

Voor hoofdpyn, tandpyn, jigt en zinking, podagra,
Komt d' edle koffi-drank niet weinig ons te stå:
't Geneest amborstigheid, den hoest, benaauwden adem,
En wat de long meer, met zyn pypen, quaad omvadem,
't Bloedspouwen, fluimen en verstoppinge in de borst,
Wanneer de mensch het lyf tot énen ballast torst.
Maar 't is onmooglyk 't quaad in een reis quyt te raken,
Men moet volharden; want wat konstenaar kan maken
Op énen dag een groot en hérelyk gebouw,
Dat alle stormen van 't vernielen tarten zou?
De koffi-drank, ten top van eere alom te roemen,
Mag ik met reden wel der nieren balsem noemen,
Die 't nierslot opensluit, de taaie slym ontdoet,
En werkt, dat kolk en gruis ter lozing zakken moet.
Het alcali ontsluit de pypjes van de nieren,
En d' oli, die verzagt, gaat door de deeltjes zwieren,
Verdunt de lymigheid, en maakt die week en glad,
En smeert de lydingen van yder watervat,
Dat alle snydinge in een blik word weggenomen,
En 't groeien van den steen gestuit en voorgekomen.
Zoo iemands ógen zyn gelyk van éne mist
Betogen, dat hy zig somtyds in 't zien vergist,

Of in geen glans of gloed schept énig welbehagen,
Nog 't ligt der zonne, 't oog des hemels, kan verdragen,
En dat hy druipingen uit volle schalen loost,
In d' edle koffi is een veilige ógentroost.
Stond eerbaarheid het toe, te schryven voor de vrouwen,
Wat zy behoorden van de koffi-drank te houwen,
Een artzeny zoo goed, zoo heilzaam en zoo nut,
Die zulk een menigte van vrouwgebreken stut,
De zware stormen van den bloedstroom kan verzagten,
Natuurlyk opstopt, en dan weêr verwekt de kragten:
Maar 't zal wel best zyn, dat myn yver strykt en zwigt,
Om hier geen teder oor te quetsen met myn digt.

Van dien SYLVIUS zijn ons geene levensbijzonderheden bekend, maar 't in vele opzigten meesterlijk gedicht, een kort begrip van de eerste gevoelens der *Medici*, doet denken, dat ook hij-zelf de geneeskunst beoefend heeft. Geheel anders dacht VAN EFFEN, die menig blad van zijn Spectator aan de koffij heeft toegewijd. »Dat doodelijk en verderfelijk coffij- en theewater" — roept hij in een zijner vertoogen uit — »sleept er jaarlijks vele ter aarde: de meeste of een groot gedeelte van onze hedendaagsche moedertjes brengen een deel zwakke en krachtelooze schepsels ter wereld, omdat zij haar gestel reeds vroegtijdig verdorven hebben door het ordinaire vergift, en hoe meer die verderfelijke gewoonte de overhand krijgt, hoe ongelukkiger immers. Onze voorgaande eeuw heeft zeker in ons vaderland sterker menschen uitgeleverd als de tegenwoordige, en om daarvan overtuigd te zijn, beschouw maar eens die uitmuntende en veelvuldige afbeeldsels van onze voorvaderen, zoo als de meeste doelzalen der *Hollandsche* steden dezelve representeren. Wat ziet gij daar mannen met ruggen, en wat hebben zij koppen! Wat kleur ligt er op deze bollen! Hoe fors zijn armen en beenen gespierd! 't Zijn HERCULESSEN bij onze hedendaagsche saletloopertjes, en waarvandaan dit verval? Alleen door het misbruik van die geliefde coffy en thee." — »Wanneer rogge of tarwe in al te vochtigen of moerassigen grond staan, zoo komen zij in het

geheel niet voort," schreef een ander, »of zij leveren slechts stroo en geen zaad. Zoo gaat het ook met den mensch, die altijd drinkt en geen vaste spijze zoekt. Gelijk de vliegen, die geen vuur in zich zelven hebben, en alleenlijk door de uitwendige warmte bezield worden, bij gebrek van deze laatste wegvallen; zoo zijn ook de menschen, die te veel dunnen, warmen drank gebruiken. Zij onderdrukken hunne natuurlijke warmte en bederven hunne eigene vochten, om zich met vreemd vuur en vocht te ondersteunen." — Intusschen waren de koffijhuizen, die, omstreeks 1680, al spoedig in de groote en kleinere steden werden opgerigt, hier te lande gelijk elders (in *Frankrijk* vooral) de zeden bevorderlijk, daar zij het volk uit de tap- en klaphuizen lokten en oorzaak werden, dat het misbruik van wijn en sterken drank, waaraan grooten zoo wel als geringen zich schuldig maakten, aanmerkelijk verminderde. De eerste koffijhuizen hadden niets aan te bieden dan koffij, en stonden ook maar eenige uren van den dag voor de bezoekers open. Zij vonden hun ontstaan in *Engeland*, waar zij de vergaderplaatsen waren van de edelste vernuften. Meer bepaald naar het *Engelsche* modèl werd er een te *'s Hage* opgerigt in het korte Voorhout, over den tegenwoordigen schouwburg, en spoedig daarop ook het *Fransche* koffijhuis op het Plein. In de kringen, die er zich vormden, ontstond de lust om door tijdschriften den volksgeest te leiden, en men heeft er verscheiden zeer belangrijke werken aan te danken. Te *Amsterdam* stond in eene koffij- of collegiekamer voor den schoorsteen, met het jaartal 1707:

Die in deez broedrenkring met gratie wil verkeeren,
Die foppe of wordt gefopt en moet nog foppen leeren.

Een collegie, daar in 1788 opgerigt, kreeg naar dit opschrift eerst den naam en naderhand ook de plooi van het foppaadje-collegie. Scheltema was er van 1792 tot 1795 lid van, en leerde er veel, bij, jok en ernst.

De thee was, in het begin der XVIIde eeuw, onzen

vaderlandschen geleerden nog slechts bij geruchte bekend. Men wil echter, dat de *Hollanders* er de *Franschen* reeds omstreeks 1630 mede bekend gemaakt, en ze te *Parijs* toen verkocht hebben voor 30 livres het pond. Tegen het midden dier eeuw begonnen enkele geneesheeren haar voor te schrijven tegen de kramp en de koorts en als morgendrank aan te bevelen. Het meest kwam zij in trek door de philosophische geneeskunde van Dr. VAN HELMONT, die beweerde, dat het aderlaten zondig was, wijl God verboden heeft menschenbloed te vergieten. Zijne aanhangers en leerlingen gingen nog verder, beweerende, dat ook 't gebruik van purgeermiddelen zonde was, daar zij het bloed verminderen. Dezen artsen kwam de warme thee zeer te stade. Zij overreedden het volk, dat men door middel van de thee alleen zijne gezondheid kon bewaren, wijl zij het bloed verdunde, het zweet en de waterlozing bevorderde, de scherpe, zoute sappen en de steenachtige verhardingen ontbond, de ingewanden opende, de spijze hielp verteren, scorbut, jigt en podagra genas, in alle ziekten de hitte verkoelde en een zeker middel was tegen de koorts. — »Thee was een secreet voor alle sieckten en kranckheden, boven alles te achten wat de apotheek inhoud." — De ijverigste leerling van Dr. HELMONT was Dr. DECKER van *Alkmaar*, bijgenaamd BONTEKOE, naar zijns vaders uithangbord. De SANGRADOOS der eeuw noemden hem »het wonder der aarde, der artsen vorst, wiens schriften heilig waren, en met wien de artsenij stond of viel;" hetgeen niet belette, dat de liefhebbers van aderlatingen en purgeermiddelen hem voor een »snorker, weetniet, lijfdooder, plattert en windblazer" uitmaakten. In zijn berucht Tractaat »Gebruik en Misbruik van de thee," raadde hij aan, dat men 50, 100, ja 200 kopjes er van achtereen moest drinken, gelijk hij-zelf op een voor- en namiddag gedaan had. De beoordeelaar van zijn werk, in de *Haagsche* MERCURIUS, schreef: »dat BONTEKOE door het menigvuldige theedrinken zijne balsamieke sappen zoo zeer verdroogd had, dat zijne ge-

wrichten schenen te rammelen als castagnetten, wanneer hij voor den wind naar iemand toekwam."

»Vóór het jaar 1680," zegt de Heer SCHOTEL (bladz. 191), »is het mij niet gebleken, dat de thee, als drank, bij onze voorvaderen gebruikt werd; sedert kwam zij eerst bij enkele aanzienlijken, later bij den burger in zwang, en verdrong bij de eersten de spaansche en alsemwijnen, bij de laatsten de mede en het bier, de gewone dranken bij het vroegstic en het noenmaal. Hoe algemeener de thee werd, hoe meer zij in prijs steeg. Men gaf 40 tot 100, ja tot 120 gulden voor een pond beste thee; men droeg er roem op »een dunne tong te hebben, om ze wel te kunnen proeven. De vrouwen, hare dienstmaagden niet vertrouwende, togen zelve naar den theewinkel, lieten zich in de vinkepotjes proefjes zetten, en kochten na gekeurd te hebben. Hier en daar begonnen zij ook theegezelschappen aan te rigten. Te twee of drie ure na den noen, kwamen de gasten bijeen en schikten zich rondom de fraai verlakte, soms met zilver en *perle d'amour* (paarlemoer meent de Schrijver) ingelegde theetafels, waarop de porseleinen, met goud of zilver beslagen *Chinesche* of *Japansche* serviezen, waartoe vinke-, saffraan-, en theepotten, suikerdoozen, confituurbakjes met gouden vorkjes en walvischbeentjes behoorden, en waarvoor sommigen meer dan 100 ducatons hadden moeten betalen, hen wachtten. Na verschillende theesoorten uit de kleine proefkopjes gedronken te hebben, bepaalde men zijne keus en gebruikte men de thee uit grootere koppen met saffraan en suiker, doch zonder melk. Geurden de gasten op, dan was de thee goed, en de gastvrouw tevreden; men noemde deze opgeuringen (oplisspingen) *Haagsche* theecomplimenten. Geurden zij niet op, dan werd de thee veroordeeld. Na een tien-, twintig-, sommigen spreken van veertig- of vijftigtal koppen thee ingeslorpt te hebben, en daarbij een genoegzame hoeveelheid confituren en banket genuttigd te hebben, verscheen de brandewijnkom, met den grooten lepel of het afzakkertje, waarna de partij gesloten werd. Niet

minder raakte men door de porselein en thee, dan door de tulpen- en actie-manie in lij. Honderden begonnen in te teeren en menig burgermans inkomen raakte in de vaart. De smaak van den thee raakte yder bekend. — In *Holland* moesten alle heeren en jufvrouwen dagelijks een of tweemaal hun theetje hebben. Ook de gemeene man kon het niet ontberen, »ofschoon hij er zoo vies uitzag, dat de vreemde figuren, die hij met oogen en mond maakte, genoegzaam uitwezen, dat dit kruid niet voor hem in de wereld was gekomen, en dat de thee zich scheen te belgen, dat ze van zulke lompe schepsels gedronken werd." — »Thee kwam nooit te onpas, hetzij nuchteren, voor of na den noen, des avonds, wanneer ook gebruikt." — »Zij was nooit kwaad, altijd goed, in den zomer dienstig om te verkoelen, des winters om te verwarmen" — »Zij was eene groote bevordering van gezondheid." Enkele oude stijve burgers »konden het er niet mede kroppen; wilden zij tabackig water drinken, soo behoefde daertoe soo een grooten omslagh niet gemaeckt te worden." — »Thee drinken was een dertelheydt, tyd en geldquistingh, die noyt by soo veel andere in het land moest komen." — »Thee drinken was goddeloos, nutteloos; de thee onwaard, dat se van soo verre landen gebragt werd, en dat de gekken er soo veel voor uitgaven." Zij hielden 't met de meepot, »want thee drooght menschelyve uit, en maekt rimpeligh en oud, wat off anderen er van seggen mogen, dat sy langh doet leven." Sommigen stelden de porselein- en theemanie in hare belagchelijkheid ten toon in kluchtspelen, als de Belagchelijke Jonker (Amst. 1684), de Thézieke Juffers (Amst. 1701) of vermeldden »de aerdige voorvallen, die zich sedert weinig tijds tot *Amsterdam*, *Rotterdam* en *den Haag*, te *Utrecht* en elders op de koffij- en theegezelschappen, zoo onder getrouwden als ongetrouwden, hadden toegedragen, met al de *débauches* en ongeregeldheden, die onder het *pretext* dezer laffe dranken gepleegd waren," en berekenden de jaarlijksche schade, die door porseleinen en al de verdere poppenkraam, daartoe behoorende, werd veroorzaakt."

Met dit Oud-*Hollandsch* tafereeltje van den Heer SCHOTEL eindigen wij. — Tegenwoordig is de thee in ons Vaderland eene levensbehoefte, hoewel de geleerden nog steeds in gevoelen verschillen over hare nuttigheid. SASSENUS prees nog niet zeer lang geleden de voortreffelijkheid van de thee, en hare bewonderenswaardige verdiensten in de geneeskunde; Dr. VAN MAANEN schreef, dat het misbruik van koffij en thee, hoezeer het tot geen dadelijken doodslag zal leiden, echter, even als het misbruik van sterken drank, den ondergang van huisgezinnen bewerkt, en langzaam doodt. Wij gelooven, met den Schrijver, dát het gezegde van VOSMAER »matigheid in het gebruik van alles!" bij het gebruik van thee, ook van koffij, behartiging verdient, even als bij het gebruik van alle levensbehoeften. Maar wij zeggen den Eerwaarden SCHOTEL na:

Er is *ook voor de pen* van matigheid te spreeken.

Het weinige, dat we uit den rijken schat dezer letterkundige bijdragen hebben medegedeeld, zal wel voldoende zijn, om elken schrijver, kunstenaar en verzamelaar van verdienstelijke boekwerken te doen inzien, dat het in hooge mate belangrijk voor hem is, en in het algemeen begrijpelijk maken, dat hier eene lektuur wordt aangeboden even onderhoudend als nuttig, en ver te waardeeren boven die van zoo menigen onbeduidenden roman. Wij wenschen 't werk een ruimen aftrek en den Schrijver met den volbragten arbeid geluk. Moge de bijval, dien hij ontmoet, hem opwekken, om 't publiek op méér zulke proeven van zijne oudheidkundige nasporingen te vergasten.

C. G.

Boheemsche novellen, door UFFO HORN. *Te Amsterdam, bij* Johs. van der Hey en Zoon. 1849. *In gr. 8vo.* VI *en* 285 *bl.* *f* 2-90.

Het is zeer wel mogelijk, dat, na den gunstigen indruk der schilderij van *Nordstetten* en zijne bewoners,

deze novellen veler aandacht zullen trekken. De meeste menschen kennen tot hiertoe van de *Slavonische* volkstammen weinig meêr dan de namen; zoo dit niet reeds te veel is gezegd. De gebeurtenissen van de beide laatste jaren hebben ze levendiger ter sprake gebragt; en belangstelling in hunne zeden, beschaving en wijze van leven uitgelokt. Vandaar, dat eene aanschouwelijke voorstelling van de zeden en gebruiken dier volkstammen algemeen welkom zal wezen.

Daar heeft de Vertaler dezer novellen ongetwijfeld ook op gerekend. Men vindt hier tafereelen uit het Boheemsche volksleven ten platten lande, en dat is wèl gekozen; want het leven in de steden, de groote steden althans, is niet meer zoo karakteristiek afstekend, als het was vóór dezen. De algemeene *Europesche* toon wordt ook dáár meer en meer nagevolgd. Op het platte land, echter, blijft het eigendommelijke des volks langer en getrouwer bewaard.

Het is nu maar de vraag of deze novellen aan de verwachting des lezers beantwoorden? Zoekt hij aangename, levendige, losse, ook wel wat loszinnige vertellingen, dan zal hij het boek niet onvoldaan uit de hand leggen. De Schrijver verstaat de kunst, om zoo al niet de aandacht, dan toch de verbeelding zijner lezers te boeijen. Maar wenscht men met het eigenlijk *Boheemsche* volksleven innig bekend te worden; wenscht men dat oude, eenvoudige, sedert twee eeuwen gedempte, zoo niet vermoorde *Slavonische* volk te leeren kennen, dan zal men het werk slechts ten halve bevredigd digt slaan. Het eerste verhaal »de twee Studenten" en het laatste »de Paschhampel" voldoen eenigermate aan het oogmerk, doch »de ongelukkige Gouverneur" kunt gij even goed in *Duitschland* of elders plaatsen, en het badverhaal in het gebergte heeft insgelijks weinig bepaald *Boheemsch.*

De Vertaler heeft gemeend, ons beschaafd publiek dienst te doen met een paar novellen onvertaald te laten, »omdat we," zegt hij, »opregt gesproken, wanhopen moesten, haar in ons vaderland eene vriendelijke ont-

vangst te bezorgen. Het gaat daarin wat al te boersch, wat al te grof toe, voor onze meer gepolijste [meer zedelijke] lezers en lezeressen." Wij danken hem deswege; want zelfs in deze verhalen laat het moréle reeds vrij wat te wenschen over. Wij zijn er verre af van laag op kunst en beschaafde kunstenaars neder te zien, maar AUERBACHS IVO staat zedelijk veel hooger dan de JAKOB van UFFO HORN. En wat zullen wij zeggen van den Gouverneur, die, geroepen om een bedorven zoontje zoo niet op te voeden dan toch af te rigten, oogenblikkelijk op de dienstmaagd van het huis verliefd wordt, en te gelijk aan de moeder van het gezin eene onbetamelijke hulde brengt. AUERBACH heeft eenen *Lauterbacher* schoolmeester, die reiner, heerlijker uitkomt.

Men zegge niet, dat het in het *Schwartswald* anders gaat dan op het platte land van het onbeschaafde *Bohemen.* Dat zou eene dwaling zijn. Daarenboven AUERBACH heeft ook geene idealen geschapen, geene idylle gezongen. Hij doet de gebreken zijner dorpelingen sprekend uitkomen; doch kieschheid en zedelijke reinheid gaven zijn penseel de kleuren. Er moge bij de *Bohemer* dorpelingen meer ruwheid heerschen in spreken en handelen, maar dat sluit niet volstrekt onzedelijkheid in. Doch genoeg daarover. Wij gelooven gaarne, dat het den Vertaler gelukken zal, door deze novellen een kwalijk gemutsten in een vrolijker luim te brengen, en de muizennesten uit zijn hoofd te drijven; maar begrijpen niet, hoe hij door dit geschrift »goede en edele gedachten zal opwekken."

Druk en uitvoering laten niets te wenschen over. Het vignet stelt een echt *Boheemsch* tooneel voor, even vrolijk als de Schrijver het behagelijk vertelt.

Verscheidenheden betrekkelijk booze kunsten en wetenschappen, door eene phantastische wereld geschapen, en wel inzonderheid die der tooverijen en waarzeggerijen, zijnde eene rhapsodie van sprookjes van vroegere en latere dagen, uit onderscheidene schrijvers en mondelinge mede-

deelingen verzameld, door den Schrijver van de volksverhalen en legenden. IIde Deel. Te Kampen, bij K. van Hulst. *In gr. 8vo.* 316 *bl. f* 3-:

De breedvoerige titel duidt genoegzaam aan, wat men in dit boek zal aantreffen. Minder dan in het vroeger door ons aangekondigde eerste deel liggen hier de dingen dooreen. De waarzeggerijen met hare verschillende hulpmiddelen maken er den inhoud van uit. Sommige van die zijn algemeen — andere zeer weinig bekend. Het meeste heeft betrekking op de provincie *Groningen* en omtrek, en het boek verdient opmerking als bijdrage tot de geschiedenis van het bijgeloof en volksgeloof. Veel is er in, dat de opmerking verdient van den naspoorder der volkszeden, volksgewoonten en volkstaal, bijeengebragt uit allerlei boeken en boekjes, somtijds vrij zonderling aangehaald; zoo als de *juif errant* van E. SUE alleen onder den naam van EUGÈNE, Bladz. 185. De aanwijzingen van prognosticatie uit getallen en die uit kaarten volgens de beruchte *Mlle* NORMAND zullen bij velen zeker diepe aandacht wekken. Jammer, dat het grootendeels vermakelijke boek ontsierd wordt door uitvallen, die het vermoeden wekken, dat het geloof aan waarzeggerijen niet het eenige geloof is, waarboven de Schrijver (onder de letters T. te U gemakkelijk te onderkennen) zich verheven acht. Ten minste wij gelooven niet, dat iemand van gezond verstand ons zal betwisten, dat onbepaald afkeuring verdienen, zinsneden als op bladz. 13: »In het heerlijke uitspansel, dat onbegrensd heelal, schreef God-zelf zijnen grooten naam in vlammend schrift, en gij zwartrokken predikt ons steeds uit onbegrijpelijke woorden van zwarte letters, door menschenhanden op ellendig papier van lompen afgedrukt (*), uit een duister boek, vol ongeregtigheden en tegenstrijdigs." Daar behoeven wij niets bij te voegen.

(*) Dus juist zulke letters als op juist zulk papier door juist zulke handen gebruikt zijn, om dit boek van T. te drukken! Ref.

Taal en stijl zijn vrij slordig. Het boek eindigt met deze zielroerende peroratie, na hoogklinkende woorden over politieke vrijheid: »Rust niet voor en aleer gij hebt wat het uwe is:

Licht naar waarheid,
Vrijheid en openbaarheid,

en gelijke regten voor allen en in alles!"

Goeden nacht van de Armen aan de Rijken. Dichtstukje van H. TOLLENS CZ., *uitgegeven ten voordeele van de behoeftigen. Te Rotterdam, bij* H. Nijgh. 1850. *In gr. 8vo.*

Voor dit »goeden nacht" is geen prijs bepaald, doch er wordt menig zwaar boekdeel uitgegeven en drok verkocht, dat zoo veel niet opbrengt als deze poëtische kleinigheid van vijf wijdgedrukte bladzijden. Maar 't behoeft niemand te verwonderen. »*Le Bienfaisant charme*" zegt VOLTAIRE, en 't is waar. Er is iets betooverend aanminnigs in de gedachte aan die Rotterdamsche vrouw (M. C. heet ze volgens 't voorberigt), die, onder den invloed van haar menschlievend hart, op den gelukkigen inval kwam, om den dichter eene wijze van verkoopen voor te stellen zoo nieuw in zich-zelve, als uitlokkend voor hem, en algemeen nuttig voor de armen. De genius, die haar 't gelukkig denkbeeld had ingestort, bestierde ook hare pen toen ze den Heer TOLLENS verzocht, om nog eens eene soort van »bedelbrief" te schrijven voor de hulpbehoevenden. De dichter kon, zegt hij, den »roerenden toon" niet wederstaan, en schreef deze vlugtige coupletten — voor hem eene kleinigheid; maar het bleef er nu niet bij. Het Rotterdamsche fonds van weldadigheid DORCAS, misschien wel door dezelfde menschlievende dame daartoe aangezocht, bezorgde den druk en de uitgave dier coupletten voor eigen rekening, zoodat de geheele opbrengst gaaf, zonder aftrek van eenige kos-

len, door de hulpbehoevenden wordt genoten, en dat niet door de hulpbehoevenden van eene enkele stad of plaats; maar door allen, 't geheele land door, waar exemplaren genomen worden: op elke plaats zóó veel als de exemplaren, die dáár genomen worden, opbrengen. Het gedichtje is alzoo in alle plaatsen, ten minste in alle steden verkrijgbaar, en overal werpt hij, die een exemplaar er van neemt, in een armbus, wat hij den armen heeft toegedacht. En wie is er nu, menschenvriend en vriend van den dichttrant van TOLLENS, die een exemplaar niet gaarne nemen, en zelfs de dubbele waarde er van niet gaarne offeren zou, opdat een rijke vrucht beantwoorde aan het goede zaad; en de nieuwe wijze van verkoopen eene uitkomst voor de behoeftigen hebbe, waardig aan de drieledige *Rotterdamsche* vereeniging, die in dezen zoo gelukkig als lofwaardig zamenwerkt: de menschlievende dame met hare vernuftig-edele gedachte, de dichter met zijne fraaije coupletten, en 't fonds DORCAS met zijn geschenk in metalen; een geschenk hetwelk aanzienlijk mag heeten, als 't waarheid is, dat er reeds acht duizend exemplaren van het »goeden nacht" genomen zijn, en dat het fonds al de kosten van druk, papier enz., uit eigen kas betaalt.

Eene beoordeeling der coupletten, zoo als men die elders leverde, moet men hier niet verwachten. Al ware er iets op 't gedichtje aan te merken, wij zouden 't onbescheiden achten als we vergaten, dat het een vlugtig geschreven gelegenheidsstukje is, aan de armen geschonken. De dichter zegt zelf: »dat het zwarigheid inheeft, ten tweeden male op hetzelfde onderwerp iets nieuws zamen te stellen," — die zwarigheid is des te grooter, wanneer men de eerste maal in de behandeling van 't onderwerp zoo meesterlijk is geslaagd. Maar als we uitzonderen: »dan wij 't kunnen", in couplet 6, voor: »dan wij 't *ons* kunnen," en: »Ziet! 't" — Hoort! 't," in couplet 11, zouden we niet weten, wàt méér aan te merken op dit gedichtje, zoo vlugtig als 't is. En hoe zouden we, daarentegen, de schoonheden opsommen, die er

zich in aanbieden, en over welke, tot onderwijzing van jonge kunstoefenaars, gemakkelijk een boekdeeltje ware vol te schrijven; ofschoon de billijkheid ons gebiedt er bij te voegen, dat 't ook voor een gedeelte schoonheden zijn, zoo als ze niet in de verzen van den Heer TOLLENS alleen, maar in die van elk geboren, en door vlijtige kunstoefening gevormden dichter gevonden worden. Ten aanzien van 't eigenaardige der verzen van onzen beminden volksdichter kunnen we echter een enkelen wenk niet onderdrukken. Wij lazen onlangs weder ergens, dat 't geheim van dit eigenaardige in de *allitératie* en *antithese* ligt: — een magtspreuk voor welke in enkelen van des dichters stukjes misschien reden is te vinden, maar die door anderen volstrekt niet bevestigd wordt. Nemen we, b. v., de twee eersten dezer coupletten:

Een goeden nacht! een goeden nacht!
Gelukkigen, uw bed is zacht:
Gij moogt het hoofd op pluimen strekken;
Al kraakt de sneeuw, al vriest het fel,
Gij hebt het warm, gij hebt het wèl,
Die u met dons en wol moogt dekken.

Dat mag niet elk, die 't gaarne zou;
Zoo menig slaapt niet in van kou,
Die hongrig op zijn peul gaat leggen.
God gaf niet elk — Hij gaf niet ons
Een dek van wol, een bed van dons
Noch zoo veel stof om dank te zeggen.

Zien, hooren, herkennen we daar niet dadelijk TOLLENS? — Is dat niet geheel zijn gewone greep, toon, trant en smaak? — Doch waar vindt men hier die *allitératie* en *antithese?* Wij zoeken er die te vergeefs. De verzen zijn er echter niet anders, vooral niet minder om. Waarin ligt dan in *deze* verzen 't geheim van dat eigenaardige? — In *repetitie* en *gradatie*, naar 't ons voorkomt. Maar dan ligt 't geheim, in 't algemeen, ook in nog iets anders. In vers 6 is de *gradatie* veronachtzaamd; er

moest eigenlijk staan: »die u met wol en dons moogt dekken" —; dons 't laatst, wijl dons edeler is dan wol. Waarom zou hier dan staan: »die u met dons en wol moogt dekken"? — Om de *allitératie* »die u met dons" zal men zeggen. Maar wij gelooven aan eene andere reden: de muzijk van 't vers gedoogde 't niet; dat »dons moogt" hort en bromt tegeneen, en wij zouden meenen, dat dáárom de *gradatie* der stoffen hier aan de harmonie der letterklanken is opgeöfferd. Harmonie van klankschikking, bij keurige eenvoudigheid in woorden, en kernige, vaak gelijkmatige kortheid van zinsnijding onderscheiden, naar ons begrip, de verzen van TOLLENS veel méér, dan een vreemd gestadig terugkeeren van deze of gene zelfde poëtische figuur. Doch wat spreken wij enkel van den vorm?! — 't Geen die verzen, gelijk trouwens de verzen van ieder goed dichter, boven alles kenmerkt, ligt wel zéker in den geest, in de bijzondère opvatting en voorstelling der gevoelens en gedachten, die zij verzinnelijken, en van welke zij niet zijn af te zonderen.

Wij danken het liefdadig driétal, voor de armen. Ook de Boekhandelaren, die zich, in dit geval, de moeiten van het debiet zonder eenig voordeel schijnen te getroosten, verdienen lof en dankzegging. Moge de opbrengst van het klein, maar merkwaardig gedicht de verwachting alóm verre te boven gaan!

W.

LEONARD *en* LOTJE. *Dichtstuk door* E. W. VAN DAM VAN ISSELT. *Ten voordeele der noodlijdenden van den jongsten watersnood in Noord-Braband. Te Tiel, bij* Gebr. Campagne. 1850. *In gr. 8vo.* 32 *bl.* *f* :-50.

Dit lezende, komen KÖRNER en diens *Leyer und Schwert* ons voor den geest. De beminde spreker in 's Lands vergaderzaal, wiens naam dit kleine werkje aanbeveelt, behandelt met dezelfde liefde het zwaard en de lier. Als een vijand onze grenzen van buiten bedreigt, treedt hij, met het eerste, aan de spits onzer dapperen; en als een

waterwolf, aan de grenzen niet te keeren, in het hart onzer gewesten den weerloozen landman de vrucht van 't verledene en de hoop voor de toekomst ontrooft, en zijn huis en hof vernielt, grijpt hij in de snaren, om, als een andere AMPHION, door den invloed zijner toonen, weder woningen en welvaart te helpen bouwen op de plaats der verwoesting. Zoo deed hij, in 1827, met de eerste, zoo doet hij nu met de tweede uitgave van dit gedicht.

In eenvoudige, regt vloeijende verzen bezingt de dichter, nu zachtgevoelig, dan op krachtigen toon, de braafheid van LEONARD, de beminnelijkheid van LOTJE, en de gestrengheid van haren vader, die niet hooren wil van de liefde, welke hunne harten voor immer heeft vereenigd. Maar een doorbraak heeft plaats; ziekte belet den stuggen BLOEMHERT te vlugten; zijn afgelegen woning loopt gevaar van in te storten; op den zolder wacht hij, met LOTJE, van alle hoop op redding verstoken, den dood. Daar klinkt de roepende stem van LEONARD. Met gevaar zijns levens heeft hij, in een ranke schuit, de vereenigde woede van water en wind getrotseerd. Het huis wordt bereikt, het tweetal gered, en de vader legt dankbaar de handen der gelieven ineen, terwijl hij sterft.

Wij hebben dit ongesmukt, dichterlijk tafereel met groot genoegen gelezen. Tot eene proeve van den stijl en den versbouw ontleenen we aan bladz. 8 en 9 de les, met welke LEONARDS stervende vader afscheid neemt van den zoon, die aan zijn legerstede waakt:

Vrees God, en bid Hem aan, wat u op aard bejegen,
Hetzij Zijn hand kastijde, of dat Zijn hand u zegen.
  Verdoem geen evenmensch omdat hij anders denkt,
  En anders Gode dankt voor 't goede, dat Hij schenkt.
Vermij de onzinnigen, die Christen-pligt vergeten,
In 't oordeel Gods te treên zich dwaasselijk vermeten.
  Blijf aan uw vaderland onschendbaar vastgehecht,
  Vervul, als burger, trouw den pligt u opgelegd.
Zij regt en waarheid steeds uw vaste levensregel,
En 't eens gegeven woord een onverbreekbaar zegel.

Vereer hem dien zijn rang heeft boven u gesteld,
Zoo lang hij bij dien rang ook deugd en braafheid telt.
Wie de onschuld ook vervolg', wees gij haar tot een hoeder;
Een lijdend evenmensch vinde in mijn zoon zijn broeder.
Als dan die stond genaakt, waarop al 't aardsche scheidt,
Dan volgt een goede daad u nog in de eeuwigheid.
Eer haar, die onder 't hart u eenmaal heeft gedragen,
Uw liefde zij de zon, die op haar laatste dagen
Het zacht en koestrend licht van troost en vreugde schiet.
Vaarwel mijn Leonard! vergeet uw vader niet!

Schilderachtig is, op bladz. 21, de beschrijving van den winter en zijn vermaak.

De barre winter kwam, en schudde van zijn kleed
De dikke vlokken af. Het schittrend sneeuwtapeet
Bedekte alom het veld. Zijn adem stolt de vloeden,
En dáár, waar kortlings nog de snelle schepen spoedden,
Dáár is een vaste brug van spieglend ijs gelegd,
Die de oevers, hoe verdeeld, nu vriendlijk zamenhecht.
Nu staat ook de arbeid stil. De landjeugd vrij van zorgen,
Die 't heden blij geniet, denkt aan geen dag van morgen,
En zoekt de schaatsen op, en bindt ze vrolijk aan,
En zwiert met blijden zin langs de onafzienbre baan.

Doch genoeg om het gedicht eenigermate te doen kennen. — Op bladz. 23, reg. 7 v. o. is het woordje *in* uitgebleven. *Wanneer*, in regel 4 v. b. op bladz. 30, zal moeten zijn *als weêr*.

Wij bevelen de »LEONARD *en* LOTJE" zonder eenige voorbehouding aan, en wenschen, dat het edel oogmerk des dichters vervuld worde, en de opbrengst van het werk zoodanig zij, dat ze iets wezenlijks beteekene voor de noodlijdenden, tot wier ondersteuning zij bestemd is. W.

De zoon van den langen linnenwever. Eene geschiedenis voor jong en oud, door C. MÜCKE. *Naar het Hoogduitsch door* H. FRIJLINK. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1849. *In kl. 8vo.* 162 *bl. f* :-90.

De Bronswerker, of een onvermoeide arbeid komt alles te boven. door H. ZSCHOKKE. *Naar het Hoogduitsch door* H. FRIJLINK. *Tweede druk. Te Amsterdam, bij denzelfden.* 1849. *In kl. 8vo. f* : - 75.

MÜCKE is schrijver van de zonderlinge avonturen van den schout KLEMM en zijn neef TOLLE, op hunne spoorwegreis naar den *Bloksberg;* — ZSCHOKKE is schrijver van de uren aan de godsdienst gewijd. Hun beider rigtingen loopen hemelsbreed uit elkander, en zoo gaan zij dan ook in deze twee werkjes, hetzelfde doel zoekende, langs geheel tegenovergestelde wegen. Wij zouden tegen ons gemoed spreken, als we niet verklaarden te gelooven, dat de weg van ZSCHOKKE de eenige is, die naar het doel geleidt. Hoe spreekt die »Bronswerker" tot het verstand en gemoed. Wat menigte aangename lessen van levenswijsheid worden er in verkondigd, en bezegeld door de geschiedenis van den held des verhaals, met vader en zoon, ten goede; maar ook van andere handelende personen, tot hun verderf of ongeluk. Hoe boeijend, overredend, en aanlokkelijk om nóg eens, en nóg eens gelezen te worden is dat lieve boekje! Gewis niemand, oud noch jong, leest het zonder veel, zéér veel goeds er uit te leeren, en zoo levendig en diep in zich op te nemen, dat er tijden verloopen moeten eer het lieve nuttige boekje en zijne gulden lessen weder zijn uitgewischt. Eere hebbe ZSCHOKKE! Zijne assche ruste zacht, en zijn gedachtenis leve lang onder de menschen, die hij lief had! Gelukkig de man, die aldus tot zijne tijdgenooten spreekt, en het geheim verstaat, om den weg te vinden tot hunne harten.

Geheel anders MÜCKE. Hij geeft de akelige schets der onverstandige opvoeding eens eenigen zoons, door aartsdomme ouders van geringen stand en — de stuitende, walgelijke geschiedenis van dien jongen, die verleid, en verleidend, van kwaad tot erger komt, telkenreize zich wil opheffen, maar ook telkens als door de ijzeren hand van een onbarmhartig, onverbiddelijk lot, op nieuw wordt nedergestooten; een beminnelijk meisje — brave onschuldige dochter van gegoede, vrome ouders — als gade aan zijn

rampzalig lot verbindt; vader wordt van lieve kinderen, en toch, armer en armer, slechter en slechter, oorzaak wordt van de ellende en den beklagenswaardigen dood van velen. Een soort van doemeling, van wien de Schrijver ten slotte zegt: »Hij bezat van zijne jeugd af groot eergevoel en een aandoenlijk hart, en bij goede opvoeding had hij een gelukkig mensch kunnen worden; een man, die veel goeds gedaan zou hebben. Wat was hij geworden?" — »Hij hield zich voor een duivel, die nog niet in de hel kon, omdat het nog te vroeg was." Slagtoffer van wanhoop verdrinkt hij. Het leven van zulk een ongelukkige is eene marteling; maar het is ook eene marteling zulke historiën uit te lezen. Het afzigtige in de natuur brenge de schilder niet op het doek; het afzigtige in de zedelijke wereld, het duistere en stuitende in der menschen lotgevallen rake de Schrijver niet aan, vooral niet wanneer hij 't schouwspel er van aantreft bij den lageren stand. Wij kunnen dien »langen linnenwever" niet aanprijzen; des te meer den »Bronswerker," en doen overigens hulde aan het vertalers-talent van den Heer FRIJLINK, en aan de zorg, die hij draagt, voor eene goede uitvoering.

J. HERMAN DE RIDDER. *Een Nederlandsch geschenk voor den Vorst van Eutopia. Eene Voorlezing. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1848. *In gr. 8vo.* 34 *bl. f* :-40.

Was het om de nieuwsgierigheid te prikkelen, dat de Schrijver dien titel gekozen heeft? Hij moet dan weinig vertrouwen hebben gehad in de degelijkheid zijner landgenooten. Het onderwerp toch, dat in die weinige bladen behandeld wordt, verdient niet alleen de opmerkzaamheid van allen, die het met Koning en Vaderland wèl meenen, maar houdt ook, zonder twijfel, de aandacht van velen reeds bezig. Wij zouden den titel gaarne duidelijker hebben gezien, want het werkje van den boekhandelaar ontvangende, zouden wij het terug, in de gedachte, dat het eene *brochure* zou zijn van den een of

anderen politieken tinnegieter, en met dat soort van letterwerk verklaren wij niet veel op te hebben. Sedert zijn wij, door een onzer vrienden, op dit geschenk aan den Vorst van *Eutopia* nader opmerkzaam gemaakt, als betreffende de schandelijke onmatigheid onzer landgenooten in het gebruik van — *sterken drank.*

De inkleeding is geestig en de behandeling niet zonder vernuft. Wie het nog niet bezit, schaffe zich het werkje aan en make er kennis mede. Hij zal er uit zien, hoe verschrikkelijk veel kwaads die pest der maatschappij in *Nederland* berokkent; dat zij aanleiding geeft tot allerlei misdaden, die den mensch bezoedelen, ja dat kinder-, vader- en moedermoord het misbruik van sterken drank tot eerste oorzaak hebben.

Welke schatten van gezond voedsel, door God in zijne barmhartigheid geschonken, menschelijke verkeerdheid in een vergif voor de ziel verandert, kan uit de volgende opgave blijken, aan bladz. 19 ontleend.

In *Nederland* worden jaarlijks 25 miljoen kannen genever gedronken. Daartoe heeft men ten naastebij 680,000 mud koren noodig, waaruit 83 miljoen pond roggebrood kan gebakken worden. Verondersteld, dat één pond roggebrood genoeg is tot voedsel voor één dag, dan kunnen 227,397 menschen daardoor het geheele jaar gevoed worden. Het tot vloek van het menschdom in genever veranderde en in *Nederland* verbruikte »vloeijende vuur," zou, ingevolge de weldadige bedoelingen van onzen Schepper, als roggebrood verbruikt, *een tiende onzer bevolking kunnen voeden.* — Bovendien wordt tot die 25 miljoen kannen jenever nog gebezigd zoo veel garst, dat elf miljoen koppen gort daaruit zouden verkregen worden. Hoeveel voedingstof gaat reeds alleen op die wijze verloren!

De platen: *de flesch* en *de kinderen van den dronkaard* hebben in *Nederland* menigeen de oogen geopend; de Vereeniging tot afschaffing van sterken drank is sedert ruim zes jaren niet zonder zegen werkzaam; en toch — hoe vele duizenden landgenooten zijn nog aan het misbruik der verpestende sterke dranken verslaafd! In 1847 is daarvoor, zoo als uit eene berekening van den geachten Schrijver

blijkt, door ieder ingezeten van *Nederland* dooreengenomen, man, vrouw en kind, rijkaard en bedelaar, *vijf gulden* betaald. — Is het wel noodig hier nog iets bij te voegen!?

Opstellen ter vertaling in het Latijn, voor Etymologie, zoowel als Syntaxis, door C. W. VOLCKE, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct. Conrector der Latijnsche School te Zierikzee. Eerste Stukje, Etymologie. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1847. 122 *bl.* *f* :-50.

Id. Tweede Stukje. Syntaxis. Eerste Classe. 1847. 120 *bl.* *f* :-50.

Id. Derde Stukje. Syntaxis. Tweede Classe. 1847. 121 *bl.* *f* :-50.

Id. Vierde Stukje. Syntaxis. Derde Classe. 1847. 133 *bl.* *f* :-50.

Id. Vijfde en laatste Stukje. Opstellen tot oefening in den Latijnschen stijl. 1848. 113 *bl.* *f* :-50.

De redenen, welke den Schrijver hebben aangespoord tot het uitgeven dezer opstellen, worden in de voorrede van het eerste stukje opgegeven. Dáár zegt hij dat »een geleidelijke voortgang van het gemakkelijke tot het moeijelijke, en eene gedurige en geregelde herhaling van het reeds geleerde, de hoofdvereischten zijn van ieder leerboek in het algemeen en van eene verzameling van opstellen in het bijzonder." Niemand zal deze waarheid in twijfel trekken; *repetitio est mater studiórum* is een oud en algemeen als waar erkend woord.

»Voor zoover mij toch bekend is," aldus vervolgt de Schrijver, »bestaat er in onze taal geene verzameling van opstellen die aan de opgenoemde vereischten voldoende beantwoordt. Bepaaldelijk is het de Etymologie, welke mij toeschijnt, dat tot nu niet genoegzaam is behandeld, ofschoon eene grondige kennis van deze toch een onmisbaar vereischte is." De laatste woorden bevatten zeker

eene onbetwistbare waarheid; in hoeverre 't met de eersten het geval is, laten wij aan ieders oordeel over. Of de Schrijver zijn voorgesteld doel, om iets beters te leveren dan wij tot nog toe bezitten, bereikt heeft, zal uit eene naauwkeurige beschouwing van ieder boekje in het bijzonder blijken.

Eerste Stukje. Dit stukje bevat honderd vijftig *Themata*, waarvan twee-en-vijftig de *nomina*, vijf-en-negentig de *verba* en drie de *adverbia* behandelden. Jammer is het dat de Schrijver voornamelijk niet bij dit stukje, zoo als hij bij het vierde gedaan heeft, eene opgave der regels, zoo als zij in de *grammatica* van MADVIG, of zoo hij die niet goedkeurde, in die van een ander te vinden zijn, er heeft bijgevoegd. Hierdoor zoude het geheele stukje veel gewonnen hebben; onder anderen zoude het dan voor den leerling nuttiger geweest zijn, in *thema* zes, zeven en acht de opgave der *genitivi* achterwege te laten: *omne nimium nocet.* De *adiectiva anomala* in *thema* zeven-en-twintig zouden eene betere plaats gekregen hebben. De leer der *perfecta* en *supina* zoude bij eene verwijzing op MADVIG's Hoofdst. 17—20 zeker niet geleden hebben, enz. Ware het niet beter geweest in een leerboek de *i* in plaats der *j* te gebruiken in woorden, als *ianua*, *iocus* enz.? De leer der *coniugatio periphrastica*, welke in *thema* 145 en 146 wordt behandeld, zouden wij liever naar de Syntaxis verbannen zoo als MADVIG dit ook gedaan heeft, zie § 116 en § 382—385. Deze hier te behandelen, zoude den leerling reeds vroegtijdig in den waan brengen, (om het eerste voorbeeld in *thema* 145 te kiezen) dat *laudabo* en *laudaturus sum* hetzelfde beteekenen. De achter dit stukje gevoegde woordenlijst van bladz. 105—122 is vrij volledig.

Tweede Stukje. In het narigt, waarmede het boek begint, ziet men ten duidelijkste hoe veel beter het zoude geweest zijn, indien de geleerde Schrijver eene bepaalde *Grammatica* tot rigtsnoer had genomen. Immers de daarin opgegeven regels zijn onvolledig: bijv. *Als sum in den acc. cum inf. staat, staat het volgende substantivum of adjectivum ook in accusativo.* Zoude dit niet met alle *verba substantiva* het geval zijn? *Bij si, nisi en bij quum, als*

het beteekent als, toen, wanneer, staat bij het impf. en plusqpf, de conjunct. Is dit algemeen waar? Men zie over het gebruik van *si* en *nisi*. MADVIG § 380 en 381. Zal men bijv. het volgende uit *thema* 179, *indien gij met mij gaat, zal het mij aangenaam zijn*, niet moeten vertalen *si mecum ibis* enz.?

Dit stukje bevat honderd vijftig *themata*, welke allen de eerste regels der *syntaxis*, als *praeposities, accus. c. inf, ablat. absol. interest* en *refert* enz. behandelden. De geleidelijke voortgang, waarvan door den Schrijver in zijne voorrede op dit stukje gesproken wordt, hebben wij vergeefs er in gezocht. Over het algemeen zullen de *themata* van dit stukje nut stichten, omdat de meest eenvoudige regels door een overgroot aantal voorbeelden diep in het geheugen der leerlingen geprent worden. Evenwel kunnen wij een paar aanmerkingen over de opschriften van sommige *thema's* niet achterwege laten. De uitdrukkingen *gerundium in di, do, dum*, pag. 43, geven den leerlingen een verkeerd denkbeeld van de *gerundia;* deze zijn immers, wat het taalgebruik en de verbuiging aangaat, gewone *substantiva*. Hetzelfde geldt van *moeten door sum*, p. 47; *moeten* wordt nimmer door *sum* uitgedrukt. Deze beteekenis ligt in den vorm van het werkwoord, dat bij *sum* gevoegd is.

Derde Stukje. Wij vinden wederom in het narigt eenige hoogst onvolledige regels. Pag. V. *fuit Romae, urbe Italiae.* Wanneer bij den *genitivus* als plaatsbepaling eene appositie komt, dan moet die in den *ablativus* met in staan. MADVIG, § 320, aanm. 2. Hetgeen gezegd wordt van *interest: men zegt interest mea fratris tui of liever interest est mea, qui sum frater tuus,* betwijfelen wij of juist is. De eerste constructie zal de Schrijver bezwaarlijk met voorbeelden kunnen staven. Dit stukje bevat wederom honderd vijftig *themata*, waarvan men sommige wel zoude kunnen missen. Twee *thema's*, 365 en 366 handelende over den *dativus commodi* zijn in dit stukje geheel overtollig; ook de Schrijver zelf schijnt het daarvoor te houden, want hij vordert de kennis van dien regel vóór dat men de *eerste* thema van het *eerste* stukje vertaalt. Zie het narigt vóór het eerste stukje geplaatst.

Men mag van den leerling, die de opstellen van dit Stukje moet vertalen, verwachten, dat hij de hoofdtijden der *verba* kent; derzelver opgave in *them.* 322, 368, 419, enz. had de Schrijver kunnen sparen.

Vierde Stukje. Wederom hebben wij in dit een hondertvijftigtal opstellen. De meesten bevatten volzinnen, van *Latijnsche* Schrijvers ontleend; of de keuze van die Schrijvers altijd goed is geweest, meenen wij te mogen betwijfelen. Zoo is bijv. *thema* 455 overgenomen uit CURTIUS IX. 4: *thema* 481 met meerdere veranderingen uit CURETIUS III. 6: *thema* 485 uit NEPOS HANIBAL, cap. 10. enz. Kunnen nu zulke Schrijvers, waarvan de eerste zoo niet tot het laatst dan tot het midden der zilveren eeuw behoort, de tweede alleen in een slecht *epitome* van AEMILIUS PROBUS overig is; tot modellen van goede Latiniteit dienen? Doch men vindt ook vele gepaste voorbeelden uit CICERO, (*thema* 497) CAESAR, (515) LIVIUS (516) enz., in welker keuze de Schrijver gelukkig is geweest.

Vijfde Stukje. Dit stukje bevat een honderdtal opstellen, die, volgens den Schrijver, het aanleeren van den zuiveren *Latijnschen* stijl ten doel hebben. De meeste dezer opstellen zijn wederom van *Latijnsche* Schrijvers ontleend, of uit de brieven van MURETUS, die men gerust den jongelingen als voorbeeld van goede Latiniteit mag aanbevelen (bijv. *thema* 603, 608, 674 enz.). Bij dit Stukje heeft de Schrijver geen woordenlijst gevoegd, daar de leerling, die deze opstellen vertalen zal, wel eene genoegzame *copia verborum* zal bezitten om die te kunnen missen. Wij meenen echter dat een woordenlijst, bevattende *formulae loquendi* en uitgezochte spreekwijzen niet ongepast ware geweest.

Ten slotte kunnen wij gerustelijk zeggen, dat sommige dezer stukjes niet zonder eenig nut aan Latijnsche Scholen en Gymnasien kunnen worden aanbevolen; evenwel zal de onderwijzer uit al deze opstellen eene gepaste keuze moeten doen, om den leerling niet zeven honderd en vijftig opstellen te laten doorworstelen. Voor jonge lieden van minder aanleg zullen de duizendvoudige herhalingen zeer nuttig zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Het leven van JEZUS *door Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Rotterdam. IIde Deel,* 1*ste Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo. f* 8-:

(*Vervolg van bl.* 183.)

IX. *De bezetene in de Synagoge te Kapernaum.* Na eene korte voorstelling der gebeurtenis acht de Schrijver, volgens zijn vroeger gemaakt bestek, bij het eerste voorbeeld van een bezetene, die genezen is, zich geroepen, om over de kwaal en de genezing opmerkingen in het midden te brengen, die hem ook tot de behandeling van andere gelijksoortige voorvallen den weg kunnen banen. Hij verdedigt het gevoelen, dat er aan eene eigenlijk gezegde persoonlijke werking van *booze geesten* op de dusgenoemde bezetenen gedacht moet worden. Wij eerbiedigen zijne overtuiging, doch moeten zeggen, dat hij, naar ons inzien, de zaak niet tot helderheid heeft gebragt. Wij zouden hem wel eens willen vragen: *hoe* men zich die *persoonlijke* inwerking der Daemonen hebbe voor te stellen? »Zeker (zegt hij), wanneer men aan »*inwoning* van booze geesten denkt en die zoo letterlijk »opvat, alsof daarbij »twee of meer subjecten in een stof»»felijk organisme vereenigd waren," komt men tot ziel»kundige dwaasheden." — Wij vragen den geachten Schrijver, of hij zich hier niet aan *inconsequentie* schuldig maakt? Gij grondt uw gevoelen, zoo als gij beweert, op de uitspraken van JEZUS en de Apostelen. Gij meent, dat de accommodatie, die sommigen aannemen, den Heer onwaardig is. Maar welken grond hebt gij dan om de *inwoning* te verwerpen!? Er wordt toch van een werkelijk verdrijven en uitgaan der Daemonen gesproken; er staat met zoo vele woorden geschreven: »*En* JEZUS *bestrafte hem, zeggende: zwijg stil en ga uit van hem.*

En de onreine geest, hem scheurende, en roepende met eene groote stem, ging uit van hem. — Het komt ons ook voor, dat VAN OOSTERZEE, de accommodatie bestrijdende, dat woord te zeer in een ongunstigen zin heeft genomen, en vergeet, dat God-zelf zich zoo menigwerven schikte naar de vatbaarheid der menschen. Dat deed ook JEZUS gedurig, zich van de gewone volkstaal bedienende.

Wij hebben nog eene bedenking op de meening des Schrijvers, dat wij in de bezetenen eene werkzaamheid van het rijk der duisternis tegenover Hem, die tot verbreking van de werken des duivels verscheen, hebben op te merken. Hiervan is ons niets gebleken. Integendeel zou het bijna den schijn kunnen hebben, alsof de Daemonen werkzaam waren, om JEZUS als den Zoon van God bekend te maken. En de Schrijver zal toch bij nader indenken zelf wel moeten afkeuren, wat hij in een Noot op pag. 167 schrijft: »Waarom zegt hij: wat heb»ben *wij* met u te doen: zijt gij gekomen, om *ons* te »verderven? Er is slechts één bezetene, er schijnt slechts »een Daemon in hem geweest te zijn. Zoo vereenzel»vigt hij zich dan met de schare, die in de Synagoge »is, en wij vragen nog eens, waartoe die vereeniging? »Was het ook welligt, om verbittering te wekken tegen »JEZUS, en zijn leven in gevaar te brengen? Zeker zou »dit eene poging geweest zijn, den vasal van den helle»nist waardig." — Zulk eene manier van schriftverklaring bevordere VAN OOSTERZEE door zijn voorbeeld in ons vaderland niet!

X. *Verder verblijf van* JEZUS *te Kapernaum. Reize door Galilaea. Een melaatsche genezen.* XI. JEZUS *op het Purimfeest.* XII. *Een dag te Kapernaum na* JEZUS *terugkomst in Galilaea.* XIII. *Twee Sabbathdagen.* In deze vier Hoofdstukken behandelt de Schrijver verschillende gebeurtenissen uit het leven des Heeren in zulk eene chronologische orde als hem de meest aannemelijke voorkomt. De gronden, die hij hiervoor heeft, voert hij telkens aan, gelijk hij overigens ook nimmer nalatig is, om rekenschap te geven van zijne beschouwing der Evan-

gelische geschiedverhalen, waarop zijn geschrift ons inderdaad eene uitnemende commentarie verschaft. Dat hij hierdoor min of meer uitvoerig moest worden, spreekt wel van zelf; en het ware onbillijk, die uitvoerigheid te misprijzen, die van zijn streven getuigt, om een zoo volledig mogelijk tafereel van het leven des Verlossers, voor zoo ver wij het uit de Evangeliën kennen, te schetsen en daarbij gebruik te maken van den schat zijner wetenschap en al de gaven zijns geestes, waarover hij te beschikken heeft. Met moeite weerhouden wij ons, van de bijzonderheden, die VAN OOSTERZEE in de genoemde Hoofdstukken op zijne wijze ontwikkelt, aan onze lezers verslag te doen, op vele treffende opmerkingen, die hier voorkomen, hunne aandacht te vestigen en menige schoone bladzijde uit te schrijven. Doch wij moeten voortspoeden tot XIV. *De roeping der twaalf Apostelen.*

Wordt de vraag geöpperd: *heeft* JEZUS *zelf op een bepaald tijdstip zijns levens een twaalftal zijner Discipelen tot een gesloten Apostelenkring verheven, of zou dit getal ook langzamerhand en toevallig ontstaan zijn, zoodat* JEZUS *Discipelen pas na zijn vertrek van de aarde zulk een vasten kring hebben gevormd?* VAN OOSTERZEE blijft het antwoord niet schuldig en verdedigt het gevoelen, dat wij hier aan eene werkzaamheid van JEZUS-zelven hebben te denken. Hij stelt dan vervolgens het *doel* in het licht, waartoe de Heer dit twaalftal verkoos; verder aanwijzende, dat die keus door Hem eerst *zorgvuldig voorbereid* en toen *met wijsheid tot stand werd gebragt.* Om hiervan de *bewijzen* te leveren, neemt hij de gekozen personen in oogenschouw. Meesterlijk worden de twaalven met korte trekken geschetst. Eene enkele proeve. »Vooraan staat PETRUS, de man vol ijver en kracht, door »JEZUS bestemd om de rots der gemeente te worden; de »mond van den Apostelkring, gelijk JOANNES er het hart »van uitmaakte: vurig van geest, gelijk deze diep van »gemoed; altijd gereed tot den strijd, gelijk deze in het »lijden geduldig — en naast hem ANDREAS zijn broeder, »wiens persoonlijkheid minder te voorschijn treedt, maar »die niet minder blaakt van heiligen ijver, om anderen

»tot JEZUS te leiden." — Wij vermelden nog, dat, volgens onzen Schrijver, NATHANAËL en BARTHOLOMAEUS, d. i. de zoon van THOLOMAEUS, voor een en dezelfde persoon zijn te houden, — dat JACOBUS, *de zoon van* ALPHEUS of CLOPAS, een ander dan JACOBUS, de broeder des Heeren, is, en dat zoowel SEBBEUS als THADDEUS bijnamen zijn van hem, die bij LUCAS wordt genoemd JUDAS JACOBI, d. i. *zoon* van eenen (ons onbekenden) JACOBUS.

Uit drie opmerkingen omtrent dit twaalftal in het algemeen moet JEZUS wijsheid in de stichting van dezen broederkring blijken. — JEZUS kiest *eenvoudige maar aanvankelijk wèlgevormde menschen.* »Voorzeker, de Heer »had het niet duidelijker kunnen toonen, dat Hij een »koningrijk niet van deze wereld kwam stichten, en op »geene aardsche magt bij de vorming van zijn plan heeft »gerekend, dan door de keus van zulke discipelen. En »de Apostellijst staat daar voor alle volgende eeuwen als »opgerigt teeken, dat niet de rijkdom des geestes, maar »alleen de adeldom des gemoeds de hoogste maatstaf is, »waarnaar Hij de geschiktheid en waardij zijner dienaars »beoordeelt."

Hij kiest *weinige, maar zeer verschillende menschen.* »De voortvarende PETRUS ontmoet hier den diepzinnigen »JOHANNES, de nadenkende PHILIPPUS den ijvervollen ZELIOT, »de vurige JACOBUS den zwaartillenden THOMAS, de open»hartige NATHANAËL den ingetrokken JUDAS. Zoo voedt »JEZUS hen niet alleen met, maar ook door elkanderen »op, en doet het in eene duidelijke proeve aanschouwen, »dat het Evangelie zijns koningrijks zich aan ieder stand»punt van menschelijke ontwikkeling kan aansluiten en »voor ieders individuële behoeften ten volle berekend is."

Hij kiest *enkele uitstekende, naast verscheidene minder beduidende menschen en vereenigt die onderling tot ééne kleine gemeente.* — »Waren al de Apostelen mannen ge»weest, van wie eene eigenaardige opvatting en ontwik»keling der Christelijke waarheid had kunnen uitgaan, »gelijk dit met JOHANNES, PETRUS en PAULUS werkelijk het »geval geweest is, te scherpe verscheidenheid had der »eenheid schade kunnen toebrengen, en het eene licht

»ware welligt in *te* vele kleuren gebroken. — Zoo deden »dan ook hier, gelijk in later eeuwen, de minst sierlijke »leden geenszins de minste eer aan het klein en geeste»lijk ligchaam, terwijl enkelen daaraan tot oog, hand en »voet konden strekken."

VAN OOSTERZEE blijft ook niet achterlijk. om de *bedenkingen* te ontzenuwen, die tegen JEZUS wijsheid betrekkelijk den Apostelkring worden in het midden gebragt. Vinden sommigen de bijzondere *voorkeur* bedenkelijk, die de Heer aan *drie* hunner, PETRUS, JACOBUS en JOANNES, gegeven heeft; hij wijst aan, dat de genoemde onderscheiding *betrekkelijk*, *regtmatig* en *weldadig* geweest is. Maakt men aanmerking op den *voorrang*, dien de Heer bepaaldelijk aan PETRUS toekende, hij antwoordt, dat reeds de individualiteit van PETRUS hem een eigenaardigen voorrang schonk, die echter door den Heer nimmer zoo ver wordt uitgestrekt, dat hij heerschappijvoerder over het geloof der gemeente, of voorzittend bestuurder van den Apostolischen broederkring werd. — Eene derde bedenking, die billijker stof van zwarigheid schijnt op te leveren, betreft *de keuze van* JUDAS. »Hoe was het moge»lijk, dat Hij, die van den beginne af wist wat in den »mensch was, dezen duivel onder de Apostelen kon op»nemen?" — VAN OOSTERZEE waarschuwt tegen twee klippen: aan de eene zijde de meening van hen, die gelooven, dat de Heer zich in JUDAS *bedrogen* heeft, en aan den anderen kant het gevoelen, dat Hij JUDAS verkoos, *opdat* deze zijn verrader zou worden. Tegenover deze beide meeningen vereenigt hij zich met het gevoelen, »dat de Heer met de beste bedoelingen JUDAS, gelijk de »andere Discipelen, tot Apostel gekozen heeft, omdat Hij »naast groote gebreken den aanleg tot veel goeds en edels »in hem heeft opgemerkt; dat Hij bedoeld en beproefd »heeft, de eerste te overwinnen en den laatsten dienst»baar te maken aan de zaak van zijn Rijk; dat Hij, het »kwade in JUDAS ziende toenemen, hem niet met geweld »heeft uitgestooten, dewijl daardoor de mogelijkheid van »verbetering voor den ongelukkigen geheel zou zijn af»gesneden, maar zijn blijven gedoogde en de pogingen

»verdubbelde, om hem door liefde en ernst te behou-»den; dat Hij eindelijk, toen het geen oogenblik meer »twijfelachtig was, of JUDAS aan den duivel der geldgie-»righeid zijne ziele verkocht had, heeft toegelaten, wat »Hij zonder dwang niet verhinderen kon, en JUDAS, naar »diens eigene vrije keuze, als werktuig in zijn plan heeft »opgenomen, om zich in de handen zijner vijanden over »te geven." — Tot staving van de gegrondheid dezer opvatting wijst hij op den *aard van* JEZUS *hoogere wetenschap*; op *het karakter van* JUDAS; — (»hoe veel goeds »had zulk een man niet kunnen stichten, wanneer zijn »aanleg ten goede ontwikkeld was! Zelfs de wijze des »verraads is niet die van een volstrekt schaamteloozen; »zijn tragisch levenseinde vertoont ons geen worm, die »zich kromt, maar een kolossus, die tuimelt, en zijn »laatste bedrijf is dat van eene verscheurde, geenszins »van eene vuige, gemeene ziel. Wij kunnen de puin-»hoopen zijner Apostolische grootheid niet aanstaren, zon-»der zelfs daaruit tot den grootschen aanleg van het ge-»bouw te besluiten! Hemel en hel hebben om zijn bezit »als het ware gestreden: de hel triomfeerde, omdat zijne »zelfzucht de overhand behield, terwijl het leven zijner »medediscipelen door de liefde werd gereinigd en ver-»heerlijkt!") — verder op JEZUS *gedrag aangaande* JUDAS *gedurende zijn openbaar leven*. — (»Hij spreekt menig »woord, dat wel voor alle behoeften berekend, maar toch »voor JUDAS bijzonder toepasselijk was. — Zelfs de be-»paling, dat hij de beurs zou bewaren, kon tot zijne »opvoeding dienen, maar toonde ook duidelijk, hoe zeer »de Heer zich aan deze gelegen laat liggen. — Hij *ver-»gunde*, maar *dwong* hem niet om te blijven, en wat »meer is, hij gaf hem eenmaal de gelegenheid, om zon-»der verhindering den Apostelkring te verlaten"); — eindelijk vindt VAN OOSTERZEE in *de laatste levensuren van* JEZUS nog een vierde bewijs voor zijn gekozen gevoelen. »Over den man, in wien men zich *bedrogen* heeft, zal »men zich teleurgesteld voelen: had JEZUS JUDAS daar-»entegen *ten* verrader gekozen, wij zouden koele onver-»schilligheid in Hem ontdekken, waar Hij geschieden zag,

»wat niet anders *kon* of *moest*. Wij zien evenmin het »een als het ander."

»Ten volle handhaaft alzoo JUDAS den rang, dien de »Heer hem onder zijne getuigen toegekend heeft, schoon »hij op zijne eigene wijze getuigenis afgelegd heeft. Ver»kondigen de getrouwe elven door hun voorbeeld, hoe »hoog de mensch kan stijgen in geloovige gemeenschap »aan CHRISTUS, JUDAS strekt ten bewijze, hoe diep de »mensch kan zinken, die van CHRISTUS zich losscheurt. »Staan zij voor ons als getuigen, hoe CHRISTUS het arme »en zwakke heeft uitverkoren, in JUDAS is het te zien, »hoe Hij tot een oordeel in de wereld is gekomen, zoo»dat het kwade, hetwelk zich niet wil laten beteugelen, »zich weldra in volle kracht openbaren, van Hem afschei»den en waar het zijnen triomf schijnt te vieren, den »ondergang te gemoet snellen moet. Klinkt ons hunne »verkondiging luide in het oor: »deze is de CHRISTUS, »»de Zoon des levenden Gods," ook JUDAS is als getuige »van JEZUS onschuld gestorven, en zijn ontwaakt gewe»ten en hunne standvastige liefde stemmen in dezelfde »belijdenis te zamen, schoon op eindeloos verschillenden »toon."

»Gerustelijk durven wij dan ook beweren (zoo besluit VAN OOSTERZEE), »dat de keuze der Apostelen, zorgvuldig »voorbereid en met wijsheid tot stand gebragt, door *de »uitkomst ten volle geregtvaardigd is*. Wij kunnen onmo»gelijk de Apostellijst overzien, zonder den Heer te be»wonderen, die met zoo gebrekkige hulpmiddelen zoo »veel tot stand brengen kon. Terwijl de koning van het »Godsrijk hier voor ons staat in zijn hoog gezag, in »zijne diepe wijsheid, in zijne onuitputtelijke liefde, zien »wij in zijne eerste dienaren ons als in een zinnebeeld »voor oogen gesteld, zoowel wat gebreken nog zijne be»lijders op aarde ontsieren, als wat gewigtige bestem»ming hun aanvertrouwd is. En wij verstaan het, hoe »de Heer ook met een oog op deze kon spreken: »Ik »»dank U, Vader, Heer des hemels en der aarde! dat »»Gij deze dingen den wijzen en verstandigen verborgen »»hebt, en hebt die den kinderkens geopenbaard. Ja,

»»Vader, alzoo is geweest het welbehagen van u!"»

Dit Hoofdstuk is door den Schrijver blijkbaar *con amore* bewerkt. — Ons uitvoerig verslag er van kan ten bewijze onzer ingenomenheid strekken, terwijl wij vertrouwen, dat het overzigt-zelf die ingenomenheid ten volle regtvaardigt.

XV. *De bergrede.* De Schrijver had ook in dit gedeelte van zijn werk, naar het ons voorkomt, eene niet gemakkelijke taak. Er moet veel studie zijn vooraf gegaan, eer hij zich tot eene beschouwing van die rede des Heeren, zoo als dit hier geschiedt, kon nederzetten. Wij meenen hem den lof te mogen geven, dat hij zijne taak gelukkig heeft volbragt, en dat de resultaten, die hij hier levert, van zijne zorgvuldige voorbereidende studiën getuigenis dragen. — Na kortelijk zijn gevoelen ontvouwd te hebben, dat MATTHEUS en LUCAS *dezelfde* redevoering vermelden, beantwoordt hij de vragen: *wanneer, waar, voor wie* en *tot wat doel* die rede gehouden werd? Onmiddellijk na de roeping der Apostelen: op een berg in de nabijheid van het meer van *Genesareth*, die nog door de latere overlevering onder den naam van den *berg der zeven zaligheden* wordt aangewezen,—voor de Discipelen in het bijzijn eener talrijke schare,—bijzonder geschikt voor hen, die van den rang der Discipelen pas tot dien van Apostelen verheven waren, had zij voor alle verdere aanhangers des Heeren, ja voor geheel het volk eene hooge beteekenis. Zij strekte, om het met ronde woorden te verklaren, *wat Hij eigenlijk wilde.* Om verder tot zekerheid aangaande den *omvang* der rede te komen, die door MATTHEUS en LUCAS op eene zoo verschillende wijze is geboekt, geeft hij eerst een *overzigt* der *verhouding*, waarin beiden tot elkander staan; en stelt dan *vier* gevallen als mogelijk. »*Of* LUCAS *of* MATTHEUS heeft de oorspronkelijke bergrede, zoodat hetgeen »elk hunner eigendommelijks heeft, *niet* tot die rede»voering behoort; *of* elk heeft er een gedeelte van, zoo»dat wij, door de ineenvoeging van beider berigten, de »oorspronkelijke bergrede wedervinden; *of* beiden hebben »hier en daar uitspraken in de bergrede opgenomen, die

»behooren tot een ander historisch verband, en eerst »moeten afgezonderd worden, om alzoo den oorspronke»lijken vorm der bergrede te herstellen." — De drie eerstgenoemde veronderstellingen worden door den Schrijver verworpen, die het *vierde* gevoelen als het zijne erkent, en dus meent op *inwendige* waarschijnlijkheidsgronden te moeten bepalen, *wat* eigenlijk de inhoud dezer redevoering geweest zij. Doch VAN OOSTERZEE wil niet, dat deze *inwendige* kritiek willekeurig zal zijn; ook zij moet naar vaste regels beproefd worden, en hij acht zich verpligt de *beginselen* op te geven, volgens welke hij getracht heeft, uit te maken, wat al of niet op den berg is gesproken. Die beginselen worden achtereenvolgens genoemd, terwijl hij bij elk aanstonds zijne toepassing voegt:

1°. Uitspraken des Heeren, die door beide Evangelisten als deelen der bergrede worden opgegeven, hebben stellig tot haar behoord.

2°. Gezegden, die zoo naauw met onmiskenbaar echte gedeelten zamenhangen, dat zij naauwelijks anders dan gelijktijdig kunnen uitgesproken zijn, moeten als oorspronkelijke bestanddeelen der bergrede beschouwd worden, ofschoon zij slechts door één der twee verhalers daarin zijn opgenomen.

3°. Gezegden, die bijzonder spreuk- en kernachtig zijn en door één der beide Evangelisten tot de bergrede gebragt worden, kunnen daartoe zeer wel behoord hebben, ofschoon zij elders nogmaals voorkomen, en behooren daartoe hoogst waarschijnlijk, zoo het verband, waarin zij tot het overige der bergrede staan, althans niet hoogst onnatuurlijk is.

4°. Daarentegen is het zeer onwaarschijnlijk, dat de Heer ook langere, zamenhangende redeneringen op gelijke wijze, en in nagenoeg gelijke orde, zal herhaald hebben.

5°. Aangaande zulke uitvoerige redeneringen, die door MATTHEUS en LUCAS in verschillend verband geplaatst, en niet wel herhaald kunnen zijn, moeten inwendige gronden beslissen, welke rangschikking de meest aannemelijke zij.

6°. Waar MATTHEUS en LUCAS beiden gezegden des Heeren in de bergrede opgeven, maar in verschillende orde, daar moet de laatste uit den eersten verbeterd worden.

De slotsom van al zijne onderzoekingen is dan deze, dat in de bergrede bij MATTHEUS niets is gevonden, wat hem voorkomt daaruit genoegzaam stellig te moeten verwijderd worden, dan alleen het voorschrift des gebeds (VI, 9—15), dat elders in aannemelijker verband schijnt te zijn medegedeeld; terwijl hij in het berigt van LUCAS stof heeft om te vermoeden, dat enkele korte gezegden des Heeren (VI, 39, 40, 45) door hem tot de bergrede gebragt zijn, die waarschijnlijk elders behooren.

En nu overgaande tot de beschouwing van den aldus bepaalden inhoud dier rede, stelt hij zoo wel het geheel als de bijzonderheden in een helder licht, en deelt een schat van schoone en treffende opmerkingen mede, om zijne lezers te doen indringen in den zin en den geest van hetgeen de Heer heeft gesproken. Dat er soms tusschen zijne exegetische opvattingen en de onze eenig verschil bestaat, behoeven wij hier niet uiteen te zetten, daar wij volkomen met hem instemmen, wat zijne beschouwing in het algemeen betreft. Inzonderheid verdient ook nog met goedkeuring te worden vermeld zijne zoo wèlgeslaagde poging, om den zamenhang der verschillende deelen met overtuigende klaarheid aan te wijzen, zoodat hij ten volle regt had om te schrijven: »Wanneer wij nogmaals de geheele rede overzien, zal van »het welgegronde onzer verzekering kunnen blijken, dat »het eene *welgeordende*, zeer *geregelde* redevoering is." — Ten slotte wordt door VAN OOSTERZEE onze aandacht nog gevestigd op den *vorm* der rede. *Vervolgens* zien wij ons aangewezen, hoe hare waarde nog hooger rijst, wanneer wij haar *in het licht der geschiedenis* plaatsen, waarbij hij opmerkt, dat zij, terstond *na de keuze van het twaalftal Apostelen gehouden*, bij uitstek geschikt was, om hun de grootheid hunner roeping, de verhevenheid hunner voorregten, de zwaarte hunner verantwoordelijkheid diep te doen gevoelen. — *Uitgesproken in het openbaar ten aanhoore eener groote schare*, zamengevloeid uit alle oorden

des lands, eene veelbeteekenende daad des Verlossers was, daar Hij zich onbewimpeld tegen Schriftgeleerden en Pharizeën verzette, wier list Hem reeds zoo menigen verborgenen strik had gespannen. — *Aanmerkelijk van de leerwijze der Pharizeën en Schriftgeleerden verschillende*, niet kon nalaten eenen diepen indruk op het hart der schare te maken. — *Eindelijk* beschouwt VAN OOSTERZEE de bergrede *in verband beide met het Oude Verbond en met den hoofdinhoud des Evangelies*. — De Heer verzette zich hier niet tegen het zuiver Mozaïsche, maar alleen tegen het Pharizeeuwsche standpunt. — Terwijl de bergrede met den geest en het doel der Mozaïsche wet in volmaakte overeenstemming is, is zij tevens der doode *letter* van de wet tegenovergesteld. — De leer der verlossing wordt hier niet gevonden; maar ontleent het Rationalisme op dien grond uit de bergrede een wapen tegen de Joanneïsche Christiologie en de Paulinische Soteriologie; VAN OOSTERZEE merkt daartegen op: *vooreerst*, dat verzwijgen van sommige waarheden nog geen ontkennen is; dat *bovendien* de bergrede de groote waarheid vooronderstelt, waarvan geheel het Evangelie uitgaat, het bestaan der *zonde*; dat het *voorts* ook hier niet aan uitspraken ontbreekt, die den Heer verre boven het standpunt van een voortreffelijk zedenleeraar verheffen, waarop de misbruikers der bergrede zoo gaarne Hem plaatsen; dat zij *eindelijk* aan allen, die der verlossing in CHRISTUS door het geloof deelachtig zijn geworden, de beginselen aanwijst, die het nieuwe leven huns gemoeds moeten besturen, de bedoelingen, die zij hebben te beoogen, het ideaal, dat zij hebben na te volgen, en hun alzoo in het dragen van vruchten der dankbaarheid uitnemend te stade komt. — »En wat wij bovenal moeten »opmerken: bevat de bergrede eene minder luide getui»genis aangaande de goddelijke waardigheid van CHRISTUS, »dan ons JOHANNES hier en daar heeft bewaard, zij is »toch eene treffende *openbaring zijner grootheid* te noe»men. Ja, hier staat Hij in vollen nadruk voor ons als »*de stichter des Godsrijks*, die de grondwet, de *magna »charta* van dat rijk met luider stemme verkondigt, en

»terwijl Hij armen zalig spreekt, in de eenvoudigste be»woordingen een beeld van zedelijke volkomenheid schetst, »dat zijne gemeente na achttien eeuwen nog niet bereikt »heeft, terwijl Hij toch niets meer eischt, dan Hij zelf »levenslang *heeft volbragt*, wat schaadt het, of de berg »der zaligsprekingen thans woest is en ledig, terwijl zelfs »geen heiligdom de plek meer vereeuwigt, waar de pre»diker stond? De stroomen van heil, die van die hoogte »zijn afgedaald, laven ons nog heden ten dage, en een »tempel vindt Hij, die ze ontsloot, in ons hart."

Eer wij van dit Hoofdstuk afstappen, hebben wij ééne *klagt* tegen den Schrijver en ééne *vraag* aan hem te doen: de *klagt*, dat hij het vraagstuk, hoe wij ons de »ongeschondene bewaring en juiste wedergeving van die uitvoerige rede, die slechts eenmaal door JEZUS is gehouden, te denken hebben, geheel en al onaangeroerd laat: — de *vraag*, of men hier geen wel zijdelingsch maar toch krachtig inwendig bewijs heeft *tegen* zijn gevoelen aangaande de mondelinge overlevering als de bron der Evangeliën, en *voor* de meening, dat de Evangelisten bij de zamenstelling hunner geschriften reeds vroeger bestaande schriftelijke diëgesen, hetzij dan van hen-zelven of van anderen afkomstig, gebruikten?

Leerrede, den 30sten September 1849, *te Schoonhoven gehouden door* W. A. VAN HENGEL, *ter bevestiging van zijnen schoonzoon* C. J. VAN KETWICH. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1849. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl.* *f* :-25.

Volgens het voorberigt is zij in druk verschenen, op verzoek van den uitgever, ook namens anderen. Wie dat verzoek hebben uitgesproken, zijn daarin tolken geweest van allen, die prijs stellen op het kanselwerk van dezen grooten Homileet. Ook wij verheugden ons over de uitgave dier leerrede, gehouden bij de bevestiging van Dr. VAN KETWICH, des Hoogleeraars schoonzoon. Wij hadden er groote verwachting van, en de lezing heeft

ons niet te leur gesteld. De tekst, JOH. XVII: »*Heilig ze in uwe waarheid,*" is gelukkig gekozen. De Hoogleeraar beschouwt die woorden uit drie oogpunten; *vooreerst* als eene bede van de leerlingen van JEZUS, bij het vooruitzigt op hunne zending in de wereld. Het eerste deel bevat eene duidelijke en levendige tekstverklaring, die den grondigen Exegeet doet kennen. De aanleiding tot de bede des Heeren, en vervolgens de woorden der bedezelve worden helder en boeijend ontwikkeld. Zonder vertoon van geleerdheid, die, door velen, nog niet genoeg op den kansel vermeden wordt, deelt de Hoogleeraar gronden mede, welke hem de lezing: »heilig ze in *de* waarheid" doen verkiezen boven die der Statenvertaling en van VAN DER PALM: heilig ze in *uwe* waarheid." De beteekenis van de bijbelsche uitdrukking *heiligen* wordt kort en regt bevattelijk verklaard. Als voorwerpen van die bede beschouwt de Hoogleeraar alle dezulken, die de Heiland zich als geloovende aan de prediking der Apostelen voorstelde: vooral op grond van JOH. XVII: 20 »*Ik bid niet alleen voor dezen maar ook voor degenen, die door hun woord in mij gelooven zullen.*" Aldus werden de hoorders opgeleid om de bede des Heeren, *ten tweeden*, te beschouwen als *eene bede voor elken Evangeliedienaar bijzonder bij zijne komst op eene nieuwe standplaats.* Met veel oordeel betoogt de Hoogleeraar, dat de hedendaagsche Evangeliedienaren aan *het geheiligd worden in de waarheid*, in zekeren zin wel mindere, maar in een anderen zin, dezelfde, ja, nog veel meer behoefte hebben dan de Apostelen. Aan helderheid van voorstelling vindt men hier hoogen ernst, met roerende hartelijkheid gepaard. Treffend vooral is de toespraak tot den nieuwen leeraar; een gedeelte er van deelen wij mede als eene proeve van den gloed, met welken de waardige grijsaard nog weet te spreken, en ook van zijne voorstelling van het ambt des Evangeliedienaars. »Wat »zal ik dan anders doen, dan u alles toewenschen, wat »ik van den Evangeliedienaar gezegd heb, die zich *in* »*de waarheid heiligt?* — Ja, neem het ter harte, mijn »zoon! en laat het aanschouwelijk worden in uw gan-

»sche leven! Hoe hooger mijne jaren geklommen zijn, »des te vrijmoediger kan ik spreken; maar des te meer »weet ik ook bij ervaring, hoe diep wij allen ons dage»lijks voor God te verootmoedigen hebben. Begin dus »uwen arbeid in de gemeente met zulk eene verootmoe»diging van u zelven. Maar tracht u dan ook, met ver»trouwen op hooger hulp, van alle vlekken te reinigen, »die u nog aankleven! Zoek meer en meer gemeenzaam »te worden met de waarheid, zoo als die in CHRISTUS »is, en verkondig haar zonder omzien en aan iedereen! »Doch laat het dan ook voor God en de menschen blij»ken, dat het die hemelsche waarheid is, waardoor gij »uw eigen leven heiligt! Zoo zal het u niet moeijelijk »vallen, voor degenen, die aan u zijn toevertrouwd, te »waken en te bidden, dat ook zij in de waarheid gehei»ligd worden. Uwen arbeid zal het verligten, dat u »een ambtgenoot geschonken is, wien ik vóór ettelijke »jaren onder mijne geliefdste leerlingen gerekend heb. »Doe gij van uwen kant, wat u mogelijk is, om hem, »althans eenigzins, het gemis van een' VAN KOETSVELD »te vergoeden! Treft gij menschen aan, wier begrippen »gij meent dat met de waarheid van het Evangelie in »strijd zijn, beproef hen of het hun toeleg zij, in hei»ligheid des levens te wandelen! Als zij die proef kun»nen doorstaan, zijn ze met u, hoe zij overigens denken »mogen. Kom dus, als gij hun van hunne dwalingen »niet genezen kunt, veel liever hunne zwakheden te ge»moet, dan eenig rookend lemmet uit te blusschen! Hebt »gij met dezulken te doen, die slechts den schijn van »vroomheid aannemen, spreek tot hen de taal van hoo»gen ernst en breng ze, zoo gij kunt, tot ontdekking »van zich zelven! Bestraf openbare zondaars wegens »hunne zonden; maar toch aan hunne huizen en altijd »met broederlijke liefde! Laat uw voorbeeld hen nog »meer dan uw woord beschamen! Wees in zachtmoe»digheid, vredelievendheid, verzoenlijkheid een navolger »van Hem, die zijn leven niet gespaard heeft, om eene »wereld te verlossen! Zoo zal deze gemeente zich ver»blijden, dat zij u geroepen heeft." — *Heilig ze in de*

waarheid beschouwt de Hoogleeraar, *ten derden*, als eene bède voor elke Christengemeente, ook bij eene plegtigheid als deze. In dit gedeelte schetst hij eene gemeente, die in de waarheid geheiligd is, en wekt de hoorders op, aan dat beeld gelijkvormig te worden, »dan," zegt hij, »zal de Geest van God al meer en meer met uwen »geest getuigen, dat gij kinderen Gods zijt. Zoo zal »uwe zielrust toenemen, ook als de slagen van den tegen»spoed u treffen, ook als een donkere gezigteinder u voor »oogen is, ook als eene vreeselijke ziekte in uwe na»buurschap doorbreekt, ook als dierbare panden u door »den dood ontnomen worden. En geen enkele stap zal »er voorwaarts worden gedaan, of Hij zal u nader aan »den hemel brengen." — Gelijk al het kanselwerk des hooggeleerden Schrijvers, zoo munt ook deze rede uit in kortheid en kracht van stijl. Hoogdravendheid, bombast treft men er nergens in aan. In duidelijke, voor allen bevattelijke taal vindt men hier den reinen evangeliezin gepredikt, welke verwacht mag worden van den eerwaarden grijsaard, die gedurende zijn geheele leven op de praktijk des Evangelies aandrong. God spare nog lang het leven van dien voortreffelijken godgeleerde, en beware immer die helderheid van zijnen geest! Hij doe zijn hart steeds kloppen voor de Kerk van CHRISTUS, ook als hij de welverdiende rust, na een zoo werkzaam leven, zal smaken, en sterke hem tot de volbrenging van het voornemen, om de vruchten zijner studiën op het gebied van godgeleerdheid, inzonderheid van bijbelsche uitlegkunde, aan het publiek mede te deelen. Met groote belangstelling zien we van hem ook een commentaar te gemoet op den brief van PAULUS aan de *Romeinen* en op het XVde Hoofdstuk van den eersten brief aan de Gemeente van *Corinthe*.

†—.

De Bid- en Dankdag in eene dorpsgemeente. Eene herinnering voor zijne gemeente, vervaardigd door H. V. ROMBOUTS, *Predikant te Eik en Wiel. Tweede druk. Te*

Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1849. *In gr. 8vo.* 63 *bl. f* :-70.

Het doel der uitgave van dit geschrift, waarvan de opbrengst strekken moest *ten voordeele van nagelatene betrekkingen in die plaatsen, die, ten gevolge van de verwoestingen der cholera, het meest hulpbehoevende zijn*, is, zoo wij meenen, ruimschoots bereikt. Nevens een en ander berigt daaromtrent, dat wij in de nieuwspapieren vonden, getuigt daarvan *de tweede druk*, die op den titel vermeld staat. Wenschen wij den Heer ROMBOUTS met dien uitslag zijner poging van harte geluk, wij mogen daarom toch niet ontveinzen, dat zijn geschrift ons bij de lezing is tegengevallen. Hij beschrijft de beide godsdienstoefeningen, op den bid- en dankdag in zijne gemeente gehouden, de gemoedstemming, waarin hij daarbij voorging, en den vermoedelijken indruk daarvan op zijne hoorders, en geeft al het gesprokene woordelijk terug. Van de leerredenen-zelve, die hij mededeelt, kunnen wij niet getuigen, dat zij, ofschoon in een goeden geest opgesteld en doelmatig ingerigt, zich verheffen boven het middelmatige. Van de vrucht daarvan bij de gemeente maakt hij zich, afgaande op zijne eigene opgewekte gemoedstemming, blijkbaar illusiën. Wij vreezen, dat de ervaring hem daarvan, na eenige maanden, reeds zal hebben overtuigd. En het geheel is niet in dien kalmen en bezadigden toon geschreven, dien wij vóór alle dingen zouden gewenscht hebben. Dit neemt niet weg, dat zijn geschrift, hier en daar, met nut en stichting kan gelezen zijn, en dat er, nevens geldelijk voordeel, ook eenige zedelijke winst door kan zijn aangebragt. Wij prijzen overigens gaarne den belangeloozen ijver van den Schrijver, en wenschen, dat hij voortga, het werk der bediening in zijnen kring met ingenomenheid te verrigten, en daarvan de meest duurzame vruchten inoogste.

Bijdragen tot bevordering van het Christelijke leven, verzameld door M. A. AMSHOFF *en* W. MUURLING. *Jaarg.* 1849.

Tweede Stukje. Te Groningen, bij M. Smit. 1849. *In gr. 8vo.* 60 *bl. f* :-40.

In de onderstelling, dat de uitgever van ons Tijdschrift geregeld verzendt, wat ter aankondiging bij hem inkomt, kunnen we niet nalaten, onze bevreemding te kennen te geven, dat ons, na de aankondiging van het *tweede stukje van* 1848 (*Boekbeschouwing* 1849, bl. 501), niets anders van deze Bijdragen geworden is, dan 't boven vermelde *tweede stukje van* 1849. Waaraan dat hapert, begrijpen we niet. Maar hoe dit zij, het stukje beveelt zich door zijn inhoud, even als de vorige, gunstig aan. Het fragment *uit de correspondentie* van Ds. AMSHOFF, dat *over regtzinnigheid* handelt, is, ofschoon oppervlakkig geschreven, voor onze dagen regt gepast. Het uitvoeriger opstel, dat daarop volgt, onder den titel van: *eene ontslapene uit hare eigene brieven geschetst, door hare vriendin*, komt ons zeer belangrijk voor en bevat vele nuttige en behartigingswaardige wenken, medegedeeld in behagelijken vorm. De *Christelijke stemmen uit de diepte*, naar DAUB, door K. VAN BELKUM, te *Leeuwarden*, maken een vervolg uit, waarop nog meer vervolgen, zoo 't schijnt, te wachten zijn. En het overige, dat hier gevonden wordt, is als bladvulling de plaats, die het beslaat, niet onwaardig.

Wij wenschen in staat gesteld te worden, om van deze *Bijdragen*, die regelmaiig verschijnen, meer geregeld en volledig verslag te doen.

Wat hebben zij te bedenken, die van het krankbed opgerigt, of van ziekten verschoond gebleven zijn. Een woord van ernstige waarschuwing en opwekking. Door A. RADIJS, *Predikant te Doesborgh. Te Haarlem, bij* J. B. van Logchem, Jr. 1849. *In gr. 8vo.* 39 *bl. f* :-50.

Dit boekje had een spoediger aankondiging en aanbeveling verdiend. Uitgegeven bij het wijken der vreeselijke ziekte, die verwoestend onder ons rondging, is

het thans, nu er reeds eenige maanden verylogen zijn, eenigermate verouderd. Dit neemt echter niet weg, dat het onderwerp, daarin behandeld, van duurzame belangrijkheid is, en de inhoud ook thans nog wel door allen mag worden ter harte genomen. Zulken, die van het krankbed opgerigt of van ziekten verschoond gebleven zijn, moeten — dit is het beloop van het geschrift — bedenken, hoe grooten dank zij daarvoor aan God verschuldigd zijn, hoe ligt het is de gezondheid te verliezen en hoe moeijelijk daarentegen haar terug te krijgen, hoe onbeduidend in ziekte veelal de goederen der aarde zijn, hoe dierbaar integendeel de bewijzen van deelnemende liefde, en hoe noodig het is, te doen wat de hand vindt om te doen, en vooral zich tijdig te bereiden voor de eeuwigheid. Deze bijzonderheden worden hier zeer geleidelijk, soms breedsprakig genoeg, ontwikkeld en ernstig aangedrongen. Men kent den trant van den Eerw. RADIJS, die zich hier in zijne deugden en gebreken niet verloochent. Wij zouden wenschen, dat hier en daar iets meer *piquants*, meer individuëels voorkwam, en dat het Christelijke scherper te voorschijn trad, vooral aan het einde der toespraak. Desniettemin verblijden wij ons in de uitgave en in de verspreiding van dit nuttig geschrift. Een getal van niet minder dan 4000 inteekenaren heeft daardoor een penningske aangebragt tot leniging van de ellende der noodlijdenden te *Zandvoort*, ten gevolge der heerschende ziekte. En wanneer zij de bladzijden, die zij daarvoor in ruil ontvingen, met een geopend en heilbegeerig gemoed gelezen hebben, dan twijfelen wij niet, of dat penningske heeft hun meer dan dubbele rente opgeleverd.

Christendom en Armoede, door O. G. HELDRING. *I. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1849. *In kl. 8vo.* 92 *bl.* *f* :-60.

»Mij werd gevraagd,” zoo vangt HELDRING aan, »om »uit het gebied der ervaring eenige ontmoetingen op te

»teekenen, waarin zich het Christendom openbaart als »de armoede genezende. Het antwoord heb ik gegeven »in het navolgende stukje." En nu volgen een paar hoogst eenvoudige, in populairen toon geschreven, verhalen van *een arm man, die gelukkig leeft* en van *het huisgezin eens armen mans, die ongelukkig leeft*, met eene en andere opmerking, daaraan toegevoegd. Daarop lezen wij, bl. 16: »Ik zal deze kleine bijdragen voortzetten. De drukker »verlangt zijnen werklieden arbeid te blijven geven, de »papiermaker verlangt naar debiet, de boekverkooper ver»dient gaarne een penningske, de rijke lieden lezen gaarne »wat, en deze of gene arme, die het boekje om niet »ontvangt, denkt bij zich zelven: het konde nog wat »goeds uitwerken." Men bemerkt hieruit, dat dit boekske, waarvan hij de uitgave wenscht voort te zetten, al vrij zonderling in de wereld komt. Het bevat dan ook allerlei, en de zamenhang ontbreekt doorgaans. Het meest werd onze aandacht getrokken door hetgeen hier voorkomt over een der latere *Fransche* romans van socialistischen inhoud, die ontleed wordt en als klinkklare onzin ten toon gesteld, terwijl ook het opstel over *de overbevolking, als kind der philanthropie, slechts te redden door kolonisatie*, veel waars en behartigingswaardigs bevat. Jammer maar, dat alles, wat HELDRING schrijft, zoo vlugtig en oppervlakkig is! Het schijnt hem onmogelijk, om eenig onderwerp, dat hij aangrijpt, grondig en volledig te behandelen. Het zijn meestal slechts losse gedachten, opmerkingen, wenken, die hij mededeelt. De vrucht daarvan moet, uit den aard der zaak, uiterst beperkt zijn, en een boeksken als dit loopt groot gevaar, spoedig weder vergeten te worden en welhaast in den stroom der dagelijks uitkomende geschriften geheel te verdwijnen.

Wij moeten er nog bijvoegen, dat wij in deze bladen minder sporen van overdrijving in het godsdienstige hebben aangetroffen, dan anders meestal de geschriften van Ds. HELDRING kenmerken.

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen; een leesboek ter bevestiging der Protestanten in hun Christelijk geloof, bekroond door het Haagsche Genootschap: Tot verdediging der Christelijke Godsdienst, door B. TER HAAR, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. II Deelen. Vierde vermeerderde druk. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1848. *In gr. 8vo. f* 6-:

(*Vervolg van bl.* 155. (*))

Geschiedenis der Kerkhervorming in Zwitserland. Dus is de titel der tweede hoofdafdeeling van dit belangrijk werk, waarvan het eerste gedeelte: ULRICH ZWINGLI, *de grondlegger der Zwitsersche hervorming*, tot opschrift voert. Behalve een Inleiding (bl. 297—300) bevat dit deel zes tafereelen, namelijk: Het wonderdoende Mariabeeld; De Evangelieprediking; Het Raadhuis te *Zurich*, in 1523; Beeldengalerij van *Zwitsersche* hervormers, die ZWINGLI's medeärbeiders geweest zijn; Het gesprek te *Marburg;* De slag bij *Kappel* (bl. 300—372), waarachter de Aanteekeningen volgen (bl. 372—392).

Kort en krachtig is de schets van den zedelijken toestand der *Zwitsersche* Natie; eene schets, die uit MULLER, HOTTINGER en andere schriften zou kunnen aangevuld worden. In het tafereel, dat: Het wonderdoende Mariabeeld tot opschrift voert, wordt het leven van ZWINGLI geteekend tot zijne beroeping te *Zurich*.

(*) Niet alleen het verschijnen van een vierden druk bewijst de groote belangstelling, door het voortreffelijk werk van den *Amsterdamschen* Kerkleeraar en Dichter opgewekt; ook de moeite en zorg, die de hooggeachte aanteekenaar dezer wenken en uitbreidingen zich gegeven heeft, zijn er blijken van. Het is jammer, dat de vier drukken niet volkomen aan elkander gelijk zijn. De bladzijden *hier* genoemd zijn van den *vierden* druk; maar wij vertrouwen, dat de bezitters der drie eerste uitgaven gaarne zich eenige moeite zullen getroosten, om in hunne editiën de plaatsen te vinden, waar deze aanteekeningen op slaan. RED.

ULRICH of HULDREICH, zoon van ULRICH ZWINGLI en van MARGARETHA MEILIN of MEILI, werd volgens den een in 1487, den anderen in 1483, doch volgens de meesten den 1 Jan. 1484 geboren, genoot eerst het onderwijs van zijn oom BARTHOLOMEUS ZWINGLI, die hem, nog geen tien jaren oud, naar *Bazel* zond, vanwaar hij naar *Bern* vertrok, waar hij de leerling werd van den beroemden HEINRICH WÖLFLEIN of LUPULUS, de oude talen beoefende en de *Classici* leerde kennen, die hij tot zijn dood toe lief had. — Het is iets opmerkelijks, dat de eerste Reformatoren zulk een bijzondere vóórliefde voor de *Classici* hadden. LUTHER las ze onophoudelijk tot zijn hoogsten ouderdom toe, PELLICANUS vertaalde stukken van ARISTOTELES, CICERO en anderen. MELANCHTON, BUCER, OECOLAMPADIUS, STURMIUS waren er in doorkneed, en ZWINGLI vond bij ARISTOTELES, PLATO en SENECA voedsel voor zijn geest en hart; de meeste geschiedschrijvers, als: HERODOTUS, THUCIDIDES, SALUSTIUS, DEMOSTHENES hielden hem, beurt om beurt, onledig; VALERIUS MAXIMUS kende hij van buiten; de moeijelijkste dichters verstond hij, en vóor de uitgaaf van PINDARUS door COMPORIN, 1526, schreef hij een breedvoerige beoordeeling van dien dichter. — Van *Bern* reisde hij naar *Weenen*, waar hij, niet zonder tegenzin, zich aan de beoefening der scholastieke theologie en philosophie toewijdde, en keerde vandaar naar *Bazel* terug, waar hij zich aan de voeten van den voortreffelijken THOMAS, een voorvader van den niet minder beroemden DANIËL WYTTENBACH, nederzette. Hier leerde hij ook den later zoo vermaarden LEO JUDAE kennen, die met hem het onderwijs van WYTTENBACH genoot, en te gelijk met hem de waardigheid van magister in de wijsbegeerte verwierf. ZWINGLI had een geopend hart voor de vriendschap en de gezellige genoegens, beminde de muzijk en de poëzij, dat zijn vijanden aanleiding gaf tot de grofste lasteringen, die zij ook tegen LUTHER en CALVIJN hebben verspreid. Na de priesterlijke wijding ontvangen te hebben, werd hij prediker te *Glaris*, waar hij zich op de beoefening der *Classici*, der Kerkvaders en vooral van de Heilige Schrift toelegde, en van den

Paus, door toedoen van MATTHAEUS SCHINNER, kardinaal en bisschop van *Sitten*, een jaarwedde van *f* 50 trok, die zijne Heiligheid later wilde verdubbelen, hetgeen door ZWINGLI echter werd afgeslagen. Ook knoopte hij te *Glaris* vriendschap aan met den dichter HENRIK LORIT of GLAREANUS, EGIDIUS TSCHUDI, schrijver eener Chronijk van *Zwitserland*, FRIDOLIN BRUNNER, van welken hervormer nog afstammelingen in *Holland* leven. Te *Glaris* dacht hij er nog niet aan, zich openlijk tegen *Rome* aan te kanten, zulks deed hij eerst na deel genomen te hebben aan twee veldtogten in *Italië*, waar hij de diepte van het zedenbederf peilde, dat aldaar en ook onder zijne landgenooten heerschende was. Sommigen hebben gewild, dat ZWINGLI slechts als veldprediker bij deze togten tegenwoordig was; doch zeker is het, dat hij deel aan den strijd heeft genomen, en te regt plaatst hem BURCHARDUS in zijne *Bibliotheca virorum militiâ aeque ac scriptis illustr.* Luide verhief hij ook zijn stem tegen de gewoonte zijner landgenooten, om in vreemde krijgsdienst te treden, en vooral tegen de pensioenen of geschenken, die sommige vorsten aan zekere menschen, om krijgsvolk te werven, gaven, en raadde, toen FRANS I, Koning van *Frankrijk*, in 1515, de *Zwitsers* tot bondgenootschap en om krijgsvolk te werven noodigde, zulks ernstig af, toonde, dat zulk een krijgsdienst om geld schandelijk en goddeloos was, en wekte hen op, om, gelijk hunne voorouders, zich liever op akkerbouw en veeteelt toe te leggen. De meesten, door geschenken en beloften verlokt, wilden niet naar hem hooren; alleen die van *Zurich* luisterden naar hem.

In 1517 werd ZWINGLI naar *Einsiedlen*, het *Zwitsersche Delphi*, waarheen het wonderdoend Mariabeeld jaarlijks duizende bedevaartgangers lokte, verplaatst, en waagde het niet alleen deze bijgeloovige vereering te bestrijden, maar voor de talrijke scharen te prediken, dat niet bij de Heilige Maagd MARIA, maar alleen bij CHRISTUS volkomene schuldvergeving was te zoeken! Hij stond niet alleen: de grijze COENRAD VON RECHBERG, abt van het klooster, dat zich op het bezit van dit wonderbeeld verhief,

was een zeer verlicht man, en niet minder DIEBOLD of THEOBALD VON GEROLDSECK, zijn vicaris, en de monniken, waaronder LEO JUDAE, FRANS ZINGG, JOHANN OECHSLIN, MICHAËL SANDER, leerden er de talen, lazen de schriften der Kerkvaderen en van ERASMUS. Het was GEROLDSECK, die een ergerlijk opschrift boven de kloosterpoort: »Hier vindt men volkomen vergeving van zonde, beide van schuld en straf," deed wegnemen, en de kloostervrouwen in *Fahr* vrijheid gaf het mettezingen na te laten en de Heilige Schrift in het Hoogduitsch te lezen, en zulke, die de gelofte daarentegen van kuischheid bezwaarde, in den echten staat te treden. Te *Einsiedlen*, de wieg en bakermat der *Zwitsersche* hervorming, begon ook ZWINGLI tegen den aflaat te prediken, die door BERNARD SAMSON, guardiaan der barrevoeters te *Milaan*, gepredikt werd. Hij deed zulks in naam van den Kardinaal CHRISTOPHORUS VAN FORLIVIO, generaal dier orde, aan wien de Paus het verkoopen van den aflaat in die streken had opgedragen. TER HAAR gewaagt van het schreeuwend misbruik, dat SAMSON van den hem opgelegden last maakte. Hij had er bij kunnen voegen, dat de aflaat, aan JACOB VON STEIN gegeven (bl. 375), niet alleen voor zijn 500 ruiters, maar ook voor zijn voorouders en al zijn onderdanen in de heerlijkheid *Belp* was. Die van *Arberg*, die eenige jaren achtereen door brand en doorbraken schade hadden geleden, en geloofden, dat dit een gevolg was van den vloek, dien een door hen beschimpte Pauselijke gezant over hen had uitgesproken: »dat hunne stad zeven roeden diep onder de aarde mogt verzinken," verkregen, door tusschenkomst der regering van *Bern*, voor geld absolutie. Voor 13 gulden gaf de aflaatkramer te *Bern* een brief, waarbij hem vergund werd zelf een biechtvader te mogen kiezen: »dat deze hem absolutie mogt geven van valsche eeden (*a quovis perjurio*) en van het verbreken van schriftelijke en mondelinge beloften. Ook gaf hij, als TETZEL, aflaat voor zonden, die men voornemens was te bedrijven. Te *Baden* trok hij, na de mis, in processie over het kerkhof en riep overluid: *Ecce volant*

(»ziet daar vliegen," namelijk de verloste zielen, »zij heen!") Een burger droeg een kussen op den kerktoren, schudde de vederen in de lucht en riep overluid: »*Ecce volant.*" (*) Toen... doch zie bij MULLER t. a. p. een geheel hoofdstuk aan dezen SAMSON gewijd, en lees: *Lettres Dogmatiques et Historiques sur les Jubilés et Indulgences etc. par Mr.* CHAIS. Bij het door TER HAAR (bl. 310) gestelde verdient herinnerd te worden hetgeen WOLFFGANG CAPITO aan BULLINGER schreef: »*Nam antequam* LUTHERUS *in lucem emerserat* ZWINGLIUS *et ego inter nos communicavimus de Pontifice dejiciendo, etiam dum ille vitam degeret in Eremitorio,*" en de woorden van ZWINGLI-zelven: »*Ego Evangelium praedicavi anno salutis decimo sexto supra millesimum et quingentesimum eo scilicet tempore, cum* LUTHERI *nomen in nostris regionibus ne auditum adhuc quidem erat. Sic autem praedicavi cum missa adhuc in usu esset Pontificiis. Evangelium quod in missâ legebatur, populo proposui explicandum; explicandum, inquam, non hominum commentis, sed solâ scripturarum Biblicarum collatione.*"

Van *Einsiedlen* vertrok ZWINGLI naar *Zurich*, waar hij, vooral door tusschenkomst van OSWALD MYCONIUS, beroepen was. Zijn eerste leerrede aldaar, 1 Jan. 1519 gehouden, had een verbazende uitwerking. Bij het uitgaan der kerk hoorde men de beide raadsheeren, HEINRICH RAUCHLI en HANUS FUESLI, uitroepen: »God zij geloofd, ziedaar eerst een prediker der waarheid!" Volgens WEISZ, een van ZWINGLI's tijdgenooten, rigtte ZWINGLI aldus deze predikwijze in: »*Zum ersten las er den Text, als ferrn er wollt, darnach legte er denselben aus aufs allerköstlichste nach dem Evangelio und den Propheten, und am Sonntach darnach rezitirte er allweg mit kurzen Worten die nächst vorgehende Predigt, und sprach dann: Nun folget von Wort zu Wort u. s. w.*

Eenstemmig zijn alle getuigenissen over de voortreffelijkheid van ZWINGLI's predikwijze, en de priester te *Bern* (bl. 314) was de eenige niet, die, door hem overtuigd, van de R. C. Kerk afweek. Ook FRANCISCUS LAM-

(*) HOSPIANUS, *Hist. Sacr.* Ps. 2. p. 34.

BERTUS, minnebroeder van *Avignon*, later hoogleeraar te *Marburg*, wordt met name genoemd. (*) Even als te *Einsiedlen* verhief hij zijn stem tegen den aflaatkramer SAMSON, en zulks op bevel van HUGO VAN LANDENBERG, Bisschop van *Constanz*, die zijn Vicaris JOAN FABER gelast had, den predikheeren van zijn bisdom te verbieden, dezen monnik in hunne kerken te laten prediken. Inspanning van geest schokte zijne gezondheid zoo hevig, dat hij genoodzaakt was de baden te *Pfeffers* te gebruiken (bl. 316); doch op het vernemen, dat de pest onder zijne gemeente was uitgebroken, en hevig woedde, ijlde hij derwaarts terug, werd zelf aangetast en drukte zijne gemoedstemming onder die ziekte in een wel van dichterlijke schoonheden ontbloot, doch krachtig gedicht uit, dat voor de nakomelingschap bewaard bleef. Ondertusschen begon ZWINGLI zijn vrije maar Christelijke denkwijze niet slechts van den kansel, maar ook in geschrifte uit te spreken. Het eerste geschrift, dat met zijn naam (†) het licht zag, was (16 April 1522) *Vom Erkiesen und Freyheit der Speisen.* Het joeg den Bisschop en vele R. C. tegen hem in het harnas; doch gaf ZWINGLI aanleiding om de vrije Evangelieprediking te verdedigen, de dringende noodzakelijkheid eener hervorming aan te toonen en de hooge geestelijkheid en het Eedgenootschap te smeken vóór alles het coelibaat op te heffen. Op het voetspoor van andere geestelijken, (§) trad hij (2 April 1524) zelf in den echt met ANNA REINHARD, weduwe van HANS MEIJER van *Kronau*, Heere van *Weiningen*, *die durch Liebreiz, weibliche Tugenden, geistige Bildung und durch das köstliche Geschenk vier hoffnungsvöller Kinder* (REGINA, gehuwd met den beroemden RUDOLF GUALTER, WILLEM, ULRICH, leeraar in de wijsbegeerte te *Bern*, hoogl. in de godgeleerdheid te *Zurich*, ANNA (**)), *die sieben letzten*

(*) FREHERI, *Theatrum vir. clar.* p. 104.

(†) HOTTINGER, S. 359.

(§) NÜSCHELER, bl. 41. HOTTINGER, S. 379.

(**) *N. C. Maandschrift voor den beschaafden stand*, D. X, N°. VIII, bl. 468 en volgg.

mühevollen Lebensjahre des Reformators erheitert hat. (*) Van den oogenblik af, dat ZWINGLI openlijk tegen de leer der R. C. begon te prediken en te schrijven, werden hem van alle zijden lagen gelegd, ja men stond hem zelfs naar het leven. De predikant van *Ravensperg* waarschuwde hem in een brief van 1 Mei 1522, dat men hem, dien men niet openlijk durfde aantasten, met toebereide paddestoelen of duivelsbrood heimelijk van kant wilde maken. (†) Dit alles sloeg hem evenmin ter neêr als de aanbiedingen van Paus ADRIAAN (§) hem tot stilzwijgen bragten. Van alle kanten aangevallen, wendde hij zich tot den Raad met verzoek, zijne leerstellingen in een openlijk dispuut te mogen verdedigen. Zulks werd hem toegestaan, en nadat hij de leer, die hij tot hiertoe den volke verkondigd had, in 67 artikelen had zaamgetrokken, werd de strijd 29 Januarij 1523 op het raadhuis te *Zurich*, in tegenwoordigheid van bij de 600 aanzienlijke en geleerde geestelijke en wereldlijke personen, prelaten, doctoren en magisters, ook van afgelegene plaatsen, aangevangen. Burgemeester ROUST opende de vergadering, JOHANN FABER en MARTINUS BLANSAK, prediker te *Tubingen*, spraken van de R. C.; ZWINGLI, MEIJER en HOFFMEISTER van de Protestantsche zijde; doch er was geene vereeniging of toenadering van beide partijen mogelijk. Op de vraag: wat die bijeenkomst had uitgewerkt? antwoordde een adellijk en godvruchtig man: »*Vicarius scropham abegit, nos porcellos minamus.*" De gevolgen van dit gesprek waren zeer gunstig voor de hervorming, die nu met rassche schreden te *Zurich* voortging (bl. 325); doch de ongeregeldheden, die daarbij plaats grepen, en de klagten, die de andere *Zwitsersche* Cantons over de kerkelijke veranderingen in *Zurich* aan-

(*) HOTTINGER, S. 351. NÜSCHELER, bl. 43.

(†) HOTTINGER, *Hist. Eccl. Sec. XVI.* P. II. p. 235—238.

(§) De brief van Paus ADRIAAN vindt men bij MELCH. ADAM *in vita* ZWINGLI, HOTTINGERUS, l. c. P. II. p. 234, vóór de brieven van ZWINGLIUS en OECOLAMPADIUS. OUTHOF, *Leven van* ZWINGLI, p. 256.

bleven, maakten een tweede godsdienstgesprek noodzakelijk, dat den 26 Oct. van dat zelfde jaar op het raadhuis te *Zurich* gehouden werd, onder voorzitting van JOACHIM VON WATT, een geleerden arts en Burgemeester van *St. Gallen*. De gematigde en zachtzinnige CONRAD SCHMIED, commandeur van het *Johanniter*-stift te *Küssnacht*, hield een treffende rede, en de heilzame vruchten dezer bijeenkomst bleven niet achter. In stilte werden de beelden der Heiligen weggenomen, en allengskens zag men alle overblijfsels en teekenen des verouderden bijgeloofs uit de kerken verdwijnen, de kloosters werden opgeheven, de kloostergoederen aan het school- of armwezen geschonken, en de kostbaarheden, die tot sieraad der beelden gediend hadden, bestemde men voor de armen »die ôók naar het beeld Gods geschapen waren.” Het H. Avondmaal begon men in zijn oorspronkelijke eenvoudigheid te vieren, en LUTHERS bijbelvertaling werd door eenige vrienden van ZWINGLI in het *Zwitsersch* dialekt overgebragt.

(*Het vervolg hierna.*)

De magt der omstandigheden. (La force des choses.).... Le nombre sans l'unité, c'est l'anarchie. *Een in Frankrijk verboden en aan de Hertogin van Orléans toegeschreven vlugschrift. Te Groningen en te Amsterdam, bij* P. van Zweeden *en* P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo. 20 bl. f* :-25.

»Waar zal 't heen met *Frankrijk?* — De menschen »sleuren het met zich voort, en alleen de magt der om»standigheden kan het een »halt” bevelen. Maar de »magt der omstandigheden, die stilstand en bestendig»heid zal geven, waar is zij? Waar kan men haar zien? »Is 't het Presidentschap van den Neef des Keizers? Is »'t het legitime Koningschap?”....... Deze inleidende woorden van den *Franschen* schrijver heeft de Vertaler in zijn korte voorrede opgenomen; wij plaatsen ze aan het hoofd onzer aankondiging, daar zij eenigzins den

lezer met de strekking dezer *brochure* en tevens met de wijze *hoe* ze vertaald is bekend maken. Met den twist, of dit geschrift te regt of te onregt aan de Hertogin van *Orléans* wordt toegeschreven, zullen wij ons niet inlaten. Immers waar beschouwingen worden medegedeeld, doet het er weinig toe van wie ze afkomstig zijn; van meer belang is de vraag: welke innerlijke waarde hebben die beschouwingen? Het voor ons liggend boekje bevat er vier. De eerste heeft tot opschrift: de Republiek. In die afdeeling wordt betoogd, dat de Republiek geenszins de regeringsvorm van *Frankrijk* zijn kan; eene Democratische Monarchie wordt als de beste en ook aanstaande regeringsvorm van *Frankrijk* voorgesteld. De tweede betreft: het Presidentschap van BONAPARTE. De vrees wordt hierin uitgesproken, dat het Presidentschap zal leiden òf tot regeringloosheid òf tot willekeurige heerschappij. Prins LODEWIJK is dapper, grootmoedig, bescheiden en vol van de beste bedoelingen; maar ook ingenomen met groote ondernemingen en niet genoeg bestand tegen den invloed der minder gematigden onder zijne partij. De derde is over: het legitime koningschap. De voortdurende kracht der legitimistische partij en haar inwendig leven worden niet ontkend; evenwel wordt die partij ook voorgesteld in haar onvermogen tegenover de tallooze meerderheid. »Volharding, kracht, overtuiging »en stelling, — alles is — wij moeten het bekennen — »bij de legitimistische partij; maar sterk als partij, is »zij zwak als deel des volks; geheel geschikt om het be»staande omver te werpen, is zij toch niet in staat, om »iets te grondvesten. Zij gelijkt op eene geduchte gene»rale staf zonder soldaten. Wel kan zij door verrassing, »door toevallige omstandigheden, door den haat, die te»gen het bestaande heerscht en tot iederen prijs hetzelve »poogt uit den weg te ruimen, sterk worden....... De »legitimiteit zou in dit geval ook slechts een overgang, »ook slechts eene uiterste tegenstelling tegen de Republiek »zijn." — Aan het einde dezer afdeeling wordt het vonnis over de legitimistische partij aldus uitgesproken: »Tot »zichzelve alleen bepaald, heeft de legitimistische partij

»het Julij-Koningschap voor de Republiek omvergeworpen; de Republiek kan weder voor zichzelve omvergeworpen worden; maar wij gelooven, dat zij (de legitimistische partij) zich met betrekking tot de laatste uitkomsten verrekent. Wel kan de Republiek haar als buit, nimmer echter als erfdeel toevallen; door menschen zou zij magtig zijn, nimmer echter zal zij zulks door omstandigheden worden." — De laatste zeven bladzijden, handelende over het Regentschap, behelzen een betoog, dat alleen bij de Hertogin van *Orléans* en haren zoon het Democratische Koningschap en eene gelukkige oplossing van *Frankrijks* toekomst is te vinden; om hare afkomst en onzijdigheid te midden der staatkundige partijen, terwijl zij al het goede van elke partij in zich vereenigt; voorts om haar karakter, en gehouden gedrag op 24 Februarij 1848, en om de genegenheid haar door alle vorsten van *Europa* toegedragen. Men behoeft, bij al 't goede, dat er van de Hertogin van *Orléans* gezegd wordt, niet te vragen, of de Schrijver tot hare vrienden behoort; maar wij kunnen ook daarom niet gelooven, dat 't geschrift uit haar eigen pen zoude zijn. Hoe 't zij, 't bevat veel dat aandacht waardig is, en wij bevelen 't allen aan, die in de *Fransche* beweging en bespiegelingen over *Frankrijks* toekomst belang stellen. Van die toekomst-zelve, voor 't sterfelijk oog alsnog met nacht bedekt, is nogtans weinig te gissen, veel minder te zeggen; — 't is er nog altijd mede:

Uit Frankrijk roept de stem: Wat is er van den nacht,
o Wachter! welk een dag wordt aan de kim gewacht?

†—.

Regtsgeding tegen JEAN BAPTISTE DE LOEUIL, *laatstelijk heelmeester te Koewacht, bij arrest van het Provinciaal Geregtshof in Zeeland veroordeeld tot de straffe des doods, ter zake van moedwilligen doodslag enz., en geëxecuteerd te Middelburg, den* 11 *Februarij* 1850. — *Door Mr.* P. J. G. VAN DIGGELEN *en Mr.* J. SNIJDER,

Advokaten te Middelburg. Met portret, fac-simile en platen. Te Middelburg, bij Gebr. Abrahams. 1850. *In gr. 8vo.* 194 *bl. f* 2-40.

Zelden heeft eene criminele regtszaak zoo sterk de algemeene aandacht getrokken, als die van JEAN BAPTISTE DE LOEUIL, door de afschuwelijke middelen van honger en marteling, moordenaar van zijne echtgenoote, en te dier zake met den dood gestraft. Maar ook zelden vindt men in de geschiedenis of het leven een zoo diep gezonken en verharden booswicht; een monster, welks jaren lange wreedheid en ongevoeligheid alle denkbeelden te boven gaan. Doch wij willen zwijgen van den rampzalige, die reeds staat voor den eeuwigen Regter, en hopen, gelijk men zich daarmede vleit, »dat hij niet als een verstokte booswicht, maar als een berouwhebbende zondaar zal zijn gestorven," ofschoon wij ook dan nog de aanhaling der bijbelplaats: »zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven" (bladz. 181) te zijnen opzigte onvoegzaam achten.

De zaak-zelve is in de hoofdbijzonderheden algemeen bekend. Zij wordt echter hier tot in hare kleinste omstandigheden uiteengezet, en dat op eene wijze, die, tevens de naauwkeurigheid, onpartijdigheid en gemoedelijke trouw, waarmede het Geregtshof van *Zeeland* haar onderzocht en behandeld heeft, in het helderste licht stelt. In dit opzigt is het regtsgeding tegen DE LOEUIL eene eerzuil voor dat Hof, gelijk de pleitrede tot verdediging van den beschuldigde een uitnemend blijk is van de scherpzinnigheid der Schrijvers; te meer, omdat de aangeklaagde zijne raadslieden aan naauwe banden legt, en hun een stelsel ten aanzien van het geregtelijk-geneeskundige had voorgeschreven, waarin zij zich met geen gunstig gevolg bewegen konden, gelijk dan ook de zedelijke overtuiging der schuld hun het *pectus, quod disertum facit* moest ontnemen. Evenwel al hebben zij niets verzuimd, wat ter verdediging dienen kon, gelijk zij nu, bij de uitgave van de geschiedenis der zaak, alles mededeelen wat er licht over kan verspreiden.

Met dat al blijft die zaak nog in ve e opzigten met een ondoordringbaren sluijer omgeven. Hoe is het mogelijk, moet ieder vragen, dat eene vrouw aldus wordt mishandeld, zonder dat buren, plaatselijke overheid of getuigen van de daden ook maar één enkelen stap doen, tot redding der ongelukkige uit de klaauwen eens tijgers? Hoe is het mogelijk, dat de vrouw-zelve, deswege door haren beul in tegenwoordigheid van een openbaar beambte ondervraagd, verklaart, door haren man wèl behandeld en behoorlijk gevoed te worden? Sloot vrees haren mond bij bloedverwanten en bekenden: die vrees had geenen grond bij de overheid, die te harer bescherming wilde optreden, maar teruggedrongen werd door hare eigene verklaring? Hoe is het mogelijk, dat bloedverwanten de ongelukkige verstooten en terugzenden, »omdat zij haar in haren haveloozen toestand niet houden kunnen"? Hoe is het mogelijk, dat kinderen, die daarna als vreeselijke getuigen tegen hun eigen vader (eene zeer akelige zijde der zaak!) optreden, hunne moeder hebben kunnen laten doodhongeren en doodmartelen, zonder de justitie in te roepen? Hoe is het mogelijk, dat zijne dochter lijdelijk verdroeg, wat rilling door de leden jaagt bij de bedekte aanduiding? Hoe is het mogelijk.....? Doch dat zal de lezer-zelf wel honderdmalen vragen bij het nadenken over deze treurige geschiedenis, die men zeker onder de verdichtingen eener teugellooze verbeelding zou rangschikken, indien zij niet als onder onze oogen ware voorgevallen.

Hoe werd de veroordeelde zulk een monster? Daarover trachten de bekwame Schrijvers eenig licht te verspreiden aan het slot van hun verhaal. Doch het bevredigt de menschkunde niet geheel, gelijk zij dan ook zelve zeggen: »dat verreweg het grootste gedeelte van 's mans levenswandel voor hen in de duisternis is gehuld gebleven." Dierlijke wellust was des misdadigers hoofdneiging, waarbij later zich de onzalige neiging tot sterken drank voegde. En wat verborgen is gebleven voor menschen, dat is openbaar voor God; en wij moeten ophouden te vragen, waar de geschiedenis niet van 's mans

uitwendigen levensloop, maar van zijn inwendig zieleleven zwijgt. Dat de onbeteugeldste zelfzucht en onbepaaldste gehechtheid aan de dingen dezes levens, waardoor alle hoogere gedachten geheellijk werden buitengesloten, den rampzalige anderhalven dag vóór zijnen dood nog bezielden, blijkt uit de ontzettende bijzonderheid, dat hij toen nog den ontboden notaris in de reden viel, toen hem de te voren opgegeven overdragt aan zijne kinderen werd voorgedragen, zijn verlangen te kennen gevende, die liever niet geplaatst te zien; zeggende: »Ik had »liever, mijnheer de notaris! dat gij dat artikel er uit»gelaten hadt; ik kon eens vrij komen, bij God zijn alle »dingen mogelijk, en ik had mij dan van alles bij mijn »leven ontdaan." Maar indien het openbaar gerucht waarheid behelst, zou de misdadiger bij zijn ongeloof ook het onzinnigst bijgeloof gevoegd hebben, en zich, op grond van zekere gekochte en gedragene medaille, tegen een gewelddadigen dood vrij gewaand hebben! En volgens dat zelfde gerucht was alles in zijn oog eene tooneelvertooning, ten einde hem in de engte te jagen met het doel, om hem van een groot gedeelte zijns vermogens te berooven. Van het laatste vinden wij hier de wenken, en wat het eerste aangaat, wij eerbiedigen de kieschheid der Schrijvers, ofschoon wij voor ons iets ter waarschuwing van misleide slagtoffers des bijgeloofs zouden verlangd hebben.

Wat overigens het voor ons liggend geschrift aangaat: het is wèl geschreven. Dat het herhaaldelijk dezelfde daadzaken behelst, ligt in den aard der zaak; dit is bij het opnemen van geregtelijke acte-stukken niet te vermijden. Slechts hadden wij wel gewenscht, dat de Schrijvers hier en daar wat minder hadden uitgeweid over de inrigting van hun geschrift. De stijl is beschaafd, de toon gepast, en, waar het voegzaam is, echt Christelijk.

Den uitgevers zij lof voor de nette uitvoering, en verschooning voor de menigte van drukfouten om den spoed, waarmede deze twaalf vellen gedrukt moesten worden, ten einde kort na de uitvoering der straf te kunnen ver-

schijnen. Het afzigtig gelaat van den veroordeelde, een fac-similé van zijn handschrift, benevens twee teekeningen van den zolder, waar de ongelukkige vrouw was vastgeketend, zijn er bijgevoegd. Vooral ook om het weldadige doel der uitgave: *ten voordeele van de algemeene armen te Middelburg*, verdient het werkje gunst en aanbeveling.

H. M. C.

Muzen-Album. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij de Gebr. Diederichs. 1849. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 500 *bl. Met portretten en vignetten. f* 5-:

Blijkens het voorberigt des Eersten deels is het Muzen-Album bestemd, om in twee behoeften te voorzien. Vooreerst: om te strekken niet enkel tot eene *»poëtische beeldengalerij"* voor werken van levende *meesters;* maar ook tot eene *»bewaarplaats"* van hetgeen er verdienstelijks gevonden wordt, *a. in de dichterlijke nalatenschappen van ontslapen zangers; b. in de werken van liefhebbers en aanvangers in de kunst.* Ten tweeden, en dit is het voornaamste, *om een gedeelte der vruchten dienstbaar te maken tot de grondlegging van een Fonds voor hulpbehoevende weduwen en weezen van Nederlandsche dichters.*

Wij laten in het midden of de splitsing onzer poëtiserende landgenooten in meesters en liefhebbers naauwkeurig zij. Misschien ware 't beter geweest, hen te onderscheiden in poëten en dichtkunstenaars. — Men moge zeggen, wat men wille, er is een hemelsbreed verschil tusschen de gedichten der weinige uitverkorenen, die, gelijk de oude profeten, ingevingen van boven ontvangen, en die van anderen, aan welke dat voorregt niet geschonken is. Maar men zal ook den steller van het voorberigt evenwel niet kunnen tegenspreken, dat er, zelfs onder hen, die *wij* poëten zouden noemen, een even groot onderscheid is tusschen de gedichten dergenen, die een ruim gedeelte van hunnen tijd kunnen toewijden aan de beoefening der dicht*kunst*, dat is, aan oefening in de

schoonheden van den stijl en der versificatie, en de gedichten van hen, wier maatschappelijke pligten hun dat beletten. Deze laatsten zijn in de schatting van den steller: *liefhebbers;* doch 't woord is hem eenigzins kwalijk genomen, en 't kon niet anders. Ieder houdt zijn uil voor een valk, en zou dan niet een versificateur zich-zelven, met de vrienden en bekenden die hem bewonderen, voor een poëet houden? — 't Ware inderdaad een wonder, als enkele *dilettanten* 't harnas niet aanschoten, voor 't burgerlijk gebruik, dat ze allen, die verzen maken, poëten noemt, zoo goed als de besten? — Tot zijn geluk is Mr. J. VAN LENNEP hem ter hulp gekomen met eene satire: »*de liedtjenszanger*" (Deel II, bladz. 1), waarin hij hunne *modestie* op de geestigste wijze bestraft.

Insgelijks laten we in het midden, of de »*liefhebbers en aanvangers in de kunst*" voor hetgeen ze verdienstelijks leveren niet elders plaats kunnen vinden; maar 't was eene gelukkige gedachte om eene bewaarplaats te openen voor nog ongedrukte of verspreide poëzij van ontslapen zangers, die anders in 't vergeetboek of geheel verloren kon raken. 't Is wel vreemd, dat de boekhandel niet reeds vroeger daaraan heeft gedacht. Nu de gedachte door den ontwerper van dit Album is uitgesproken, heeft de concurrentie dadelijk zich werkzaam getoond, om een gedeelte dier nalatenschappen te vermeesteren; — moge 't maar niet zijn ten nadeele van 't Album, en tot schade voor het fonds! Hoe 't zij, wij hebben er aan te danken, dat ook in dezen jaargang eenige fraaije gedichten zijn bewaard, die anders welligt nimmer in het licht zouden zijn gekomen. Boven alles juichen wij de gedachte toe, om het werk dienstbaar te maken aan de oprigting van dat Fonds, hetwelk reeds voorlang had moeten zijn daargesteld. Wij wenschen er zegen op, en 't eenmaal zóó bloeijende, dat 't ook middelen hebbe, om verder te gaan en te ondersteunen niet alleen hulpbehoevende weduwen en weezen van dichters, maar van verdienstelijke schrijvers in het algemeen, en niet alleen die weduwen en weezen, maar ook die dichters en schrijvers-zelven, wanneer ze door ouderdom of tegenspoeden

tot behoefte vervallen — waarvoor zij gelijk andere menschen blootstaan. Ware het Fonds vijftig jaren vroeger opgerigt, dan had 't ook den onlangs — te vroeg, helaas! — ontslapen verdienstelijken, braven BOSDIJK, toen hij de pen niet meer *kon* voeren, zijne laatste, bittere levensdagen kunnen verligten. — Hoe velen vóór hem hadden dáár, zelfs in nog hoogere mate, behoefte aan!

De twee deelen bevatten bijdragen van zes-en-veertig medeärbeiders. De menigte en verscheidenheid van stukken beletten ons aan hunne beoordeeling te denken; wij moeten ons beperken tot eene korte opgave van den inhoud.

Uit de dichterlijke nalatenschappen van ontslapen zangers ontvangt men van ABM. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, JR. twee stukken: SIMON PETRUS *te Rome*, een verhaal, en *Mannentrouw*, eene romance; — van G. GRAVE, JZ.: VONDEL, een lierzang; — van D. VAN HEYST: de *Lurley*, eene Romance; van C. LOOTS: de *Wijze*, een lierzang; — *Aan* J. VAN VONDEL, *na het lezen van eenige lettervruchten des tegenwoordigen tijds*, een uitvoerig dichtstuk in alexandrijnen, dat tot eene voorlezing heeft gediend, maar, door gloed van stijl en verheffing van denkbeelden, tot de lierzangen mag gerekend worden, en twee geestige losse stukjes, onder 't opschrift: *Makel- en Metselzangen*, het eene aan de Makelaars BLIJENBURG en GIJZELMAN, bevattende in korte trekken de geschiedenis van 't prachtige huis van CREVENNA te *Amsterdam* (tegenwoordig 't eigendom der twee *Amsterdamsche* Departementen tot Nut van 't Algemeen), en »*na den afloop eener boedelveiling*"; stukjes die, behalve 't behagelijke dat ze in zich-zelven hebben, van belang zijn voor den lateren navorscher van de gebeurtenissen, zeden en gebruiken van het tijdvak, waarin de dichter leefde. — De inteekenaren op het Album zijn den Hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN grooten dank schuldig, dat hij 't verrijkte met twee zoo meesterlijke stukken van zijn onvergetelijken zoon, dichter »uit behoefte des harten," die zich vormde naar de uitstekendste modellen van ouden en nieuweren tijd. — Het gevoel, de scheppende verbeelding en 't gezag over

de taal, die overal in »*de Lurley*" doorblinken, getuigen van het groot verlies door onze letteren geleden ook in het te vroeg verscheiden van D. VAN HEYST, wiens nagelaten gedichten het Album aan onzen meesterzanger Ds. TER HAAR heeft te danken. De lierzang van GRAVE vol gang en gloed, geeft regt te vragen: waarom er van dien dichter niets in het tweede deel is opgenomen. Van LOOTS, wiens stoute geest onze letterkunde met zoo menig stuk verrijkte even schitterend door gespierdheid van verzen en vlugt van denkbeelden als door 't echt nationale van den geest, behoeven we wel niet anders te zeggen, dan dat 't ons verheugt, dat zijn nagelaten gedichten, die zoo lang in den donker lagen wachten op de zorg van iemand zijner oude vrienden om ze in 't licht te plaatsen, eindelijk van lieverleê door den druk algemeen zullen worden gemaakt. Het opschrift *Makel- en Metselzangen* herinnert ons, dat deze groote dichter, in compagnieschap met den zanger der *Hollandsche Natie*, makelaar, metselaar en steenkooper was. De doorluchtige firma HELMERS *en* LOOTS stond, of staat misschien nog heden op hunne kalktobbens geschilderd, en wij zagen, vooral in den tijd toen de *Hollandsche Natie* van den een en *de Batavieren* van den ander een elektrieken schok gaven aan het nationaal gevoel, meer dan eens, waar zulke tobbens nabij eene metselkarrewei op den wal stonden, voorbijgangers hunne hoeden afnemen, als hun de namen dier firma in het oog vielen. — Van den armen BOSDIJK, onlangs overleden, vindt men hier twee stukjes: *de Vorstelijke Balling* (de Hertogin van ORLEANS te *Eisenach*), en *Aan* BIANCA; het laatste naar 't *Latijn* van JANUS SECUNDUS; twee kleine maar welsprekende getuigen van zijn gevoel en talent.

Als aanvangers in de kunst beschouwen we J. J. VAN MAAS, die aan de dichtkunst een fraaijen lierzang wijdde; W. PEYPERS, die in een odematig verhaal den invloed van kunst en liefde in sierlijke en fiksche verzen bezingt, en J. H. VAN LENNEP, jeugdigen broeder van den beroemden Mr. JACOB, een triomflied Israëls over het gevallen *Babylon;* vrij gevolgd naar JESAIAS XIV: 4—24; een heer-

lijk lied, waarin de geest van den profeet treffend wordt wedergegeven. De Redactie is karig geweest in het opnemen van eerste dichtproeven, en deed er wèl aan. Van het genoemde drietal, aan welks poëtischen aanleg niet is te twijfelen, mag men veel goeds en groots verwachten, indien zij voortgaan hunne gaven aldus te gebruiken.

Door dilettanten, dichtkunstenaars, liefhebbers — begaafde mannen, in één woord, die slechts nu en dan de lier in handen nemen, is eene rijke verscheidenheid van ernstige en luimige stukken bijgedragen. Dr. GLEUNS, JR. schonk een drietal *grafbloemen*, klein doch geurrijk bouquet voor moeders bij de graven van jonge kinderen. HOOGEVEEN STERCK leidt den geest terug naar den 30sten November 1813. Jammer, dat het eenigzins verouderd onderwerp bij velen niet de belangstelling zal opwekken, die deze krachtige uitboezeming verdient. Ds. J. A. KRAMER leverde *Koning* CASSAN en *de reis van* THOMAS *om liefde en vrede te zoeken*, twee verhalen, die wijsheid leeren, op vrolijken trant. Van den Eerwaarden C. W. PAPE vindt men eene Elegie *bij den dood van een zoontje*, die wij meesterlijk zouden noemen, als dat woord het vaderlijk gevoel niet konde kwetsen. Wij rangschikken dit aandoenlijk gedicht onder de juweelen van dezen jaargang. Regt zangerige liederen ontvangen we van G. VAN REYN, aan *de Herfstavondzon*, en van G. P. ROOS over de bloem van welke hij den naam draagt. Ds. VAN SCHAICK droeg een lierzang bij, waarin hij de zegepraal voorspelt van *het rijk van waarheid en licht* — moge zij waarheid worden! — en *schapenwasschen*, een klein verhaal, naar onze schatting een juweeltje, niettegenstaande van de zeven vierregelige coupletten het 4de en 5de zeer goed kunnen worden gemist. Een veertiental puntdichten, waarvan eenigen veel aanleg voor dit moeijelijk *genre* verraden, leverde W. SCHEPERS. Kapitein VAN DER STOK vergast ons op eene allerliefste herinnering aan zijn verblijf in de *West-Indiën: de aloë en de tropiaal.* Het lot der nachtegalen, zingende onder raven en uilen, wordt door TÉTAR VAN ELVEN in een fabel met nadruk geschetst. VAN WECHEL gaf een zeer gelukkige vertaling naar EBER-

HARD: het potsige KRISTOFFEL *in den vreemde*, waaraan het geestig vignet des tweeden deels is ontleend, en 't oorspronkelijk half burlesk verhaal van een watertogt op de *Schelde*, waarin KOOL en NEPTUUN aan eenige heeren en dames veel te doen geven. Van WIJSMULLER blijven hier de gevoelvolle coupletten bewaard, die hij den Lutherschen weezen te *Leyden* in den mond gaf bij den aanvang van 1849. Eindelijk maakt men hier kennis met de godvruchtige Muze van den Eerwaarden TATUM ZUBLI, in een Bijbelsch verhaal: REBEKKA, zoo liefelijk van verzen als zacht van gevoel, waarin de kleur van het Oosten goed is bewaard. Het vignet des eersten deels is aan dit gedicht ontleend; maar we kunnen aan de REBEKKA, die er op is voorgesteld, geene schoonheid vinden.

Evenzeer hebben onze eigenlijke poëten, en meer gezette beoefenaren der dichtkunst hunne belangstelling in het werk doen blijken. De kunstkeurige Ds. BEETS gaf weinige maar meesterlijke verzen *aan eene bruid*, en *geniaal en wetenschappelijk*, een geestig puntdicht; VAN DEN BERG eene vaderlandsche Romance: SEBASTIAAN DE LANGE (1572), vurig en fiksch, ofschoon in een paar verzen minder correct; CLAVAREAU, in het *Fransch*, een drietal stukken: *une victime d'une banquéroute publique*, een tragische monoloog vol gang en afwisseling van hartstogt, uitmuntend voor de declamatie, en den rederijkeren gewis welkom; *à trois soeurs* en *rêverie*, 't eerste door smaak, 't tweede door gevoel uitmuntend; DA COSTA de uitstorting van een lijdend maar in God berustend gemoed: *aan mijne eyade op haar verjaarfeest;* DORBECK: ANSFRIED VAN TEISTERBAND, eene uitvoerige verdienstelijke legende, hoewel ze hier en daar bekort had kunnen worden; DE GENESTETT eene Elegie: *de stem des harten*, vol gedachten, élégant, meesterlijk van versbouw en stijl. In het 4de vers van dit gedicht, op bladz. 135, staat: *aan wereldlust*, 't moet blijkbaar zijn: *van wereldlust*, maar is onder de drukfeilen niet vermeld. — Ds. TER HAAR: *aan eene jeugdige declamatrice*, rijk aan denkbeelden en beelden, in den sierlijksten stijl; VAN HARDERWIJK twee gelukkige vertalingen: *de moeder van den jager*, en

een *Nachtwakerslied;* Dr. HIRSCHIG, CZ. drie stukken: *een Gezigt,* treffend door de wending aan 't slot, die nogtans edeler kon wezen; *Aan* Mr. W^M BILDERDIJK, vol warmte en gevoel, in gladde en gespierde verzen, en eene naïf-leerrijke apostrophe: *Aan een winterkoninkje;* — DE KANTER twee proeven eener jambische overbrenging der *Messiade* van KLOPSTOCK, die, om 't minder geschikte van onze taal voor den hexameter, en den minderen smaak van onze Natie voor die versmaat, den dichter lust doet toewenschen om dat geheele heldendicht in jamben over te brengen; — H. H. KLIJN: *Aan den Hoogleeraar* DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Het gevoel,* en *Amen,* drie stukken, den godvruchtigen, diep gevoeligen zanger waardig, en van welke 't laatste den jaargang waardig besluit; Mr. J. VAN LENNEP, een drietal Erotische stukjes, vol schalksche naïveteit in den stijl en in de gedachten, en de geestige satire *de liedtjenszanger,* van welke reeds gesproken is; J. C. PERK eene klagt *In het Prinsenhof te Delft,* die algemeen sympathie zou opwekken, ware zij in één opzigt niet eenigzins hard uitgevallen; Dr. RIEHM: *de Magyarendood,* eene treffende Romance, met talent vertaald; A. RUYSCH: *Aan* VOLTAIRE, vol ziel en gloed; SCHIMSHEIMER: *Het Volk,* een lyrisch leerdicht, wel waardig gelezen en behartigd te worden; Ds. SCHULTZ JACOBI: *De Prediker* van BECHSTEIN met gevoel overgebragt; Mr. SIFFLÉ: *Natuur en Kunst,* een leerdicht vol diepe en schoone gedachten. Van TOLLENS vindt men hier den herdruk van *De rook- en snuiftabak,* een allergeestigst stukje, vol waarheid, geheel *con amore* bewerkt, en zeker uit des dichters besten tijd. Wijders droegen bij: L. DE VISSER: *een lentemorgen in het Alpendal,* fragment eener vertaling van DE LAMARTINE's *Jocelyn.* Wij begrijpen niet hoe er iemand kan zijn, zoo door en door dichtkunstenaar, dat hij verzen schrijft zoo meesterlijk als dezen, zonder algemeen bekend te zijn in den Lande. Er is in die verzen eene gemakkelijkheid, een élégance, een kracht, een rijkdom van voorstelling en uitdrukking, een gevoel en begrip van de schoonheden van 't oorspronkelijke, en

tevens van onze taal en versificatie, dat we opgetogen waren bij de eerste lezing, en nog opgetogen zijn bij de herlezing. WARNSINCK leverde BERTHA, eene Romance, die zijn helder hoofd en wèlgeplaatst hart vereert; WIJSMAN: *De taal der starren*, en *In mijne gaarde*, twee uitstortingen des harten van dezen gevoeligen zanger, aan de Natuur, aan zijne moeder, en aan God; WITHUYS: een *Doopgroet aan* MARCELLUS EMANTS uit een godvruchtig hart, en PEDRO *en* PEDRILLO, een satiriek-ironieke droomvertelling, uit een schertslustigen geest; VAN ZEGGELEN, eindelijk, een *Klaaglied* van JAN CHAGRIJN, eene aardige, wèlgestoffeerde Jeremiade, in des dichters nieuweren toon en trant. — Het eerste deel bevat, bovendien, een prozastuk *Over het Treurspel in Nederland*, uit de nalatenschap van Mr. W. BILDERDIJK, geschonken door den Hoogleeraar TYDEMAN, en het tweede deel eene korte voorlezing of bijdrage over de Romance.

Uit deze opgave blijken de rijkdom en verscheidenheid van onderwerpen in de twee deelen. Het Album komt in dat opzigt geheel overeen met de *Dichterlijke Handschriften*, vroeger door UYLENBROEK uitgegeven, en nog heden gezocht. Ook hierin komt 't er mede overeen, dat 't lectuur bevat voor alle standen; zoo wel voor den boer als den edelman, zoo wel voor den geleerde als voor den ongeletterden burger. Het werk voldoet dus in zoo verre geheel aan het plan.

De banden zijn fraai, doch voor 't innaaijen en ook voor 't goed afdrukken had men meer zorg kunnen dragen. Onder anderen op bladz. 231, vers 1 van boven (IIde D.) is de uitroep o!, de helft van een jambischen voet, geheel weggevallen. Bomance, voor Romance, op bl. 240, zal mede wel niet aan den corrector zijn te wijten. Ook hem zij nog meer naauwkeurigheid in het getrouw blijven aan ieders wijze van spellen aanbevolen.

De jaargang bevat een portret van TOLLENS en van Mr. DA COSTA, beiden van treffende gelijkenis. Naar ons gevoelen bestaat er van TOLLENS geen ander portret zoo gelijkend als dit. Wij schreven om een afzonderlijken

afdruk; doch vernamen dat de steen, waarop 't gedrukt werd, bij ongeluk is gebroken. De bezitters der exemplaren van deze eerste uitgave mogen ze dus in waarde houden.

Het doet ons leed, dat we geen ruimte hebben voor een paar uittreksels; maar wij verwijzen naar de twee deelen-zelve. Ieder wèldenkende, die jaarlijks voor een edelmoedig doel vijf gulden kan afzonderen, voor welke hij, bovendien, de waarde in twee zulke deelen ontvangt, zal gaarne inteekenen. Op de Naamlijst der Inteekenaren en haar Vervolg (die de 2 deelen openen), vinden we nog maar weinig Leesgezelschappen genoemd. Inzonderheid voor Leesgezelschappen is het zelfs geene opöffering het Fonds door inteekening te ondersteunen. Wij bevelen 't werk algemeen aan, en hopen spoedig te vernemen, dat het Fonds gevestigd is, en aan de behoefte beantwoordt.

Brieven eener moeder aan dochters uit den beschaafden stand, bij hare intrede in de wereld. Uit het Hoogduitsch. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1849. *In kl. 8vo.* 54 *bl. f* :-60.

Het uitwendige van dit boekje is fraai en de inhoud degelijk. Beide Vertaler en Uitgever hebben aanspraak op lof. Wij raden elke moeder uit den beschaafden stand aan, hare dochters deze brieven te laten lezen. Zij zullen er een helder begrip uit krijgen van de pligten der vrouw, en een warm gevoel voor God en den naasten, en voor het stille, eerbare, huiselijke leven. Men vindt de teederste punten, die het vrouwelijk hart kunnen treffen, hier met kieschheid en waardigheid behandeld. De bevallige en onderhoudende stijl getuigt, dat eene fijn beschaafde, diep gevoelende vrouw deze brieven moet geschreven hebben.

Wij wenschen het werkje in vele handen.

Een gemengd huwelijk. Een verhaal uit onze dagen. Door A. J. DIEPERINK. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1849. *In kl. 8vo. IV en* 126 *bl. f* :-80.

De verschijning van dit en soortgelijke werken behoort tot de treurige teekenen van onzen ziekelijken tijd. Menschen, die éénen God en Vader hebben, werpen in het groote huisgezin scheidsmuren op; menschen, door den eeuwigen Middelaar vrijgekocht, betwisten elkanders deel aan dat voorregt, hetwelk niet uit de kerk, maar uit den hemel is gekomen; menschen, die allen wenschen plaats te erlangen in de vele woningen daar boven, sluiten voor den medebroeder de deur, welke de Zoon des huizes met liefde geopend heeft. Die verblinding en dwaasheid bestaat bij al het licht der negentiende eeuw! En bleve het kwaad in de school of bepaalde het zich tot enkele ontwijde kansels, maar het krenkt het volksleven en verwoest huiselijk geluk, en poogt, als een slang, zelfs in de raadzaal van wetgevers binnen te glijden.

Wij hebben niet te onderzoeken wat er gedaan wordt, aan den eenen kant om de vrijheid van het geweten in banden van middeleeuwschen dwang te prangen, of aan den anderen kant, om die vrijheid te handhaven; en kondigen dus alleen dit geschrift aan, hetwelk eene kwestie behandelt, in de Roomsche Kerk het eerst geformuleerd en in hare gevolgen doorgevoerd: het huwelijk tusschen Protestanten en Roomschgezinden. DIEPERINK waarschuwt er tegen als gevaarlijk en heilloos, en staaft zijne waarschuwing met een verhaal, zoo hij zegt, op waarheid gegrond. Een meisje van deftigen stand treedt in het huwelijk met een baron, van de Roomsche belijdenis. In weerwil van alle gedane beloften wordt haar leven vergald en vergiftigd door allerlei aanvallen op haar geloof en geweten. Na den dood van het echtpaar, worden die aanvallen op hunne eenige, door moeders zorg in Protestantsche beginselen opgevoede dochter voortgezet; doch ook bij deze lijden ze op karakter en overtuiging schipbreuk.

Wij wenschten wel te weten, of de vervoering naar een buitenlandsch klooster een feit of een verzinsel zij. In het laatste geval achten wij haar zeer ongepast en onbillijk; want men mag zelfs eener vijandige partij geen kwaad toedichten, waaraan zij vreemd is. In het eerste geval had de naam genoemd moeten worden; want zonder dat snijden zulke historische bewijzen geen hout.

Wij hebben nog eene aanmerking. De Schrijver laat de belaagde Protestantsche weeze zeggen: »Die Kerkhervormers hebben hunne rust, hun geluk en hun leven opgeofferd om de kerk tot hare eerste zuiverheid terug te brengen," zeer goed, doch hij laat er haar bijvoegen: »daardoor is de Protestantsche leer ontstaan." Dit laatste ontkennen wij. De leer, door de Protestanten verkondigd, is volstrekt niet bij of uit de Hervorming ontstaan. Het is hunne tegenpartij, die dat beweert en het hun voor de voeten werpt; maar duizendmaal neen: die leer lag en ligt in het woord van God. Toen de Hervormers dat woord deden spreken, trad zij slechts helder te voorschijn en in het leven des volks.

Doch genoeg daarover. Wij kunnen overigens zeggen, dit verhaal, waarin gang en leven is, en de karakters fiks geteekend zijn, met genoegen gelezen te hebben.

S.

Soldaten-praatjes. Te Amsterdam, bij H. W. Mooy. 1849. *In kl.* 8*vo.* 52 *bl. f* :-30.

De titel is kort, doch onduidelijk. Immers men vindt in het boekje geene andere gesprekken dan over den sterken drank, als oorzaak van de meeste misdaden en der verwoesting van ligchaam en geest en van het gansche levensgeluk van zoo vele militairen. Wie zou ze niet beamen, en niet elke poging toejuichen om de oorzaak dier ellenden weg te nemen? Van zoo weinig belang wij het achten, of zedelijke en godsdienstige burgers leden worden van het Afschaffinggenootschap, wijl toch *zij* een hooger band hebben dan de doode letter eener naamteekening — van veel belang rekenen wij eene verbindtenis

tot geheele onthouding van sterken drank voor de mindere klassen en voor dezulken, die dikwerf in verzoeking komen om hem te gebruiken en te misbruiken. Nu worden hier de militairen opgewekt, om tot het Afschaffingsgenootschap toe te treden. De ware of verdichte verhalen en gesprekken zijn allezins doelmatig daartoe gekozen, zoo wel als enkele statistieke mededeelingen, die er in voorkomen. Ook stijl en vorm zijn zoo als wij die voor de bedoelde lezers geschikt achten. Maar zal het werkje nu in de handen komen van hen, voor wie het bestemd is? Zullen militairen 't zich aanschaffen of in de gelegenheid komen om 't te lezen? Zal 't gevonden worden in de kazernen en hospitalen? Wij twijfelen er aan, zoo lang er geen ander middel dan de gewone boekhandel gebezigd wordt. Zal het voorgestelde doel bereikt worden, dan moet de uitgever al het mogelijke doen om de verspreiding van 't boekje te bevorderen, welks lezing velen de oogen kan openen en hen van het pad des verderfs terugbrengen.

†—.

SCHOOLBOEKEN IN KLEIN OCTAVO.

1. *Aardrijkskundig leerboekje voor de lagere scholen in de Provincie Noord-Holland. Eerste Stukje. Noord-Holland en de Nederlanden. 46 bl. f* :-17½.

Tweede Stukje. Europa en de Aarde. 56 bl. f :-17½.

2. *Handboekje der Aardrijkshunde van Noord-Holland, inzonderheid ten dienste van jonge lieden, die eene beschaafde opvoeding ontvangen. Alle drie door* P. H. WITKAMP. *Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1849. 189 *bl. f* :-50.

3. *Beknopte Nederlandsche spraakkunst, voor schoolgebruik. Door* G. C. MULDER, *Hoofdönderwijzer aan de*

eerste stadsschool te Nijmegen. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1848. 64 *bl. f* :-20.

4. *Beginselen der Nederlandsche taal, een schoolboekje voor vlijtige kinderen, met vele opgaven en punten. Eerste stukje.* 36 *bl. f* :-10.

Tweede Stukje. 46 *bl. Te Groningen, bij* F. Folkers. 1849. *f* :-12½.

5. *Tijdtafel en korte schets der Vaderlandsche geschiedenis voor de lagere scholen, door* P. H. WITKAMP. *Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1849. 32 *bl. f* :-15.

6. *Tante Dientje. Een schoolboekje; door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, Jz. 1847. 96 *bl. f* :-20.

7. *Theorie der Rekenkunde, ten gebruike van leerlingen in de hoogste klasse eener lagere school, en van hen, die zich voor hoogere inrigtingen wenschen voor te bereiden. Door* B. SEMMELINK, *Onderwijzer te Zutphen. Eerste Stukje. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1849. 96 *bl. f* :-35.

8. *Bloemlezing uit de Nederlandsche berijming der Psalmen. Tweede druk. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1848. 96 *bl. f* :-30.

9. *Leer- en Leesboek der Bijbelsche Aardrijkskunde voor de scholen en tot bijzonder gebruik; door* J. H. KLAPPERT. *Met een kaartje. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1848. 70 *bl. f* :-30.

De bovenstaande schoolboeken zijn mij van tijd tot tijd ter beoordeeling toegezonden. Ik heb gemeend, ze met een paar voorafgaande opmerkingen kortelijk, in den

geest van dit Tijdschrift, naar hunne verschillende waarde te moeten aankondigen.

De *Nederlandsche* drukpers is bijzonder werkzaam in het voortbrengen van schoolboeken. 't Zijn artikelen, welke iederen dag noodig zijn, en zelfs hier en daar noodiger worden gerekend dan de eerste levensbehoeften. Ik heb ouders gekend, die het geld voor schoolboeken uit den mond bespaarden. Welke regtgeaarde ouders zouden aan leerzame kinderen ook een leer- en leesboekje kunnen weigeren?

't Uitgeven van schoolboeken geeft vele voordeelen, wanneer er van een artikel duizendtallen in een jaar gevraagd worden. En een jong uitgever wenscht ook zoo gaarne een paar goede fondsärtikelen te bezitten!

Daarenboven, 't schijnt zoo gemakkelijk een schoolboek te schrijven. De wetenschap toch is 't niet, welke zoo vele moeite baart. Die bestaat alleen in de keuze der stof, uit het uitgebreide gebied van verdichting, kunst of wetenschap, en in den vorm, waarin 't een of ander gegeven wordt.

't Eerste wordt gemeenlijk van minder belang geoordeeld. De hulpmiddelen toch zijn zoo veelvuldig: woordenboeken, tijdschriften, en eene menigte anderé werken verschaffen het noodige. En wat den vorm betreft: 't lijkt zoo eenvoudig, om in een kinderlijken stijl te schrijven, de volzinnen wat te verkorten, de onderwerpen wat te herhalen, hier en daar een uitroepteeken te plaatsen, en er een zedelesje tusschen te schuiven.

Maar! Maar! — Te denken, te gevoelen, te wenschen, te verlangen, en te hopen, zoo als kinderen doen; te zijn, zoo als kinderen zijn, zou dat zoo gemakkelijk wezen!!

't Bewijs is voorhanden. Er zijn maar weinig schrijvers voor kinderen, wien het gelukt duurzaam bijval te vinden; de meeste producten verdwijnen als kaf vóor den wind. VAN ALPHEN, NIEUWALD, WESTER, MARTINET en ANSLIJN behooren tot die weinigen.

Doch wij moeten tot de beschouwing overgaan.

N°. 1 en 2 hebben wij te danken aan den kundigen en bekwamen WITKAMP. 't Zijn werkjes, die door naauwkeurigheid uitmunten. — Zij zijn met zorg bearbeid. Er is geen twijfel aan, of deze stukjes zullen in *Noord-Holland* bijval vinden; N°. 1 voor de scholen, en N°. 2 voor de meer beschaafde jeugd, en voor onderwijzers, bij het gebruik der beide eerste stukjes onder N°. 1 vermeld. — Daarenboven is N°. 2 ook nog zeer aan te bevelen, voor ieder eenigzins beschaafd persoon in die Provincie, want hij zal nergens, in zulk een kort bestek, zoo veel wetenswaardigs bijeen vinden, aangaande het gewest zijner inwoning. Naar fouten hebben wij gezocht, maar wij hebben er niet van eenige beteekenis gevonden.

N°. 3. Een uitmuntend werkje, waarin de jeugd, in een kort bestek, alles vindt, wat de eerste beginselen der *Nederlandsche* spraakkunst betreft. — Wij hebben nog geen beter werkje van dien aard in handen gehad. De leergang, waarop het zoo zeer aankomt, is goed, de bepalingen zijn kort en juist, en de voorbeelden ter verdere verklaring en opheldering zijn met verstand gekozen. — Wij verwachten van dit boekje een uitgebreid debiet.

N°. 4. Dit taalkundig werkje is van veel minder allooi. De gang is nog geheel naar de oude methode; 't redekundig voorstel dient toch vooraf te gaan, en hier komt men dadelijk reeds met de taaldeelen voor den dag; ook zijn de bepalingen verre van juist. En nogtans bezitten deze stukjes een paar aanbevelingen, namelijk: vele voorbeelden ter oefening, en buitengewone goedkoopheid; wegen deze beide laatste hoedanigheden hier en daar zwaar, welnu, een bekwaam onderwijzer kan er met goed gevolg gebruik van maken.

N°. 5. Wij kunnen aan deze tijdtafel en schets der Vaderlandsche geschiedenis de eigenschap van naauwkeurigheid evenmin ontzeggen, als aan de bovengenoemde werkjes van denzelfden Schrijver; evenwel was de behoefte aan dit werkje zoo groot niet. Het vinde echter vele gebruikers!

N°. 6. Een schoolboekje uit het rijk der verdichting! En dat van GOEVERNEUR! Waarlijk het brengt aanbeveling genoeg mede. Kinderen zullen het met graagte lezen, de lesjes zullen zelfs indruk bij hen maken. Maar zou de school geen nuttiger leesboeken kunnen vinden? Zou waarheid niet boven verdichting te verkiezen zijn? Uit dat gebied moest de Heer GOEVERNEUR nu eens iets voor de scholen leveren, dan had de titel eene dubbele aanbeveling. Wij gelooven, dat reeds te vele schoolboeken een romantische tint hebben.

N°. 7. Met de denkbeelden, op den titel uitgedrukt, kunnen wij ons *niet* vereenigen. Een werkje, uit het gebied der rekenkunde, kan aan die beide voorwaarden niet voldoen. Wij zullen ons dus alleen bepalen bij de *theorie der rekenkunde*, zonder meer, zoo als het eerste gedeelte luidt. En wat geeft dan het boekje? Niets, waarin het zich gunstig boven anderen onderscheidt; terwijl wij ons met de denkbeelden in het voorberigt ook niet kunnen vereenigen. Waarlijk, hoezeer dan ook dit boekje met nut voor deze gebruikt kan worden, zou toch het gemis er van geene schade aan het onderwijs veroorzaakt hebben. — Het practisch rekenboek van den Schrijver, dat wij kennen, bezit veel meer goede eigenschappen.

N°. 8. Deze bloemlezing verdient nog meer bekendheid, dan haar tot dus ver ten deel viel. Zij is met kennis en oordeel zamengesteld. In geheel Protestantsche scholen zal er zeker veel gebruik van gemaakt worden, en op alle Catechisatiën van de Hervormden zal het zeer welkom zijn. Voor dezelfde scholen en Catechisatiën zal ook

N°. 9 zeer welkom zijn. Immers het geeft eene aardrijkskundige beschrijving van *Palestina* en aangrenzende rijken en landen, en dat in een kort bestek. Wij zouden bij het gebruik er van de kaart van Ds. VAN SENDEN zeer aanraden; want het achteraan gevoegde kaartje beduidt niet veel.

H.

BOEKBESCHOUWING.

Het leven van JEZUS *door Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Rotterdam. IIde Deel, 1ste Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In gr. 8vo. f* 5-:

(*Vervolg en slot van bl.* 240.)

XVI, *Het groot geloof* getiteld, handelt over de genezing van den dienstknecht van den hoofdman te *Kapernaum*. Wij vinden hier niet de levendigheid van voorstelling, die anders den Schrijver eigen is. Ook wordt het groot geloof van den hoofdman, naar ons inzien, niet genoeg in het licht gesteld. VAN OOSTERZEE heeft vroeger onderscheid gemaakt tusschen wonderen van *magt* en *wetenschap*, en als een wonder van de laatste soort beschouwd zoo wel de *genezing van den zoon des hovelings te Kapernaum* als *de overvloedige vischvangst*. Wij konden aan zijn gevoelen onzen bijval niet schenken. Indien het juist ware, wij weten niet, waarom het niet evenzeer op het hier vermelde geval door hem werd toegepast. Ook hier hebben wij het verhaal van een wonderwerk, door den Heer verrigt aan een kranke, die zich niet in zijne nabijheid bevond. 't Is hoogst moeijelijk, zulke daden volkomen begrijpelijk te maken. Wij komen niets verder door ze *wonderen van wetenschap* te noemen; want dan moet men nog altijd vragen: vanwaar kwam het, dat juist op dat oogenblik de zoon des hovelings eensklaps herstelde? — dat juist toen en op die plek zulk eene groote menigte visschen was bijeenverzameld? Wij meenen, dat men voor alsnog niet beter kan doen, dan zich te houden aan hetgeen VAN OOSTERZEE betrekkelijk de genezing van den knecht des hoofdmans schrijft. »Zoo rest ons dan niets anders, dan »deze wijze van werken alleen en uitsluitend te verkla»ren uit de verhevene persoonlijkheid van CHRISTUS. Was

»Hij waarlijk, die Hij zeide te zijn, dan kon de afstand »van ruimte geen beletsel zijn voor zijnen heiligen, met »dien des Vaders vereenigden wil, om daar te werken, »waar Hij het noodzakelijk achtte. Kon zelfs de Pro»pheet ELIZA den *Syriër* NAÄMAN genezen (2 *Kon.* IV), door »hem op eenen aanmerkelijken afstand de indompeling »in den *Jordaan* te bevelen, hoe zou het dan voor den »Zoon te wonderbaar zijn geweest, om zijne kracht in »eene woning te openbaren, die zijn voet nog niet be»reikt had? Juist daarom toont Hij ons het beeld der »alomvattende werkzaamheid Gods des Vaders, die even»min door ruimte als door tijd wordt verhinderd. En »tevens zien wij ons hier als in een spiegel getoond, »hoe Hij, in den hemel boven alle beperkingen der stof»felijke wereld verheven, regtstreeks kan werken tot de »uiterste grenzen der aarde."

Zulk eene beschouwing komt ons voor van het Christelijk-geloovig standpunt de eenig ware te zijn. En dit geldt in vollen nadruk omtrent de gebeurtenis, die de Schrijver in XVII behandelt, dat ten opschrift draagt: *De jongeling te Naïn* (moet het niet zijn, *de opwekking van den jongeling te Naïn?*). Wij betwijfelen, of van deze wondervolle daad des Heeren wel eene betere verklaring is te geven, dan »dat Hij, in wien het *Leven* »was, den dood *kon* doen wijken, zoo dikwijls zijn wil, »ten naauwste met dien des Vaders vereenigd, dat wij»ken gebood, en dat Hij als het ware reeds enkele eer»stelingen zijner overwinning over het graf heeft ver»kregen, voor Hij die in de ure zijner verrijzenis ten »volle behaalde." — Minder beviel ons de volgende redenering des geachten Schrijvers tot oplossing der bedenking: »maar heeft niet de gestorvene de laatste pun»ten van aanraking voor de inwerking des wonderdoe»ners verloren?" — VAN OOSTERZEE betuigt, dat hij op Christelijk wijsgeerig standpunt zich moeijelijk eene wonderdaad, zonder eenige de minste *receptiviteit* in haar voorwerp, kan voorstellen. Hij wil echter de dooden, die door JEZUS in het leven zijn teruggeroepen, niet voor *schijndooden* verklaren; maar vraagt liever, of het be-

wijsbaar is, dat in eenen werkelijk gestorvene volstrekt alle *receptiviteit* voor de inwerking des wonderdoeners ontbreekt? Hij meent, dat de hereeniging van den geest met het stoffelijk omkleedsel dan alleen ondenkbaar is geworden, wanneer het laatste geheel vernietigd of onbewoonbaar geworden is; en dat dit het geval niet was met de ontslapenen, die door JEZUS werden opgewekt. Zij stonden geheel en al gelijk met onze gestorvenen, die aan de aarde worden wedergegeven; doch het waren geene *verminkte*, geene geheel *vergane* ligchamen, die de Heer deed herleven; maar onlangs gestorvenen. En nu gist VAN OOSTERZEE, dat de geest, na de eerste ophouding van het dierlijk leven, nog betrekking blijft gevoelen op de woonstede, waarin hij zoo langdurig vertoefde, en, nog vreemdeling in hooger sfeer, zich welligt, pas na de scheiding, in naauwer rapport tot het achtergelatene bevindt, dan de meesten vermoeden. (Wij zouden bijna zeggen, dat zulk eene voorstelling wel wat spookachtig is). Die gissing in toepassing brengende vervolgt de Schrijver: »Dit schijnt in vollen nadruk het »geval te zijn geweest met de gestorvenen, die JEZUS »weer opwekt. Ontslapen in een tijd, waarin leven en »onverderfelijkheid nog niet aan het licht gebragt was, »konden zij ten hoogste vrede hebben met den dood, »zonder naar het sterven te reikhalzen. Aan dit aard»sche leven waren zij nog verbonden door de heiligste »banden van bloedverwantschap en sympathie. Voorze»ker, indien ooit tranen, gebeden of smeekingen eenen »geest aan de aarde konden kluisteren of naar het leven »doen verlangen, het was thans het geval. Kon er nog »rapport tusschen die geesten en hunne stoffelijke om»kleedsels bestaan, hier werd het gevonden: bijna zou»den wij zeggen, schoorvoetende waren zij de doodsval»lei binnengetreden, gereed om op den eersten wenk »der Almagt in het leven weder te keeren. En dien »wenk hebben zij niet gehoord, of zij volgden dien ge»willig en met dankbaarheid op."

Eene tweede bedenking wordt nog geopperd: »Maar »zoo werden zij dan toch reeds uit gelukkiger staat te-

»ruggevoerd in een leven van strijd? Was dat voor hen »geene vermindering van geluk? En — zoo men antwoordt, dat hunne opwekking ook voor anderen ge»wigtige bedoelingen had, strijdt het niet met de waar»digheid van den mensch, om louter werktuig te zijn »tot bereiking van een doel in een ander?"

Na ook tot oplossing hiervan het een en ander aangevoerd te hebben, moet de Schrijver toch ten laatste eindigen met deze woorden, die wij volgaarne tot de onzen maken: »Beter, dan langer te gissen naar mogelijkheid »of onmogelijkheid, waarschijnlijkheid of onwaarschijn»lijkheid, is het, onze onkunde op dit gebied te belijden »en te vragen, of de gronden voor de *historische waar»heid* der Evangelische berigten ook hier voldoende zijn, »om er ons geloof op te bouwen." Dit bevestigt hij, inzonderheid zich beroepende op de inwendige kenteekenen van waarschijnlijkheid, die het berigt van LUCAS ons aanbiedt, waarop hij dan aldus besluit: »En is het ver»haal geloofwaardig, dan stelt het ons den Stichter van »het Godsrijk op aarde voor oogen, als den verhevenen »*Leeraar*, die zijne prediking met de krachtigste teeke»nen staafde; als den barmhartigen *Hoogepriester*, die »treurenden troost, en juist door de diepste ontferming »der liefde tot de hoogste betooning van magt wordt be»wogen; als den *Koning* over den koning der verschrik»king, wiens stem zelfs de gestorvene hoort, wiens vin»ger eene lijkbaar in een akker der opstanding her»schept, wiens hand het gescheidene door den dood we»der te zamen vereenigt. En terwijl wij uit *Naïn* het »morgenrood ons zien tegenblinken eener hoogere we»reld, stemmen wij niet slechts van harte in met den »juichtoon der verwonderde schare, maar wij voegen eer»biedig er bij: *het leven is geopenbaard!*"

XVIII, *Het gezantschap des Doopers*, is vooral belangrijk wegens de uitnemende verklaring en ontvouwing van JEZUS rede, bij gelegenheid van dat gezantschap gehouden. Bijzondere aandacht verdient de niet gewone uitlegging van MATTH. XI: 12.

In XIX, *Het gastmaal van* SIMON *den Phariseeër*, vindt

gij eene schoone voorstelling van hetgeen daar is voorgevallen. Het vermoeden, dat de boetvaardige zondares, die de voeten van JEZUS zalfde, MARIA MAGDALENA was, wordt door VAN OOSTERZEE niet onaannemelijk geacht.

XX. *De terugkomst. De lastering. De zaligprijzende vrouw. De familie.* Met genoegen en bijval lazen wij des Schrijvers beschouwingen over de verschillende bijzonderheden, in het opschrift genoemd. Met onderscheiding verdient inzonderheid vermeld te worden, wat VAN OOSTERZEE schrijft over *de zonde tegen den H. Geest.*

XXI. *Gelijkenissen. Wat, waarom* en *hoe* de Heer in gelijkenissen leerde, wordt eerst in het algemeen ontvouwd. In zijne parabelen draagt JEZUS voor, »wat Hij »zelf heeft genoemd, *de verborgenheden van het Koning»rijk Gods.* Van verschillende zijden wordt de koning »en de oorsprong, de aard en de wet, de geschiedenis »en de bestemming van dat hemelsch rijk te aanschou»wen gegeven, maar één grondtoon wordt telkens bij »vernieuwing gehoord, één draad verbindt alle die uit»spraken zamen; die grondtoon, die draad is in het eer»ste woord zijner prediking vervat: *het Koningrijk Gods »is nabijgekomen.*" — Vragen wij, wat de Heer bewoog, om zich van dezen leertrant te bedienen, VAN OOSTERZEE geeft ons schoone opmerkingen aangaande het *dubbele doel*, waartoe de Heer ze uitsprak, *opheldering* der waarheid voor onvatbaren, die haar in het geheel niet zouden verstaan hebben, zoo zij in eigenlijke taal hun voorgesteld was, en *verberging* van haar licht voor zwakke en vijandige blikken, die de ontijdige onthulling der verborgenheden ten verderve zouden aangewend hebben. Verder maakt VAN OOSTERZEE nog opmerkzaam op de voortreffelijkheid van JEZUS gelijkenissen, door eenige wenken omtrent de *stof* en den *vorm* dier parabelen te geven. Na deze algemeene beschouwingen behandelt hij de gelijkenis van *den zaaijer*, van *het zaad in den akker*, van het *onkruid onder de tarwe*, van *het mosterdzaad* en *het zuurdeeg*, van *den parel* en van *het vischnet.* VAN OOSTERZEE ontvouwt niet slechts den zin en de bedoeling van ieder dier gelijkenissen, maar wijst ook uitnemend

aan, in welk een verband zij tot elkander staan. Ten slotte komt nog ter sprake het profetisch karakter dier gelijkenissen. »Het verwondert ons niet, (schrijft hij) »dat men reeds vroeg een eigenlijk gezegd Profetisch »karakter aan deze parabelen toeschreef. Bedoelt men »daarmede, dat de eerste gelijkenis alleen in de eerste, »de tweede alleen in de tweede periode dier geschiede- »nis vervuld werd enz., wij zijn de eersten om die op- »vatting tegen te spreken: het verschillend lot van het »zaad, de vermenging van het onkruid onder de tarwe, »de voorspoedige voortgang en de hooge waardij van het »Koningrijk Gods, blinken ons toch niet in enkele, maar »in alle tijdperken der Christelijke geschiedenis, onder »velerlei afwisseling tegen. Maar wil men te kennen »geven, dat de gezamenlijke inhoud dezer gelijkenissen »door alle eeuwen heen is gestaafd, wij stemmen het »niet slechts toe, maar weerhouden ons slechts met »moeite van de aanwijzing der voorbeelden, die ook nog »in onze tijden deze meening boven allen twijfel verhef- »fen. Wie met opmerkzamen blik rond zich staart, ziet »weldra, dat nog de verhouding der menschen tot het »Koningrijk Gods evenmin veranderd is als de waarde »van dat Rijk voor de menschen, en bij de donkerheid »onzer dagen verbeidt zij leidzaam (lees: *lijdzaam*) de »ure, waarin de laatste gelijkenis, die van *het vischnet*, »hare volkomene vervulling erlangt, aan den afloop der »eeuwen."

XXII. *De onstuimige zeereis.* Wij vinden hier meer, dan het opschrift vermeldt. Vooraf wordt toegelicht de ontmoeting van JEZUS met den man, die tot Hem zeide: »*Meester! ik zal u volgen, waar gij ook henengaat*": met een ander, die Hem bad: »*laat mij toe, dat ik eerst heen ga en mijnen vader begrave*": en met een derde, die sprak: »*Heer! ik zal u volgen, maar laat mij toe, dat ik eerst afscheid neme van wie in mijn huis zijn.*" Daarop wordt ons een der verhevenste tooneelen uit het leven des Heeren geschetst. »JEZUS heeft het schip bestegen en de ranke kiel, met het kostbaarste bevracht, »steekt van wal. Nog is alles stil en alles schijnt den

»schepelingen eenen voorspoedigen togt te voorspellen. »De avond daalt en de Heer legt zich vermoeid en uit»geput op een oorkussen voor eene wijle ter ruste. Maar »te midden zijner sluimering ontwaakt de natuur uit »haren schijnbaren slaap. Een windvlaag steekt op en »schudt de baren des meers. Niet langer is dat meer »een gladden spiegel gelijk, waarover de vaartuigen zwe»ven, zonder een enkel spoor van zich achter te laten, »maar een afgrond, die weldra zijne prooi dreigt te zul»len verzwelgen. Met ieder oogenblik klimt het gevaar, »en met het gehuil der stormen, die scheepstuig en mas»ten doen kraken, smelten angstige noodkreten zamen. »Het is de ure, dat al de hoop der oude, al de verwach»ting voor betere tijden, in CHRISTUS op een schamel vis»schersvaartuig gedragen, aan eenen zijden draad schijnt »gehangen. Triumfeerden die golven, Israël had zijnen »koning, de aarde haren redder verloren; en — nog slaapt »Hij rustig voort. Daar wordt Hij door den noodkreet »der jongeren gewekt, die Hem toeroepen: *Meester! be»kommert het u niet, dat wij vergaan?* en zijn ontsloten »oog rust aanstonds op eenen dubbelen storm, den storm »des ongeloofs in het harte der zijnen, den storm der »elementen in het rijk der Natuur. Dadelijk stilt Hij »den eersten met het verwijt: »*wat zijt gij zoo vreesach»tig, gij kleingeloovigen!*" en naauwelijks vat op dat woord »het zwak geloof weder moed, of Hij verwisselt het in »heerlijk aanschouwen. Hij staat op van zijne rustplaats, »zegt luider dan de noodorkaan knettert tot de winden: »*zwijgt*, tot de zee: *wordt gebreideld!* en ziet, getemd »zinken de golven ter neder op den wenk van haren ge»bieder en Heer. Het is, als heeft eene onzigtbare hand »den stormwind naar zijne onbekende rustplaats terug»gedreven. Reeds dringt de eerste lichtstraal wederom »door het gescheurde wolkenfloers henen. Op spiegel»gladde baren dobbert het geredde vaartuig ter haven. »En de discipelen, die den Heer nog van deze zijde niet »kenden, zijn gestemd om in stille verbazing uit te roe»pen: *wie is toch deze, dat Hij ook de winden en het wa»ter gebiedt en zij zijn Hem gehoorzaam?*"

VAN OOSTERZEE wijst hen te regt, die getracht hebben eene *natuurlijke* verklaring van deze gebeurtenis te geven: verwerpt evenzeer de meening van anderen, die, door scherpe onderscheiding van de *objective* en *subjective* zijde des verhaals, het daarvoor houden, dat de Heer eigenlijk slechts zijne jongeren gerustgesteld heeft, zoodat, voor het oog van hun verhelderd geloof, de woedende natuur eene andere gedaante vertoonde, en hun oor als het ware het geloei der stormen niet meer hoorde; terwijl later, toen de storm werkelijk bedaard was, aan JEZUS invloed op de natuur werd toegeschreven, wat slechts het gevolg zijner werking op hun gemoed was geweest. Eindelijk bestrijdt hij ook de *Mythische* opvatting des verhaals. In het wonder, hier verrigt, ziet hij »een te zamen treffen van den wil des Vaders en des »Zoons, dat tot de diepste geheimen van zijn Godmen»schelijk leven behoort." Liever dan met deze uitspraak vereenigen wij ons met hetgeen de Schrijver volgen laat: »Ten volle staat Hij hier voor ons als het afschijnsel der »heerlijkheid van Dien, die *de zee scheldt en droog maakt* »*en boven den watervloed is gezeten:*" en met hetgeen hij verder zegt: »is reeds aan den menschelijken, Gode ver»wanten, geest, het vermogen gegeven, om *mechanisch* »op de natuur te werken, haar van tijd tot tijd het ge»heim harer krachten te ontwringen, en te midden van »velerlei verijdelde pogingen, zijner bestemming te na»deren om Heer der aarde te worden, — wien valt niet »de hooge gepastheid in het oog, dat Hij, die het ideaal »der menschheid en de hoogste openbaring der Godheid »is, *dynamisch* kon werken op de schepping, zoodat zij »aanstonds zijne wenken gehoorzaamt?" Als doel van dit wonder wordt door den Schrijver voorgesteld, dat het strekte om de schepelingen voor het eerst of bij vernieuwing op den Heer opmerkzaam te maken, om de jongeren te oefenen en in het geloof te versterken, maar bovenal om hun een zinnebeeld te vertoonen van hetgeen hun later vaak gebeuren zou, als zij hunne loopbaan waren begonnen.

Wij moeten ons ten einde spoeden en vermelden nog

slechts met een enkel woord, dat VAN OOSTERZEE voortgaat op *zijne* wijze te behandelen in XXIII. *De bezetene te Gadara* (de genezing van den —): in XXIV. *Een viertal wonderen* (de opwekking der dochter van JAÏRUS, — de herstelling der vrouw, die twaalf jaren lang aan eenen bloedvloed had geleden, — van twee blinden, — en van een bezetene, die stom was): in XXV. *Uitzending der twaalven* (met de rede, bij die gelegenheid door den Heer gehouden,) en in XXVI. *Wonderbare spijziging met hare gevolgen*, (waarbij ook het wandelen op de zee en des Heeren woordenwisseling met de Jooden in de Synagoge te *Kapernaum*). — Schoon wij niet in alles dezelfde meening met den Schrijver hebben, zoo als wij b. v. van hem verschillen, wat de verklaring der Evangelische berigten omtrent de bezetenen in het algemeen, dus ook omtrent den bezetene te *Gadara* betreft, — wij vonden telkens overvloedige stof om den lof te regtvaardigen, dien wij, zoowel wat den vorm als den inhoud aangaat, in alle opregtheid aan dit schoon en voortreffelijk geschrift toekennen; een geschrift, dat een sieraad onzer Theologische litteratuur mag heeten, en welks lezing wij dringend bevelen aan allen, die in de kennisse des Verlossers wenschen toe te nemen. — 't Is ons voornemen, om ook van het Tweede reeds verschenen Stuk dezes Tweeden Deels, zoo spoedig mogelijk, ons verslag voor dit Tijdschrift gereed te maken.

H.— W. v. O.

De kinderkerk. Verzameling van kinderpreken, ter aankweeking van kennis en godsvrucht onder de jeugd, door eene vereeniging van Predikanten uit de onderscheidene oorden onzes vaderlands. Tweede jaargang. Te Schiedam, bij H. A. M. Roelants. 1849. *In gr. 8vo. f* 1-20.

De tweede jaargang, welke deze »Kinderkerk" beleeft, getuigt van den godsdienstigen zin des volks, en te gelijk van den gunstigen dunk, door deze onderneming ingeboezemd. Wij verblijden ons daarover. Onze kinderen

toch behooren in en aan de kerk. Deze, bezield met de liefde des Verlossers, neemt de kinderen uit de wieg aan, en zegent hen met het zegel der verzoening. De kerk is de opvoedingsplaats van den mensch, gelijk het geheele schoolwezen in het Christelijk *Europa* aan de Kerk zijn ontstaan heeft te danken. Het is daarom eene gelukkige gedachte het Evangelie bepaaldelijk aan kinderen te prediken, en tot hunne bevatting af te dalen, — zoo het niet voor sommigen moge heeten: op te klimmen, — om ze te wijzen op dien Heer, die zoo vriendelijk gezegd heeft: »laat de kindertjes tot mij komen, en weert ze niet; want denzulken is het rijk van God."

De voor ons liggende bundel bevat twaalf preken, de een meer de ander minder op kinderlijken toon gestemd. Van geen dier preken kan men zeggen, dat zij mislukt is. KOETSVELD opent waardig de rij met een treffend voorval uit DAVIDS leven, voorgesteld en ontwikkeld, zoo als men dat van den populairen man verwachten mag. — De tweede preek, door VORSTMAN, over de fabel van JOTHAM, *Rigteren* IX: 8—15, geleverd, kan, op enkele uitzonderingen na, als men het woord »kinderen" in »toehoorders" verandert, voor eene gewone preek dienen. De geachte Spreker had dit onderwerp gewis meer in de kinderwereld kunnen overbrengen. Wien is het onbekend, welke booze rollen onvergenoegdheid en ontevredenheid gewoonlijk daar spelen! — De derde handelt over JEZUS, als kind met zijne ouders te *Jeruzalem*. LUK. II: 41—51. VAN SPALL heeft daarin een woord gesproken, voor ouders gepast, en hartelijk voor kinderen. — De vierde preek: JEZUS ontmoeting met THOMAS, na zijne opstanding, naar JOH. XX: 24—29, door G. E. W. DE WIJS, heeft den kindertoon zuiver getroffen. Op die wijze kunnen zelfs de belangrijkste onderwerpen uit de geschiedenis der Goddelijke openbaring voor kinderen aanschouwelijk worden gemaakt, en met zulk eene voorstelling beantwoordt men het best de vraag: of de kinderen óók nut uit den bijbel kunnen trekken? — Een juweel in dezen bundel is de hemelvaartspreek over LUK. XXIV: 52[b] van BIBEN. Wien zou het nog kunnen verwonderen, dat de man, die door

zijne geschriften zoo aangenaam wist te boeijen, ook aan kinderen behaagt. Hoe moet hij alles hebben geboeid, indien hij deze leerrede heeft uitgesproken, die beminnelijke redenaar, met dien hem eigen, open, kalmen, vriendelijken blik en aanminnigen toon, die hem in elken kring tot een voorwerp maakten van aller welbehagen. De waardige man is reeds van zijnen post afgeroepen, en geloovig vertrouwen wij, dat hij nu den toon reeds kent, die daar boven in het groote Vaderlijke huis door de kinderen Gods wordt aangeslagen. — In het Pinksterfeest met kinderen gevierd, naar aanleiding van *Hand.* II: 29 door CHARANTE, hindert ons eenigzins, dat wij eene voorstelling lezen van den gemoedstoestand der Apostelen na JEZUS hemelvaart, die het tegendeel zegt van hetgeen de vorige preek op historischen grond getuigt. BIBEN toch zegt, dat de Apostelen verblijd waren, nadat de Heer hen op den *Olijfberg* verlaten had. CHARANTE stelt hen als zeer bedroefd voor. Als de preek op zich-zelve stond, zouden we daar geene aanmerking op maken; maar naast de vorige geplaatst, moet de vergelijking bij kinderen nadeelig werken; zij kunnen niet anders oordeelen, dan dat een van beiden heeft misgezien. Overigens zal ook deze verdienstelijke preek niet zonder genoegen en nut gelezen worden. — VAN DER VLIETS ware kindervreugd, MATTH. XXI: 15, 16, is een allergelukkigst onderwerp; even aangenaam als gepast behandeld. — VAN BALEN BLANKEN, NOACHS dronkenschap [*Gen.* IX: 20—27] tot onderwerp kiezende, behandelt een teeder punt, maar doet het met kieschheid, hoogen ernst en vol liefde. Wij zouden den prediker met bescheidenheid in bedenking wenschen te geven, of hij, aan het slot zeggende: »Ouders! u konde en wilde ik, naar aanleiding van de nu behandelde geschiedenis, ook nog wel een woord, eene vermaning en waarschuwing toevoegen. Te midden en voor het oor uwer kinderen laat ik dit," wel voorzigtig handelt. Waarom gesproken van hetgeen hij beter acht te verzwijgen. Als de kinderen in 't openbaar hooren zeggen, dat er aanmerkingen op hunne ouders te maken, waarschuwingen hun toe te voegen zijn, die het beter is, dat zij

niet hooren, moeten zij er uit opmaken, dat het ook bij vader en moeder niet met alles in orde is. Eene aanmerking, aldus verzwegen, baart scherper achterdocht dan de openbaring van het kwaad-zelf. — Voor kinderen, bij wie de onwaarheid zoo ligt post vat, is het woord van WUNDER, naar aanleiding van het treffend verhaal, 2 *Kon.* v: 27, over GEHAZI of de leugenaar gestraft, bijzonder geschikt. Wij hadden verwacht, dat de spreker ook een wenk zou gegeven hebben aan ouders, die hunne kleinen uit scherts iets voorjokkende of zelve hen daartoe opwekkende, ligt gevaar loopen de neiging tot onwaarheid spreken onbedachtelijk in te prenten. In het gemoed van zoo menig kind is de logen al spelend nedergelegd. — De eerwaarde PARSON neemt uit de geschiedenis van den barmhartigen Samaritaan aanleiding, om over de algemeene liefde te spreken. Het bevreemdde ons echter, dat hierbij niet dieper in het huiselijk verkeer der kinderen onderling is ingedrongen. — De elfde preek, over JAKOBS vlugt naar *Haran*, of het verderfelijke van ouders te beliegen en te bedriegen (*Gen.* XXVIII: 10), loopt wat al te los en vlugtig over het historische heen. De Heer VAN WARMELO had wel iets mogen zeggen van de bepaalde reden, die moeder en zoon aandreef, om den zwakken vader van eene onbedachte daad te weerhouden. Misschien is het nagelaten, omdat de indruk van de verkeerde daad er door verzwakt zoude zijn. Maar dat zou dan bewijzen, dat het voorbeeld niet geheel gelukkig voor kinderen gekozen is. Wij begrijpen ook niet, waarom de Spreker, als hij over het verderfelijke van den logen handelt, niets zegt van de teleurstellingen en grieven, die JAKOB in zijn toevlugtsoord ondervond: allen natuurlijke gevolgen van de verwijdering uit de vaderlijke tenten, waartoe hem zijne verkeerde daad verpligtte. — De bundel wordt besloten door den Eerwaarden ROLDANUS, met de voorstelling van het Kersfeest als een kinderfeest: een waarlijk feestelijk woord.

Wij danken alle de waardige mannen, die in dezen bundel hun woord hebben nedergelegd. Met toenemende aandacht en belangstelling hebben wij hunnen arbeid

gelezen, die alle aanbeveling verdient. Wij eindigen met den wensch, dat die »Kinderkerk" een krachtig middel moge zijn, om kinderen Gods voor den hemel aan te kweeken.

H. J. H. S.

De oude kerk te Assen, eene voormalige kloosterkerk, beschouwd in betrekking tot de plaatselijke gemeente en de hervorming in Drenthe. Eene gedachtenis-rede met aanteekeningen, door A. H. PAREAU, *Pred. te Assen. Te Assen, bij* J. O. van Houten. 1849. *In gr. 8vo.* 277 *bl.* *f* 3-15.

Onder de Hervormde gemeenten van ons Vaderland verdient die te *Assen* met volle regt onze opmerkzaamheid, niet slechts omdat zij gevestigd is in de hoofdplaats van een onzer gewesten, maar ook en vooral omdat zij, uit kleine beginselen ontstaan, allengs is opgeklommen tot vrij aanzienlijke uitgebreidheid en thans het middelpunt geworden is van al de hervormden in *Drenthe.*

De gemeente had in 1848 het voorregt, haar oud en bekrompen kerkgebouw met een nieuw en ruimer te verwisselen. Bij die gelegenheid werd de Heer PAREAU, als haar jongste leeraar, geroepen, om voor de laatste maal op te treden in de oude kerk, aan den avond van den tweeden Paaschdag. Zijne rede, in die ure uitgesproken, behelsde, naar aanleiding van 1 *Thess.* v: 18ª, eene Christelijk dankbare herinnering van haren oorsprong, herbouw, vergrooting en tegenwoordigen toestand, waarbij hij het beginsel, de zuivering, de uitbreiding der gemeente te dier plaatse, en de eigene opleiding harer leden herdacht. Vroegere nasporingen daaromtrent stelden hem in staat, om aan die rede eene méér dan gewone geschiedkundige belangrijkheid bij te zetten, en wij kunnen ons gemakkelijk begrijpen, dat hij, toen hij besloot, om haar als gedachtenis-rede uit te geven, daaraan eene en andere aanteekening wenschte toe te voegen. Die

aanteekeningen zijn echter breeder uitgeloopen, dan men volgens den titel verwachten zou, en beslaan niet minder dan 256 bladzijden. Men vindt daarin veel wetenswaardigs en minder bekends met zorg bijeengebragt, over het MARIA-klooster te *Assen*, waartoe de oude kerk oorspronkelijk behoorde; over de invoering der Hervorming in *Drenthe* door een bevelschrift van den toenmaligen Stadhouder; over haar karakter en hare grondtrekken, daarin bestaande, dat zij zich uitstrekte over de kerken en de scholen, dat zij werd ingerigt naar de vormen van het Gereformeerde Kerkgenootschap, dat zij uitkwam in een, wel door de Overheid geregeld, maar toch zuiver kerkelijk bestuur, en vooral de ware stichting der kerk, ook door middel van hare kerktucht, bedoelde; over de lotgevallen der kerk te *Assen* en den opbouw der nieuwe, die haar vervangen heeft; over de grootte der gemeente aldaar en de kleinere afgescheidene, die daarnevens staat; over de predikanten, die er achtereenvolgens het Evangelie verkondigd hebben, en vele andere bijzonderheden van plaatselijk of meer algemeen belang. Een achttal nalezingen, die de reeks dezer aanteekeningen besluiten, moeten dienen, om het een en ander, wat daarin gezegd was, nader te staven. En geheel het geschrift is daardoor een uitvoerig Gedenkboek geworden, dat ook in ruimeren kring de aandacht van de beoefenaars der kerkelijke geschiedenis van ons Vaderland verdient.

Wij zijn den Heer PAREAU dank schuldig voor den arbeid en moeite, die hij zich daartoe heeft getroost. Over den vorm, waarin hij de resultaten van zijn onderzoek heeft medegedeeld, willen wij niet met hem twisten, ofschoon wij 't niet willen ontveinzen, dat eene leerrede, met zoo uitvoerige aanteekeningen bezwaard, in ons oog eene wanstaltigheid is, die beter vermeden ware. Ook ware het misschien wenschelijk, dat hij hier en daar, waar het bijzonderheden betreft van geringer aanbelang, meer de kortheid betracht en minder zich uitweidingen veroorloofd hadde, die niet regtstreeks ter zake dienen. Maar wie weet niet bij ervaring, hoe moeijelijk dat valt, als men zich eenmaal tot schrijven gezet heeft? Aller-

minst willen wij er een man over lastig vallen, die, bij hetgeen hij schreef, zijne gemeente op het oog had, en, ook waar hij uitweidt, velerlei goeds en nuttigs in het midden brengt. Het boek is versierd met eene plaat, voorstellende *de oude kerk te Assen*, zoo als zij zich *ten jare* 1848 vertoonde, terwijl op den titel het *zegel van het Maria-klooster te Assen* staat afgedrukt.

Wil men eene proeve van hetgeen hier merkwaardigs voorkomt? — Wij vermelden dan den tegenstand, dien het hervormde *Drenthe* geboden en langen tijd volgehouden heeft tegen de Catechismus-prediking des namiddags. Het is onzeker, of die prediking aldaar, terstond na de Hervorming, algemeen is ingevoerd. Hare instelling werd eerst ten gevolge van de Synode te *Dordrecht* gehouden, tot eene vaste verordening. In weerwil daarvan werden die namiddagbeurten in 1622 en volgende jaren doorgaans niet gehouden, uit gebrek aan toehoorders. Zelfs was men genoodzaakt, de bepaling, dat alleen in die beurten de doop zou worden toegediend, weder in te trekken. Drost en Gedeputeerden zelfs kwamen er aan te pas. En in 1730 nog waren de toehoorders bij deze predikatiën veelal zeer weinige in getal, zoodat niet minder dan anderhalve eeuw in dat gewest is doorgeworsteld, eer de opkomst eenigermate beantwoordde aan den wensch der Synode. Het is moeijelijk, de oorzaken van dezen weerzin en tegenstand met naauwkeurigheid te bepalen. Maar reeds op zich-zelf is het verschijnsel, dat ook elders, ofschoon welligt in mindere mate, is waargenomen, merkwaardig genoeg, om er de aandacht in onze dagen op te vestigen. Het getuigt tegen de vermeende, en wel eens hooggeroemde eenparigheid der voorouderen in het prijs stellen op de formulieren van eenigheid, bij de Hervormde kerk in gebruik.

Leerrede ter gelegenheid van het overlijden van Z. M. WILLEM II *en de troonsbeklimming van Z. M.* WILLEM III, *gehouden in de Hoofd-Synagoge te Groningen, op Zaturdag den* 31 *Maart* 1849; *door* S. J. VAN RONKEL,

Godsdienst-oefenaar en prediker bij de Israëlitische Gemeente te Groningen en Hoofd-onderwijzer aan de godsdienstige armenschool aldaar. Gedrukt en uitgegeven te Groningen, bij de Gebroeders Oppenheim. 1849. *In gr. 8vo.* 19 *bl. f* :-25.

Deze leerrede bevat de uitstorting van het dankbaar gevoel van een voortreffelijken Israëliet. Dankbaar erkent hij het voorregt, door het uit *Canaän* gebannen volk in *Nederland* genoten. Daarom wekt de godvruchtige prediker zijne geloofsgenooten op tot dankzegging aan JEHOVA en tot trouw aan het Huis van ORANJE, wegens het goede, dat hun, boven velen hunner geloofsgenooten in andere landen, hier ten deel valt. Aanleiding tot die leerrede vond de Eerwaarde VAN RONKEL in den dood van Z. M. WILLEM II. De tekst is voor het doel des sprekers niet ongelukkig gekozen; immers de woorden: *Pred.* III: 4: »*Er is een tijd om te weenen, en een tijd om te lagchen; een tijd om rouw te bedrijven, en een tijd om te juichen,*" gaven stoffe tot herinnering, »dat er voor den Israëliet van »vroegere dagen een tijd was om te weenen, toen hij »namelijk als banneling, en veelal van zijn vermogen »beroofd, zijn geboortegrond, den grond, waar eenmaal »zijne wieg en bakermat stonden, moest verlaten, en »een tijd om te lagchen, toen hij op *Nederlandschen* bo»dem eene bescherming en gastvrijheid vond, die hij in »zoo vele andere plaatsen te vergeefs zocht, — en tevens »dat er voor den tegenwoordigen Israëliet *een tijd was* »*om rouw te bedrijven,* bij het verscheiden namelijk van »een' Koning, voor wiens weldaden hij zoo veel redenen »heeft tot dankbaarheid, en dat er *een tijd is om te jui*»*chen,* daar hij, bij het vooruitzigt en de blijde hoop, »onder de regering van Hoogstdeszelfs Zoon datzelfde »geluk te smaken, zijne redenen tot dankbaarheid nog »vermeerderd ziet, en in de gelegenheid komt, die dank»baarheid daadwerkelijk aan den dag te leggen." Het tweede en grootste gedeelte dezer leerrede behelst eene opwekking om de verschuldigde dankbaarheid te toonen door aan den zoon en opvolger van den ontslapen Vorst

die hulde, dien eerbied, die liefde en gehoorzaamheid te bewijzen, welke Israël verschuldigd was en zoo gaarne betoonde aan WILLEM II. — Ook de korte gebeden, vóór en na de leerréde opgezonden, zijn hier medegedeeld. Wij lazen haar met zeer veel genoegen; zij bevat eenvoudige, maar hartelijke en verstandige taal. Wij verblijden er ons over, dat de voornaamste godsdienstleeraars der Israëliten meer en meer in de Synagogen zich van de *Nederduitsche* taal bedienen; eene taal gewis bevattelijker voor de *Nederlandsche* Israëliten, dan de *Hebreeuwsche*. De noodzakelijkheid om de aangehaalde bijbelplaatsen eerst in 't *Hebreeuwsch* en daarna in 't *Nederduitsch* mede te deelen, zien wij niet in; geschiedt het om de woorden des bijbels met een nimbus van heiligheid te omgeven? — Dat is niet noodig bij woorden, die eene goddelijke kracht in zich-zelve bezitten. Met het oog op de gemeente, voor welke de leerrede werd uitgesproken, hebben wij geene aanmerking; maar wij maken den Heer VAN RONKEL aandachtig op het nadeel van te lange volzinnen, moeijelijk voor den redenaar om uit te spreken, en moeijelijk voor den hoorder om ze goed te verstaan. — De Algoedheid zegene de pogingen van zoo vele voortreffelijke Israëliten, om hunne geloofsgenooten te beschaven en te veredelen, en verhaaste daardoor de komst van den heilrijken dag, waarop ook voor hen het kruis van CHRISTUS geene ergernis meer zijn zal, maar eene kracht Gods tot zaligheid.

†—.

De afschaffing van den sterken drank, een werk van ware menschenliefde, Toespraak door T. C. R. HUYDECOPER, *Theol. Doct. en V. D. M. Te Amsterdam, bij* H. W. Mooy. 1849. *In gr. 8vo. 46 bl. f* :-40.

De Eerwaarde HUYDECOPER geeft in deze bladen algemeen te lezen, wat hij op den 13 Junij van het vorige jaar, bij het openen van de Zevende jaarlijksche Algemeene Vergadering van Bestuurders en Correspondenten

der *Nederlandsche* Vereeniging tot afschaffing van sterken drank, te *Haarlem* gesproken heeft.

In die aanspraak doet hij rekenschap van den oorlog dien de Vereeniging voert, niet tegen de onmatigheid, — want er gaan zich ook te buiten in lekker eten en in fijne wijnen — maar tegen den sterken drank. Met kracht en nadruk bepleit hij de afschaffing van den sterken drank, door ze voor te stellen: »als een werk van ware menschenliefde, tot 's naasten welzijn." »Liefde tracht van den broeder af te wenden, wat hem schaden kan. Liefde voor den broeder getroost zich gaarne tegenstand, miskenning of koele bejegening en blijft volharden. Liefde verblijdt zich met den broeder over zijn geluk en vindt in de bevordering daarvan haar loon."

Deze drie punten ontwikkelt de redenaar *con amore.* Hij toont aan, dat wie een vriend des volks is, ook een vijand moet zijn van den sterken drank, hetzij men zijnen aard beschouwt; hetzij men hoort, wat bevoegde regters aangaande hem getuigen, of de ondervinding raadplege in hetgeen hij uitwerkt.

Wel treurt hij over tegenstand en weinige medewerking, maar hij doet het ook moedig uitkomen, dat de liefde voor niets, zelfs niet voor smaadheid terugdeinst, maar onverflaauwd voortgaat naar heur doel. Uit den aard der zaak en uit de ondervinding toont hij vervolgens aan, dat de afschaffing niet slechts ongeluk en schade van den broeder afwendt, maar ook regtstreeks leidt tot bevordering van zijn tijdelijk en eeuwig geluk.

Ziedaar de omtrekken der rede van den zoo ijvervollen HUYDECOPER. Hij heeft, naar ons gevoelen, de taak zijner waardig volbragt en wij wenschen, dat deze rede alom verspreid en algemeen gelezen en behartigd worde. Behoudens in enkele uitzonderingen, waarop wij aanstonds terugkomen, onderscheidt zich de redevoering door naauwkeurigheid en gematigdheid. Wij houden het er voor, dat de tijd van lieverlee het eenzijdige en overdrevene, dat de edele poging der voorstanders van de afschaffing aankleefde, zal doen wegvallen. Dat wenschen ook wij, omdat overdrijving de zaak heeft bena-

deeld. Is 't geen overdrijving, indien 't waar zij, dat Predikanten hunnen catechisanten de belofte afvergen dat zij geen sterken drank zullen drinken. Wij hebben gezien, dat afschaffers overmatig wijn dronken, maar de punchgelée voorbij lieten gaan, omdat zij geen sterken drank wilden gebruiken. Hoogachting verdienen, integendeel, dezulken, die, ofschoon bemiddeld genoeg om wijn te kunnen drinken, evenwel, ten einde den onbemiddelde geen aanstoot te geven, zich ook het gebruik van den wijn ontzeggen. Dit is grooter, dan met schuimenden champagne te bekeren en toasten op den ondergang van den sterken drank.

De waardige redenaar verklaart bereid te zijn er ook den wijn aan te geven, indien men hem overtuige, dat de wijn in ons Vaderland gedronken, ook maar één tiende aanrigt der schade, die door den sterken drank wordt veroorzaakt. Maar de vergelijking gaat niet door; wijl de verhouding der gebruikers niet gelijk staat. Het is, bovendien, bekend genoeg, hoe velen er onmatig zijn in het gebruik van wijn. Ook houden wij er niet van, de deugd onder cijfers te brengen. Wat de Heer HUYDECOPER laat volgen: »ik geloof niet dat de armen, al schaften ook alle rijken den wijn af, daarom één glas jenever minder zouden drinken," is een *petitio principii*. Men heeft er nog geen proef van genomen. Wij gelooven zelfs, dat zij, die zich ook van wijn onthouden, een ander geloof koesteren.

Aan het slot zegt de Spreker: »Ik denk aan eenen achtingswaardigen leeraar, op wien de schoonmoeder van eenen afschaffer zich beriep en dezen overhaalde, om bij het doopmaal van zijn tweede kind eenen borrel te schenken: »de leeraar deed het óók wel een enkele maal!" De gelukkige vader laat zich overhalen; hij drinkt zijn eerste glas... hij is een dronkaard geworden en heeft op zijn sterfbed in wanhoop uitgeroepen: »ik zal den naam van dien man nog vloeken, als ik in de hel mijne oogen open doe!"" Wij achten dit voorbeeld ongelukkig gekozen. Die uitroep op het sterfbed getuigt van waanzin en mist alle kracht van bewijs. De leeraar

immers had hem niet aangeraden een glas te vullen. Wij voeren dit niet aan om den indruk dezer rede te verzwakken; maar om den voorstanderen van eene goede zaak bedachtzaamheid in het kiezen van bewijzen en voorbeelden heuschelijk aan te raden. Één enkel, dat den spijker op den kop treft, doet meer af dan tien als die daar boven. Hiermede nemen wij met dankzegging aan den Spreker afscheid.

S.

Hoe is het Pauperismus te stuiten? Het oordeel van de Arnhemsche Courant wederlegd, met drie nieuwe bijdragen, betreffende den staat van het armwezen, de waarde van den rijkdom en de werktuigelijke krachten bij de industrie; door A. ELINK STERK, JR. *Te 's Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1849. *In gr. 8vo.* 121 *bl. f* 1-20.

Het boek-zelf is niet aangenaam; wij kunnen niemand aanraden het om de waarde der polemiek te koopen. Van wat meer belang zijn de bijlagen, ofschoon ook daarin veel voorkomt, waarmede wij ons niet kunnen vereenigen. Dit oordeel over een werkje van den Heer ELINK STERK klinkt vreemd, omdat men gewoon is wat goeds uit zijne handen te zien komen; doch juist daarom verbloemen wij ook onze meening niet over hetgeen van hem komt, en niet aan de verwachting beantwoordt. Wij zullen die meening door een klein overzigt regtvaardigen.

De Schrijver had in het *Dagblad van 's Gravenhage* van 13 August. 1849 een artikel over het *pauperisme* geplaatst, waarin, bij al het goede, dat er in voorkomt, eenzijdigheid merkbaar is, en dat om die reden weinig beteekenend was, althans niet voortreffelijk genoeg, om er een buitengewonen ophef van te maken.

Maar van dat stukje werden vele overdrukjes verspreid, en een daarvan kwam in handen van de Redactie der *Arnhemsche* Courant, die, onbewust dat die verspreiding buiten

toedoen van den Heer STERK had plaats gevonden, daarop in het nommer van 28 Aug. een bitsch bescheid aan het blaadje heeft gegeven. Nu heeft de Schrijver duidelijk aangetoond, dat hij geen deel heeft gehad aan het verspreiden dier afdrukjes, en bij die opheldering had het kunnen blijven; — doch neen: hij voelt zich opgewekt, om, bovendien, zijn artikel eens te apologiseren, en de gemelde Redactie op hare plaats te zetten. — Wie nu lust heeft, om zestig paginaas, tot refutatie van één courant-artikel, te lezen, koope het boekje; doch, naar onze meening, heeft de wetenschap en de philantropie er weinig bij gewonnen.

Opmerkelijk, doch niet troostrijk, is, op bl. 21, in de noot, de verklaring des Schrijvers, dat hij huisgezinnen kent, die zich voor *f* 12.— in de week hun bedel-bedrijf niet zouden laten afkoopen, en, op bl. 42 en volg., eene lijst, door den Schrijver gehouden, omtrent het lot van een aantal arme huisgezinnen, ten betooge dienende, dat de armen meestal hun lot aan zich-zelven te wijten hebben, en er doorgaans weinig uitzigt is op verbetering van welstand.

De Schrijver schijnt zelf begrepen te hebben, dat het boekje toch in dier voege de wereld niet in kon, maar dat er nog iets bij moest, om het eenigzins belangrijk te maken. Vandaar wel de toevoeging van drie bijdragen, met opzet als *nieuwe bijdragen* aangeduid.

De eerste, bl. 67—90, bevat *opmerkingen nopens den omvang van het armwezen in het algemeen.*

De Schrijver maakt dit betoog dienstbaar aan zijne stelling, dat de vermeerdering der armoede voor het grootste gedeelte aan de armen-zelven te wijten is. Naar onze meening is die beschouwing éénzijdig, en ligt de oorzaak der toenemende armoede nog veel meer in slecht bestuurde liefdadigheid; in gebrek aan genoegzaam, vooral godsdienstig, onderwijs; in de vele belemmeringen voor nijverheids-ontwikkeling; in gemis aan philantropische inrigtingen van voorzorg en besparing, en bekendheid daarvan bij de behoeftigen; in slechte inrigting der beleenbanken, en wat dies meer zij: — en wij houden ons verzekerd, dat, naarmate in alle deze gebreken verbete-

ring wordt te weeg gebragt, de zoogenaamde zedelijke oorzaken van armoede bij de armen-zelven gedurig zullen verminderen.

Terwijl de Schrijver aan de eene zijde tegen het bédelen uitvaart, — en te regt, — predikt hij van den anderen kant (bl. 87 en 120) een kruistogt tegen de (wat hij noemt) »wettelijke liefdadigheid;" maar hij maakt er zich een verkeerd denkbeeld van, als hij daardoor eene »wettelijke, van staatswege bevolene, liefdadigheid" verstaat. »*Wettelijke liefdadigheid*" (*charité légale*) is eene erroneuse benaming voor *armverzorging van staatswege;* zij bestaat hierin: 1°. dat de zorg voor het armwezen uitgaat van de Regering en Plaatselijke Besturen, in stede van aan Diakoniën of aan bijzondere personen of aan zich-zelve te zijn overgelaten: 2°. dat de wezenlijk behoeftige, wien het aan hulpmiddelen van elders ontbreekt, werk bekomen kan, indien hij kan arbeiden, en anders behoorlijk moet worden verzorgd; en 3°. dat de onkosten daarvan, indien zij niet uit eigene middelen of bijzondere inkomsten kunnen gevonden worden, door een' algemeenen omslag worden goedgemaakt. De Schrijver geeft dus geene juiste voorstelling van de zaak die hij veroordeelt; hij geeft ook een zeer gebrekkig overzigt van hetgeen in *Engeland* daaromtrent regtens is; en wij verwijzen gaarne den lezer, die beter onderrigt wil worden, in beide opzigten naar het uitmuntend werkje van den Heer Mr. J. L. DE BRUYN KOPS, *Beginselen van Staathuishoudkunde*, bl. 272 en volgg.

De tweede bijdrage is eene *studie, betrekkelijk de waarde van den rijkdom en zijn nuttig gebruik*, van bl. 91—106, en de derde bevat *iets over de industriëele verbeteringen, door aanwending van werktuigelijke krachten*, bl. 107—115. In deze beide stukken ontmoeten wij den Schrijver weder op een bekend terrein, dat van de Staathuishoudkunde, waarop hij vroeger reeds zoo menig verdienstelijk geschrift geleverd heeft; en waarin wij beter met hem instemmen, dan wanneer hij de specialiteit van *armoede* tot het onderwerp zijner behandeling kiest.

Eenige *nalezingen en aanvullingen*, bl. 117—121, besluiten het geheel.

J. W. T.

Gids voor Voogden, Toeziende Voogden, Executeuren of Boedelredders, Curators over onder Curatele gestelden en Bewindvoerders voor afwezigen. Practisch bewerkt, met bijlagen en formulieren voor Volmagten, Boedelbeschrijvingen, Rekeningen en Requesten, of Aanwijzingen waar die te vinden zijn. Te Heusden, bij A. F. G. de Pinéda. 1849. *In gr.* 8*vo. X en* 64 *bl. f* 1-:

Een werkje, waarin geleidelijk de bepalingen der wet omtrent Voogden, Toeziende Voogden, Boedelredders, Curators over onder curatele gestelden en Bewindvoerders voor afwezigen tot een geheel zijn zamengevat. Als bijlagen volgen eenige uittreksels uit wetten en besluiten betreffende het in Consignatie geven van effecten aan toonder, die aan minderjarige of onder Curatele gestelde personen toebehooren, en de zegel- en registratie-regten, terwijl het werkje besloten wordt met eenige modelformulieren van akten bij Voogdij enz.

De Schrijver zegt: voor *min bedrevenen* geschreven te hebben. Wij mogen hem dus niet hard vallen over de weinig wetenschappelijke waarde van zijn opstel. Hij heeft, volgens zijn voorwoord, de hoofdstukken over Voogdij en Executeuren *uitgewerkt;* maar die uitwerking bepaalt zich grootendeels tot eene omschrijving en verduidelijking der wets-artikelen-zelve; terwijl eenige hier en daar ingevlochte op- en aanmerkingen aan de werken van de Heeren Mrs. C. L. SCHULLER en C. ASSER zijn ontleend.

Omtrent deze behandeling van het onderwerp mogen wij echter ééne aanmerking niet achterwege houden; hoezeer de poging des Schrijvers, om min bedrevenen de hand te bieden, in het algemeen goedkeuring verdient. Het werkje zal, naar ons gevoelen, voor den

ambteloozen persoon, die verlegen staat, wanneer hem eene betrekking van Voogd of Executeur of Curator wordt opgedragen, een niet veel zekerder gids zijn dan het Wetboek-zelf. Daartoe gaat het niet diep genoeg, en verspreidt het te weinig licht over vele moeijelijkheden, wier oplossing voor den verlegen Voogd, Executeur of Curator van belang is, en die hij nu toch elders moet gaan zoeken.

Eene uitvoerige inhouds-opgave, en een tafel der behandelde of aangehaalde artikelen uit het Burgerlijk Wetboek, maken het naslaan zeer gemakkelijk. De druk en uitvoering zijn goed.

LUTTENBERG'S *Chronologische Verzameling der wetten en besluiten, betrekkelijk het openbaar bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813, *voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der stad Zwolle. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1849. *In gr. 8vo. Voor het jaar* 1821, *VIII en* 156 *bl., voor het jaar* 1822, *VI en* 219 *bl. Te zamen f* 4-85.

Wij verheugen ons in den onverdroten ijver van den Heer SCHUURMAN, om het werk van zijn bekwamen voorganger op eene waardige wijze voort te zetten. Zijn wij nog vele jaren ten achter, op deze wijze althans is er kans, dat wij gaande weg den achterstand zullen inhalen. Voor het overige mogen wij ons refereren aan de aankondiging van den jaargang 1820, in dit Tijdschrift, N°. XI, van 1849, *Boekbeschouwingen*, bladz. 476. Tot nader betoog van het daar aangeteekende diene de opmerking, dat de enkele overdruk der Wet van 26 Aug. 1822, op het binnenlandsch gedestilleerd, zonder vele aanteekeningen, bijna 80 bladzijden druks, in twee kolommen, wegneemt.

De Tolquestie van het Zwolsche Diep toegelicht, door de binnenschipperij van Zwolle, Hasselt, Zwartsluis, de

Dedemsvaart, Meppel, Hoogeveen en de Smilde. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo.* 34 *bl.* *f* :-50.

Dit boekske behelst een antwoord op eenige technische »*Opmerkingen,*" door den Ingenieur-Directeur der Naamlooze Maatschappij tot verbetering van den handelsweg over 't *Zwolsche* Diep, B. P. G. VAN DIGGELEN, gemaakt, tegen een deel van den inhoud van het bekende werkje van den Heer Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA, »*de Tolquestie van het Zwolsche Diep toegelicht. Regtskundig onderzoek,*" enz. Het boekje is met onderscheidene namen onderteekend, en strekt ten betooge, dat voor schepen van minder dan circa vijf voet diepgang werkelijk geene behoefte bestond aan verbetering van het Diep, — waaruit dan moet worden afgeleid, dat het zeer onbillijk is, hen in den tol te laten betalen. Die beweerde onbillijkheid is zeker wel de eerste aanleiding geweest tot de volksbeweging te *Zwartsluis;* maar men zie daarover de zeer verstandige aanmerkingen van den Heer KERKHOVEN te *Dedemsvaart*, in de Zondags-editie van 't Handelsblad van den 29 April 1850.

Bijdrage tot de geschiedenis der Registratie, sedert 1845. *Eerste Deeltje. Het Buitentje. Te Zwolle, bij* R. van Wijk, Anths.zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 100 *bl.* *f* 1-:

Deze bijdrage heeft hoofdzakelijk tot onderwerp de bekende procedure, in 1846 gevoerd, ter zake van beweerden laster, in een artikel in *de Burger* en de *Asmodée,* waarbij eenige betrekking scheen te worden gesteld tusschen den koop van een buitengoed door een hoofd-Ambtenaar der Registratie, en de bevordering van een Ontvanger der Directe Belastingen tot Bewaarder van de Hypotheken en het Kadaster in eene voorname stad. Men heeft hier bijéénverzameld alle de dagblad-artikelen, waarin over die procedure is gehandeld. Of 't verdient eene bijdrage te heeten tot de geschiedenis beslisse de lezer.

Grondwet voor het Koningrijk der Nederlanden, naar de wijzigingen in 1848 *daarin gebragt. Te Utrecht, bij* Dannenfelser en Doorman. *f* :-50.

Een zeer fraaije afdruk van de Grondwet, op één vel in plano, die een blijk oplevert van den smaak der uitgevers en van het talent der drukkers. De correctie kon nog iets meer zorgvuldig zijn geweest, om niets te wenschen over te laten. Het stuk verdient netjes op bordpapier opgeplakt en opgehangen, of, op linnen geplakt, *en portefeuille*, als een *vade mecum* in den zak gedragen te worden.

De ontworpene waterleiding uit de duinen bij Haarlem, naar en in Amsterdam, zoo als zij is, gelijk ook alle andere bekende ontwerpen tot waterleiding, zoo als die zijn, zullen verlies opleveren voor den geldschieter, doch evenzeer voordeel, als die ontwerpen behoorlijk worden gewijzigd: betoogd en met bewijzen gestaafd, door F. J. HALLO. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1850. *In gr.* 8*vo.* 29 *bl.* *f* :-30.

De Heer HALLO had vóór eenige jaren zelf een middel aan de hand gedaan, om *Amsterdam* eens van goed water te voorzien; een plan, waarvan de Hooggeleerde C. J. MATTHES met lof getuigenis heeft gegeven (bl. 5); dit neemt niet weg, dat hij ieder ander proefhoudend middel wil goedkeuren en de uitvoering helpen bevorderen; zoodat hij ook in dit geschrift als vriend, niet als vijand van het laatst bekend geworden plan (van den Heer VAILLANT *cum suis*) wil optreden (bl. 6, 8); maar hij achtte zich verpligt aan te toonen sub 1°. en 2°., wat op bl. 10, gelijk op den titel, in het breede is vermeld.

Maar dit schijnt méér te beloven dan er geleverd wordt. Immers in dit boekje, bl. 11 tot 27, geeft de Schrijver niet anders dan eenige berekeningen, met aanbieding om de wijzigingen, die het ontwerp van den Heer VAILLANT

zou moeten ondergaan, mede te deelen »aan zoodanige vereeniging van personen, welke in zich de noodige bestanddeelen bevat, om een werk van geld en omvang, als het onderhavige, tot stand te brengen" (bl. 28); hij doet dit aanbod van mededeeling ook aan de Commissie-zelve, mits zij daartoe aan hem regtstreeksche aanvrage doe.

Dit werd geschreven den 23 Januarij 1850. Of de Commissie de aanvrage gedaan heeft, of er eenige andere vereeniging, gelijk de Heer HALLO die wenschte, is opgedaagd, of de Heer HALLO zijne mededeelingen onvoorwaardelijk doet of gedaan heeft of doen zal, of er iets van alle de plannen te regt zal komen: — dit alles is met een sluijer bedekt: zoo veel is zeker, dat men er tot dus verre niet meer van hoorde.

Nederlandsch Jaarboekje der Posterijen, voor 1850, *door* S. GILLE HERINGA, *Directeur van het Postkantoor te Tilburg. (Met het portret van Z. M. den Koning* WILLEM III, *en van wijlen den Staatsraad* VAN ROIJEN, *Oud-Administrateur der Posterijen.) Tweede Jaargang. Uitgegegeven voor rekening van, en door den Schrijver. Gedrukt te Tilburg, bij* A. van der Voort en Zonen. 1850. *In kl. 8vo. Te zamen* 339 *bl. f* 1-25.

Dit Jaarboekje, waarvan wij thans den Tweeden Jaargang aankondigen, verdient grooten lof. De Schrijver heeft in een kort, maar veelomvattend, voorberigt de redenen opgegeven, die hem genoopt hebben, om weder met zijne onderneming voort te gaan, ofschoon het debiet zijne uitzigten nog niet heeft geëvenaard. Wij wenschen hem gaarne een ruim debiet, niet slechts onder zijne collegen, maar ook bij diverse Administratiën, handelskantoren, lees-cirkels, en particulieren; en om velen daartoe uit te noodigen, willen wij een kort verslag geven van den inhoud.

Vooreerst, wat de kunst betreft, vindt men hier een

uit den *Almanach de Gotha*, met een *Nederduitsch* onderschrift, overgedrukt portret van Z. M. den Koning; en een fraai portret van wijlen den Staatsraad VAN ROIJEN, den voormaligen Chef van de Administratie; hetwelk, gelijk de Schrijver te regt zegt, der steendrukkerij van den Heer FUHRI eere aandoet.

De uitvoering van het Jaarboekje-zelf is net en eenvoudig, en de prijs is, naar gelang van den rijken inhoud, en de beide portretten, zeer matig gesteld.

Na den Kalender, is de inhoud in drie hoofd-rubrieken verdeeld: het *Nederlandsche* Postwezen, het Buitenlandsche Postwezen, en Mengelwerk. Onder de eerste rubriek vindt men eene opgave van het personeel hier te lande en in de Koloniën, vermelding der wijzigingen in 't personeel gedurende het afgeloopen jaar, door overlijden, ontslag en benoeming; een verslag der in 1849 genomen Ministeriéle resolutiën, van blijvend belang, vooral wat de overland-*mail* betreft. Daarop volgt dan de mededeeling van het primitief Ontwerp der postwet, de Memorie van toelichting, het Verslag der rapporteurs in de Tweede Kamer, de Memorie van beantwoording, het gewijzigd Ontwerp van wet, en een Nawoord van den Schrijver, ook betrekkelijk eenige dagblad-artikels en brochures over het onderwerp: bij de voorrede wordt, in eene Noot, de aanneming der wet vermeld, en voorts beloofd, dat het overige van de geschiedenis dezer nieuwe post-wet in den volgenden jaargang zal worden medegedeeld. De Schrijver begrijpt te regt, dat het wenschelijk is, dit alles, als geschiedkundig gedenkstuk, en als een op zich-zelf lezenswaardig geheel, bijeenverzameld te bezitten. Daarop volgt het Tarief van reisgelden voor post-ambtenaren, een Ministerieël Besluit omtrent te korten in de landskassen, en eene *Necrologie*, of beknopte mededeeling omtrent drie, in 1849 overleden Directeuren van Postkantoren. Deze rubriek wordt besloten met nog eenige bijzonderheden betreffende de *mail*-dienst voor *Java*.

De rubriek BUITENLAND, met een kort *voorwoord* geöpend, bevat mededeelingen omtrent de veranderingen in het post-wezen, in onderscheidene landen voorgevallen;

daaronder zijn het meest uitgebreid de mededeelingen omtrent *België, Engeland, Frankrijk, Oostenrijk*, en *Pruissen.*

De derde rubriek, het *Mengelwerk*, bevat onderscheidene belangrijke stukjes, waarvan wij alleen zullen noemen *Iets over de Groningsche Posterijen in de 17de eeuw*, door nu wijlen Mr. H. O. FEITH, in leven Archivarius dier Provincie, kort voor zijn dood, nog aan den Schrijver medegedeeld; eene andere geschiedkundige mededeeling, door Dr. P. SCHELTEMA, Archivarius der stad *Amsterdam*, geleverd; een lief verhaal, getiteld »*de laatste postillon*"; een versje van Mr. J. VAN LENNEP, »*het raadsel*" geheeten; een uitvoerig en belangrijk stuk over de *frankeer-zegels*; *iets over telegraphen en bijzonder over electro-magnetische telegraphen*, en onderscheidene andere.

Het geheel getuigt van des Schrijvers onvermoeiden ijver, van de liefde, welke hij zijn vak toedraagt, en van zijne zucht om nuttig te zijn. Wij wenschen, dat hij goed moge slagen, en zeggen hem gaarne na, wat hij, aan het slot der voorrede, zijnen lezers toeroept: »en nu vaartwel, en, zoo ik hoop, tot in 1851."

Dr. W. R. VAN HOËVELL. *Reis over Java, Madura en Bali in het midden van* 1847. *Met platen en kaarten. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr.* 8*vo. XII en* 228 *bl. f* 4-25.

De Schrijver is sedert vele jaren gunstig bekend als geestvol en ijverig Redacteur van het *Oostindisch* Tijdschrift, door 't welk menig belangrijk stuk ter kennis van het publiek in *Indië* en in *Nederland* is gekomen. Wij weten ook hoe eene nieuwe rigting, aan dat Tijdschrift gegeven, hem het ongenoegen van den Gouverneur-Generaal heeft berokkend, en dat hij, de Predikant van *Batavia*, na de zoogenoemde politieke Demonstratie, in Mei 1848, met verlof naar *Nederland* is teruggekeerd. Dat het *Oostindisch* Tijdschrift nu door hem in het vaderland wordt uitgegeven, en dat hij, eenige maanden geleden, als volksvertegenwoordiger is gekozen en sedert

in de Tweede Kamer indruk heeft gemaakt, is algemeen bekend.

De beschrijving eener reize van en door zulk een man, over *Java*, *Madura* en *Bali* gedaan, moet de aandacht vestigen van allen, die nader met deze eilanden wenschen bekend te worden, en ook van hen, die gaarne een wèlgeschreven reisverhaal lezen. Noch de eenen noch de anderen zullen zich teleurgesteld vinden. Men oordeele zelf! — De aanhef van Hoofdstuk XI, waar het boek openvalt, moge daartoe strekken: »Werden mijne gedachten bij de bouwvallen van *Modjopahit* onwillekeurig gevestigd op de vergankelijkheid van Staten en Rijken, den volgenden dag klonk het, met een' geweldigen schok, tot diep in mijn gemoed: »gelijk een bloem is »ons kortstondig leven!" Zeer vroeg in den morgen hadden wij *Modjokerto* verlaten, en toen wij te *Soerabaija* terug kwamen, vernam ik den dood eener vriendin, die, in de kracht van haar leven, dienzelfden nacht aan de haren was ontrukt. Zij was het beminde kind eener zwaar beproefde vrouw; zij was zelve de zorgdragende moeder van een talrijk kroost; zij had menigen traan in haar vreugdeloos leven geplengd; en toen ik haar, uitgestrekt op haar sterfbed, terugzag, speelde om de bleeke, doodkleurige lippen een lach, als het bewijs, dat zij deze wereld niet met tegenzin en onwil had verlaten."

De gedachten bij de bouwvallen van *Modjopahit*, waarvan in deze aanhaling wordt gesproken, luiden op bl. 182: »Welk een reuzenwerk! Hoe zullen de schatten van kunst en smaak in dit lustoord van den Vorst, waar hij zich met zijn' harem kwam vermaken, kwistig zijn uitgestort! Wat zal het kristalheldere water, in tallooze leidingen naar deze badplaats zijn gestroomd en frischheid en koelte met vrolijk gekabbel hebben aangebragt! Maar thans niets meer dan de vervallen en ineen gestorte overblijfselen van al die pracht en weelde! Thans nog slechts de sporen en ruïnen van hetgeen toen de zinnen verlustigde en de oogen streelde! Zoo dacht ik onwillekeurig, toen ik, bij de laatste schemering der avondzon,

mijne blikken over dit tooneel van verwoesting liet weiden. Dat alles vóór mij, dat alles wat ik bezigtigd heb, is ook de laatste schemering, die er nog overblijft van het trotsche *Modjopahit*, dat eens als eene schitterende zon gloeide aan den politischen hemel van *Indië*. Zoo is het lot der volkeren en natiën, zoo gaan de magtigste Dynastiën te gronde, worden de hechtste troonen omvergeworpen, en treuren wij op de puinhoopen der wereldberoemde stad."

Dit Eerste Deel behelst des Schrijvers reis over *Java*, zullende het Tweede Deel *Madura* en *Bali* behandelen. De Heer VAN HOËVELL zond het handschrift, nog vóór zijn vertrek naar het moederland, aan Professor VETH ter uitgave, door wien dan ook, op het einde van 1848, dit gedeelte is ter perse bezorgd, nagezien en verrijkt met eenige ophelderende aanteekeningen van plaatsen, die „voor vele lezers in het moederland duister zouden zijn." Het plaatwerk heeft den geleerden uitgever veel moeite gegeven. Deze platen bestaan uit een *Arabisch* opschrift, eene voorstelling der theetuinen te *Simpar*, de graftombe van MALITE IBRAHIM, het Residentiehuis te *Soerabaja* en de afbeelding van eenige *Javaansche* oudheden. Dewijl de kaart waarop des Schrijvers reisroute is aangewezen, en welke bij het Eerste Deel behoort, tijdens de uitgave nog niet gereed was, is eene uitvoerige kaart van het District *Sumanap*, bij het Tweede Deel behoorende, hier ingevoegd.

Daar het Reisverhaal van Ds. VAN HOËVELL niet enkel eene aangename en onderhoudende reisbeschrijving is, die ons in onbekende wereldstreken omleidt — maar tevens eene staatkundige beteekenis heeft, vermits zij ook het eiland *Java* betreft, dat zoo veel bijdraagt tot voeding van onzen handel en nijverheid en tot tegemoetkoming in onzen zwaren rentelast, en afkomstig is van een man, die, toen deze reis door hem werd gedaan, reeds tien jaren lang te *Batavia* onderscheidene belangrijke betrekkingen had bekleed; een man die, ontevreden met het *Javasche* Gouvernement, tegenwoordig als volksvertegenwoordiger zijne stem laat hooren, zal men ons gaarne

willen veroorloven, dat wij nog eenige oogenblikken bij dit Eerste Deel stilstaan.

Wij kunnen niet ontveinzen, dat het ons geen groot denkbeeld gaf van des Schrijvers onbevangenheid, toen wij lazen, wat hij zegt in het voorberigt: »Ik was in het vorige jaar in de gelegenheid eenen belangrijken togt over die drie eilanden te ondernemen en ten einde te brengen, en ik heb het mij tot pligt gerekend, mijne landgenooten bekend te maken, met hetgeen ik toen gezien, gehoord, opgemerkt en ondervonden heb. Ik wenschte wel, dat dit voorbeeld door velen werd opgevolgd, vooral ook door iemand, die *a priori* de zaken uit een ander oogpunt beschouwt dan ik, en, onpartijdig en onbevooroordeeld reizende, bij zijne tehuiskomst, zonder schroom en vooringenomenheid, de resultaten mededeelt van hetgeen hij gevonden heeft. Het zal misschien als eene ongeoorloofde en ijdele grootspraak worden aangemerkt, maar ik moet er rond voor uitkomen, dat ik mij verbeeld zoo gehandeld te hebben, en *ik heb tevens de innige overtuiging, dat in weerwil zijner à prioristische beschouwingswijze, de resultaten van zulk eenen reiziger niet veel van de mijne zouden verschillen.*" — Als dit geen eigenwaan, geen verregaand geloof aan onfeilbaarheid is, weten wij 't geen naam te geven. — Met groote teleurstelling hebben wij die woorden gelezen, omdat wij er uit opmaakten, dat de tegenwoordige volksvertegenwoordiger VAN HOËVELL een man moest zijn, die slechts zijne eigene zienswijze als de ware beschouwt, en voor geene overtuiging van betere inzigten toegankelijk is.

Wat konden wij dan zeggen van den opgewonden toon, op welken over (zijns inziens) verkeerde toepassing van het cultuurstelsel, te groote uitbreiding der indigo- en tabakscultuur, klemmende banden der drukpers op *Java* enz. enz. wordt uitgeweid!

Ook smartte het ons, op bl. 3 te lezen, hoe *de gunst*, door Ds. VAN HOËVELL van het Gouvernement verkregen, om kosteloos van 's Gouvernements postpaarden langs den grooten weg gebruik te maken, door hem wordt verkleind, ofschoon hij erkent, dat anders het gebruik maken

van die vervoermiddelen, »buitensporig" veel geld kost. Of is het geene verkleining van die gunst, wanneer hij zegt: »Men is met het verleenen van dergelijke gunsten nog al vrijgevig. — Elke *Chinees*, die lust heeft een tourtje langs den grooten postweg, op kosten van den lande, te maken, heeft daartoe eens in het jaar gelegenheid." Wel voegt hij er tot verduidelijking bij, wanneer en tot welk einde 't plaats kan hebben, en dat 't ook dan nog »ter beoordeeling der plaatselijke autoriteiten staat;" — maar de indruk is toch reeds gemaakt en de onnadenkende lezer draagt dien mede.

Het eerste gedeelte van des Schrijvers reize was tevens eene kerkelijke bezoekreis in de vier Residentiën, *Preanger-Regentschappen*, *Cheribon*, *Tegal* en *Pekalongan*, alwaar hij, in de tien jaren dat hij Predikant was te *Batavia*, reeds meermalen was geweest. Tevens invloedrijk Lid van het Bestuur der Protestantsche kerk in *Indië*, Lid der School-Commissie enz. heeft hij, ten behoeve van kerk en school, en hetgeen daarmede in verband staat, veel goeds kunnen verrigten, zoo wel voor zijne standplaats als voor onderscheidene andere gedeelten van *Java*. Nogtans ontmoeten wij verschillende klagten, zoo over gebrek aan Christelijken zin bij de ingezetenen, als over laauwheid en gebrek aan zorg voor de Protestantsche Kerk bij het Gouvernement. Zoo b. v. ontbrak (bl. 22) te *Tjandjor* een kerkgebouw, ten gevolge van de onverschilligheid der Protestanten, en had zich het Gouvernement verzet (bl. 91) tegen het bouwen eener kerk te *Pekalongan*, hoewel de ingezetenen eene aanzienlijke som daartoe hadden bijeengebragt. — Als dit laatste waarheid is, verdienen dan de ingezetenen van *Tjandjor* wel de beschuldiging van onverschilligheid, welke hun door den Schrijver wordt ten laste gelegd? Het Gouvernement keurde het bouwen van kerken af op plaatsen waar geene leeraars gevestigd waren, en *Tjandjor* werd tweemaal 's jaars door een *Bataviaasch* Predikant bezocht.

Voorzeker is het te betreuren, dat er zoo vele Protestantsche Gemeenten op *Java* zijn, dien het aan herders ontbreekt. Die Protestanten moeten zich met een min

of meer vlugtig bezoek van een Predikant vergenoegen. De tegenwoordige bezoekreis van Ds. VAN HOËVELL was in achttien dagen tijds afgeloopen. Niet meer dan tweemaal 's jaars geschiedt zulk een bezoek. Op wie komt nu *in de eerste plaats* het verwijt neder van verwaarlozing dier gemeenten; op het *Indisch* Gouvernement, of op de *Bataviasche* Predikanten? — Wij stemmen gaarne toe (bl. 93), dat de Roomsch-Katholijken gelukkiger zijn dan de Protestanten, hebbende de eersten *acht* geestelijken, voor nog geen 800 leden, terwijl de Protestanten, op ten minste 60,000 leden, slechts *achttien* Predikanten tellen. Ligt dat verschil misschien in meerderen ijver aan de eene, in meerdere flaauwheid aan de andere zijde? — »Zeker is het," staat er op bl. 94. »Zeker is het, dat de toestand der Protestantsche Kerk in *Indië* de aandacht en belangstelling van alle Protestanten in *Nederland* behoort tot zich te trekken, en behoefte heeft aan krachtdadige hulp en ondersteuning. Men beklaagt zich dikwijls dat de godsdienstzin der Christenen in *Nederlandsch Indië* zoo veel minder is dan in *Nederland*. Ik zal het niet tegenspreken, maar ik doe de vraag: of het Christelijk leven in de gemeenten van *Nederland* ook niet langzamerhand zou worden uitgebluscht, indien deze eveneens aan haar eigen lot waren overgelaten, indien zij slechts een paar malen in het jaar eenen Predikant in haar midden zagen, maar overigens van alle opwekking, leiding en vorming verstoken bleven?" — Wij, op onze beurt, vragen, in de eerste plaats, waarom de *Bataviasche* Predikanten hunne bezoekreis niet van tweemaal op viermaal 's jaars stellen, en waarom zij, in plaats van slechts een, twee of drie dagen, niet langer, tot opbouw der gemeenten, in haar midden vertoeven? — In de tweede plaats vragen wij: Wanneer het Bestuur der Protestantsche kerk in *Indië*, wanneer Ds. VAN HOËVELL-zelf de aandacht der Protestanten in *Nederland* op den toestand dier kerk heeft zoeken te bepalen? — Wanneer hij krachtdadige hulp en ondersteuning voor haar heeft ingeroepen? — Hoe dikwijls door hem krachtdadige pogingen bij het *Indisch* Gouvernement zijn gedaan?

De Schrijver moge het ons vergeven, maar oordeelende naar hetgeen hij zegt, zouden wij meenen, dat hij-zelf niet geheel vrij is van die slapheid of laauwheid in het behartigen der belangen van kerk en school, die hij aan anderen verwijt, en waarvan hij hier spreekt alsof hij-zelf een reiziger ware geweest, die geenerlei betrekking op *Java* had uitgeoefend. — De meesten zijner beschuldigingen van anderen, — waarmede wij overigens ons niet inlaten, — verliezen daardoor in onze waardering hare kracht en waarde.

De Heer VAN KAMPEN heeft, als gewoonlijk, gezorgd voor eene fraaije letter op helder papier en voor eene goede correctie. — Aan een uitgebreid debiet kan het dit werk niet ontbreken. L.

Mr. A. A. VAN VLOTEN. *Proeve van een ontwerp van wet op het beleid der Regering in Nederlandsch Indië, met eene daarbij behoorende Memorie van Toelichting. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1849. *In gr. 8vo. VIII en* 131 *bl. f* 1-40.

De Proeve wordt voorafgegaan door eene voorrede, geteekend: »*Buitenzorg* op het Eiland *Java*, 19 September 1849," waaruit wij vernemen, dat de Schrijver ruim twintig jaren in *Nederlandsch Indië* heeft doorgebragt, en aldaar verschillende regterlijke bedieningen, laatstelijk die van Raadsheer in het Hoog Geregtshof, heeft bekleed. Voorts blijkt er uit, dat hem »in deze laatste bediening, eenige jaren geleden, gelijk aan zoo vele anderen, verlof verleend is om deelgenoot te worden in eene suiker-onderneming;" dat hij »alstoen, gedurende zeven jaren, in dagelijksche aanraking met de inlandsche bevolking is geweest en bij gevolg in de gelegenheid om hare zeden en gewoonten naauwkeurig te leeren kennen." De aldus opgedane kennis, meent de Heer VAN VLOTEN, geeft hem regt op te treden met eene Proeve van ontwerp van wet, waarbij de kennis van den aard der bevolking, hare gewoonten en gebruiken, alsmede

van het raderwerk der regering en van het inlandsch bestuur als noodwendige vereischten moeten beschouwd worden.

Het Ontwerp van Wet op het beleid der Regering in *Nederlandsch Indië* (van bl. 9 tot 38), de Memorie van Toelichting (van bl. 39 tot 98) en de als bijlage achteraangevoegde Publicatie van 26 September 1836, houdende Reglement op het beleid der Regering (bl. 99 tot 131), thans nog in werking, volgen elkander in dit boeksken op. De bijvoeging der Publicatie is een gelukkig denkbeeld geweest; want slechts weinigen kunnen geacht worden het Reglement bij de hand te hebben, en velen zouden dus verstoken zijn geweest van de gelegenheid, om het bestaande met het voorgestelde in goeden zamenhang te vergelijken.

Eene gezette lezing van het Ontwerp en de Memorie van Toelichting heeft ons vele bewijzen geleverd, dat de Schrijver wel berekend is voor zijne taak, en haar niet ligtvaardig heeft op zich genomen of uitgevoerd. Bovendien bevat de Memorie van Toelichting onderscheidene nuttige wenken, waarvan wij er eene zullen afschrijven, betreffende de *Delftsche* Akademie, wier opheffing, korte dagen geleden, weder is ter sprake gekomen. Dit zal tevens den lezer in de gelegenheid stellen, om over den redeneertrant van den Heer VAN VLOTEN te oordeelen.

(Bl. 81): »Het grootste verwijt, dat men aan de school te *Delft*, en met volkomen regt, doet, is het uitsluitend voorregt, aan dezelve toegekend; niemand, zelfs geen doctor in de beide regten, is er van verschoond, indien hij ambtenaar voor de *Indische* dienst wil worden. De schrijver zal zich niet inlaten met een onderzoek, of het niet doelmatiger zoude zijn geweest, de school te *Delft* op eenen anderen voet in te rigten, en of de kennis van het *Javaansch* en *Maleisch* niet even goed had kunnen worden bevorderd, door Professoren bij eene of al de Hoogescholen aan te stellen; dit is zeker, dat de kennis dier talen niet genoeg kan worden aangemoedigd en uitgebreid. Die lessen behoorden, tot dat einde, ook toe-

gankelijk te zijn voor iedereen, zonder onderscheid, of iemand al dan niet op de rollen der studenten is ingeschreven."

Men zal gewis niet verlangen, hier de punten te zien opgegeven, waarin het Ontwerp van het thans in werking zijnde Reglement afwijkt. Zoo niet met alle, dan toch met de meeste afwijkingen kunnen wij ons zéér wel vereenigen. — Eene veranderde inrigting, b. v. van den Raad van *Nederlandsch Indië*, zoo als die is omschreven in het Derde Hoofdstuk, bl. 21 en volg., zou allezins geschikt zijn om dat ligchaam uit de nietigheid, waarin het onder de werking van het Reglement van 1836 gezonken is, weder op te heffen, zonder gevaar dat 't weder zoodanig belemmerend voor den algemeenen Landvoogd zou kunnen worden, als die Raad meermalen geweest is, toen hij *met* den Gouverneur-Generaal de Hooge Regering van *Nederlandsch Indië* uitmaakte.

Naar luid van de gewijzigde Grondwet moeten, te zijner tijd, door het Gouvernement, voordragten op het beleid der Regering in de Koloniën en Bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen aan de Staten-Generaal worden aangeboden. Hier is dus stoffe tot overweging voor onze Staatsmannen en Volksvertegenwoordigers, en voor alle zulke hooggeplaatste ambtenaren, die door een langdurig verblijf in *Indië* de kennis en ondervinding hebben verkregen, welke ter zake dient. L.

Er zijn armen te Parijs... en elders. — Naar het Fransch van Mevr. de Gravin AGÉNOR DE GASPARIN. *Te Groningen, bij* J. H. Wolters. 1850. *In kl.* 8*vo.* 119 *bl.* *f* 1 - :

Vroeger in het jaar, dringend verzocht eene aankondiging van dit boekje te bezorgen, voldeed ik daaraan, doch mijn kort opstel bleef door misverstand ongeplaatst, en is thans niet meer bruikbaar. De taak moge toch niet geheel ongedaan blijven, maar ik zal mij op nieuw moeten bekorten. Dit kan ik ook te meer doen, daar

ik hopen mag dat het klein en belangrijk — en tot een materiëel nuttig doel — uitgegeven boekje door vele verstandig menschlievende en weldadige lezers en vooral lezeressen reeds zal gekocht, gelezen en behartigd zijn. Dit is het zeker door elk, die de breedere aankondiging (door eene kundige, hoogbeschaafde en waarlijk edele vrouw) in N°. II van *den Gids* van dit jaar heeft gelezen — en wie die niet gelezen heeft trachte ze nog te zien! Ook reeds de naam der Schrijfster van dit boekje, vroeger van het ook bij ons vertaald en hoog geacht werk over het *Christelijk huwlijk*, waardige echtgenoote van den *Franschen* Christen-Staatsman AG. DE GASPARIN, zal bij velen tot aanbeveling gestrekt hebben.

Het *prétieuse*, gemaakt-piquante van den titel mishaagt mij wel eenigzins, vooral in eene *Nederlandsche* uitgave: doch er is vooral in den laatsten tijd zoo veel over Armoede en armen geschreven, dat de kunstgreep, om aandacht te wekken, dienstig kon geacht worden. Ook doet dit niets tot den inhoud, die op alle, vooral groote plaatsen toepasselijk is; noch tot de lectuur, die door zonderling contrast, en mengeling van tafereelen en redenering, treffend en boeijend is, en evenzeer tot het gevoel als tot het verstand en het geweten spreekt.

Het voorname doel van het boek is, om hen en haar die goed-arms zijn — en nog meer degenen die het nog niet zijn — op te wekken en aan te sporen om de armoede te ondersteunen, niet slechts door te *geven* of te doen geven, maar door persoonlijk bezoek, onderzoek, opbeuring, troost en goeden raad; en de gewone ontschuldigingen, hetzij om niet te geven, en althans om niet te bezoeken, worden dringend en krachtig weêrlegd; en de behoefte en noodzaak van bijzondere liefdadigheid, 't zij in vereenigingen, 't zij personele, ondanks de openbare zorg voor de armen, zeer goed aangetoond.

Moge de verdienstelijke poging der voortreffelijke vrouw in *Frankrijk*, en die van den kundigen Vertaler (of Vertaalster) bij ons vele toegankelijke ooren en harten vinden, en rijke vruchten dragen!

L. Mei. H. W. T.

MACBETH, *Treurspel van* WILLIAM SHAKESPEARE. *Uit het Engelsch, in de voetmaat van het oorspronkelijke vertaald en opgehelderd door* JURRIAAN MOULIN. *Tweede druk. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1845. *In kl. 8vo. f* 1-25.

OTHELLO, *de Moor van Venetië. Uit het Engelsch van* WILLIAM SHAKESPEARE, *door* JURRIAAN MOULIN. *Tweede, verbeterde druk. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1848. *In kl. 8vo. f* 1-25.

»De kunst van vertalen," wordt ergens gezegd, »is eigenlijk de kunst, om de denkbeelden eens Schrijvers, van de eene taal in de andere, zoodanig over te brengen, dat al hetgeen die Schrijver bedoeld heeft, door het oorspronkelijke in het verstand en hart zijns lezers op te wekken, ook met gelijke kracht, sierlijkheid en gemakkelijkheid door de vertaling te weeg gebragt worde."

Wij zijn het met die uitspraak volkomen eens en wenschen ons geluk met het bezit van de bovengenoemde vertalingen, die twee kunstgewrochten van den wereldberoemden SHAKESPEARE in het Nederduitsch zoodanig doen kennen, dat onze letterkunde er zich op beroemen mag. Niet altijd wordt zij door het overbrengen van buitenlandsche lettervruchten verrijkt, omdat òf de vertaling gebrekkig, òf de keuze van het werk niet gelukkig is. Maar geheel anders is 't met deze twee vertalingen, die Referent eerst nu leerde kennen, en waarvan de tweede druk getuigt, met hoe grooten bijval zij ontvangen zijn. Die vertalingen en de goedkeuring, welke het publiek er aan schonk, bewijzen beiden, dat de goede smaak bij ons nog niet is verdoofd, de zin voor het degelijke nog niet is uitgestorven.

Wanneer men nagaat, wat er al vereischt wordt om *Shakespeare* in onze moedertaal over te brengen; welk eene uitgebreide kennis van de *Engelsche* Letterkunde er gevorderd wordt, om, bij een altoos gebrekkigen tekst, bij de tallooze varianten, bij de meest uiteenloopende

verklaringen, zelfs van de geleerdste uitleggers, en soms nog bij het volslagen gemis van antiquiteiten, eene goede vertaling te leveren, dan komt men tot het besluit, dat de onderneming van den Heer MOULIN een reuzenwerk mag heeten.

Is het *in magnis voluisse* reeds lofwaardig, dan mogen wij waarlijk den kundigen vertolker wel eere geven bij het volbrengen van zijne moeijelijke taak, op de verdienstelijke wijze van welke deze twee overzettingen ons tot proeven strekken, en hem dringend uitnoodigen, om voort te gaan zijne grondige kennis en veelzijdig talent aan de vertaling der overige werken van den grooten meester toe te wijden. 't Ware wel een wonder, indien Ref. niet, hier en daar, in opvatting van den Vertaler verschilde; dat kan, bij zoo vele lezingen, niet anders zijn; maar het belet niet, dat bij, wat klassieken rang betreft, deze vertalingen naast de besten van het buitenland schaart, terwijl ze, naar zijne waardering, vele geroemde overzettingen overtreffen. Zij bieden eene bij uitnemendheid geschikte leiddraad aan tot eigen oefening in de werken van SHAKESPEARE, en verdienen voortdurend gezocht en bestudeerd te worden door allen, die de *Engelsche* letterkunde op prijs stellen. Ref. wenscht dat zijne, hoewel late aankondiging, moge bijdragen, om den bekwamen Vertaler de voldoening te doen vinden, op welke zijn verdienstelijk werk hem aanspraak geeft.

Deventer. S. S.

Blikken in 's menschen hart en leven. — Een viertal zinrijke verhalen. Uit het Hoogduitsch van Dr. AUGUST WILDENHAHN, *Schrijver van:* »JOHANNES ARNDT, PAUL GERHARDT, *en* SPENER, *te Dresden.*" *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1850. *In gr. 8vo.* 234 *bl. f* 2-40.

Verhalen als déze kunnen voedsel geven aan geest en hart, ja, den mensch veredelen. Om tot kennismaking met het werkje op te wekken, deelen wij het volgende

omtrent den inhoud mede. De verhalen hebben tot opschrift: I. De galeislaaf. II. Uit het dagboek van een schoolmeester. III. WILLEM *kind.* Eene vertelling uit den aanvang van deze eeuw. IV. De wonderreis van ANSELMUS. Een volksprookje. — Het eerste bevat in een eenvoudigen doch boeijenden stijl den levensloop van een man, braaf als zoon, doch later door een woest jagersleven verleid en misdadig. Als misdadiger draagt hij de galeiboeijen, maar in diep gevoel van schuld, als berouwhebbend zondaar. Gelukkig noemen wij het denkbeeld van den Schrijver om zijne bevrijding te doen geschieden door den edelen VINCENT VAN PAULA, die reeds tien jaren de slavenketenen in *Tunis* had gedragen en ze met groote zelfverloochening weder op zich nam. Hij was die edele menschenvriend, wiens naam nog heden aan vele liefdadige gestichten en vereenigingen wordt gegeven, en van wien HASE zegt: »*Er trug alle geistige und leiblicke Noth der Menschheit auf dem Herzen.*" — Het *tweede* verhaal achten wij het fraaiste. Velen zullen bij het lezen, gelijk wij, zich bewogen gevoelen. Eene alleenspraak gaat bij wijze van inleiding vooraf. Die alleenspraak van een braven, godsdienstigen en tevens nederigen dorpschoolmeester, op een schoonen herfstmorgen, herinnerde ons het *Buitenleven* van BILDERDIJK. Zich schamende over den hoogmoed en de dwaasheid, waarvan ook hij zich niet vrij gevoelt, geeft hij eene getuigenis van zijn invloed, hoedanig wij er een bij BILDERDIJK van den dorpschoolvoogd lezen:

't Heelal, het gansche dorp, staat van den man verstomd,
En weet niet hoe één hoofd aan zoo veel wijsheid komt.
— — — — — — — — — — — —
Verschijnt hij; in zijn' blik (den aanblik van een' God!)
Leest heel het kindervolk hun onherroeplijk lot.
Hij wil 't; men gaat uit een: hij wenkt; men zet zich neder:
Hij glimlacht; alles juicht: hij fronst; men siddert weder.
Hij dreigt, beloont, kastijdt, met d' eigen toon van stem;
En, in zijn afzijn zelfs, is ieder bang voor hem.

De man, die zich-zelven aldus berispt over den hoogmoed en de dwaasheid tot welke hij zich vervoeren laat, voelt zich ongelukkig, omdat hij geen voorwerp heeft, waarvoor hij geheel kan werken en leven. Hoewel ongehuwd en reeds vergevorderd in jaren, is toch het gevoel voor vadervreugde, hetwelk de borst van elken man vervult, nog niet in hem verstompt; hoe meer hij nadenkt, des te meer waakt 't in hem met alle innigheid en kracht. Treffend wordt in de fragmenten van zijn dagboek de vergoeding geschetst, die hij ondervindt door 't aannemen van een arm verwaarloosd jongske tot pleegzoon; in de verzorging en opvoeding van dat kind vindt hij een onuitsprekelijk genot. Mogten zij, die gezegend zijn met tijdelijke goederen, maar den grootsten schat, een voorwerp om lief te hebben, missen, door het voorbeeld van den edelen GROEVER worden opgewekt, om zich het lot van arme, ouderlooze of verlaten kinderen aan te trekken; hunne zelfvoldoening zou groot, hun loon zalig zijn. Even treffend is het levenseinde geschetst der moeder van den knaap, die als eene berouwhebbende zondares sterft. — Ook het derde verhaal, der lotgevallen van een eerlijken barbier, die, gelijk meer zijner kunstbroeders, den dag des Heeren niet heiligde, is zeer onderhoudend; zijn inkeer, zijn verval tot armoede en latere zegeningen houden den aandacht tot 't einde geboeid. — In het vierde verhaal wordt een man geschetst, die alle rust verloren heeft, strevende naar grooten rijkdom, tot hij eindelijk erkent dat de ware rijkdom bestaat in tevredenheid met 't gene God heeft toebedeeld.

Aanmerkingen hebben wij er weinige te maken. De vertaling is goed, en de stijl vloeijend. Enkele Germanismen en fouten teekenden wij aan, b. v. bl. 37: »die de ketens van eenen galeislaaf te *Tunis*," lees: »*Marseille*;" bl. 57: »dus verre," l. »tot dus verre;" bl. 75, reg. 5 v. o.: »nu ken ik," l. »nu ben ik." »*Herr Pastor*" is vertaald door »Heer Pastoor," waarbij men hier te lande enkel aan R. K. geestelijken denkt;" »*im Grunde*" is overal letterlijk overgezet »in gronde," aan onze *Hollandsche*

uitdrukking *in den grond* schijnt de Vertaler niet gedacht te hebben; bl. 119: »dat derde gebod," l. »dat vierde gebod;" bl. 160: »gelijk gij die verre reeds waart," l. »gelijk gij tot dusverre reeds waart." Op bl. 129 is eene historische fout in de aanmerking. Er staat: »De Methodisten zijn eene Christelijke secte, inzonderheid in »*Engeland* en *Noord-Amerika*, omstreeks 1720 door JOHN »WESLEY in *Oxford* gesticht;" maar hoewel reeds in 1720 eenige jonge godgeleerden te *Oxford* zich vereenigden om eene strengere leefwijze te volgen, zoo dagteekent toch de stichting-zelve van de piëtistische secte der Methodisten, eerst van 1729.

Wij wenschen het werk in vele handen. Gaarne onderschrijven wij, wat de Uitgever zegt in het voorberigt: »'t Is kennelijk, dat de Schrijver geen ander doel »heeft gehad, dan zijne lezers beter en wijzer te maken," en gelooven met hem, dat werken als dit wèl geschikt zijn om, der volwassen jeugd in handen gegeven, een waarborg te vormen tegen de afdwalingen van hoofd en hart.

†—.

ANNA VAN MILGENBORCH. *Historisch-Romantisch Tafereel, tijdens den aanval der Spanjaarden op Zeeland, in den jare* 1575, *door* A. J. DIEPERINK. *Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 370 *bl. f* 3-60.

Het tijdperk van *Nederlands* strijd tegen *Spanje* is nog voor velen onzer historie- en romanschrijvers het geliefdste vak der Vaderlandsche geschiedenis. Intusschen hebben de roemrijke daden van ons voorgeslacht meer bekoorlijks voor hen, dan die van de toenmalige onderdrukkers van ons Vaderland. En toch bewezen ook vele *Spanjaarden* in *Nederland* echten zielenädel en niet zelden schitterenden moed bij uitstekend krijgsbeleid. Van het laatste getuigt vooral de togt der *Spanjaarden* naar *Zeeland*, in 1575, tijdens het bestuur van *Don* LOUIS DE REQUESENS. Immers, gelijk ten jare 334 v. C. de twee-

en-twintig-jarige ALEXANDER, na den *Hellespont* te zijn overgetrokken, met een leger van 35000 man, ten aanschouwe van het vijandelijke leger der *Perzen*, den *Granicus* doorwaadde — zoo trokken ook de *Spanjaarden*, diep door het water gaande, van *Philipsland* naar *Duiveland* en vervolgens van *Duiveland* naar *Schouwen*, onder eene hagelbui van kogels van het Staatsche leger. Op dien merkwaardigen en stouten togt der *Spanjaarden* heeft deze roman betrekking. Het verhaal is belangwekkend, boeijend en zeer zuiver van stijl. Somtijds heeft de Schrijver, naar 't ons voorkomt, de waarschijnlijkheid wat al te zeer aan de *intrigue* opgeofferd; b. v. in Hoofdstuk VII, waar ANNA in eene vreemde plaats, des avonds, geheel onverzeld, eene vriendin bezoekt en ook zonder eenig geleide terugkeert; een al te groot waagstuk in die ruwe dagen, zelfs bij lichte maan. Maar zóó moest er aanranding, redding en herkenning komen; doch wij geven den Schrijver in bedenking, of zulk eene aanleiding niet wat oud en afgesleten is? — Ook de groote vertrouwelijkheid van *Don* PARILLOS met ANTONIO, op een tamelijk ongelegen tijdstip, wil ons niet behagen. — Belangrijker ware het werk geworden, als de Heer DIEPERINK, sprekende van de *Inquisitie*, iets van haren oorsprong en geschiedenis in zijn verhaal had ingevlochten, en het karakteristieke onderscheid had doen uitkomen tusschen de Roomsche en *Spaansche* Inquisitie, tusschen het kettergerigt van INNOCENTIUS III en GREGORIUS IX en dat van FERDINAND V. Ook had de Schrijver, die zijne lezers een blik laat werpen in de regtszaal en de kerkers van het afschuwelijk bloedgerigt, hen insgelijks wel eene schets mogen geven van de wijze, hoedanig het doodvonnis aan veroordeelden voltrokken werd. Hij had daartoe slechts noodig gehad een paar bladzijden uit SCHILLER te vertalen, die er in zijne *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlände von der spanischen Regierung* een kort maar krachtig tafereel van ophangt. — Overigens mag ANNA VAN MILGENBORCH onder de best geschreven *Hollandsche* romans van den laatsten tijd geteld worden; als zoodanig bevelen wij hem in de aandacht van ons lezend publiek.

Taal- of drukfouten zijn er weinige. Behalve op bladz. 128 »grootheid" in plaats van »grootte" vonden wij slechts enkele, van geringe beteekenis.

†—.

Levensgeschiedenis van den Amerikaanschen slaaf W. WELLS BROWN *enz. Naar den vijfden Engelschen druk, vertaald door* M. KEYZER. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1850. *In gr. 8vo.* 120 *bl.*

Het doel des Vertalers schijnt geweest te zijn: eene algemeene belangstelling op te wekken voor de ongelukkige slaven, en te doen uitkomen al wat er voor de menschheid vernederend is in de voortduring der gruwelen en wreedheden, waarmede deze onze natuurgenooten behandeld worden. Hij koos daartoe het leven van WILLEM WELLS BROWN, die, vroeger slaaf, in 1849 *Amerikaansch* Afgevaardigde was bij het Vredecongres te *Parijs*, en zelf zijne geschiedenis heeft geschreven. Aan geen werk tegen de slavernij (zegt het berigt voor den vierden *Amerikaanschen* druk) is ooit een grooter debiet in de *Vereenigde Staten* te beurt gevallen dan aan dit. Het werkje is inderdaad zeer belangrijk, en verdient als bijdrage tot de kennis der slavernij met nadruk te worden aanbevolen. De vertaling is verdienstelijk, doch hier en daar stroef en gedwongen, hetgeen aan een te sterk vasthouden aan het oorspronkelijke is toe te schrijven. Wij maken den Vertaler, die, zoo ver ons bekend is, als zoodanig voor het eerst is opgetreden, daarop aandachtig, doch wenschen hem overigens geluk met de wijze, waarop hij deze eerste proeve aflegt. Het werkje is ook, om het onderwerp, te belangrijk om er geene algemeene bekendwording aan toe te wenschen.

De Buitenman, Tijdschrift voor den burgerstand ten platten lande, N°. I—V. *Te Amsterdam, bij* J. Stemvers. 1850. 160 *bl.* *f* :-75.

De bedoeling met dit Tijdschrift is: den burgerstand,

voor welken 't volgens den titel is bestemd, eene eenvoudige, aangename en leerzame lectuur aan te bieden. Ref. moet erkennen, dat de Schrijver, in de voor hem liggende vijf stukjes, zeer wel aan dat doel heeft beantwoord, maar hij wil eenige aanmerkingen niet achterwege houden.

De godsdienstige artikelen dragen den stempel van het Protestantisme. »De Buitenman" verliest daardoor de helft der lezers, en wel die helft, welke het meest uit zulk een geschrift nut konde trekken. Ware het dan niet beter, indien er geene bepaalde kerkleer in kon waargenomen worden?

De exegetische fragmenten, zoo als over den paracleet, komen hier minder gepast voor; ze zijn droog, en geven slechts het bewijs der niet gelijkluidende verklaringen van zaken, waarover toch de leek niet kan beslissen.

Bij natuurkundige onderwerpen behoort vooral eene duidelijke verklaring te worden gegeven; maar bij de beschrijving van het ijs zijn de redenen niet gemeld, waarom het water, onder verschijnselen van uitzetting, bevriest, terwijl andere ligchamen, door verlies van warmtestof, inkrimpen. — Geneeskundige voorschriften zijn geheel te verwerpen, wanneer men eenvoudige en heldere kennis verspreiden wil; de daauwpieren rieken naar de eeuwen der mirakelen, en het middel tegen den rooden loop is af te raden, want de dysenterie is eene zeer ernstige en verschillende trappen van pathische weefselverandering doorloopende aandoening der ingewanden. Gelukkig ontbreken zulke remediën in het 5de stukje. — Artikelen zoo als JEZUS en zijne vrienden na zijne opstanding, en JEZUS niet meer op aarde, zijn in den waren trant geschreven, zullen met genoegen gelezen worden en kunnen veel nut stichten. Daarentegen wil 't artikel over het vergif der zamenleving ons niet bevallen; ook om den toon.

Ten slotte geven wij den bekwamen Schrijver in overweging, om zich vooral te bepalen bij voorwerpen uit de Natuur, en bij natuurverschijnselen. De kuif van een *Amerikaansch* vogeltje is, naar ons gevoelen, juist datgene, wat voor de lezers van »den Buitenman" bij

uitnemendheid geschikt is. De kennis der Natuur leidt op tot de kennis van God; die kennis is even belangrijk, even toegankelijk voor allen; zij leert onbevooroordeeld onderzoeken, het ware kennen uit het valsche, en onderscheiden wat uit den mensch en wat uit God is. — Wij zien de verdere afleveringen van »den Buitenman" met verlangen te gemoet, en bevelen hem aan, in de verwachting, dat hij staande zal blijven en vooruitgaan in bijval, dien hij allezins verdient.

L. H. V.

BETTY *en* TOMS, *of Doctor* JENNER *en zijne ontdekking, door* NIERITZ. *Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1848. *Uit het Hoogduitsch, naar den vierden druk, met gekleurde platen. In kl. 8vo. 154 bl. f* 1-:

In de harten der kinderen moet een kiem worden gelegd voor de toekomst, die zij te gemoet gaan, en de neiging voor al wat goed en edel is, opdat zij immer het goede en edele beschouwen als noodwendig en pligtmatig.

De geschiedenis van BETTY en TOMS is bestemd om jeugdige harten te winnen voor de weldaad van JENNER; een weldaad zoo groot, dat het getal menschenlevens, door haar behouden, met geene duizendtallen is te noemen, en die reeds groot zoude zijn, al hadden wij er niets anders aan te danken, dan de effene zachtheid der huid, de hoogere lieftalligheid, met welke de maagdelijke blos ons tegenblinkt, en de tevredenheid, waarmede ieder zijn beeld in den spiegel kan aanschouwen.

Maar hoe vele tranen, hoe vele zuchten zijn er door gespaard; hoe vele stemmen van wanhopige smart zijn er door veranderd in stemmen van vreugde! En toch hoe vele duizenden en duizenden stemmen zijn er thans van onverschilligheid en ondankbaarheid! — Zoo is de mensch; hij stort tranen van dank bij het ontvangen eener weldaad, een tijd lang is hij bewogen, als hij aan die weldaad denkt; maar er komt een andere tijd, waarin

hij ophoudt haar te waarderen, of waarin 't hem wrevelig maakt te denken, dat hij verpligtingen heeft.

Er zijn, omtrent de koepokinënting, onverschilligen en ongeloovigen, ontkenners en twijfelaars. Geen voorschrift of gebod, geen wet, geen besluit, ook geen raad of redenering, en geen bewijs is in staat den mensch, zoo lang hij niet in gevaar is, de overtuiging van het gevaar te geven; neen! hij wil, hij moet storten in de grondelooze diepte der dwaasheden, hij moet gevallen zijn eer hij de reddende hand vastklemt en hare waarde erkent.

De Schrijver van BETTY *en* TOMS wist, dat slechts het nog buigzame gemoed voor duurzame indrukken vatbaar is; dat de teedere beenderen de vormen der weeke deelen aannemen, om later dien vorm te behouden en op hunne beurt aan de weeke deelen hunne rigting aan te wijzen.

Het boekje is een allerliefst geschenk voor kinderen; een even onderhoudend als leerzaam werkje voor de lagere scholen. Het geheel is goed gevonden; er is zeer veel in, dat nut kan stichten, ook buiten de inënting. De trouw van den dienstknecht; het kinderlijke geloof aan het Opperwezen; de gefnuikte trots; de zegepraal der onschuld en moederliefde; de erkenning van verdiensten; de bestraffing van het domme vooroordeel, dat alles, en nog meer, is in dit kleine verhaal regt behagelijk dooreengevlochten. Wat er hier of daar niet waarschijnlijks in voorkomt, is toch niet onmogelijk. De vertaling echter had beter kunnen zijn, en de taal, op wier zuiverheid 't in kinderwerkjes vooral zoo zeer aankomt, laat op méér dan ééne plaats wat te wenschen over.

Wij bevelen het werkje voor de lagere scholen dringend aan; de onderwijzer vindt er ruimschoots gelegenheid in tot leerzame opmerkingen, en de indruk er van, ten aanzien van de hoofdzaak, kan niet anders dan weldadig zijn. Een schoolboekje als dit verdient de voorkeur boven vele andere.

L. H. V.

BOEKBESCHOUWING.

Zielkunde, of beschouwing van den mensch als bezield wezen. Door T. ROORDA. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1849. *In gr. 8vo.* 176 *bl.* *f* 1-80.

De Heer T. ROORDA, aan wien, eenige jaren geleden, aan het *Amsterdamsche* Athenaeum ook het onderwijs in de Philosophie was opgedragen, maakte zich reeds als Schrijver in dat vak bekend, door zijn geschrift over de *Ontwikkeling van het begrip der Philosophie*, dat vele oorspronkelijke denkbeelden bevatte. Hij gaf tevens ook lessen in de Psychologie of zielkunde, eene door hem geliefkoosde studie, die later nog het onderwerp van zijne overdenkingen bleef.

Het werkje, dat wij nu aankondigen, bevat de resultaten van zijn nadenken, door wier mededeeling hij gemeend heeft tot de kennis van den mensch, als bezield en redelijk wezen, misschien iets te kunnen bijdragen voor allen, die in deze kennis belang stellen, al zijn zij ook geen beoefenaars der bespiegelende Wijsbegeerte. De Schrijver geeft te kennen, waarom hij de nieuwe, hem eigene denkbeelden, in welke hij van zijne voorgangers verschilt, ten minste in de hoofdpunten, zoo als bij het begrip van bezield wezen, de onstoffelijkheid der ziel, de onsterfelijkheid, de rede of het redelijk denkvermogen, het temperament, de vrijheid en andere meer, niet heeft aangewezen, en niet getreden is in eene vergelijking en beoordeeling der verschillende hierover geuite gevoelens; — het was voornamelijk omdat hij zijn geschrift niet tot een lijvig boekdeel wilde uitbreiden, alleen voor geleerden in het vak geschikt.

Naar zijne meening moet de Philosophie voor alle beschaafde en nadenkende menschen toegankelijk zijn, en hierin heeft hij volkomen gelijk. Te lang is zij tot de scholen der geleerden bepaald geweest, vandaar, dat haar

invloed tot heden zoo beperkt en onvolledig is gebleven, en zij tot nog toe ook niet in staat is geweest, om vele heerschende vooroordeelen te doen verdwijnen. De wijsbegeerte, die naar eene bevredigende, grondige, van alle banden van overlevering en gezag bevrijde, oplossing streeft, der vraagpunten, die voor den mensch van het hoogste belang zijn, is eene behoefte voor ieder, die zich geneigd voelt hierover ná te denken, en moet dáárom algemeen verstaanbaar worden voorgedragen. Echter behoeft de Philosophie niet oppervlakkig, zoogenaamd populair, zonder stelselmatigen zamenhang voorgedragen te worden; zij zou dan ook ophouden wijsbegeerte te zijn. Zij moet grondig zijn, en hare gronden geregeld en geleidelijk ontwikkelen, opdat ieder in het denken geoefend verstand haar kunne volgen. Hare taal moet algemeen bevattelijk zijn; eene taal, die aan de woorden de gebruikelijke en geenszins willekeurige beteekenissen geeft, onnoodige kunsttermen vermijdt, en spaarzaam is in figuren en bloemen, dewijl zij tot het verstand en geenszins tot de verbeelding moet spreken. Duidelijkheid en eenvoudigheid zijn de hoofdvereischten van een goeden philosophischen, en, in het algemeen, van een echt wetenschappelijken stijl; netheid en levendigheid zijn hare eenige geoorloofde sieraden.

Het spreekt wel van zelf, dat het lezen van een wijsgeerig werk niet zoo gemakkelijk kan zijn, als dat van de gewone roman- of dagbladenlektuur, want het moet met aandacht geschieden, en nadenken vereischt altijd inspanning; maar het moet echter zulk een hoofdbreken niet vergen als de meeste, ja, bijkans alle *Duitsche* philosophen gewoon zijn van hunne lezers te vorderen. Door 't in acht nemen van deze grondregels zou aan de wijsbegeerte een meer algemeenen ingang worden verschaft, en 't is dáárom, dat we bij hunne ontvouwing eenigzins uitvoerig waren. Zien wij nu of de Schrijver-zelf getrouw aan zijne voorschriften is geweest.

Hij begint met eene duidelijke bepaling wat eigenlijk Zielkunde of Psychologie is: een gedeelte der Menschkunde of Anthropologie, die uit twee hoofddeelen, de

natuurkunde van den mensch, Physiologie, en zijne zielkunde, bestaat. In het eerste hoofddeel wordt de mensch beschouwd, zoo als hij, zigtbaar voor de uitwendige zinnen, in zijn stoffelijk en zinnelijk organisme zich vertoont, terwijl in het andere die zijde van 's menschen natuur beschouwd wordt, die niet onder de uitwendige zintuigelijke gewaarwording valt, maar onder die van het inwendige *zelfbewustzijn*, waardoor de mensch zich *inwendig* kan beschouwen en waarnemen. Door de Psychologie leert de mensch, dat hij niet een enkel *levend*, maar een met *zelfbewustheid* levend, of, om het met één woord uit te drukken, een *bezield* wezen is. Beide, de Psychologie zoowel als de Physiologie, zijn op waarneming gegrond en dus *empirische* wetenschappen. De zielkunde is geen gewrocht van afgetrokken redeneringen en bespiegelingen *a priori*, maar van eene naauwkeurige waarneming van 's menschen gevoelige, verstandelijke en zedelijke natuur. Zij is echter méér dan *louter empirische kennis*, of eene *verzameling van waarnemingen:* deze zijn slechts bijdragen en bouwstoffen, om er de wetenschap der Psychologie van zamen te stellen en op te trekken; zij moet een organisch en stelselmatig geheel opleveren, wil zij dien naam verdienen.

Nu gaat de Schrijver over tot de vraag: Wat is de mensch als bezield wezen? »De mensch bestaat uit ligchaam en ziel, is de gewone voorstelling van bijna alle menschen en volken; maar wat is daarvan de eigenlijke beteekenis? Gewoonlijk vat men het op in dien zin, dat de mensch uit twee verschillende bestanddeelen is zamensteld. Het *ligchaam* is dat *zinnelijke* en tastbare, dat zich aan de uitwendige zintuigen vertoont, hiermede is een ander onzigt- en ontastbaar met één woord een *bovenzinnelijk* bestanddeel, dat men *ziel* of ook wel *geest* noemt, ten naauwste verbonden of vereenigd, en eerst beide maken den levenden mensch uit. Maar welk denkbeeld moet men zich dan vormen van de vereeniging van twee zoo geheel tegenstrijdige bestanddeelen? Hier laat zich eene ware, wezenlijke *éénheid* met geen mogelijkheid denken. Het tegenstrijdige laat zich niet tot eene

zoodanige *identiteit* oplossen. Men stelt zich het te zamen zijn bepaaldelijk zóó voor, dat de ziel *in* het ligchaam is, hetwelk zij geheel vervult, als haar lijdelijk werktuig beheerscht en tot haar doeleinden gebruikt. Doch waardoor, kan men weder vragen, is het, dat beide ligchaam en ziel verbonden en te zamen gehouden worden, dat de eene op het andere werkt, en dat gedurende het geheele leven, tot den dood toe, deze verbindtenis doet stand houden?

De oudste ons bekende voorstelling is deze, dat de ziel een *adem* (*anima* of *animus* ψυχή) is, die het stoffelijk ligchaam, in en met het door het geheele organismus verbreide bloed innerlijk geheel doordringt. Deze *adem* is door God aan het *stof* der aarde ingeademd of ingeblazen door zijn *geest* (*spiritus*, πνεῦμα, dat ook weêr *adem* beteekent); en deze geest of levensädem Gods is niet alleen de eerste maar de blijvende oorzaak van 's menschen adem of leven, en derhalve de band, die ziel en ligchaam te zamen houdt. Als God zijn geest of levensädem terugneemt, dan sterft de mensch; het ligchaam of het *lijk* keert terug tot het *stof*, waaruit het genomen was, de ziel wordt eene levenlooze *schim*, die slechts eene *schaduw* van den levenden mensch is, en de geest keert bij den dood terug tot God, die hem gegeven heeft.

Deze voorstelling laat zich met onze denkbeelden omtrent de wereld, God en mensch onmogelijk vereenigen. Volgens het in onze eeuw gangbare en algemeen verbreide gevoelen is de ziel geen *adem*, die door het geheele ligchaam verbreid is, en dus *uitgebreidheid* zoude moeten hebben, maar een zuiver onstoffelijk wezen, dat in het ligchaam woont en werkt. Een groot deel echter van hetgeen er in het ligchaam omgaat, heeft buiten haar plaats, het zijn de dierlijke levensfunctiën, die door de levenskracht of krachten in hetzelve buiten haar toedoen werkzaam zijn. Deze kracht of krachten zijn de band tusschen ziel en ligchaam; houden zij op te werken, dan volgt de dood en de ziel verlaat het ligchaam. De voornaamste zetel der ziel zijn de hersenen; zij ontvangt hier, door middel der gevoelszenuwen, berigt van

hetgeen in en aan het ligchaam geschiedt en van hetgeen de zintuigen waarnemen. Hiermede heeft men ook dichterlijke bespiegelingen verbonden, die reeds bij PLATO worden aangetroffen. Het ligchaam is voor de ziel géen geschikte woonplaats, waar zij zich wèl bevindt, màar integendeel een kerker, die eng en benaauwd is, en waaruit zij wenschen moet verlost te worden. Als de banden van dit aardsche leven geslaakt worden, vangt eerst voor haar het ware leven aan. Gelijk een vlinder, die het popje verlaat, breidt dan de Psyche in het gevoel van haar vrijheid de vleugelen uit en stijgt klapwiekend van deze lage aarde naar een hoogere spheer, waar zij in ruimer lucht ademt en leeft in eeuwigheid. Die dichterlijke voorstelling echter is meer schoon, dan voor ieder even overtuigend; ook hebben velen, die over des menschen ziel hebben nagedacht, een bepaalden *zetel* der ziel ontkend. Deze zeggen, dat zij eene *onstoffelijke* kracht is met het vermogen om te *gevoelen*, te *denken*, en te *willen;* eene kracht, die, even als de levenskracht, in het ligchaam, en wel voornamelijk in de hersenen werkzaam is; maar hoewel zij werkt op eene bepaalde plaats en op een bepaald punt, is zij toch niet in eene beperkte ruimte *besloten;* hetgeen haar eene bepaalde gedaante zoude geven: even als de dierlijke levenskrachten, vervult zij het geheele ligchaam, om hét, bij den dood, te gelijk met deze te verlaten.

Dat een ligchaam zonder ziel en levenskracht een doode stofklomp is, weten wij; maar dat de kracht, die men ziel noemt, van de zoogenoemde levenskracht wezenlijk verschilt, wordt tegenwoordig door de Physiologen niet aangenomen, in tegenspraak met de Psychologen, die den mensch met zijn ruggegraat en zenuwen, met eene galvanische zuil van VOLTA vergelijken. Maar als de ziel eene *kracht* is, wat kan zij dan zijn zonder het ligchaam? *Kracht* is immers maar een afgetrokken begrip, dat niet gedacht kan worden te bestaan zonder een *wezen* dat kracht heeft. De ziel moet dus een wezen zijn, dat op zich-zelf bestaan kan, anders is er aan geene *onsterfelijkheid*, geene persoonlijke voortduring van haar

na den dood te denken; de kracht verdwijnt als zij ophoudt het ligchaam te bezielen.

Het regte, van de eenzijdigheid der gewone voorstelling bevrijde begrip van den mensch, als bestaande uit ziel en ligchaam, is, dat de mensch eene levende ziel is, levende in haar eigen, door haar uit stof gevormd en in stand gehouden, door haar levend en bezield ligchaam; een zoowel met als zonder bewustheid levend wezen; een op zich-zelf bestaand wezen, dat zijn ligchaam of organismus bezielt en daarmede hier één geheel uitmaakt.

Wij hebben getracht eene analyse van de eerste afdeelingen van het werk te geven, ten blijke, dat de Schrijver aan de vereischten, die hij in de voorrede ontwikkelde, zelf heeft voldaan; dat hij duidelijkheid met wijsgeerige juistheid paart, en het onderwerp van alle zijden tracht te doorgronden. Het zoude ons te ver léiden, hem verder op den voet te volgen. Wij moeten ons dus vergenoegen met den inhoud van dit zaakrijke werk kortelijk aan te geven, en in het voorbijgaan op die afdeelingen opmerkzaam maken, welke bijzonder de aandacht verdienen.

Na de eenheid van den mensch aangetoond, en bewezen te hebben, dat het ligchaam geen afzonderlijk bestanddeel van den mensch uitmaakt, maar dat hij een zelfbewust organisch wezen is, gaat de Schrijver over tot de bepaling van levenskracht, ziel en geest; waarop wij den lezer aanbevelen, zijne oplettendheid te vestigen, en tot de geboorte der ziel en hare onstoffelijkheid, waardoor zij een ondeelig op zich-zelf staand wezen is. Het begrip, dat wij ons van deze onstoffelijkheid moeten vormen, wordt hierbij duidelijk uiteengezet. De mensch is een individu van een geslacht, en nadat er eene verklaring gegeven is, wat men door 't stoffelijk organisme van een levend wezen verstaan moet, wordt het leven der ziel in dit organisme beschreven, waarna de Schrijver op de onstoffelijkheid der ziel terugkomt, en het navolgende als het resultaat van zijn onderzoek opgeeft: — »Dat het wezen van den mensch in de stoffe-

»lijke gestalte zelf *onstoffelijk* of liever *bovenstoffelijk* »blijft. Allerminst mogen wij ons met de Materialisten »de stoffelijke natuur voorstellen als den grond, waaruit »de organische wezens ontstaan zijn: maar evenmin mo»gen wij met de Spiritualisten de ziel ons voorstellen »als iets, dat *zonder* of *nevens* de stoffelijke wereld zoude »kunnen bestaan. Neen de grondstoffelijke natuur is »voor het zieleleven de noodzakelijke grondslag; alleen »in de grondstoffelijke natuur heeft de ziel *werkelijk aan»wezen*, zonder en buiten de grondstoffelijke natuur ge»dacht, is de ziel een louter *idee*, slechts een *abstract »idee*, dat alleen in de gedachte bestaat, maar zóó van »de grondstoffelijke natuur afgezonderd, in de werke»lijkheid niet bestaat." Wij gelooven ook, dat de te afgetrokken begrippen van de onstoffelijkheid der ziel ééնzijdig en daardoor onwaar zijn, en voortspruiten uit den te tegenstrijdigen zin, waarin men gewoonlijk die van *geest* en *stof* opvat.

Overgaande tot de beschrijving van de zelfbewuste ziel van den mensch, komt de Schrijver tot 's menschen bestemming, die volgens hem in de ontwikkeling zijner persoonlijke zelfstandigheid gelegen is; waarna hij over zijne onsterfelijkheid handelt.

Nu worden het ligchaam of het organismus der ziel nader beschouwd, en over physionomie en phrenologie, alsmede over den dood des ligchaams, den doodslaap en de opstanding opmerkingen gemaakt, waarin men vele oorspronkelijke denkbeelden zal aantreffen. Niet minder belangrijk zijn de beschouwingen over den zetel der ziel, het *sensorium commune* en de wederzijdsche werking van ziel en ligchaam.

Na de vraag: wat is de mensch als bezield wezen? in het algemeen beantwoord te hebben, komt de Schrijver tot de uiteenzetting der verschillende ziels- of geestvermogens, bestaande uit drie hoofd- of grondvermogens. 1°. Het gewaarwordingsvermogen. Hieronder worden gerangschikt: het levensgevoel, de aandoening, de gewaarwording en het bewustzijn, en daarbij opmerkingen gemaakt omtrent het zenuwgestel, de zintuigen en

het zintuigelijk gevoel, over den aard van reuk, smaak, gehoor en gezigt, waardoor men tot de juiste bepaling komt van de gewaarwording door middel der zintuigen; verder handelt de Schrijver over de donkere gewaarwording, het Somnambulisme, zelfgevoel, instinct, en 't zedelijk gevoel, van 't welke hij opklimt tot het godsdienstig gevoel en de godsdienst; waarna hij met het gevoel van het ware, goede en schoone besluit. 2°. Het voorstellingsvermogen. Nu beschouwt de Schrijver het bewusteloos, en met bewustheid vormen van voorstellingen, het waarnemen, opletten en opmerken; het onthouden; het geheugen; het memoriseren in het algemeen; het herinneringsvermogen, waaronder het herkennen, de associatie van ideën, het erkennen, en de mnemonica of herinneringsleer gerangschikt worden; de verbeelding; de droomen; de waanzin, en het ijlen. Het hoogere voorstellingsvermogen wordt vervolgens behandeld, en als het redelijk denkvermogen beschouwd, als denken in het algemeen, en als het vormen van algemeene voorstellingen, van woorden en begrippen, waarna hij overgaat tot eene nadere ontwikkeling van het denkvermogen, het denken in begrippen, het stellen en oordeelen. Eindelijk komt hij tot het oordeel en het verstand, het talent, het vernuft, de scherpzinnigheid, de geestigheid, en ten slotte tot de bepaling van het genie, dat het hoogste en als het ware scheppende vermogen van 's menschen geest uitmaakt. 3°. Het wilvermogen. De Schrijver opent deze derde afdeeling met eene bepaling van den wil, en spreekt verder over gemoedsbeweging, neiging, afkeer, gemoed of hart en hoofd; voorts over den onbewusten en bewusten wil, waarbij de willekeur, de drijfveren of beweegredenen behandeld worden. Dan worden de wilsuitingen of daden, de driften en hartstogten, het temperament of natuurlijk gemoedsbestaan, en het karakter nader onderzocht, om over te gaan tot de hoogere beschouwingen over willekeur en vrijheid, zedelijk gevoel en practische rede, met zeer behartigenswaardige opmerkingen over de vrijheid van wil, het indifferentisme en determinisme, alsmede over het leerstuk der

menschelijke verdorvenheid, waarmede het geheel dezer zielkunde wordt besloten.

Dit werk van den Heer ROORDA verdient eene eervolle plaats te bekleeden onder de niet zeer talrijke, degelijk wijsgeerige geschriften onzer letterkunde. Het deed ons genoegen, de Psychologie grondig behandeld te zien, in eenen tijd, waarin eene zekere wetenschappelijke rigting, die der stellige wijsbegeerte, op haar smaalt, alsof zij buiten het bereik van 's menschen kenvermogen ware gelegen, en geheel uit willekeurige hypothesen bestond. De Schrijver heeft zich, in de behandeling van zijn veelzijdig onderwerp, voor de uitersten van de constructiën *a priori*, der speculative *Duitsche* school, zoowel als van de materialistische beschouwingen der uitsluitende Physiologen weten te wachten. Hij heeft aan de Physiologie en aan de waarneming volkomen regt laten wedervaren, zonder den mensch te doen voorkomen als een bloot natuurproduct en zijne ziel slechts als een gevolg van een fijn organismus. De adel van den mensch, als een op zich-zelf staand redelijk en zedelijk wezen, dat voor eene oneindige volmaking bestemd is, wordt door hem gehandhaafd; en hij weet zich tevens boven die godsdienstige vooroordeelen te verheffen, welke bij velen de regte kennis der zielkunde in den weg staan, of die hen geheel ongeschikt maken, om deze studie met eenige vrucht te beoefenen.

De Psychologie staat met de belangrijkste wijsgeerige, godsdienstige en zelfs staatkundige vraagstukken in een naauw verband. In onze eeuw, waarin bij- en ongeloof, dweeperij en grof materialismus, een blind opvolgen van uitwendig gezag en een verbreken van alle banden, die beschaafde maatschappijen moeten te zamen houden, als zoo vele strijdende elementen om den voorrang twisten; was het noodzakelijk aan te toonen, dat de kennis van den mensch het eenige middel is, om licht en kalmte in deze duistere verwarring te doen ontstaan. De Psychologie maakt de kern der wijsgeerige wetenschap uit, en het is die wetenschap alleen, welke den denkenden mensch ten gids moet strekken. Zij maakt den grondslag uit

van zijn geloof, van zijne deugd, en van zijne hoop, als hij tot de overtuiging van de voortreffelijkheid der menschelijke natuur gekomen is, en is een tegengif tegen zoo vele ongerijmde en overdrevene gevoelens, die thans met zoo grooten ophef verkondigd en voorgestaan worden. Wij zeiden hierboven, dat in den stijl van den Heer ROORDA duidelijkheid met wijsgeerige juistheid gepaard gaat, hier en daar echter zouden wij wat meer gekuischte netheid verlangen. Een wijsgeerig geschrift, zal het duurzaam waarde behouden, moet ook als letterkundig voortbrengsel uitmunten. Het is om de innerlijke waarde van het werk, dat wij die aanmerking maken. De spelling van sommige woorden kwam ons vreemd voor, doch de Schrijver zal dáár, gelooven wij, geldige redenen voor hebben.

J. A. B.

G. C. B. SURINGAR, Oratio de naturæ et literarum studio in re medica Conjunctissimo. Lugd. Batav. et Amstelod., apud *J. H. Gebhard et Soc.* 1850. Oct°. pag. 58. *f* :-60.

More majorum wordt jaarlijks nog steeds door den aftredenden *Rector Magnificus* eene redevoering gehouden. Dan treden de professoren met punthoed, bef en toga, statiglijk in de zwaarmoedige, donkere, met verwelooze en gehavende banken en tafels bezette gehoorzaal, voorafgegaan door twee nagenoeg op dezelfde wijze gekleede, met rinkelende stokken voorziene, niet minder deftig stappende mannen. Het geheel heeft wel iets van eene processie, in den nacht, zonder licht, en ziet er tamelijk middeleeuwsch uit; slechts de baarden of knevels ontbreken er aan. De spreker stapt dan in den grooten houten bak en maakt eene beweging met zijn hoed, alsof hij zich-zelven wilde uitdompen. Daarop ontsluit de geleerdheid hare lippen, en 't *Latijn* klinkt 't *auditorium* te gemoet; maar 't is geen geheim, dat onder de redevoeringen, bij zulke gelegenheden uitgesproken,

ook wel eenigen zijn, die 't *Latijn* noodig hebben, om voor geleerd door te gaan. Het *Latijn* doet op den katheder, wat het costuum doet in de zaal. Het zijn echter niet alleen het costuum, het *Latijn*, en de rinkelende bellen, die de plegtigheid opluisteren, men hoort ook eene Instrumentale harmonie, vertegenwoordigd door een even middeleeuwsch gekras op eenige violen, waarop voor deze gelegenheid, enkel bassnaren schijnen gespannen. Als alles is afgeloopen, gaat de stoet onder een plegtstatig bom, ting, tang, de zaal uit, en treedt weder in den dampkring van het loopende jaar. De punthoeden, mantels en beffen hernemen hunne plaatsen in de kast, het gerinkel der bellekens zwijgt, de laatste toonen der harmonie sterven weg, het middeleeuwsche waas verdwijnt, en de negentiende eeuw treedt weder in hare naaktheid te voorschijn. — De Curatoren zitten onder de voordragt aandachtig te luisteren, ofschoon er bij zijn, die geen jota *Latijn* verstaan. Maar *ad alteram partem transeo;* dat is: ik stap van de tooneelvoorstelling af en ga tot de redevoering over.

Deze oratie behoort tot dezulken, die 't *Latijn* niet noodig hebben; het is eene, op de geneeskundige wetenschap toepasselijke verhandeling, over het, duizende malen herhaalde, gezegde van CICERO: »dat de wetenschappen door eenen band, als 't ware, met elkander zijn verbonden." — Ettelijk eeuwen geleden, werden deze woorden door een *Romeinsch* geleerde uitgesproken, en zij hebben nog niets van hunne waarde verloren; zij worden integendeel met elken tred der wetenschappen bevestigd. — De wetenschappen kunnen, moeten niet gescheiden worden; noch de onderdeelen der wetenschappen, noch het speculative en pragmatische, theoretische en practische gedeelte. Dit is het, wat de Hoogleeraar wil, dit is het, wat wij willen, dit is het, wat ieder moet willen, die gezegd mag worden een wetenschappelijk man te zijn. Wij beamen volkomen, dat de Universiteitsinstelling op te heffen hetzelfde zijn zou, als den band der wetenschappen te verbreken, en dat de geneesheer niet slechts een geneesmeester, maar ook een ge-

leerde dient te zijn. Slechts hij, die het Universiteits-onderwijs heeft genoten, of, met andere woorden, de geneeskunde heeft leeren kennen als een schakel der menschelijke kennis, is vatbaar voor de juiste opvatting van zijne stelling in de maatschappij, en voor eene onbegrensde uitbreiding zijner kennis; slechts hij is de man, die nooit zal afdalen tot den rang eens dagglooners, en wien men ook zal achten om de beschaving van zijnen geest en den rijkdom zijner bronnen. Hij-zelf zal het besef zijner waarde in alle omstandigheden met zich dragen, en hij zal voor ieder, die der wetenschappen of kunsten toebehoort, een vriend, voor ieder, die ze vereert, een voorwerp van belangstelling, en voor ieder, die ze niet weet te schatten, een voorwerp, desniettemin, van meerderheid wezen. — Maar voor zich-zelven bezit hij een onuitputtelijke bron, een veld, waarop hij zich naar alle rigtingen kan bewegen, waar de neiging van zijnen geest hem ook henenleidt. Op deze wijze alleen kunnen er geneesheeren worden gevonden, die de specialiteiten hunner wetenschap meer en meer uitbreiden en volmaken, en die wegen banen, wier toegang anders nooit zoude gekend zijn. Reeds de vriendschappelijke omgang aan de Universiteit met beoefenaren van andere wetenschappen, geeft eene weldadige rigting aan hunne toekomstige loopbaan in de maatschappij. Deze is het, die de beoefenaren van alle wetenschappen tot gelijken maakt, die ieder op zich-zelven doet streven naar het behouden van eene gelijkheid, die ze aan de Universiteit bezaten; deze is het, die eene wetenschap voor verval in de maatschappij behoedt. Reeds aan de Universiteit vangt de student zaken op, leert hij zaken kennen, waaraan hij anders vreemd zoude blijven. Bovenal echter is het verkeer, de wederzijdsche ondersteuning, de wederzijdsche raad, hulp en inlichting der leeraren van onmiskenbaren invloed op het onderwijs. Wij gelooven, dat de verdediging der Universiteit geene uitbreiding behoeft, die verdediging is ook ons doel geenszins, en ligt zelfs buiten de bestemming dezer bladen. Ref. echter zou het denkbeeld zijn toegedaan, om het woord Universiteit in nog

ruimeren zin op te vatten; hij zou er de toonkunst, de schilderkunst, de bouwkunst, de werktuigkunde enz. wenschen onderwezen te zien, in het hoogste ressort; want ook de beoefenaren dezer vakken onderscheiden zich vooral dan bij uitnemendheid, zoo de beschaving van den geest en algemeene kennis hun talent ter dienste staan. Ref. zoude ook de Academie te *Delft* met de Universiteit willen ineengesmolten hebben.

Zoo min als de verschillende wetenschappen kunnen of mogen gescheiden worden, zoo min mag ook het theoretische en practische van elkander worden verwijderd. De ondervinding is het beginsel van alle menschelijke kennis, en omgekeerd is de theorie de spoorslag tot verder onderzoek; de ontdekster der leemten van ons weten. Eene afscheiding van het theoretisch en practisch onderwijs in de geneeskunde is niet denkbaar, veel minder nog uitvoerbaar.

Ziedaar, wat de Hoogleeraar SURINGAR ook hoofdzakelijk in zijne redevoering betoogt, en wij konden ons niet weêrhouden, bij de aankondiging van dit geschrift, ook onze meening te omschrijven. Bij de uiteenloopende meeningen, over het Hooger Onderwijs te berde gebragt, moge ook de onze een plaatsje vinden. Zij is deze: Ééne Universiteit, in den volsten zin des woords! Wáár? dat laat Ref. in het midden. Voor de geneeskunde ééne practische school, of zoogenaamde *École de perfectionnement.* Zoo vele bijzondere, niet van Rijkswege daargestelde of gesubsidiëerde, scholen of Athaenaea als men verkiest, of de provinciën gelieven te bekostigen, mits: alle *examina* aan de Universiteit! — Verpligting voor allen, om de practische school, b. v. een jaar voor de geneeskunde en een jaar voor de heel- en verloskunde, te bezoeken!

Wij willen dit eenigzins nader motiveren:

Bij alle maatregelen, door het Gouvernement te nemen, staan twee hoofdzaken op den voorgrond: »goed, voor weinig geld." Dit is nu wel eene zeer prozaïsche uitdrukking, maar zij is waar en zal in alle tijden, ook in die van overvloed, eene hoogst behartigenswaardige waarheid blijven.

Bij de daarstelling van ééne Universiteit en ééne Practische School zullen de uitgaven voor het onderwijs niet behoeven vermeerderd te worden. Ééne Universiteit is voor ons land genoegzaam, dit zal wel niemand ontkennen. (*) De hulpmiddelen, zoowel materiëele als intellectuëele, nu voor drie Academiën en ééne militaire school ongenoegzaam, zullen méér dan voldoende wezen. Door aan de provinciën de vrijheid te laten, bijzondere scholen in te rigten, zal men, daar, waar het verlangd wordt, aan dat verlangen kunnen voldoen. Men zal eene weldadige concurrentie opwekken; de gelegenheid openen tot de vorming van leeraren voor de Universiteit en de Practische School; en terwijl de *examina* aan de Universiteit moeten afgelegd worden en deze voor allen hetzelfde zijn, genoegzame waarborgen voor de vorming der toekomstige geleerden bezitten. Het is toch wel geheel onverschillig, wáár men hebbe geleerd, indien men slechts voldoende geleerd hebbe. Daarenboven blijft voor mingegoeden de gelegenheid om, meer in de nabijheid der ouders, hunne studiën te voltooijen open, en de practische school, die door allen, om tot het radicaal van geneesheer te komen, moet worden bezocht, is tevens een waarborg voor de practische vorming, en brengt eindelijk allen naar dezelfde plaats, waar allen de laatste hand aan hunne vorming leggen, om het zelfstandige leven in te treden.

Straks zeide ik, dat theoretisch en practisch onderwijs niet mogen gescheiden worden, en daarom moet ik de daarstelling eener Practische school met een enkel woord toelichten.

Wij veronderstellen, dat de Practische School te *Amsterdam* en de Universiteit elders worde gevestigd.

(*) Zonder aan de waarde dezer aankondiging iets te veranderen, kunnen wij zeggen in *dit* gevoelen niet te deelen. Het waarom is aan de voorgedragen inzigten ten eenenmale vreemd. — Omtrent geteekende stukken herinneren wij den lezer het slot der noot in N°. VIII van 1849; *Mengelwerk*, bladz. 329.

De Red.

Wáár de Universiteit zij, men zal er geene genoegzaam uitgebreide gelegenheid kunnen vinden voor de practische vorming, ofschoon genoeg om het theoretisch onderwijs toe te lichten, om den band tusschen theorie en praxis niet te verbreken, en om den student voor te bereiden. Komt hij echter aan de Practische School, daar weegt hij zich gehéél in het practische leven, en hij zal daar eenen zekeren graad van ondervinding opdoen, waardoor hij zich, op zich-zelven staande, genoegzaam kunne vertrouwen; hij zal daar die habitude, die geschiktheid voor het dagelijksche leven verkrijgen, onmisbaar voor eene gelukkige uitoefening. Mogt het ook al waar zijn, dat *Amsterdam* geene genoegzame gelegenheid aanbiedt, dat zij zoo, maar betere gelegenheid heeft *Nederland* niet.

Wij zouden ons bestek te ver overschrijden, als wij in meerdere bijzonderheden wilden treden, en eindigen met de betuiging van ons leedwezen, dat de Hoogleeraar SURINGAR deze redevoering, die het *Latijn* niet noodig had, niet in het *Hollandsch* heeft doen verschijnen. Alle de leden der Staten-Generaal, en geheel het volk hadden haar alsdan kunnen lezen en ter harte nemen.

L. H. V.

De hervorming der Policie in Nederland, door Mr. H. PROVÓ KLUIT, *Directeur van Policie te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Bakkenes. 1849. *In gr. 8vo. VI en* 70 *bl. f* :-75.

Dit geschrift werd reeds in Augustus van het vorige jaar uitgegeven, toen het ontwerp van Gemeente-wet van den Minister DE KEMPENAER bekend geworden en bij de Provinciale Staten beöordeeld was. Onze aankondiging komt dus (buiten de schuld van Ref.) wel wat laat, maar toch, helaas! nog tijdig genoeg. Helaas? — Ja, want het onderwerp, hierin behandeld, is in al die maanden nog geen stap gevorderd — althans voor zooveel de publieke behandeling er van betreft.

Het ontwerp van Gemeente-wet, bij de Tweede Kamer

ingeleverd ter voldoening aan de letter der Grondwet, is niet in discussie gekomen, en zal eerst na de aanneming der Kieswet en Provinciale wet, door den Minister THORBECKE aan de grondwettig regtstreeks gekozen Provinciale Staten worden ingeleverd, en daarna in de Tweede Kamer gebragt worden, en dan....: doch laat ons niet vooruitloopen! Bovendien, het is niet in de Gemeentewet, dat de Heer KLUIT het onderwerp der Policie wenscht geregeld te hebben: hij verlangt te regt, dat er eene afzonderlijke Policie-wet worde vervaardigd, en dat in die Policie-wet de juiste betrekking der algemeene en plaatselijke policie tot de plaatselijke besturen met juiste grenzen worde afgebakend. Eene Policie-wet is, zoo wij ons niet vergissen, reeds sedert ettelijke jaren bij het Ministerie van Justitie in de maak; maar telkens stuitte men vroeger op de vorige Grondwet, later op het gemis van een nieuw volledig Strafwetboek en op de beloofde herziening van ettelijke bepalingen in het Wetboek van Strafvordering.

Kwam het werk van den Heer KLUIT dus bij tijds, onze aankondiging komt nu juist van pas, om alle die toezeggingen, beloften, en voorgenomen wetten en verbeteringen eens weder in het geheugen terug te brengen; hetgeen, met betrekking tot de regeling van het policie-wezen te meer noodig is, daar wij, naar het getuigenis van den Heer KLUIT-zelf, bl. 1, toch reeds bij de meeste andere beschaafde volken van *Europa* ver ten achter zijn.

De Schrijver, vermeldende dat de policie, zoo als zij hier te lande thans bestaat, geheel van *Franschen* oorsprong is, vangt zijn betoog aan met eene geschiedkundige beschouwing van de *inrigting der policie onder het Fransch Bestuur*, bl. 3—6, welke wordt vervangen door een uitvoerig overzigt van de *regeling der policie onder het Nederlandsche bestuur*, waaraan ten slotte, bl. 21—26, eene uitweiding over het nut van de Directeuren van Policie in groote steden wordt toegevoegd. De Schrijver gaat vervolgens over tot de overweging van *het plan tot hervorming der policie volgens het oorspronkelijke ontwerp*

der Gemeente-wet (hij bedoelt hier het ontwerp, dat aan de Provinciale Staten werd voorgelegd): vele gegronde bedenkingen worden daarop door hem gemaakt, bl. 26—33.

Hierop volgen *denkbeelden over eene nieuwe inrigting der policie*, welke de overige ruimte van het boekje innemen, tot op bl. 60; waarachter twee bijlagen voorkomen, 1°. een uittreksel uit het Reglement voor het bestuur der steden. 2°. het Reglement voor de Directeuren van Policie in de groote steden van het Rijk, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 3 Nov. 1822.

Wat de denkbeelden van den Heer KLUIT betreft, — in het algemeen zal ieder zijne meening gaarne deelen, voor zoo veel de kleinere gemeenten aangaat. De groote zwarigheid bestaat slechts ten opzigte der grootere steden, vooral van de Hoofdstad.

De Schrijver meent eigenlijk daaromtrent de *Fransche* inrigting te moeten voorstaan, om in groote plaatsen eenen Directeur van policie te hebben, geheel onafhankelijk van den Burgemeester, maar, even als hij, onderworpen aan den Gouverneur der Provincie. De Schrijver ontkent niet, dat aan dit stelsel zwarigheden verbonden zijn; maar hij tracht aan te toonen, dat die aan elk ander stelsel in veel grootere mate eigen zijn, en dat zij, door eene behoorlijke afbaking van wederzijdsche bevoegdheid, grootendeels kunnen worden uit den weg geruimd. Hij geeft daartoe uitmuntende hulpmiddelen aan de hand, en, wanneer de Regering eenmaal tot de erkenning komt van de juistheid van zijn stelsel, zal zij in dit boekje eene zeer geschikte handleiding vinden; om dit beginsel in toepassing te brengen. Het stelsel zelf verdient echter nog ernstige overweging. Dat de Schrijver in zijne betrekking er hoog mede ingenomen is, laat zich ligt begrijpen; maar of de Burgemeester van zijne zijde evenzeer groote reden van tevredenheid over, en tot berusting in zoodanige magtsverdeeling hebben zal, is eene andere vraag, die Ref. niet zoo gereedelijk zou durven beslissen.

Wie zich intusschen een juist denkbeeld verlangt te

vormen, niet slechts van dit geschilpunt, maar van de geheele inrigting der dienst van de policie in *Nederland*, koope en leze dit goed doordacht en vloeijend geschreven werkje.

De overeenkomst betreffende de Kapittelgoederen te Haaften namens den Staat gesloten, onderzocht door Mr. AUG. PHILIPS, *Advokaat te Amsterdam. Te Leyden en Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1850. *In gr. 8vo.* 35 *bl. f* :-40.

De transactie door de Ministers DE KEMPENAER en VAN HEEMSTRA op den 25 October 1849, en alzoo zeer kort vóór hunne aftreding, met den Heer Mr. C. B. DUTRY VAN HAAFTEN over de kapittelgoederen van *Haaften* aangegaan, heeft groote opspraak verwekt. Veel is daarover in onderscheidene dagbladen geschreven, waaronder vooral een goed geschreven stuk in de Zondags-Editie van het Handelsblad van den 18 Maart 1850 opmerking verdient. Het is bekend, dat de Kerkelijke gemeente van *Haaften* in de beslissing der Regering niet berust, maar hare regten wil doen gelden, in geval die niet op betere wijze dan door de bedoelde transactie in der minne kunnen worden beslecht. De transactie-zelve wordt in deze *brochure* op bl. 21—23 medegedeeld, terwijl als bijlage, bl. 32—35, daar tegenovergesteld wordt de beschikking van den vroegeren Minister van Eeredienst, VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT, van 17 Febr. 1847, die misschien op bl. 20, in het verhaal-zelf, beter ware ingelascht.

De Schrijver deelt in een beknopt overzigt de geschiedenis mede van het geschil, en doet het belang daarvan uitkomen, niet slechts voor de Kerkelijke gemeente van *Haaften*, maar ook voor andere dergelijke Kapittelgoederen. Hij treedt vervolgens in een regtskundig onderzoek, waarvan, op bl. 29, het besluit is: »dat *de Staat* bij het aangaan dezer overeenkomst niet wettig is vertegenwoordigd; en dat, al hadde die vertegenwoordiging

behoorlijk plaats gevonden, de Staat evenwel zelf onbevoegd was om afstand te doen van de regten in geschil, of daarover eenige andere overeenkomst te treffen: (en) dat deze dading voor *de kerkelijke gemeente te Haaften*, als eene zaak tusschen derden, krachteloos is en haar niet kan worden tegengeworpen in eenig geding, hetzij over den eigendom hetzij over eenig ander regt, dat zij mogt meenen te bezitten."

Daarop beäntwoordt de Schrijver de vraag, welk het gevolg zal zijn van deze overeenkomst, indien zij overigens als tusschen partijen bestaanbaar wordt aangemerkt? Het antwoord is: »*Voor den Staat;* enkel de verpligting tot erkenning van den Heer van *Haaften* als eigenaar der Kapittelgoederen; zeker eene zeer onschuldige verpligting, welke iedereen — behalve de ware eigenaar — vermoedelijk voor veel geringer som zal willen op zich nemen: *voor den Heer van Haaften*, dat de Staat hem den eigendom niet kan betwisten, en dat hij voor die zekerheid eene aanzienlijke som betalen moet, zonder daardoor eenigzins beschermd te zijn tegen de aanspraken, zoowel der Kerkelijke gemeente, als van andere regthebbenden: *voor de Gemeente* eindelijk zal de overeenkomst zonder eenig gevolg zijn. Het staat haar vrij door eene uitdrukkelijke aanneming zich het regt te verzekeren, om de uitvoering van het beding te haren voordeele te vorderen; maar zoo zij dit niet in haar belang oordeelt, dan blijft het bij den regel van ons burgerlijk regt: dat overeenkomsten alleen van kracht zijn tusschen de handelende partijen."

Ofschoon wij de zaak door het betoog van den Heer PHILIPS nog niet als uitgemaakt kunnen beschouwen, mogen wij echter dit geschrift ruimschoots ter lezing aanbevelen aan ieder, wien de belangen der Hervormde Kerk in het algemeen ter harte gaan.

De hervorming der Engelsche Scheepvaart-wetten. Door Mr. G. DE CLERCQ, *Referendaris bij het Departement van*

Finantiën. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1850. *In gr. 8vo.* 163 *bl. f* 1-80.

Op den titel staat als motto de plaats van VIRG. *Aen.* I. 577, 578:

» Subducite naves:
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur."

Dit motto drukt geheel den geest uit van den Schrijver, die zich een overgroot voorstander toont te zijn van de vrijheid der scheepvaart, en deze vrijheid voor de schepen van alle Natiën verlangt, en bij alle Natiën wenscht.

In beginsel is dit stelsel voorzeker ook het eenige ware; maar bij de beöordeeling der ontwerpen betrekkelijk de scheepvaart, door de *Nederlandsche* Regering aan de Volksvertegenwoordiging voorgelegd, kan, met de aanneming van dit beginsel alleen, de zaak niet gereedelijk worden afgehandeld. Het komt hier aan om te *onderzoeken*, of dáár, waar het beginsel van algeheele vrijheid en gelijkheid gedurende eene eeuw meer of min werd miskend, oogenblikkelijk alle hinderpalen en belemmeringen moeten worden weg geruimd; of jegens allen, ook die hunnerzijds bij het beschermend stelsel blijven volharden, dezelfde vrijgevigheid moet worden in acht genomen; en of inzonderheid eene minder magtige Natie het voorbeeld, haar door eene voorname zee- en handels-Mogendheid gegeven, dádelijk behoort op te volgen? — Daartegen staan de belangen over van den binnenlandschen *scheepsbouw* met al den aankleve van dien, die dusverre de bescherming, wij mogen zeggen het monopolie genoot; van de *eigene scheepvaart*, die altijd eenige bevoorregting ondervond; van de *koloniale vaart* in 't bijzonder, die, door den invloed der Handelmaatschappij, eene geheel eigenaardige rigting heeft genomen; van *belanghebbenden* eindelijk, voor wie het denkbeeld van algeheele vrijheid en gelijkheid nieuw is, en die, alvorens over de voor- of nadeelen te kunnen beslissen, zich van de eerste verbazing wenschen te herstellen, en door

een behoorlijk onderzoek zich voor dien nieuwen staat van zaken wenschen voor te bereiden.

Tot zoodanig voorafgaand onderzoek achten velen vooral termen te bestaan, waar de *Engelsche* Natie-zelve, van wie het nieuwe proefstuk van scheepvaarts-vrijdom is ontleend, daarin is voorgegaan. Het *Engelsche* Lagerhuis benoemde eene Commissie van onderzoek, die een uitvoerig verslag uitbragt, met openbaarmaking van alle de gehoudene verhooren. Het Hoogerhuis, nog niet tevreden met de resultaten van dit onderzoek, benoemde ook zelf eene Commissie, die van hare zijde dit onderzoek in het algemeen belang voortzette en publiek maakte. Deze getuigen-verhooren en verslagen maakten, voor een goed deel, den grondslag uit der beraadslagingen over de hervorming der scheepvaart-wetten in het Parlement, en de voor het stelsel van vrijheid voordeelige uitkomst dier onderzoekingen heeft met der daad op de aanneming van het wets-ontwerp eenen beslissenden invloed uitgeöefend.

Het is de geschiedenis dezer *hervorming* (zoo mogt zij met regt genaamd worden) van de *Engelsche* scheepvaart-wetten, welke de Schrijver in dit werk heeft behandeld. Hij heeft uit de bronnen-zelve, de *Reports* der Commissiën, onderscheidene *Engelsche brochures* over het onderwerp, en de verslagen van de in *the House of Commons* en *the House of Lords* gevoerde discussiën, geput, en een kort overzigt zamengesteld, hetwelk èn als zoodanig, èn als een aangenaam en onderhoudend geschrift, waardig is in veler handen te zijn.

Na eene beknopte *Inleiding* (bl. 1—8), waarbij de Schrijver het gewigt der zaak doet uitkomen, geeft hij een kort *Historisch Overzigt* van het steeds vastgehouden beschermend stelsel in *Engeland* (bl. 9—21): hij toont vervolgens aan, waarin, volgens de laatste verördeningen, bijzonder de wet van 4 Aug. 1845 (*Act for the Encouragement of British Shipping and Navigation*, welke ook als Bijlage bl. 137 en volg. is medegedeeld), de bescherming bestond, die de *Britsche* scheepsbouw en scheepvaart genoten, maar hoe daarvan ook door

tractaten van tijd tot tijd was afgeweken (bl. 22—29). Daarop gaat hij over tot de eigenlijke hervormings-geschiedenis. Hij deelt (bl. 30—82) een belangrijk overzigt mede van de resultaten, welke *het onderzoek der Commissie* van het Lagerhuis heeft opgeleverd; en komt dan tot de vermelding der *beraadslagingen* in het Parlement (bl. 83—112). Dit gedeelte van des Schrijvers werk komt Ref. voor, het minst volledige te zijn: er wordt wel wat breeder stilgestaan bij de discussiën in het Huis der Gemeenten; maar slechts ter loops wordt daarop van de door het Huis der Lords ingestelde Commissie en van de in dat Huis gevoerde beraadslagingen gesproken. Eindelijk deelt de Schrijver (bl. 113—123) ons de hoofdbepalingen mede der nieuwe wet van 26 Junij 1849, die ook bovendien, als Tweede Bijlage, bl. 148 en volg. is afgedrukt (*Act to amend the Laws in force for the Encouragement of British Shipping and Navigation*); en hij besluit zijn werk (bl. 124—136) voornamelijk met over de vermoedelijke gevolgen en den invloed dezer nieuwe wet uit te weiden.

Wij willen, ook als kleine proeve van den stijl, de laatste bladzijde van dit *Besluit* hier overnemen, en daarmede onze aankondiging tevens besluiten: »Bescherming, zoo zij eenigen zin wil hebben, vooronderstelt bij de nijverheid, waaraan zij verleend wordt, een blijvend en onvermijdelijk nadeel, zich oplossende in hoogere productie-kosten, waartegen eene evenredige belasting van het vreemde voortbrengsel moet opwegen. Wat wordt er echter van haar en van de gronden ter harer verdediging bijgebragt, zoo het blijken mogt, dat de minder voordeelige productie ten slotte slechts door de individuëele minderheid van den voortbrenger veroorzaakt wordt: — eene minderheid, welke juist door de bescherming bestendigd en onherstelbaar wordt?

»Voorzeker, zoo eenmaal overal de menschelijke arbeid die volkomenheid bereikt zal hebben, waarvoor hij vatbaar is, zal de meerderheid der eene plaats boven de andere uitsluitend door natuurlijke voordeelen beslist moeten worden. Zoo lang echter die toestand niet bereikt

is, zal steeds in de volmaking van den menschelijken arbeid, — die uitdrukking in den ruimsten zin genomen, waarvoor zij vatbaar is, — het middel gelegen zijn, om ook de ongunstigste omstandigheden te boven te komen.

»Evenmin als het lot der individuën wordt dat der volkeren onwederstaanbaar en onherroepelijk door de omstandigheden beheerscht. — Volkeren zoowel als individuën kunnen bij ernstige krachtsinspanning op hunne beurt de omstandigheden beheerschen. Beide, zoo zij hunne roeping waarderen, zullen, in stede van zich aan die inspanning te willen onttrekken, in haar de onmisbare voorwaarde van allen wezenlijken en krachtigen vooruitgang eerbiedigen. Voor beide is slechts tot dien prijs het hoogste doel des nationalen zoowel als des individuëlen levens — de volkomene ontwikkeling van alle stoffelijke en zedelijke krachten en vatbaarheden — bereikbaar."

Vragen van Nederlandsch Regt beantwoord door eenige Amsterdamsche Regts-beoefenaars. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo. VI en* 186 *bl. f* 2-:

Eenige *Amsterdamsche* (zich zedig aldus noemende) Regtsbeöefenaars bieden in deze bladen eenige resultaten van hun onderzoek en zamenspreking den regtsgeleerden lezeren aan.

De anonymiteit op den titel vindt men in de Voorrede opgeheven, alwaar de namen der Schrijvers worden bekend gemaakt. De Uitgever had, onzes inziens, gelijk, dat hij ze ongaarne miste; want zij zullen deze verzameling zeker tot groote aanbeveling zijn. In eene reeks van vijf-en-twintig opstellen worden vraagpunten van verschillenden aard uit het *Nederlandsch* regt voorgesteld, ontwikkeld en beantwoord. Het is ons voornemen niet de inhouds-opgave hier af te schrijven, noch ook bij ieder behandeld vraagpunt afzonderlijk stil te staan. De uitkomsten, door de Schrijvers verkregen, zouden in sommige gevallen de onze niet zijn. Zoo verschillen wij b. v. van den Schrijver van het 18de opstel,

wanneer hij aan den Curator in een Faillissement de bevoegdheid wil hebben gegeven, om de *actio Pauliana*, aan de schuldeischers volgens Art. 777 van 't Wetboek van Koophandel toegekend, in te stellen. Noch de aard van des Curators betrekking tegenover de crediteuren, noch voornamelijk de woorden van Art. 777-zelve, in verband beschouwd met het voorgaande Art., schijnen dergelijke bevoegdheid te verleenen; terwijl het ons een weinig te sterk voorkomt, wanneer men, tot oplossing der bedenking uit de woorden der wet geput, de onnaauwkeurigheid in de redactiën onzer Wetboeken (die zeker groot is) te baat neemt en beweert, dat de woorden in Art. 776: *ten behoeve der schuldeischers*, en die in Art. 777: *op vordering der schuldeischers*, in de meening des Wetgevers den zelfden zin kunnen hebben.

De wijze van behandeling is eenvoudig, duidelijk en beknopt; zonder overstelping van Citaten en toch met verwijzing naar de beste en voornaamste bronnen, waaruit men geput heeft. De Schrijvers hadden er, blijkens de Voorrede, aan gedacht, om op den titel te laten drukken *Eerste Stukje*, en zich zoo doende voor de levering van een tweede bundeltje eenigzins aansprakelijk te stellen; zij wilden echter, hoezeer niet geheel vreemd aan dit denkbeeld, het lot dezer bladen afwachten.

Wij hopen, en vertrouwen het tevens, dat dit lot zoodanig zijn zal, dat zij er door zullen worden aangespoord, om hun half gegeven woord gestand te doen, en alzoo den uitslag hunner onderzoekingen ook in het vervolg aan het Regtsgeleerd publiek mede te deelen.

Strijd der beginselen, of de grievende beschuldigingen van het Roomsch Katholicisme tegen het Protestantisme in Nederland, in het ware licht gesteld door den Schrijver van: »Vóór achttien jaren en nu" enz. Te Tiel, bij Gebr. Campagne. 1850. *In gr. 8vo. VI en* 96 *bl. f* :-90.

In eene reeks van elf Hoofdstukken onderzoekt de Schrijver — één ijverig Protestant, ook uit andere schrif-

ten als zoodanig bekend — de grieven en beschuldigingen tegen het Protestantisme in *Nederland*, door het Roomsch Katholicisme ingebragt.

Aanleiding daartoe gaf den onderzoeker zoowel de bekende interpellatie van den Heer DOMMER VAN POLDERSVELT, als het vóór eenigen tijd bij den uitgever van het Dagblad *de Tijd* uitgekomen werkje, getiteld: *Mémoire sur la situation des Catholiques dans le Royaume des Pays-Bas*, waarin bitter geklaagd wordt over het velerlei onregt, dat diens Schrijvers geloofsgenooten in *Nederland* altijd geleden en nog te lijden hebben. In fiksche, krachtige taal, op, onzes inziens, degelijken en afdoenden grond weêrlegt de Schrijver van den »Strijd" de meening, dat het Protestantisme bloot een *negatief* beginsel zou hebben; terwijl hij daarentegen aantoont, dat het Protestantisme zijn oorsprong niet genomen heeft uit twijfelzucht en ontkenning, maar uit innige levendige krachtige zielsövertuiging (bl. 1—8). Zoo toont hij (bl. 9—16) aan, de naauwe betrekking, waarin het Protestantisme tot *Nederland* staat, en hoe *Nederland* een Protestantsche Staat is van oorsprong en geschiedenis. De interpellatie van den Heer DOMMER wordt hierop opzettelijk ter sprake gebragt (bl. 16—22), en aangetoond hoe onbillijk de klagten der Roomsch-Katholijken zijn over de vermeende achterstelling hunner geloofsgenooten, met betrekking tot het begeven van posten en bedieningen. Zoo er al werkelijk eenige achterstelling plaats vond, de oorzaak ligt, naar des Schrijvers meening, daarin, dat — tot dusverre — onder de Roomsch-Katholijken minder keuze was van personen tot het bekleeden van ambten en posten geschikt: dit wordt met statistische opgaven gestaafd. Maar wij kunnen niet voortgaan met de opnoeming van elk der Hoofdstukken in het bijzonder: wij zouden te uitvoerig worden. De laatste Hoofdstukken over »Protestantisme en vooruitgang" (VII), »Protestantisme en revolutie" (VIII), »Protestantisme en waarheid" (IX), »Protestantisme en verdraagzaamheid" (X), »Protestantisme en het gebruik van stoffelijke middelen" (XI) zijn der lezing allezins waardig. Overal is een juist en belangrijk

gebruik van de geschiedenis gemaakt, ten einde de onwaarheid aan den dag te brengen der beschuldigingen ook in die opzigten aan het Protestantisme toegevoegd. Ook het Hoofdstuk over het Onderwijs (V, bl. 29), is opmerkelijk, en wij stemmen, althans wat de gemengde openbare scholen betreft, volkomen met den Schrijver in, wanneer hij met betrekking tot godsdienstig onderwijs op de scholen zegt: »Leert de kinderen lezen, schrijven, rekenen, gewent ze aan orde, wet en tucht; wekt de zedelijke grondbeseffen op en leert ze de waarheid spreken, het schoone liefhebben en, wat regt en goed is, kennen en doen. Wat daarboven gaat, behoort tot de *kerkgenootschappen!*"

Wij hopen, dat dit werkje vele lezers zal vinden, en de Protestanten in *Nederland* er door opgewekt mogen worden, niet tot onverdraagzaamheid en godsdiensthaat, maar om te houden wat zij hebben, en zich de kroon niet te laten ontnemen, die door den moed en strijd der vaderen verworven is. B.

Het leven en de krijgsbedrijven van DAVID HENDRIKUS *Baron* CHASSÉ *enz. Door* W. J. DEL CAMPO, *genaamd* CAMP. *Met Portret. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1849. *In gr. 8vo.* 159 *en L bl. (bijlagen). f* 2-50.

Het leven van onzen met zoo veel roem bekenden Generaal der Infanterie, DAVID HENDRIKUS *Baron* CHASSÉ, geboren te *Tiel*, op den 18 Maart 1765, en overleden te *Breda* den 2 Mei 1849, wordt hier, beschreven door een geoefende hand, ter herinnering en nabetrachting den *Nederlanderen* aangeboden. Het was eene goede gedachte, om de daden van een man, dien men algemeen hoogacht en die zoo veel voortreffelijks heeft uitgerigt, aan de vergetelheid te onttrekken; dáárdoor werd in eene wezenlijke behoefte voorzien, en hij, die zich van deze taak zoo loffelijk heeft gekweten, was ongetwijfeld het best daartoe in staat; naauw verbonden, gelijk hij was, aan de meest vereerde en gevierde betrekkingen van den verdienste-

ken ontslapene; hij vervulde alzoo, wèl toegerust en èl berekend, een heiligen pligt. De Schrijver heeft dan ok met blijkbare hartelijkheid en belangstelling opgeekend, wat hij oordeelde in het leven van CHASSÉ vetenswaardig en van belang te zijn voor de Natie, waartoe zijn held, tevens de held des Volks, behoorde. Behalve de vermelding der vroegere krijgsbedrijven van CHASSÉ in *Nederland*, wordt hier meer opzettelijk gewag gemaakt van zijne roemrijke oorlogsbedrijven in *Spanje*, en, tijdens het jaar 1814, in *Frankrijk*. Met hoogen lof en bijzondere naauwkeurigheid wordt verder medegedeeld het aandeel, 't welk CHASSÉ had aan de bevochten zege bij *Waterloo;* en door welke opmerkelijke omstandigheid hij een zoo veel grooter aandeel daaraan heeft gekregen, dan zich aanvankelijk liet verwachten. Terwijl met een zeer omstandig verhaal van het gebeurde te *Antwerpen*, en van de belegering der *Citadel*, de breede lijst der krijgsbedrijven van den grooten man besloten wordt. — Die mededeeling gaat overal vergezeld van het wetenswaardige omtrent het meer en min belangrijke der geleverde gevechten; van het oordeel van bevoegden over de wijze, waarop gestreden is, alsmede over de gevolgen, welke daaraan verbonden waren. Na den terugkeer uit de krijgsgevangenschap in *Frankrijk*, alwaar hij steeds met onderscheidende hoogachting werd bejegend, vindt men den krijgsheld eerst te *Bergen-op-Zoom*, daarna te *Breda* terug, alwaar hij den om zijne kundigheden geëerden, om zijne beschaafde zeden, gepaard aan een vast karakter, hooggeachten, om zijn welwillendheid zelfs in moeijelijke tijden geprezen en beminden, te vroeg ontslapen Generaal WILDEMAN, in het opperbevelhebberschap opvolgde. CHASSÉ's benoeming tot Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal komt echter in dit geschrift eenigermate voor, zoo als, naar ons gevoelen, het lidmaatschap niet behoorde beschouwd te worden; namelijk, als een middel tot tractementsvermeerdering. Want ofschoon aan menigeen die hooge betrekking als zoodanig geschonken werd — indien wij ons wèl herinneren ook nog aan een onzer Gezanten — dan lag dat toch niet in de bedoeling der Grondwet;

maar moest de som van drie duizend gulden, aan het lidmaatschap verbonden, enkel beschouwd worden als eene vergoeding voor reis- en verblijfkosten. Het beklag over het verlies van die wedde, hoe hard dat verlies ook wezen mogt voor een ouden roemrijken krijgsman, is dáárom minder gegrond: — men mogt er met meer grond eene klagt over aanheffen, dat het lidmaatschap der Staten-Generaal aldus van aard en doel was veranderd geworden. Gaarne erkennen wij, dat de hoogste onderscheidingen, aan een man als CHASSÉ toegekend, niet ongepast zouden zijn geweest; en dat men wèl zoude hebben gedaan te zijnen opzigte eene uitzondering te maken, toen er zoo vele bezuinigingen gemaakt werden; misschien ware het ook niet moeijelijk geweest, meer doelmatige bezuinigingen dan deze te vinden. Hoe 't zij, het werk, waarover wij handelen, is onderhoudend geschreven, het wekt de belangstelling in hooge mate op, en bevat bladen uit onze geschiedenis, die niet verloren zullen gaan; terwijl ook nog talrijke bijlagen vele bijzonderheden bevatten, die in het werk-zelf niet gevoegelijk konden opgenomen worden.

Een wèl uitgevoerd portret versiert de levensbeschrijving; een zindelijke druk, op goed papier, maakt het lezen aangenaam: en de prijs is matig; zoodat dit boek allezins aanbeveling waardig is, en verdient in vele handen te komen.

M. V.

Bijdrage tot de kennis der Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen. I. Te 's Hertogenbosch, bij Gebr. Muller. 1849. *In gr. 8vo. VIII en* 142 *bl. f* 1-40.

De uitgever dezer Bijdrage, die zich, aan het slot van het voorberigt, achter de letters E. A. v. V. verbergt, gaat van het denkbeeld uit, dat de kennis van onze *Oost-indische* Bezittingen nog slechts bij weinigen wordt gevonden, dat zij nog niet tot de Natie of tot het algemeen is doorgedrongen, en dat er, zoo lang het te dien

aanzien in ons Vaderland niet beter zal zijn gesteld, ook niet aan te denken is, om het redmiddel onzer finantiën te vinden, althans in werking te brengen, om te geraken uit den belemmerden toestand, waarin wij ons sedert jaren bevinden. Hij hoopt »dat gebrek aan kennis en bekendheid met onze rijkdommen alleen, die ontginning tegengehouden heeft, welke met onze behoeften in verhouding stond."

»Hoezeer," zegt de Schrijver verder, »in de twee laatste jaren veel over onze *Indische* Bezittingen, en daaronder veel belangrijks, geschreven is, zoo blijft tot nu toe het getal lezers te beperkt, om daaruit dien snellen vooruitgang in bekendheid onzer gewesten te verwachten, welke zoo wenschelijk is. De schuld kan gedeeltelijk toegeschreven worden aan de wijze van behandeling der onderwerpen, welke veelal eene preliminaire kennis vooronderstelt, die werkelijk in het algemeen niet aanwezig is, zelfs bij diegenen, welke overigens op eene beschaafde opvoeding aanspraak maken."

Hieraan schijnt de Heer v. v. te gemoet te willen komen, door het mededeelen van belangrijke stukken in deze »Bijdrage tot de kennis der *Nederlandsche Oostindische* Bezittingen," en daarom zijn wij van meening, het tegenwoordige stukje als het eerste van zulke mededeelingen te moeten beschouwen.

In de tegenwoordige Bijdrage wordt geleverd eene vertaling uit de *Revue des deux mondes* 1848 en 1849, geteekend A. D. DE JANCIGNY, waarin de lezer ontvangt een »beknopt en helder overzigt van den tegenwoordigen toestand onzer *Oost-Indische* Bezittingen," dat »als rudiment bijzonder geschikt is, om de uitgegevene geschriften over *Nederlandsch Indië* te begrijpen en te beoordeelen."

Alvorens ons met den arbeid van den Heer DE JANCIGNY bezig te houden, moeten wij ons leedwezen betuigen, dat de Heer v. v. in zijn voorberigt onvermeld heeft gelaten of, in de »Bijdrage" enkel vertalingen zullen worden opgenomen, dan wel of ze tevens zal dienstbaar gemaakt worden, om aan een meer uitgebreid plan

gevolg te geven, dat door ons, in der tijd, als van zeer nuttige strekking werd toegejuicht, doch destijds, ten nadeele der bekendwording van onze *Indische* Gewesten en de *Indische* huishouding, te spoedig is gestaakt geworden. Wij bedoelen »*De Indische Bij,*" waarvan de uitgave in 1842 door Professor C. L. BLUME werd aangevangen, en waarvan slechts het Iste Deel is verschenen; waaròm is ons niet juist bekend. Dit alleen weten wij, dat het den Heer B. niet aan belangrijke stof ontbrak, om dien arbeid voort te zetten. Wij gelooven, dat de Heer V. V. het best zijn vaderlandlievend doel zal bereiken, wanneer de »Bijdrage" zoowel wordt opengesteld voor oorspronkelijke met zaakkennis, bedaardheid en bescheidenheid gestelde stukken, als voor grondige verhandelingen van buitenlandsche schrijvers, zoo als wij er in de laatste jaren niet enkel in *Fransche*, maar ook in *Engelsche* en *Hoogduitsche* tijdschriften hebben aangetroffen. — Zou het niet te gelijk doelmatig zijn, het plan nog iets meer te verruimen, ten einde er in te doen kennen de voornaamste punten van beschuldiging tegen het *Nederlandsch* Bestuur in *Indië*, zoo als wij meermalen hebben aangetroffen of in *Blackwoods Magazine*, in *Bentley's Miscellany*, in *Taits Magazine*, en in andere *Engelsche* tijdschriften, waar de gedragingen der *Nederlanders*, in den *Aziatischen Archipel*, door eene partijdige hand in een verkeerd en ongunstig daglicht worden gesteld.

De arbeid van den Heer DE JANCIGNY onderscheidt zich door een kalmen en bezadigden toon, en behandelt, onder het opschrift: *Nederlandsch Indië in* 1848, de volgende onderwerpen.

I. *Java, Borneo, Celebes.*

1. Staatkundige aardrijksbeschrijving. Statistieke beschouwingen.
2. Tractaat van 1824. *Borneoosch* vraagstuk.

   Hier wordt bedoeld het Tractaat, in 1824 tusschen *Nederland* en *Groot-Brittanje* gesloten, over de ruiling van grondgebied en den wederzijdschen handel, en over de bezitname van het eiland *La-*

bowang, als zijnde, volgens velen, strijdig met het Tractaat.

3. *Celebes* en de haven van *Makassar*. — Etablissement van *Sumatra*, der *Molukken* en van *Balie*.

II. Geschiedenis en zamenstelling van het Koloniaal bestuur.

III. De *Javaansche* zamenleving. Natuurlijke rijkdommen en financiëele toestand van *Java*.

De afdeelingen II en III zijn inzonderheid met veel zaakkennis behandeld, en wij beamen gereedelijk, wat door den Heer v. v. aan het slot van zijn voorberigt wordt gezegd, dat ze een »beknopt en helder overzigt van den tegenwoordigen toestand onzer *Oost-Indische* Bezittingen" aanbieden. Het meest zouden wij van den Schrijver verschillen op enkele plaatsen van zijne Iste Afdeeling, waar zijne staatkundige beschouwingen zijn ingevlochten.

Eene vergelijking tusschen het karakter der westerlingen en oosterlingen, van den Heer DE JANCIGNY, moge hier plaats vinden, om eensdeels over des Schrijvers beschouwingswijze te doen oordeelen, en tevens te doen zien met welke bezwaren wij, mannen van het westen, in dat verre oosten te kampen hebben.

»Het valt dadelijk in het oog, welk een verschil er bestaat, tusschen de volken die veroverden en zij die ten onder werden gebragt. Bij de eersten eene aanhoudende, onvermoeide werkzaamheid, een onafgebroken streven tot verbetering; bij de laatsten eene wel lijdelijke maar hardnekkige tegenkanting. Hoe verder men in *Azië* doordringt, hoe duidelijker dit verschil in het oog valt."

»Zoo in *Hollandsch*, als in *Engelsch* en *Spaansch Indië*, zijn de Gouvernementen, die *Europa* vertegenwoordigen, gemengde besturen, gedwongen de plaatselijke begrippen, de eigenaardige gewoonten en de oude vooroordeelen te ontzien. Het gelukt hun slechts, door eene bevredigende staatkunde, de onderworpen volken eenige der weldaden van de *Europesche* beschaving te doen aannemen; maar buiten de groote *Europesche* vestigingen is de zedelijke en staatkundige invloed van het westen bijna zonder kracht, en boezemt er niets dan vrees in."

Het is te wenschen, dat het lezen dezer »Bijdrage" moge vruchtbaar zijn, om onze landgenooten toe te rusten met die kennis aan onze *Oost-Indische* Bezittingen, dat de geschriften, welke over *Nederlandsch Indië* in het vaderland in het licht komen, en de discussiën, welke, over de dierbaarste belangen dier Koloniën, in de Staten-Generaal worden gehouden en de algemeene aandacht wekken, kunnen worden begrepen, en aan de verkregen zaakkennis met onpartijdigheid getoetst. L.

Het jaar 1848. *Geschiedenis van den dag. Door Mr.* A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1849. *In gr. 8vo.* 352 *bl. f* 3-60.

Het heeft langen tijd geduurd, eer wij het vervolg op de eerste aflevering dezer geschiedenis ontvingen, en — behoeven wij 't wel te zeggen? — onze nieuwsgierigheid was zeer getemperd en onze belangstelling aanmerkelijk ingekrompen, niet voor het werk van den geachten Schrijver, maar voor de stof, die er in behandeld wordt. Niemand ook zal van die verkoeling ons rekenschap afvragen; want de gebeurtenissen van 1848, wat zijn ze? Indien zij iets zijn, de uitkomst er van ligt in de duistere toekomst, en zij dreigen wel, maar beloven niet. De beweging van 1848 had iets van een oproer in een gevangenhuis, waar de gevangenen hunne banden verbreken, enkel om vrij te worden, zonder zich van eene toekomst bewust te zijn, of dáárover gedacht te hebben.

Revolutiën hebben meestal dit eigenaardigs, dat het gezag der Regering zich in het leger verplaatst. Deze uitkomst heeft zich ook in onze dagen niet laten wachten. Daar de massaas noch de kracht noch het beleid bezaten, om de gewapende magt met haar beginsel, indien zij een beginsel hadden, te doordringen, zoo hebben de Regeringen, in *Duitschland* gelijk in *Frankrijk*, uit het hoofdkwartier in plaats van uit het kabinet hunne bevelen gedagteekend. *Parijs, Weenen, Berlijn* en hoe vele andere groote steden meer, hebben den vrijheidshoed eerbiedig

weder afgezet voor de indrukmakende welsprekendheid der bajonetten.

De drie aangekondigde afleveringen dezer geschiedenis prijken met drie portretten. Het meest beviel ons dat van LAMARTINE, den gevallen engel, die misschien zal behouden worden, omdat zijne moeder voor hem bad.

De Schrijver, zonder iets na te sporen dat verborgen ligt, of iets te zeggen dat niet van algemeene bekendheid is, gaat op den ingeslagen weg ordelijk voort. Hij beschrijft de woelingen der *Fransche* Republiek. Bijzonder wèlgelukt is de schilderachtige voorstelling der bloedige Junijdagen. Bij het lezen er van dachten we: had eens LODEWIJK PHILIPS, of een zijner zonen, den moed van CAVAIGNAC bezeten! — Maar dan hadden ook zoo vele kwade stoffen niet uitgegist, als nu bij voorraad onschadelijk zijn geworden. De Koning zou voor een tiran zijn uitgemaakt, als hij de regtbanken had ingesteld, waarmede de Republiek gevonnisd heeft. ENGELEN eindigt de *Fransche* geschiedenis met de verkiezing van den eersten, misschien ook den laatsten President der Republiek; een man, die als uit den dooden in het leven werd geroepen, en niets groots had dan den naam van zijn grooten oom; maar nu de verdienste, ten minste het geluk heeft, woelende hartstogten zoo niet te leiden, dan toch te breidelen.

Kortelijk vermeldt de Schrijver den loop der *Italiaansche* gebeurtenissen, aan wier hoofd zich, hetzij vrijwillig, hetzij door de omstandigheden meêgesleept, een vorst plaatste, die zich reeds Koning van het Jong-*Italië* waande, en roekeloos de hand naar de ijzeren kroon uitstak, maar — zijn eigen kroon er door verloor, en in droevige ballingschap door den dood van leed en grieven werd ontslagen.

Als een tweede slagtöffer der *Italiaansche* begoocheling verschijnt de eerst vergoode, later versmade PIO NONO, die echter te *Gaëta* zich troosten kon met de in wolven verkeerde schapen te doemen, en de vrijheidswoede zijner vrome stad te zien beteugelen door het vrijheidverkondigend *Fransche* kanon.

Met een bloedend hart worden wij *Weenen* binnengeleid, bij zoo veel bloed als in die keizerstad ten gevolge van boosaardigen moedwil vergoten werd. Wij herlazen met innigen weemoed de nog versch in het geheugen liggende gebeurtenissen van *Hongarije*, sinds drie eeuwen zuchtende onder den looden schepter van het HABSBURGSCHE Huis. De zege van *Oostenrijk* eischt gestrengheid en bedwang des geestes.

Wij achten het onnoodig den Schrijver allerwege te volgen, te meer, daar hij enkel feiten vermeldt, die bekend zijn, en nog versch in het geheugen liggen.

Het spreekt van zelf, dat de gebeurtenissen van ons Vaderland niet worden voorbijgegaan. Gelukkig heeft *Nederland* de bloedvlag der dwaasheid niet ontrold. *Nederland* treurde bij het graf van zijn beminden koning, en begroette den kroonvorst met de oude getrouwheid op den troon zijner vaderen. De betrekking tusschen *Nederland* en ORANJE zal het woelen der volken, wij bidden het, overleven. Dáárin sterk, heeft het met bezadigdheid zijne instellingen zien veranderen, zijne ministers zien afwisselen, en wacht het met kalmte af, wat gedaan en niet gedaan zal worden.

De Schrijver kon bezwaarlijk het zwijgen bewaren omtrent de gebeurtenissen van 1849. Hij besluit zijn werk met eene vlugtige beschouwing er van, en eindigt met deze woorden: »De toestand, waarin wij *Europa* na de omwentelingen van 1848 zien verkeeren, is dus geenszins van dien aard, dat hij ons eenigermate verzoenen kan met zóó veel vergoten bloeds, zóó veel half in puin verkeerde steden, zóó veel vernietigde welvaart, zóó veel wreede en lafhartige gruweldaden, als waarmeê de gedenkrollen van de geschiedenis der menschheid sedert den aanvang des vorigen jaars bezoedeld zijn. En de tegenwoordige geslachten, omwentelaars of bestrijders der omwenteling, zouden op zich-zelve mogen toepassen, wat de *Romeinsche* redenaar eens met betrekking tot zijne land- en tijdgenooten zeide: »wij leveren een treurig voorbeeld op, maar dat aan een volgend geslacht tot waarschuwing kan verstrekken." Doch wanneer wij dan de geschiedenis, die onschatbare leermeesteresse des le-

vens, raadplegen, en zien, hoe zij ons door tallooze voorbeelden leert, dat ook uit de zwartste duisternis plotseling het licht kan te voorschijn treden, dat schijnbaar noodlottige gebeurtenissen dikwerf heugelijke gevolgen voorbereid hebben, — dan mogen wij vasthouden aan de hoop, dat ook in de treurigste verschijnselen van 't heden zich de kiem eener blijder toekomst verborgen houdt, gedachtig aan het woord des dichters:

In 't verleden
Ligt het heden,
In wat is 't geen worden zal."

Wij beamen dat van ganscher harte, maar kunnen daarom ook moeijelijk onze spijt verbergen, dat hij dit denkbeeld niet wat breeder heeft uitgewerkt. Hij zal echter reden gehad hebben, om er zich zoo vlugtig van af te maken, en wij — wij willen geene aanmerking maken op hetgeen hij *niet* geleverd heeft, daar wij, aan het einde gekomen, niets behoeven terug te nemen van het gunstig oordeel, dat wij uitspraken bij 't aankondigen van de eerste aflevering. Moge al het werk geen diepen wijsgeerigen geest ademen, het heeft een helderen historischen blik, en als na verloop van jaren de razernij van acht-en-veertig tot de domeinen der herinnering behoort, zal menigeen, dit boek nog eens in handen nemende, zich verwonderen over de dwaasheid der hoog verlichte negentiende eeuw.

ROBERT MOFFAT, *Zendeling van het Londensche Genootschap. Herinneringen uit mijn drie-en-twintig-jarig verblijf in Zuid-Afrika. Uit het Engelsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN, *met eene voorrede van* P. H. HUGENHOLTZ, *Theol. Doct. en Predikant te Rotterdam. In II Deelen. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1849. *Met eene kaart en het portret van den Schrijver (ten voeten uit). XX en* 885 *bl. f* 6-50.

Wanneer een zendeling, na een verblijf van drie-en-

twintig jaren in eenig land, optreedt, om aan de beschaafde wereld zijne herinneringen, opmerkingen en bevindingen, betrekkelijk dat land, mede te deelen, dan mag men verwachten, dat het werk, 't welk hij aanbiedt, zéér belangrijk zal zijn. En al zij het dan ook, gelijk hier het geval is, dat over datzelfde land, door andere zendelingen reeds breedvoerig is geschreven, zoo mag de lezer toch verwachten, met nieuwe daadzaken, met nieuwe opmerkingen en met gezigtspunten te worden bekend gemaakt. Die verwachting wordt hier inderdaad ook vervuld. Heeft nu de ijverige MOFFAT, met betrekking tot de volkstammen, onder welke hij gearbeid heeft, en met betrekking tot de zendelingzaak, door 't uitgeven dezer »Herinneringen" zijne landgenooten verpligt, de geachte Vertaler heeft 't niet minder *ons* gedaan, die altijd met levendige opgewektheid naar *Zuid-Afrika*, en zijne bewoners en hunne lotgevallen de blikken wenden.

In het jaar 1817 kwam de Heer MOFFAT in de *Kaap*-Kolonie aan en werd er bestemd voor *Groot Namaqualand*, eene landstreek in het noordwesten der Kolonie, bekend wegens hare schraalheid en doorgaande onvruchtbaarheid, maar vooral wegens den onbeschaafden, en roofgierigen aard der volkstammen die het bewoonden. Een pas ontgonnen veld was de kraal van CHRISTIAAN AFRIKANER, een sedert jaren berucht en gevreesd *Hottentotsch* opperhoofd, waarheen de Schrijver gezonden werd, om zijnen arbeid aan te vangen.

Alvorens derwaarts te gaan, maakt hij den lezer vrij uitvoerig bekend met de *Hottentotten*, tot welk geslacht, naar zijn gevoelen, ook de *Corannas*, *Namaquas* en *Boschjesmannen* behooren. Om het laatste te bewijzen, geeft hij zich vrij wat moeite, dewijl de *Boschjesmannen* door velen gehouden worden voor een afzonderlijken stam. Hoe evenwel met die meening van den Schrijver is overeen te brengen, wat hij-zelf ons berigt op bl. 9, D. I, dat de *Boschjesmannen* mede zijn aan te treffen onder al de bekend geworden *Betsjoeaansche* stammen van het binnenland, had hij wel mogen ophelderen. De *Betsjoeanen*

maken een anderen volkstam uit, onder welke de *Kaffers* en *Basoetos* worden gerekend, en vooral de *Balalas*, door MOFFAT *Betsjoeaansche Boschjesmannen* genoemd, die door de *Betsjoeanen* erger dan slaven worden behandeld. — Van al die volkstammen geeft hij berigten, die zeker met genoegen ontvangen en met veel nut gelezen zullen worden.

Vervolgens begint de Schrijver de zendingsgeschiedenis in *Zuid-Afrika;* niet met zijn eigen arbeid, maar met dien van den eersten zendeling, door de Moravische of Hernhutsche Broederschap, in 1736, naar de Kaapkolonie gezonden. *Genade-dal* dagteekent van dien tijd. Toen de zucht tot den zendelingsärbeid in *Europa* meer algemeen ontwaakte, waren er twee *Nederlanders*, VAN DER KEMP uit *Rotterdam*, en KICHERER uit *'s Gravenhage*, onder de zendelingen, die, in 1799, in de Kaapstad aanlandden. De laatste werkte bepaaldelijk onder de *Boschjesmannen* en *Hottentotten;* de eerste waagde zich onder de *Kaffers*. Met levensgevaar bereikte hij het verblijf van het opperhoofd GAIKA, met levensgevaar vertoefde hij »te midden eener bevolking, waar de moord van een blanke voor eene verdienstelijke daad gold." (D. I, bl. 37.) — Aldus worden wij bekend gemaakt met de aanvankelijke proeven tot vestiging en de latere slaging van het zendelingswerk onder de *Hottentotten* en *Kaffers*, ten noordoosten van de Kolonie, en beoosten den 24° O. L. v. G.

MOFFAT vertrok naar *Afrikaners-kraal* (*) op korten afstand ten N. van de *Oranje-rivier*. De reis daarheen ging, in eene noordelijke rigting, niet ver verwijderd van het westerstrand, onder eene menigte bezwaren. — Op die reis viel eene vermoeijende bezigheid den Schrijver-zelven ten deel; namelijk het drijven van het losse vee, waarvan de drijver zich uit de voeten had gemaakt. »Het werk," zegt MOFFAT, »om al dat losse vee" (bestaande uit ossen en paarden, als *corps de reserve* tot het vervoer,

(*) Kraal noemt men een gehucht of dorp van *Hottentotten* of *Kaffers;* elke woning is van matwerk, in den vorm van een bijenkorf.

en schapen als slagtvee) »geregeld voort te drijven, en te beletten, dat zij zich te veel verstrooiden, was inderdaad niet ligt, vooral voor ons niet, die er in het minst niet aan gewend waren. Het gebeurde toch niet zelden dat de ossen regts, de schapen links en de paarden weder een anderen weg wilden. Het ergste was, wanneer het gehuil eener hijena de arme schapen in elke rigting op de vlugt dreef. Wij drijvers deden dan ons uiterste best om hen weder te verzamelen; maar in onzen ijver kwetsten wij aangezigt, handen en voeten op deerlijke wijze aan de digt ineengegroeide struiken, of wij vielen over een toevallig beletsel op den weg, of kwamen, op hals en beenen breken af, zeer gevoelig neder, in een of anderen kuil, dien wij in onze drift niet bemerkt hadden."

Na eene vermoeijende en langdurige reis bereikte MOFFAT den 26 Januarij 1818 *Afrikanerskraal* (D. I, bl. 145) »met een diep gevoel van dankbaarheid jegens God in mijn hart, dat ik tot dusverre zoo veel bewaring en zegen had mogen ondervinden." Hier werd hem, op last van het opperhoofd, eene hut gebouwd, van dunne stokken als hengelroeden, in een kring in den grond geplant, zooveel noodig kromgebogen en met matten overdekt. Die hut, waarin MOFFAT ongeveer zes maanden doorbragt, bood slechts weinig bescherming aan tegen regen of zonneschijn. »Altijd," lezen wij op bl. 147, »als het wat hard gewaaid had, was het noodig openingen digt te maken en versterkingen aan te brengen. Meest helderen zonneschijn hebbende, kon het in die hut ondragelijk heet wezen. Als het regende bleek het mij maar al te goed, dat mijne matten daar tegen niet bestand waren. Dikwijls werden ook zulke geweldige stofwolken door den wind naar binnen gejaagd, dat ik mijn heil in de vlugt zoeken moest, zoo ik niet stikken wilde. Tot overmaat van al deze onaangenaamheden kwamen niet zelden, des nachts, rondzwervende honden mijn verblijf binnen dringen, waarbij zij zich dan doorgaans vergrepen, aan hetgeen bestemd was om den volgenden dag mijn middagmaal uit te maken. Ook ontdekte ik meer dan

eens eene slang in mijne hut, die zich rustig in een' hoek had opgerold. Daar overigens het vee, tot het dorp behoorende, 's nachts vrij rondliep, ben ik ook wel op de onaangenaamste wijze uit mijn' slaap gewekt geworden, doordien een paar ossen zeer in mijne nabijheid een nachtelijk tweegevecht hadden, en ik vreezen moest, dat zij in hunne verbolgenheid mijne zwak gebouwde woning omverloopen, en mij vertrappen zouden op den koop toe."

Dit waren niet de eenigste moeijelijkheden, waarmede MOFFAT gedurende zijn verblijf in *Afrikanerskraal* te kampen had. Vleesch, hetzij versch, hetzij gedroogd, in de heete asch gaar gemaakt, met melk of water, was zijn dagelijksche spijze, en toch gebeurde 't hem »somtijds niets hoegenaamd te eten te hebben en verpligt te zijn de maag met een' gordel als toe te binden, om daardoor de knagerijen des hongers minder voelbaar te maken." Dat er (bl. 168) »eene groote mate van zelfverloochening toe behoorde, om dan nog met genoegzame opgewektheid voort te gaan in mijn dienstwerk, en het brood des levens te blijven breken voor de arme inboorlingen," zal ieder Christelijke lezer gereedelijk den verdienstelijken zendeling nazeggen, en zijne volharding bewonderen. Die volharding, gepaard aan geduld en onderwerping, komt nog beter uit, wanneer wij vernemen (bl. 151 en 207) dat zijn jaarlijksch inkomen slechts 25 pond. sterl. bedroeg, en dat Bestuurderen van het *Londensch* Zendelinggenootschap in de Kaapkolonie hem geheel aan zijn lot overlieten.

De Schrijver vergeet somwijlen, zijne lezers bekend te maken met de veranderingen of verbeteringen, welke in zijne woning of levenswijze plaats grepen. Wij weten niet, welke gemakken de nieuwe woning aanbood, toen hij die ellendige hut verliet; op welke wijze hij nu en dan aan koffij, thee, suiker of andere gewone benoodigdheden geraakte, en door wie, en hoe hij voorzien werd van tabak, die hem nooit schijnt ontbroken te hebben, ofschoon het nergens blijkt, dat ze in de omstreken verbouwd werd.

Voor den leeuw schijnt MOFFAT zeer bang te zijn geweest, zoo als men zien kan op bl. 191, D. I, en andere plaatsen. Door zijne vreesachtigheid viel hij ook wel wat ligtgeloovig (bl. 195). Wij denken hier te eerder aan vreesachtigheid, dewijl, volgens alle berigten, de *Zuid-Afrikaansche* leeuw in geenen deele tot de gevaarlijksten van zijne soort behoort.

Van groote beteekenis voor den *Nederlandschen* lezer is het, een *Engelsch* zendeling te hooren zeggen (D. I, bl. 274): »het laat zich aanzien, dat het *Hollandsch* langzamerhand het gebruik dier zonderlinge eigene taal geheel verdringen zal, maar het oogenblik, wanneer dat het geval zal zijn, is daarom nog zeer ver af." De Heer MOFFAT sprak, bij die gelegenheid, over de taal der *Namaquas*, en over de moeijelijkheid, om die aan te leeren. Later legde hij zich met vrucht toe op de *Betsjoeaansche* taal en getroostte zich daarvoor vele ongemakken. Hij erkent, niettemin, dat alle zendelingen, die in de Kaapkolonie aankomen, wanneer zij in staat willen geraken, om onder de heidenen met vrucht te arbeiden, beginnen moeten met het *Hollandsch* aan te leeren. — De volkstammen, die met de boeren der Kolonie in eenige aanraking komen, spreken allen, ten minste eenige woorden *Hollandsch*.

Nadat CHRISTIAAN AFRIKANER het Christendom had omhelsd, vergezelt hij den zendeling naar de Kaapstad, alwaar de aankomst van dien woesten roover, thans in een nederig Christen herschapen, groot opzien baarde. — MOFFAT nu naar *Grikastad* gezonden, leert ook de *Betsjoeanen* kennen, en maakt zijne lezers meer of min bekend met hen, de *Batlapis*, *Barolongen*, *Batsjoeangketsen*, *Baksjoenas* en *Matabielen*. — Van de woestheid en barbaarschheid der *Zoelas* wordt met grooten afkeer gesproken, en hoewel de *Betsjoeanen* »minder wreed, minder bloeddorstig" zijn, wordt nogtans naar waarheid van hen getuigd (D. I, bl. 363): »Hunne togten tegen de *Boschjesmannen* hebben zich meer bijzonder steeds door wraakzucht en bloeddorst gekenmerkt, en waren doorgaans rijk an tooneelen van wreedheid, die de oorlogen der *Nieuw*-

Zeelanders en der wilden van *Amerika* zoo vreeselijk, zoo onmenschelijk plegen te maken, en wel zonder tevens van gelijke onversaagdheid en moed blijken te geven."

Wij hebben niet vernomen, dat te *Afrikanerskraal* de zendeling zich met eenigen akkerbouw bezig hield. Welligt was dat het gevolg der ondankbaarheid van den grond. Onder de *Betsjoeanen* zijnde, hielden zich de beide zendelingen, MOFFAT en HAMILTON, »voor hun eigen onderhoud moetende zorgen," voornamelijk met den akkerbouw bezig. Dit geschiedde méér met het doel, om in eigene behoeften te voorzien, dan om aan de bevolking, onder welke zij zich bevonden, een voorbeeld nuttig ter navolging te geven. Integendeel, die akkerbouw gaf aanleiding tot hatelijkheid, en veroorzaakte wederzijdsche verbittering, hetgeen de zendelingen, van hunnen kant, door toegevendheid hadden kunnen verhoeden.

Thans komen wij in nadere kennis met onderscheidene opperhoofden der *Kaffers*, die ons bekend zijn, òf door hunne strooptogten in de Kaapkolonie, òf door de oorlogen door het *Engelsch* bestuur tegen hen gevoerd, òf door hunne vijandelijkheden tegen de uitgewekene boeren.

De Schrijver onderneemt een togt naar MAKABA, »koning der *Batsjoeangketsen*," gevestigd op ongeveer den 24° Z. Br. In dat gebied vond men »eene menigte steden, overal door de vlakte verspreid" en bij het inkomen der hoofdplaats overtuigde men zich, dat deze stad »talrijk en digt bevolkt" was. Men vond hier meer beschaving, gepaard aan groote orde en zindelijkheid. (D. II, bl. 169): »Geene *Europesche* boerin kan haar houten gereedschap en vaten zindelijker en witter geschuurd houden, dan hier het geval was." — Later bragt MOFFAT een bezoek bij de *Barolongen* en sedert bij MOSELEKATSE, den koning der *Matabielen*; — alle die bezoeken hadden de uitbreiding van het zendelingswerk ten doel, doch wij worden ook ingeleid tot de kennis hunner zeden en gewoonten. De *Matabielen*, na zich aan de ijzeren roede van CHAKA, den dwingeland der *Zoelas*, te hebben ontworsteld, werden onder MOSELEKATSE de verdelgers van volkstammen, die tot daartoe in rust en vrede hadden verkeerd. De in-

vallen der *Zoelas* hadden »niets te beteekenen gehad bij die van MOSELEKATSE, aan wien de ondergang des lands moest geweten worden."

Even als bij MAKABA, werd MOFFAT bij MOSELEKATSE met veel beleefdheid ontvangen. De staat van beschaving was evenwel bij den laatsten op lageren trap, dan bij den eersten, en alles toonde duidelijk aan, dat MOSELEKATSE een bloedgierig dwingeland was, die door vrees en schrik regeerde. »Niemand, die onder het bereik van zijn' schepter woonde, durfde een woord omtrent hem uiten; indien het niet was om hem den besten en edelsten der menschen te noemen. (D. II, bl. 352.) Van den lagen trap van beschaving, waarop de *Matabielen* staan, en van hunne wreedheid in het oorlog voeren, deelt de Schrijver voorbeelden mede, zoo wel als van zekere grootheid van ziel, die bij den koning en zijne oppersten niet geloochend kan worden.

Doch wij moeten ons verslag eindigen. Natuurlijk ontmoet men, behalve eene menigte bijzonderheden van de verschillende wilde volkstammen van *Zuid-Afrika*, ook veel omtrent het zendelingswerk onder hen, en over de verkeerde handelwijze van het Koloniaal Bestuur der Kaap *De Goede Hoop*, dat gewoon is de *Engelsche* zendelingen tevens tot politieke agenten te benoemen. — Het is waar, wat ergens gezegd wordt: »De zendeling, die zulk een dubbel karakter te vervullen heeft, wordt door de inlandsche bevolking met een oog van wantrouwen gadegeslagen; men houdt hem voor een' verspieder, en hij kan uit dien hoofde weinig goed doen, zoo hij ook al, als zendeling, niet geheel en al nutteloos wordt."

De »kaart van het zuidelijk deel van *Afrika*," achter het Iste Deel gevoegd, is niet zonder gebreken, dewijl daarop, naar ons gevoelen, onderscheidene landstreken en woonplaatsen verkeerd zijn aangewezen. Zoo is het, b. v., met het »land der *Zoelas*" en »MOSELEKATSES vroeger verblijf." — Wij mogen hier echter niet verzwijgen, dat ter hoogte van 20° 30′ Z. Br. de zuidelijke oever van het groote Meer ligt, waarvan de dagbladen in den aanvang dezes jaars gewaagden, als onlangs ontdekt, de eenen zulks toeschrijvende aan den zendeling MOFFAT, de anderen aan den zendeling LIVINGSTON.

Eenige aanteekeningen van den Vertaler worden achter de beide deelen gevonden. Zij leveren meerendeels ophelderingen tot het werk, die geenszins overbodig zijn. De aanteekening N°. 13, achter het Iste Deel, zouden wij evenwel niet geplaatst hebben. Evenmin ook de aanha-

ling uit PRINGLE in aanteekening 16; wijl die schrijver zeer partijdig is. De Vertaler zou ook wel achterwege gelaten hebben de woorden van PRINGLE (op bl. 411, D. I): »De *Hottentot*, die den boer of diens vrouw beleedigde, werd terstond aan een wagenrad gebonden en op de gruwelijkste wijze gegeeseld." indien hij geweten had, van het wraakroepend schandaal, in den laatsten *Kaffer*-oorlog, toen een Kaapsch vrijburger van *Nederlandsche* afkomst, op last van een *Britsch* officier, eigenmagtig en onwettig, op dezelfde wijze is mishandeld geworden. Overigens heeft de Vertaler zijn werk niet onverdienstelijk volbragt, en de uitgevers hebben voor eene fraaije en smaakvolle uitvoering gezorgd. L.

Italiaansche spraakkunst, bijzonder ingerigt ten dienste dergenen, welke zich deze taal door zelfoefening willen eigen maken. Waarachter eene verzameling van de meest gebruikelijke woorden en spreekwijzen. Uit de beste bronnen bijeenverzameld door J. VRIEND. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1850. *In gr. 8vo.* 218 *bl. f* 2-:

Met genoegen hebben wij eene *Italiaansche* spraakkunst van den Heer VRIEND ontvangen. Ieder, die zich op vreemde talen heeft toegelegd, zal volkomen instemmen met hetgeen hij in de voorrede zegt: dat de moeijelijkheden, om eene vreemde taal, door middel van eene andere vreemde taal, aan te leeren, velen afschrikt, om zich op de beoefening dier taal toe te leggen. Volgens den titel is deze Spraakkunst naar de beste bronnen bewerkt; maar wij missen ongaarne eene opgave dier bronnen in de voorrede; hoewel wij er niet aan twijfelen of de beste bronnen wel door den Schrijver zijn gebruikt geworden. In het algemeen is ons oordeel over dit werk zeer gunstig, en wij houden ons verzekerd, dat hij, die zich met ijver op het *Italiaansch* toelegt, en daarbij van dit handboek gebruik maakt, in zijne pogingen gelukkig zal slagen. Eenige aanmerkingen echter moge ons de Schrijver ten goede houden.

De Inleiding, pag. 1—3, bevat de algemeene begrippen der *grammatica*, kort, doch vrij duidelijk, ten minste voldoende, om daarmede het *Italiaansch* te beginnen. Jammer maar, dat de geachte Schrijver zich in het werkzelf niet steeds aan zijne eigene inleiding gehouden heeft, dan ware nu, misschien, het een en ander wat beknopter en duidelijker. Het eerste Hoofdstuk, pag. 4—9, han-

delt over de letters en derzelver uitspraak; maar heeft de Schrijver zich steeds gehouden aan: *lingua Romana in bocca Toscana?* — Pag. 10 hindert ons het ongebruikelijke woord *zelfklinker* voor *klinker*. Het derde Hoofdstuk, pag. 13—16, bevat enkele opmerkingen over de voorzetsels *da* en *di;* wij gelooven, dat de plaats voor de behandeling slecht gekozen is, en alleen kan verontschuldigd worden door de bedenking, dat de kennis van deze voorzetsels bijdraagt tot het goed begrip der declinaties. Pag. 30 vinden wij melding gemaakt van het *Grieksch;* zoo ook pag. 13 en 104 van het *Latijn:* dit vinden wij op zijn minst overbodig, daar dit niets ter zake doet; had men van het *Grieksch* en *Latijn* willen gebruik maken, dan zou deze Spraakkunst er zeker veel bij gewonnen hebben. In het achtste Hoofdstuk, pag. 34—43, over de bijvoegelijke naamwoorden, is vergeten op te geven hoe deze soort van woorden verbogen wordt. Het negende Hoofdstuk, pag. 43—46, over de telwoorden, had men gevoegelijk kunnen vereenigen met het voorafgaande Hoofdstuk, daar de telwoorden toch niet anders zijn dan bijvoegelijke naamwoorden. Bij het vijftiende Hoofdstuk, pag. 70, gaat de Schrijver over tot de werkwoorden, zonder eenige voorafgaande opmerkingen, die hier gepast zouden zijn geweest. In het negentiende Hoofdstuk, pag. 122—144, handelende over de onregelmatige werkwoorden, was misschien door eene naauwkeurige classificatie der uitgangen eenige regelmatigheid te brengen. Meer logisch ware het geweest het een- en twee-en-twintigste Hoofdstuk, pag. 146—153, tot één Hoofdstuk te vereenigen, over de onveranderlijke woorden. Het vijf-en-twintigste Hoofdstuk handelt over de woordschikking of *syntaxis;* doch hier heeft de Schrijver hetgeen men de *syntaxis ornata* noemt, met de eigenlijke *syntaxis* verward. De woordschikking of liever de woordvoeging (*syntaxis*) is door de geheele Spraakkunst verspreid en dus minder op hare plaats. Daartoe behooren bladz. 13—16, 21, 23, 24, 35, 40, 49—69, 105—108, 144 enz.

Ten slotte herhalen wij ons oordeel over deze Spraakkunst, die we zeer nuttig en doelmatig achten, en hun die genegen zijn het *Italiaansch* te leeren, aanbevelen. Wij wenschen den Schrijver belooning in een ruim debiet en ook tijd en opgewektheid, om voort te gaan, opdat de aanvangers in het *Italiaansch* spoedig de beloofde lees- en vertaaloefening mogen ontvangen.

K.

BOEKBESCHOUWING.

Proeve eener herziening der meest gebruikelijke Formulieren der Nederlandsche Hervormde Kerk. Te Groningen, bij A. L. Scholtens. 1850. *In gr. 8vo. XVI en* 211 *bl. f* 2-20.

Weinige maanden na het *Formulierboek voor de Eeredienst der Hervormden*, te *Schoonhoven* uitgegeven, en óók door ons aangekondigd (*Vaderl. Letteroef.* 1849, *Boekbesch.* bl. 607—609), is deze *Proeve van herziening der Formulieren* te *Groningen* in het licht verschenen. Bij onderlinge vergelijking echter blijkt het, dat er groot verschil bestaat tusschen de beide geschriften. Achtten wij de uitgave van zulk een *Formulierboek*, waarin alleen de verouderde spelling verbeterd is, en de méést gewone en noodzakelijkste veranderingen zijn opgenomen, tamelijk overbodig, deze *Proeve van herziening*, blijkbaar van eene zeer bekwame hand afkomstig, trekt in hooge mate onze aandacht tot zich. Zij is aangelegd op de ruimste schaal, laat niets staan van 't geen in strijd geacht wordt met den regel des Evangelies, stelt voor het verouderde leerbegrip onbeschroomd de betere opvatting in de plaats, en gaat zóó, wijzigende, verbeterende, aanvullende, voort tot het einde toe. Wij hebben eerbied voor den vrijen, vasten, Christelijken geest, waarmede dit werk der herziening geschied is, al moeten wij ook erkennen, even weinig gereed te zijn, om déze herziene Formulieren, als om de oorspronkelijke, zoo als zij dáár liggen, met onze handteekening te bekrachtigen.

Het zijn zoowel de liturgische schriften, als de formulieren van eenigheid, bij de Hervormden in gebruik, die hier aan eene gestrenge herziening onderworpen worden. Wordt er op den titel van *de meest gebruikelijke* gesproken, dit geschiedt, omdat, behalve de *Dordsche leerregels*, ook de *Christelijke gebeden* en de beide *for-*

mulieren des bans en *der wederopneming* achterwege gelaten zijn.

Allereerst vindt men hier den *Heidelbergschen Catechismus*, verduidelijkt, verbeterd en aangevuld naar het Evangelie. Zóó weinig ziet de Schrijver op dit leerboek uit de hoogte neder, dat hij veeleer meent, dat er geen reiner, practicaler, Evangelischer overblijfsel is bewaard gebleven. De volgörde der Zondagsäfdeelingen is hier dan ook, even als de geest en de strekking van het leerboek, zoo veel mogelijk behouden. Alleen zijn sommige antwoorden, die te lang waren, in twee of drie zinsneden gesplitst; alle uitdrukkingen, die niet Evangelisch schenen, verwijderd: en terwijl de voorstelling der waarheid soms geheel vernieuwd moest worden, is er ook wel eens bijgevoegd, wat er scheen te ontbreken. Over het algemeen vindt men hier meer terug, dan menigeen verwacht zal hebben, maar hier en daar zijn toch de veranderingen vrij radicaal. Van kleinere verbeteringen zwijgen wij; zij zijn doorgaans met groote naauwkeurigheid en juistheid aangebragt, en wilden wij alle de radicale veranderingen melden, die onze aandacht trokken, waar vonden wij het einde? Wij zouden dan o. a. moeten wijzen op Zond. 4, 5, 6, 7, 8, 13, 16, 20, 22, 25—31, enz. Wil men eene en andere proeve? Wij lezen hier, Zond. 5, dat *wij, om geheel van de zonde bevrijd te worden, eenen zoodanigen verlosser noodig hebben, als God ons in zijnen Zoon gegeven heeft, een waarachtig en wijs, een regtvaardig en heilig mensch; die, vol Goddelijke liefde, uit den hemel tot ons is nedergedaald, om ons op den weg der heiligheid en der zaligheid voor te gaan, te leiden, te helpen en eeuwig te bewaren.* Op de vraag: *waarom spreekt gij van Vader, Zoon en Heiligen Geest?* wordt, Zond. 8, dit antwoord gegeven: *Dewijl de eenige, waarachtige God, de Onzienlijke, die zich openbaart in al zijne werken, zich op het volkomenste en als Vader aan ons heeft geopenbaard in zijnen Zoon, zijn zigtbaar evenbeeld, en dit heeft gedaan, opdat zijn eigen Heilige Geest ook ons zoude bezielen.* Van het sterven van JEZUS wordt, Zond. 16, gezegd, dat *het voor alle*

eeuwen de duidelijkste openbaring *blijft, vooreerst* der zonde, *waardoor zij ons tot zulk een afschuwelijk kwaad wordt, dat wij er van verlangen verlost te worden; vervolgens* der deugd, *welke zich in* JEZUS *zoo beminnelijk toont, dat wij haar, zelfs ook ten koste van voorspoed en leven, voor ons zoeken te verkrijgen; en eindelijk* der liefde, *welke wij in God en ook in Gods Zoon zoo heerlijk aanschouwen, dat wij ons met volkomen vertrouwen aan hen overgeven en hen weder liefhebben.* Van den Heiligen Geest lezen wij, Zond. 20, *dat hij is de kracht en mogendheid Gods, door den Vader aan den Zoon gegeven, opdat deze geheel het menschdom daarmede vervulle en tot gelijkvormigheid aan God opleide;* van het geloof aan de opstanding der dooden, reeds vroeg min juist *de wederopstanding des vleesches* genoemd, Zond. 22, dat *het mij verzekert, dat er niet alleen dadelijk na het sterven een volgend leven is van den geheelen persoon des menschen, maar dat ik ook hiernamaals dezelfde zal zijn, die ik hier was* (eene minstens zeer onjuiste uitdrukking!), *en mijne vrienden en alle heiligen eens zal vinden, als dezelfden, die zij hier waren.* Dit zij tot eene proeve genoegzaam! Het liet zich voorts verwachten, dat *de leer der Sacramenten* eene geheele omwerking zou ondergaan, dat de leervorm van *de sleutelen des hemelrijks,* hier *kerkelijke tucht* geheeten, zou wegvallen, en dat ook *de wet der tien geboden*; als leiddraad, bij de voorstelling der Christelijke zedeleer geheel verdwijnen zou. Wat daarvoor in de plaats gesteld is, wil ons echter niet regt bevallen. De Schrijver heeft zich hier, onzes inziens, te streng gebonden aan den inhoud der Afdeelingen, en handelt, in Zond. 34, over *de kennis van Gods wil;* Zond. 35, over de *dienst van den eenigen God;* Zond. 36, over het *spreken over God;* Zond. 37, over *den eed;* Zond. 38, over de *godsdienstoefeningen;* Zond. 39, over *de liefde jegens hen, die God over ons gesteld heeft;* Zond. 40, over de *liefde jegens alle menschen;* Zond. 41, over de *kuischheid;* Zond. 42, over *de eerlijkheid;* Zond. 43, over *de waarheid* (beter: *waarheidsliefde*); Zond. 44, over de *betrachting van Gods wil.* Het valt in het oog, dat deze

verdeeling der stof, laat men eenmaal de tien geboden varen, hoogst gebrekkig is en noodwendig herziening behoeft. Wat eindelijk de leer des gebeds betreft; het zal niemand verwonderen, dat deze bijkans onveranderd dezelfde gebleven is, ingerigt naar het gebruikelijke *Onze Vader*. Vraagt men nu ons oordeel over een en ander? — Wij behoeven naauwelijks te doen opmerken, dat hier doorgaans de gevoelens der zoogenoemde *Groninger* school gevonden worden, die bij verre na de heerschenden niet zijn in onze tegenwoordige Hervormde Kerk. Naar het verschillend standpunt van den beoordeelaar zal dus het oordeel minder of méér gunstig uitvallen. Dit neemt niet weg, dat hier véél voorkomt, waaraan wij onze onbepaalde goedkeuring schenken, en dat wij het gebruik van dezen herzienen Catechismus, bij het opstellen der leerredenen over dit leerboek, vooral aan onze jongere ambtsbroeders durven aanbevelen, niet opdat zij het slaafs volgen, maar opdat zij er onbevooroordeeld winst mede doen voor de gemeente; aannemende wat hun, na ernstig onderzoek, Evangelisch en schriftmatig voorkomt en het overige verwerpende. Wij voor ons zouden meenen, in de opvatting van den persoon des Zaligmakers, van het oogmerk van zijnen dood aan het kruis en in andere, daaraan verwante bijzonderheden van de hier voorgestelde leer te moeten verschillen.

Men vindt hier, verder, eene reeks van *Belijdenissen, inhoudende de hoofdsom der leer van de Christelijke kerk*, en daaronder eerst JOH. XVII: 3, XXI: 16, *Hand.* VIII: 37, 1 *Cor.* XV: 1—4, TIT. II: 11—14, voorts die van IRENEUS en TERTULLIANUS, en eindelijk *de eerste belijdenis van de Nederlandsche Hervormde Kerk*, zamengetrokken uit de Belijdenis van 1551, aangenomen door de *Nederlandsche* gevlugte gemeente te *Londen* (medegedeeld door Prof. VINKE in HERINGAAS *Kerk. raadgever*, IVde D, 2de St.), en de *tweede belijdenis*, getrokken uit die van 1562 en eerst aangenomen door de Synode te *Antwerpen* in 1566. Deze beide laatste worden echter niet in haar geheel wedergegeven, maar met vele uitlatingen en groote bekorting. Vreemd is het, dat de bekwame Schrijver zich

hiermede vergenoegt. Het komt ons voor, dat hij hier, even als bij den *Catechismus*, het werk der herziening had moeten ter hand nemen, en verduidelijken, verbeteren, aanvullen, zoo als het hem naar zijne zienswijze goeddacht. Met hetgeen hij thans verrigt heeft, zijn wij, wèl beschouwd, weinig gevorderd. En of hij er nu al *twee belijdenissen* van later dagteekening heeft bijgevoegd, de eene opgemaakt uit de vragen vóór de voorbereiding, zoo als die in 1817 door de Synode zijn vastgesteld, de andere ontleend aan den herderlijken Brief der Predikanten te *Amsterdam*, uitgegeven in 1836, dit baat evenmin als de beide *verklaringen over de waarde der formulieren van eenigheid*, gegeven door de Synode te *Dordrecht* in 1618 en 1619, en door die te *'s Gravenhage* in 1841. Zij zijn hier niet op hare plaats. Eene *proeve van herziening der formulieren*, bij de *Nederlandsche* Hervormde kerk in gebruik, had, behalve den herzienen Catechismus, de gewone geloofsbelijdenis, herzien en verbeterd, moeten aanbieden aan de gemeente. Al het overige kon, als toevoegsel, zijne plaats behouden; maar nu het voor zulk eene herziene belijdenis in de plaats getreden is, oordeelen wij de *proeve* te dezen opzigte onvolledig, en de Schrijver te zijn afgeweken van zijn eigenlijk plan.

Eindelijk vinden wij nog de liturgische schriften, of, gelijk zij hier genoemd worden, *de formulieren voor de eeredienst*, op nieuw geredigeerd en verbeterd. Wij mogen niet ontveinzen, dat zij ons over het algemeen uitstekend bevallen zijn, ook omdat zij van de gebruikelijke het bruikbare behouden hebben, terwijl is aangevuld, wat daaraan scheen te ontbreken. Opmerking verdient het nieuwe *formulier voor de openbare bevestiging der lidmaten*, waarbij de bekende vragen ten grondslag liggen; maar overgegoten in een meer liturgischen vorm. De Redactie van het *Avondmaalsformulier* behaagt ons minder, omdat de drie stukken der zelfbeproeving, die toch reeds geschied moet zijn, als de gemeente ten Avondmaal vergaderd is, bijkans onveranderd zijn behouden. Zoo lezen wij ook nog van het *bloedige* zweet in den hof Gethsémané, en vinden de mystische spelingen terug: *dat*

hij gebonden is, opdat hij ons ontbinden zou enz., die met een enkel beroep op *Col.* II: 14 niet zijn goed te maken. Bij het *huwelijksformulier* is grootendeels het zoogenaamde *Groningsche* gevolgd. En dan worden nog ten slotte eenige kleine verbeteringen opgegeven, welke in de Psalmen en Evangelische Gezangen, onder het voorlezen van den predikstoel kunnen aangebragt worden. Er zijn sommige onder, die wij minder gelukkig achten, en zij zouden nog met eenige kunnen vermeerderd worden, b. v. *Ps.* CXXXIV: 3, reg. 2, *in Christus*, voor: *uit Sion*.

Wij staan hiermede aan het einde van ons verslag. Vraagt iemand: of wij eene officiëele herziening der *formulieren*, waartoe deze proeve den weg bereidt, wenschelijk achten, dan meenen wij, tweeledig te moeten antwoorden. Nieuwe *formulieren van eenigheid* begeeren wij niet. De ondervinding heeft geleerd, dat zij allengs verouderen en onbruikbaar worden. En doorgaans hebben zij meer twist en tweedragt gesticht, dan eenheid bevorderd in de gemeente. Men behoude de reeds bestaande als geschiedkundige gedenkstukken van de grondslagen onzer Hervormde kerk, en binde daaraan niemands geloof! Het Evangelie moet onze éénige regelmaat zijn.

Maar wat de *liturgische geschriften* aangaat, wij ontkennen niet, dat deze eene zorgvuldige herziening behoeven, en zullen ons verblijden, wanneer daartoe door de Synode kan worden overgegaan. Het regte tijdstip daartoe is echter nog niet gekomen. Die herziening zou moeten dienen, om een einde te maken aan de verwarring van onze dagen in het openbaar gebruik dier geschriften. Thans echter zou zij, vreezen wij, die verwarring nog slechts vermeerderen. Maar te eeniger tijd toch zal zij, zoo wij hopen, kunnen plaats hebben, en dan komt welligt deze *Proeve* nog te stade.

Overigens willen wij niet onbescheiden gissen naar den naam van den Schrijver, die verzwegen is, ofschoon het welligt niet moeijelijk zijn zou, om dien uit te vinden. Soms was het ons, alsof die naam tusschen de regels voor ons oog duidelijk te lezen stond.

Het komen des Heeren in onzen tijd. Zes leerredenen, gehouden in de Munsterkerk te Schaffhausen, ter gelegenheid van het Kersfeest des jaars 1848, *door Dr.* DANIËL SCHENKEL, *met zijnen brief aan Dr.* HAGENBACH, *Prof. te Bazel, in den vorm van een voorberigt omgewerkt. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1849. *In gr. 8vo.* 124 *bl. f* 1-60.

De naam van SCHENKEL is onder onze landgenooten gunstig bekend geworden door de uitgave zijner *Voorlezingen over Christendom en ongeloof*, in 1848 geschied. Men heeft, op grond daarvan, gemeend, ook deze leerredenen, door den bekwamen man aan het einde van dat jaar gehouden, in het licht te zenden. Uit eene ernstige en langdurige krankheid opgerigt, legde hij daarin, naar den wensch van velen, getuigenis af van zijne denkwijze over de bewegingen des tijds, ten einde alzoo den moed en het vertrouwen zijner gemeente te verlevendigen en te bevestigen. Van deze *zes* leerredenen zijn de vier eerste vóór, de vijfde op, en de zesde na het Kersfeest uitgesproken. Zij behandelen, gelijk te verwachten was, de meest gewigtige onderwerpen. Wij vinden hier gesproken, naar MATTH. XXI: 33—44, over CHRISTUS *ernstige waarschuwing aan allen die Hem verwerpen, den zone Gods, in 't vleesch gekomen tot heil der menschen;* naar LUK. XII: 49—51, over *de nadrukkelijke voorzegging van* CHRISTUS, *dat het Evangelie van Hem, den in 't vleesch gekomen zoon van God, leiden moet tot strijd;* naar MATTH. IX: 10—13, over CHRISTUS *uitspraak, dat hij gekomen is, om zondaars tot bekeering te roepen;* naar JOH. XVIII: 37, 38, over *de belijdenis van* CHRISTUS, *dat hij gekomen is, om aan de wereld de waarheid te openbaren;* naar 1 TIM. I: 15, over CHRISTUS *komst in de wereld om zondaren zalig te maken, als hoogst belangrijke blijmare te verkondigen op het Kersfeest;* en naar *Openb.* III: 11, over *de belofte eener spoedige komst van onzen aan Gods regterhand verhoogden Heiland* JEZUS CHRISTUS. Men bemerkt uit deze

opgave, dat het *Advents*-preken zijn, gewijzigd naar de omstandigheden des tijds. In den vorm wijken zij af van den onder ons meest gebruikelijken trant. Zij binden zich minder angstig aan den tekst, en bespreken het daaraan ontleende onderwerp op de meest vrije wijze Méér dan eene hoogst eenvoudige hoofdverdeeling wordt er niet in aangetroffen. Zoo wijst b. v. de *derde*, naar aanleiding van MATTH. IX: 10—13, enkel aan, dat onze tijd het ware denkbeeld verloren heeft zoowel van *zonde*, als van *bekeering*, en daardoor nog het regte begrip mist van CHRISTUS uitspraak, om zondaren tot bekeering te roepen. Ook de stijl verheft zich niet boven het gewone en middelmatige, en eigenlijk gezegde welsprekendheid hebben wij er niet in aangetroffen. Het is meer de kalme redeneertoon, die hier wordt aangeslagen, dan het redenaarstalent, dat schittert. Eindelijk, ofschoon de inhoud doorgaans praktikaal genoeg is, het zoogenoemd toepasselijk gedeelte, waarop men onder ons zoo hoogen prijs stelt, ontbreekt bijkans geheel, even als de hoorders slechts zelden regtstreeks worden toegesproken. Dit een en ander moge de waarde dezer *leerredenen* in ons oog, vergeleken met de meesterstukken van onze dagen, verminderen, het neemt niet weg, dat de inhoud allerbelangrijkst is. Men vindt hier de voornaamste waarheden des geloofs helder ontwikkeld, allerlei dwaalbegrippen bestreden en het hoog belang des Christendoms krachtig op den voorgrond gesteld, als éénig geneesmiddel voor de kwalen en krankheden van onzen tijd. Het geloovig standpunt van den Schrijver gaat met eene Evangelische onbekrompenheid gepaard, waarin wij ons verblijden. En even onbeschroomd als hij het ongeloof tegenspreekt en bestraft, verheft hij zijne stem tegen die overdrijvingen in het godsdienstige, waaraan onze leeftijd allerwege zoo bij uitnemendheid rijk is. In één woord, wij kunnen de lezing dezer leerredenen, wat den inhoud betreft, met vrijmoedigheid aanbevelen. Of wij daarom nog de vertaling goedkeuren, is eene andere vraag. De titel is eenigermate duister, althans in den eersten opslag, en de inhoud beantwoordt daaraan niet volkomen. Men zou,

afgaande op de uitdrukking: *het komen van den Heer in onzen tijd*, meer eene aanwijzing verwachten, hoe de Heer door de gebeurtenissen van onze dagen de komst van zijn gezegend koningrijk op aarde voorbereidt en bevordert, waarvan echter alleen in de *zesde* leerrede opzettelijk gesproken wordt. Ook maken de leerredenen, ofschoon zij onderling zamenhangen en de eene geschakeld is aan de andere, geen gesloten geheel uit. En overal bemerkt men, dat SCHENKEL op *Zwitserschen* bodem staat en zinspeelt op de verschijnselen, die zijn vaderland oplevert. Tot onze landgenooten zou hij weder anders, ofschoon in denzelfden geest, gesproken hebben. Nu komt het ons voor, dat eene plant, die zijnen uitheemschen oorsprong zoo sterk verraadt, beter niet ware overgebragt op onzen vaderlandschen grond. Thans echter, nu dát eenmaal geschied is, wenschen wij het boek in veler handen, waartoe welligt de naam van SCHENKEL zal medewerken, en bidden God, dat de even vrije en onbekrompene, als echt Christelijke en geloovige rigting, door hem vertegenwoordigd, ingang vinden moge bij onze landgenooten. Daarvan alleen verwachten wij voor de toekomst heil.

Wil men eene proeve? — Wij deelen mede, wat voorkomt op bl. 116, en ook, Gode zij dank, van toepassing is op ons Vaderland. »Zien wij, mijne geliefden!" zoo lezen wij aldaar, »het vele goede niet voorbij, dat door »Gods genade, in weerwil der verwoestingen, die we»reldzin en ongeloof in den wijnberg des Heeren aange»rigt hebben, tot op dezen dag onder ons behouden is »gebleven en nog steeds behouden blijft. Met de toene»ming van het aantal heillooze geschriften, is ook de ver»breiding der Heilige Schrift toegenomen; met de ver»meerdering van vereenigingen, die slechts wereldsche »en zelfs zondige bedoelingen hebben, zijn ook die ver»eenigingen vermeerderd, die aan den opbouw en de be»vordering van het Godsrijk zijn toegewijd. Terwijl vele »Christenen in onze nabijheid heidenen worden, bekeert »Gods genade in de verte heidenen tot Christenen. Ter»wijl het ongeloof stouter en overmoediger geworden is,

»wordt ook het geloof vaster en moediger in God. Zien »wij onder de mokerslagen der verwoesting veel goeds »en waardigs met smart en weemoed vallen, zoo zien »wij ook daarentegen vermolmde en verteerde steunsels, »die slechts de kleingeloovigheid en het zwak geloof dien- »den, ineen zinken. Doet de ontwakende vrijheidsdrift »ook aan den boom des Christelijken levens menigen bloe- »sem ontluiken, waarvan geene vrucht te wachten is, »wij zouden ons aan de waarheid vergrijpen, als wij »niet erkennen wilden, dat aan den boom der ware vrij- »heid reeds vele bloesems prijkten van den Christelijken »geest."

De vertaling is, gelijk men uit deze proeve kan oordeelen, in goede handen gevallen, en de brief aan Prof. HAGENBACH, waarin SCHENKEL zijn hart voor zijnen vriend uitstort, verdient, ofschoon in de eerste plaats met het oog op *Zwitserland* geschreven, ook in *Nederland* gelezen te worden.

Christelijke ziekentroost. Vrij. naar het Fransch van BARTHÉLEMY BOUVIER, *Christenleeraar te Genève; door* S. L. FR.... *Met een aanbevelenden brief van den Hoogleeraar* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS. *Te Amsterdam en Arnhem, bij* J. Stemvers *en* H. B. Breijer. 1850. *In kl. 8vo. IV en* 206 *bl.* *f* 1-40.

Het Christendom heeft de onschatbare verdienste, van den mensch nooit en in geen geval te verlaten, of zelfs maar alleen te laten. Het neemt den mensch aan reeds als kind in de wieg, is zijn gids in jongelingsjaren, zijn raadsman in het gevorderde leven, en vergezelt hem alöm, zoo in de wereld als in huis. Waar de kunst magteloos terugdeinst, de vriendschap vruchteloos weent, treedt het toe als een milde trooster, en stort zelfs balsem in het krimpende hart, dat den killen aangreep voelt van de hand des doods.

Vandaar dat de Evangeliedienaar zoo regt op zijn plaats is aan het krankbed. Daar blinkt niet zijn talent, maar

het woord, dat hij spreekt, en tot leven en zaligheid brengt. De taak des zielzorgers aan de ziektesponde, is niet altijd even gemakkelijk, vooral wanneer hij niet vertrouwelijk bekend is met het innerlijke leven zijner Gemeente, en hare leden niet anders dan van den kansel ziet. Doch wie zijne gemeenteleden gadeslaat in hun huiselijk en maatschappelijk leven, hij weet zeer goed, hoe hij den kranken broeder of zuster als predikant of als vriend heeft toe te spreken. Ik geloof, dat de leeraar, bij zijne eerste komst, in eene ziekekamer méér imposeert, eigenlijk gezegd méér schrik wekt, terwijl hij, die er bekend is, méér verblijdt en vertroost.

De predikant komt niet aan het krankbed als een Inquisiteur, maar als een bode van den Heer, die niet met bedreigingen afstoot, maar met liefdeärmen ontvangt allen, die heul en heil bij hem zoeken. Niet dat hij den verstokten, of wie op eigengeregtigheid steunt, in zijne zonde en waan moet laten; dat zij verre! — Van genade en ontferming heeft hij te spreken..... doch, waar voert het onderwerp ons heen!? — Wij zouden bijkans vergeten de pen opgenomen te hebben enkel om een boekje aan te kondigen, dat ons bij de lezing zoo zeer heeft voldaan, gelijk het ook uitwendig goed uitziet, en, enkele fouten van korrektie uitgezonderd, goed is uitgevoerd.

Het werkje, dat wij dus aankondigen, is uit het *Fransch* vertaald door eene vrouw, die, in ziekelijken staat, in deze vertolking troost en opbeuring vond. Haar handschrift is nagezien, en hier en daar gewijzigd en omgewerkt door den Hoogleeraar DOMELA NIEUWENHUIS, die van 't geen hij er aan deed op bescheidene wijze rekenschap geeft.

Het eerste gedeelte bevat twaalf brieven, allen evenzeer geschikt, om aan het krankbed voorgelezen, of door den kranken-zelven gelezen te worden. De toon is eenvoudig en hartelijk. Men vindt hier geene overdreven voorstellingen, evenmin om den kranke te verschrikken, als om hem den dood ligtvaardig te gemoet te doen gaan. Elke brief wordt met een vurig gebed besloten.

Het lezen van den achtsten brief, in welken over de

inwendige gemeenschap met God gehandeld wordt, en waarbij de viering van het H. Avondmaal op het ziekbed ter sprake komt, stemt tot nadenken over het voorregt dergenen, die de klagt niet hebben te slaken, welke hier eenen zieke in den mond wordt gelegd. De *Luthersche* kerk b.v. houdt in dezen het midden tusschen de Roomsche en Hervormde kerken. Zij beschouwt de toediening van het H. Avondmaal aan den rand van het graf als een milde bron van troost, en acht het goed den stervenden de vervulling van zijn laatsten wensch niet te ontzeggen. Wij hebben menig leeraar den wensch hooren uiten, dat ook hij 't gebruik maken van dit voorregt niet hadde te weigeren, en de wijze, waarop de trooster, in het werk, den kranke, die naar het brood des levens verlangt, tevreden stelt, getuigt, naar ons gevoelen, te zeer van spiritualisatie: — de geest wil op de aarde een ligchaam hebben.

Er kan ook, dunkt ons, maar weinig tegen dit voorregt ingebragt worden. Behoort de Avondmaalviering uitsluitend in eene vormelijke kerk; waar was die, toen het werd ingesteld? Het radikalisme der Hervorming, dat, met voorbijzien der historische ontwikkeling, de kerk der zestiende eeuw apostoliseerde, en het castenmatige van den leeraarstand ophief, schijnt zich op dit punt aan inconsequentie te hebben bloot gegeven.

Het ziek- en sterfbed, waar het gebed, onder tranen van berouw en boete, ten hemel vaart, is het niet eene heilige kerk: is de Heer dáár niet gewisselijk in het midden? Hoe plegtig, hartroerend en verheffend is het, dáár te zien den kranke, die de aarde vaarwel zegt en geen heil verwacht dan in Gods genade; de bedroefde huismoeder, die weet, dat haar de beminde wederhelft en de steun haar levens ontvalt, en Gods ontferming afsmeekt; en bij hen den leeraar, die beiden opdraagt aan den grooten Herder der zielen! — Zie, daar worden allen gesterkt met het brood des levens; niet enkel de kranke, maar ook zijne dierbaren en met hen de leeraar, die allen, dood en eeuwigheid voor oogen, zich vereenigen met Hem, die onze zonden droeg aan het kruis, en de sleutelen

heeft des doods en van zijn rijk. Wie zal hier geene kerk aanschouwen; geene gemeente, waar de Getrouwe zijne belofte vervult: »Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding der dingen"?

Intusschen zouden wij er niet voor zijn, dat de predikant uitdeeler ware van het bondszegel aan den kranke alleen: naar ons begrip moet door al de aanwezigen aan die heilige handeling worden deel genomen. De dag eener zulke avondmaalsviering aan het sterfbed moet een JOSUAASdag zijn, waarop ieder dit woord voor zich overneemt: »Ik en mijn huis, wij willen den Heere dienen!" Men vrage niet: zijn de aanwezigen genoegzaam voorbereid, om het avondmaal te houden? — Ongelukkig voorwaar, wie er aan het sterfbed van echtgenoot, vader, moeder of kind, niet toe gestemd zoude zijn, die er zich daar niet geschikt toe zoude achten. Wie op de werkdagen met stervenden geen avondmaal kan houden, verkondige ook des zondags den Heere niet aan de gezonden.

Het tweede gedeelte van den *ziekentroost*, niet minder belangrijk dan het eerste, is eene opgave van bijbelplaatsen, om aan of op het krankbed te lezen, met korte gebeden. Deze bezitten de groote verdienste van eenvoud, gemoedelijkheid en klaarheid. Zij brengen het hoofd van den zieke niet in de war, maar wekken in zijn hart eene levende zelfbewustheid op en brengen hem in gemeenschap met God en dien hij gezonden heeft.

Het spreekt van zelf, dat het eene gebed treffender of voortreffelijker is dan het andere; maar de verscheidenheid, welke hier wordt aangetroffen, is uitermate wèl berekend voor de onderscheidene toestanden naar ligchaam en ziel, waarin kranken zich kunnen bevinden; zoodat er altoos iets gevonden wordt, hetwelk zij zich bepaaldelijk kunnen toeëigenen.

Wij raden ook de gezonden aan, met dit boekje kennis te maken; dan zullen zij er in te huis zijn als het eigenlijk noodig is. Ook jeugdigen bedienaren des woords wordt het minzaam aanbevolen. De omgang met kranken moet door de ervaring geleerd worden. Menigeen stond verlegener bij het eerste ziekbed, waar hij geroe-

pen werd, dan bij het uitspreken zijner eerste preek. Dit boekje kan den jeugdigen kerkleeraar uitmuntende diensten bewijzen.

Wij wenschen het werkje allerwege een gunstig onthaal, en den Schrijver, de Vertaalster en den waardigen man, die het bij het publiek inleidt, al den zegen, die op een goed werk zelden achterblijft.

H. J. H. S.

Het Christus-rijk op aarde. Evangelische beschouwingen over de Christelijke kerk, *door* J. WITKOP, *Predikant te Zutphen. Te Zutphen*, *bij* A. E. C. van Someren. 1849. *In gr. 8vo.* 203 *bl.* *f* 1-90.

De Eerw. WITKOP, in zes leerredenen voor zijne gemeente het leerstuk der Christelijke kerk behandeld hebbende, geeft die nu eenigzins omgewerkt in den vorm van beschouwingen over dit belangrijk, maar zelden opzettelijk aldus behandeld onderwerp. Hier wordt niet zoo zeer de vorm, maar veel meer de zaak-zelve in oogenschouw genomen; niet de gebruiken, plegtigheden of leerstellingen, maar de kerk-zelve, of, om het met eene Bijbelsche uitdrukking te zeggen: Gods Koningrijk. Eerst: de oorsprong en wording der Christelijke Kerk, zoo als zij uitgegaan is van onzen Heer, die er zijne jongeren toe opleidde, om haar als uitwendig bestaand ligchaam in het leven te roepen. Daarna: het innerlijk leven der kerk, niet der kerkgenootschappen, want deze zijn menschelijke vormen, — zoo als zich dat leven openbaart ten opzigte van den naaste, van CHRISTUS en van God. Dat het ware wezen van het Christendom in den geest der liefde bestaat, wordt hier met regt zeer op den voorgrond gesteld, hetgeen, hoe waar ook, zeker aan diegenen minder behagen zal, die nog dat wezen in leerstellingen begrepen achten, en daaraan blijven hangen. Deze geheele beschouwing is eene voortreffelijke ontwikkeling van den waren aard des Christendoms, zoo als het zich aan het onbevooroordeeld gemoed aanbeveelt, als een levend

beginsel ter zaligheid. Vervolgens: de kracht, waardoor in de kerk het ware leven wordt onderhouden en volmaakt. De voortdurende zorg van den levenden Heer voor zijne gemeente wordt hier aanschouwelijk gemaakt, en alzoo aanleiding gegeven, om de kerkelijke geschiedenis te beschouwen uit dat belangrijk oogpunt, waardoor zij geest, leven en praktisch belang bekomt, — als eene voortgaande openbaring van haar verheerlijkt Hoofd, met wien vereenigd te worden door het opnemen van zijnen geest en het bewaren der geloofsgemeenschap met Hem, de zorg van alle leden der kerk wezen moet. Dan: de wederzijdsche betrekking der Christelijke kerk en der (*) wereld. Die betrekking is door de gezindheid der wereld, »der booze menschen, die uit liefde tot de duisternis het licht schuwen, en door zich aan de zonde te onderwerpen, al wat heilig is haten," — een strijd: de Christen is geroepen, dien mede te strijden, ook in het belang van het Godsrijk. Voorts: de werking der Christelijke kerk op de volmaking harer leden, en eindelijk: de toekomst der kerk, die nog lang een strijdende zijn zal, wegens het verkeerde *in* en het zondige *buiten* haar; doch die eenmaal een toestand van overwinning zal worden, omdat een voortreffelijke geest haar bezielt, — een hemelsche Heer haar bestuurt, — eene bemoedigende geschiedenis van haar openligt. Waarin nu die toestand harer volmaking bestaan zal, wordt nader ontwikkeld; doch wij kunnen van den belangrijken inhoud des boeks niet meer zeggen, en behoeven dat ook niet te doen, om ruimen lof en ernstige aanprijzing te wettigen. Er is naar onze overtuiging slechts één weg, langs welken de *crisis*, waarin zich de Christelijke kerk in onze dagen bevindt, zich kan oplossen in eenen heilrijken en heilgevenden toestand; die is, dat men het denkbeeld geheel late varen, dat opvatting van het Evangelie de ware kerk uitmake. Zoo lang men dit denk-

(*) *Christelijke kerk en wereld* staat er, zonder herhaling van: *der*. Dit is evenwel verkeerd, daar volgens den aard onzer taal bij zulke uitdrukking het predikaat: *Christelijke* ook op *wereld* betrekking heeft, hetgeen de bedoeling van den Schrijver niet is.

beeld niet laat varen, levert de kerk het schouwspel op van eene menigte verdeelde strijdkrachten, die niet altijd tegen den gemeenschappelijken vijand — bijbelsch: de zonde — maar somtijds ook tegen elkander gekeerd zijn. Vóór twintig en dertig jaren vonden de bedachtzaamsten en verstandigsten eene uitwendige ineensmelting van de verschillende Protestantsche (*) kerkgenootschappen in ons Vaderland ongeraden en noodeloos: zoo men maar elkanderen verdroeg en het hoofdgebod der liefde niet veronachtzaamde, dan was het al wèl zoo. Deze denkwijze sproot kennelijk voort uit het gronddenkbeeld: verschil van opvatting des Evangelies (noem het geloofsbegrippen, zoo gij wilt, schoon ik liever het woord: leerstelsels bezigde) brengt eigenaardig verschil van genootschappelijken vorm met zich. Latere ontwikkeling van beschouwing, gepaard aan den loop der verschijnselen in de maatschappelijke en Christelijke wereld, heeft het opvatten en voordragen der Evangelische waarheid tot hare plaats van den *vorm* verwezen, nadat zij vroeger den zetel des *wezens* had ingenomen. En zoo nu de kerk, gelijk het in de vierde beschouwing juist wordt uiteengezet, haren strijd heeft tegen dat beginsel in de wereld, dat de waarheid haat en de liefde buitensluit, — dan behooren hare bestanddeelen zich niet met *innerlijke* geestesvereeniging tevreden te stellen; zij moeten eene *uiterlijke* éénheïd tegenover den vijand openbaren, om hem te gelukkiger te bestrijden. Aan de verdediging eener belegerde vesting door vereenigde krachten zal het toch wel bitter weinig afdoen, of daar binnen eenig verschil van gevoelen over de kracht van ieder stuk geschut besta.....

Dien indruk heeft de lezing van deze beschouwingen

(*) Ik noem deze bepaaldelijk, want indien het waar is, dat het *Christelijke element* daarin gelegen is, dat CHRISTUS erkend wordt als het éénig Hoofd der gemeente, en het *Christelijk karakter* zich openbaart in den geest der liefde, dan is de onmogelijkheid uitgesproken van ineensmelting met allen, die beide beginselen verloochenen. Ik spreek van *kerkgenootschappen*, niet van *individuëele leden*.

zeer bij ons verlevendigd. Wij zijn er haren opsteller dank voor verschuldigd, dat hij ons het ware wezen der kerk van CHRISTUS helderder heeft leeren inzien. Het belangrijk onderwerp verdiende de uiteenzetting van iemand, die dogmatismus van Evangelie, vorm van wezen zoo goed weet te onderscheiden, als de bekwame *Zutphensche* Kerkleeraar. De ontwikkeling is duidelijk, en, waar het pas geeft, gemoedelijk; zonder groote sierlijkheid, maar zeer zaakrijk.

De letter is goed voor oude oogen, maar daardoor niet zeer aangenaam; zelfs maakt het boek bij het openslaan een ongunstigen indruk, die natuurlijk vermindert, wanneer men leest, en die aan het einde geheel verdwenen is.

Het oordeel van het ongeloof onzer dagen omtrent de schriften des Nieuwen Testaments, getoetst aan de waarheid der geschiedenis. Door H. W. J. THIERSCH, *Phil. en Theol. Dr., gewoon Hoogleeraar in de Godgel. Faculteit aan de Hoogeschool te Marburg. Uit het Hoogduitsch, door* J. W. ABRESCH, *Predikant te Heilo. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1848. *In gr. 8vo. 402 bl. f* 4-40.

Dit werk is in het oorspronkelijke getiteld: *Versuch zur Herstellung des historischen Standpunktes für die Kritik der Neu-Testamentlichen Schriften,* en heeft tot schrijver den reeds gunstig bij ons door zijn geschrift *over Katholicisme en Protestantisme* bekenden scherpzinnigen en oorspronkelijken *Marburgschen* Hoogleeraar THIERSCH. Reeds in 1845 uitgegeven, is het een van de eerste, maar geen van de minste *Streitschrifte gegen die Kritiker unserer Tage*, zoo als de Schrijver de *Tubinger* school aanduidt. Het heeft échter als zoodanig eene bijzondere verdienste. De verdedigers van het historische standpunt der kritiek van de schriften des Nieuwen Verbonds, bijzonder van de Evangelie-geschiedenis hebben veelal dit eigen, dat zij de afzonderlijke aanvallen pogen af te keeren, de bijzondere stellingen te ontzenuwen; dit

heeft men in eene menigte geschriften gezien, die in der tijd tot bestrijding van STRAUSS zijn uitgegeven, en men ziet het tegenwoordig ook met opzigt tot de *Tubingers*. Wij zijn ver van dit geheel te misprijzen: het is een aandragen van bouwstoffen tot het verdedigingsgebouw, waarvoor men dankbaar behoort te zijn; maar men moet er zich niet bij bepalen. De kritiek van het Nieuwe Testament heeft, na de aanvallen der *Tubinger* rigting, behoefte gekregen aan eene geheele herziening. Men kan niet meer volstaan met hetgeen vroeger voldoende was; men kan zich van de bedoelde school met geene magtspreuken afmaken, of zich bepalen bij het schermen met de woorden: ongeloof en ligtzinnigheid. Het voeren van tirailleurgevechten, het digtstoppen van reten en scheuren in het gebouw gaat niet aan. Het gewigt van de zaak des Christendoms doet hooger eischen aan de wetenschap; het vordert een geheel nieuw opgetrokken gebouw, in zich-zelf tegen de aanvallen bestand. Van die houding is dit uitmuntend boek; het heeft, wel in de aanteekeningen, maar zoo weinig mogelijk in den tekst een *polemischen*, veeleer een *thetischen* vorm. Door de zaak op vaste beginselen te zetten, worden die van partij van-zelve als onhoudbaar ten toon gesteld. Dat is zeker niet zoo gemakkelijk, als het schermutselen tegen afzonderlijke punten; maar het is de veiligste weg, die het best tot het doel leidt.

Onze godgeleerden, — en het geschrift is alleen voor de wetenschappelijke wereld geschreven en geschikt, — kennen den staat van het geschil. Het gaat uit van den oorsprong der schriften van het Nieuwe Verbond. Daarom vat THIERSCH de zaak in het hart aan, en behandelt haar niet *negatief*, maar *positief*, wanneer hij het ontstaan en de bestemming der Evangeliën tot de hoofdspil van zijne ontwikkeling neemt. Hij gaat daarin den bedachtzamen kritischen weg. Daar hij zich zorgvuldig wacht van het treden op wegen, die door de latere onderzoekingen reeds zijn afgesloten, geeft hij de tegenpartij nergens vat op zich. BAUR moge hem dan ook spottender wijze eenen *Kritiker und Fanatiker* genoemd hebben; hij heeft met

allen omhaal niets weten te zeggen tegen hetgeen THIERSCH had geschreven. Schermen de *Tubingers*, met niet weinig ophef, met de Christelijke en Anti-Christelijke literatuur der eerste eeuwen van onze jaartelling: onze Schrijver schroomt niet, deze dorre velden insgelijks te betreden tot handhaving van het geloovig standpunt. En spreekt het van zelf, dat op veel, dat nà het verschijnen van dit boek is uitgekomen, geene acht kan geslagen zijn, — dat beneemt alleen aan sommige aanteekeningen eene betrekkelijke waarde, want de hoofdzaak blijft dezelfde.

En die hoofdzaak is, zoo als wij reeds zeiden, de oorsprong der Evangelie-verhalen. Wel wordt in den aanvang over de taal en den stijl van de schriften des N. V. en aan het einde over de geschiedenis van den kanon des N. V. in het algemeen gesproken; het eerstgenoemde is de kern van het geheel, gelijk de kern der *Tubinger* bestrijding ook vandaar uitgaat in de geliefkoosde stelling van het *tendenz*-schrijven. Het hoofdstuk over de in het N. V. bestredene ketterijen is echter ook zeer belangrijk, en verspreidt veel licht over hetgeen door de *Tubingers* voor hunne zaak van de historisch-dogmatische zijde was in het midden gebragt.

Eene breedvoerige ontleding van het werk behoort, onzes inziens, niet hier, maar in een wetenschappelijk theologisch tijdschrift. En onze aanmerkingen op gedeelten zijn zoo weinige, en aan de hoofdzaak zoo ondergeschikt, dat wij ons liever bij eenvoudige aanprijzing van dit *solide* geschrift bepalen. De bekwame Vertaler heeft zijne taak zeer goed verrigt, en veel van den onaangenamen, ingewikkelden stijl van het oorspronkelijke verholpen. Slechts moeit het ons, dat hij ten gevalle van den uitgever vele in de *Hoogduitsche* uitgave in haar geheel voorkomende uittreksels uit Kerkvaders enz. heeft weggelaten; want weinige Theologanten hebben die dure boeken onmiddellijk bij de hand, en — zal men uit eigene oogen zien, dan behoort men voor zich te hebben, wat zij schreven, op wier getuigenis men zich van wederzijde beroept. Een zoo belangrijk boek om zulk eene kleine vergrooting van onkosten van

een zoo belangrijk toevoegsel berooven, noemt men in het dagelijksch leven: eene geheele struif bederven om één enkel ei; en wie zóó zuinig is, onthoude zich liever van het uitgeven van belangrijke boekwerken.

Vijf-en-twintig jaren in de Evangeliebediening. Dankpreek, gehouden den 13 *Januarij* 1850, *door* M. A. AMSHOFF, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1850. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl. f* :-40.

Helderheid van begrippen, hooge ingenomenheid met de Evangeliebediening en hartelijke liefde tot de gemeente kenmerken deze hoogst eenvoudige leerrede, die voorafgegaan wordt door eene vrij uitvoerige opdragt aan 's mans vijf-en-tachtig-jarigen vader, den Emeritus Predikant van *Emmen.* Opdragt en dankpreek beide strekken den ijverigen man tot groote eere en zijn eene nieuwe getuigenis van den echt Christelijken geest, die hem bezielt. Wij bevelen de lezing allen aan, die hem wenschen te leeren kennen of hem reeds uit zijne geschriften hebben lief gekregen. Het getal dezer laatste is, meenen wij, in ons Vaderland niet gering. Wij juichen dáárom te meer de uitgave toe, en onthouden ons, na het gezegde, van alle verdere beoordeeling.

Inhoud der tien jaargangen, 1837—1846, *van het Godgeleerd Tijdschrift: Waarheid in liefde, in uitvoerige registers. Als overzigt ingerigt, ook ten dienste van hen, die deze jaargangen niet bezitten. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 520 *bl. f* 4-20.

Deze hoogst naauwkeurige en voortreffelijke arbeid bevat: 1) eene inhoudsopgave naar volgörde van de stukken, uit welke het eerste tiental jaargangen van *Waarheid in liefde* bestaat; 2) eene naamlijst der Schrijvers, met titel-opgave van hetgeen ieder hunner gegeven heeft, zoo verhandelingen als beoordeelingen; 3) een register

van aangekondigde en beoordeelde geschriften; 4) aanwijzing en overzigt van zaken en personen; 5) een register van verklaarde Bijbelplaatsen. Het *vierde* is verreweg het uitvoerigste en levert inderdaad een zoo juist en volledig overzigt van den inhoud, dat zij, die het Tijdschrift-zelf niet bezitten, een helder inzigt verkrijgen van hetgeen er nader in is ontwikkeld. De vlijt en het oordeel, aan dit gedeelte des boeks te koste gelegd, zijn boven onzen lof.

In die artikelen, welke uit den aard der zaak de uitvoerigste zijn (het art. JEZUS CHRISTUS, b. v., beslaat 100 bladzijden) is, omdat het in de onderdeelen meer eene inhoudsopgave, dan een register is, niet de alphabetische, maar de logische orde gevolgd. Daarom zouden wij beter geoordeeld hebben, dat boven aan de bladzijden de hoofdonderwerpen van overzigt ten gemakke der gebruikers waren afgedrukt; b. v.: JEZUS *dood — oorzaken — bedoelingen — gevolgen.* En dit is dan ook de eenige aanmerking, welke wij op dezen uitmuntenden arbeid zouden weten te maken. Bij het doorloopen er van hebben wij ons op nieuw overtuigd van den rijkdom en de blijvende waarde van een Tijdschrift, dat zoo onschatbaar veel heeft toegebragt tot helderder inzien in het Evangelie. Wij prijzen dit boek zeer aan, niet slechts aan de bezitters van *Waarheid in liefde,* maar ook aan anderen, die, zonder tijd of lust te hebben om zoo vele uitgewerkte verhandelingen te lezen, echter een overzigt verlangen te bezitten van hunnen inhoud. (*)

(*) Met de afgifte van afzonderlijke titels voor elken geheelen jaargang zou, daar de paginatuur doorloopt, zeker dienst gedaan worden aan allen, die ze tot boekdeelen wenschen bijeen te voegen.

De chloroform en hare werking op menschen en dieren, grootendeels volgens eigene proeven van ALOYS MARTIN, *Geneesheer te Munchen, en* LUDWIG BINSWANGER, *Geneesheer te Tubingen. Uit het Hoogduitsch, door* C. EKAMA,

Med. et Art. Obst. Doct. te Haarlem. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1849. *In gr. 8vo.* 128 *bl. f* 1-25.

Dit werkje is eene monographie te noemen van den chloroform, gelijk hij als gevoelloosmakend middel, ter vervanging van de aetherïnademingen, het eerst door Prof. SIMPSON te *Edinburg*, in November 1847, is aangewend, althans, zonder van de proeven van FLOURENS te *Parijs* en van die van BELL te *Londen* te weten, als zoodanig wereldkundig is gemaakt. In eene *Inleiding* wordt de geschiedenis en bereidingswijze van deze chloorkoolstofverbinding beschreven, met opgave der kenmerken van hare zuiverheid, door welke laatste eigenschap alleen zij boven den aether de voorkeur verdient. Van zulk een chemisch reinen chloroform bedient zich SIMPSON, gelijk onlangs uit een bezoek in onze Hoofdstad van dien geleerde bleek, steeds met het beste gevolg, en zonder de nadeelen van ongenoegzame uitwerking, zoo als wel eens gebeurt, te ondervinden. Na de Inleiding deelen de Schrijvers de physiologische proeven op dieren: kikvorschen, vogels en verschillende zoogdieren, 58 in getal, en, behalve de physiologische, ook de therapeutische proeven op menschen, 32 in getal, mede, zoo als zij die hebben in het werk gesteld. Alvorens de resultaten, daaruit afgeleid, te laten volgen, geven zij nog kortelijk op, wat door andere waarnemers, zoo wel op het gebied der physiologie, als op dat der operatieve heel- en verloskunde, omtrent dit onderwerp is gedaan. De gevolgtrekkingen, welke uit deze eigene proeven en die van anderen voortvloeijen, komen hierop neder:

1. De chloroform, even als de aether in het bloed opgenomen, verstoort, maar sneller, de werking der hersenen, die van het ruggemerg en verlengde merg;

2. De werking *op de hersenen* blijkt uit de levendigheid, die spoedig door bedwelming wordt opgevolgd, met zoodanige werkeloosheid der zintuigen, dat verwondingen van zenuwen geene reflexbewegingen opwekken;

3. Op het *ruggemerg* door opheffing der werkzaam-

heid in de willekeurige spieren, tonische en clonische krampen;

4. Op het *verlengde merg* door trager, langzamer ademhaling, die zelfs geheel kan blijven stilstaan (dood).

5. Pathologisch-anatomisch zijn de veranderingen nog niet opgespoord, welke hierbij de zenuwstof of het bloed ondergaan, en is er geen grond — wat de scheikunde heeft willen aantoonen — om hier aan vet-verandering of oplossing te denken.

6. Even zoo is het met de bloedsverandering. De donkere kleur van het slagaderlijke bloed is minder aan de inwerking van den chloroform, dan aan de tragere ademhaling — vermindering van ontkoling en oxydatie — toe te schrijven.

7. De lijkopening heeft als standvastige verandering alleen doen kennen: opvulling van het regter hart en de groote aderen; bloedledige longen, zamengevallen.

8. Verschijnselen (subjectieve), welke de lijder opmerkt, zijn: koud gevoel in den mond, later ligt branden op lippen, neus en oogen; zoete smaak op de tong, prikkeling tot hoesten, kramp in de ademhaling, warmte door geheel het ligchaam, suizen of geraas in de ooren, hartklopping, bedwelming, inslapen der ledematen, algemeene spierverslapping enz., ontwaken uit de bedwelming, veelal plotseling.

9. Bij den lijder-zelven neemt men ook (objectieve) andere verschijnselen waar: tegenstreven, verwijde pupil, snelle adem en pols, krampen, daarna stille ijlingen, diepe, snorkende adem, langzame pols, zacht steunen, ophouden van gevoel en beweging, veelal gezonde huidkleur, slaap enz.

10. Zet men bij dieren na de verschijnselen van bedwelming de inademing voort, dan volgt, met uitdooving van bloedsomloop en ademen, onder stuipen, angstgeschreeuw enz., de dood.

11. De invloed des chloroforms op de operatie is gunstig en niet nadeelig voor de volgende herstelling der wond.

12. De bedwelming volgt in 1—2 — hoogstens 5 mi-

nuten. (Zoo de chloroform zuiver is, gelijk Prof. SIMPSON onlangs mondeling verzekerde.)

13. 1—2 drachma is gemiddeld voldoende; zelden heeft men 3—4 drachmen noodig.

14. De toestel is een trechtervormig gevouwen zakdoek, waarbij men den lijder stilte moet aanbevelen.

Onder de noodige voorzorgen, zoo besluiten de Schrijvers, is de chloroform eenvoudig in de aanwending en levert niet, zoo als de aetherïnademing, eenig (?) ongeval op.

Die zich met de werking en aanwending van dit middel nader wil bekend maken — en welk Genees-, Heel- of Verloskundige zal dit niet! — leze en herleze dit wèlgeschreven en goed vertaald werkje.

Tijdschrift voor Wetenschappelijke Pharmacie, benevens mededeelingen over Chemie, Pharmacie en Pharmacognosie van het planten- en dierenrijk. Onder medewerking van onderscheidene Pharmaceuten geredigeerd door P. J. HAAXMAN, *Apotheker te Rotterdam. Eerste Jaargang. Te Voorburg, bij* A. M. Broedelet. 1849. *In gr.* 8vo. 382 *bl. f* 4-50.

Er bestaat geen beter middel, om de uitvindingen, ontdekkingen en verbeteringen, welke in de Natuurkundige Wetenschappen schier dagelijks gemaakt of aangebragt worden, spoedig te verspreiden en aan hare beoefenaren bekend te maken, dan de periodieke- of tijdschriften. Men is vrij algemeen teruggekomen van het vooroordeel, dat de Journalen-lectuur den doodsteek geeft aan degelijke natuurstudie. Integendeel bevlijtigt zich elk beminnaar zijner wetenschap, uit de Journalen de gestadige vorderingen, welke op dit terrein worden gemaakt, te leeren kennen. Ook in ons Land bestaan voor de verschillende vakken reeds lang zulke periodieke werken, maar de wetenschappelijke Pharmacie was daarvan tot hiertoe verstoken, en het mogt dus een gelukkig denkbeeld genoemd worden van den bekwamen Pharmaceut

HAAXMAN, om in die behoefte bij zijne vaderlandsche kunstbroeders te voorzien. Het verheugt ons, met de aankondiging van dezen Eersten Jaargang te mogen ontwaren, dat de Redacteur, bij hetgeen hij-zelf oorspronkelijk leverde of van buitenlandsche schei- en artsenijbereidkundigen ontleende, reeds aanvankelijk bij velen medewerking in zijne onderneming heeft gevonden. In dezen Eersten Jaargang toch leverden onder anderen meerder of minder belangrijke bijdragen de Heeren VAN DER VLIET, KLOETE NORTIER, VAN HEYNINGEN, KIPP, KOP, VRIJDAG ZIJNEN, KOOLEMANS BEYNEN, enz. Onder de belangrijke mededeelingen van den Heer HAAXMAN-zelven rekenen wij de aanwijzing der »opzettelijke vervalschingen van scheikun»dige geneesmiddelen en droogerijen, en verwisselingen »van geneeskrachtige plantendeelen met anderen, uit be»drog of onkunde." Deze en dergelijke onderwerpen zijn, om het practische nut, hoogst belangrijk, en zullen het Tijdschrift in waarde doen klimmen, hoe meer andere *Nederlandsche* artsenijbereiders door degelijke mededeelingen tot de instandhouding er van bijdragen. In ons beperkt Land kan toch zulk een Tijdschrift genoegzamen aftrek alleen dàn vinden, wanneer onder de meer wetenschappelijke en bekwame mannen van het vak de naijver wordt levendig gehouden, om de vruchten hunner studie en waarneming hier, als het eigendom van allen, neder te leggen. De verdienstelijke Redacteur, die de verschillende onderwerpen zeker weldra onder bepaalde rubrieken zal rangschikken, vinde in die meer algemeene medewerking aanmoediging, om tot uitbreiding zijner wetenschap, voor kunstgenoot en menschheid, werkzaam te blijven.

De souvereiniteit des volks. Derde politische bijdrage van Mr. C. W. OPZOOMER. *Te Leyden en Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1849. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl.* *f* 1-40.

De grondslag van de maatschappij der toekomst. Eene Voorlezing door J. P. HEIJE. *(Uitgegeven ten voordeele van het Volks-Zangonderwijs te Amsterdam.) Te Am-*

sterdam, *bij* J. H. *en* G. van Heteren. 1850. *In gr.* 8*vo*. 30 *bl.* *f* :-40.

Wel wat laat is ons de verhandeling van Prof. OPZOOMER ter beoordeeling geworden. Wie heeft niet reeds die bijdrage *over de souvereiniteit des volks* gelezen en bestudeerd? — Intusschen is het stuk ons thans te gelijk geworden met de keurige voorlezing van Dr. J. P. HEIJE: *de grondslag van de maatschappij der toekomst:* — en dit stelt ons in staat die beide opstellen te gelijk aan te kondigen en met elkander in verband te brengen.

Van ganscher harte kan Referent zich met het helder betoog van den Hoogleeraar OPZOOMER vereenigen, hetwelk niets behelst, dan hetgeen zoo wel bij hem als bij het grootste deel van den geletterden, vooral van den regtsgeleerden stand, sedert lang vast staat. De verdienste van het stuk zit voornamelijk in de krachtige, duidelijke en overtuigende wijze van voorstelling.

»De regeling der maatschappij," zegt de Schrijver, bl. 73, »hangt af van den wil harer leden, niet omdat zij op eene *overeenkomst* rust, maar omdat zij eene *maatschappij* is. Dat is geen burgerlijk regt alleen; dat is regt overal en in alle betrekkingen, omdat het op het wezen eener vereeniging gegrond is." En hij teekent hierop aan: »Velen zijn met hunne onderscheiding van burgerlijk regt en staatsregt zoo ingenomen, dat zij de duidelijke uitspraken der waarheid, als zij op het eerste gebied gelden, daarom van het tweede uitsluiten. Het is mij anders een raadsel, hoe men in onze Staten-Generaal en daar buiten, bij de behandeling der beruchte overeenkomst met den *Duc de Normandie*, het beginsel dat niemand door daden, waartoe hij geene bevoegdheid heeft, een ander kan verbinden, op het staatsregt niet wilde toepassen. Maar dat beginsel geldt in het burgerlijk regt niet omdat het *burgerlijk*, neen! omdat het *regt* is, en die naam zal toch ook aan het staatsregt wel toekomen." Doch juist om die reden had de Schrijver zoo beschroomd niet moeten zijn, om van eene *overeenkomst* als den grondslag der maatschappij te spreken, mits bij

er dan hadde bijgevoegd, *meestal stilzwijgend aangegane*. Geen contract, beschreven en geteekend; maar een uit de daden en behoeften en uit de daaruit gedurig voortvloeijende regten en pligten zich-zelf daarstellend *quasi-contract* ligt overal ten grondslag, zelfs bij de ouderlijke magt: want de ouders, door de oorzaken te zijn van het leven van hun kroost, hetwelk hulpbehoevend ter wereld komt, verpligten zich stilzwijgend tot de zorg der opvoeding; de behoeften van het kind verpligten het tot gehoorzaamheid. Naarmate die behoeften verminderen begint het kind meerdere regten te krijgen. De gang der omstandigheden wijzigt steeds de regten en pligten, die *quasi ex contractu* geboren worden.

Zeer gegrond zegt OPZOOMER, bl. 104—105: »Al mogt ik het toestemmen, dat van God het gezag afkomstig is, ik zou terstond moeten vragen: aan wien heeft God dat gezag dan in handen gegeven? Wie heeft het *nu* in de wereldsche staten? en als ik mij dan herinner, dat volgens de voorstanders van het goddelijke regt alles onder de leiding der Voorzienigheid plaats heeft, dan gevoel ik, dat men op mijne vraag geen antwoord kan geven. Of gaf God het gezag aan Vorsten? Maar hoe dan, als de vorsten verdreven worden? Hoe dan, om van *Nederland* en FILIPS van *Spanje* niet meer te spreken, toen de troon aan NAPOLEON of aan KAREL X werd ontweldigd? Heeft God het gezag toen aan het volk of aan de verbondene mogendheden of aan de aanzienlijken opgedragen? Dan schijnt dus ook de souvereiniteit bij anderen, dan bij den vorst, te kunnen zijn, en wij komen geen stap verder. En wanneer men zich meent te redden met de uitvlugt, dat die vorsten onregt deden en God hun daarom het gezag ontnam, dan vraag ik: wie zal dat onregt beoordeelen? Staat hij, die het beoordeelen mag en op grond daarvan den vorst mag verdrijven, niet boven hem? — Aan wien gaf God de souvereiniteit, toen de Republiek der *Nederlanden* werd gevestigd? Aan de provinciale staten, voor een klein deel aan de algemeene staten, voor een nog geringer aan den stadhouder? En toen vreemde overheersching die orde van zaken

verving, was er *toen* geene oppermagt, of schonk God ze aan den vreemdeling? En hoe kon Hij ze later, niet op de vroegere magten doen terugkomen, maar op een koning overdragen?”

Wij meenen, tot deels juridische, deels historische toelichting, hierop te mogen laten volgen een gedeelte van het *hoofdärtikel* der *Zeeuwsche* Courant van Vrijdag 8 Maart 1850, N°. 225: In welken zin en met welk gevolg, is en blijft de kroon der *Nederlanden*, en alzoo de *uitoefening* der *Souvereiniteit*, opgedragen aan Z. M. WILLEM I en zijne opvolgers?

»Oppervlakkig schijnt het zeker onmogelijk te zijn, te gelijk de oppermagt des volks en de oppermagt of souvereiniteit des Konings te erkennen; en echter bestaat hier geen de minste tegenstrijdigheid. Men neme de waarheid van *beide* stellingen aan, in den zin, waarin ieder helderdenkend en ordelievend burger ze gaarne wil onderschrijven. Bij het volk is de *oppermagt* als *grondmagt*, gelijk de Heer Mr. VAN SONSBEECK, thans Minister van Buitenlandsche Zaken, in zijn onschatbaar werk: *De zelfstandigheid en onafhankelijkheid der regterlijke magt*, heeft betoogd. Alle ligchaams- en zielskrachten, dus ook alle vermogen tot aanwending daarvan, hebben wij menschen van God. Alleen de ouderlijke magt is in de natuur gegrond en dus regtstreeks van God oorspronkelijk. Alle magt in den Staat daartegen, vloeit voort òf uit de *uitdrukkelijke*, òf uit de *door stilzwijgende onderwerping aan eenig feitelijk ontstaan gezag geblekene opdragt*; in welk laatste geval er *wettiging* van hetgene ondernomen is, plaats grijpt. Er is dus altijd *contract* of *quasi-contract*. Ook WILLEM I beriep zich op de *opdragt* van de souvereiniteit, niet door vreemde mogendheden, maar door de *Natie*, en wilde zelfs het *verlangen* der *Belgen* als den grond van zijn gezag over *hen* hebben aangezien.

Maar al welt nu de souvereiniteit uit den boezem des volks op, al behoudt het derhalve de grondmagt waaruit de oppermagt, niet als grondbeginsel, maar als *openbaring van dat grondbeginsel*, of als de *uitoefening* dier grondmagt in het zigtbaar karakter der openlijk als zoodanig

optredende oppermagt ontstaat; — volgt nu daaruit, dat het volk te allen tijde bevoegd zou zijn, vorsten eigendunkelijk af te zetten, aan welke het de *kroon*, dat is de *uitoefening* der souvereiniteit, erfelijk had opgedragen? — *In geenen deele!* Wij spreken hier niet van de *magt*, maar van het *regt*. De door het volk aan de dynastie geschonkene volmagt is *onherroepelijk;* maar gaat niet verder, dan de *bewoordingen der opdragt*, gelijk ze bij wederzijdsch goedvinden achtervolgelijk geregeld zijn, *duidelijk medebrengen*. Verheft eenig koning zich boven de wet, door regeringsdaden te plegen, waarvoor geen minister zich aansprakelijk heeft gesteld, en door tot gehoorzaamheid aan dergelijke bevelen te willen dwingen; dan moet hij onbekwaam tot regeren worden verklaard; er ontstaat een regentschap, en dit duurt voort, tot de koning gebleken is het goed gebruik zijner verstandsvermogens te hebben terug bekomen, of wel door overlijden den troon aan zijnen opvolger heeft nagelaten.

Maar wat beteekent nu de uitoefening der oppermagt? Beneemt niet de verpligte medewerking der ministers aan den koning alle zelfstandig gezag?

Wederom geenszins: want vooreerst benoemt en ontslaat de koning zijne ministers *naar welgevallen;* en dit belet wel niet, dat hij zich in de zedelijke noodzakelijkheid kan bevinden van ministerie te veranderen, maar men kan hem toch nooit *bepaalde personen* opdringen. Ten tweede, is de persoonlijke wil van den vorst, bij elk mogelijk ministerie, van uitgebreiden invloed: want, wèl zal eenig minister zich verpligt gevoelen af te treden, als hij zijn stelsel van regering niet ten uitvoer kan leggen, of de vorst hem daarmede strijdige besluiten zou willen doen medeteekenen, of wetten van tegenovergestelden aard zou willen doen voordragen; maar gesteld, de koning wil eens geene benoeming doen, die het ministerie aangenaam zou wezen, of hij doet eene benoeming, welke het liever op een ander zou hebben zien uitgebragt; indien het dan geene benoemingen geldt, die men als levensquestiën voor den Staat kan beschouwen, dan zouden dáárom alleen aftredende ministers zeer dwaas

en onverantwoordelijk handelen. Ook zou de koning dan ligtelijk andere ministers vinden, die minder lastig waren; en dat hij niets kan doen, waar *niet één* zijner onderdanen zich aansprakelijk voor zou willen stellen, dit is allerheilzaamst. Trouwens zoodanige daden zouden het werk zijn van een dwaas of van een ondeugend vorst. Eindelijk begrijpe men, dat de *penale*, de *finantiële of civile*, en de *parlementaire of louter staatkundige* verantwoordelijkheid der ministers niet verder gaan, dan tot hetgene waar òf strafregtelijke, òf burgerlijke vervolging, òf wel censuur of contrôle der Staten-Generaal voor mogelijk en wettig zijn. De koning kan geen kwaad doen, in *dien* zin, dat hij voor eenige vierschaar of vergadering ter persoonlijke verantwoording zou kunnen worden gedagvaard; maar hij kan *veel* doen en laten, waarvoor hij aan God en zijn geweten aansprakelijk blijft. Naarmate hij regeringsbekwaamheden bezit, gelijk b. v. LOUIS-PHILIPPE die in zich vereenigde, zal hij zijnen persoonlijken wil, zonder schending der wet, ook des te meer kunnen doen gelden. Het is waar: ook constitutionnele koningen kunnen verjaagd, zelfs vermoord worden; maar als zij niet al te stijfhoofdig zijn, schijnen zij ons voor het ééne en het andere minder gevaar te loopen, dan de volstrekte alleenheerschers. Komt het in eenig land zoo ver, dat de menigte naar de stem des regts niet meer luistert; dan zal het er weinig toe doen, wat er in eenige grondwet al of niet sta geschreven. Maar hetzelfde is waar, indien eenig koning zich met geweld van het onbepaalde gezag meester maakt. Wij handelden hier alleen over hetgene *regtens* mogelijk is en erkennen steeds de oude waarheid: *waar geweld heerscht, hetzij dan van de zijde des konings of des volks, daar zwijgen de wetten.*"

Zoo is dan de *oppermagt des volks*, niet als *regerende* of *uitvoerende magt*, maar gedacht als *grondmagt*, de *geregtelijk-geschiedkundige* grondslag van de maatschappij in het algemeen, en van onzen Staat in het bijzonder. Maar welke is nu de *zedelijke* grondslag? Hoe zal men de uitoefening dier wel eens in losbandigheid ontaardende volksmagt regelen en weldadig maken?

Hierop antwoordt ons de Heer HEIJE: *Liefde* is de (*zedelijke*) grondslag van de maatschappij der toekomst. Dit is zijn betoog. »Er is geen vrede te wachten," zegt hij, bl. 6, »van eene gelijkstelling aller menschen, van eene verdeeling aller goederen — de droom van enkele boozen en van vele verblinden." Ook niet »van eene nog meer algemeene weldadigheid." Neen! alleen van eene uit de beginselen des Christendoms voortvloeijende en in zijnen geest werkzame liefde, die zich met de vorming der mindere klassen, inzonderheid met de opvoeding van en het toezigt op de jeugd belast, is heil te hopen. »Welnu, stelt u voor, dat elke uwer vrouwen, dat iedere vrome en vaardige huismoeder slechts één arm, verwaarloosd meisje herschiep tot een brave en bekwame dienstbode; stelt u voor, dat gij allen, dat ieder in zijn beroep, slechts één armen, verwaarloosden knaap herschiep tot een flink en kundig ambachtsman — zou — ik vraag het u in gemoede — zou niet reeds daardoor de geheele zamenleving binnen weinige jaren eene hervorming ondergaan, waarover de Engelen des Hemels zouden juichen en lofzingen?"

Gewisselijk! de zedelijk godsdienstige opleiding en de verstandelijke ontwikkeling, daarmede in harmonie gebragt, moet men paren met die weldadigheid, welke, gelijk EUGÈNE SUE het uitdrukt, niet gedoogt, dat wijzelven het *overvloedige* genieten, zoo lang aan sommigen het *noodige* ontbreekt. Dat beteekent geenszins: niemand mag rijk zijn; maar veeleer: niemand mag omkomen van gebrek, dan wanneer hij te lui is om te werken. Men geve *loon voor werk* waar men kan, loutere liefdegift, waar men niet anders zijnen natuurgenoot voor den hongerdood kan bewaren, maar men vergete daarbij niet, aan allen tevens uit te deelen het brood en het water des levens, bij welker genot zij naar den geest niet zullen hongeren en dorsten in eeuwigheid!

Middelburg, Mei 1850. Mr. A. F. SIFFLÉ.

De eenzijdige rigting van onzen tijd, door Dr. C. VAN OSENBRUGGEN. *Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1850. *In gr. 8vo. VI en* 31 *bl. f* :-50.

De Schrijver beweert niet ten onregte, dat in onzen tijd de *analytische* rigting des verstands boven de *synthetische* rigting der rede de overhand gekregen heeft. Hierin zoekt hij de oorzaak van een aantal kwalen, die naar zijn inzien de maatschappij aankleven met betrekking tot het *onderwijs*, de *politiek*, de *kunst* en de *godsdienst*. Dat men aan het louter stoffelijk en louter wetenschappelijk nuttige wel eens te veel de voorkeur geeft boven hetgene meer strekt tot verfijning van den smaak en veredeling van het hart, kan moeijelijk worden ontkend, en over het geheel geeft de Heer OSENBRUGGEN wenken, waarop wel mag worden gelet. Doch hoe veel aandacht hij verdiene, hij-zelf is ook niet vrij van eenzijdigheid. Zijn betoog, ten voordeele van het *Droit Divin*, bl. 16 en 17, is duister en duldt wel zeker geene *analysis* van het verstand; doch wat zulk eene ontleding niet kan doorstaan, is ook geene zuivere *synthesis* of zamenstelling der rede. De rede construëert; doch die constructie moet den toets van verstand en oordeelskracht kunnen verdragen, of de synthetische werking loopt uit op het bouwen van luchtkasteelen. Gaarne erkennen wij de *overheid* als Gods dienaresse en gelooven aan den pligt der *gehoorzaamheid* binnen de grenzen der wet. Maar wie *is* de overheid? Van *waar* ontleent zij haar regt? Tot *hoe verre* strekt dat regt zich uit? — Zie! deze vragen laat de Schrijver onbeantwoord. En schoon alles onder de leiding der Voorzienigheid gebeurt, kan toch niet ééne regering haren hemelschen lastbrief toonen, om zich tegenover eene andere opkomende regering te handhaven. Maar zóó doende komt men van zelf op de zoogenaamde Souvereiniteit des volks, die door den Schrijver verworpen wordt: want men kan geen anderen historisch-juridischen grondslag vinden, dan de uitdrukkelijke of stilzwijgende bewilliging der volken; en

zoo ras de *oppermagt* wordt gedacht als eene levende uitdrukking van den volkswil, uitgesproken door de aldus ontstane of zich wettigende overheid, zoodat zij ontstaat uit den boezem des volks, dan berust ook bij de massa der ingezetenen de *grondmagt*, waar de uiterlijk zich openbarende oppermagt uit geboren wordt.

Middelburg, Mei 1850. Mr. A. F. SIFFLÉ.

M. D. TEENSTRA. *Beknopte beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche bezittingen voor beschaafde lezers uit alle standen, uit de beste bronnen en eigen ervaring in Oost- en West-Indië geput. 7de en 8ste Aflevering. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1849. *In kl.* 8*vo. bl.* 473 *tot* 632. *f* 3-20.

Stond het al niet op den titel, dadelijk bij het openslaan van het boekske zou men ontwaren, dat het een vervolg is op vroegere stukken; want er wordt een onderwerp in voortgezet, dat al spoedig blijkt, het eiland *Celebes* te betreffen en den oorlog aldaar door de onzen, in 1824, onder het bevel van den Generaal VAN GEEN, gevoerd. — De verslaggever, de vorige stukken niet hebbende ontvangen, kan over de waarde van dien arbeid en over het vroeger behandelde niet oordeelen, noch ook òf en in hoeverre de tegenwoordige aflevering daarmede in overeenstemming is. De Heer TEENSTRA, evenwel, door de uitgave zijner reizen naar *Java* en in de *West-Indiën* gunstig bekend, moet beschouwd worden allezins bevoegd te zijn, om eene Beschrijving van de *Nederlandsche* Overzeesche Bezittingen te leveren. Naar het alhier voorkomende te oordeelen, behandelt de »Beschrijving" niet alleen de aardrijkskunde, maar ook de geschiedenis dier Bezittingen. Wij kunnen niet anders dan toejuichen alle de pogingen van bevoegde Schrijvers, om de Natie beter en inniger met de *Nederlandsche* Koloniën in *Oost-* en *West-Indië* bekend te maken. Het tegenwoordige werk beschouwen wij derhalve mede als eene aanwinst.

Na de beschrijving van het Eiland *Celebes* volgt die der *kleine Sundasche Eilanden*. Hier zijn de geschiedkundige bijzonderheden van het Eiland *Bali* als tot den dag bijgewerkt, want wij lezen op bl. 516: »Een derde expeditie heeft alsnu (1849) onder aanvoering van den Generaal Majoor A. V. MICHIELS naar *Bali* plaats, waarvan wij den afloop in onze *aanteekeningen* op dit werk zullen mededeelen (151).” — Vervolgens vindt men de beschrijving der *Molukken*, die natuurlijk weder in onderdeelen zijn gesplitst, zoo als b. v. bij 3. *De Residentie Banda.*

A. *De Bandasche Eilanden;*
B. *De Keffings-, de Ceram-, Laut- en de Goramsche Eilanden;*
C. *De Zuidwester Eilanden;*
D. *Nieuw Guinea en de Zuidooster Eilanden.*

Op bl. 616: *Een blik op den vasten wal van het Zuidelijke Azië, benevens Abyssinië, Ceylon, China en Japan.*

Het geleverde is inderdaad niet meer dan een *vlugtige blik*, en dewijl op de twee laatste bladzijden bijzonderheden omtrent den *Nederlandschen* handel op *Japan* worden medegedeeld, verbeelden wij ons, dat de volgende aflevering het slot en de aanteekeningen zal bevatten. Moge de Heer TEENSTRA dan tevens een goed en uitvoerig register leveren benevens eene opgave van den inhoud. Beide bevorderen zeer de bruikbaarheid eener dergelijke beschrijving.

De blindgeborene in de maatschappij. Opmerkingen en wenken voor allen, die belang stellen in de vorming van blinde kinderen; door J. J. ALBERDA. *Te Leyden en Amsterdam,* bij J. H. Gebhard en Comp. 1849. *In gr. 8vo. XVI en* 126 *bl.* *f* 1-40.

Het is geen aangename taak een verdedigschrift te beoordeelen, en (in trouwe, zou VAN SCHAICK zeggen) die taak wordt nog moeijelijker, als het geschil eene weinig bekende specialiteit betreft. Het onderwijs der blinden

is zulk eene specialiteit, en daarenboven eene specialiteit van groot aanbelang.

De Heer ALBERDA is gedurende zes jaren Hoofdonderwijzer geweest in het Instituut voor blinden te *Amsterdam*, en hij heeft die betrekking nedergelegd, wegens een verschil van gevoelen over het onderwijs, hetwelk naar de meening der Bestuurders op eene andere dan zijne wijze moest gegeven worden.

Is het onze pligt een oordeel over dat geschil te vellen? Ref. gelooft het niet. De quintessens toch komt daarop neder, dat de bestuurders eene minder intellectueele ontwikkeling willen, en de Heer ALBERDA de ontwikkeling der Intelligentia boven alles stelt. — Zou, ook in dit geschil, de waarheid niet in het midden liggen? Ref. meent reden te hebben om dat te gelooven.

De Heer ALBERDA wist van het onderwijs der blinden niets, toen hij zijne plaatsing aan het Instituut bekwam; hij heeft zijne kennis dus opgedaan gedurende de waarneming zijner betrekking, en of hij nu volkomen bevoegd is, om elk ander oordeel over dat onderwijs te betwisten — dat zouden wij in twijfel trekken.

De Hoogleeraar VAN GEUNS, want deze is meer bijzonder de tegenpartij van den Heer ALBERDA, moge wel niet eene ervaring van zes jaren, als onderwijzer van blinden, vóór zich hebben, hij heeft nogtans dit vóór, dat hij als geneesheer, en wel als bekwaam en kundig geneesheer, meer bijzonder bekend is met de studie der eigenschappen van ligchaam en ziel, met de physiologische verhoudingen der zintuigen en hunne betrekking met de ziel en de buitenwereld, in één woord, met de ziekte der blindheid en haren invloed op de verrigtingen in het algemeen.

Ref. wil hiermede slechts aanduiden, dat de Heer VAN GEUNS niet kan gezegd worden een onbevoegd regter te wezen.

Het geschrift, dat wij aankondigen, is geenszins van belangrijkheid ontbloot, en als wij over het gelezene nadenken, dan schijnt ons het regt naar den Heer ALBERDA over te hellen. De stijl van het werk is onderhoudend

en de bewijstrant overtuigend. De Heer ALBERDA toont een man te zijn van grondige kennis in zijn vak, en is de rigting van het onderwijs de eenigste reden van zijn aftreden uit de betrekking tot het Instituut te *Amsterdam*, dan is het zeer te bejammeren, dat er in ons Vaderland geen tweede Instituut is, voor blinden van méér gegoeden stand. Het mag wel zonderling heeten, dat wij, bij het groot getal kostscholen enz., geen bijzondere school aantreffen om blinden, wier middelen dit gedoogen, tot eervolle betrekkingen in de Maatschappij op te leiden. Misschien is het aantal der blinden onder meer gegoeden daartoe te gering.

Wij zijn echter eene technische rigting van het onderwijs geenszins toegedaan. Het oude spreekwoord luidt: »een blind mensch is een arm mensch.'' — Men is bezig eenige oude spreekwoorden zoo als bijv.: »eens burgemeester, altijd burgemeester;'' — op te ruimen. wij zouden ook den blinde niet meer arm willen noemen. Hij behoeft niet arm te zijn, en het is de schuld der zienden als hij arm is. Dat deze vlek niet lang meer op ons kleve! Geen onderwijzer diende toegelaten te worden, die niet ook met het onderwijs van blinden bekend ware. Mist de blinde zoo veel; mist hij de aanschouwing der Goddelijke Natuur, die hem omringt, en van het uitspansel, dat onuitwischbare teeken eener eindelooze magt en grootheid; mist hij de aanschouwing zijner ouders, zijner bloedverwanten en vrienden, en van zoo vele duizenden voortbrengselen van kunst,.... dat hem dan eene vergoeding worde geschonken in het heldere begrip van dat alles: in de ontwikkeling zijner vermogens; opdat hij ten minste de overige genietingen des levens deelachtig worde; dat hij, voor gebrek bewaard, zijn eigen brood ete; het gemis van een onwaardeerbaar zintuig zoo min mogelijk gevoele, en ook voor hem de weg ontsloten zij om rang, eer en onderscheiding in de Maatschappij te verwerven! — Bij al de voorbeelden, in dit geschrift en elders aangewezen, valt aan de mogelijkheid eener zoodanige ontwikkeling der blinden niet te twijfelen. Dat wij dan hierin dankbaar mogen be-

vonden worden, wij die zien, en ons aldus het edelste onzer zintuigen waardig toonen!

L. H. V.

Het blinde kind. Handleiding voor ouders van blinde kinderen, onderwijzers en leeraars van de godsdienst, enz. door J. J. ALBERDA. *Te Leyden en Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1850. *In gr. 8vo. f* :-60.

De Heer ALBERDA volbrengt in dit boekje zijne belofte, in het vorige geschrift gedaan, om tot het onderwijs van blinden eene Handleiding te leveren. Na hetgeen Ref. hierboven gezegd heeft, valt, omtrent zijn oordeel over dit werkje, wel niet te twijfelen.

De Handleiding stelt ouders en onderwijzers in staat, den blinde op te leiden tot de bevatting van hoogere intellectuëele en ligchamelijke oefeningen. De aanwijzingen zijn eenvoudig en daarom bevattelijk. Daar de Schrijver belooft eene meer uitgebreide Handleiding voor Onderwijzers van blinden te leveren, kunnen wij ons onthouden van eene aanmerking, waartoe de beknoptheid anders aanleiding zou geven.

Het is eene physiologische daadzaak, dat de overige zintuigen eens blinden gewoonlijk meer ontwikkeld worden; ja, zelfs van stonden aan die meerdere vatbaarheid openbaren. Dit is echter geenszins dáárin gelegen, dat de overige zintuigen eene volmaaktere vorming ontvangen hebben, maar dáárin, dat zij reeds dadelijk meer geoefend worden, en de ondervinding toch is de bron van alle zintuigelijke ontwikkeling. Dit moet wel in het oog worden gehouden. Men zal echter nimmer kunnen toestemmen, dat de blinde voor dezelfde intellectuëele ontwikkeling vatbaar is als de ziende, *ceteris paribus*, want hem ontbreken middelen tot uitbreiding zijner kennis, die de ziende bezit, en de veelheid der middelen maakt de bereiking van het doel gemakkelijk.

Bij het onderwijs der blinden moet dus op den voorgrond staan, hem al datgene duidelijk te maken, wat men

door het gezigt waarneemt, en dat wel, zooveel mogelijk, door álle zintuigen, opdat zij allen, als 't ware, een deel der eigenschappen van het gezigt ontvangen. Dit zal bewaren voor eene te hooge en daardoor ziekelijke ontwikkeling van een éénig zintuig, en zal tevens den blinde eenen ruimeren kring van waarneming aanbieden.

Wat in dit boekje over het onderwijs van blinde kinderen wordt gezegd, schijnt allezins doelmatig, en Ref. kan gerustelijk deze Handleiding aan Ouders en Onderwijzers aanbevelen. — Hij dringt er op aan, dat elke belanghebbende 't zich aanschaffe en 't leze. En ook als eene bijdrage voor ongelukkige natuurgenooten hebbe het werkje een ruim debiet. Vorm, inrigting en uitgebreidheid maken het voor allen toegankelijk.

Ref. zal in geene opsomming der behandelde zaken treden; hij is geen onderwijzer van blinden en gevoelt zich voor eene juiste beoordeeling van het practische ongeschikt, maar meent toch gronden genoeg te hebben om zijne aanprijzing te kunnen verdedigen.

L. H. V.

Zonderlinge avonturen van den schout KLEMM *en zijn neef* TOLLE *op hunne spoorwegreis naar den Bloksberg. Eene merkwaardige geschiedenis. Naar het Hoogduitsch van* C. MÜCKE. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1849. *In gr. 8vo. 277 bl. f* 2-90.

De avontuurlijke titel en het kluchtige begin deden ons een boek verwachten met allerlei grappen en lachverwekkende ontmoetingen, min of meer in den smaak van KNIGGE'S *Reis naar Brunswijk*, die ongeveer op dezelfde plaatsen brengt. Maar al spoedig bemerkten wij, dat dit slechts inkleeding is van een alleraangenaamst en allernuttigst volksboek, gelijk het dan ook als zoodanig, volgens het voorberigt, in *Duitschland* is uitgegeven.

Een dorpsschout en zijn neef hebben een lot uit de loterij getrokken; de sensatie, die dat in het dorp geeft, wordt geestig beschreven; zij besluiten daarvoor een uit-

stapje te maken, vooral om eens op eenen spoorweg te reizen, waarvan zij zich geen denkbeeld kunnen maken. Op die reis komen zij in aanraking met eenen kundigen mijnöpzigter, die hun de werking der stoomkracht, de wonderen der schepping in de grootste en kleinste dieren, den mijnärbeid en eene menigte van soortgelijke zaken verklaart, en toont; met wien zij te naauwer nood aan een groot levensgevaar in eene ijzermijn ontsnappen, en van wien zij aan het slot afscheid nemen, om naar hun dorp terug te keeren. Al die gesprekken, uitleggingen en opmerkingen zijn zoo populair en belangrijk, dat wij het zeer goed vertaalde boek met den ruimsten lof aanprijzen. Het is geheel iets anders, en iets vrij wat beters, dan een gewone Roman, waarvan het alleen eenigzins den vorm heeft. Voor het platte land en den zoogenoemden burgerstand is het eene voortreffelijke lectuur.

Korte schets der Grieksche en Romeinsche Mythologie, door J. J. DE GELDER, *Philos. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor. Derde druk, naar de behoefte van den tegenwoordigen tijd geheel omgewerkt. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* Gebroeders van Cleef. 1850. *In gr. 8vo.* *f* 1-50.

Volgens onze overtuiging behoort de mythologie tot die onderdeelen van de studie der oudheid, waarvan aan jonge lieden slechts de hoofdresultaten moeten medegedeeld worden. Die er zijn hoofdvak van maken wil, moge zich in het nasporen en verklaren der oude godenleer verdiepen; voor het verstaan der voornaamste schrijvers is eene oppervlakkige kennis voldoende. Daarom keuren wij het zeer goed, dat de mythologie zoo veel mogelijk in den vorm van een *compendium* aan de jeugd wordt voorgedragen. Onder de *compendia* voor *Grieksche* en *Romeinsche* mythologie, verdient het werkje, dat voor ons ligt, met onderscheiding genoemd te worden, vooral na de verbeteringen, die in dezen druk zijn aangebragt.

De Schrijver zegt omtrent die verbeteringen in zijn voorberigt het volgende:

Vooreerst heeft hij, bij de herziening van zijnen arbeid, de ondervinding, die zijn werkkring hem geeft, geraadpleegd. Verder heeft hij de vorderingen der wetenschap zich ten nutte gemaakt, en vooral het groote werk over *Griekenland* van LIMBURG BROUWER gebruikt. De *Romeinsche* en *Grieksche* mythologie heeft hij te zamen behandeld, doch meer dan vroeger het onderscheid tusschen *Romeinsche* en *Grieksche* mythen aangegeven. De allegorische verklaringen der vroegere en latere wijsgeeren heeft hij weggelaten. De voornaamste goden zijn meer overeenkomstig de Theogonie van HESIODUS gerangschikt. Eindelijk is met meerdere naauwkeurigheid aangewezen, wat zich *Grieken* en *Romeinen* in elken god voorstelden. Het geheele plan van het werk is onveranderd gebleven, en ook de omtrekken der godenbeelden zijn behouden.

Deze verbeteringen maken het boekje nog bruikbaarder, dan het te voren was. Met dat al zijn er naar ons oordeel nog eenige punten, die bij eene volgende uitgaaf herziening zouden behoeven. Wij willen ze kortelijk aanstippen.

Blz. 1. *Mythen zijn enz.* De hier gegevene definitie van mythen is niet ruim genoeg. Ook komt het woord *toevallig* hier niet te pas. De volgende definitie is eene poging, om het begrip van mythen naauwkeuriger uit te drukken.

Mythen zijn verklaringen van verschijnselen in de natuur of onder de menschen; welke verklaringen onwillekeurig door gebrek aan verstandsöntwikkeling en door overwigt der verbeeldingskracht den vorm van een verhaal hebben aangenomen.

Blz. 6. *Geen wonder dus... lagere afkomst.* Een dergelijk onderscheid werd ook bij de *Grieken* gemaakt, gelijk onder anderen uit den hoogen rang van de twaalf voornaamste goden blijken kan. Zie blz. 92 (1).

Blz. 13. *Oudtijds werd zij door een ruwen steen afgebeeld.* Waarschijnlijk was dit met alle goden het geval.

Vóór dat de beeldhouwkunst was uitgevonden, moest men, om een zinnelijk teeken van de godheid te hebben, wel tot zulk een eenvoudig hulpmiddel zijne toevlugt nemen. Zie DE WETTE, *Lehrbuch der Hebräisch-Jüdische Archäologie*, § 192.

Blz. 16 (1). *juvans pater*. Eens vooral zij aangemerkt, dat CICEROOS afleidingen van de namen der goden juist geen authentiek gezag hebben. Ware het niet beter ze maar op ééne lijn met de allegorische verklaringen der wijsgeeren te zetten, en weg te laten?

Blz. 19. § 13. *Om de Romeinen... te veroorloven*. Hier komt nog bij, dat de *Romeinen* te weinig scheppende verbeeldingskracht hadden, om veel mythen te verzinnen. Daarom namen hunne dichters de *Grieksche* mythen over.

Blz. 19. § 14. *De diepzinnige godsdienstleer van den dichter* ORPHEUS. Zou hierop niet de noot (2) op blz. 161 toepasselijk wezen? Wat hier verder van de *Kretensers* staat, klinkt wat te Euhemeristisch, om het niet even als de andere allegorische verklaringen te behandelen.

Blz. 20. § 15. *Hij is almagtig*. Hierop is wel wat af te dingen. Zie IL. XVI, 433 sqq. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat het noodlot bij HOMERUS, naar ons inzien, geen afzonderlijk wezen is, maar het raadsbesluit der gezamenlijke goden, waaraan iedere god, zelfs JUPITER, onderworpen is, en voor welks volvoering alle goden moeten zorgen. Zie b. v. IL. XX, 300 sqq., XXII, 177 sqq.

Blz. 21. § 16. *die de heeren der aarde schier tot goden verhief*. Dit zal wel moeten zijn: die [de bekroonden] schier tot de goden, de heeren der aarde, verhief. Zie HOR. *Od.* I. 1. vs. 6.

Blz. 23 (3). *meent* PLATO. De woordafleidingen van PLATO in den *Cratylus* zijn grootendeels te gek om alleen te loopen. Wij houden dat boek voor eene bespotting van de etymologen zijner dagen.

Blz. 29. *Voordat de Romeinen magtig ter zee werden*. NEPTUNUS EQUESTER was echter voor de *Romeinsche* ridders belangrijk genoeg. Men vergete hier de spelen ter

eere van CONSUS niet, waarbij de *Sabijnsche* maagden geroofd werden.

Blz. 34. § 35. *wel bekende, doch verafgelegene.* Minder de verwijdering dan wel de afzigtelijkheid, het vulkanische karakter dier oorden schijnt ze tot ingangen van de hel gestempeld te hebben. Zie § 37.

Blz. 50 (1). *Gesteld dat het ding echt is.* LIVIUS XL, 29, pleit zeer voor de onechtheid.

Blz. 52. *Ziedaar! op welke wijze enz.* Deze voorstelling van het orakel van *Delphi* komt ons minder juist voor. Het bekende »*nil nefas oracula suadent*" neemt er reeds eenigzins voor in. Zie ook HEROD. VI. 86. Het is niet onmogelijk, dat oudtijds de priesters-zelven aan de goddelijkheid des orakels geloofden, en in dien waan gebragt werden, doordien de damp van het hol de Pythia eenen magnetischen toestand veroorzaakte. Zie HEROD. I, 47. Zonder iets dergelijks aan te nemen, is het onverklaarbaar, dat het orakel zich zoo lang staande hield.

Blz. 52. § 53. *zijne meest gewone bijnamen.* Hier is de VÉRSCHIETENDE vergeten.

Blz. 56. § 56. *Ephesus.* Was die DIANA van *Ephesus* niet eene geheel andere godin dan de *Grieksche* ARTEMIS? Zie § 57 op het einde. LIMBURG BROUWER, *Hist. de la Civ.* II. v. p. 303.

Blz. 58. § 59. *volgens eene andere overlevering.* AESCHYLUS (*Eumen.* 620, 621 en 692, ed. BOTHE) schijnt het geheele verhaal van METIS niet geweten of niet aangenomen te hebben.

Blz. 66. *zij beminde.* Onder de minnaars van VENUS moet vooral ANCHISES niet vergeten worden.

Bl. 75. § 77. *de geletterden.* Dit ging natuurlijk zoo ver als het voeten had. De wijsgeeren althans zullen zich wel niet aan dien dag gebonden hebben.

Blz. 80. *ja zelfs bij de Galliërs en oude Germanen.* Het is bekend, dat de *Grieken* en *Romeinen* overal hunne goden meenden weder te vinden, en bij het beoordeelen van andere godsdiensten van het denkbeeld uitgingen, dat er maar ééne godsdienst bestaat, doch onder verschillende vormen. Zij gaven ook al ligt de namen

hunner goden aan goden van andere volken, die met de hunne slechts eenige punten van overeenkomst hadden. Zoo meenden zij dan ook bij de *Galliërs* en de *Germanen* eenen god te vinden, die met hunnen MERCURIUS overeenkwam. Met dat al betwijfel ik zeer, of die overeenkomst bijzonder sterk geweest is, daar MERCURIUS van top tot teen een *Griek* was. Zie LIMBURG BROUWER, *Hist. de la Civ.* II. v. p. 308.

Blz. 81 (2). De hier vermelde afleiding is ongetwijfeld een product van de allegorische interpretatie. Het begrip der *geheele natuur* is veel te wijsgeerig voor *Arcadische* herders.

Bl. 82. *Vandaar werd* PAN *de veroorzaker van ongegronde vrees genoemd.* Ik zoek de reden daarvan meer in zijne hoedanigheid van *Arcadischen* boschgod. In een bergachtig, boschrijk land is ook zonder krijgstrompetten, vooral des nachts, voor bijgeloovige menschen gelegenheid genoeg om zich angstig te maken.

Blz. 88. § 89. Onder de daden van BACCHUS moest zijn bevechten van RHOETUS, dien hij opät, vooral niet vergeten wezen. Zie HOR. *Od.* II. XIX. 21 sqq.

Blz. 94 (1). Dat LUCRETIUS slechts acht daden van HERCULES opnoemt is geen bewijs, dat hij er niet meer wist; want hij had voor zijne vergelijking alleen die daden noodig, waarbij HERCULES gevaarlijke monsters had neêrgeveld.

Blz. 102. § 97. Het zij hier, het zij in § 145 had ook TALTHYBIUS moeten vermeld worden. Zie HEROD. VII. 134.

Blz. 110. § 106. *Ofschoon* HESIODUS. Dat AURORA eene dochter van den nacht en tevens de voorloopster van den dag genoemd wordt, is volstrekt niet tegenstrijdig, maar geheel uit de natuur genomen.

Blz. 111. § 109. Dat IRIS de regenboog en tevens de bodesse der goden is, laat zich zeer ligt vereenigen, daar de regenboog den hemel met de aarde schijnt te verbinden.

Blz. 119. § 118. *Eene allegorische voorstelling.* Men moet voorzigtig zijn met de toepassing van dit woord. Allegorie veronderstelt bewustheid, dat de voorstelling

niet letterlijk moet opgevat worden. Hieruit kan moeijelijk eene godsdienstige vereering ontstaan, die juist het tegendeel veronderstelt. Dergelijke persoonsverbeeldingen, gelijk ook die van deugden en ondeugden, hartstogten enz. meen ik veeleer daaruit te moeten verklaren, dat de oudheid overal de werking van goddelijke krachten vermoedde, doch het *monotheïsmus* niet kennende, iedere kracht onder eenen afzonderlijken beschermgeest stelde.

Blz. 122. *die in oorlogstijd.* Ik houd de gissing voor waarschijnlijk, dat er twee goden van den naam JANUS moeten onderscheiden worden, een JANUS QUIRINUS = MARS, en een andere, die met SATURNUS in de gouden eeuw geregeerd had. Zie VIRG. *Aen.* I. 293, 294.

Blz. 128. BELLONA kan niet onder de later bekend gewordene goden gerekend worden. Zie LIV. VIII. 9. X. 19.

Blz. 129. § 127. *De schandelijke vrucht der laaghartigste vleijerij.* Om evenwel het vergoden dier keizers te kunnen begrijpen, moet in het oog gehouden worden, dat, volgens een *Etrurisch* bijgeloof, door bepaalde plegtigheden, zielen van gestorvene menschen tot godheden (*dii animales*) konden verheven worden. Zie K. O. MULLER'S *kleine Deutsche Schriften*, blz. 175.

Blz. 175. *Zeer waarschijnlijk komt ons de meening voor.* Deze meening is eene allegorische uitlegging van latere tijden. Wij houden de *Sirenen* even als de Lorelei voor eene mythe, door de bijgeloovigheid der schippers ontstaan, die de menigte schipbreuken op bepaalde plaatsen aan bovennatuurlijke wezens toeschreven.

Blz. 155. § 145. CECROPS *een Egyptisch volkplanter.* Dat CECROPS een *Egyptenaar* was, wordt tegenwoordig door velen betwijfeld.

Blz. 159. *Taurus, den koninglijken bevelhebber der legermagt.* Dit is eene allegorische explicatie, die zich moeijelijk met de gedaante van den Minotaurus laat rijmen.

Blz. 166. *Epigonen.* Hier zijn twee helden van groot belang vergeten, namelijk DIOMEDES en STHENELUS. Zie IL. IV, 405 sqq.

Eindelijk hebben wij nog een paar drukfouten opgemerkt.

Blz. 26, § 21,	staat:	Derarum,	lees: Dearum.
» 37 (2)	»	een oudig,	» eenvoudig.
» 157	»	jongste,	» jonge.

Al deze aanmerkingen hebben betrekking op bijzonderheden. Over het geheel beschouwen wij, gelijk gezegd is, dit boekje als een der beste *compendia* van mythologie, die in onze taal gevonden worden.

D. BURGER, JR.

BOEKBESCHOUWING.

Christelijke Avondoverdenkingen, aan huiselijke stichting gewijd. *Door* A. RADIJS, *Predikant te Doesborgh. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1849. *In kl.* 8*vo.* 352 *bl.; in carton, best papier f* 2-50; *gewoon papier ingenaaid f* 1-80.

De bezitters der *Christelijke Morgenoverdenkingen*, van denzelfden Schrijver, zullen ook met deze *Avondoverdenkingen* wel reeds zijn bekend geworden. De bloote opgave van den inhoud en mededeeling van eene proeve, die wij hier laten volgen, zullen gewis voldoende zijn, om 't werk ook bij anderen de bekendheid te doen erlangen, die het verdient. De Eerwaarde Schrijver handhaaft er op nieuw den roem in, dien hij reeds voorlang, door 't uitgeven van echt godsdienstige lectuur, te regt verwierf. Zijne opvatting van de leer des Bijbels is de zuiver Evangelische, welke op hare gestadige beoefening in huis en wereld aandringt. De navolgende dertig hoogst belangrijke onderwerpen worden in de avondoverdenkingen behandeld: *Eenzaam nadenken; — Zelfkennis; — De eeuwige Ontfermer;* — JEZUS CHRISTUS; — JEZUS *de hoogste leeraar; — Innige zamenhang tusschen* JEZUS *leer en persoon; — Dien ik ook eenen Afgod? — Ergernissen; — Naauw verband tusschen de vergeving der zonden en de liefde tot God; — Het gevaarlijke van met zondige gedachten te spelen; — De mensch wikt, God schikt; — Waarom blijven onze goede voornemens vaak zonder gevolg? — De ware vrijheid alleen door* CHRISTUS; — *Christelijk geduld;* — JEZUS *verheerlijking op den berg; — Het geloof maakt zalig; — Het onmogelijke en mogelijke om zalig te worden;* — ELIA, *een voorbeeld van regt vertrouwen op God; — Ik ben een vreemdeling op aarde; — Teleurstellingen; — Honger en dorst naar de geregtigheid;* — PAULUS *zielstemming bij den aanblik zijns doods;* —

Het zwak geloof aan God; — Wat betaamt den Christen in dezen, ook in het godsdienstige, veel bewogen tijd; — Het Christendom eene godsdienst voor elken leeftijd; — Het vreeselijke der zonde; — De hooge waarde en het zekere der zondenvergeving; — De zondelooze JEZUS, *onze verlosser van de zonde; — Werk ik Gods geest ook tegen? — Wien is het Evangelie van* CHRISTUS *regt verstaanbaar? — Wat kunnen de kinderen des lichts van de kinderen der wereld leeren?* — Boven elke overdenking staat, bij wijze van motto, eene korte aanhaling uit het Oude of Nieuwe Testament, waarvan de Schrijver telkens een goed gebruik maakt. Als proeve van levendigen, gemoedelijken, dikwerf sierlijken schrijftrant deelen wij een paar bladzijden mede uit de 24ste overdenking: *Het Christendom eene godsdienst voor elken leeftijd.* Tot motto is boven deze overdenking geplaatst: 1 JOH. II: 13: »*Ik schrijf u, vaders! want gij hebt Hem gekend, die van den beginne is. Ik schrijf u, jongelingen! want gij hebt den booze overwonnen. Ik schrijf u, kinderen! want gij hebt den Vader gekend.*" — »*Ik schrijf u, jongelingen! »want gij hebt den booze overwonnen!* Andere behoef»ten, dan de man en de grijsaard, heeft de jeugdige »mensch, die uit de jaren der kindschheid tot die des »vrijeren levens is overgegaan. Wel is hij niet altijd »vrij van bezwaren; ook in den jeugdigen leeftijd vlieten »tranen, even gelijk over de helderste dagen der lente »vaak sombere nevelen zweven, en de bloemen der sneeuw »zich vereenigen met de bloesems van het geboomte. »Maar die tranen vloeijen niet lang, en meestal kentee»kent zich die leeftijd door vreugde en genot. Dan »heeft nog alles een lagchend aanzien, en werpt de zon »hare vriendelijke stralen op het effene pad. Duizende »stemmen roepen tot een vrolijk levensgenot, en het »hart is geneigd, om naar die stemmen te hooren en »zich voor de vreugde geheel te openen. Men is nog »te weinig voortgegaan, om al het bittere, aan 's men»schen bestaan verbonden, regt te kennen. Maar ziet, »onder de bloemen, op het effene pad gestrooid, loert de »slang der verleiding, die vaak onverwachts den jeugdi-

»gen mensch omslingert, zijn hart vergiftigt, zijnen vrede »en zijne vreugde verwoest. Wat van den man en grijs»aard geldt, geldt vooral van hem, dat woord vol diepe »wijsheid: »een iegelijk wordt verzocht, als hij van zijne »»eigene begeerlijkheid afgetrokken en verlokt wordt." »Zijn leeftijd, hoe schoon ook in vele opzigten, is ge»vaarvol, ja, denkt men aan dat alles, waaraan hij is »blootgesteld, dan grenst het bijna aan het wonderbare, »dat er nog zoo veel waars, goeds en edels uit zijn bin»nenste ontkiemt.

»In den kamp, die hem wacht, heeft de jeugdige mensch »kracht noodig, ten einde staande te blijven in den boo»zen tijd. Opwekking van moed en versterking van ver»trouwen zijn behoeften voor den grijsaard en den man; »maar minder voor hem. Zijne borst, waarin het hart »zoo vurig klopt, bezit beiden nog, ja, bij hem is eer »eene overmaat dan gebrek van dezelven te vreezen. »Hij moet tot matiging en omzigtigheid, tot waakzaam»heid en zelfbeheersching worden aangespoord. En waar »zal hij die aansporing vinden? De godsdienst des Chris»tendoms kan hem zoo geheel geven, wat hij noodig »heeft, en daarop wijst dan ook JOHANNES: *ik schrijf u,* »*jongelingen! want gij hebt den boozen overwonnen.* Of »kon hij door den boozen, die in den bijbel steeds wordt »voorgesteld als de oorsprong van het zedelijke kwaad, »wel iets anders verstaan dan dat alles, wat dit kwade »voortbrengen en het jeugdige hart verstrikken kan? De »jongelingen, tot wie hij zijn woord rigt, kenden bij »ervaring de verzoekingen des levens, maar ook de kracht, »welke het Evangelie instort, om ze te overwinnen.

»Zoo was het toen, en zoo is het nog. Is de jeugdige »mensch zich zelven bewust, dan weet hij het ook, dat »zijne zinnelijkheid rusteloos werkzaam is, om het zwakke »hart door het bekoorlijke des levens weg te slepen en »tot de zonde te verleiden. Ja, wie is er, die niet reeds »het slagtoffer dier verleiding geworden is? Zou hij den »Vader van alle barmhartigheid niet danken, en zouden »zijne ouders en vrienden het niet evenzeer doen, dat »er in de godsdienst des Christendoms eene kracht ligt

»en blijft liggen, die hem in staat stelt, den boozen te »overwinnen en hart en wandel rein te bewaren? Zij »toch wijst hem den weg aan, dien hij naar Gods wil »te bewandelen heeft, maakt hem met de pligten bekend, »wier volbrenging voor zijne rekening ligt. Zij predikt »waarheden, die bij een innig en hartelijk geloof, niet »anders kunnen, dan krachtig opwekken tot den strijd »tegen het kwade en tot den lust voor het goede. Zij »stort vooral liefde in en verligt door dit gevoel allen, »en dus ook den jeugdigen mensch de moeijelijkheden »aan getrouwheid verbonden. Zij vordert niets dan het»geen regt, billijk en goed is, en hecht aan deszelfs vol»brenging niet alleen de goedkeuring des gewetens en »aardschen zegen, maar vooral de rijke vadergunst Gods »en de blijde hoop des hemels. Zij wijst op JEZUS, die »als kind, als jongeling en man in alles volmaakt was, »en dus voor allen, ook voor hen, die de zoo schoone »bane des jeugdigen levens bewandelen, het beste voor»beeld is. Zij wijst op het gebed, als het veiligste mid»del om den storm der driften te beteugelen, den geest »met heiligen ernst te vervullen, het geloof aan God, »aan zijne alwetendheid en nabijheid te versterken, en »zich van zijne almagtige hoede te verzekeren. De gods»dienst door MOZES en de Profeten verkondigd, kon eenen »JOZEF, eenen DAVID, eenen OBADJA, eenen DANIËL en zoo »vele andere jeugdige *Israëliten* doen staande blijven te »midden van de zwaarste beproevingen. En zou dan »de veel volmaaktere godsdienst des Evangelies, die in »haren hoog verheven Stichter, in zijn vlekkeloos voor»beeld, in zijne alöpöfferende liefde en de liefde des Va»ders, zulk eene krachtige aanbeveling heeft, zulks niet »veel meer kunnen?"

Taal en stijl zijn zuiver, de correctie is net; een aantal leesteekens echter hadden wel gemist kunnen worden.

Wij wenschen het werk in alle huisgezinnen, opdat velen hunne avonden door zulke echt godsdienstige overdenkingen mogen heiligen.

†—.

Uw koningrijk kome! Een vraagboekje over de geschiedenis van het Godsrijk, volgens den Bijbel. Door U. W. THODEN VAN VELZEN. *Tweede vermeerderde uitgave. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1849. *In kl.* 8*vo.* 101 *bl. f* :-40.

Met welk regt deze *tweede* uitgave eene veel vermeerderde en omgewerkte heeten mag, kan Rec. niet beoordeelen, daar hij zich niet herinneren kan, de *eerste* uitgave van dit vraagboekje ooit gezien te hebben. Dit neemt echter niet weg, dat hij het, zoo als het thans in het licht verschenen is, ruimschoots kan aanbevelen. Het munt in menig opzigt uit. Het plan, waarnaar het vervaardigd is, herinnert de boekjes van vader EGELING, die zoo grooten opgang hebben gemaakt. Na eene *inleiding* over Gods openbaring aan de eerste menschen, omvat het, in *twee Afdeelingen*, die over het Oude en Nieuwe Verbond handelen, de gansche geschiedenis van het Godsrijk op aarde, volgens den Bijbel. In de *eerste* Afdeeling komen de grondslagen en de oprigting van het Godsrijk onder één volk, de ontwikkeling van het Godsrijk in *Israël*, en het verval van het oude met de voorbereiding van het nieuwe Godsrijk, ter sprake, waarbij zelfs de voorbereiding der heidenen niet vergeten is. De *tweede* en uitvoeriger Afdeeling wijst dan in de geschiedenis van den Heer den grondslag aan van het Godsrijk voor alle volken, draagt de Kerkelijke geschiedenis voor als het verhaal van de stichting en uitbreiding van het Godsrijk op aarde, en omvat tevens, in eene beknopte voorstelling van CHRISTUS, den weg, de waarheid en het leven der gemeente, de Christelijke geloofs- en zedeleer. Er straalt allerwege in dit boeksken eene regt heldere en Evangelische denkwijze door, en er ligt deugdelijke studie bij ten grondslag. Aan rijkdom van inhoud en bestemdheid van uitdrukking ontbreekt het niet. Eer wordt den leerlingen hier te veel, dan te weinig aangeboden. Het standpunt eindelijk, waarop de Schrijver staat, is

dat des geloofs, en de kleur, die zijn geschrift draagt, is die der gematigde *Groninger* school.

Wil men, na deze lofspraak, eene en andere aanmerking, waartoe de stof in overvloed voorhanden is? Wij zouden hier gaarne iets hebben aangetroffen over den Bijbel, welks leiddraad zoo veel mogelijk gevolgd wordt, en de Bijbelboeken, en wenschten wel, dat aan de voordragt der Christelijke geloofs- en zedeleer, in navolging van EGELING, eene *derde* Afdeeling ware ingeruimd, waardoor het boeksken in bruikbaarheid zou gewonnen hebben. Ook komt het ons voor, dat van de 25 lessen geene 15 hadden moeten bestemd zijn voor hetgeen aan het Nieuwe Verbond voorafgaat, terwijl al het overige, dat hoofdzaak is, in 10 lessen is zaamgedrongen. Daarvan is dan ook het gevolg, dat laatstgenoemde lessen ongelijk grooter van omvang en rijker van inhoud zijn dan de vroegere. Dit geldt vooral van de 17de en 21ste les en van de drie laatste lessen, die onmogelijk binnen hetzelfde tijdsbestek, als de eerste, kunnen afgehandeld worden. Voorts betreuren wij het, dat sommige antwoorden te uitgebreid en te ingewikkeld zijn, om *memoriter* te worden opgezegd, en dat verreweg de meeste geen volledigen zin bevatten: een hinderlijk gebrek, aan vele soortgelijke boekjes eigen. Soms stuitten wij op min voegzame uitdrukkingen, als: *type*, *toefplaats* enz. En wat sommige bijzonderheden, die hier voorkomen, betreft; wij begrijpen b. v. de zonderlinge onbeantwoorde vraag niet: *Waarom noemt* JEZUS *de vorming tot zijne discipelen eene indompeling in het wezen des Vaders, des Zoons en des H. Geestes?* waarbij naar MATTH. XXVIII: 19, vergel. *Rom.* VI: 3, verwezen wordt, en kennen evenmin de exegetische resultaten, die regt geven, om van de wet der tien geboden te zeggen, dat *de eerste tafel de vijf geboden jegens God bevat, de tweede tafel de vijf geboden jegens onze naasten, en dat elk der geboden der tweede tafel beantwoordt aan het daar tegenover geplaatst gebod der eerste*, waarbij eene alzoo ingerigte opgave der tien geboden gevoegd is. Hoe dit echter ook zij, wij nemen

van den lof, aan dit vraagboekje gegeven, in weerwil dezer aanmerkingen, niets terug, bevelen het met vrijmoedigheid aan de aandacht onzer medebroeders, wenschen hun, en den Heer U. W. THODEN VAN VELZEN, den hulpprediker op de *Bergumerheide* in het bijzonder, vele leerlingen toe, vatbaar genoeg, om er met vrucht gebruik van te maken, en bidden over dat gebruik in de Vaderlandsche gemeenten Gods besten zegen af.

Bijbelsche geschiedverhalen voor scholen en huisgezinnen, in tweemaal twee-en-vijftig lessen. Uit het Hoogduitsch, naar de 63ste uitgave. Tweede vermeerderde druk. Te Nijmegen, bij D. J. Haspels. 1849. *In kl. 8vo.* 170 *bl. f* :-45.

Zoo éénig leerboekje over de bijbelsche geschiedenis op den naam van Bijbelsch aanspraak heeft, wij aarzelen niet dit eervol *epitheton* aan het werkje te verbinden, welks titel hier boven staat. Het is eene bijbelsche geschiedenis, niet geprangd in de bijzondere opvatting des Auteurs, maar los en vrij uit den Bijbel gegeven. De Bijbel alleen spreekt tot het kinderlijk verstand en hart. Wij benijden den Schrijver de gelukkige gave, om de geschiedenis zoo juist en bevattelijk en tevens zoo volledig weder te geven, en prijzen den Vertaler, die dezen kleinen kinderbijbel in onze taal zoo wèl heeft overgebragt. Het werkje zal onder de goede leerboekjes van dien aard zich eervol handhaven. In *Duitschland* heeft het 63 uitgaven beleefd, in meer dan 100,000 exemplaren verspreid, en het is reeds in elf talen, zelfs in het *Hindostansch* en *Chineesch* overgezet.

Dit dubbel leesboekje is bestemd voor kinderen tot twaalfjarigen leeftijd; doch ook velen, die de twaalf jaren reeds te boven zijn, zullen het met vrucht gebruiken. Het bevat tweemaal 52 lessen over het Oude en Nieuwe Testament. De Vertaler heeft aan het slot van elke les een bijbelspreuk, of een vers uit de berijmde Psalmen, of uit de Evangelische gezangen gevoegd. Zijne

keus is goed en met smaak gedaan, en zal ieders bijval wegdragen.

Dat er reeds een tweede druk van is verschenen, getuigt het best, dat Schrijver en Vertaler niet te vergeefs hebben gearbeid.

Vreest niet, ik ben het! of de stem van JEZUS *in den storm: Door* NEWMAN HALL, B.A. *Uit het Engelsch. Naar de* 32*ste uitgave. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1850. *In kl.* 8*vo.* 74 *bl. f* :-30; *de* 25 *exemplaren f* 6-50.

Zijn we wèl onderrigt, dan is dit boekje de eersteling van een jeugdigen uitgever, die 't voornemen heeft, meer stukjes in dit *genre* te ondernemen, ten einde er den godsdienstigen zin onder het volk door te helpen bevorderen. Wij prijzen 't zeer, dat een jong beginner geene fortuin zoekt in het verspreiden van lektuur, die effekt maakt door het kwaad, dat zij sticht, maar zijne pers bestemt voor de godsdienstige en zedelijke opvoeding des volks, en heeten zijn eersteling welkom, die wèl is uitgevoerd en matig van prijs. Het werkje zal met stichting en nut gelezen worden. Eenvoudig en hartelijk is de toon, en Evangelisch de geest, die het geheel doorademt. Het is een boekje, dat in droefenis, onzekerheid of ramp wezenlijk bemoedigt en vertroost. Tot eene proeve van den geest en den stijl diene het volgende: »op de bemoedigende stem van JEZUS, *ik ben het, vreest niet!* bekwamen de discipelen spoedig van hunnen schrik. Het is geen spooksel, geen wrekende engel, geene der magten van de duisternis; *ik ben het* — uw Meester, uw beschermer, uw vriend: *vreest niet!* Welk eene vertroosting moet dat niet hebben verwekt onder het bedroefde scheepsvolk! Niets is er dat de smart van bedroefde geloovigen zoo zeer verzacht als de stem van den Heer, zeggende: *Ik ben het.* In elke wederwaardigheid, in elke smart is hij tegenwoordig. Nooit zijn wij alleen. Onze beste vriend is altijd in onze na-

bijheid. En niet alleen is Hij met ons in de stormen, maar Hij zendt ze ons en bestuurt ze. Wij zijn maar al te zeer geneigd om moeiten alleen aan bijkomende oorzaken toe te schrijven, en Hem uit het oog te verliezen, zonder wiens toedoen geen muschje op de aarde valt. De menschen zeggen: *Het was toeval*, of, *men moet dat toeschrijven aan de werking van algemeene natuurwetten*, of, *een vijand heeft dit gedaan.* JEZUS zegt: *Ik ben het.* Van hoe veel invloed de menschelijke spitsvondigheid en de natuurwetten ook mogen zijn, er is een oppermagtige Bestuurder, zonder wiens toelating en leiding geen voorval geschiedt. Zonder des menschen vrije werking te belemmeren, of ook de(n) gewone(n) loop der natuur te hinderen, blijft de eigen uitspraak van den Zaligmaker in den volstrekten zin waarachtig: *Mijn vader werkt tot nu toe, en ik werk ook.* Bij elke gebeurtenis, zij moge naar des menschen schatting van belang of gering zijn, spreekt Hij en zegt: *Ik ben het.* In armoede: *Ik ben het.* In ziekte: *Ik ben het.* In benaauwdheid: *Ik ben het.* In verliezen: *Ik ben het.* Van welken aard de storm ook zij, van welken kant de orkaan ook opsteke, JEZUS zegt steeds: *Ik ben het.* Niet alleen, wanneer de wateren op hunne spiegelgladde oppervlakte elke schaduw terugkaatsen, terwijl eene onbewolkte zon licht en vrolijkheid om haar heen verspreidt, — maar ook, dan, wanneer de wolken zamenpakken, de nacht stikdonker is, de storm loeit, de donder ratelt, de zeeën koken, en schrikbarende golven zich verheffen, alsof zij den vertwijfelenden discipel zouden verzwelgen.

Als voor der stormen stem de wolken vlugten,
En land en zee in barensweeën zuchten.

Zelfs dan te midden der duisternis kan het oog des geloofs den Heer ontwaren, terwijl Hij daar met majesteit op de wateren wandelt, en te midden van de schuddingen der elementen zijne nog zachte stem vol waar-

digheid en liefde gehoord wordt, zeggende: *Ik ben het, vreest niet!*"

Mijn Christendom, of beknopte aanwijzing mijner opvatting der Godsdienstleer naar de eigene woorden van JEZUS CHRISTUS, *door een' geloovige. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1850. *In gr. 8vo.* 80 *bl.* *f* :- 75.

Elke godsdienstwaarheid, die in de ontwikkeling der geschiedenis aan het menschdom wordt bekend gemaakt, openbaart zich in eenen bepaalden vorm. In den eersten tijd wordt die vorm te gelijk met zijnen inhoud onbepaald aangenomen. Later wordt de kritiek toegepast en er komen verschillende oordeelvellingen op. Sommigen blijven vorm en inhoud geheel op de wijs hunner voorgangers aannemen. Anderen keuren den vorm af en worden door hunne afkeuring van den vorm er ligt toe gebragt, om ook den inhoud te verwerpen. Zij komen daardoor in strijd met de eerste partij, en worden door deze van noodeloos afbreken beschuldigd, terwijl zij haar van noodeloos vasthouden aan verouderde vormen aanklagen. Naar aanleiding van dezen strijd ontstaat er allengskens eene derde rigting, die beide partijen zoekt te vereenigen door het laten vallen van de betwiste vormen en het verdedigen van den inhoud. Deze derde rigting is, wat het beginsel betreft, de partij van den waren vooruitgang en tevens van het ware behoud. Het is evenwel zeer mogelijk, dat zij mistast in de keus van hetgeen moet vallen en van hetgeen moet bewaard blijven. Daarom verdient al wat van haar uitgaat eene naauwgezette overweging.

Wanneer wij dit op het vóór ons liggende geschrift toepassen, dan blijkt het, dat hetzelve door eenen voorstander van de derde partij is geschreven, en wel door iemand van een bezadigd karakter, die liever wil op-

bouwen dan afbreken, vol ijver voor de goede zaak, en behoorlijk te huis in de heilige schriften. Daarom verdient zijn werk bedaarde overweging, *sine ira et studio;* te meer, daar hij-zelf zich van alle polemiek en hatelijkheid onthoudt, niemand beleedigt, en dus ook regt heeft, om zonder hatelijkheid of beleediging beoordeeld te worden.

Wij hebben slechts het standpunt van het boekje willen aanwijzen, zonder ons aan eene beoordeeling te wagen. Deze willen wij liever aan de theologen *ex professo* overlaten. Hier moge nog alleen eene korte inhoudsopgave volgen.

In het *voorwoord* geeft de Schrijver te kennen, dat ieder vrijheid heeft en verpligt is zijne godsdienstige belijdenis op eigene overtuiging te grondvesten. Daarom verlangt hij, dat ieders meening, en dus ook de zijne, liefderijk geduld worde. Hij wil die aan niemand opdringen, maar slechts in overweging geven.

Hij beschouwt de leer van JEZUS als voor alle tijden en alle menschen, en is van oordeel, dat zij, zedelijk opgevat, noch met de wijsbegeerte, noch met de wetenschap in strijd is.

Nu volgen eenige voorloopige opmerkingen. De Schrijver verstaat door Christendom »de voorstelling van JEZUS CHRISTUS omtrent God en de betrekking, waarin de mensch tot de Godheid staat." Om die leer zuiver te bekomen maakt hij onderscheid tusschen de leer van JEZUS en de bijvoegselen der eerste Christenen. De laatste wil hij laten rusten, en alleen de leer van JEZUS-zelven naar haren innerlijken zamenhang bespreken.

Nu volgen nog zes Hoofdstukken, waarin gehandeld wordt: Over de gesteldheid des *Joodschen* volks, ten tijde der optreding van JEZUS CHRISTUS: Over het zelfbewustzijn van JEZUS CHRISTUS: Over de leerwijze van JEZUS CHRISTUS: Over het Christelijk Godsbegrip: Over benamingen in het Evangelie, b. v.: Hemel, Hemelrijk, Koningrijk der Hemelen, Zoon van God, Heilige Geest, geloof, bekeering, enz. Ten laatste wordt het Christelijk

leerbegrip, gelijk de Schrijver het opvat, vrij uitvoerig besproken.

Om van het boek eenig nader denkbeeld te geven, willen wij het laatste onderdeel, ten opschrift dragende: *Wezen des Christendoms*, afschrijven.

»Hebben wij alzoo den grond der godsdienstleer van JEZUS CHRISTUS leeren kennen als te zijn gelegen in het bewustzijn van Gods aanwezen in ons — *het geloof* — het uitzigt — *de hoop* — gevende op de bereiking van het doel — *de liefde*, — dan wordt het wezen des Christendoms behoorlijk uitgedrukt door de woorden van PAULUS: »*geloof*," »*hoop*" en »*liefde*," deze drie: doch de meeste van deze is de liefde. De liefde toch omvat het *weten*, het *willen* en het *doen*, elk in zijnen hoogsten graad van volmaaktheid, welker persoonlijk ideaal wij trachten aan te duiden door de benaming:

GOD.

XX Stellingen tot aanwijzing der overeenstemming van de Christelijke Godsdienstleer met wijsbegeerte en wetenschap; door een' geloovige. Te Amsterdam, bij Gebroeders Diederichs. 1850. *In gr. 8vo.* 15 *bl. f* :-10.

De Schrijver, overtuigd zijnde, dat godsdienst en wijsbegeerte, redelijk opgevat, volstrekt niet met elkander strijden, zocht zijne begrippen daaromtrent kortelijk zamen te vatten, ten einde ze voor toetsing en des noods voor geregelde tegenspraak meer vatbaar te maken. Bij iedere stelling heeft hij kortheidshalve, en om verkeerde opvattingen te voorkomen, op vroeger door hem uitgegeven werken, waarin dezelfde punten uitvoerig behandeld zijn, verwezen.

Wij bevelen deze stellingen aan de overweging aller deskundigen, niet twijfelend, of ook zij, die er niet mede instemmen, zullen zich de overweging der daarin ter sprake gebragte punten geenszins beklagen.

Verslag der werkzaamheden van de Vereeniging tot bevordering der inlandsche Ichthyologie. Iste Deel. Te Arnhem, bij I. A. Nijhoff. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII, LXVI en* 126 *bl. f* 1-80.

Verslag der werkzaamheden enz. IIde Deel. Bij denzelfden. 1849. *In gr.* 8*vo. XVI en* 204 *bl. f* 2-02.

Sedert 1846 bestaat er in ons Vaderland eene Vereeniging tot bevordering van de kennis der inlandsche visschen en ter verbetering van de *Nederlandsche* visscherijen. Twee dergelijke vereenigingen voor de kennis der Natuurlijke geschiedenis van ons Land kwamen een jaar vroeger tot stand en gaven tot hare oprigting waarschijnlijk ten deele aanleiding; wij bedoelen die voor de *Nederlandsche Flora* en de *Nederlandsche entomologische vereeniging*. De beide laatstgenoemden mogen ondertusschen een grooter aantal leden tellen, en hebben daardoor jaarlijks eene meer talrijke algemeene vergadering, waarin de beoefenaars der wetenschap elkander ontmoeten tot onderlinge mededeeling van ervaringen en opmerkingen over het vak van gemeenschappelijke studie. De redenen van dit verschil zijn misschien niet moeijelijk aan te wijzen. Wanneer de jaarlijksche bijeenkomsten aan eene bepaalde plaats gebonden zijn, mag men verwachten, dat slechts weinigen, wier woonplaats niet in de onmiddellijke nabijheid dier plaats gevestigd is, tot de vereeniging zullen toetreden, en zulks moet in 't bijzonder dan het geval zijn, wanneer die plaats geene groote stad, noch midden in het land gelegen is. Welke moeite de Heer W. P. VAN DEN ENDE zich ook geven moge om te bewijzen, dat het dorp *Warnsveld*, bij *Zutphen*, voor de vestiging van de *Ichthyologische vereeniging* niet ongunstig gelegen is (Iste Deel, bl. XXIX en XXX), wij betwijfelen, of hij even zoo over *Warnsfeld* zoude oordeelen, wanneer hij te *Noordwijk*, *Katwijk*, *Vlaardingen*, of in eenige plaats van *Zeeland*, *Vriesland* of *Groningen* woonde. Behalve deze reden, is de zeer hoog gestelde jaarlijksche contributie misschien eene tweede oorzaak van mindere deelneming. Wil

derhalve de Ichthyologische vereeniging meerdere uitbreiding verkrijgen, zij zal, onzes oordeels, hare algemeene vergaderingen jaarlijks moeten verplaatsen, en, door eene aanmerkelijke verlaging van de jaarlijksche contributie, aan meerderen de mogelijkheid moeten verschaffen, om tot haar als leden toe te treden; zonder dat zal zij eene locale en in aantal van leden zeer beperkte vereeniging blijven, gelijk zij, na vier jaren bestaan te hebben, gebleven is.

Wij hebben den naam van den Heer VAN DEN ENDE genoemd, omdat werkelijk deze, gelijk de twee verslagen, die voor ons liggen, duidelijk aantoonen, de hoofd-ontwerper en bijkans de eenige werkzame deelnemer der geheele vereeniging is. Noch in de entomologische, noch in de botanische vereeniging bestaat dit verschijnsel. Getuigt zulks aan den eenen kant van den werkzamen ijver van den gemelden beoefenaar der natuurlijke geschiedenis, het is (met bescheidenheid moeten wij zulks opmerken) tevens een blijk, dat de vereeniging eenen verkeerden weg heeft ingeslagen. Eene vereeniging, maatschappij of genootschap, of hoe men het ook noemen wille, moet dit eigenaardige hebben, dat er een zelfstandig levensbeginsel, eene onafhankelijkheid van het personele of individuële in gevonden worde. Mist eene maatschappij die zelfstandigheid, dan kan zij ook haren oprigter nimmer overleven.

Doch wij hebben ons met de lotgevallen der Ichthyologische vereeniging en met hare toekomst eigenlijk niet bezig te houden, en bepalen ons tot de aankondiging der verslagen, die zij ons in deze twee boekdeelen aanbood.

Het eerste deel behelst, behalve het voorberigt, vooreerst een extract uit de Notulen, loopende tot de algemeene vergad. van 7 Julij 1847, en 66 bladzijden beslaande. Hierin worden de aard en de verschillende strekking der vereeniging nader toegelicht in eene aanspraak, door den Heer W. P. VAN DEN ENDE gehouden in de vergadering van 5 Junij 1846 (bl. VIII—XXXIV), en door denzelfden een berigt gegeven van het leven en de werkzaamheden van zijnen verdienstelijken vader A. VAN DEN ENDE (in

1768 te *Delft* geboren, overl. 28 Junij 1846), gelezen in de vergadering van 7 Julij 1847 (bl. LII—LXII). Voorts behelst gemeld Extract een naauwkeurig verslag der boekerij van de vereeniging, die door aankoop en geschenken toen reeds tot 618 boekdeelen was aangegroeid. De daarop volgende mededeelingen hebben meest alle op onderscheidene wijzen van vischvangst en inrigting van vischtuig betrekking, en zijn door gemelden Heer W. P. VAN DEN ENDE opgesteld, met uitzondering eener, door Dr. G. DE CLERCQ, JR. te *Zutphen* ingezondene mededeeling, over *de betrekkelijke hoeveelheid stikstof, welke in verschillende dierlijke voedsels gevonden wordt* (bl. 41—51).

Het tweede deel vangt wederom met een Extract uit de Notulen aan, loopende van 6 October 1847 tot 6 December 1848. De Extracten (bl. I—XVI) geven bovenal verslag van den aanwas der boekerij.

De mededeelingen, die den hoofdinhoud van dit boekdeel uitmaken (bl. 1—192) zijn wederom alle van den ijverigen Secretaris der vereeniging, met uitzondering van een kort opstel *over de kunstmatige bevruchting bij de visschen* (bl. 164—172), van den Heer Mr. J. A. VAN DIJK VAN 'T VELDE, hetwelk zich vooral bepaalt bij een uittreksel van de opmerkingen van QUATREFAGES over dit onderwerp. De woorden door dezen *Franschen* Natuuronderzoeker gebezigd: »*La fécondation est tout accidentelle et par suite un nombre immense d'oeufs perissent sans avoir été fécondés,*" geven aanleiding tot eenige bedenkingen van den Heer VAN DIJK, die echter de waarheid van de bewering van QUATREFAGES niet wegnemen. Dat het getal haringen b. v. niet afneemt, bewijst niet, dat de bevruchting van de kuit in de natuur van toevallige omstandigheden onafhankelijk is. Eigenlijk toeval bestaat er in de natuur wel niet, want alles hangt te zamen en wordt door wetten geregeld. Maar de natuur, of liever de wijze Schepper, heeft al die schijnbare toevalligheden, al die kansen, in zijn groot plan opgenomen. QUATREFAGES heeft niet anders willen zeggen, dan dat vele eijeren niet ter ontwikkeling komen, welke door kunstmatige bevruchting zich ontwikkeld zouden hebben

en het verslinden der kuit, somtijds door die visschen zelve, welke ze geschoten hebben, is onder anderen eene, ook in het eerste Verslag (bl. 40) gestaafde en erkende daadzaak.

De belangrijkste bijdrage voor de wetenschap in dit deel is, onzes oordeels, de Lijst der vischsoorten, te *Katwijk aan zee* door VAN DEN ENDE waargenomen (bl. 1—25, en vervolg daarop bl. 175—178). Het aantal bedraagt 52, waaronder negen niet voorkomen in de bekende *Naamlijst der Nederlandsche visschen* van BENNET en VAN OLIVIER. Deze 32 soorten zijn: *Trachinus draco*, L., *Trachinus vipera*, CUV., *Mullus surmuletus*, L., *Trigla cuculus*, L., *Trigla hirundo*, L., *Trigla gurnardus*, L., *Cottus scorpius*, L., *Cottus cataphractus*, L., *Sciaena aquila*, RISSO, *Caranx trachurus*, CUV., *Scomber scomber*, L., *Zeus faber*, L., *Atherina presbyter*, CUV., *Blennius viviparus*, L., *Gobius minutus*, PENN., *Callionymus lyra*, L., *Lophius piscatorius*, L., *Esox belone*, L., *Salmo eperlanus*, L, *Clupea sprattus*, L., *Clupea alosa*, L., *Gadus morrhua*, L., *Gadus aeglefinus*, L., *Gadus luscus*, L., *Gadus merlangus*, L., *Gadus mustela*, L., *Cyclopterus lumpus*, L., *Pleuronectes platessa*, L., *Pleuronectes flesus*, L., *Pleuronectes laevis*, PENN., *Pleuronectes limanda*, L., *Pleuronectes hippoglossus*, L., *Pleuronectes maximus*, L., *Pleuronectes rhombus*, L., *Pleuronectes solea*, L., *Pleuronectes casurus*, PENN., *Muraena anguilla*, L., *Muraena conger*, L., *Ammodytes tobianus*, L., *Syngnathus acus*, L., *Acipenser sturio*, L., *Squalus galeus*, L., *Squalus canicula*, L, *Squalus mustelus*, L., *Squalus acanthias*, L., *Squatina laevis*, DUMÉR., *Raja clavata*, L., *Raja batis*, L., *Raja miraletus*, YARR., *Raja pastinaca*, L., *Raja maculata*, MONTAGU, *Petromyzon fluviatilis*, L. Hetgeen de Schrijver, bl. 175, bij *Sciaena aquila* vermeldt, dat hij negen blinde aanhangsels aan den ondersten maagmond aantrof, komt met onze waarneming, bij het onderzoek van een groot voorwerp van die soort, in Julij 1844, overeen, zoodat wij bijkans vermoeden, dat CUVIER, die er 10 vermeldt, bij toeval eerder eene uitzondering dan den regel heeft geboekt. — Aan de op bl. 64 voorkomende *Proeve*

eener verdeeling van de klasse der visschen, kunnen wij geene bijzondere waarde hechten. De plaatsing der buikvinnen is hier, op het voetspoor van LINNAEUS, te veel op den voorgrond gezet; en dat *Perca* b. v. onmiddellijk op *Gadus* volgt, is, dunkt mij, evenzeer af te keuren, als, dat *Lophius* tusschen *Pleuronectes* en *Orthragoriscus* is ingevoegd. De verdeeling der visschen is thans veel meer wetenschappelijk en op ontleedkundige gronden gevestigd geworden, sedert de onderzoekingen van AGASSIZ en vooral van JOH. MÜLLER, waarvan de Schrijver geen gebruik heeft gemaakt.

De druk dezer beide boekdeelen onderscheidt zich evenzeer als het papier door deugdelijkheid en fraaiheid. Slechts enkele drukfeilen merkten wij op, zoo als herhaaldelijk *Sygnatus* voor *Syngnathus*, voorts *Rana piscatryx* voor *piscatrix* enz. *Vinbeentjes* voor *vinstralen* is, als min gebruikelijk, ons ook min verkieslijk voorgegekomen.

J. V. D. H.

De dweeperij. Voor dweepers en niet-dweepers, door een vriend en tevens een vijand van dweepen. Te Heusden, bij A. F. G. de Pinéda. 1850. *In gr. 8vo. 75 bl. f*:-65.

Op goed papier, met een heldere letter gedrukt, worden in dit boekske vrij heldere denkbeelden en wenken over de dweeperij en eenige voorwerpen en zaken, waarmede gedweept wordt, in den volkstoon voorgedragen. Het is echter niet geschikt om algemeen gelezen te worden zonder aanstoot te geven, en dit benadeelt den indruk, dien 't zou kunnen nalaten. Hier en daar zijn de vormen àl te weinig parlementair, zelfs in de opschriften der afdeelingen; die van § 11 en § 12: *de* ROOMSCHEN *bezitten geene godsdienst*, en: *onder alle Protestantsche* AANHANGERS *bestaan dweepers*, zijn hard, en gewis niet berekend om elk tot lezen uit te lokken. Inzonderheid is het werkje tegen de Afgescheidenen gerigt; maar men zal niet kunnen zeggen, dat de kleuren, met welke zij

er in worden afgeschilderd, gemengd zijn met 't omzigtig beraad, dat verdraagzaamheid aanbeveelt en schroomt te verbitteren. Wij achten 't jammer, om die redenen onzen geheelen bijval niet te kunnen schenken aan een werkje, dat anderzins menige bladzijde bevat met welke wij instemmen, die wel verdient gelezen en met bedachtzaamheid overwogen te worden. Sprekende over de verkeerdheid, om bij 't lezen van den Bijbel in alles een geestelijken, een geheimen (*mystieken*) zin te zoeken, zegt de onbekende Schrijver, dat de »dwaasheid en onvergefelijke domheid daarvan" gezien wordt in het bekende werkje van BUNJAN: *eens Christen reize naar de eeuwigheid.* Van dit werkje zagen wij onlangs eene nieuwe uitgave aangekondigd, en wij gelooven het boeksken over de Dweeperij alleen geschikt om gelezen te worden door hen, bij wie deze aankondiging een soort van pijnlijk gevoel heeft doen ontstaan, mits zij waken, dat de lectuur hen niet verder brenge dan den Auteur-zelven, die in de voorrede verschooning vraagt voor zijne scherpheid, en op bladz. 31 betuigt: »Wij houden en beminnen den afgescheidene als eenen broeder."

Mr. JOHANNES KINKER. *Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften door Mr.* M. C. VAN HALL. *Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1850. *In gr. 8vo.* 152 *bl.* *f* 1-80.

Met een gevoel, dat aan eerbied grenst, nemen wij dit belangrijke werk in handen. Elders legge de vriendschap kransen van vergankelijke *immortelles* op de grafsteden van dierbare afgestorvenen; de Nestor van onze beroemde dichters en prozaschrijvers, de achtbare tachtigjarige MAURITS CORNELIS VAN HALL, die, met nog maar weinige mannen van zijne jaren, de afgesloten gebeurtenissen van het laatst der vorige eeuw in ons midden vertegenwoordigt, vereert op duurzamer en treffender wijze de gedachtenis van de vrienden zijner jeugd. Aan 't welbehagen dat hij er in heeft, om, op den avond van

zijn werkzaam en roemrijk leven, verpozing te zoeken in 't nadenken over hen en hunne gevoelens en werken, hebben wij reeds menige uitmuntende levensschets te danken, maar wie had durven hopen heur aantal nog te zien vermeerderen. En welk eene onschatbare dienst bewees hij der onpartijdige geschiedenis met deze bijdragen tot de kennis van 't leven, 't karakter en de schriften van den grooten, als »taal- en letterkundige, als dichter en als beoefenaar van Maat- en Toonkunde" hooggeachten, als wijsgeer ook buiten 's lands gewaardeerden Mr. JOHANNES KINKER. Wie anders kon dien merkwaardigen zelfdenker doen kennen, zoo als hij in deze bijdragen verschijnt, dan de verlichte wijsgeer en dichter, die zijn vriend werd in de dagen der jongelingschap (1783), en de ontwikkeling, en 't gebruik dat hij maakte van den uitstekenden aanleg en 't scheppend vermogen van zijnen geest, met belangstelling bleef gadeslaan, de oogen niet sluitende voor 't geen hem zonderlings of verkeerds aankleefde, en jaren lang velen van hem verwijderde; maar ook doorgrondende zijne innigste drijfveeren en bedoelingen, en die — na met hem in 't verloop van meer dan zestig jaren twee of drie geslachten te hebben zien voorbijgaan, — nog evenzeer zijn vriend en vereerder was, toen de dood, op den 20 September 1845, zijn zelfstandigen geest bevrijdde uit de banden van het stof.

De titel van »Bijdragen" mag wel zediglijk gekozen heeten voor eene beschrijving als deze, die geheel het tachtigjarige leven, denken en werken van KINKER doorloopt, van 1781 af, toen hij op zeventienjarigen leeftijd, na het uitspreken eener rede over de jeugd van ALEXANDER DEN GROOTEN, in *Latijnsche* verzen, het Gymnasium te *Weesp* verliet, om zich naar de Hoogeschool te *Utrecht* te begeven. Wij zouden hem van dáár niet kunnen volgen zonder een groot gedeelte van het werk af te schrijven, en verwijzen derhalve naar het boek-zelf. — Waartoe ook, door eene uitvoerige schets, de frischheid van het geheel voor den lezer te bederven? Om 't werk aan te bevelen? Welke aanbeveling kan sterker zijn, dan de eenvoudige vermelding op den titel: KINKER be-

schreven door VAN HALL? — Of om proeven te geven van den grondigen geest en den deftigen, keurigen stijl des achtbaren Schrijvers? Maar wie kent ze niet reeds voorlang uit de menigte historische en andere schriften, met welke de vaderlandsche Letterkunde door hem is verrijkt? — Indien wij uit den schat van mededeelingen en opmerkingen, hier aangeboden, enkele trekken ontleenen, het geschiedt alleen om ons eigen werk te veraangenamen en op te sieren met een gedeelte der herinneringen en schoonheden van het aangekondigde boek, en voor dezulken onzer lezers, die KINKER welligt niet anders dan bij name kennen, ten einde bij hen de begeerte tot eene nadere kennismaking op te wekken.

»Gedurende zijn verblijf te *Utrecht*," zegt de Schrijver (op bladz. 9), had hij omgang met RAU, CARP, UTENHOVE, CLARISSE en inzonderheid met BELLAMY. Met deze en anderen, onder welke ik, niet zonder zelfvoldoening, behoorde, was hij lid van het Genootschap onder de zinspreuk: *Dulces ante omnia Musae*, en één van de zeven dichters (*was de Schrijver welligt de zevende?*), die, in den zomer van 1782, elk een gezang vervaardigden, hetwelk het *onweder* ten onderwerp had. Naar aller schatting, maar vooral naar de zijne, was dat van BELLAMY het beste. Het schittert in den bundel van de gezangen van BELLAMY nog op het heerlijkst. Sedert is dit dichtstuk bekend gebleven onder den naam van een *der schoonste van de zeven donderslagen* — een naam dien KINKER er aan gegeven heeft, en dien het behouden zal, zoo lang het den hedendaagschen *aristarchen*, den voorproevers van het lezend publiek, en den vierschaarspanners van den *Nederlandschen* Pindus, zoo noemde KINKER hen, niet gelukken zal aan BELLAMY den naam van Dichter — Dichter bij uitnemendheid — te doen ontzeggen."

Reeds vroeg beoefende KINKER, nevens de dichtkunde, ook de muzijk. »In beiden," zegt de Schrijver, »volgde hij zijn eigen bijzonderen weg, en wel in de eerste met een geduld, dat hem zelfs in zijne laatste levensdagen niet verliet. Daar ik mij, sedert 1783, insgelijks op de Hoogeschole te *Utrecht* bevond en hem al-

daar had leeren kennen, was ik daarvan getuige. Eens sedert een aantal dagen hem noch gezien noch ontmoet hebbende, ging ik hem bezoeken, en vond hem te bed liggende, vóór zich hebbende een' lessenaar met schrijfbehoeften, nevens hem eene viool, en eenige bladen met muzijknoten beschreven. Hij zeide mij, volmaakt wèl te zijn; maar dat hij het voornemen had opgevat, zijne kamer niet te verlaten, vóór hij zich de theorie der muzijk, zonder anderen leermeester dan zich zelven, had eigen gemaakt." — »In zijne gesprekken, houding, leefwijze en gedrag was hij alleen zich zelven tèn regel." (bladz. 12.)

»Al hetgeen door hem sedert tot aan zijnen dood gezegd en geschreven werd, bewijst — dat hij geene aangenomen meeningen en gevoelens van anderen tegen zijne overtuiging omhelsde, veel minder huldigde, wanneer zij de zijne niet waren; dat hij nooit schroomde te zeggen en te schrijven, wat hij zelf dacht en meende, en nooit vroeg, hoe een ander zulks zoude opnemen." (bladz. 21.)

Vele voortbrengselen zijner Muze, na 1798 in het licht verschenen, waren van een ernstigen en wijsgeerigen aard. »De meesten daarvan toonen aan," zegt de Heer VAN HALL, »dat men in wijsgeerige dichtstukken groote en verhevene denkbeelden kan voortbrengen op eene wijze, waaraan men zich in eene wijsgeerige verhandeling niet zou hebben durven wagen. Hij noemde daarom de Poëzij het verwezenlijkte zinnebeeld der wijsbegeerte. Sommige zijner dichtstukken hebben den toon en de strekking van die van den beroemden SCHILLER; maar aan hem viel niet, als aan dezen, het geluk te beurt, de lievelingsdichter zijner natie te worden. Daartoe was de geest van onzen landaard te praktisch, terwijl ook de beperkte omtrek van ons kleine vaderland hem slechts een gering getal van lezers, en weinige die hem verstonden, kon opleveren. SCHILLER maakte het alledaagsche dienstbaar aan de wijsbegeerte, die hij in *Duitschland* zoo zeer hielp uitbreiden. Dit deed KINKER zelden of geheel niet, en vruchteloos gaf hij der wijsbegeerte eenen poëtischen

vorm, die, door het alledaagsche niet opgehelderd, slechts door enkelen kon worden begrepen: van daar, dat hij, als HORATIUS, zich moest getroosten, door weinigen te worden gelezen." (bladz. 28.)

In 1798 vereenigde hij zich met P. VAN HEMERT en anderen, om de *kritiek der zuivere en der practische rede*, door KANT ontwikkeld, in ons Vaderland meer algemeen bekend te maken. »Hij helderde het stelsel van den Koningsberger wijsgeer op, in eene uitvoerige Verhandeling, getiteld: *Proeve van eene opheldering van de kritiek der zuivere rede.* Deze Proeve werd in 1801 door J. LE FÈVRE in het Fransch vertaald — het was langs dezen weg, dat het leerstelsel van den Duitschen Wijsgeer in Frankrijk meer algemeen, en ook de naam van KINKER bekend werd. De *Proeve* werd door den beroemden DE GERANDO aangevoerd als de duidelijkste en naauwkeurigste uiteenzetting van de wijsgeerige stellingen van KANT; en het is naar die *Proeve*, dat de niet minder vermaarde DESTUTT DE TRACY, in de gedenkschriften van het Fransche Instituut, een uitvoerig verslag van die stellingen gegeven heeft. VICTOR COUSIN beoordeelde haar, zoo naauwkeurig als kort, allergunstigst, en noemde de *Proeve* een werk, dat niet zonder vrucht zou worden gelezen, zoo min als het verslag door DESTUTT DE TRACY daarvan gegeven." (bladz. 30.)

»Het verdient opmerking, dat een dichter van zoo veel oorspronkelijk en vlug vernuft, en dat een geleerde van zijnen aanleg en smaak, bij het behandelen van onderwerpen van zoo velerlei aard, eene naauwkeurigheid en geduld aan den dag legde, die bij weinigen gevonden worden. — Dat geduld en die naauwkeurigheid stralen bijna op elke bladzijde door in zijne *Proeve eener Hollandsche Prosodia.* Naar het oordeel van alle bevoegden, had hij, met het scherpzinnigst geduld, die *Prosodia* gegrond op, en getoetst aan de uitspraak onzer taal en aangewezen, hoe zij, toegepast op het *Rhythmus* en het *Metrum* der Ouden, in onze Hollandsche Dichtkunde zou kunnen worden ingevoerd. Deze verhandeling voerde zijnen Geleerden, Dichterlijken, Taal- en Toonkunstigen

roem na 1810 al hooger op. *De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, die dit onderwerp als eene prijsvraag had opgehangen, bekroonde zijnen arbeid, dien hij den zedigen naam van *Proeve* had gegeven, met den door haar uitgeloofden Eerpenning, en was tevens zoodanig doordrongen van de groote moeite door hem daaraan besteed, dat zij, bij hare toewijzing besloot, hem daarvoor een buitengewoon geschenk in zilver aan te bieden. Zoo iemand, KINKER was in staat, dit onderwerp te behandelen. Hij toonde daarbij, dat hij zoo wel Maat- en Toonkundige en Taalkenner als Wijsgeer en Dichter was. Bedeeld met een fijn en geoefend gehoor, heeft hij in dit doorwrocht werk opgespoord en aangewezen de klanken der verschillende talen, die door wonderlijke nabootsing het meest spreken tot het gehoor, en daarenboven het *Rhythmus* der *Grieksche* en *Latijnsche* talen met de *Nederduitsche* vergeleken. De voorbeelden, die hij in dit werk en nog naderhand in de voorredenen, vóór de drie deelen zijner Gedichten geplaatst, daarvan gegeven, en de wijze waarop hij door een scherpzinnig onderzoek getracht heeft aan te wijzen: of en in hoe verre de Taal- en Toonkunde der Ouden ook bij ons toepasselijk zou wezen, zijn hoogst belangrijk en voor enkelen overtuigend: — ik zeg voor enkelen; want anderen, hoezeer regt doende aan de diepe kennis en het schrander doorzigt, door hem in deze *Proeve* aan den dag gelegd, en de ongeloofelijke moeite, die hij zich daarbij gegeven had, oordeelden echter, dat de daarin voorkomende verzen van VIRGILIUS, door hem in diens voetmaat gevolgd, geene goedkeuring verdienden. Misschien is door anderen te regt aangemerkt, dat KINKER daarbij de maat niet in overeenstemming met het *Rhythmus* heeft gevolgd, gelijk KLOPSTOCK, GÖTHE, VOSS en anderen in hunne *Hexameters* gedaan hadden. Ik zal deze verschillende beschouwingen verdedigen noch bestrijden. Ik geloof ondertusschen met velen, dat onze taal zich niet kan buigen naar de voetmaat der Ouden, of zich van het rijm geheel ontdoen." (bladz. 49.)

»Het was inzonderheid aan de beoefening der talen,

waaraan KINKER zich met de hem als aangeboren vlijt en scherpzinnigheid genoegzaam geheel wijdde. Een bewijs daarvan gaf hij in zijne »*Beoordeeling* der *spraakleer* van BILDERDIJK," waarin hij, die studie op de Hollandsche taal toepassende, tot den geest van vreemde tongvallen doordrong, en een taalkundig *devinatie*-vermogen aan den dag legde, dat de lofspraken van letterkundigen en wijsgeeren te gelijk wegdraagt. — Dit merkwaardig geschrift, waarin hij het waagde, zich tegen den reus met de *Hercules-knods* — zoo als hij BILDERDIJK noemde — te verzetten, was voornamelijk gerigt tegen diens *Spraakleer*. — Over de wetenschappelijke waarde van deze *Spraakleer* te oordeelen, kan geenszins mijn oogmerk zijn, al ware zulks van mijne bevoegdheid. SIEGENBEEK heeft daaraan, in zijnen brief aan KINKER, met kennis van zaken, regt gedaan, en mede, als de laatste, de verdiensten van TEN KATE, dien hij den grooten noemt, nader doen uitkomen. KINKER heeft in zijn *Twistschrift*, waarachter hij des Hoogleeraars brief geplaatst heeft, zich in al zijne eigenheden, wetenschap, vernuft, prikkelbaar gevoel, geestig burleske luim en oorspronkelijkheid geheel vertoond. Indien ik dit alles in bijzonderheden wilde aanwijzen, zou ik zulks moeten doen in verband met beider vinnige aanvallen van den buitengewonen Geleerde en Dichter, dien KINKER daarin met zulke scherpe wapenen van veelsoortige *ironie*, *persiflage* en *sarcasme* telkens bestrijdt." (bladz. 91.) — »Ondanks deze en andere meer geestige, dan de wetenschap bevorderende minzame tegenspraak, deed KINKER op vele plaatsen edelmoedig regt aan de groote verdiensten van den geleerden Taalkundige, dien hij bestreed, en hierin had hij den gematigden SIEGENBEEK ten voorganger, en erkende tevens, dat BILDERDIJKS spraakleer vele vernieuwde inzigten in de beschouwing en omtrent het regt verstand der Hollandsche taal geopend, en dikwijls aanleiding gegeven had, om, zelfs door den nevel zijner — zoo als KINKER die noemde — verkeerde inzigten heen eenen beteren weg te vinden." (bl. 94.)

Dit weinige, met verkorting en omzetting hier en daar

uitgeligt, is geenszins geschikt om eenen maatstaf te leveren tot waardering van het veelomvattend werk van den Heer VAN HALL; maar kan dengenen, aan wien KINKER niet of maar van verre was bekend geworden, eenigermate doen beseffen wie en wat hij geweest is. Mogt men echter meenen, dat de man, in zoo ernstige en afgetrokkene studiën verdiept, ook steeds ernstig en afgetrokken moet zijn geweest in den omgang met de wereld en in den gezelligen kring; men zou zich grootelijks vergissen. Wij kunnen, ten blijke daarvan, den lust niet onderdrukken ook een gedeelte over te nemen van hetgeen de Schrijver zegt omtrent zijn verblijf te *Luik*.

»Als Noord-Nederlander werd KINKER te *Luik* niet gunstig, ja zelfs met weêrzin ontvangen. — Spoedig echter maakte weêrzin plaats voor achting en bijval; de schimp en verachting zelfs met welke zijne aanstaande — tegen hem ingenomene — leerlingen besloten hadden, hem als Hoogleeraar, bij het geven zijner eerste les, te ontvangen, hielden spoedig op, en de tegenwoordigheid van zijnen altijd luimigen geest stond hem bij die gelegenheid ten dienste. Zoo verhaalt men, dat, toen hij voor de eerste maal de collegiekamer binnenkwam, eenige leerlingen den naam van ESOPUS lieten hooren, en dat hij dit terstond opnam en zeide: »Pah, Mijneheeren! ESOPUS liet de dieren spreken, maar ik hoop dit te leeren aan beschaafde menschen." — Toen hij zag, dat de *catheder*, met banken en tafels omstapeld, als *gebarricadeerd* was, beschouwde hij beurtelings den *catheder* en de studenten, en zeide, eindelijk, de laatsten met zijn helder oog half glimlagchend aanziende: »*Messieurs! faut il prendre la Chaire Hollandaise à l'assaut?*" — In een oogenblik waren banken en tafels opgeruimd, en Professor KINKER maakte ongestoord een aanvang met het geven van lessen, welke sedert met veel belangstelling en toejuiching werden bijgewoond. Spoedig leerde men hem vervolgens ook in de beschaafde kringen der *Luiksche* gemeente kennen als een opgeruimd, geen kamer-geleerde. Hiertoe bragt veel bij, dat hij de Fransche taal, gewoonlijk al-

daar gesproken, door en door verstond en sprak. Het gevolg van een en ander was, dat zoo wel zijne stadgenooten als leerlingen, voor wie hij eerst was een voorwerp van spotternij, waartoe zijne kleine en minvolmaakte ligchaamsgestalte ook aanleiding gaf, welhaast in zijn spelend vernuft een voorwerp van leerzaam onderhoud en vermaak vonden. De laatsten woonden zijne lessen allengs gretiger bij, zochten zijn' huiselijken omgang, en verlustigden zich in zijne schertsende, en schalkachtige gesprekken, aan welke het hem nimmer ontbrak." (bladz. 78.)

KINKER was niet minder vernuftig dan geleerd. Van zijn Epigrammatischen geest haalt de Schrijver een paar voorbeelden aan, waarvan wij het eene den lezer niet willen onthouden:

PIET, *onhandig in de taal der Meisjes.*

»Loop heen!" zei NIESJE, maar al lagchend, tegen PIET.
PIET ging, want hij verstond de taal der meisjes niet.

Als Satiricus leeft hij in een aantal tijdschriften; het laatste werk, door hem als zoodanig bijgedragen, en den Heer VAN HALL waarschijnlijk onbekend gebleven, is van 1838 en getiteld: »*De zeldzame maanzieke.*" — Als Ironischcomiesch dichter bewees hij, in de dagen, waarin de tooneelspelkunst haren hoogsten bloei bereikte in ons Vaderland, groote diensten aan het *Amsterdamsche* tooneelgezelschap en het toenmalig publiek, door zijne koddige treurspelparodiën, als tusschenspelen opgevoerd, zoo wij meenen, tusschen de bedrijven van *De min in het Lazarushuis*, van FOCQUENBROCH. Van die vertooningen (zeker niet geschikt om het *conventionele* des *Franschen* treurspels te doen hoogschatten, en daarom niet algemeen goedgekeurd) staan sommigen ons flaauwelijk voor; maar levendig herinneren wij ons nog het dikwerf schaterend, algemeen gelach, waarvan de uitvoering (alle de emplooijen van het blij- en kluchtspel waren toen, even als die van het treur- en tooneelspel, door talenten van zeldzame verdienste bezet) de zaal deed daveren. Doch ook

als ernstig tooneeldichter blonk hij uit. Zijn *Almanzor en Zehra* bleef lang op het *répertoire*, en hoe hij 't tooneel beminde blijkt niet enkel uit hetgeen in druk is verschenen, maar ook uit zijne nagelaten handschriften, onder welke de Heer VAN HALL nog een treurspel en een zangspel (het laatste niet geheel voltooid) vermeldt.

Maar wij moeten eindigen: de hoogachting voor den grooten geleerde, dichter en menschenvriend, wiens beminnelijk karakter ook wij met aandoenlijk genoegen herdenken, zou ons 't bestek ver doen overschrijden. En toch mogen we niet nalaten uit het aangekondigde werk nog ééne bladzijde over te nemen, die KINKER doet kennen in zijne waardeering van het Christendom.

»Als mensch," zegt de Schrijver, op bladz. 110, »vond hij in de goddelijke leer van JEZUS den maatstaf, waarnaar alle menschelijke deugd moet worden afgemeten — het ideaal der beoefenende Rede, door KANT en zijne echte leerlingen aangewezen, en welke Rede gebiedt, dat ideaal steeds nader en nader te komen. BILDERDIJK zelfs, later op deze — zoogenaamde — nieuwe Wijsbegeerte zoo zeer gebeten, verklaarde vroeger, aan KANT geene gevoelens toe te schrijven, die, wel verstaan zijnde, een Christen niet zou kunnen aannemen. Ook de vrome VAN ALPHEN heeft erkend, dat de Kantiaansche Wijsbegeerte, op gevestigde gronden ontwikkeld, datgene gaf, wat JEZUS CHRISTUS ons reeds voor eeuwen volkomen leerde. Vele van KINKERS schriften en gezangen dragen dan ook wel de bewijzen, dat hij geene stellige Godsdienst (*Kerk?*) begrippen omhelsde; doch nergens verlaat hem de eerbied met welken hij vervuld was voor het Hoogste Wezen, hetwelk hij verheerlijkte als Hem:

— in wiens adem we ons bewegen, zijn en leven,
Die elke drijfveêr in het menschlijk hart bespiedt,
Die elke neiging kent, waardoor het wordt gedreven,
Wiens oog 't verborgen doel der vrije daden ziet.

Hij, wien 't verstand niet denkt, de zinnen niet ontdekken,
De Rede niet bevat, die wel in 't donker schuilt,

Maar in het Zederijk ons wil ten Vader strekken,
Tot wien de droefheid zucht, de wanhoop gilt en huilt,
Den Eeuwige, tot wien de deugd zich voelt verheffen.

Zoo zong hij reeds vroeg:

Het valsch vernuft, hoe ook gekunsteld, hoe verbasterd,
Bedriegt de Rede nooit met zijnen zwijmelwijn.

En hij voegde daarop den Godverzaker toe:

Houd op dan, zoo ge een God wilt loochnen, mensch te zijn,
Ontken uw aanzijn — eer gij God en menschheid lastert!

Het Christendom zelf stond alzoo bij hem in hooge waarde." — »Wel verre van — gelijk men het dikwerf trachtte te doen voorkomen — de Christelijke Godsdienst te verachten, vereerde hij haar in den *Koorzang der Priesteren*, voorkomende in het *Eeuwfeest* enz." — »Diezelfde geest van innigen eerbied voor het Christendom straalt door in zijne Redevoering en Gezangen, die hij bij de »viering van de Nagedachtenis van JOSEPH HAYDN" uitsprak, en daarin deed uitkomen het verheven genie, door dien Toonkunstenaar aan den dag gelegd, toen hij de *Zeven Woorden van* JEZUS *aan het Kruis* in even zoo vele, op elkander volgende *adagio's* voorstelde, enz."

Hiermede eindigen wij. De waardige VAN HALL heeft met zijne bijdragen alle vrienden en vereerders van KINKER aan zich verpligt, en, wij herhalen 't, een onwaardeerbare dienst bewezen aan de onpartijdige geschiedenis. Moge hem de aangename voldoening ten deel vallen, dit gedachtenisöffer van hartelijke, doch niet bevooroordeelde vriendschap algemeen te zien schatten naar waarde.

Het litographiesch portret, tegenover den titel, is verdienstelijk, maar te ingespannen ernstig van uitdrukking. Er bestaat een geschilderd portret van KINKER, dat ons door 't sprekende der gelijkenis getroffen heeft.

Het is van 't penseel van den kunstschilder MORITZ, althans wij zagen 't, eenige jaren geleden, in de werkplaats van dien kunstenaar.

Achter de »Bijdragen" is eene lijst van de schriften, door KINKER van 1781 tot 1831 uitgegeven, en van die, tot welke hij heeft bijgedragen. De gedenkschriften van de Derde Klasse des Koninklijken *Nederlandschen* Instistuuts schijnen dáár abusivelijk onvermeld te zijn gebleven.

Bovendien heeft de Heer VAN HALL achter zijne »Bijdragen" een paar onuitgegeven, of niet algemeen bekende dichtstukken van KINKER gevoegd. Men vindt er zijne (behalve misschien in de gevoeligste passages) bijzonder gelukkige vertaling van SCHILLER's *Lied von der Glocke*, en zijn voortreffelijken lierzang *Aan de Nederlandsche Maatschappij te Brugge;* met méér dan één couplet, hetwelk schijnen kon gemaakt te zijn voor den tegenwoordigen tijd, onder den invloed der *Vlaamsche* taalbeweging.

Op bladz. 13 staat 1788, in plaats van 1785. Andere aanmerkingen hebben wij niet. Wij stonden gereed een paar taal- of drukfouten op te geven, maar dachten, tot ons geluk, aan zeker onzigtbaar torretje, kruipende op een der zuilen van de St. Pieters-kerk te *Rome*, en hevig knorrende over 't lastige der onëffenheden op zijnen weg.

Wij hopen, dat KINKER's laatst voltooide werk: *Essai sur le Dualisme de la Raison humaine*, waarvan de uitgave onder het opzigt van den Eerwaarden COCHERET DE LA MORINIÈRE is aangekondigd, ook door den invloed dezer Bijdragen, zóó gunstig moge ontvangen worden, dat 't dien Heer, of wien er anders over hebbe te beschikken, aanmoedige, om ook de overige nagelaten geschriften en gedichten van dien grooten, in vele opzigten éénigen zelfdenker wereldkundig te maken.

W.

Parijs en de Franschen. Schetsen van IDA KOHL. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* S. S. *Iste en IIde Deel.*

Te Deventer, bij J. de Lange. 1848. *In gr. 8vo.* 364 *en* 377 *bl.* *f* 6-25.

Dit werk is niet dadelijk ter aankondiging ontvangen, en de titel heeft Ref. nog lang van de lezing teruggehouden. Hoe veel en velerlei is er niet reeds over *Parijs* en de *Franschen* geschreven en vertaald! En dan op nieuw omtrent acht honderd compres gedrukte bladzijden te lezen over het moderne *Babylon*, dat broeinest van dure en lelijke modes, en van nog duurder en lelijker revolutiën — hij kon er niet toe komen. Eindelijk nam hij zijn besluit, doch als 't minder vast ware geweest, had 't vooroordeel getriomfeerd en de lezing bij de vijf eerste Hoofdstukken: *eene luchtreis; Nationaal karakter; de vrouwen; de Parijzenaar op straat*, en *de dansende Parijzenaars* doen eindigen. Gelukkig, dat het zesde Hoofdstuk: *de doode Parijzenaars, hunne woonplaatsen en feesten* zijne nieuwsgierigheid opwekte: hij las door, voelde zich meer en meer geboeid, en beklaagde zich, ten slotte, over de late kennismaking met deze interessante en onderhoudende pennevrucht van eene verlichte Protestantsche jeugdige vrouw van hooge beschaving; niet alleen toegerust met zeldzame gaven des geestes en een diep gevoelend hart; maar ook bekwaam om hetgeen zij ziet, op te vatten, te beoordeelen, en met tastbare waarheid, gloed en grondigheid voor anderen te verzinnelijken, in een stijl en trant, die, naar ons gevoelen, onder de modellen mogen genoemd worden, en zeker niet door velen zijn te bereiken.

De Schrijfster, die, in het voorberigt, zediglijk zegt, dat hare schetsen »*het werk zijn van eene geheel ongeoefende hand;*" terwijl het voorberigt-zelf reeds uitblinkt door aardige opmerkingen, in poëtisch verband, met de levendigste kleuren wedergegeven, heeft eenigermate dit tegen: dat zij-zelve ten sterkste met *Parijs* is ingenomen. Of al hare schetsen volstrekt onpartijdig zijn, is moeijelijk te beslissen. Op vele plaatsen echter is die onpartijdigheid niet twijfelachtig. Om de levendigheid van haren geest en het vuur van den stijl zou men

bijkans in verzoeking komen, haar voor eene *Française* te houden, méér dan voor eene *Duitsche*; ofschoon het *Duitsche* gemoed zich nergens verzaakt, waar er sprake is van huiselijkheid, vrouwenbestemming of moederpligt. Maar hoe dit zij, haar werk is wel een der onderhoudendsten over *Parijs*, en zou misschien volledig moge heeten, wanneer zij ook gelegenheid had gevonden om af te dalen tot het waarnemen en beschrijven der armoedige wijken, en der zeden en levenswijze van 't gebrek lijdend gedeelte der bevolking, uit SUE en anderen, doch niet zonder overdrijving, bekend geworden.

Het werk is zóó rijk aan verscheidenheid, dat de opgave van den inhoud eenige bladen druks zou vullen. Wij kunnen haar dus niet geheel geven. Elk Hoofdstuk heeft een aantal onderdeelen, en 't zij derhalve genoeg, tot een ten minste gedeeltelijk overzigt, hier de verdere Hoofdstukken van het Eerste Deel vermeld te zien. Ze zijn: VII. Het water te *Parijs:* De *Seine. La fête des Blanchisseuses. Les Joûtes.* Gebouwen en gezigten aan de rivier. De Fonteinen. *Les grandes eaux de Versailles. Les porteurs d'eau.* IJs. Het wijwater. VIII. Tuinen, bloemen, boomen. *La Saint Fiacre;* het feest der tuinlieden. Kunsttuinen. Bloemen, boomen, en ruikers. IX. *Engelschen* te *Parijs:* De straat *St. Honoré* en hare *Engelsche* belangrijkheid. De haat tusschen *Engeland* en *Frankrijk.* X. *Engelsch, Duitsch, Fransch:* Herinneringen van een *Fransch* soldaat uit *Duitschland.* Het *Duitsche* hart en het *Duitsche* hoofd. Godsdienst. Verstand en ziel. Geloof, liefde, hoop. XI. Enkele zeden en gebruiken: *Comforts.* Gemoedelijkheid. Klassieke, romantische en kunstmatige middelen om zich te behelpen. Handslag, lippenkus en dubbele kus. Het ontbijt van een *Fransch* kapitein *en retraite,* vergeleken met dat van een *Engelschen* op halve soldij. Iets betreffende de tafel-*étiquette.* De gebaarde *Franschen.* Eene *Fransche,* eene *Engelsche,* en eene *Duitsche* slaapkamer. XII. Spreekwijzen: *Petit.* Eenige overdreven en niet overdreven spreekwijzen en *calembourgs.* Logiesch en bondig. — Dit korte overzigt van een klein gedeelte van het werk

zal wel reeds genoeg zijn, om den lezer een denkbeeld te geven van het geheel. Men vindt er 't merkwaardige en eigenaardige der stad en harer ingezetenen, door eene bekwame en geestige pen naar de natuur en het leven voorgesteld in schetsen, waarvan de getrouwheid niet is te miskennen, die een uitmuntend *ensemble* vormen, en ieder op zich-zelve behagen of treffen naar den aard van het onderwerp of den eisch der stof.

Eene *Hollandsche* Dame heeft deze niet gemakkelijke vertaling ondernomen, en haar lofwaardig volbragt. Tot eene proeve zullen wij uit elk der twee deelen iets overnemen, en laten daartoe uit het Eerste Deel hier volgen, het achtste lid van Hoofdstuk VI: »ter aarde bestelling in de kerk St. THOMAS *d'Aquin* en in St. MERRY."— Na gezegd te hebben, dat eene begrafenisplegtigheid te *Parijs* in den burgerstand ten minste 700 francs, en in de voornamere klassen 5000 of 6000 francs kost, geeft de Schrijfster de navolgende schets.

DE RIJKE EN DE ARME.

Zwart behangen was het portaal van buiten, en zwart behangen het inwendige schip der kerk. Zoo trad men in het geheimzinnige duister, in het donkere dal. Een hooge en zeer prachtige katafalk, met zilver geborduurd en met een zilveren kruis behangen, was in het midden opgerigt; in de rondte op de trappen, ontelbare, hooge kaarsen; zij waren echter nog niet aangestoken. Het altaar was even zoo in een rijk treurgewaad, en met een tuin van kaarsen bedekt. Naast den katafalk stonden met zwart bekleede stoelen voor de naaste betrekkingen.

Voor gehuwde personen is de rouw der kerk zwart met zilver; voor ongehuwde wit met goud. Dit lijkfeest gold eene aanzienlijke dame der *Faubourg St. Germain*.

In eene kapel van St. VINCENT DE PAUL werd eene »*basse messe*" gevierd, en de priester was in rouwgewaad; maar de kleine koster alleen in zijn blaauwen kiel en alledaagsch gewaad, zoo als deze lieden altijd op werkdagen verschijnen. Hij bezat ook FRIDOLINS ijver niet; want hij mompelde de woorden voor zich heen; terwijl zijne

oogen ronddwaalden. »*Il n'est pas si bête de penser ce qu'il dit,*" zeide mijne buurvrouw.

Hierna werd nog eene mis in de Maria-kapel gelezen en kort daarna sloeg het twaalf uur. De kaarsen om den katafalk en op het altaar, als ook de kroonen, werden aangestoken; op zes hooge, massive kandelaars, digt bij den katafalk, en op twee voor het altaar, flikkerde eene lage, groene vlam. »En al wandelde ik ook reeds in het donkere dal, dan nog vrees ik geen ongeluk; want Gij zijt mij nabij."

Nu waren de Suisses in rijk feestgewaad met zwart krip om hunne staven gereed; de Huissiers, met hunne zilveren ketens omhangen, en de geheele schaar der priesters en koorknapen in zwart en zilver, stroomden uit de Sacristy, terwijl de kist binnen de kerk gedragen werd, omringd door een groot aantal bloedverwanten en vrienden.

Niet ver van de kerkdeur ontmoetten de geestelijken en wereldlijken elkander. Toen werd de kist neêrgezet, en het plegtigste doodengezang verhief zich. »*De profundis clamavi ad te, Domine.*" Er bestaat niets schooners, niets verheveners in de Katholieke kerk. Reeds de enkele vinding dezer toonen geeft een waarborg voor ons eeuwig leven; want al het schoone en goede, dat de mensch uitdacht, voert ons daarheên. Hoe zeer moeten deze toonen de betrekkingen doordringen! De drie naaste betrekkingen (bloedverwanten) stonden in lange rouwmantels, met breede witte banden om den arm, en gebukte hoofden. Nog den vorigen zondag had de overledene zelf in de kerk de mis medegevierd, »in de volheid des levens badende," en bij het heldere zonnelicht; — vol zorg bad de ziel uit dien diepen afgrond tot God: »o Heer, verhoor de stem van mijn smeeken!" En nu droeg men de kist verder naar binnen en schoof haar in den katafalk, waar de troostende kaarsen flikkerden, en de bloedverwanten (er waren vele aanzienlijke en beroemde mannen onder) namen plaats in het rond, en de priesters aan het altaar.

De toonen ruischen nog altijd voort; nog altijd stijgen

de gebeden omhoog, om den gestrengen wereldregter te verzoenen; het was mij, alsof ik het zuchten der ziel diep onder in den katafalk hoorde: »o Heere veroordeel mij niet tot het eeuwige vuur!" — Er bestaat slechts eene zaak, dat (*slechts een, die*) haar van den last harer zonden bevrijden kan: »Dat zijt Gij, o Lam Gods!" En toen de priester nu eindelijk de hostie ('t hoogwaardige?) omhoog hield, toen haalde de ziel onder het lage deksel der kist op nieuw adem; toen werden hare vrienden gerust gesteld: vol hoop kan zij nu der aarde toevertrouwd worden; zij is de laatste wijding waardig. — Men nam de kist uit den katafalk; de priester besprengde haar kruiselings met het heilige wijwater en vervolgens de geheele schaar der bloedverwanten en vrienden, naar de rij af. Ik dacht hierbij: daar deze doode zoo vele vrienden heeft, wordt zijn (haar) ligchaam en ziel des te volmaakter tot het eeuwige leven ingewijd. — Zoo waar is het, dat, indien men veel heeft lief gehad, ons ook veel wordt vergeven.

Toen deze laatste plegtigheid geëindigd was, werd de kist, met haar zilver geborduurd laken bedekt, uit de kerk gedragen, en de lange trein der wagens zette zich langzamerhand in beweging naar den gemeenschappelijken tuin der Christenen.

Op dien zelfden dag zag ik in de kerk St. MERRY, die in eene arme wijk ligt, nog eene lijkplegtigheid. Hier was het geheel anders. De kerk was in haar alledaagsch gewaad. Niemand wist reeds lang te voren van het sterfgeval. Een lijkwagen hield voor de deur stil; eene houten kist werd binnengebragt, en niet ver van de kerkdeur neêrgezet. Een krans van witte bloemen lag er op. Een priester werd er bijgehaald; de koster met ééne kaars in de hand, vergezelde haar; de weinige bloedverwanten, waaronder eenige oude vrouwen op klompen, schaarden zich stil aan beide zijden. In plaats van de diepe serpenttoonen, — in plaats van de zuivere stemmen der koorkinderen, klonken slechts de woorden des priesters, die hij schielijk over de kist heenprevelde. Hierop droeg men de laatste in de sacristy, en op dat

oogenblik barstte een meisje, dat onder de bloedverwanten gestaan had, in luid snikken uit. Ik zag dat zij een zwart en wit kleed aanhad, en vermoedde, dat de overledene hare zuster geweest was.

Zij bleef als vastgeworteld op de plek staan; maar eene oude vrouw trok haar tamelijk onzacht weg. Niemand nam haar zacht en liefkozend in den arm; niemand troostte haar; zij verborg haar gelaat in haren boezelaar, en met smart hoorde ik het geluid harer klompen wegsterven. Dat snikken en die tranen waren de hooge, vlammende kaarsen, het *verhevene* gezang voor de arme doode.

(*Het vervolg hierna.*)

Arm en Rijk, of Lotgevallen van St. James en St. Giles. Door DOUGLAS JERROLD. *III Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1849. *In gr. 8vo.* 264, 250 *en* 252 *bl. f* 7-50.

Als we uitgaan, om ons te ontspannen, zoeken we aangename streken op: een wèlaangelegd bosch; of een grooten weg langs buitenplaatsen; of wegen door koren- en boekweitvelden; ook wel eens, doch niet dikwijls, paden door of langs vlakke, uitgestrekte weiden; maar nimmer bekruipt ons de lust, om te gaan wandelen langs moddersloten en poelen, wier uitdamping den omtrek verpest. Ook wachten we ons uit te gaan onder een stormachtige lucht, zwart van buijen, wier donkerheid zwaarmoedig maakt, en tot de verbeelding spreekt van eene magt, die met dood of rampen dreigt, meer dan van eene wakende, werkende Voorzienigheid vol liefde. En zoo als wij de wandeling verkiezen, zoo wenschen we ook de lectuur van smaak, die we soms in handen nemen, om den geest te verkwikken. Wij lezen dan gaarne iets, dat ons vertrouwen op den hemel, en onze tevredenheid met de Maatschappij, in welke wij leven, vermeerdert; dat ons godsdienstig gevoel opwekt, en de achting verhoogt, die we den medemensch toedragen;

dat ons de weldaden der beschaving doet zegenen, den invloed van het Christendom doet opmerken, en ons versterkt in 't geloof aan het goede in de menschelijke natuur, aan hare bestemming tot veredeling, en haren vooruitgang in zedelijke volmaking. Bij zulk eene stemming heeft deze roman van JERROLD ons niet kunnen behagen; maar we doen dáárom belijdenis van onzen smaak, en voegen er gaarne bij: in twijfel te laten, of ons doorgaand onaangenaam gevoel, bij 't lezen van dit werk, te wijten zij aan hem, of aan ons-zelven. Een doel heeft de Schrijver zich, buiten twijfel, voorgesteld, maar welk?— De eigenlijke hoofdpersoon is TOM BLAST, walgelijkst uitvaagsel van het walgelijk bedelras; duivel in menschelijke gedaante, die zijn vermaak, ten deele zijn bestaan vindt, in het opleiden van bedeljongens voor de galg, en om moedig te sterven in den strop. St. GILES, een der titelhelden, en diens jongere broeder, JINGO, zijn kweekelingen en werktuigen van dien voltooiden en verraderlijken leeraar in misdaad en moord; den eersten vindt men tweemaal, eerst als vijftienjarig jongeling, later als man, door zijne leer en verraad ter dood verwezen. Beide die keeren echter blijft zijn leven gespaard, door de belangstelling van Mr. CAPSTICK, den wijsgeerigen, rijken koekebakker (kiezer en, ten slotte, bij toeval Lid van 't Parlement voor het vlek *Liquorish*), en diens boezemvriend den armen flambouwdrager JAMES ANISEED, bijgenaamd DE BLANKE JEM; maar vooral door den invloed van den jeugdigen Markies St. JAMES, den tweeden titelheld, een rijk, wèlopgevoed, grootmoedig edelman, dien St. GILES telkens wonderbaar op zijnen weg ontmoet. Eindelijk gaan beide in hetzelfde rijtuig naar den kerker: de laatstgenoemde om zijne terugkomst van *Botany-Bay*, en de Markies wegens 't doorsteken van den ouden EBENEZER SNIPETON, wiens jeugdige gade, de ongelukkige en ongelukkig blijvende CLARISSE, hij met geweld heeft doen schaken. Overigens spaart JERROLD niets. In verband met zijne helden schildert hij de wetten zijns Lands als slecht, de regtbanken als partijdig, de advokaten als verachtelijk; de menschen in het algemeen als onbarmhartig en

misdadig. Slechts enkele karakters werpen een verzachtend licht, op het donker, hoewel met humor vergulde tafereel, en onder dezen is 't voornaamste dat van den verleiden, veroordeelden St. GILES-zelf, door 't nadenken over den dood, en den schok der ontvangen kwijtschelding van de doodstraf, als jongeling tot inkeer en bekeering gebragt, en als man, in weerwil van alle ellende, verzoeking en bedreiging, aan de deugd getrouw. TOM BLAST, het monster, tot aan het einde toe de kwelduivel van den armen boeteling, verraadt dien ten tweedenmale aan het geregt; doch wordt doorschoten en — sterft in een soort van galgenberouw, na de verklaring te hebben afgelegd, dat niet St. GILES maar hij de daad heeft gepleegd, die dezen naar *Botany-Bay* heeft doen verbannen. De Markies wordt vrijgesproken, laat de ongelukkige CLARISSE aan haar lot over, en huwt met eene Hertogin. St. GILES, die ook zijn broeder JINGO tot een beter mensch maakt, wordt begenadigd, huwt, en leeft en sterft als gezeten winkelier. — Het einde alzoo is goed; doch dáárom niet alles; want de indruk blijft en stemt niet tot vrede met God, en ook niet met de menschen.

»Arm en Rijk" echter is niet de eenige roman, die in deze opzigten te wenschen laat, en ofschoon het ons voorkomt, dat JERROLD zich vergist heeft in de keuze der stof, die wij niet geschikt achten om lezers, vooral lezeressen van beschaafden stand zeer te behagen, wij doen niettemin hulde aan de vinding en het talent van den uitstekenden humorist. JERROLD is een fijn opmerker, een diepgevoelig denker, onuitputtelijk in vernuft, meester in het scheppen van karakters en 't verzinnen van toestanden en verwikkelingen. Er zijn heerlijke Hoofdstukken in elk der drie deelen, zoo als b. v. het tweede Hoofdstuk des Eersten deels: waar de behoeftige maar door en door goede vrouw ANISEED haren zonderlingen, doch even goeden en eerlijken man beweegt, om den kleinen St. GILES, dien zij op straat aan de borst der doodgevroren bedelares PEGGY FLITT gevonden heeft, te behouden en aan te nemen als eigen kind; een voornemen, dat, tot bederf en ongeluk van den jongen, verijdeld wordt. Even

zoo het eerste Hoofdstuk des tweeden deels aan het einde, waar CLARISSE, besloten om den echtgenoot, aan wien zij gekluisterd is, en dien zij haat, heimelijk te verlaten, op den weg van pligt en deugd wordt teruggebragt door Jufvrouw WILTON, haar geheimzinnige huishoudster, die zich nu bekend maakt als hare vroeger even zoo ongelukkige en óók weggeloopen en misdadige moeder. En welk eene menigte van ver uiteenloopende karakters, behalve de reeds genoemde: Lady CANARY b. v., en Dr. CROSSBONE, en de vrijgesproken moordenaar WILLIS, en de gierige SNIPETON en zoo vele anderen meer. Doch wij eindigen; want als we in de *détails* komen, zouden de schoonheden van velen ons welligt 't werk nog dringend doen aanprijzen. Liever laten we de aanbeveling in het midden, en stellen de uitgevers gerust met het gezegde van BILDERDIJK, »dat elk boek zijn eigen lot maakt."

De vertaling is met bekwaamheid, talent en zorg bewerkt, en de druk en uitvoering zijn, zoo als men die van de ERVEN BOHN gewoon is. Zinstorends hebben we niets gevonden; maar wel een *daas* uitzigt, en een *glunder* uitzigt, en een *verwurgde* zucht, en een *eeuwige* halsdas; gezochte uitdrukkingen, meer pedant dan eigenaardig, en voor weinigen verstaanbaar of begrijpelijk. Gelukkig dat ze maar zeer dun zijn gezaaid; wij vonden slechts deze vier in de drie deelen.

Handboek der oude Geschiedenis en Aardrijkskunde, van W. PÜTZ. *Vertaald en bewerkt door* E. MEHLER, *Doct. Philos., en* S. KEYZER, *Lit. Hum. Doct. Tweede Stuk. Te Amsterdam, bij* J. Stemvers. 1850. *In gr. 8vo. VI en* 208 *bl. f* 1-95.

Bij de beoordeeling van dit Tweede Stuk willen wij dezelfde handelwijs volgen als bij die van het eerste. Wij zullen eerst een kort overzigt van het geheel geven, ver-vervolgens bij eenige bijzonderheden stilstaan. Grootendeels echter zal onze beoordeeling hier een ander karakter dragen. Naar ons voorkomt is dit stuk met vrij wat

meer zorg bewerkt dan het vorige, en wij hebben weinig bepaalde fouten gevonden. Waar wij van den Schrijver of de Vertalers in meening verschillen, zullen wij bescheiden onze meening zeggen en pogen te bewijzen; het aan anderen overlatende te beslissen, wie nader bij de waarheid is gekomen.

Dit stuk begint met een algemeen overzigt over *Europa*. Daarop volgt: A. de aardrijkskundige beschrijving van *Europa*. B. de Staten van *Europa*. I. de *Grieken*. Nu wordt *Griekenland* eerst aardrijkskundig beschreven, en daarna volgt de geschiedenis van *Griekenland*. Deze wordt naar de tijd-orde behandeld, in verschillende tijdvakken. Het eerste (of mythische) van de oudste tijden tot de volksverhuizing der *Doriërs*. Het tweede, van de verhuizingen der *Doriërs* tot op de oorlogen met de *Perzen*. He derde, van de *Perzische* oorlogen tot op den ondergang der onafhankelijkheid van *Griekenland*. Hierop volgt een belangrijk overzigt van de beschaving der *Grieken*, ten aanzien van godsdienst, staatkunde, letterkunde en handel. Daarna volgt: II. *Macedonië*. Dit wordt eerst aardrijkskundig beschreven, vervolgens historisch. Het uitvoerigst is hier van ALEXANDER DEN GROOTEN gehandeld. Hierop wordt de verdeeling van zijn rijk besproken, en vervolgens III. worden de lotgevallen der uit zijne monarchie ontstane rijken vermeld, waarbij niet alleen de politieke toestand maar ook de beschaving wordt beschreven. Het stuk eindigt met de vermelding van het inzwelgen dier rijken door de *Romeinen*. Daarna volgt een bijvoegsel, waarin, naar aanleiding van den vijfden druk van het oorspronkelijke werk, enkele punten uitvoeriger of naauwkeuriger dan vroeger behandeld worden. Van dit bijvoegsel verdient vooral eene geheel nieuwe bewerking der oude geschiedenis van *Macedonië* in aanmerking te komen.

Thans willen wij hier nog eenige aanmerkingen op bijzonderheden bijvoegen:

Blz. VI klagen de Vertalers, dat er buiten hunne schuld dikwijls in de spelling der *Grieksche* namen gefaald is. Dit is maar al te dikwijls gebeurd, en daardoor is eene

groote ongelijkmatigheid ontstaan in de wijze, waarop de eigennamen geschreven zijn, daar soms de gewone of *Latijnsche*, soms de *Grieksche* spelling is gevolgd. Wij gelooven, dat dit vooral daaraan te wijten is, dat de Schrijvers de gewone wijze van spelling verlaten hebben, hetgeen hen onder het corrigeren der proeven zeker wel eens in de war bragt. Onwillekeurig denk ik hier aan de bekentenis van MADVIG in zijn voorberigt voor zijne uitgaaf van CICERO *de Finibus*, blz. LVII. Ik begrijp de nuttigheid dier veranderde spelling der eigennamen niet, vooral daar hier ook vreemde namen op zijn *Grieksch* gespeld worden, en men, om consequent te zijn, de *Perzische* dan op zijn *Perzisch* enz. had moeten spellen.

Ook in de *Grieksche* woorden, die hier en daar voorkomen, is dikwijls aan het einde de figuur van *sigma*, die voor het begin of midden der woorden bestemd is, geplaatst.

Blz. 6. »*Rha* (de *Wolga*).” De grenzen tusschen *Azië* en *Europa* zijn ten noorden van de *Zwarte* zee lang niet naauwkeurig door de natuur aangewezen. Het komt ons echter voor, dat de *Wolga* naauwlijks met regt als eene *Europésche* rivier beschouwd wordt.

Blz. 6 (*). De gissing van VOSS, dat *Thule* het eiland *Man* zou beteekenen, komt ons niet waarschijnlijk voor, wegens het epitheton *ultima*, dat zoo vaak aan *Thule* wordt gegeven.

Blz. 7. »*ook dat gedeelte van Thessalië, hetwelk door de Myrmidones bewoond werd.*” HOMERUS spreekt nog van *Hellas* als van eene stad in *Thessalië*, en noemt de *Myrmidoniërs*, de *Hellenen* en de *Achaeërs* als de onderdanen van ACHILLES. IL. II, 681—684.

Blz. 7. »*eigenlijk Griekenland.*” Deze naam is eigenlijk zeer onjuist, want de *Peloponnesiërs* waren in den allereigenlijksten zin *Grieken*, zoodat zelfs sommigen aan de *Doriërs*, die toch vooral in den *Peloponnesus* woonden, den naam van *Hellenen* bij uitnemendheid geven.

Blz. 13. 3. Onder de dieren van *Griekenland* mis ik de verscheurende dieren, die toch menigvuldig genoeg

in de mythen voorkomen, om te kunnen aannemen, dat zij in *Griekenland* bestaan hebben.

Blz. 19. »*In een gebouw, dat zich aan het Parthenon aansloot.*" Was de schatkamer van *Athene* niet een integrerend deel van het Parthenon?

Blz. 19. »*de feestelijke optogt bij de Panathenaeën.*" Volgens BÖTTICHER was aan de noordzijde de feestelijke optogt der *Plynteriën*, aan de zuidzijde der *Arrhephoriën* afgebeeld. Zie *Jahrbücher für Philologie und Paedagogik.* LVII, 4, blz. 360.

Blz. 21. »*aes Corinthiacum.*" Volgens de gewone opvatting is het *aes Corinthiacum* eerst bij de verwoesting van *Corinthe* door MUMMIUS ontstaan, ten gevolge van het dooreensmelten van allerlei metalen.

Blz. 24. »*totdat de tyran* NABIS *haar versterkte.*" De versterkingen zijn reeds vroeger begonnen, toen PYRRHUS *Sparta* bedreigde. Zie PLUTARCHUS, PYRRH. cap. XXVII.

Bl. 24. »*Argos* (*Latijn*, *Argi*)." In het *Latijn* komt ook *Argos* voor. Zie HORAT. *Carm.* I, VII, 9.

Blz. 26. »*Datis.*" Hier is *Artaphernes* vergeten.

Blz. 27. »*toegevoegd aan* DIONYSUS." Dit zal wel moeten zijn: *toegewijd* aan DIONYSUS.

Blz. 28. »*Pelasgers.*" In ons oog heeft de meening van Prof. KARSTEN, die de *Pelasgers* met de *Philistijnen* en de *Hyksos* in verband brengt, groote waarschijnlijkheid. Zie *Aanteekeningen van het verhandelde in de sectievergaderingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, ter gelegenheid van de Algemeene Vergadering, gehouden in het jaar* 1849; *blz.* 69 *en volgg.*

Blz. 35. »*volgens de legende de zoon van* HEPHAESTOS *en* ATHENE." Eigenlijk was hij de zoon van HEPHAESTOS en de aarde, doch het pleegkind van ATHENE. (Zie IL. II, 546—551.) Dat ATHENE wel degelijk als maagd beschouwd werd, kan genoegzaam uit den naam van haren tempel (Parthenon) gestaafd worden.

Blz. 36. »*Als jongeling kwam hij in beproeving.*" Zulk eene sophistische allegorie moest niet met de mythen der oudheid op ééne lijn gezet worden.

Blz. 39. »*Bedroefd over het verlies van* ARIADNE." Het is genoeg bekend, dat hij volgens alle legenden juist niet zeer bedroefd was.

Blz. 44. »*De spoedige beslissing .... werd verhinderd.*" Die verhindering was zoo groot niet. Alles wat daardoor gebeurde, liep in een week of drie ten einde, gelijk blijken kan, wanneer men de tijdsbepalingen in de *Ilias* nagaat. Dezelfde dwaling, die hier voorkomt, vindt men ook bij HORAT. *Carm.* I, XV, 33.

Blz. 46. »*door geheel Griekenland.*" Dit is meer volgens FÉNÉLON dan volgens HOMERUS. De laatste doet TELEMACHUS alleen naar *Pylus* en naar *Sparta* reizen.

Blz. 51 (*). »*als eene Karische stad.*" Hierin is geene tegenstrijdigheid, wanneer men bedenkt, op welk eene gemakkelijke manier de *Grieken* coloniën stichtten, en gingen wonen in steden, die zij niet gebouwd hadden. Zie HEROD. I, 146.

Blz. 55. »*Elis.*" Het komt mij voor, dat de *Hellanodicae* meer als de regters bij de Olympische spelen, dan als de overheden van *Elis* moeten beschouwd worden. De naam althans herinnert ons aan geheel *Griekenland*, niet aan *Elis* alleen. Zie WEBER, *Klassische Alterthumskunde*, S. 343.

Blz. 59 bb). »*de Pythische spelen.*" Hierbij had de musicale wedstrijd behooren vermeld te worden, waardoor deze spelen zich van andere onderscheidden. Zie b. v. PLUT. *de Musica*, cap. IV.

Blz. 66. »*zoo als ook het verblijf van vreemdelingen.*" Dat dit niet onbepaald verboden was, blijkt uit het voorbeeld van THEMISTOCLES, van ARISTAGORAS, van ALCIBIADES en anderen, die zonder officiële zending naar *Sparta* kwamen, en daar eenigen tijd vertoefden. Iets anders is het, dat het verblijf in *Sparta* aan vreemdelingen niet aangenaam gemaakt werd, en dat er weinig noodig was, om hen over de grenzen te laten zetten.

Blz. 66 (†). »TACITUS." Hoe veel eerbied ik voor TACITUS als geschiedschrijver van *Rome* koester, in de geschiedenis der *Messenische* oorlogen heeft hij geen regt als bron aangehaald te worden.

Blz. 75. »*Aan* APOLLON PYTHIOS." Volgens de redevoering van AESCHINES tegen CTESIPHON (blz. 195 der stereotyp) werd het grondgebied van *Cirra* aan APOLLO, ARTEMIS, LATONA en ATHENE PRONAEA gewijd.

Blz. 79. »*zoo als bij het Ostracisme.*" De stemming bij het Ostracisme geschiedde niet met gewone steentjes, maar met stukjes aardewerk, waarop men met een spijker of stift gemakkelijk letters kon inkrassen; gelijk blijkt uit de bekende anecdote van ARISTIDES met den boer, die niet schrijven kon.

Blz. 81. »*De herstelling der vrijheid.*" De roem van HARMODIUS en ARISTOGITON is geheel geüsurpeerd en onverdiend. Zie HEROD. V, 55. THUCYD. I, 20. ARISTOT. *Polit.* V, cap. VIII [X].

Blz. 90. »*Het Peloponnesisch bondgenootschap.*" Dit omvatte niet eens den geheelen *Peloponnesus.* Zie HER. VII, 148 en volgg.

Blz. 90. »*Nadat eene poging.*" Eene poging tot verdediging der passen ten noorden van *Thessalië* hebben de *Grieken* eigenlijk niet gedaan, want zonder een zwaard te trekken zijn zij weêr heengegaan, nadat zij gezien hadden, hoe bezwaarlijk dit punt te verdedigen zijn zou. Zie HER. VII, 173.

Blz. 90. »LEONIDAS." De dood van LEONIDAS is dikwijls te hoog geprezen. Vooreerst was hetgeen hij gedaan heeft *Spartaansche* mode, en ieder zijner medeburgers zou hetzelfde verrigt hebben; ten tweede kon hij nog minder dan een ander zich door de vlugt redden, daar, door zijne schuld, de verdediging der *Thermopylae* mislukt was. Had hij het pad boven over het gebergte, zoo veel de tijd het toeliet, met verschansingen voorzien, en er eene behoorlijke bezetting geplaatst, dan had het verraad van EPHIALTES aan de *Perzen* geen voordeel gegeven. Zie HEROD. VII, 217, 218.

Blz. 90. »THEMISTOCLES — *dwong de Peloponnesiërs.*" Deze daad van THEMISTOCLES is zeer verdacht. Thans wordt hij geprezen, omdat hij de *Perzen* heet genoopt te hebben, om de *Grieken* op een voor de laatsten gunstige plaats aan te vallen. Wanneer echter de *Perzen*

de engten aan weerskanten van *Salamis*, door eenvoudig schepen te laten zinken, verstopt hadden, dan hadden zij de geheele *Grieksche* vloot door honger kunnen dwingen, en dan zou THEMISTOCLES zich dit bij XERXES tot verdienste gerekend hebben. Zie THUCYD. I, 137.

Blz. 91. »*Koning* PAUSANIAS." PAUSANIAS was geen koning, maar voogd van den zoon van LEONIDAS. Zie THUCYD. I, 132.

Blz. 94. »PAUSANIAS, *die met de Perzen*." In de geheele *Grieksche* geschiedenis zijn weinig punten in mijn oog duisterder dan het verraad van PAUSANIAS. Volgens THUCYD. I, 128, wilde hij *Griekenland* aan de *Perzen* onderwerpen, en tot loon daarvoor de dochter van XERXES trouwen. Op welk eene wijs dit echter moest uitgevoerd worden, is niet gemeld; hoezeer, volgens THUCYD. I, 132, de zaak reeds zoo goed als gereed was. Dat hiervan niet meer is bekend geworden, strekt ten bewijze van de geheimzinnigheid der *Spartaansche* politiek.

Blz. 98. »*Satraap* INAROS." Volgens THUCYD. I, 104, was INARUS geen Satraap, maar een Koning der *Libyers*, die aan *Egypte* grenzen.

Blz. 99 (*) »CORNELIUS NEPOS." Men moet vooral behoedzaam zijn in het aanhalen van NEPOS als bron voor de geschiedenis. Hij maakt telkens fouten. Zoo verwart hij MILTIADES, den veroveraar van den *Chersonnesus* met den overwinnaar van *Marathon*, en den slag van *Mycale* met dien aan den *Eurymedon* enz.

Blz. 100. »*sloot deze*." Dergelijke uitdrukkingen geven scheve voorstellingen. Het is hier vooral noodig de leerlingen te herinneren: dat PERICLES geen ander gezag had, dan hetgeen hij door overreding kon uitoefenen.

Blz. 104. »KLEON." CLEON wordt veeltijds te gestreng beoordeeld. ARISTOPHANES vergroot natuurlijk alles, om op het effect te werken. THUCYDIDES, die hem ook streng beoordeelt, heeft als krijgsman vrij wat minder uitgevoerd dan hij. Het is onregtvaardig, wanneer THUCYDIDES *Amphipolis* laat verloren gaan, van ongeluk te spreken, en wanneer CLEON *Sphacteria* inneemt, te zeggen, dat het meer geluk dan wijsheid was. Ook moet CLEON

geenszins zonder bekwaamheid geweest zijn, om zich zoo lang in *Athene* te kunnen staande houden.

Blz. 112 (†). »*Dit is eén voldoend bewijs.*" Dit bewijst veeleer, dat ALCIBIADES zelf begreep het volksgeloof te moeten eerbiedigen, en de smet van ongodsdienstigheid te moeten afwasschen. Ik vergelijk dit met het herstellen der godsdienst door NAPOLEON.

Blz. 113. »*door de Oligarchen.*" Volgens PLATO *Apolog.* SOCRAT. bl. 32, c. geschiedde dit, toen de Democratie nog bestond.

Blz. 118 2). »*eerst om dén jongen* KYROS *te ondersteunen.*" Ik geloof niet, dat de *Spartanen* CYRUS wetens en willens tegen ARTAXERXES ondersteund hebben. CYRUS heeft zijn plan tegen ARTAXERXES eerst in *Cilicië* bekend gemaakt (XENOPH. *Anab.* I. III), en in zijn verzoek om hulp bij de *Spartanen* (*Histor. Graec.* III, 1), wordt volstrekt niet gezegd, waartoe hij hunne hulp noodig had. De *Spartanen* hebben hem ook geene andere hulp verleend, dan dat zij hem hunne vloot ten gebruike gegeven hebben, die vervolgens op zijn bevel naar *Cilicië* gevaren is. CLEARCHUS was niet door *Sparta* gezonden, maar een gelukzoeker, die zelfs door de *Spartanen* was ter dood veroordeeld. (Zie XENOPH. *Anab.* II, VI.)

Blz. 120. »*De Atheners behielden Lemnos, Imbros, Skyros.*" Deze bepaling was er bij, omdat anders, volgens de letter van het tractaat, de *Spartanen Messenië* in vrijheid hadden moeten stellen.

Blz. 132. »*noodlot.*" Bij HOMERUS is het noodlot geen afzonderlijk wezen, maar het besluit van al de goden te zamen, waaraan ieder, ook JUPITER, onderworpen is. Zie *Il.* XVI, 433—458. XX, 293—317 enz.

Blz. 134. »*legende.*" De hoogmoed van den *Griekschen* adel, die voorwendde van de goden af te stammen, zal hier ook veel aan hebben toegebragt.

Blz. 135. »APOLLON *en* ARTEMIS ..... *zon en maan.*" Ik twijfel of APOLLO en ARTEMIS oorspronkelijk wel met de zon en de maan gelijk gesteld werden. Bij HOMERUS althans staan zij met zon en maan in volstrekt geen betrekking. De allegorische uitleggingsmethode is door

LIMBURG BROUWER in zijn groot werk over *Griekenland* (*Histoire de la Civilisation morale et religieuse des Grecs*) en in zijne *Geschiedenis der allegorische interpretatie der Grieksche mythologie* met veel geest en dikwijls met regt bestreden.

Bl. 140. »*luid.*" Reeds bij HOMERUS, *Il.* VII, 194, 195, wordt van bidden niet met luider stemme melding gemaakt.

Blz. 141. »*vierderlij wijze.*" Hier moesten de droomuitleggingen ook vermeld worden, »want ook een droom komt van ZEUS." *Il.* I, 63.

Blz. 141. »*onbezielde natuur.*" Dat dit niet geheel en al juist is, maak ik op uit HEROD. II, 55.

Blz. 146. »THESPIS." Het komt mij waarschijnlijk voor, dat THESPIS de grondlegger der Comoedie, niet der Tragoedie geweest is. Zie K. O. MÜLLER, *Geschichte der griechischen Literatur*," II, 32, 1).

Blz. 147. »*als verlicht philosooph.*" De conceptie van SOPHOCLES is, in mijn oog, wijsgeeriger dan die van EURIPIDES. SOPHOCLES was geloовiger en minder sceptisch, maar SOPHOCLES had veel meer bekwaamheid om één verheven denkbeeld tot grondslag van een treurspel te leggen en zich geregeld te laten ontwikkelen.

Blz. 148. »*een getrouw tafereel.*" Dit tafereel is omtrent even getrouw als de *Charivari*, dat is, men moet er den vierkantswortel uit trekken, om tot de waarheid te komen.

Blz. 148. »*om zijne geschiedenis.*" Hier zal wel bijkomen, dat de *Grieken* veel meer bij den dag leefden, en veel meer het levende woord boven het geschrevene stelden dan wij.

Blz. 150. »*de redevoeringen van* PERICLES." In die redevoeringen is zeker veel schoons, maar vooreerst is het onzeker, of PERICLES ze werkelijk heeft uitgesproken (zie THUCYD. I, 22), en ten andere hebben die redevoeringen het gebrek, dat zij door bovenmatige kortheid en gedrongenheid van stijl verbazend moeijelijk te volgen zijn. Wanneer tegenwoordig een redenaar zóó wilde

spreken, zou de helft zijner toehoorders er niets van begrijpen. Zie CICERO, *de Or.* II, 13. *Orat.* IX.

Blz. 151. »*de Grieksche.*" Dit zal wel moeten wezen: *de Attische.* De *Sicilianen* waren immers ook *Grieken.*

Blz. 153. »PLATO" Men moet echter voorzigtig zijn met SOCRATES uit PLATO te willen leeren kennen. PLATO heeft ook veel denkbeelden uit andere wijsgeerige scholen opgenomen, en vooral de leer van PYTHAGORAS heeft veel indruk op hem gemaakt. Lang niet alles, wat hij SOCRATES laat zeggen, is als geheel met de denkwijze van SOCRATES overeenkomstig te beschouwen.

Blz. 162. »*door het invoeren van den Makedonischen phalanx.*" Ik wil niet ontkennen, dat PHILIPPUS de phalanx heeft verbeterd, en in *Macedonië* welligt het eerst bekend gemaakt; maar uitgevonden heeft hij haar niet. Men vindt reeds eene beschrijving van eene phalanx bij XENOPHON, *Cyrop.* VI, III, 20. VII, I, 33, 34.

Blz. 163. »*de grootste verdenking.*" ALEXANDER zelf beweerde, dat de *Perzen* door geld den moordenaar hadden omgekocht; en wanneer men bedenkt, dat de plannen van PHILIPPUS tegen *Perzië* geenszins verborgen waren, dan bekomt deze bewering een hoogen trap van waarschijnlijkheid.

Blz. 163. »*en groot bewonderaar der dichtkunst.*" Dit karakteriseert ALEXANDER niet genoeg. Het ware beter hier óf zijn geheelen inborst mede te deelen, óf ook dit weg te laten. Liefde voor de dichtkunst was niet de hoofdtrek van zijn karakter; maar wel liefde tot roem. Het was, geloof ik, zijn geliefkoosd denkbeeld, dat eens een tweede HOMERUS hem als een grooter held dan ACHILLES zou bezingen.

Blz. 166. »*om zich bij de Aegyptenaren.*" Het was de gewone politiek van ALEXANDER, de godsdienst als hulpmiddel te gebruiken, om zich als een door de godheid begunstigd held voor te doen. Zie LIMBURG BROUWER, *Hist. de la Civil.* VI, p. 267.

Blz. 182. e). »*de nieuwe academie gesticht door* KARNEADES." Men moet evenwel in het oog houden, dat van

PLATO tot CARNEADES verscheidene hoofden zijner school elkander geregeld zijn opgevolgd, hoewel de leer door den tijd ontaard is, en PLATO ze denkelijk niet als de zijne zou erkend hebben.

Blz. 187. »*kanon.*" Volgens WEBER (*Klassische Alterthumskunde*, S. 30 en volgg.) was die vermaarde kanon niets anders dan een beredeneerde catalogus der in de bibliotheek voorhandene boeken.

Blz. 191. »*bleef hij besluiteloos in Griekenland,*" en bedierf zijn leger door zijn voorbeeld, daar hij zich op *Eubéa* met minnarijen bezig hield en den winter in feesten doorbragt.

Blz. 202. »*ten eenenmale van grond ontbloot.*" Zoo geheel ongegrond is deze bewering niet. Zie JESAIA XXIII, 13. XENOPH. *Cyrop.* III, cap. II, 7.

Deze aanmerkingen meenen wij op dit stuk te moeten maken. Wij zien verlangend uit naar het volgende, voornemens zijnde, dat op dezelfde wijze te behandelen.

D. BURGER, JR.

Zedekundige verhalen. Een leer- en leesboekje ten dienste der scholen. Tweede druk. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1849. *In kl. 8vo.* 60 *bl. f* :-15.

Eene verzameling van verhalen, welke de kinderen met genoegen zullen lezen. Wij hebben er enkele bekenden, die in SCHMID's honderdtallen voorkomen, in aangetroffen. — De titel: leer- en leesboekje is vreemd. Moeten deze verhalen in het hoofd geprent worden? Wij meenden, dat men tot dusverre alleen wetenschappelijke boekjes voor kinderen leerboekjes noemde. Evenwel beneemt dit niets aan de waarde van het overigens zeer nuttig werkje, dat, zoo men volstrekt verhalen in de school wil hebben, met vrucht kan gebruikt worden, en daarom aanbeveling verdient.

BOEKBESCHOUWING.

Het regt der Hervormde Floreenpligtigen, ten platten lande in Friesland, op de verkiezing van Predikanten en op het beheer van de Kerkegoederen, toegelicht en verdedigd, door de Hervormde Kerkvoogden van den dorpe Weidum, in Maart 1849. *Uitgegeven door Mr.* W. W. BUMA, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Friesland, te Leeuwarden, met een* NASCHRIFT *over Art.* 15 *van het Algemeen Reglement op het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk van* 1816. *Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. *December* 1849. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* :-60.

Gelijk zoo vele meer en min belangrijke *brochures* in het leven zijn geroepen door het in 1848 *Gerevideerde Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden* — zoo is ook aan dat Reglement het voor ons liggend stukje zijn ontstaan verschuldigd. Immers na de verschijning en rondzending van dat Reglement *werden, bij beschikking van den Heer Grietman van Baarderadeel van den* 27 *Januarij* 1849, *ten aanzien van de in dit Reglement voorkomende bepalingen omtrent het beheer der Kerkelijke goederen, de op- en aanmerkingen gevraagd ook van de Hervormde Kerkvoogden van Weidum.* De taak, om die op- en aanmerkingen mede te deelen, werd door het Collegie van Kerkvoogden opgedragen aan den mede-Kerkvoogd, den geleerden BUMA, die deze taak zóó volbragt, dat het gedaan verslag spoedig de aandacht trok zoo wel van verschillende Kerkelijke personen en Collegiën als van geschiedkundigen in *Friesland.* Geen wonder dus, dat men met sterken aandrang de algemeene uitgave begeerde, waartoe de opsteller dan ook besloot, na den afloop der Synodale Vergadering, waar dit stuk ter tafel was geweest. Aangespoord ook werd de Schrijver tot de uitgave

door de verschijning van het werkje van Dr. REDDINGIUS; (*) daar deze zich »alleen tot het regt op de verkiezing van Predikanten bepaalt en niet handelt over »het regt op het beheer van de kerkegoederen;" te meer ook, omdat, terwijl het resultaat waartoe én Dr. REDDINGIUS én Mr. BUMA komen, te weten dat het regt eenen Predikant te kiezen aan de Floreenpligtigen in *Friesland* van regtswege toekomt, de grond echter, waarop beider bewering rust, verschillend is. Twee hoogst belangrijke onderwerpen worden dus door den Raadsheer BUMA behandeld: *de beroeping van de Predikanten* en *het beheer van de Kerkelijke goederen in Friesland.* Onder de vele gegronde aanmerkingen op het *Algemeen gerevideerd Reglement* van 1848 moet wel in de eerste plaats genoemd worden, dat in het Reglement volstrekt niet aan de Floreenpligtigen in *Friesland* is gedacht. Immers dat de opstellers in Art. 23 ook aan dezen gedacht hebben, kunnen wij bezwaarlijk gelooven, daar er tusschen Collatoren en Floreenpligtigen een groot onderscheid bestaat. Boven allen twijfel toch is hetgeen de Schrijver zegt op bl. 13: »De Collatieregten in de andere Provinciën zijn veelal, zoo niet overal, óf uit het *Leenregt* »(*Jus Foedale,*) óf uit niet Foedale *Heerlijke* Regten oorspronkelijk. Vandaar, dat, blijkens de geschiedenis der »overwegingen, die aan de Grondwet van 1848 zijn voorafgegaan, ook die Collatieregten zijn bedoeld onder de, »in Art. 4 der Additionnele Artikelen van die Grondwet »genoemde, *Heerlijke* regten, waarvan de opheffing, tegen schadeloosstelling aan de eigenaren, door de wet »zal kunnen worden vastgesteld en geregeld.

»Dat echter in *Friesland* het leenregt nimmer wortel »heeft kunnen schieten, en dat ook dáár nimmer *Heer-*

(*) *De oorsprong, geschiedenis en aard van het regt van verkiezing van Predikanten, dat door de Floreenpligtigen in Friesland wordt uitgeoefend, eene bijdrage tot de Kerkelijke geschiedenis in Friesland, door* J. H. REDDINGIUS, GZ., Theol. Doct. en Predikant te *Franeker.* Te *Sneek,* bij VAN DRUTEN EN BLEEKER. 1849. In gr. 8vo. 53 bl. *f* : - 50, met hoogen lof door ons aangekondigd in N°. XV van den vorigen jaargang.

»*lijke* regten hebben bestaan, is iets, dat zoo boven alle »tegenspraak verheven en zóó bekend is, dat het tijdver»spillen zou zijn, dit te willen betoogen. De vrijheids»zin der oude *Friezen* heeft hunne nakomelingen daar»voor behoed. (*) Maar diezelfde vrijheidszin, even wars »van geestelijke als van wereldlijke overheersching, is »juist de eerste bron en oorsprong van het regt der Flo»reenpligtigen tot verkiezing van de Predikanten."

Volgens bescheiden uit oude oirkonden, medegedeeld door Mr. BUMA, dagteekent de verkiezing der geestelijken door de leeken reeds van den tijd toen de *Friezen* de Christelijke godsdienst omhelsden; dat regt werd ook toegekend aan hen, toen de ingezetenen van ieder Kerspel een landhuis voor de woning van den Pastoor, land tot een kerkhof enz. moesten verschaffen, op last van KAREL *de Groote.* Later geschiedde zulks ook veelmalen vrijwillig, zoo als te *Weidum*, doch steeds behielden de leeken voor zich het regt eenen Pastoor naar eigen goedvinden te verkiezen. Dat regt van verkiezing der Pastoors werd met de Reformatie overgebragt in de Hervormde Kerk en behielden zij als leden van het nieuwe Kerkgenootschap dezelfde regten, welke zij in het oude hadden uitgeoefend. Zij die vroeger als leden der Roomsch Katholieke Kerk hunne Pastoors kozen, kozen nu als behoorende tot de Hervormde Kerk hunne Predikanten. Door alle eeuwen henen, onder zoo verschillende regeringen, werd dat regt geëerbiedigd, welks bevestiging

(*) Ref. meent hier den geleerden Schrijver te moeten antwoorden op de beleefde bijvoeging m. a. in het exemplaar der Redact. toegezonden. De Heer BUMA toch had verkeerdelijk opgevat hetgeen wij schreven in N°. XV der *Vaderl. Letteroefeningen* a. p. Boekbeschouwing, bladz. 659: »wij gelooven veeleer, »dat, na verloop van eenige jaren, alle foedale regten en privi»legiën der Floreenpligtigen reeds tot de geschiedenis zullen be»hooren," wij meenden dat het, zoowel uit het verband, waarin die woorden in dat ons verslag voorkomen, als uit den aard der zaak, genoegzaam bleek, dat wij spraken van foedale regten in het algemeen en van privilegiën der Floreenpligtigen in het bijzonder.

»ter, ons zouden geregtigd achten, om aan een niet door »Floreenpligtigen verkoren Predikant het gebruik van Pastorij en Kerk toe te staan, of eenige uitkeering te doen, »en evenmin de goederen, die wij bezitten en beheeren, »aan niet door Floreenpligtigen benoemde Kerkvoogden over »te geven, of aan anderen dan aan Floreenpligtigen reke»ning van ons beheer te doen."

Aanmerkingen van eenig belang hebben wij niet; slechts ééne historische fout teekenden wij aan op bl. 14; aldaar lezen wij: »KAREL *de Groote*, onder wiens regering »de *Friezen*, tegen het laatst der 9de eeuw, blijvend tot »het Christendom werden bekeerd," enz. — KAREL *de Groote* toch, die magtige Keizer van het Westen, stierf reeds in 814, na eene roemvolle regering van 47 jaar.

Wij lazen deze echt historische beschouwing van het regt der Floreenpligtigen met groot genoegen; wij vonden er in veel de bevestiging van het aangevoerde door Dr. REDDINGIUS, in veel ook eene aanvulling van het door Z.W.E. medegedeelde. Wij vertrouwen, dat het werkje van den geleerden Schrijver die belangstelling zal ondervinden, welke het zoo ten volle verdient; inzonderheid van hen, die eenen regtstreekschen of zijdelingschen invloed uitoefenen op onze Kerkelijke zaken; dat zij er door bewaard blijven, willekeurig aan de *Friezen* een oud en eerlijk verkregen regt te ontnemen. Wij kunnen echter den wensch niet onderdrukken, dat spoedig in onze *Nederlandsche* Hervormde Kerk die eenheid moge komen in de verkiezing van Predikanten en in het beheer der Kerkgoederen, waaraan reeds te lang behoefte is gevoeld; eene eenheid, die niet dan heilzaam kan werken op het Kerkelijk leven, hetwelk zich van dag tot dag krachtiger vertoont.

†—.

Leerrede over JEREMIA XXIII: 23 *en* 24. *Uitgesproken te Zwolle, den 17den Junij* 1849, *door* G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doctor en Predikant te Zwolle, bij gelegenheid van zijn vertrek naar het Heilige Land. Uitgegeven*

ten voordeele van de Armen der Hervormde Gemeente te Zwolle. Te Zwolle, bij J. J. Tijl. 1849. *In gr.* 8*vo.* 18 *bl. f* : - 30.

De Eerwaarde VAN SENDEN, die met zijne »*Alpenrozen*" getoond heeft een fijn en gevoelvol opmerker te zijn, en door zijnen »*Bijbelschen Atlas*" van zijne topografische kennis van *Palestina* getuigenis heeft gegeven, werd, zoo als bekend is, door H. K. H. Prinses MARIANNE uitgenoodigd haar te vergezellen op eenen reistogt naar het *Heilige Land.* Niet alleen de vrienden van den bekwamen man, maar ook alle beminnaren der letteren verheugden zich over de gelukkige keuze der Vorstin, omdat men de hope koestert, dat onze vaderlandsche literatuur met eene reisbeschrijving zal verrijkt worden, den dichter van de »*Alpenrozen*" waardig. Wij weten het, dat deze roeping VAN SENDEN zelven aangenaam en streelend in de ooren klonk, hem eene taak in de handen gevende, die hij voor de schoonste zijns levens hield. Die gewigtige reize is nu reeds volbragt. In goede gezondheid is hij in het vaderland teruggekomen, en hij zal de verwachting zijner landgenooten niet beschamen.

Maar wij hebben daar voor ons liggen de leerrede, met welke hij van zijne Gemeente tijdelijk afscheid heeft genomen. Dat wij ze niet vroeger aankondigden, ligt eenvoudig daarin, dat ze ons niet vroeger is toegezonden. De prediker behandelt de Godspraak van JEREMIA voor ons, om ons rijkdom te bieden van stoffe tot heilig denken. Trouwens zij brengt, *ten eerste,* voor onze oogen onmetelijke ruimten; zij doet die, *ten tweede,* ons kennen als voorwerp van eene alles omvattende wetenschap; zij laat die eindelijk ons zien, als vervuld zijnde van eene alvermogende werking; vervolgens als eene vraag aan ons, om treffend van invloed te zijn op onze harten, — want zij is, *vooreerst,* met nadruk tot hen gerigt, die traag zijn in liefde en eerbied voor God; — zij is, *ten tweede,* met volheid van troost voor zielen, die zich vergeten en verlaten achten; zij is, *ten derde,* met

kalme geruststelling voor zulken, die bewogen zijn onder de scheiding van dierbare betrekkingen.

De preektrant van VAN SENDEN is genoeg bekend; wij zeggen van deze leerrede slechts, dat zij zich door eenvoudigheid en helderheid onderscheidt. Alleen zou men kunnen vragen, of de dispositie van het eerste deel niet eenigzins onbestemd zij uitgedrukt. Wij zijn van meening, dat de Heer VAN SENDEN bedachtzaam heeft gehandeld met weinig en slechts bedektelijk van zich-zelven te spreken. Het weldadig doel, met de uitgave beoogd, zal wel reeds bereikt zijn.

Den Leeraar wenschen wij van harte toe, dat hij zijne gemeente met dankbaarheid wedervinde, en haar met de woorden van *Palestinaas* dichter begroete: »De Heer was mijn Herder; mij heeft niets ontbroken. En nu zal ik blijven in het Huis des Heeren, altoos."

Het Ontwerp van Gerevideerd Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk, in het Koningrijk der Nederlanden, aan beginselen getoetst door Mr. J. W. TYDEMAN, *Advocaat te Amsterdam. (Met het ontwerp zelf, en een tegen-ontwerp.) Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 80 *bl. f* :-90.

Buiten onze schuld wordt deze *brochure* van den *Amsterdamschen* Regtsgeleerde TYDEMAN later aangekondigd, dan zij in méér dan één opzigt naar inhoud en bewerking verdiende.

Bekend is het, hoe sedert eenige jaren in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk stemmen zijn opgegaan, die luid en dringend om herziening van het Algemeene Reglement vroegen, en schoon ons de redenen, die men over de noodzakelijkheid daarvan opgaf, niet allen even houdbaar schenen; schoon wij zelfs in die stemmen nog geenszins het verlangen der Kerk hoorden, — geloofden wij evenwel, dat de Kerkelijke Wetgeving van 1816 niet langer aan onderscheidene sedert dien tijd ontstane be-

hoeften voldeed, en zagen met hooge belangstelling het Ontwerp van Gerevideerd Algemeen Reglement te gemoet, dat de Synode van 1848 als vrucht van hare langdurige zittingen leveren zoude.

Eindelijk werd het bekend: veel kwam er in voor, dat werd toegejuicht: maar ook veel, dat men afkeurde. De Synode des verleden jaars wijzigde het in belangrijke punten: en beschouwde de meerderheid harer leden die wijzigingen misschien als verbeteringen; volgens de zienswijze der minderheid, waren het slechts nieuwe lappen op een oud kleed.

Dit zelfde ontwerp wordt door den Schrijver aan de beginselen getoetst, die, naar zijn inzien, *de grondslagen van het gebouw zijn, waarop het zamenstel rust.* (bl. 1.) Daartoe behandelt hij, van bl. 3—31, de volgende acht punten: 1°. de wijze, waarop de herziening van het thans bestaande Algemeene Reglement zal moeten worden daargesteld; 2°. de kenmerken der Hervormde Kerk in *Nederland;* 3°. de vereenvoudiging, in het raderwerk van Bestuur bij de herziening tot stand te brengen; 4°. beveiliging der Hervormde Kerk tegen overheersching van geestelijk gezag; 5°. het beginsel van vrije verkiezing en evenredige vertegenwoordiging; 6°. de attributiën der verschillende Collegiën van bestuur; 7°. de afscheiding tusschen Kerk en Staat; en 8°. de wijze, waarop het nieuwe Algemeene Reglement zal moeten worden ten uitvoer gelegd. Ten slotte ontvangen wij, van bl. 32—93, een Nieuw Ontwerp, waarin de door den Schrijver voorgestelde verbeteringen en bijvoegselen, bij tegenoverstelling van het ontwerp der Synode, duidelijk zijn aangewezen.

Uit deze opgave ziet men het hoog belang der onderwerpen, die hier behandeld worden, en de ontwikkeling daarvan geschiedt op eene wijze, welke den zelfstandigen, en van zijn standpunt als Regtsgeleerde vrijzinnigen man leert kennen; en dien wij met genoegen hooren redeneren, ook dáár, waar overwegende redenen ons dringen zouden, eene andere zienswijze te volgen.

Het ligt niet in ons plan, den Schrijver overal op den

voet te volgen, en hem onze tegenbedenkingen mede te deelen; maar na de lezing van zijnen verdienstelijken arbeid geven wij hem toch de volgende vragen ter overweging: zal er wel immer door de Synode een Algemeen Reglement ontworpen kunnen worden, dat *regtens* voor de Kerk verbindend zal zijn, zoo lang de Gemeente zelve door hare wettig benoemde lasthebbers er niet in zal hebben toegestemd? — Zoude het niet eene menigte bezwaren afsnijden, wanneer men eenvoudig tot kenmerk en hoofdbeginsel der Hervormde Kerk in *Nederland*, als grondslag, waarop zij rust, de bepaling op den voorgrond plaatste, die voorkomt in het 7de artikel der *belijdenisse des geloofs der Gereformeerde Kercken in Nederlant:* »dat de Heilige Schrift het eenig rigtsnoer is van geloof en wandel"? — Zoude het in het belang der orde en des vredes doelmatiger zijn, op de Klassikale Vergaderingen zoo véél magt over te dragen, als door den Schrijver, bl. 55 en verv., gedaan wordt; en bestaan daartegen geene waarschuwende wenken, *óók* geput uit de Kerkelijke Verordeningen van voor 1816? — Is er dan waarlijk zoo veel *gegronde* klagte over geestelijke overheersching (*Dominocratie*), en wanneer deze werkelijk in vroeger en later dagen bestaan had, zoude zij zich dan niet in de eerste plaats hebben doen gelden omtrent de ongeschonden bewaring der Kerkelijke goederen, wier beheer van de *Laicocratie* juist geen verblijdend noch stichtelijk tafereel in menige Gemeente ophangt? en is het misschien ook al aan de *Dominocratie* te wijten, dat de Diakonale Kerkelijke Wetgeving van 1844 niet is tot stand gekomen? — Is het misschien de schuld der Predikanten, dat, waar de Ouderlingen thans in gelijken getale met hen op de Klassikale Vergaderingen kunnen verschijnen, zij uit de meeste Gemeenten zijn weggebleven? — Wordt het oorspronkelijk *Presbytericale* stelsel onzer Kerk, dat op Apostolisch gezag zich kan beroepen, niet den bodem ingeslagen, wanneer men den werkkring van Diakenen en Kerkvoogden verder uitstrekt, dan hunne betrekkingen tot de Gemeente gedoogen? — Welke is toch die eigenlijk gezegde Vertegen-

woordiging onzer Kerk? Is zij te zoeken in de handhaving harer leer, harer stoffelijke belangen, of van haar bestuur? En is die Vertegenwoordiging, gelijk men ze, uit het Staatkundig leven, op Kerkelijken bodem wil overbrengen, ook in den geest van het Evangelie? — Is eene algeheele scheiding van Kerk en Staat wel *mogelijk*, zoo lang de Staat het billijk regt van toezigt uitoefent? Is zij *in het belang* der Kerk wel aan te raden, al ware het alleen tot handhaving harer Reglementen?

Maar reeds genoeg: te regt zegt de Schrijver, dat de jongste Grondwetsherziening de spreuk heeft bevestigd: *ecclesia sequitur curiam!* bl. 2. Maar of het modelleeren des Kerkvorms, naar dien van den Staat, der Kerke ooit voordeel heeft aangebragt, zouden wij, bij het licht der geschiedenis, grootelijks betwijfelen. Hoe dit evenwel zijn moge, indien wij van den kundigen Schrijver ook al in vele opzigten moeten verschillen, prijzen wij toch zijn werk volmondig ter toetsing aan, en danken hem voor hetgene hij ons, ten blijke zijner belangstelling in het welzijn onzer Kerk, geleverd heeft. Wij voor ons gelooven, dat de tijd de beste Wetgever is, en wenschen van harte, dat de Synode eens gelukkig genoeg moge zijn, zulk eene Kerk-orde daar te stellen, welke, even gelijk die van 1816, met al hare leemten, een tijdvak van dertig jaren beleeft, en bij de handhaving der *belangen* onzer Kerk, ook zoo veel mogelijk aan hare *behoeften* zal voldoen.

C. W. P.

Diagnostiek der oorziekten door A. H. SWAAGMAN, *Med. Art. Obst. et Chir. Doctor te Groningen. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1850. *In gr. 8vo.* 95 *bl. f* 1-:

Eene belangrijke specialiteit der Heelkunde, de leer van de gehoorziekten namelijk, heeft in ons Vaderland een ijverigen beoefenaar en bevorderaar gevonden in den *Groningschen* Geneesheer, Dr. SWAAGMAN. Het Handboek

der oorheelkunde van M. FRANK, door hem in het *Nederduitsch* bewerkt, kan hiervan getuigen. Het zal zeker de vraagbaak van menigen Heelkundigen onder ons geworden zijn, voor wien tot hiertoe deze tak der geneeskunde bijna eene *terra incognita* is geweest. Eene nieuwe proeve van dit streven levert de Heer SWAAGMAN weder door de hier aangekondigde *Diagnostiek* der oorziekten. Gelijk over het geheel in de geneeskunde, is eene zoo veel mogelijk volledige *diagnosis* vooral voor de gebreken van het werktuig des gehoors een vereischte, zal de therapie eenen redelijken grondslag hebben. Nu eene zoodanige *Diagnostiek* aan het werk van FRANK schijnt te ontbreken, zullen deze bladen zeker met dankbaarheid door de beoefenaren der Heelkunde, die tot hiertoe van de oorziekten geen bijzonder werk maakten, worden ontvangen. Na de lezing van dezen arbeid van SWAAGMAN, zullen zij, alvorens eenige inspuiting of de aanwending van eenig, soms niet genoeg aangewezen, middel bij gehoorziekten te ondernemen, zich alvorens door de hulpmiddelen, hier voor oorgebreken aan de hand gegeven, willen overtuigen, of zij met eene aandoening der gehoorzenuw, gebreken van het uit- of inwendig oor, van de *tuba* enz. te doen hebben, ten einde daarnaar de *therapie* te bepalen. Stemvork, en uurwerk, beschouwing van den uitwendigen gehoorgang door den oorspiegel, aanwending van den *catheter* met of zonder inspuitingen, zullen dan, waar noodig, door hen, ter onderkenning van de gebreken in de verschillende deelen en weefsels des gehoor-orgaans, niet worden nagelaten.

De Schrijver zie daartoe aan zijne *Diagnostiek* den welverdienden bijval geschonken.

Opmerkingen en mededeelingen betreffende de Genees-, Heel- en Verloskundige Praktijk, *door* A. H. SWAAGMAN, *Med. Chir. et Art. Obst. Doctor te Groningen. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1850. *In gr. 8vo.* 96 *bl. De prijs van ieder deel*, 20 *vellen groot*, *is f* 3-20.

Dr. SWAAGMAN stelt zich voor, in deze bladen losse op-

merkingen en beknopte mededeelingen uit eigen praktijk of uit die van anderen, telkens bij 2 vellen druks, op onbepaalde tijden uit te geven, waarvan 20 bladen een deel zullen uitmaken. Rec. kan niet bevatten, wat den Heer SWAAGMAN heeft bewogen, onze periodieke werken noodeloos met nog één te vermeerderen. Wanneer Rec. ook aan de waarde der hier oorspronkelijk geleverde waarnemingen van den Heer SWAAGMAN, noch aan zijne kritiek, iets wil ontnemen, dan had hij toch liever gezien, dat de Heer SWAAGMAN hiervoor de bij ons reeds bestaande Journalistiek: »het *Practisch Tijdschrift*, *Het Nederl. Lancet*, de *Geneeskundige Courant*" of een ander, hadde gekozen. Maar de uitgave van deze opmerkingen acht Rec. thans nog overbodiger, nu wij hier stukjes, als dat van HELLFT, uit CASPAR's *Wochenschrift*; *scleroderma adultorum* en zoo veel meer uit SCHMIDT's *Jahrbücher*, of *Meningitis tuberculosa van* OPPOLZER, *Epilepsia van* ROMBERG, operatie door BLASIUS enz. uit de *Deutsche Klinik* van GÖSSCHEN zien overgenomen; stukken, die tegenwoordig bijna elk geneeskundige, zoo niet in de tijdschriften zelve leest, dan toch zeker in onze reeds bestaande Journalistiek zal aantreffen. Rec. betreurt het, om de wetenschap en voor onzen Vaderlandschen roem, dat ook hier eenheid zoo vele hinderpalen ontmoet. Meent de Heer SWAAGMAN zijn plan te moeten doorzetten, Rec. wenscht dan, dat er alleen oorspronkelijke berigten voortaan in zullen gevonden worden, die voor de wetenschap belangrijk kunnen zijn; waartoe hij onder anderen niet durft brengen de waarneming van het zwellen en neerdalen der hersenen, bij in- en uitademing, bij eenen getrepaneerde in 't Academisch ziekenhuis te *Groningen* en bladz. 31 medegedeeld; althans als men meent, hierdoor de natuur te hebben bespied, met betrekking tot hetgeen hier bij gesloten schedel plaats heeft.

Bijdragen tot de practische Heelkunde door Dr. ERNST BLASIUS, *Professor in de Heelkunde enz. te Halle. Uit het*

Hoogduitsch door J. H. C. VAN CAMPEN. *Met eene plaat. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1849. *In gr. 8vo.* 374 *bl.* *f* 1-40.

In *Duitschland*, meer dan bij ons, ziet men nu en dan werken verschijnen van hen, die aan het hoofd staan van Klinische inrigtingen, waarin zij de vrucht hunner ervaring tot bevordering der wetenschap nederleggen. Ook de *Hallesche* Hoogleeraar BLASIUS heeft, in 1848, *Beiträge* uit zijne rijke ondervinding, over een ruim tijdvak loopende, door den druk openbaar gemaakt. Rec. mag aannemen, dat geenen beoefenaar der Heelkunde, van eenige wetenschappelijke vorming onder ons, deze *Beiträge* onbekend zullen zijn gebleven, en daarom gelooft Rec. niet, dat de waarlijk verdienstelijke VAN CAMPEN door deze vertaling het werk onder zijne Vaderlandsche Heelkundigen noodig had te helpen verspreiden. Een groot deel van het werk is gewijd aan de *resectiën*, zoo als die door BLASIUS in zijne Kliniek en burger-practijk zijn verrigt, met gunstiger uitkomst aan de beenderen der bovenste ledematen, dan aan de onderkaak. Daarop volgen, bladz. 157, de *plastische kunstbewerkingen*, waaromtrent BLASIUS eerst zijne denkbeelden in het algemeen, op grond zijner ondervinding, mededeelt, om vervolgens tot de *Rhinoplastik* en *lipvorming*, *wangvorming*, *ooglidvorming* enz. te komen. De verdere Hoofdstukken loopen over de kunstbewerking bij likteekens, vernaauwingen der *urethra*, *polypi uteri* en zijne behandeling van den *prolapsus uteri*. Het mag bevreemden, dat de Vertaler, die het berigt omtrent de Heel- en oogheelkundige Kliniek te *Halle* en drie gelithographiëerde platen, ter bekorting van het werk en om het minder kostbaar te maken, heeft weggelaten, er niet veeleer op bedacht is geweest, de veelal noodelooze wijdloopigheid, waarmede de plastische kunstbewerkingen beschreven worden, te besnoeijen, en de *historiae morbi*, zoo niet weg te laten, althans te bekorten, en dan, in plaats van deze plaat, waarop de zoo gebruikelijke en bekende schaar inzonderheid kon gemist worden, uit de figuren der drie

achtergelaten platen eenigen hadde verzameld en op de hier behouden plaat laten overbrengen. Het boek is nu altijd nog kostbaar genoeg voor hen, die deze *bijdragen* mogten wenschen te bezitten.

Het regt van vereeniging en vergadering in Nederland door de H.H. Mrs. P. M. NOLTHENIUS *en* B. J. PLOOS VAN AMSTEL, *Advocaten te Amsterdam. — Onder het motto op den titel: Une minorité bien unie, qui a l'avantage de l'attaque, qui effraie ou séduit, argumente ou ménace tour-à-tour, domine tôt ou tard la majorité. La violence réunit les hommes, parcequ'elle les aveugle sur tout ce qui n'est pas leur but général. La modération les divise, parcequ'elle laisse leur esprit ouvert à toutes les considérations partielles.* BENJAMIN CONSTANT. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1849. *In gr.* 8vo. *IV en* 56 *bl.* *f* :-60.

Twee vrienden, die vroeger te zamen het proces wegens het zoogenaamde *Amsterdamsche* standje van Maart 1848 hebben uitgegeven, dragen in deze *brochure* hunne denkbeelden voor over het regt van vereeniging.

Uit welk oogpunt de Schrijvers dat regt beschouwen, blijkt uit de volgende zinsnede van het *voorwoord:* »Bestonden er dan in ons Vaderland dringende redenen, om een wapen, zoo schoon in théorie als gevaarlijk in practijk, zonder volstrekte noodzakelijkheid op den voorgrond te brengen? Zijn wij ook misschien niet hierin door den geest van navolging medegesleept, die wel meer deed aannemen wat men *al zoo* in andere Staten in werking zag komen?" — Waarlijk, indien ééne wijziging in de Grondwet, door hetgeen hier te Lande gebeurd was, werd gewettigd, dan was het voorzeker de erkenning van het Regt van Vereeniging en Vergadering, die een waarborg tegen onberaden vervolging moest daarstellen, en tevens bij uitbreiding van Staatkundige regten het middel tot vrije uitoefening dier regten moest verzekeren.

De Schrijvers verklaren aan het slot van dat voor-

woord: »Nu de grondwet eenmaal aangenomen is, wordt het de pligt van ieder weldenkend Staatsburger om haar naar zijn vermogen te steunen en te helpen handhaven." Dat is volkomen waar; intusschen dachten wij onwillekeurig aan hetgeen de Heer VAN DAM VAN ISSELT gezegd heeft in zijnen brief aan den Heer Mr. S. P. LIPMAN, bl. 21, over zoo velen, die, uit hunne aristocratische droomen onzacht opgewekt, de gewijzigde Grondwet beschouwen, niet als een hoeksteen van het gebouw, maar als eenen looden mantel, die hunne schouderen drukt, en dien zij mogen en moeten afwerpen, wanneer en hoe zij kunnen. De bovengemelde *brochure* maakte op Referent den indruk, alsof dat regt van vereeniging en vergadering de Schrijvers mede als lood op de schouders drukt, en zij hunne beste pogingen aanwenden, om dien last te verligten.

Eerst betoogen zij, dat de zucht naar grondwetsherziening toch niet zoo algemeen geweest is hier te Lande, en rekenen met breuken uit, hoe velen die wijziging gewenscht hebben of daaromtrent onverschillig zijn geweest, het bestaande wilden behouden, of niets van de staatkundige zaken begrepen. Daarna gaan zij in hunne inleiding en algemeene beschouwing over tot een staatsregtelijk en volkenregtelijk vertoog over het regt van vereeniging, hetwelk zij »in den algemeenen zin" ontleenen uit den natuurstaat. — Vervolgens ontvouwen zij de théoretische voordeelen en de practische nadeelen van het regt van vereeniging in den *engeren* zin.

Daarop volgt de aanleiding tot het plaatsen dezer bepaling in de Grondwet; hetgeen aan den verbonden invloed van eene *staatkundige* partij, van de *ultra-Protestantsche* en van de *ultra-Katholijke* partij wordt toegeschreven. Wil men eene proeve van de onpartijdigheid der Schrijvers, in de beöordeeling der bedoelingen van personen en partijen, dan leze men, wat zij als de geheime bedoeling dier partijen opgeven, bl. 11: »Vooreerst," zeggen zij, »kreeg die *staatkundige* [d. i. liberale, op grondwetsherziening aandringende] partij, door het regt van vereeniging en vergadering, een krachtig wapen in han-

den, daar zij vooruit kon berekenen, dat het *algemeen* niet dadelijk van dit regt zoude gebruik maken, en dus de vereenigde partij grooteren invloed op de lagere standen, die eerder zullen opkomen, zoude uitoefenen. Ten tweede moest die partij, welke *au fond* slechts een wapen voor zich-zelve schiep, ook juist hierdoor populair worden, daar zij het volk een nieuw regt en eene ongekende vrijheid schonk. Buiten deze staatkundige partij, mag men veronderstellen, dat twee godsdienstige partijen bij de bepaalde vermelding van dit regt belang hadden, de ultra-Protestantsche, die in de laatste tijden zoo veel, te regt of onregt over vervolgingen en onregtvaardige beperking geklaagd heeft, en de ultra-*Katholijke*, die misschien eene godsdienstige propaganda hoopt te bewerkstelligen."

Ref. twijfelt zeer of deze oordeelvelling over de bedoelingen der partijen wel strookt met die bescheidenheid, waarvan de Schrijvers in hun voorwoord spreken, en op grond van welke zij ook eene bescheiden kritiek van hun werk verzoeken.

Na de uitwijding over de partijen, gaan de Schrijvers over tot eene beknopte vermelding van hetgeen hier te Lande over het regt van vereeniging vroeger al of niet is verordend, en komen dan tot de geschiedenis der redactie van deze bepaling in de Grondwet. Wat de vraag betreft: of die redactie ook praeventieve maatregelen ter beteugeling van misbruik van dit regt zoude toelaten? vereenigen de beide Schrijvers zich met de uitlegging, aan die woorden door den Heer FABER VAN RIEMSDIJK gegeven. — Wij geven gaarne toe, dat de redactie geene praeventieve maatregelen *verbiedt*, maar de vraag is, naar ons gevoelen: of zij die *vordert?* — en indien zulks niet het geval is, gelijk de Schrijvers schijnen te erkennen: of dan het belang der *vrijheid*, die niet aan de orde moet worden achtergesteld, maar met orde gepaard moet gaan, door praeventieve maatregelen al dan niet zoude worden verkort? — Wij schenken den Schrijvers dáárom hunne historische beschouwing van hetgeen tot bevrediging van beangstigde gemoederen in de Tweede Kamer is gespro-

ken; want juist omdat de herziening onzer Grondwet bij concessie en transactie is te weeg gebragt, kan men, onzes inziens, aan die beraadslagingen geene groote waarde hechten.

Op bl. 27 komen de Schrijvers tot het ontwerp van wet op de uitoefening van het regt van vereeniging en vergadering, door de Regering onder het vorig Ministerie ingediend, doch met hetwelk de Tweede Kamer zich niet heeft vereenigd, en deelen, van bl. 27—37, dat ontwerp met de toelichting, het verslag der Kamer, en de opgevolgde wijzigingen mede.

Op bl. 38—43 volgen eenige aanmerkingen van de Schrijvers op het ontwerp, meestal van taalkundigen aard, waarbij zij tot de conclusie komen, dat zij liever *vereeniging* zouden noemen, wat de Minister bij het voorgestelde ontwerp voor *vergadering* hield, en omgekeerd. De Schrijvers trachten die meening door vergelijking met het Fransche spraakgebruik duidelijk te maken, maar zijn daarin, naar onze meening, niet geslaagd. Men doet de woorden der Grondwet geweld aan, wanneer men *vereeniging* in den beperkten zin van het Engelsche *meeting* wilde verstaan, en aan *vergadering* de beteekenis van *club* toekennen: het regt van *vereeniging* is, naar de kennelijke bedoeling van den grondwetgever, gelijk ook naar ons taalgebruik, het regt van *associatie;* het regt van *vergadering* is het regt om *bijeen te komen* (*s'assembler*); de Commissie van herziening noemde dus zeer te regt het regt van *vergadering* een uitvloeisel van het regt van *vereeniging*.

Op die valsche hypothese hebben de Schrijvers een ontwerp van wet gebouwd, hetwelk dáárom reeds verwarring van denkbeelden te weeg brengt. Wanneer zij b. v. zeggen: in art. 2: »geene *vereeniging* of vergadering — zal gewapend mogen gehouden worden;" in art. 3: »geene *vereeniging* of vergadering mag in de opene lucht plaats hebben;" in art. 4: »binnen gebouwen kunnen geene openbare *vereenigingen* of vergaderingen gehouden worden;" in art. 5: »de *vergadering*, welke zich als zedelijk ligchaam wil vestigen" enz., dan is het blijk-

baar, dat zij de gewone beteekenis der woorden omkeeren.

Overigens is uit het medegedeelde de strekking van het nieuwe ontwerp genoegzaam af te leiden: het berust geheel op het praeventieve stelsel, en onderscheidt zich hoofdzakelijk alleen dáárin van het reeds gemelde, niet aangenomen ontwerp der Regering, dat het zich bij uitsluiting tot *staatkundige* vereeniging en vergadering bepaalt.

De Memorie van Toelichting, op bl. 47 en volgg., er bijgevoegd, wijst overigens de voorgestelde wijzigingen nader aan.

J. W. T.

SCHOEDLER'S *boek der Natuur, algemeene beginselen der Physica, Astronomie, Chemie, Mineralogie, Geologie, Physiologie, Botanie en Zoölogie. Naar de vierde Hoogduitsche uitgave bewerkt door* J. W. GUNNING. *Met meer dan* 300 *figuren. Te Utrecht, bij* Dannenfelser en Doorman. 1849. *In gr. 8vo. f* 1-50.

Van dit werk ontvingen wij het eerste stuk ter aankondiging.

Er is geen schooner boek, dan dat der Natuur. Toen de eerste mensch de oogen ontsloot, zag hij dat boek, en hoe meer het nog heden wordt doorbladerd, des te meer wordt er in gevonden, des te beter leert de mensch het schrift van den Schepper verstaan, des te levendiger merkt hij op, dat het getal der bladzijden oneindig, en gelijk alles, wat van den Schepper komt, zonder grenzen van maat of getal is. Dat boek lag altijd opengeslagen. Velen waagden er een blik in, doch meenden het niet te kunnen verstaan en waren met het bezit er van tevreden. Anderen doorbladerden het boek en verwonderden zich over het groot aantal der woorden, denkbeelden en gebeurtenissen. Doch er waren ook eenigen die méér deden, die nalazen, navorschten, den zin en den zamenhang poogden te doorgronden, die begrepen,

dat het een goddelijk, volmaakt en toch zeer eenvoudig boek was, voor allen bestemd, voor allen bevattelijk, maar toch eindeloos van omvang en diepen zin. En ziet! de laatst vervlogene jaren hebben ons stoute onderzoekers, onvermoeide navorschers geschonken; zij hebben de draden gegrepen van het weefsel, dat alles te zamen bindt. Nog méér: zij hebben de gebouwen van menschelijke dwaling in hunne grondslagen geschokt, zij hebben de tempels van het bijgeloof verwoest en de zuilen van het ongeloof nedergeworpen. — Het is de Natuur, in al hare grootheid, in al hare waarheid, in al hare goddelijkheid, die met elken dag, door meerdere middelen, den kring onzer kennis uitbreidt; en het is eene kennis, gegrond op daadzaken, en wel op de zoodanige, die ieder oogenblik onderzocht kunnen worden en voor ieder en overal dezelfde uitkomsten opleveren.

Geschriften, zoo als die door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* over natuurkundige onderwerpen uitgegeven, hebben veel nut gesticht. Nog méér heeft UILKENS dit gedaan met zijn werk over de schepping. Van dit laatste werk is eene nieuwe uitgaaf ter perse, waarvan de bijzondere afdeelingen door bijzondere geleerden worden bewerkt. Een schoon boek, in den trant van UILKENS geschreven, in een trant, die vooral dáár bevalt, waar zoodanig werk moet gelezen worden!

En nu ons oordeel over het: »Boek der Natuur."

De Vertaler (de Uitgevers?) zeggen in den *prospectus* het volgende:

»Dat het *Boek der Natuur* in al zijne deelen door ééne en dezelfde hand bewerkt is, levert het voordeel op van eene gelijkmatige behandeling, vrij van tegenstrijdige beschouwingswijzen en ongelijke wijze van uitdrukking, welk voordeel men te meer schat als men het moeijelijke gevoeld heeft van zijne toevlugt te moeten nemen tot werken, waarin verschillende vakken der natuurkennis door onderscheidene zamenstellers bewerkt zijn."

Dat is dus geene aanbeveling voor de nieuwe uitgaaf van UILKENS; maar het is ook geene aanbeveling voor déze vertaling-zelve, waar ons in het Voorwoord wordt

gezegd: »dat de Vertaler hier en daar zelfs de voorstelling van den Schrijver verworpen en daarvoor eene andere in de plaats gesteld heeft; dat verder de afdeeling der scheikunde onder het toezigt van den Hoogleeraar G. J. MULDER zal worden bewerkt." — Wij zullen dus in déze vertaling *niet* ééne en dezelfde hand meer aantreffen en het voordeel *missen* van die in den *prospectus* aangekondigde: »gelijkmatige behandeling en gelijke wijze van uitdrukking en overeenkomende beschouwingswijzen."

Men ziet hieruit, in welke tegenstrijdigheden men vervalt door een werk als koopwaar te beschouwen. Ref. kan noch hetgeen door den Vertaler als een voordeel, noch hetgeen door hem als een nadeel wordt beschouwd, geheel toestemmen. Maar de levertraan wordt onder het patronaat van den Hoogleeraar verkocht, en het verwondert ons niet, dat ook geschriften en vertalingen zich het *probatum, fiat expeditio,* trachten toe te eigenen.

Voor koopwaar is dat misschien ook van aanbelang; doch voor een wetenschappelijk werk heeft het geene waarde; — slechts dàn heeft 't waarde voor zulk een werk, als de Hoogleeraar-zelf 't geschreven heeft.

Wij prijzen evenwel dit boek aan, omdat het in eene wezenlijke behoefte voorziet voor onze middelbare scholen, en omdat het inderdaad goed mag worden genoemd, en daarenboven bevattelijk en doeltreffend verdeeld is. — Ref. zou ook een werk van minder gehalte reeds met genoegen ontvangen hebben. Het Boek der Natuur worde dus overal aangetroffén, waar men gezegd wil worden der jeugd eene degelijke opvoeding te geven; waar men den kweekeling wil vormen tot wezenlijke beschaafdheid, en tot die algemeene kennis, welke hem zal vrijwaren voor elke verwisseling van goddelijke en menschelijke zaken. Wie alzoo is onderwezen, zal wel geen geloovige zijn omtrent eene voorgewende beweging der oogen in eene afbeelding van MARIA, veel minder iemand, die zich kan inbeelden, dat te zien, en allerminst een geweteloos bedrieger, die met het heilige spot; maar in zijn geest zal zijn eene reine kennis, die den Schepper

vereert en opleidt tot dat kinderlijke geloof, hetwelk het eigendom is van den wijzen Christen.

De vertaling is goed; hier en daar wel niet zonder fouten en Germanismen. Natuurkunde, in den engeren zin, in de eerste regel der Physica geplaatst, is voor ons een onverdragelijk Germanisme. Doch het was een moeijelijke, maar daarom ook verdienstelijke arbeid, dit werk goed over te brengen.

De uitvoering is net. De platen zijn fraai te noemen.

L. H. V.

Levensbeschrijving van ALBRECHT DANIËL THAER, *door* W. KÖRTE. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* E. C. ENKLAAR. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1848. *In gr. 8vo.* 241 *bl. f* 2-:

Over bevordering van landbouw in Nederland en verschaffing van arbeid aan Nederlanders. Te Haarlem, bij J. B. van Loghem. Jr. 1848. *In gr. 8vo.* 63 *bl. f* :-80.

Indien deze beide, reeds vóór bijna twee jaren uitgegeven geschriften niet eerst onlangs aan steller dezes ter aankondiging in dit Tijdschrift waren toegezonden, zou bij ze vroeger hebben vermeld. Zij verdienden zulks uit hoofde van het belang des onderwerps: den landbouw. Er is in de laatste jaren vrij wat daarvoor ondernomen en tot stand gebragt. De toeneming van bevolking en armoede heeft veroorzaakt, dat men meer acht heeft beginnen te slaan op het belang van verbetering in den nationalen landbouw; op het verkrijgen van meer opbrengsten door een verbeterd stelsel van cultuur; op het verzamelen van te lang veronachtzaamde meststoffen, op het vermeerderen van den veestapel; op droogmakerijen en ontginningen. Die de moeite neemt, om den tegenwoordigen trap van hoogte, waarop de landbouw hier te lande staat, te vergelijken met dien in sommige andere landen van *Europa*, zal voor onze achterlijkheid in

eenige opzigten moeijelijk het oog kunnen gesloten houden; maar wie dien met den toestand van vóór tien of twintig jaren vergelijkt, zal ook bevinden, dat men in eenen letterlijken zin de hand aan den ploeg heeft geslagen. En dat dit misschien minder in het oog valt, dan het toch in wezenlijkheid plaats vindt, schrijve men hier toe, aan den minderen ophef, dien het onzen landaard eigen is te maken, dan sommigen vreemden, wier verbeteringen vaak daardoor meer opgang maken, dan ze bij zorgvuldiger onderzoek blijken te verdienen; gelijk de onzen omgekeerd: dáár door schroomvalligheid, die winstderving vreest; elders door minder gemeenschap met de buitenwereld; maar ook vooral door het groot verschil van gronden, volks-denkwijze, manier van werken, afzetbaarheid der producten, verkrijgbaarheid van meststoffen en nog veel meer, dat in ons Vaderland op eene betrekkelijk kleine oppervlakte plaats vindt. Gelijk onderscheidene landbouwkundige Maatschappijen en andere soortgelijke Vereenigingen zich tot verbetering van den landbouw, en het aanmoedigen van proeven daartoe, in de laatste jaren zeer verdienstelijk hebben gemaakt; zoo verdient lof en aanmoediging iedere poging, die daartoe strekt, en, langs dezen weg, om den nationalen rijkdom te vermeerderen, nieuwe hulpbronnen te openen tot vermeerdering van algemeene welvaart, en aan meerderen werk te verschaffen in onzen voor velen broodeloozen tijd.

Dat wèlingerigte levensbeschrijvingen van beoefenaars van eenige kunst of wetenschap, vooral van diegenen, welke haar eene verandering van rigting of ontwikkeling gegeven hebben, grootelijks kunnen dienen tot het verkrijgen van helderder denkbeelden over de zaak-zelve; dit is te zeer door de ondervinding gestaafd, om nevens het uit haar ontleende, nog ander bewijs noodig te hebben. Hunne wijze van zien; hunne ontwikkeling tot hetgeen zij werden en waren; den weg, langs welken dat plaats had; de klippen, die zij vermeden, of ook waarop zij vervielen; de uitkomsten, waartoe zij geraakten; de bezwaren, die zij overwonnen; dat alles biedt den naden-

kende een leerzaam schouwspel aan tot zijne eigene onderrigting, waarschuwing en teregtwijzing, zoo het met oordeel nagegaan en op eigen omstandigheden toegepast wordt. Uit dit oogpunt kan de *Levensbeschrijving* van den vermaarden ontwikkelaar des *Duitschen* landbouws, THAER, nog wel een uitgestrekter nut hebben, dan hetgeen zich de kundige en bij ons in dit vak verdienstelijke Vertaler voorstelde: »het opwekken van eene enthusiastische liefde voor (liever: ijverige belangstelling in: het enthusiastische is met de prozaïsche en praktische zaak misschien minder in overeenstemming) den wetenschappelijken landbouw." De verdiensten van THAER worden in dit werkje zeer goed uiteengezet, en zij verdienen alle herinnering, ook nu nog, nu in de beoefening en toepassing de naam van THAER weder door anderen is opgevolgd. Hij was toch een der ijsbrekers, »die de heerschappij van den ploeg met wijsheid grondvestte en buiten de vroegere grenzen uitstrekte." Wij moeten echter, zoo wij er ook dit nog van zullen zeggen, meer aanprijzen de voorstelling van THAER als landbouwer, dan als mensch; want het valt, onzes inziens, te betreuren, dat een man van zulk eene voortreffelijke waarde voor het practische leven, ook enkel voor het stoffelijke schijnt geleefd te hebben.

De *brochure*, die aan het slot de onderteekening als Schrijver heeft van den Heer J. STUART; zoon, zoo wij meenen, van den beroemden Historieschrijver en Kanselredenaar, trachtte de belangen van landbouwen en werkgeven te vereenigen in het jaar, warin de maatschappelijke schok, aan de mindere standen gegeven, meer dan misschien ooit te voren, het omzien naar redmiddelen noodig maakte. *Nederland* heeft, Gode zij dank! het onweder zien afdrijven, dat den toestand der maatschappij van de zijde der overbevolking en verarming in die dagen van algemeene omkeering bedreigde; maar dit afdrijven maakt niet overbodig, wat voor de toekomst te raden en te ondernemen is. Het is eene oude kwaal van *Nederland*, een voorbijgetrokken onweder niet meer te achten, alsof het nooit terug konde

komen, en komt het dan terug, somtijds met dubbele kracht, dan vindt het slapenden en onvoorbereiden. Zoo ook het pauperisme. Voor het oogenblik schijnt de raauwe kreet van dengenen, die niets heeft, tegen allen die iets hebben, zachtkens aan te verflaauwen, bij terugkeering tot den normalen (ten minste voor normaal doorgaanden) toestand des maatschappelijken levens: maar dat mag niet in slaap wiegen. Er moeten krachtige, groote, doortastende middelen worden in het werk gesteld, ten einde arbeid te verschaffen aan ledige handen. Die maatregelen op kleine schaal aan te leggen, ware vroeger raadzaam en nuttig geweest. Onze dagen kennen dat particulariseren niet meer, en misschien te weinig; maar naar théoriën is hier de vraag niet: onze leeftijd eischt groote ondernemingen. En in dit opzigt zal een schrijver niet kunnen geacht worden bij zijnen tijd achter te staan, die de zaak van landbouw-bevordering en werkverschaffing aan de armen, die in de steden opgehoopt zijn, wil hebben vereenigd door middel eener geldleening van 10 à 20 millioenen gulden, hetzij door den Staat, hetzij door de *Nederlandsche* Bank, of eenige andere (*ééne* — dit onderstelt de Schrijver wel, maar het komt niet genoeg bij hem uit) Onderneming. De zaak wordt zeer ontwikkeld; en de tegenwerpingen worden niet onopgemerkt gelaten. Zij is, gelijk men haar hier vindt voorgesteld, vrij ingewikkeld; over haar nut, hare wenschelijkheid, haar belang — zijn wij 't met den waardigen Ontwerper eens; maar onze overtuiging van de uitvoerlijkheid verschilt van de zijne; en wij achten het bekomen van *groote* kapitalen voor den landbouw eene hersenschim, tot dat eenmaal eene groote *katastrophe* in den geheelen maatschappelijken toestand van het hedendaagsch *Europa* — welke? wij weten het niet te berekenen! — aan den handel in *effecten* als voorwerpen van speculatie een einde zal hebben gemaakt. Tot zoo lang houdt Ref., die in 't geheel geene aanspraak maakt op landhuishoudkundigen naam of staathuishoudkundige inzigten, het voor een hoogst bezwaarlijke zaak, belangrijke kapitalen voor

ondernemingen van landbouw te vinden. — De ontwikkeling van des Schrijvers denkbeelden verdient overigens alle aandacht en behartiging.

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika, *door* F. VON BAUMER. *Naar de nieuwste bronnen bij- en omgewerkt. II Deelen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1849. *In gr. 8vo. XII en* 668 *bl.* *f* 6-60.

Niemand zal den Vertaler van dit werk tegenspreken, als hij zegt, dat de belangstelling nooit zoo algemeen op *Amerika* gevestigd was, als in deze dagen, waarin bij tienduizenden derwaarts oversteken, om te zoeken, wat de *Europesche* grond of maatschappelijke inrigtingen hun schijnen te weigeren. De Vertaler betreurt, dat de zucht tot landverhuizing ook onder onze landgenooten is opgewekt; wij vinden daar minder reden toe. Geschiedt het uit godsdienstige beginselen, waarom zouden zij, die er door geleid worden, hun verlangen niet bevredigen. Zeker is het, dat men in *Noord-Amerika* om zijn godsdienstig geloof, 't moge wijs of dwaas, gerijmd of ongerijmd zijn, door niemand als een *paria* wordt behandeld. Maakt de loop der zaken 't u moeijelijk uwe kinderen eene standplaats in de Maatschappij te bezorgen; zullen zij, om niet tot gebrek te vervallen, ongehuwd moeten blijven, en hebt gij eenig vermogen; waarom zoudt gij 't niet elders gebruiken, indien daarmede voor de uwen eene toekomst te bedingen is? En zij, die geen brood hebben, waarom zouden zij den grond niet gaan bebouwen, die het belooft en geeft? Zullen zij 't nalaten, om de reis? De man, die honger heeft, zou dwaas zijn, als hij, onder een gemeenteboom staande, welks appelen buiten zijn bereik hangen, de moeite schroomde om naar boven te klimmen? De domeinen der natuur zijn voor den eerstkomende; maar die ze bezitten wil dient de moeite te doen van er heen te gaan en de handen uit de mouwen te steken. Zulk eene

natuur-domein is *Amerika;* immers ten deele, en wie in zijn vaderland niet te regt kan, begeve zich er heen. Ik acht het wijzer en beter dáár het land te bebouwen, dan hier brood te eischen van magtelooze regeringen, die den loop der gebeurtenissen onmogelijk kunnen bezweren.

Dit *Pella* voor het verouderde, grootendeels verarmde *Europa*, verdient zoo naauwkeurig mogelijk gekend te worden, en de behoefte in dezen is in den laatsten tijd voor een goed gedeelte bevredigd. Een bekwaam *Amerikaan* beschreef met gemoedelijke trouw het kerkelijke leven en de geschiedenis, en de Heer VAN NOOTEN heeft gezorgd, dat men dit werk ook in het *Nederduitsch* kunne lezen. Nu hebben wij weder een ander werk voor ons liggen, dat *Noord-Amerika* in zijne staatkundige en maatschappelijke inrigtingen doet kennen. Het is geschreven door een man, toegerust met grondige kennis, met een helderen wijsgeerigen blik, en met een gevoelvol hart; een man, die door zijne historische onderzoekingen zich onsterfelijk heeft gemaakt en eene *Europesche* vermaardheid heeft verworven.

VON RAUMER wilde de *Noord-Amerikaansche* Staten juist en grondig leeren kennen, en las wat er over geschreven was, maar zijne zucht bleef onvoldaan. Als een echte HERODOTUS ging hij nu zelf derwaarts, en onderzocht met eigene oogen. De resultaten van dit onderzoek worden in dit werk medegedeeld, en ze gelezen hebbende zal men den Vertaler gereedelijk toestemmen, dat het boek eene naauwkeurige en onpartijdige beschrijving geeft van de Staatkundige en Maatschappelijke instellingen van dit reuzenrijk, van zijne bronnen van welvaart en bestaan, en van de levenswijze, zeden en gewoonten der inwoners, in één woord, dat 't het land en zijne inwoners doet kennen, in alles wat de nieuwsgierigheid kan opwekken of belangstelling inboezemen.

De Schrijver begint met de natuurlijke gesteldheid des lands, en stelt haar zóó aanschouwelijk voor, dat men als ware het een fysionomische landkaart vóór zich heeft.

Vervolgens geeft hij een overzigt van de ontdekkingen

en eerste volkplantingen, om den lezer de latere gebeurtenissen geheel te doen verstaan en er zijne aanmerkingen aan vast te knoopen. Hij heeft daarin beter gedaan, dan wanneer hij eene wijsgeerig geconstruëerde geschiedenis hadde vooruitgezonden. Daarbij toch zou men gevaar hebben geloopen een Raumeriaansch *Amerika* in handen te krijgen. Nu rust het geheele gebouw op den eenig waren en hechten geschiedkundigen grondslag. Hij vervolgt zijne historische schets tot aan den vrede van *Versailles*.

Duidelijk en volledig worden de Grondwet van 1787 uiteengezet en de Staatsregelingen der afzonderlijke Staten in het algemeen voorgesteld. Eene tabel, met veel zorg bewerkt, wijst de bijzonderheden aan, in welke zij onderling verschillen.

Hiermede laat de Schrijver den historischen draad varen, en, daar, zoo als hij teregt opmerkt, de bloei en uitbreiding der *Noord-Amerikaansche* Vrijstaten hoofdzakelijk het gevolg zijn geweest van hunne gelukkige Staatsinstelling, geeft hij van nu af eene schets van den tegenwoordigen toestand des lands, waartoe het door eigene ontwikkeling langs vreedzamen weg gekomen is.

Eene groote dienst bewijst hij met de aardrijkskundige beschrijving dezer gewesten; jammer nogtans, dat zij niet door eene landkaart is aanschouwelijk gemaakt. Haar gemis is een wezenlijk gebrek.

Von raumer heeft eene moeijelijke taak met geluk behandeld, namelijk de slavernij in *Noord-Amerika*, dat treurig surrogaat van *Spaansche* (valschelijk aan las cazas toegekende) menschlievendheid, waarmede men het, ten gevolge van overzwaren arbeid, uitsterven der oorspronkelijke bevolking trachtte te voorkomen. Hij heldert haren oorsprong op, doet haren tegenwoordigen toestand kennen, en vestigt eenen blik op hare toekomst. Wat vóór en tegen de slavernij nu eens met kalmte, dan met opgewondenheid, hier met verzoek, daar met bedreiging werd aangevoerd, geeft hij getrouw terug. Zijn oordeel over de zaak en over de strijdende partijen is helder en gematigd; zoo als de wijze oordeelt, die niet

alles zegt wat hij weet, maar alles weet wat hij zegt.

De *Indianen* beschouwt hij uit het ware standpunt tegenover de volkplanters. Alleèn merk ik aan, dat zijne schets van hunne zeden en gebruiken voor eene merkelijke uitbreiding vatbaar is. Doch wat VON RAUMER levert getuigt voldoende, dat de mensch in zijnen natuurstaat het ideaal van menschelijkheid niet verwezenlijkt.

Na kortelijk het een en ander over de landverhuizers te hebben opgemerkt, geeft hij eene schets van de bevolking in haren toenemenden wasdom, die alleen daarom geene verbazing wekt, wijl de zaak bekend is. Verder wordt over den landbouw gehandeld, en de maatregel, door de Bondsvergadering ten aanzien van de Congreslanden genomen, verdedigd. Met cijfers toont de Schrijver den vooruitgang van fabrijken en handel aan, en wijst te gelijk op de aanleiding tot die uitbreiding. Het getuigt sprekend van der *Amerikanen* moed en ondernemingsgeest, wat hij omtrent den aanleg van kanalen en spoorwegen aanvoert.

Met diepe kennis en ervaring wordt het bankwezen beschouwd en vrijmoedig, onpartijdig en naar waarheid beoordeeld; even zoo het financie-wezen en de posterijen.

Vooral blijken des Schrijvers kennis en helder praktische zin, als hij spreekt over de beschermende regten van *Noord-Amerika.* Dit vraagstuk van het tegenwoordig Staten-leven heeft hij uit de ervaring in *Noord-Amerika* bondig uiteengezet. De resultaten, die hij mededeelt, verdienen de opmerking van elken staatshuishoudkundige.

Wie met de maatschappelijke inrigtingen van *Noord-Amerika* niet bekend is, zal met verbazing zien, hoe met eene krijgsmagt van nog geene negen duizend man dit reuzenrijk beschermd en beveiligd wordt. Een gelijke verwondering legde een *Noord-Amerikaan* aan den dag, toen hij, bij ons, zoo veel militairen toestel aanschouwde. De militair, die nog altoos getuigt, dat het zwaard de wortel is van den stamboom des adels, is in de Vereenigde Staten geen gewoon verschijnsel: de militaire stand ver-

teert er niet de beste sappen des volks. Ik zal hier den Schrijver-zelf het woord gunnen:

»De staande legers, welke men aanvankelijk (even als het *liberum veto* in *Polen*) voor onzin en ongeluk hield, beschouwt men thans als nuttig, noodwendig, onontbeerlijk, heilzaam. Daardoor, als door vampyrs omklemd en uitgezogen, sleept het oude *Europa* zijn zwakkelijk en tevens overspannen leven voort, en kan niet zóó veel groots ten uitvoer brengen als eertijds ééne stad (b. v. *Keulen* of *Straatsburg*) of als één in de wouden van *Noord-Amerika* nieuwgeboren Staat. Met de uitgaven voor de *Europesche* legers (of ook voor de kosten der versterking van *Parijs*), kon men onmetelijke inwendige verbeteringen tot stand brengen, en de gedrukte volksmassa's waarlijk bevrijden en opbeuren, zonder dat (bij de overigens doeltreffende maatregelen) de veiligheid des vaderlands er door leed. Het is onwaar, dat de noodzakelijkheid tot die schitterende ellende, in hare tegenwoordige uitbreiding, verpligt; ten minste bestaat die noodzakelijkheid niet voor magtige rijken, als *Frankrijk* en *Rusland*. Veel meer zijn gewoonte, dwalingen, vooroordeelen, armoede, ijdelheid, gebrek aan bezigheid en nijverheid enz., hierin van den meesten invloed.

»Verplaats de *Amerikanen* en hun stelsel naar *Rusland*, en het staande leger is overtollig; de tegenoverstelling van burgers en soldaten, zoo nadeelig voor ware vrijheid, is opgeheven; en het land, of de President der Vereenigde Staten, is zonder soldaten veel veiliger, dan de Keizer van *Rusland* te midden zijner trawanten.

»Woonde het echte Christendom, de ware menschenliefde in de harten *aller* koningen en *aller* volken, zoo behoefden zij geene staande legers, geen onmetelijken toestel van haat en vijandschap; en het jeugdig wedergeboren *Europa* konde op den stam van oude, roemrijke, veelzijdige beschaving, met verdubbelde kracht, nieuwen bloei en nieuwe vruchten ontwikkelen."

Vervolgens beschrijft VON RAUMER het regt en de werking der regtbanken. Wij danken den Vertaler voor de verklaring die hij geeft van het *Lynchgeregt*, dit

eigenaardig soort van *Amerikaansch veemgeregt*. De vriend van den vooruitgang der beschaving zal met genoegen ontwaren, dat, terwijl in *Frankrijks* hoofdstad het duël door hoog geplaatste personen wordt aangemoedigd, dit barbaarsch overblijfsel van het fatsoenlijk vuistregt der middel-eeuwen in *Noord-Amerika* met zware straffen wordt bedreigd en achtervolgd.

Von RAUMER weegt met bedachtzame hand de in *Noord-Amerika* gevolgde *Auburnsche* en *Philadelphiaansche* gevangenisstelsels, en sluit zijne beschouwing met deze woorden: »Ik acht elke gevangenis onvolkomen, welke niet sommige misdadigers volledig afzondert, en anderen in stilzwijgen gemeenschappelijk laat arbeiden. Eerst wanneer men van scherpe, onvoorwaardelijke tegenstellingen tot onderscheiding der omstandigheden afdaalt en die in acht neemt, eerst wanneer de thans vijandige stelsels zich verzoenen, en niet het ongelijksoortigste over de leest hunner alleenheerschende begrippen slaan, zal het gevangenwezen den hoogst mogelijken graad van volkomenheid bereiken."

De Schrijver geeft de oorzaken op, welke tot hiertoe *Noord-Amerika* voor armoede bewaren, en de redenen, waardoor desniettemin hier en daar en vooral in de Noordelijke Staten in betrekkelijken zin vele armen zijn. Men denke slechts aan dat heir van verlatenen, die in de havensteden ten laste der armbesturen zijn gebleven. Vervolgens toont hij de middelen aan, waarmede men het gebrek te gemoet komt.

Eén breede, beredeneerde opgave wordt hier voorts nedergelegd van de liefdadige inrigtingen; welke in *Amerika* met regt dien naam dragen, omdat zij niet uit belastingen, maar uit vrijwillige bijdragen zijn tot stand gekomen. Behartiging verdient wat over de behandeling der krankzinnigen wordt aangevoerd. — Zoo als het mij toeschijnt, lost de Schrijver voldoende op, waarom men in *Noord-Amerika* de doofstommen alleen door teekens en niet door klanken leert spreken. Hij schrijft het opvolgen van deze *methode* toe aan de klankeloosheid der *Engelsche* taal; »in de zoo zeer verschillende uitspraak van eene zelfde

letter, en in de grootelijks willekeurige wijze van spelling. Inzonderheid kunnen de doofstommen geen *Engelschman* leeren verstaan, omdat zij de taal *zien* en niet *hooren* moeten. Maar nu spreekt van duizend *Engelschen* naauwelijks één in dien zin zoo duidelijk, als de *Duitsche* of *Italiaansche* taal vordert en medebrengt; naauwelijks één roert de lippen zóó, dat men de beweging in klanken overbrengen, en de eene door de andere begrijpen kan.

Na met weinig woorden over het policie-wezen gesproken te hebben, gaat hij over tot de beschouwing van het Algemeen en Stedelijk bestuur. Bij de lezing hiervan zal men zien, hoe veel aan de eigen regeling des volks is overgelaten, en hoe het volk regeren kan, zonder tot regeringloosheid te vervallen.

Het tweede deel, niet minder dan het eerste rijk van stof en met degelijkheid behandeld, wordt geopend met de vermelding van het uitbarsten van ongeregeldheden op enkele punten, die tot de schaduwzijden van *Amerika's* gelukstaat behooren. Verder behandelt hij de verschillende meeningen over het Staatsbestuur. Hij vergenoegt zich echter niet met eene bloote opgave daarvan; maar wijst er ook de bron van aan, gaat hare strekking en bedoeling na, en het oordeel, dat hij uitbrengt, getuigt van zijn geoefenden staatkundigen blik, zoo wel als van zijn gematigden zin.

In een zeer uitgewerkt verslag slaat VON RAUMER de openbare inrigtingen van lager en hooger onderwijs, en derzelver staat en toestand in de meeste gewesten gade. Hij zegt, dat de hoogescholen, bibliotheken en wetenschappelijke verzamelingen bij de *Europesche* ten achter staan, maar dat de volksopvoeding van vele Staten aan de beschaafdste landen van *Europa* volkomen gelijk is. — Het laatste vereert den *Amerikaan*, meer dan het eerste behoeft te bevreemden. Tevens doet hij opmerken, dat, vermits oude instellingen geheel ontbraken, geen volk in zoo korten tijd zoo veel voor het schoolwezen heeft gedaan, en dat, dewijl de opvoeding in die Staten de strekking heeft, om niet slechts burgers, maar ook bestuur-

ders te vormen, er geen gevaar is voor opvoeding boven stand en betrekking.

Onwederlegbaar bewijst de Schrijver, dat de *Noord-Amerikanen* reeds zeer veel gedaan hebben voor de letterkunde en schoone kunsten. Veel draagt de periodieke pers daartoe bij; hoewel de dagbladen ook door menig onwaardig en schandelijk artikel bezoedeld worden. Het is belangrijk te hooren, hoe de *Noord-Amerikaan* over den hoon en smaad der dagblad-artikelen denkt. Misschien is het niet ongevallig, indien wij een paar adviezen overnemen, in het Congres van 1827 gegeven, bij gelegenheid van beraadslagingen over onbehoorlijke artikelen der dagblad-pers:

»De Heer BARTELET. Het doet mij leed, dat dagblad-artikelen hier het onderwerp van ernstige beraadslagingen worden. Onze stelling moet op beteren grond rusten. Geen kranten-vernuft, geen kranten-hoon, maar ons leven en onze handelingen moeten maat en rigtsnoer zijn der achting, welke wij genieten. Welk groot, eeuwig in onze dankbare herinnering levend man is in de dagbladen meer met smaad en laster overladen dan JEFFERSON? — En echter heeft hij noch er op geantwoord, noch heeft zijn aanzien er door geleden.

De Heer HAMILTON. Toegegeven, dat wij allen nu of dan door de steken dezer scherp gepunte machine lijden, zoo moeten wij dit echter zoo wijsgeerig mogelijk verdragen, ten einde ons goederen van onschatbare waarde te verzekeren. Men vangt immers geen strijd aan met den worm, die zich in 't slijk wentelt? Waarom dan in drift ontstoken over hen, die lage en verachtelijke schandalen najagen?

De Heer WEEMS. Sedert 28 jaren word ik in de openbare dagbladen mishandeld, en juist dit is welligt een middel geweest, om mij (na strenge loutering en onderzoek), de achting mijner medeburgers te verwerven.

De Heer MITCHELL. Zoodra wij beproeven tusschen vrijheid en losbandigheid der drukpers eene grenslijn te trekken, gaat onze vrijheid en al wat ons dierbaar is

verloren. Blijft onze wandel open en eerlijk, zoo vallen alle pijlen der boosheid krachteloos neder.

De Heer LUMPKEN. Laat waar en valsch drukken, de geest des volks zal het kwaad tegengaan en teregtwijzen."

VON RAUMER ziet de kunsten voorwaarts schrijden naar den tempel des roems. De toonkunst weet zich boven vele belemmeringen te verheffen. Schilders en beeldhouwers dingen naar palmen. Voor de bouwkunst ligt een schoone toekomst open. De geschiedenis telt beoefenaren van uitstekenden naam. De toestand der *Noord-Amerikanen*, die een heden, opgetast met feiten, bezit, een *verleden* mist, doet hen de beoefening der Algemeene geschiedenis, als waaruit de hunne, sedert zij een vrij volk uitmaken, minder ontwikkeld is, achteruit zetten. In *Europa* gaat dit anders. Doch wat zegt ook het tegenwoordige in de oude wereld tegen de eeuwen, die in Walhallaas schaduwen liggen? Inderdaad het hedendaagsche *Europa* is een dwerg, die in zijnen overmoed de berigten uit vorige tijden noodig heeft, om zijn afkomst uit een reuzengeslacht te bewijzen. — De licht- en schaduwzijde der *Noord-Amerikaansche* welsprekendheid komen treffend uit. Van de *Amerikaansche* poëzij wordt niet veel gezegd. Onder de Romanschrijvers worden COOPER en IRVING slechts genoemd. Hunne werken zijn in *Europa* alomme bekend.

Het blijkt uit de voorstelling des Schrijvers, dat de *Noord-Amerikanen* op het gebied der wijsbegeerte nog geen hoog standpunt bereikt hebben, en over de wijsgeerige stelsels, die in *Duitschland* elkander verdringen als de mirakelbeelden in *Italië*, niet zeer gunstig oordeelen. En geen wonder: zij zijn maatschappelijk te bedrijvend van aard, en godsdienstig te praktisch van zin, om tot de afgetrokken bespiegelingen der *Germanen* door te dringen. Ten slotte, hierbij eene wijsgeerige definitie van den duivel, door een *Amerikaan* gegeven: »Hij bezit groote bekwaamheden, en zaakkennis, groote bespiegelende kundigheden, is opgeleid in de beste school der theologen in den hemel, heeft een helder inzigt in de

leer der Drieëenheid, en meer kunde dan honderd godgeleerden en heiligen van gewone opleiding; is geen Deïst, Sociniaan, Arminiaan, noch Antinomiër, maar orthodox en regtzinnig in al zijne geloofsärtikelen; — maar in zijn hart is geen blijk (*evidence*) van zaligmakende genade."

Vervolgens geeft de Schrijver eene algemeene schets van den godsdienstigen en kerkelijken toestand; roemt de vrijheid der godsdienstige belijdenis en de volledige scheiding tusschen Kerk en Staat, zoodat beide, in hunne wederkeerige onafhankelijkheid op elkander werken, en elkander veredelen. Weinig aandacht schenkt hij aan het wezen en de verrigtingen van de Zendeling- en Bijbelgenootschappen. Met zijn oordeel over de zoogenaamde *revivals*, dat op de beschouwing van hare nadeelige zijde berust, vergelijke men de meer veelzijdige voorstelling van BAIRD in zijne reeds genoemde geschiedenis, dan zal de slotsom juister uitkomen. Zoo verwijzen wij ook naar dit werk, dat hier onmisbaar is, om kennis te krijgen van het vrijwilligheid-stelsel, waarnaar niet de Staat, maar de Gemeente-zelve hare eeredienst bekostigt en hare leeraren onderhoudt.

Daar VON RAUMER erkent, dat geen vreemdeling met de noodige kennis kan zijn toegerust, om al de Staten van 't groot *Noord-Amerikaansch* Verbond naauwkeurig te schetsen, en hij 't bovendien eene langwijlige taak acht, waarbij de lezer hem noode zou volgen, indien hij zijne opgedane kennis, van al de gewesten, in *détail* wilde ontvouwen, zoo geeft hij, na zijne mededeelingen over alle gewesten in onderwerpen gerangschikt te hebben, het beeld van éénen enkelen Staat, in zijne geheele Staatkundige en Maatschappelijke zamenstelling. Hij kiest daartoe den Staat *Ohio*, uit eene bijzondere voorliefde, die hij zeer naïf beschrijft in 't volgend gesprek met eene vrouw:

— »Heeft geene *Amerikaansche* schoone uw hart getroffen?

— Ouderdom is geen schild tegen dwaasheid; ik ben smoorlijk verliefd geworden.

— Mag ik vragen, wie die gelukkige is?

— Haar grootvader werd den 19 April 1781 geboren, hare moeder was eene *Duitsche*. In gansch *Amerika* zijn er geene dertig, ja naauwelijks drie dames van zulke schoonheid, deugd, wijsheid en rijkdom.

— Maar gij zijt toch gehuwd, wat zal uwe vrouw zeggen?

— Zij is aan zulke liefdesävonturen gewoon, en zal er vrede mede hebben.

— Hebt gij de dame uwe genegenheid reeds geopenbaard?

— Voorzeker, en zij heeft mij duidelijk te kennen gegeven, dat zij mij hare genegenheid niet zoude onthouden, zoodra ik het waag, mijne liefde en bewondering openlijk te toonen.

— Maar wie is dan toch deze zeldzame dame?

— Het is *de Republiek Ohio*."

Slechts een matig artikel wordt voor de behandeling van *Noord-Amerika's* buitenlandsche betrekkingen afgezonderd, en bepaaldelijk gehandeld over de aansluiting van *Texas*, de *Oregonsche* en *Kanadasche* vraagstukken; terwijl de Vertaler de ontknooping van de *Texiaansche* zaak en de goudrijke uitkomst van den *Mexikaanschen* oorlog vermeldt.

Hierop laat de Schrijver een helder en net uitgewerkt betoog volgen over het *Noord-Amerikaansch* Staatsregt en openbaar leven. Hij handhaaft het aldaar heerschende Staatsbeginsel tegen eenzijdige aanmerkingen, uit het verouderde *Europesche* Staatsregt ontleend, dat of op valsche veronderstellingen leunt, of op eenen onhoudbaren grond zich beweegt. In *Amerika* wordt geen *goddelijk regt* ontkend; maar de *grondmagt* des volks erkend. Dit is, dunkt mij, de sleutel, welke het gansche *Noord-Amerikaansche* Staatsgebouw ontsluit. 'Het heeft mij genoegen verschaft, dat de wijsgeerige historicus, die over zoo vele volken en Staten zijne oogen heeft laten gaan, op dit punt het met mij eens is. Staatsregt en Staatsregelingen behooren inheemsch te zijn, waar ze werken zullen, zij moeten minder de behoefte des volks bepalen, dan er uit ontsprongen zijn. Zijn ze het voortbrengsel

van kamerstudie en onpraktische théorie, men kan er van zeggen, wat HERAULT DE SECHELLES van zijn Ontwerp-constitutie van 1793 zeide: »ik zal ze zoo onuitvoerlijk maken, dat ik het volk tart ze in werking te brengen." Hoe waar het zij en door de ervaring bekrachtigd, dat regten alleen dàn bestendigd worden, indien zij in de volksöntwikkeling geworteld zijn, blijkt uit de Roomsche Hiërarchie. Opgegroeid uit, in en met het *Romanische* en *Germaansche* volksleven, weet zij zich nog heden ten dage te handhaven, terwijl de volksöntwikkeling haar boven het hoofd is gewassen. Zij is sedert eeuwen vereenzelvigd met edele bestanddeelen van onderscheidene Westersche volken, die dit gezag niet vermogen af te schudden, zoo lang zij den grond niet los woelen, waarin de boom geworteld is.

VON RAUMER doet zien, dat in *Noord-Amerika* het Staatsregt niet de uitkomst is van redeneringen eener Wetgevende Kamer, maar de vrucht van het werkelijk volksleven; vandaar ook niet het geschreeuw, dat zoo dikwijls de ooren in de oude wereld verdooft: om grondwetsherziening; maar vandaar ook, dat die boom uit *Washington*, in *Zuid-Amerika* overgeplant, geene vruchten draagt. Hij heeft er een vreemden grond en ongezond klimaat gevonden. De meeste Constitutiën, naar het model van eene vreemde gevormd, zijn mislukt. Het volksleven laat zich niet inschroeven in regtsgeleerde termen en vormen.

De lezer zal den naauwgezetten waarnemer met gespannen aandacht volgen, terwijl hij de wijze der verkiezing van den President, zijn gezag en zijne magt, en tevens de zamenstelling der dubbele Kamers beschouwt en beoordeelt.

Wat hij over het stemregt aanvoert, verdient rijpelijk nagedacht te worden. »Het is," zegt hij, »eene zeer algemeene en evenwel valsche onderstelling, dat het vermogen (de armen, die ten laste der gemeente komen, hebben ook in *Amerika* geen stemregt) een zekeren waarborg verleent voor regtschapenheid, bekwaamheid en vaderlandsliefde. Veel meer bestaat er gemeen onder alle

standen; en het aanzienlijke gemeen is nog gevaarlijker dan het geringe. Wat toch wonnen die Staten, welke het *hebben* boven het *zijn* stelden, en den stoffelijken Mammon meer vertrouwden dan den geest der personen? Volgens *Europesche* wijze van zien *is* hij niets, die niets *heeft*. Wanneer men echter allen, die niets of slechts weinig bezitten, als gemeen beschouwt en behandelt, kweekt men gemeen. De *Amerikaansche* stellingen: »elk wordt goed verondersteld (*quisquis praesumitur bonus*)" en: »zij, welke slechts weinig *hebben*, *zijn* echter toch iets," vormt en verheft de menschen, en maakt waarde en inspanning tot eene zaak van eer; waartegen de *Europesche* onderstelling hen verlaagt, en bijna het regt geeft zich-zelven niet te achten en zich te laten vallen. Verder beperkt het openbaar leven en de staatkundige opvoeding in *Noord-Amerika* geenszins (even als veelal in *Europa*) de geestdrift tot den tijd, waarin eenig vijand in 't land valt en het op doodslaan aankomt; men zoekt daar veeleer dat het vuur van echte vaderlandsliefde nimmer verdoove, maar zich elke dag en uur in duizende gezegende grootere en kleinere vlammen openbare.

»Bijna alle aanzienlijken en rijken beweren, dat hunne zedelijkheid grooter is, dan die der geringeren en armen; terwijl zij in waarheid slechts ondeugden van eenen anderen aard najagen en te bestrijden hebben. Op grootere kundigheden komt het hier eveneens weinig of niets aan, waar 't slechts te doen is om het uitbrengen eener stem ter verkiezing van een bekend en deugdelijk erkend man. Het verleenen van staatkundige regten bevrijdt van overdrevene afhankelijkheid, en geeft kracht en lust om naar eigene overtuiging te handelen. De resultaten voor 't waar geluk des *geheelen* volks zijn niet gunstiger uitgevallen, waar geestelijken, adellijken en hoog belasten alleen de wetten gaven. Deze monopolisten waren niet wijzer, belangeloozer, onbevooroordeelder dan de *Amerikaansche* Democratie."

Het ware te wenschen, dat die redenering op *Europa* konde worden toegepast. Het gebruik althans, dat in

Frankrijk van het algemeen stemregt is gemaakt, is niet zeer bemoedigend en heeft reeds beperking doen vragen. Doch dit neemt niet weg, dat ieder VON RAUMER zal toestemmen, dat geldbezit noch verstand noch zucht tot het algemeene welzijn noodzakelijk insluit. Het ware immers onzin te beweren, dat iemand, die honderd duizend guldens bezit, alleen zoo veel verstand zou hebben als duizend anderen die te zamen deze som bezitten.

Een gelijke opmerking verdient zijne redenering over de vastheid van het gebouw des Staten-verbonds, en over de mogelijke aanleidingen, welke het zouden kunnen schokken en doen ineen vallen, terwijl hij bewijst, dat ze voor alsnog de kracht missen om verderfelijk te werken. Een voortreffelijk pleitgeding voert hij ten voordeele van het democratisch beginsel. Het doordringt daar het geheele volk, en stelt niet, wat men in *Europa* eigenlijk wil, het meesterschap van elk individu op den voorgrond, maar: onderwerping. De Democratie is uit dien hoofde geene partijzaak, maar het wezen, de grondmagt van het Staten-verbond. Vandaar ook, dat het volk, zoodra het zich Overheden heeft gegeven, blijmoedig gehoorzaamt.

De Schrijver besluit zijn werk met fragmenten uit reisbrieven, meestal zeer belangrijk, van wege plaatsbeschrijving en schildering van zeden en gebruiken.

En zoo zijn wij gevorderd tot het einde van deze aankondiging. Onze ingenomenheid met dit werk is er uit gebleken. Het kan de vraag niet zijn, of de Schrijver niet meer had kunnen behandelen, of hij het een of ander punt wat langer verwijlen. Het getuigt reeds van innerlijke voortreffelijkheid, dat hoe meer een Auteur levert, de zucht zich uitbreidt, om nog meer te vernemen. Het is de deugd van het werk niet, als men blijde is aan het einde te zijn. Wij kunnen er niet voor instaan, of alle mededeelingen van VON RAUMER juist zijn, maar zijne welbekende historische trouw staat er borg voor. *Europa* bezit in zijnen arbeid een klassiek werk, in een waardigen stijl. Het onderzoek is naauwkeurig, het oordeel gemotiveerd. — De vertaling is vloeibaar, zuiver *Nederduitsch*. Hier en daar voor de behoefte van ons

volk, in zoo verre het er belang bij heeft, om- en bijgewerkt. De uitvoering laat niets te wenschen over. Ofschoon wij niet gaarne drukfouten aanteekenen, hebben wij toch eene zinstorende opgemerkt op bl. 88, waar de onderste regel misplaatst is, dewijl hij onderaan op bl. 90 behoort.

H. J. H. S.

Italië; zijne jongste omwentelingen en tegenwoordige toestand; door C. MAC FARLANE. *Naar het Engelsch, door* G. FRANCKEN. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo.* 483 *bl.* *f* 5-10.

Van de troonsbestijging des tegenwoordigen Pausen af hebben zich de blikken van allen, die den loop der staatkundige gebeurtenissen volgen, op *Italië* gevestigd; waar zelfs de minder geoefende zich verschijnselen zag ontwikkelen, die op eene geheele omkeering der maatschappelijke orde schenen te moeten uitloopen, en de lava van omwentelings- en vernielingszucht over *Europa* te zullen slingeren, lang voordat *Frankrijk* zijnen troon verbrijzelde, en de vlam ook in andere Staten ten dake uitsloeg, na lang smeulen van een met moeite gedempt gehouden vuur. Een geschiedkundig overzigt over de *Italiaansche* gebeurtenissen der laatste jaren kan niet anders dan eene hoogst belangrijke bijdrage zijn tot de geschiedenis van onzen tijd, indien het geleverd wordt door iemand der zaken kundig en noch aan de eene noch aan de andere zijde te partijdig, om haar in het regte licht te stellen. In beide opzigten verdient de man, die hier als verhaler optreedt, allen lof. Hij had *Italië* en zijnen politieken toestand reeds uit een vroeger twaalfjarig verblijf van nabij leeren kennen. De overgang van onrust en woeling in het Napoleontische tijdvak tot kalmte en stilte had als voor zijne oogen plaats gehad. Ook nog na zijn vertrek uit het Schiereiland had hij er betrekking en briefwisseling onderhouden, en zijne aandacht was steeds gevestigd gebleven op de vorderingen van

Italië's letterkunde, op de ontwerpen, welke daar voorgesteld werden tot maatschappelijke verbetering des volks, en op de verschillende mislukte, voorbarige pogingen, om het Schiereiland in opstand te brengen, de *Oostenrijkers* te verdrijven en constitutionele regeringsvormen in te voeren. Van *Konstantinopel*, waar hij zich bevond, ging hij in Julij 1848 op reis naar *Italië*, hetwelk hij van het zuiden naar het noorden doortrok, in de gelegenheid geplaatst om van veel onderrigt te worden, en zich dat overal ten nutte makende. De ultra-liberale partij zal hier haar beeld juist niet met aanlokkelijke trekken geschetst vinden; de Schrijver is van eene zeer gematigd vrijheidlievende denkwijze, en KAREL ALBERT wordt even weinig door hem gespaard als de veel te hoog opgevijzelde, maar door sommigen misschien met te veel voor- of tegeningenomenheid beoordeelde PIUS IX. MAC FARLANE geeft niet alleen als ooggetuige verslag van hetgeen hij-zelf heeft bijgewoond, maar deelt ook soms de gebeurtenissen en oordeelvellingen uit de *Italiaansche* bladen van dien tijd mede. Kortom: de lezing overtuigt van de waarheidsliefde des Schrijvers, en het boek verspreidt, zoo als *the Quaterly Review* van het oorspronkelijke te regt zeide, meer licht over den tegenwoordigen staat van het *Italiaansche* schiereiland, dan men verkrijgen kan door het lezen van de tallooze vlugschriften, berigten en brieven, waarmede de drukpers in den laatsten tijd is overstelpt.

De schrijftrant is los en onderhoudend. De auteur heeft zich niet angstig aan eene geregelde historische orde willen houden, en toch is het hem gelukt eenen helder aanschouwelijken indruk te geven. Den Vertaler komt de lof toe van zijne taak uitmuntend te hebben verrigt, en den Uitgever die eener zindelijke uitvoering.

Zoo wij de bedenkingen, die wij op enkele plaatsen tegen de oordeelvellingen en beschouwingen van den Schrijver hebben, hier zouden ontwikkelen en staven, zouden wij onze aankondiging rekken, doch haar zeker niet belangrijker maken. Dus meenen wij ons te mogen vergenoegen met eenvoudige aanprijzing dezer twee boek-

deeltjes, van welke het eerste versierd is met het portret des Konings van *Napels*, het tweede met dat van Koning KAREL ALBERT.

De kleine Zonden. Naar het Fransch van A. DE GONDRECOURT. *Iste en IIde Deel. Te Maarssen, bij* C. van Nederhasselt. 1849. *In gr. 8vo.* 384 *en* 424 *bl.* *f* 7-20.

Den titel vinden we voor het *Nederlandsch* publiek niet gelukkig. Ook in de waardeering der zonden is klein en groot betrekkelijk. Wat elders voor een ligt vergrijp doorgaat, kan hier voor eene onverantwoordelijke misdaad worden gehouden. De vraag is: wat de zonden zijn, getoetst aan 't Evangelie, en waar ze de maatschappij, die er over lezen zal, voor aanziet. De ondeugden, die 't raderwerk van dezen Roman uitmaken, zijn: smulpaperij, ontucht en echtbreuk. In *Frankrijk*, of liever — want de zeden der hoofdstad zijn nog niet die van *Frankrijk* — te *Parijs*, waarvan een geestige *Turk* (YACOUB-EFFENDI) zeide: »dat elk er zijn Harem heeft in de huisgezinnen zijner vrienden," behoort dat drietal inderdaad tot de *kleine* zonden? Bij ons echter kunnen er althans de twee laatsten niet onder geteld worden. Of de Vertaler moest 't opgevat willen hebben in een omgekeerden zin? Maar wij zijn nog niet op de hoogte van de satire. De uitgever zou dus wèl hebben gedaan, als hij een anderen titel had genomen, beter overeenkomende met de zeden in *Nederland*. Toen wij het werk opensloegen dachten we aan »de kleine pligten," en meenden iets te zullen vinden in dien trant en geest; maar bij het achtste Hoofdstuk ging 't deel weder digt; want de beschrijving van een *rout* van gekamerde ligtekooijen, in het zevende, benam ons den trek om voort te gaan. Dat is de reden waarom 't werk niet vroeger werd aangekondigd. Wij zullen wel de eenigsten niet zijn, die door 't zevende Hoofdstuk werden afgeschrikt, en zeker is deze niet de eenigste, anderzins niet onverdienstelijke Roman, in welken zulk een Hoofdstuk voor-

komt. Dit geeft ons de vraag in de pen! of 't niet zou zijn een hulde aan de vaderlandsche zeden, een dienst aan het publiek, en een voordeel voor de uitgevers, wanneer elke overzetter van een Franschen Roman de lezers en lezeressen voor oogen hield, voor welke zijn werk bestemd is? Dan zouden al zulke tooneelen uit het *Parijsche* leven, die niet geschikt zijn om hier sympathie op te wekken, geheel weggelaten, of met kieschheid in diervoege gewijzigd kunnen worden, dat zij met de betere gedeelten van 't werk overeenstemmen. Zulk eene behandeling vordert wel meer de pen van een Auteur, dan van een gewoon Vertaler; doch aan geschikte pennen is geen gebrek, en ook de »kleine zonden" waren zulk eene vrije vertaling niet onwaardig. Niet alsof we 't werk overigens juist voor een meesterstuk houden. De geheele fabel rust op eene onmogelijkheid, te weten: dat een man, zoo regtschapen en verstandig als de Abt DE BRIONNE wordt afgeschilderd, voor de goede, vrome, rijke, achttienjarige MARIE DE VERNEUIL, zijne voedsterling en lieveling, een echtgenoot zou kiezen, zonder eenig onderzoek naar diens gedrag en vroegere geschiedenis. — Vandaar, als het te laat is, de ontdekking, dat de bruidegom sinds jaren leeft met eene bijzit, een *panier percé* is, reeds gehuwd was, en een zoon heeft, en om die bijzit, van zijne vrouw is gescheiden, die hij met haar kind vergeet. Vandáár het huwelijk van MARIE met dat zedeen gewetenlooze monster, den burggraaf DE FONTAC, die haar tot gade neemt, om, met zijne bijzit haar vermogen door te brengen, en, bovendien, op den dag-zelven van het huwelijk, ook nog echtbreuk pleegt met de gehuwde Baronesse DE CERTÈNES, die zeer werkzaam is geweest om dat huwelijk te doen slagen, met den blik op 't geheim en gemak alsdan van haren schandelijken omgang. Ook deze dame (!!) weet niets van zijn leven met eene bijzit, en gelooft te goeder trouw, dat hij *haar* bemint, en, in den echt tredende, zich om harentwille opoffert. Men ziet dus, dat de Schrijver zelfs niet er aan gedacht heeft, om de zaken eenigzins waarschijnlijk te maken; ieder lezer kan met den Abt zeggen (bladz. 60):

»daar ben ik tot den hals toe in eene *roman*." Doch daarentegen is 't werk, door een aantal afwisselende tooneelen en situatiën in den trant der oude kerker- en moordgeschiedenissen, als tijdkorter, voor liefhebbers van Melodramaas en tooverbaletten vooral, zeker eene hoogst aangename en onderhoudende lektuur. Aan het hoofd der monsters, die hier optreden, staat de bijzit THERESE KELLER, uit onverdeelde liefde (!!) eene duivelin zonder wedergade, die, na onberekenbare schatten met den burggraaf verspild te hebben, in koelen bloede twee moorden onderneemt, den eenen uit wraakzucht, den anderen voor geld. Tegen die gedrogten echter staan ook vele edele, ja, misschien te edele karakters over, en de slechten zijn ten slotte de gelukkigen niet; zoodat de totaal-indruk van het werk niet onzedelijk is, maar integendeel wèl geschikt om nadenkenden van ondeugd en misdaad af te schrikken. Deze verdiensten mogen dit levendig en onderhoudend werk, ook zoo als 't daar ligt, aanbevelen.

Men leest geene Romanvertalingen om er taal of stijl uit te leeren, anders zouden we nog al iets hebben aan te merken. Over 't algemeen is de vertaling los, en papier, druk, vignet en omslag getuigen van de zorg des Uitgevers.

Gedachten na de teregtstelling van eenen ter dood veroordeelde. Door EBERHARD. (*Uitgegeven ten voordeele der Commissie: Loon voor werk, te Middelburg.*) *Te Middelburg, bij* J. K. de Regt. 1850. *In kl. 8vo. VI en 43 bl.*

Dit met een weldadig doel uitgegeven boekje bevat zeer gemoedelijke beschouwingen en ernstige toespraken tot de nieuwsgierige menigte. Het is blijkbaar geschreven onder den indruk der te regt stelling van den beruchten DE LOEUIL, en de stijl is dikwerf verheven en roerend. Tot proeve geven wij bl. 35: »Hebt gij het (haar) gezien, die volksmassa? Onophoudelijk stroomde het (zij) onze woningen voorbij. De gang was naar

één punt gerigt; en wie zaagt gij daar henensnellen? Alleen mannen, die verhard waren tot de aanschouwing van een zoodanig tafereel; mannen, die sterk waren en het schokken der ziel konden doorstaan? — Neen! niet alzoo; ook de tweede helft der schepping ging derwaarts. De vrouw, voor zoo veel zachtere indrukselen vatbaar, ging mede op. Zij stelde er zich misschien eene eer in, dien man te zien strijden met zijnen dood. Vraag het slechts; niemand zal deze straf regtvaardiger hebben gevonden dan zij, die daar onder het volksgedrang stonden verspreid; ja! ik moet het met smart getuigen, vrouwen te hebben zien voortsnellen met den zuigeling op den arm."

»Waartoe toch, vrouw! begaaft gij u derwaarts? gij toch, die voor alle aandoeningen het meeste vatbaar zijt, gij behoordet daar niet te zijn: ik had u daar niet verwacht en vond mij bedrogen."

»En waartoe gingt gij er heen? — O! laat ik eens raden! — Zeker om den man te zien, van wien zulke ijsselijke tafereelen zijn geschetst; om dien man aan te staren, en om u te verwonderen over zijn uiterlijk en om te schrikken bij de uitdrukking van zijn gelaat."

»Maar ik weet toch ook, dat uw hart medelijden gevoeld heeft met den mensch, die daar sterven moest. Immers het kan niet anders: want door het te ontkennen, zoudt gij uwe natuur verloochenen, uwe gelaatstrekken zeiden het mij en uwe onrustige houding gaf het genoeg te kennen, dat gij niet op uwe plaats waart; en toch wildet gij den man zien, en toch wildet gij de straf zien voltrekken."

»Maar zacht:..... Het uur is daar — zij komen, nadren; —
»Eerbiedig wijkt de schare uit een."

»Aller blikken zijn naar éénen kant gerigt, ieder wil hem zien; met wijd opengesperde oogen, met gapenden mond, staarde men hem aan, den ongelukkige! en iedereen scheen aan zich-zelven te vragen: »is dat die snoodaard, die moordenaar?"

»Man! hoe gaarne had ik eens in uwe ziel gelezen, toen ge daar langzaam heengingt, omringd van die vele bewakers. Hadt gij gevoel van uwen gang? Wist gij het, dat iedere stap u nader bragt tot het schavot? Kondet gij het begrijpen, dat gij binnen kort niet meer zijn zoudt? Waart gij bereid om te sterven?..... O! wij weten het niet."

Wij gelooven, dat niemand zich den koop van dit boekske, waardoor hij ook eene weldaad verrigt, beklagen zal.

Middelburg, Mei 1850. MR. A. R. SIFFLÉ.

DE GRAECORUM DIEBUS FESTIS. Scripsit DIDER. JAN. VAN STÉGEREN, Lit. Hum. et Jur. Utr. Doct. insunt Dipolia. Carnea, Apaturia, Cronia. Trajecti ad Rhenum, apud *Kemink et filium*, typogr. MDCCCXLIX. *f* :-40.

Een werk als het voor ons liggende moest eigenlijk in een zuiver literarisch Tijdschrift beoordeeld worden, daar het meer voor Philologen dan voor het groote publiek geschreven is. Daarom is het ook niet af te keuren, dat de Schrijver zich van de *Latijnsche* taal heeft bediend, hetgeen het bekend worden van dit geschrift buiten ons Vaderland natuurlijk in de hand werkt. Wij zullen ons van eene eigenlijke beoordeeling onthouden en alleen zeggen, dat de Schrijver, in goed *Latijn*, eene met ijver en geleerdheid volbragte verzameling heeft geleverd van hetgeen over de op den titel vermelde feesten bij oudere en nieuwere schrijvers te vinden is.

Eén punt wenschen wij wat nader te bespreken. Wij vinden in het boekje meer geleerdheid dan kritiek. De godsdienst der *Grieken* heeft natuurlijk, even als alle godsdiensten, verscheidene perioden van ontwikkeling gehad, en daarom moet men bij de keuze der bronnen, waaruit men zijne denkbeelden over die godsdienst put, den tijd onderscheiden, waarin die bronnen-zelve ontstaan zijn. Dit geldt vooral van de *Neoplatonici*, die wij althans ten hoogste mistrouwen, omdat het bekend

is, dat zij het heidendom door allegorische interpretatie trachtten te vergeestelijken, ten einde het tegen het Christendom staande te houden. Dat zij dus geen onpartijdige berigtgevers kunnen zijn, valt in het oog.

Overigens bevelen wij het werkje aan alle Literatoren, die in dit gedeelte der Classieke letteren belang stellen.

Lessen en verhalen uit den tegenwoordigen tijd. Een Leesboek voor de volks-scholen. Door een' vriend der armen. Te Amsterdam, bij D. H. Fikkert. 1849. *In kl.* 8*vo*. 92 *bl.* *f* :-20.

De jeugd omzigtig bekend te maken met de gebreken, onhebbelijkheden en ondeugden, door welke zij in verderen leeftijd, hoogstwaarschijnlijk, het sterkst zal worden aangevochten, opdat zij die in hunne schadelijke en verderfelijke gevolgen kenne en er tegen op hare hoede zij; — haar opmerkzaam te maken op die deugden, door wier naleving zij, ook in nederigen stand, op den zegen des Heeren, op geluk en eene betrekkelijke welvaart bouwen mag; — de valsche denkbeelden te keer te gaan, die, zoo als ergens door een achtenswaardig man gezegd is, (*) de arme maar al te dikwijls van den rijke koestert, zoodat hij, b. v., meenen zal *arm te zijn, omdat de rijke rijk is;* — aan te toonen, dat rijkdom veelal een gevolg is van niet verteren, van spaarzaamheid en goed overleg; — dat het juist de kapitalen der rijken zijn, door welke den armen werk, en leven en beweging aan het groote raderwerk der zamenleving gegeven wordt; — in 't kort, het pauperisme, zoo dreigend in de gevolgen, in zijne beginselen aan te tasten en te bestrijden, liefde en eendragt tusschen armen en rijken te voeden en aan te kweeken: ziet daar het veelzijdig doel, dat de ongenoemde maar verstandige en bekwame Schrijver zich met dit boekje heeft voorgesteld. Hij is

(*) *De Wekker*, 1848. N°. 37.

er, onzes inziens, uitmuntend in geslaagd, en verdient aller lof en dank. Wij vestigen er de aandacht op van allen, die aan de opvoeding en het onderwijs der jeugd op onze volks-scholen medewerken, en wenschen het allerwege ingevoerd te zien. Het kan in onze dagen en voor de toekomst groot nut stichten.

Korte leerwijze der Algemeene Geschiedenis door H. C. FLORY. *Derde vermeerderde en verbeterde druk. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1847. *In kl. 8vo. f* :-40.

Deze derde en veel vermeerderde en verbeterde druk van dit veel gebruikte leesboekje, beveelt zich aan, daardoor, dat men, bij de oude geschiedenis vooral, er zich op toegelegd heeft, om de spelling der eigennamen zorgvuldig in acht te nemen, en door toonteekenen hun uitspraak aan te duiden. Ook zijn er eenige bijvoegselen en vermeerderingen aan dat gedeelte, waarin de nieuwe geschiedenis behandeld wordt, aangebragt, en eenige fouten van jaartallen weggenomen; terwijl eindelijk de geschiedenis zoo veel mogelijk tot op den laatsten tijd is voortgezet. Als proeve van zucht tot waarheidsliefde wordt hierin het volgende aangetroffen: »Wie gewenscht mogt hebben, dat in dit leesboekje, bij eene nieuwe uitgave, hier en daar iets ware verzacht of weggelaten, die bedenke, dat de geschiedenis niet ongestraft wordt verminkt." En inderdaad het is eene aanbeveling, als men dit voor oogen houdt bij het schrijven der geschiedenis, al is het voor kinderen. Dat de Schrijver het door hem aangeprezen beginsel heeft behartigd, blijkt uit de wijze, waarop hij spreekt van die tijdomstandigheden, die hetzij *Europa* in het algemeen, hetzij ons Vaderland meer bijzonder betreffen, en waarbij eene bezadigdheid en onpartijdigheid bij de vermelding der voor de meest uiteenloopende beschouwingen vatbare daadzaken wordt aan den dag gelegd, die prijselijk is.

Wij durven het gebruik van dit leerboek bij voortduring aanbevelen.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis van Engeland, sedert de troonsbestijging van JAKOBUS II. *Door* THOMAS BABINGTON MACAULAY. *Uit het Engelsch. Iste Deel. Eerste gedeelte. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.Hz. 1850. *In gr. 8vo.* 160 *bl. f* 1-50.

Het is altijd een teeken geweest van den bloei der letteren, wetenschappen en schoone kunsten, als de Muze der historie hare gedenkstift opvatte. In de onvergetelijke eeuw van PERIKLES, toen PINDARUS de lier besnaarde en PHIDIAS het marmer bezielde, trad HERODOTUS op als vader der geschiedenis, en behaalde THUCYDIDES onsterfelijken roem. De gouden eeuw van *Latium*, ofschoon zij, vergeleken met *Athenes* scholen, slechts maanlicht in de gehoorzalen der wijzen deed schijnen, begroette naast hare Muzenzonen eenen LIVIUS, CAESAR en SALLUSTIUS, die met *Romeinsche* deftigheid de lotgevallen van *Rome* en hare helden vereeuwigden. De wedergeboorte, of liever — want de oude *Germaansche* volkstammen hadden geene eigene letterkunde — de nieuwe geboorte of overplanting der *Grieksch-Romeinsche* letteren bragt, nevens schilders, beeldhouwers en dichters, geschiedkundigen voort, die hunne namen aan hun roemrijk tijdperk geleend hebben. Wie toch is, om van anderen te zwijgen, onbekend met de meesterstukken van eenen GUICCIARDINI? Terwijl in *Nederland* eene school van schilders over licht en schaduw heerschappij voerde, terwijl de Agrippijnsche zwaan zijn Lucifer zong, en ANTONIDES den IJstroom vereeuwigde, dichtte HOOFT zijne vaderlandsche historiën, schreef BRAND het leven van *Nederlands* grootsten zeeheld. Is het dan wonder, dat ook onze tijd, die met de kracht eens geweldigen strooms voortsnelt, en verschijnselen levert, van welke eeuwen zwanger gingen, roem mag dragen op mannen, die met

vasten tred de bronnen naderen der daden van het voorgeslacht; mannen, die, onder 't geleide van een hoogeren geest, in de binnenkameren, waar geleerden, staatslieden en vorsten de maskers aflegden, waarmede zij op den middag omwandelden, zich nederzetten, en luisterend bespieden, wat zij als menschen dachten en gevoelden; die de zegelen breken van *portefeuilles*, welke eeuwen lang gesloten waren, en inzien, wat door het voorgeslacht kunstmatig of natuurlijk werd gedacht, en uit de pen op het papier vertrouwelijk uitgestort; die het openbaar en verborgen volksleven in de huiskamer, op de werkplaats en op het feestplein gadeslaan, en over de geschiedenis een verschen levensgloed werpen; die u niet in een kabinet van wassenbeelden rondleiden, waar de geleider alleen het woord heeft, maar de historische personen voor uw gehoor en gezigt doen optreden, spreken en handelen. Zulke geschiedkundigen bezit *Frankrijk* in zijn THIERS en CAPEFIGUE, *Zwitserland* in MERLE D'AUBIGNÉ, *Duitschland* in VON RAUMER; *Engeland* biedt in onze dagen den palm aan BABINGTON MACAULAY.

Deze hoogvereerde Schrijver, in den jare 1800 in *Schotland* geboren, is zoo wel theoretisch als praktisch gevormd. Hij werd voor de balie bestemd. Vooral leidde hij zich toe op de welsprekendheid en de kennis der geschiedenis, den regtsgeleerden even onmisbaar als den wijsgeer en godgeleerde; ten ware zij zich wilden vergenoegen mannen van den dag te zijn, die *geen* gisteren kennen. Hij onderscheidde zich voordeelig in de *Edinburgh Review* door zijne geestvolle en grondige kritiek. In 1830 werd hij in het Parlement geroepen, waar hij eene eervolle plaats bekleedde. Zijne betrekking aldaar werd opgevolgd door eene roeping naar *Oost-Indië*, waar hij als lid van het Hoog-Geregtshof zitting nam. In 1838 keerde hij naar zijn vaderland terug. Tegenwoordig is hij betaalmeester van het leger.

Ziedaar den man, dien *Engeland* als geschiedschrijver zijns volks met eerbied aanstaart. Met verbazende bewondering ontving de *Brit* het meesterstuk, waarvan een klein gedeelte in onze taal de pers verlaten heeft. De

Heer SUSAN verdient daarvoor den dank en vooral de medewerking van het *Nederlandsch* publiek. Wij wenschen hem bovendien geluk, dat de overzetting in zoo bekwame handen is gevallen, want de Vertaler heeft getoond, dat hij niet alleen de taal kent, maar ook de zeden en gebruiken van het *Engelsche* volk.

Van dit werk een verslag zullende geven, beginnen wij met den lezer opmerkzaam te maken op des Schrijvers plan. Wij laten hem-zelven spreken, en wie hem hoort zal reeds den meester kennen.

»Ik ben voornemens de geschiedenis van *Engeland* te schrijven, sints de troonsbestijging van Koning JAKOBUS II, tot op eenen tijd, die nog leeft in het geheugen van het tegenwoordige geslacht. Ik zal de dwalingen aanwijzen, die in weinig maanden een trouwen adel en eene wèlgezinde geestelijkheid van den Huize STUART verwijderden. Ik zal den loop dier omwenteling nagaan, waardoor de langdurige strijd tusschen onze Vorsten en hunne Parlementen geëindigd, en de regten des volks met het wettige heerschregt der regerende Dynastie ineengesmolten werden. Ik zal verhalen, hoe voorspoedig die nieuwe Staatsregeling, gedurende vele onrustige jaren, tegen uitwendige en inwendige vijanden verdedigd werd; hoe het gezag der wet en de zekerheid van den eigendom, onder die Staatsregeling bestaanbaar werden bevonden met eene te voren, in die mate, nimmer gekende vrijheid van spreken en van handelen voor elkeen in het bijzonder; hoe dit heilrijke verbond tusschen orde en vrijheid eenen voorspoed deed ontstaan, waarvan de jaarboeken van het menschelijk geslacht geen voorbeeld opleveren; hoe ons land zich uit een toestand van smadelijke dienstbaarheid, al spoedig tot den rang van toongever onder de *Europesche* Mogendheden verhief; hoe deszelfs rijkdom en krijgsroem te zamen vermeerderden; hoe door wijze en standvastige goede trouw, van lieverlede een openbaar crediet gevestigd werd, vruchtbaar in verbazende verschijnselen, die den Staatsman van alle vroegere eeuwen ongeloofelijk zouden zijn toegeschenen; hoe een kolossale handel eene zeemagt in het

leven riep, waarbij elke andere zeemagt, hetzij van vroegere of van latere tijden, onbeduidend moet voorkomen; hoe *Schotland*, na eeuwen van vijandschap, ten laatste met *Engeland* verbonden werd, niet slechts door wettelijke verbindtenissen, maar ook door onverbreekbare banden van belang en toegenegenheid; hoe in *Amerika* de *Britsche* volkplantingen al ras oneindig magtiger en rijker werden, dan de landen, die CORTEZ en PIZARRO aan de bezittingen van KAREL V hadden toegevoegd; hoe in *Azië Britsche* gelukzoekers een rijk grondden, niet minder glansrijk, en van meerdere duurzaamheid dan dat van ALEXANDER.

»Evenzeer zal ik het mij ten pligt stellen, rampen en zegepralen, groote staatsmisdaden en nationale dwaasheden, die meer vernederend zijn dan de grootste ramp, met gelijke naauwkeurigheid op te teekenen. Het zal blijken, dat ook hetgene wij met grond als onze voornaamste voorregten aanmerken, niet vrij is van groote bezwaren. Men zal zien dat het stelsel, hetwelk onze vrijheden volkomen beveiligde voor de aanmatigingen der Koninklijke magt, eene reeks van nieuwe misbruiken medebragt, waarvan onbeperkte Monarchiën vrij zijn. Men zal zien dat, deels door onberaden tusschenkomst en deels door onberaden verzuim, de vermeerdering des rijkdoms, en de uitbreiding des handels, te gelijk met oneindig veel goeds, sommige euvelen deed ontstaan, die bij arme en onbeschaafde volken ongekend zijn. Men zal zien, hoe in twee belangrijke bezittingen der Kroon regtvaardige vergelding op onregt volgde; hoe onvoorzigtigheid en hardnekkigheid de bestaande banden tusschen de *Noord-Amerikaansche* Koloniën en het moederland scheurden; hoe *Ierland*, diep gebukt onder den vloek der oppermagt van een vreemden volksaard en eener vreemde Godsdienst, wel is waar een deel van ons gebied bleef uitmaken, maar een uitgeteerd en onderdrukt deel, dat geene kracht aan ons Staatsbestaan bijzet, en door allen, die *Engelands* grootheid vreezen of benijden, met bittere verwijting wordt aangewezen.

»Doch, ten ware ik mij grootelijks vergisse, de alge-

meene uitwerking van dit veelzijdig geschiedverhaal moet daarheen strekken, om dankbaarheid in elk godsdienstig gemoed en hoop in den boezem van alle vaderlanders levendig te houden. Want met uitnemende duidelijkheid is in de geschiedenis van ons land over de laatste honderd zestig jaren, de geschiedenis van den stoffelijken, zedelijken en intellectuëlen vooruitgang te erkennen. Mogen zij, die de eeuw hunner geboorte steeds vergelijken met eene gulden eeuw, die slechts in hunne verbeelding bestaat, al van ontaarding en van verval spreken; van degenen, die omtrent het voorledene goed onderrigt zijn, zal niemand over den tegenwoordigen tijd kunnen treuren of neêrslagtig door worden.

»Zeer onvolmaakt zoude ik de door mij ondernomene taak uitvoeren, wilde ik alleenlijk spreken van veldslagen en belegeringen, van het ontstaan en den val van besturen, van kuiperijen aan het hof en van discussiën in het Parlement. Ik zal trachten zoo wel de geschiedenis des volks te verhalen, als die der regering, de ontwikkeling van nuttige en schoone kunsten na te gaan, het ontstaan van godsdienstige secten en de wisselingen in den letterkundigen smaak te schetsen, en zelfs die omwentelingen niet achteloos vóorbij te gaan, die in de kleeding, in de meubelen, maaltijden en openbare vermaken hebben plaats gevonden. Gaarne zal ik mij aan het verwijt blootstellen, dat ik de waardigheid der geschiedenis niet ontzien heb, bijaldien het mij slechts gelukken moge, aan de *Engelschen* der negentiende eeuw een trouw beeld te geven van het leven hunner voorvaderen."

Macaulay heeft goed ingezien — en kon die scherpziende man anders? — dat hij eene korte schets voorop moest zenden der vroegere geschiedenis van zijn land. Hij klimt op tot de *Britten* onder de *Romeinen*, het duistere tijdperk van onbeschaafdheid, door *Romeinsche* beschaving weinig verhelderd. Met bewonderenswaardige kortheid en klaarheid beschrijft hij de barbaarschheid, die de *Britten* onder de heerschappij der *Saksers* gekluisterd hield. Dit donker helderde op voor de morgensche-

mering van het middeleeuwsche Christendom. Wij danken den begaafden Schrijver, die met eenen Christelijk wijsgeerigen blik het Christendom dier tijden en zijne dienaren, zijne werking en zijnen invloed onpartijdig beoordeelt en in het eenig ware licht plaatst. Beschamend is zijne voorstelling voor dezulken, die uit de hoogte gewetenloos smalen op die mannen, welke met de geringe verlichting en beschaving, hun ten deel gevallen, wonderen verrigt, eenen woesten akker ontgonnen, en *Europa* en inzonderheid *Engeland* voorbereid hebben, om de eervolle plaats in te nemen, waarop nu beweldadigde nazaten gedachteloos verzuimen den tol der dankbaarheid te voldoen aan deze wakkeren, die zij, in hunnen blinden waan, als priesters en monniken aan lach en bespotting prijs geven. MACAULAY kent de *Europesche* volksontwikkeling in het godsdienstig en maatschappelijk leven, en zijne uitspraak is die der waarheid.

»Het Christendom is een groot verbond, en daarin werden nu de *Angelsaksers* opgenomen. Eene regelmatige gemeenschap werd daargesteld tusschen onze kusten en dat gedeelte van *Europa*, waar de sporen van vroegeren bloei en beschaving nog zigtbaar waren. Veel grootsche bouwwerken, sedert vernield of geschonden, bestonden destijds nog in hunne oorspronkelijke pracht, en reizigers voor wie LIVIUS en SALLUSTIUS onverstaanbaar waren, konden door het gezigt der *Romeinsche* waterleidingen en tempels eene flaauwe voorstelling van de *Romeinsche* geschiedenis verkrijgen. De dom van AGRIPPA, nog bedekt met glinsterend brons, het praalgraf van ADRIAAN, dat van zijne pilaren en standbeelden nog niet beroofd was, het Flavische amphitheater, nog niet tot eene steengroeve vernederd, deden den pelgrim uit *Mercie* of uit *Northumberland* eenige trekken der geschiedenis van de glansrijke en beschaafde wereld kennen, die reeds vervlogen was. De eilanders keerden terug, hun half beschaafden geest vervuld van bewonderenden eerbied, en verhaalden aan de verbaasde hutbewoners van *Londen* en *York*, dat een magtig, nu van de aarde verdwenen geslacht, nabij de grafstede van St. PETRUS, bouwwerken

had opgerigt, die tot het einde der wereld in wezen zouden blijven. De beoefening der wetenschappen was het onmiddellijk gevolg der invoering van de leer des Christendoms. De dicht- en redekunst van het Augustijnsche tijdvak werden in de *Angelsaksische* kloosters met ijver bestudeerd. De namen van BEDA, van ALCUIN en van JAN, bijgenaamd ERIGENA, waren met regt vermaard door geheel *Europa*. Aldus was het in de negende eeuw in ons land gesteld, toen de laatste groote inval van *Noordsche* barbaren een aanvang nam," die voortreffelijk beschreven wordt.

Met levendige kleuren schildert hij het karakter der *Noormannen*, die, na de slag van *Hasting*, de *Engelschen* als eene kudde slaven overheerden, tot dat zij, hunnen erfgrond verloren hebbende, de noodzakelijkheid gevoelden, om *Engeland* als hun vaderland te beschouwen, en de *Engelschen* als hunne landgenooten te behandelen. Beide volkstammen begonnen zich als een groot geheel aan elkander te sluiten, en het groot Charter werd het hoofdpunt van verbroedering.

MACAULAY beschrijft de worsteling tusschen *Engeland* en *Frankrijk* zóó, dat het voldingend uitkomt, welk een zegen *Engeland* er uit getrokken heeft, dat zijne overwinningen op den moed en de volharding der *Franschen* te loor gingen. Terwijl hij de woeste rozen-oorlogen vlugtig aanstipt, karakteriseert hij sprekend den geest, die ze voortbragt en levendig hield. Duidelijk zet de Schrijver uiteen, hoe *Engeland*, uit vermeend verlies van buiten, inwendig toenam in sterkte, en dat, terwijl de zucht naar burgerlijke vrijheid ontwaakte, de staat van het lijf-eigenschap, zonder wet, zonder geweld, grootelijks door den invloed der Christelijke Godsdienst, werd opgelost.

Meesterlijk zet hij den aard en het wezen der middel-eeuwsche beperkte Monarchiën en bepaaldelijk die in *Engeland* uiteen. Hij beschrijft zóó aanschouwelijk, dat voor ieder, die slechts met de uitwendige feiten bekend is, een helder licht opgaat, zoodat hij nu gemakkelijk begrijpt, wat hem vroeger donker of raadselachtig

toescheen. Niet minder verdienstelijk is zijne voorstelling van den aard der Aristokratie, waardoor *Engeland* zich zoo bijzonder onderscheiden heeft, en de Vertaler heeft dezulken, die geen *Engelsch* lezen, met zijne ophelderende aanmerkingen, hier en elders verspreid, zeer verpligt.

Zoo als hij den maatschappelijken toestand van *Engeland* uiteenzet, volgt men hem met gemak, als hij doet zien, hoe krachtig het Huis der TUDORS wel wreedaardig tegen personen van zijne hofhouding konde handelen, maar magteloos was, zoodra het de regten des volks aanrandde. Niet anders kon het ook gaan bij een volk, dat de wetten niet op het papier, maar in zijn gemoed, in zijnen toestand las; wetten, die niet werden gewijzigd door regtsgeleerde studie, maar door de levendig geworden behoefte des tijds uitgebreid, en met de ontwikkeling van den volksgeest in overeenstemming gehouden. In *Engeland* wordt de mensch niet uit de wet, maar de wet uit den mensch geboren.

Dat MACAULAY de Hervorming niet met stilzwijgen voorbijgaat, ligt geheel in den aard van zijn werk; want gelijk de Christelijke godsdienst, vóór die schitterende omwenteling in de kerk, zoo veel heeft bijgedragen tot émancipatie van den mensch en den Staat, zoo is ook het Protestantisme in- en zamengeweven met de volgende geschiedenis van *Engeland;* omdat de Hervorming aldaar gelijken tred hield met de volksöntwikkeling, en omdat in *Engeland* de Kerk even als de Staat haar verleden behield, slechts afwerpende, wat de toestand des tijds niet langer dragen kon. De *Engelsche* hervorming was geene vernieuwing, maar eene afwerping van hetgeen wegstierf, zoo als de boom zijne afgestorven takken loslaat en doet vallen.

MACAULAY wijst op den tegenstand tegen *Rome* in de dertiende, op het einde der veertiende en in het begin der vijftiende eeuw, als op mislukte proeven, en hoe het verzet eerst slagen kon, toen het optrad gewapend met gezond verstand. Hij bepaalt zich hoofdzakelijk tot de oorzaken, die lagen in de vorderingen van *Europa's*

maatschappelijken toestand; doch de Hervorming had dieper oorsprong, namelijk: een levendig ontwaakt gevoel van zondeschuld, gepaard met eene donkere bewustheid van gemeenschap en levenseenheid met God, zonder tusschenkomst van een menschelijk tusschenpersoon, in den vorm van priester. (*) Niet door partijdrift verblind, erkent de *Engelsche* Protestant het zegenrijke van het Katholicisme in de middeleeuwen; maar hij verzwijgt geenszins, wat geweld de Hiërarchie te baat nam, toen *Europa*, het streng opgevoede kind, zijnen pedagoog boven het hoofd groeide. Met eene treffende en alles afdoende vergelijking van de maatschappelijke welvaart in Roomsche en Protestantsche landen, voldingt hij het pleit ten voordeele der Hervorming. Met zijn scherpen blik viel het hem niet moeijelijk de aanleiding op te geven van de rigting, welke de Hervorming in *Engeland* zoo onderscheidenlijk genomen heeft. Treffend en juist geeft hij het eigenaardige der *Anglikaansche* Kerk op, wijst hare verhouding aan tot de Kroon; aan welke een gezag in de Kerk werd toegekend, dat men elders te vergeefs zal zoeken; doch dat gegrond was op hare monarchale neiging en op de verpligting, die de kerkelijke waardigheidbekleeders aan hare bescherming hadden, tegen uitwendige vijanden, en inwendige bestrijders. Onderwerping aan den troon werd, als ik het zoo mag noemen, het genootschappelijk levensbeginsel der *Anglikaansche* Kerk, wier prelaten met hooge staatsie vooraan zaten op de banken van het Hooger-huis. Volslagen in strijd was daarmede het Puriteinsche of Presbyteriaansche beginsel, dat, gelijk het in *Schotland* door KNOX algemeen werd ingevoerd, vele *Engelschen* in hunne ballingschap hadden aangenomen, en hetwelk zij, in hun vaderland teruggekomen, vruchteloos zochten te doen zegevieren. MACAULAY schetst hun beeld getrouw en naar het leven.

Zoo breed en toch zoo kernachtig het wezen der Her-

(*) De bevrediging van het eerste gaf der Hervorming eene bepaalde rigting; de verheldering van het laatste is de voortgaande ontwikkeling van het Protestantisme.

vorming beschreven is, zoo diep grijpt hij in de regering van het Huis der STUARTS. Aanschouwelijk maakt hij het karakter der *Schotten* en *Ieren*, tijdens de vereeniging der drie Koningrijken onder den schepter van den verwijfden eersten JAKOB, wiens regering met alle zijne gebreken wordt uiteengezet. Hij doet zien, hoe gelukkig het was voor de vrijheid van *Engeland*, dat de man, die het goddelijk regt der vorsten, tegen de geschiedenis der gewijde Openbaring en tegen de ervaring van zijn eigen vaderland aan, wilde toegepast hebben, in zich-zelven de kracht miste, om te worden, wat hij zijn wilde: een eigenmagtig Despoot.

Van hoog belang is de ontwikkeling van de toenemende verwijdering tusschen de Staatskerk, die het Episkopaat huldigde, en de Puriteinen, die in den geestelijke slechts den broeder onder broeders erkenden. De laatsten, verdrukt en geplaagd, werden verbitterd. Zij wrokten en vonden in de geschiedenis van het Oude Testament, wat zij in het Evangelie te vergeefs zouden gezocht hebben: middelen en wegen, om zich, in de hoedanigheid van een volk Gods, te wreken. Men moet het in dit diepzinnig werk lezen, hoe natuurlijk de wording en voortzetting van de voorliefde der Puriteinen voor het Oude Testament, die later voor het Huis van STUART zoo doodelijk werd, ontleed wordt. Immers terwijl de Hoogkerk het despotisme van het Hof begunstigde, ondersteunden de Puriteinen die Parlementsleden, welke van het republikeinsch beginsel doordrongen waren.

Zeer scherp, doch naar waarheid teekent de Schrijver het karakter van den ongelukkigen KAREL I. Wij staan verbaasd over de trouweloosheid van den Vorst, die, zich door woord noch eed gebonden achtende, met zijn Parlement en het vertrouwen zijns volks een onkoninklijk spel drijft, en de bekwaamheid, de magt en den invloed van zoo vele mannen tart, die naijverig zijn op hunne voorlang verkregen en in het wezen des volks ingegroeide regten. MACAULAY gaat zijne regering op den voet na, zoo als hij door WEUTWORTH (WENTWORTH) den Staat beheerschte, door LAUD de Kerk kneldde, en door

de regtbanken het volk geestelijk en burgerlijk tiranniseerde.

Zeer kort behandelt de Auteur den tegenstand, die de gewelddadige invoering der half-Roomsche liturgie in het streng Presbyteriaansche *Schotland* ontmoette, en die niet weinig bijdroeg tot de vernedering en het droevig uiteinde des Konings. Trouwens hij werd daardoor genoopt in 1640, na eene schorsing van elf jaren, dat Parlement zaam te roepen, welks bedrijven zoo vele gewigtige heldere en zwarte bladzijden in de jaarboeken van *Brittanje* hebben gevuld. MACAULAY deelt er de eerste verrigtingen van mede, welke aan KAREL zijne beste vrienden ontrukten, door ze den een na den ander te verdelgen. Hij beschrijft de geboorte der beide partijen, die nog heden ten dage hunne stem doen gelden, ofschoon onder andere namen; gelijk ook in *Nederland* de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijen telkens onder andere namen en vormen zich voortgeplant hebben, en nog niet uitgestorven zijn. Verder maakt hij zijne lezers bekend met het personeel, of liever met de standen der partijen, die in dit *lange* parlement met den dag scherper tegenover elkander begonnen te staan, en wijst het standpunt aan, waarop beide zich plaatsten.

De opstand in *Ierland*, door den moord van duizenden Protestanten bezoedeld, werd door de partijzucht gebruikt, om den Koning bitter te krenken. In plaats dat de ijverige Protestanten, zoo wel in *Schotland* als *Engeland*, zich aan de zijde des Konings schaarden, om het bloed hunner geloofsgenooten te wreken, of althans de overgeblevenen tegen verdere aanslagen te beschermen, verspreidde het wantrouwen heillooze geruchten, dat de *Iersche* moord een in *Whitehall* overlegd plan was, om der Katholieke Koningin, eene dochter van HENDRIK IV, te believen. De Schrijver vergoelijkt dit, hier kwalijk geplaatst wantrouwen, met de welbekende dubbelhartigheid des Konings, doch hij zou, zoo althans komt het ons voor, aan de historische trouw niet te kort gedaan hebben, indien hij hier het verkeerde, waartoe blinde partijzucht leidt, iets meer had doen uitkomen.

MACAULAY volgt den loop der Parlementaire worstelingen, hoe de Koning zeer veel belooft, een volksgezinde keuze van Ministers doet, en, bij de zich openbarende zucht tot reactie, de hoop mag voeden, dat gematigde zin op ultra-demokratische woeling de bovenhand zal behouden, doch alle die heilspellende uitzigten verdonkert door zijn onvoorzigtigen en onberaden zoo wel als inconstitutionelen aanval tegen vijf der meest gevierde leden van het Lagerhuis.

De vernederende voorstellen, welke het Parlement aan den Koning deed, doch die door dezen natuurlijk afgewezen werden, omdat hij door de aanneming niets meer dan titulair Koning bleef, beoordeelt MACAULAY naar de gronden, welke de omstandigheden en het trouweloos karakter van KAREL gelegd hadden. Een anderen regtsgrond, dunkt mij, zou er ook moeijelijk voor te vinden zijn; — zoo lang althans het koningschap met zijne prérogatieven nog tot het Staatsregt behoorde. MACAULAY erkent dit ook, door toe te stemmen, dat, daar er geene verwisseling van Dynastie, waardoor de koninklijke magt ongeschonden zou hebben kunnen blijven, op dit tijdstip mogelijk was, »slechts een weg open bleef, om namelijk den koninklijken titel van de koninklijke regten af te scheiden."

Van nu af zou het zwaard beslissen, of KAREL zijne hoofdstad, die hij ontvloden was, als absoluut Monarch zoude wederzien, dan of het Parlement het beginsel, dat tot de Republiek leidde, zou doorvoeren. Met een penseel, zoo als MACAULAY's hand alleen dat voeren kan, schildert hij den treurigen burgeröorlog, die waarschijnlijk in het voordeel des Konings zoude zijn uitgevallen, indien niet OLIVIER CROMWEL een nieuw leven in het Parlementsleger ingestort en het met den geest der onoverwinnelijkheid bezield had. Deze man, die in zijne jeugd zich in uitspattingen verliep, zijn vaderlijk erfgoed liederlijk verkwistte, maar, door zijne vrouw met de Puriteinen in aanraking gebragt, een vrome oefenaar werd, doch in het Parlement ieder, behalve HAMDEN, die hem doorgrondde, van zich stootte, zocht eindelijk rust

in de wapenen, en trad op als gezagvoerder en veldprediker te gelijk. Zoo werd hij als ware het de banierdrager der dolle Indépendenten, en het denkbeeld om den koninklijken naam zoo wel als de waardigheid te vernietigen had den man gevonden, die zich geroepen achtte het te verwezenlijken.

Terwijl het Parlement een besluit nam, dat zijnen leden den veldheerstaf ontrukte, ontdook het zijne eigene bepaling, door CROMWEL naast FAIRFAX te plaatsen. Het handelde op dit punt meer wijs dan regtvaardig, want van nu af keerde het krijgsgeluk den Koning den rug toe. Hij vlugtte naar *Schotland*, doch werd door de vrome *Schotten* goddeloos, voor de som van viermaal honderd duizend pond, verraden en uitgeleverd.

MACAULAY gaat de gevolgen dier overwinning na, welke, zoo als het met revolutiën meer gaat, de uitkomst had, dat de oppermagt zich uit het kabinet in het leger verplaatste, en de vurig begeerde vrijheid in een militair despotisme onderging. Immers het Parlement haatte niet minder het leger dan zijne vroegere vijanden. Het wilde den Koning behouden; maar de armee der Indépendenten, even zeer geschuwd door de Presbyterianen, als gevloekt door de Episkopalen, zag in den Vorst een afgodendienaar en zwoegde van dorst naar het koninklijke bloed. Meesterlijk bepleit de Schrijver de zaak van CROMWEL, alsof hij niet persoonlijk den dood des Konings, of liever zijnen Staatsmoord, zou hebben doorgedreven; dat zijn eigenlijk doel was: eene schikking tusschen de Kroon en het Parlement tot stand te brengen, doch dat hij zich schikken moest naar den uitgedrukten wil zijner alvermogende troepen. Maar, vragen wij: waarom dan de schikking, welke het Parlement bereids beproefd had, gemaakt? Waarom den Koning, toen alle bevoegde regtbanken feitelijk hunne onbevoegdheid om hem te vonnissen uitspraken, voor eene Revolutionaire Vierschaar gevoerd? Waarom in het Lagerhuis openlijk verklaard, dat hij over Gods ondoorgrondelijke schikkingen verwonderd was, en dengeen zou verfoeid hebben, die nog voor weinig weken

van 's Konings teregtstelling had durven reppen, terwijl het hem thans uit de algemeene overeenstemming van alle Gods lievelingen duidelijk bleek, dat deze buitengewone zaak volgens Hooger bestel gebeurde; dat hij, nog niet lang geleden, voor de herstelling des Konings had willen spreken; maar dat de tong hem plotselijk aan het gehemelte was blijven kleven, en dat hij dit als een onmiskenbaar teeken van den wille Gods had beschouwd? Waarom den ouden FAIRFAX, die den Koning uit de handen zijner moordenaren wilde redden, misleid door hem HARRISON toe te zenden, die het uur der teregtstelling later moest opgeven, en den krijgsman, door het opzingen van den langsten Psalm ophield, tot dat de noodlottige slag gevallen was? — Of was dit alles oneigenwillig bukken voor soldaten-almagt, dan wordt CROMWEL zedelijk nietiger dan ROBESPIERRE, die zijn eigen wèlgevèstigde overtuiging volgde.

Wij zouden niet gaarne als verdedigers van Koning KAREL optreden, maar toch zou MACAULAY ons meer bevredigd hebben, indien hij in KAREL den mensch, die zich in onspoed grooter dan op den troon openbaarde, meer levendig had doen uitkomen. Het gedrag, dat KAREL hield in zijne laatste rampspoedige dagen, brandmerkte zijne vervolgers als dwazen. Het vonnis-zelf was en blijft eene misdaad. KARELS sterven was edeler dan zijn leven. Het is niet elk, al stond zijn wieg ook naast den troon, gegeven, waardig den schepter te voeren, koninklijk koning te zijn.

De republiek werd uitgeroepen; het vergoten bloed der Protestanten fier gewroken; *Schotland*, dat zich met des Konings zoon verzoend had, bedwongen; buitenlandsche roem behaald; een voordeelige vrede met *Nederland*, meer ten gevolge van Staatstwisten, dan van minderheid op zee, gesloten; en het uitgediende *Lange* Parlement, dat sprekend geleek op het overschot van het *Duitsche* Parlement uit onze dagen, zoo als het ook den naam van rompparlement droeg, ontbonden en uiteengejaagd.

Met een kritiesch oog wordt de Protektorale regering

van den overweldiger beschouwd. CROMWEL komt voor in een gunstig licht, zonder dat zijne gebreken worden verzwegen. MACAULAY eindigt dit eerste Hoofdstuk met de voorstelling van het wegzinken dezer geïmproviseerde soldaten-regering na OLIVIERS dood, de overwinning van MONK, en de herstelling van KARELS ZOON.

Onze lezers kunnen uit dit verslag opmaken, welk een uitmuntend werk in onze taal wordt overgebragt. Het spreekt van zelf — en niemand zal het ook anders verwachten — dat bij het begin nog geen eind-oordeel kan uitgesproken worden. En toch beantwoordt reeds deze inleiding aan alle de eischen, die men eenen geschiedschrijver kan en mag voorleggen. *Engeland* heeft getoond, welken prijs het stelt op dezen doorwrochten, zelfstandigen arbeid. Tegen het einde van 1848 verscheen de eerste oplage, twee jaren daarna wordt de vierde druk gelezen. Hoe uitgebreid van omvang 't zij, evenwel is het een volksboek geworden. En inderdaad MACAULAY verdient die eervolle onderscheiding in volle mate. Toegang hebbende tot de bronnen, hem onmisbaar, spreidt hij eene gelukkige gave van letterkundige bekwaamheid, gepaard aan veelzijdige praktische staatskennis, ten toon. Welke ruime en breede overzigten levert de inleiding, hoe treffend zijn de verrassende blikken, die hij op de oude geschiedenis werpt; hoe gelukkig de grepen, die hij doet, wanneer hij het volksleven schildert. En wat belooft het vervolg? De geschiedenis van een der merkwaardigste landen der wereld: van een volk godsdienstig van ziel en zin; groot door zijne vrijheid en vaderlandsliefde; magtig door zijne zedelijke en stoffelijke kracht; ontzien, gevreesd, geëerbiedigd door *Europa*, ja door de gansche wereld. Inderdaad MACAULAY verrijkt de letterkunde zijns volks en van *Europa* met een meesterstuk, rijk van inhoud, krachtig, bondig, kernvol, deftig en tevens sierlijk van stijl. Zijn werk is een model voor ieder, die zich geroepen acht de geschiedpen van CLIO in de hand te nemen.

II. J. H. S.

J. MUNNICH. *Onderwijs en Vereeniging, de voornaamste middelen tot grondige verbetering van den algemeenen toestand des volks. I. Staathuishoudkundig beginsel, voorgedragen in de Vriendenvereeniging* MUSIS *te Batavia. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1850. *In gr. 8vo. 24 bl. f* :-30.

Het moet den leden van Musis te *Batavia* vreemd in de ooren hebben geruischt, dáár te hooren voorlezen deze veroordeelende kritiek van het onderwijs in *Nederland*, met eene aanmaning aan hen, om (op een paar duizend mijlen afstands !!) »*al hunne krachten in te spannen, om dat onderwijs* (alhier!!) in zijnen aard *te verbeteren*." (bladz. 11.) Daar dit wat veel van *Javaas* bewoners gevergd is, mag men vragen: waarom de Heer MUNNICH met een zoo donker, den geest en het gemoed pijnigend tafereel zijn *auditorium* hebbe verontrust? — Doch het doel des sprekers lag kennelijk verder; immers het uitgeven van die voorlezing hier te lande geeft alle reden om te vermoeden, dat zij eigenlijk is opgesteld voor ons *Nederlanders*, en te *Batavia* slechts heeft gediend om eene leesbeurt te vullen.

Daar wij, in de laatste jaren, reeds met vele soortgelijke jeremiaden over het onderwijs zijn bedeeld geworden, meestal gevloeid uit de pennen van mannen, die er praktisch weinig van weten, of, om bijzondere redenen, hunne schetsen met geheel eigene donkere kleuren bestrijken, komt dit stukje te laat om den Schrijver den roem van oorspronkelijkheid te doen verwerven. Die lauwer is reeds door de *Belgen* en hunne vrienden geplukt, en Referent zou, om die reden, het stukje hebben ter zijde gelegd, zoo hij niet meende, dat de steller (aan Ref. geheel onbekend) een man zijn kan, wiens kunde in andere opzigten vertrouwen verdient, en die, welligt, eenigen invloed op het oordeel des publieks in de Kolonie uitoefent. Deze overweging bewoog hem, bij nadenken, om, integendeel, over dit vlugschrift zelfs een woord meêr te schrijven, dan bij de aankondiging

van zulke stukjes gebruikelijk is, en hij zal het dus in de hoofddeelen volgen.

In de beschrijving van *Europa's* neteligen toestand, veelal (behalve door het toenemende pauperisme) door het verlangen naar mederegering (republikeinisme) veroorzaakt, en het *mal-aise*, waarin ook *Nederland* verkeert, is waarheid; doch in de optelling der oorzaken: — gebrek aan Volksbeschaving, Volks-Christendom en Volksvrijheid,— ontbreekt die,vooral met betrekking tot de volksbeschaving; want, vroeger, toen de mindere standen, betrekkelijk welvarende, en de middelstanden gegoed waren, hadden zij véél minder gelegenheid dan thans, om alle soort van onderwijs te bekomen. De scholen waren toen minder in getal en minder verscheiden dan tegenwoordig. Dit weet ieder, die de geschiedenis van het onderwijs kent en rond ziet. — Gebrek aan volksbeschaving is er niet, in vergelijking met vorige bloeijender tijden, en kan dus de oorzaak niet zijn van den achteruitgang in volksgeluk.

Volks-Christendom dan? — Welnu, de aanleiding er toe bestond weleer (zelfs nog in de jeugd van Ref.) in niets anders dan in het opzeggen van den *Heidelbergschen* Catechismus en het lezen van de »Historie DAVID's." Inderdaad, men moet van het vroeger onderwijs iets weten, en bij ervaring weten, om in dezen vergelijkingen te maken en te oordeelen.

Eindelijk de volksvrijheid! Zij bestaat niet in *Nederland!* zegt de Schrijver. Dat is wat sterk. — Maar kent hij *Nederland?* Zoo neen, dan strekke 't hem tot vertroosting, dat in *Nederland*, om maar iets te noemen: elkeen ieder bedrijf, ook dat waarvan hij niets weet, kan uitoefenen. Gilden (die steunpilaren van den middelstand) bestaan er niet, en 't patent dat hij noodig heeft wordt hem gaarne verleend. Proeven van bekwaamheid in hanteeringen en ambachten worden er niet gevorderd; alle voorregten, voorheen aan het Poorterschap verbonden, zijn er afgeschaft. Om nering te doen behoeft men er zelfs niet te zijn een gezeten burger. Het debiet wordt er even goed genoten, door elken

vreemdeling, *Duitscher*, *Brit*, *Franschman*, of wat hij anders zij, die patent neemt en zijne ambulante kraam in een logement of ledig huis opslaat. — Voor elke kerkleer zijn er of rijzen er tempels, en de ceremoniën bepalen zich, hier en daar, niet eens binnen de wanden der godshuizen. — Door middel van de drukpers kan er ieder de Regenten en den Koning berispen of bespotten, en zelfs de Republiek en eene Foederatie met *België* prediken. — Het is waar: volkomene vrijheid bestaat er nog niet. De *Nederlander* is nog niet vrij, *gelijk God vrij is* (bladz. 6); b. v.: hij is nog niet vrij van hartstogten, dwalingen en behoeften. Ook binden hem nog wetten van tucht; zoo is het Communisme er nog niet ingevoerd, en wie niets heeft mag zich dáárom anderer bezittingen niet toeëigenen; nog worden er ook dingen geëischt, die bezwarende zijn, zoo als, b. v.: de akademische graden voor den Pleiter, den Geneesheer, den Predikant, den Onderwijzer aan de *Latijnsche* scholen en dergelijken. De tijd dat hij, die in regten wil optreden, geene regten behoeft te kennen; dat wie ziekten behandelt, geene kennis van ziekten of geneesmiddelen noodig heeft; dat kruidmenging gifmenging zal kunnen zijn; dat men, om de Schrift te verklaren, niets anders heeft te bezitten dan een paar stevige handen, om den kansel te veroveren — die tijd bestaat er nog niet. Maar misschien zou de Schrijver, even als Ref., zulk eene mate van volksvrijheid wat al te groot achten. Is dat zoo, waarom gaf hij dan, bij zijne klagt over het gemis van volksvrijheid, terwijl die vrijheid reeds vrij volkomen is, niet ook de grenzen op, tot welke zij, naar zijne begrippen, moet worden uitgebreid? Nu laat hij zijne lezers in het duister rondtasten, en geheele bladzijden bevatten niets dan ledige klanken. De Heer MUNNICH treedt op om het volk te leeren; maar de voornaamste vereischten in den volksleeraar: duidelijkheid en grondigheid, kent hij niet. Het bestaande, dat hij afkeurt, dient hij te noemen; hetgeen hij er voor in de plaats wenscht gesteld te zien, dient hij op te geven. In gemakkelijkheid te zeggen: »Het heir van algemeene kwalen en rampen

willen wij thans niet ontleden. Slechts met een geroerd hart en peinzend hoofd zullen wij hun bestaan erkennen," (bladz. 6.) is voor een volksleeraar niet genoeg.

Ref. moet echter den Schrijver het regt laten wedervaren, dat hij zich niet geheel onttrekt aan 't opgeven van gebreken en middelen van herstel, met betrekking tot het onderwijs. Hij erkent, dat er veel kinderen school gaan, dat de uitbreiding, aan 't onderwijs gegeven, groot is; maar hij twijfelt »of men de hoeveelheid (waarvan?) ook ten koste van de hoedanigheid hebbe bevorderd." — Neen, hij twijfelt niet: hij noemt het eene handtastelijke (!) waarheid; bewezen door de uitkomsten; gepredikt door de ervaring van — *hem-zelven!!* — »Ziet gij met welgevallen en een onbekommerd hart" — vraagt hij — »de *menigte* aan, die lezen, schrijven en wat rekenen leerde, en verder aan zich zelven en hare natuurlijke ruwheid bleef overgelaten?" — — »Welk voordeel heeft de menigte eigenlijk van die werktuigelijke hulpmiddelen: dat lezen, schrijven, rekenen, te wachten? wanneer ze de beginselen (?) en de stoffen (??) niet kent, of bezit, om ze, in den werkkring des levens, daarop vruchtbaar toe te passen, tot volmaking van den aardschen, ter bereiking van den hemelschen staat." Ref. betuigt, dat deze redenering boven zijne spheer gaat; tenzij ze beteekene: wat doet de menigte met lezen, als ze geen boeken of brieven heeft? wat met schrijven, zonder correspondentie? wat met rekenen, daar baas of vrouw het verdiende loon onvoorgeteld kan geven en de winkelier het naar behooren uit hare handen kan nemen? Zeker, dan zijn die *werktuigelijke hulpmiddelen* overbodig. Men ziet, dat Ref. hier onder de menigte verstaat de schamele menigte: de daglooners en dergelijken. Daar de Heer MUNNICH volstrekt geene bepaling geeft, is het onzeker of hij onder het woord *menigte, die niet behoeft te leeren lezen, schrijven en rekenen,* het *geheele Nederlandsche volk* bedoelt. In eene rede, over het onderwijs vooral, is eenige duidelijkheid niet onpassende.

Vreemde talen, erkent de Schrijver, worden er genoeg geleerd; maar daarmede ook vaak vreemde lee-

ringen, (*) ten koste der betere *nationaliteit.* »Dat maakt" — zegt hij — »geene *wereldburgers,*" (welk eene logica!) evenmin als »de lange gedichten, kapittels en wat niet al, dat een jeugdig verstand niet verdraagt (bevatten kan?), die, den geest met *schooltirannisch geweld* ingestampt, in éénen adem worden opgezegd," enz. (onze schooljeugd moet dan goede longen hebben!) of de Chronologische reeksen, die het geheugen pijnigen en de geschiedenis — — in eene doode cijfertafel dringen. Dat vormt geene mannen, die, uit 't verledene, gezonde denkbeelden voor heden en de toekomst zullen putten." (Wat zou 't er b. v. toe doen, of een *Nederlandsch* Staatsman eens meende, dat zekere CLAESSENS (niet zekere VAN SPEYK) in den *Belgischen* opstand den brand in zijn kruid heeft gestoken? (†) »Gelukkig" — roept de Schrijver uit — »Gelukkig achten wij het, dat die dorre schoollessen meestal weldra weder aan de vergetelheid worden prijs gegeven, gelijk de leerling zelf zich gelukkig rekent aan den kerker der jeugd te zijn ontsnapt; waar (van) een veeljarig verblijf hem zoo weinig zoete herinneringen kan achterlaten" (te weten: aan dien leerling, die niet gaarne lezen, schrijven, rekenen, verzen, kapittels, tijdrekening en vreemde talen leert). »*Zoo ging het eenmaal* ONS," zegt de Heer MUNNICH op bladz. 9. — Dat gelooft Ref. volgaarne; maar er zijn anderen, voor wie de zoete tijd hunner school-

(*) Waarschijnlijk om zijne bewering te staven van het nuttelooze, dat in 't aanleeren van vreemde talen gelegen is, plaatst de Schrijver twee *Fransche* en een *Engelsche* mottoos aan 't hoofd zijner rede. — In verband met de rede bevatten ook die nog al vreemde leeringen, als: »*All I here propose is to unfold principles and views, which may form the groundwork — — of a sound system of secular education.*" en daartoe behoort dan, naar den Heer MUNNICH, dat wij, volgens 't boek der Staatshuishoudkunde, niet langer, in kinderlijke eenvoudigheid en zorgeloosheid, onze levensënergie moeten verspillen aan de tooverlantaarnvertooningen van *machineriën, handelsvloten* en *koloniale verrekijkers!* — Wat zouden de *Britten* in hun vuistje lagchen als wij, *Nederlanders,* »*die ontastbare schimmen*" aan hen alleen overlieten!!

(†) NASSAU, *'t Lager onderw.* Afd. II. bl. 132.

jaren en hunner schoolvrienden onvergetelijk aangenaam is. »Het openbare onderwijs" — zegt de Schrijver — mist dus grootendeels zijn doel, en eischt ernstige afkeuring." — Derhalve: adieu! lezen, schrijven, rekenen enz.! Maar wat dan? — »Onveranderlijke *mathematische* beginselen van wetenschap (NB. zonder te kunnen lezen!) en deugd, die maar al te veel in ons onderwijs ontbreken. Naar volstrekte beginselen en niet naar taalkennis of *die andere zaken* (NB. dat lezen enz.) moet de mensch leeren leven, denken, werken. — Naar die beginselen (dus niet naar zijnen handel en wandel) zal hij geoordeeld worden." Evenwel de Schrijver herhaalt zich daarna een weinig, en betuigt *die andere zaken* niet volstrekt te versmaden; maar wenscht ze niet uitsluitend of in stede der beginselen op den voorgrond gesteld te zien. »Hij en zijne broeders zouden niet gaarne gelijk zijn aan die kinderen, van welke een der laatste *Engelsche* Staatshuishoudkundigen zegt: »dat zij vrij wat meer weten van de *Jordaan*, den *Nijl* en *Oud Egypte*, dan van den *Theems* in *Londen*." (Hoe dit bij de beginselen, waarnaar de mensch zal geoordeeld worden, te pas komt, moet Ref. al weder verklaren niet te vatten.)

In plaats dan van *die andere zaken* moet men beginselen van wetenschap en deugd behandelen. Hoe de Heer MUNNICH het, zonder 't onderwijs in lezen, schrijven en rekenen op den voorgrond te laten, met de beginselen der wetenschappen wil maken, vereischte wel eenige aanduiding, al ware de wenk ook nog zoo klein. Met de deugd gaat het beter; hij wil met de jeugd *moraliseren*. Naar welk systeem? zou Ref. vragen, als hij des Schrijvers kinderen had op te voeden. Had hij hier gesproken van *godsdienst*, *godsvrucht*, dan kon men vooronderstellen, dat hij den *Heidelbergschen* of den *Mechelschen* Catechismus bedoelde: maar *deugd!* — daar verlaat hij zijne medeklagers over 't heidensche onderwijs dezer dagen.

Intusschen hadden de hoorders, en hebben wij, (gelukkig dat we lezen geleerd hebben!) nu toch één punt van onderwijs, voor *al die andere zaken*, gekregen; te

weten: *de moraal*, door welke warme liefde tot *wetenschap*, *deugd* en *wijsheid* moet worden aangekweekt. »Een nuttig onderwezen *mensch* (dat niet kan lezen!) wordt van zelf 't sieraad van zijn gezin, den Staat, de menschheid en 't Christendom; al spreekt hij alleen zijne moedertaal (b. v. 't *Chineesch* of *Maleisch*). Onze veelweters, polyglotten (altaalweters; geen schoolwoord!) wandelende cijfertafels en rijmelaars worden dat niet."

Na dit, in eene uitweidende voorafspraak, gelijk de Schrijver zijn tot nu toe aangevoerde noemt (zij beslaat ruim de helft der geheele rede) voorgedragen te hebben, gaat hij over tot de zaak, en zegt, dat de geestelijke ontwikkeling van het aankomende *Nederlandsche* volk drie grondbeginselen mist; namelijk: het *oeconomische*, het *politische* en het *koloniale*. Zie daar dan (benevens de moraal) de onderwerpen van behandeling op de school, in plaats van *al die andere zaken*. Hier reikt Ref. aan den Schrijver den palm der overwinning toe, boven al wie nog 't onderwijs behandelde. Hier is hij in alle opzigten *origineel*. Anderen, te schroomvallig, wilden, *met die andere zaken*, op de landscholen, wel denkbeelden van beteren landbouw, of op de middelbare scholen, in de hoogere klassen, kennis der Staats-inrigting hebben gegeven; maar dat moet niet. Neen, »de *Staatshuishoudkunde in haren geheelen omvang*." Zij is »de onfaalbare Mentor, de reddende engel. Zoo iemand der stervelingen, dan komt haren grooten stichter of ontdekker (dit schijnt niet zeker) eene eerzuil toe" enz. Hier kan Ref. den Schrijver in zijn enthusiasme niet volgen. Maar genoeg: met de genoemde drie vakken, verzekert hij, kan de tijd nuttig besteed worden, die nu aan *die andere zaken* verspild wordt. Als zijn regt origineel inzigt eens wordt verwezenlijkt, zal het curieus zijn te zien, hoe de jongens en meisjes (ook de dorpsjeugd en die der stadsarmenscholen), als zij op hun 12de jaar aan 't schooltirannisch-geweld zijn ontkomen, perfecte *oeconomisten*, *politici* en *volkplantingkundigen* zijn geworden: zonder te kunnen lezen, schrijven en rekenen. De Schrijver ver-

zekert, dat reeds door de algemeene aanneming en behartiging van de grondlessen der Staatshuishoudkunde alleen, het »levend geslacht in *Nederland* en zijne nakomelingen zullen worden gevrijwaard tegen dreigende armoede en honger, bloed en tranen, vertwijfeling en ondergang." — Tot beoordeeling van hetgeen de Schrijver nopens de verhouding van de Kolonie tot het Moederland zegt, erkent Ref. gaarne even zoo onbevoegd te zijn, als hij zich geregtigd acht om over het onderwijs, ook in verband met het volksgeluk, mede te spreken. Hij gaat dat alzoo voorbij en sluit met den vromen wensch, dat de kinderen op de 4000 scholen, in *Engeland* in Staatshuishoudkunde onderwezen, 't bewijs mogen leveren, dat het een land gelukkig maakt, als de jeugd uit de heffe des volks wordt toegerust met kundigheden, vroeger alleen gevorderd in hen, die geroepen waren, om regtstreeks of zijdelings deel te hebben aan de Regering.

Eindelijk kan Ref. de vraag niet onderdrukken: of de menigte van Examens in de Staatshuishoudkunde, die de Heer MUNNICH van onderwijzers, ambtenaren, studenten aan de hoogescholen en leerlingen op de Rijks-instituten wil doen afnemen, niet min of meer onbestaanbaar zijn met de volksvrijheid, die hij verlangt: eene vrijheid *als die van God?* (!!)

Ref. is zeer verlangende naar de tweede voorlezing, die het *politische élément* zal betreffen.

A. J. L.

Denkbeelden omtrent eene wettelijke regeling van het Armwezen in Nederland, voorgedragen door Mr. H. W. TYDEMAN, *Hoogleeraar te Leiden, Mr.* J. HEEMSKERK, AZ., *plaatsv. Regter en Advokaat te Amsterdam, en Mr.* J. W. TYDEMAN, *Advokaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Willems. 1850. *In gr. 8vo. XVI en 208 bl. f* 2-60.

Na een voorberigt van Prof. TYDEMAN, bl. I—XIV, en

de inhoudsöpgaven, bl. xv en xvi, brengt ons de Inleiding, bl. 1—23, ook door terugblik op het tot dus ver verrigte, op de geschiedkundige en wetenschappelijke hoogte der zaak. Bl. 34—63 levert 132 stellingen, ten deele geschikt om als wetsärtikelen te worden aangenomen, tot bepaling van den door de Schrijvers wenschelijk gekeurden inhoud eener nog verwacht wordende goede wet op het Armwezen in *Nederland*. Bl. 69 tot het einde van het werk bevat de *Toelichting* van al, wat de Schrijvers meenden eenige nadere ontwikkeling en staving te behoeven.

Wij hebben hier te letten zoo op den *vorm*, waarin de geachte opstellers hun ontwerp hebben gegoten, als op de *beginselen*, den *inhoud* en de *strekking* van hun werk. Op beide punten kan ons gevóelen over het algemeen niet anders dan gunstig zijn.

Wat den *vorm* aangaat, is het bijeenzamelen der stellingen, die een zamenhangend geheel maken en waaronder zeer vele reeds dadelijk als een ontworpen wetsartikel luiden, wel de geschiktste wijze om de meening der Schrijvers aan het licht te brengen en een wetsontwerp voor te bereiden. Doch zoo ras men deze manier had verkozen, werd eene toelichting van deze en gene stellingen even onmisbaar, als zij dit bij een wetsontwerp wezen zou. Zal men echter de stellingen en hare toelichting met kennis van zaken beoordeelen en met het vroeger verrigte vergelijken kunnen, dan moest men eerst door een geschied- en oordeelkundig overzigt, gelijk de Inleiding levert, op de hoogte worden gebragt, vanwaar men het nu voorgedragene in het ware licht kan beschouwen.

Doch welke zijn daarvan de *beginselen*, en wat zijn de *hoofdinhoud* en de *strekking* van het stuk?

De *beginselen*, waar de Schrijvers van uitgaan, vindt men in de *stellingen* 3, 4 en 5, vergeleken met de *toelichting*, bl. 74—84. Wij beperken ons in dit verslag tot de mededeeling der stellingen-zelve, en wenschen dat onze lezers daardoor mogen worden uitgelokt, het boek zich aan te schaffen en de toelichting te bestudéren.

Stelling 3: »Op het beginsel, *dat niemand regt heeft op ondersteuning*, kan *geene* goede Armenwet gebouwd worden; daartegen toch staat over, *dat in een welgeordenden Staat niemand van gebrek behoort om te komen*. Noch het ééne, noch het andere beginsel, *behoeft* in de wet te worden uitgedrukt; daardoor zou men geen enkel der misbruiken, die van den openbaren onderstand kunnen gemaakt worden, voorkomen."

4: »Het beginsel der Armenwet, hetzij het daarin worde uitgedrukt of niet, moet zijn: de Kerkelijke en andere bijzondere liefdadigheid zoo min mogelijk te belemmeren; en daar, waar deze te kort schiet, of waar het staatsbelang zulks vordert, aan het Armbestuur van overheidswege plaats te geven. De Kerkgenootschappen behooren zoo veel mogelijk te waken, dat hunne leden of derzelver huisgezinnen niet tot den publieken onderstand de toevlugt behoeven te nemen. Echter zijn alle maatregelen van dwang, tegen die Kerkgenootschappen, tot het verleenen van onderstand, te vermijden."

5: »De staatszorg voor behoeftigen strekt zich uit over allen, van wie het blijkt, dat zij niet in hunne nooddruft kunnen voorzien, en dat zij geene of ontoereikende ondersteuning van kerkelijke of particuliere weldadigheid genieten, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Zij wordt uitgeoefend volgens wettelijke voorschriften; haar omvang wordt beperkt door de krachten en middelen, over welke de Staat of de gemeenten kunnen beschikken. Diegenen, welke haar inroepen en genieten, onderwerpen zich aan de voorwaarden, welke hun van overheidswege volgens de wet worden opgelegd."

Zie dáár de *beginselen*; beschouwen wij thans *hoofdinhoud* en *strekking*.

Met betrekking tot de kerkelijke en bijzondere instellingen van liefdadigheid, willen de Schrijvers *opheffing* van alle subsidiën; *onafhankelijkheid* der diakoniën, behoudens alleen de *verpligting* tot opgaaf van hetgene zij wel aan de verschillende personen hebben willen bedeelen of voornemens zijn uit te reiken, ook opdat niemand

dubbel worde bedeeld, en behoudens de steeds blijvende ondergeschiktheid aan *kerkelijk* gezag; — voorts, beperking van hunnen werkkring tot hetgene zij uit eigene fondsen en ingezamelde giften kunnen ten uitvoer leggen; en, indien zij niet slechts buiten staat zijn kerkelijke bedeeling te doen, maar zelfs geen diaconie-weeshuis of school meer kunnen onderhouden, alsdan overdragt hunner bezittingen, maar ook dus van *geheel* den armenlast aan de *plaatselijke* commissie van armbestuur.

Er zoude namelijk van Staatswege bestaan eene *centrale* Commissie over het Rijk, en voorts *provinciale* en *plaatselijke* Commissiën van Armbestuur.

De Armenwet moet (volgens de 8e stelling, bl. 36) de volgende onderwerpen behandelen: 1°. eenige weinige algemeene beginselen; 2°. het armbestuur van overheidswege; 3°. de kerkelijke en particuliere instellingen van liefdadigheid in hare verhouding tot de openbare armbesturen; 4°. het domicilie van onderstand; 5°. de restitutie van verstrekten onderstand; 6°. de zorg der overheid voor behoeftigen, die tot werken in staat zijn, maar tijdelijk geen werk hebben; 7°. de zorg der overheid voor behoeftigen, die buiten staat zijn door arbeid in hunne eigene behoeften of die van hun gezin te voorzien; 8°. de zorg der overheid voor hulpelooze kinderen; 9°. de zorg der overheid voor de zedelijkheid en het godsdienstig onderwijs der behoeftigen; 10°. strafbepalingen en belooningen; 11°. de bestrijding der uitgaven van de armenverzorging.

In geval van weigering van bedeeling of verschil over bedeeling van *Staatswege*, kan zich de behoeftige vervoegen bij de plaatselijke Commissie, indien het verschil met eenen wijk- of buurtgecommitteerde bestaat; of bij de Provinciale Commissie, indien de plaatselijke Commissie in onmiddellijke aanraking met den behoeftige is; en hij kan dáár zijne belangen voordragen (bl. 57). — De behoeftige, die in staat zijnde tot den arbeid, *niet wil* arbeiden, maar de liefdadigheid inroept, *mag* en *moet* tot den arbeid worden *gedwongen* volgens wettelijke voorschriften (bl. 37). — De behoeftige kan zich,

om *arbeid of bedeeling* te bekomen, bij geen ander *openbaar* armbestuur aanmelden dan dat zijner woonplaats, gelijk deze is aangewezen bij art. 74 van het Burg. Wetb. (bl. 47.)

Geschillen tusschen de plaatselijke Commissiën van armbestuur over de woonplaats van eenen behoeftige, beslist de provinciale Commissie, indien zij tot dezelfde provincie behooren; zoo niet, de centrale Commissie. Dergelijke geschillen tusschen diakoniën of daarmede gelijkstaande instellingen onderling, of wel tusschen diakoniën of gelijkstaande instellingen en plaatselijke Commissiën, behooren voor den gewonen regter en worden op korten termijn behandeld. (bl. 40.)

Alle onderstand, van overheidswege verstrekt, welke niet de belooning van arbeid is, wordt als een voorschot aangemerkt, waaraan de verpligting tot renteloozе teruggaaf verbonden is, ingeval zij tot eenen onbekrompen staat mogten komen. De burgerlijke regter beslist over de verpligting tot teruggaaf. (bl. 49.) — *Ieder* openbaar armbestuur en *elke* instelling van liefdadigheid kan teruggaaf vorderen der kosten, tot ondersteuning van eenen behoeftige aangewend, van zoodanigen zijner bloed- en aanverwanten, als volgens het Burg. Wetb., art. 376 en volg., tot alimentatie verpligt zijn. (bl. 50.) — De Commissie van armbestuur, bij wie zich iemand om *arbeid* aanmeldt, kan het bewijs vorderen, dat hij wezenlijk behoeftig is. De arbeid, aan behoeftigen te verschaffen, bestaat *a.* in veldarbeid, *b.* huiselijken arbeid, *c.* arbeid in werkhuizen, *d.* arbeid aan werken voor openbaar nut. (bl. 51.) — Maar het loon, in de werkhuizen te verstrekken, moet blijven beneden het peil, dat in dezelfde plaats en in hetzelfde jaargetijde door arbeid bij particulieren verdiend zou worden. (bl. 54.) — Geene belasting, *speciaal* ten behoeve der armenverzorging, kan *gemeentelijk* worden geheven. Legaten aan armbesturen, diakonale of liefdadige inrigtingen zijn vrij van successieregt; schenkingen daaraan dragen geen evenredig regt van registratie. Alle correspondentiën, requesten en stukken over het Armwezen, zijn vrij van port, zegel en registratie. (bl. 66 en 67.)

Ziedaar nu den hoofdinhoud en de strekking der voorgedragen bepalingen, in welker geest eene wet te zien aangeboden en aangenomen Referent ten hoogste welkom zou wezen.

Middelburg, Augustus 1850. Mr. A. F. SIFFLÉ.

Het Jagtbedrijf onzer Voorouders. Eene schets door Mr. L. A. J. *Baron* SLOET. *Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1848. *In gr. 8vo. f* :-75.

De Baron SLOET heeft door deze rijke en uitgewerkte schets den taal- en oudheidkundige niet minder dan den beminnaar der jagt zeer aan zich verpligt. Zijne nasporingen, vooral ten aanzien van den *ursent*, de *uren*, den *elch* en *schelch*, uit het *Nibelungen-lied*, zijn hoogst belangrijk en geven bevredigende resultaten. Indien de Baron méér dan een schets had willen geven, zou hem een rijke literatuur ten dienste hebben gestaan: en niet alleen onze middeleeuwsche geschriften, maar ook onze Chronijkschrijvers en een *legio* van vroegere en latere werken over de jagt hem een rijken oogst voor een uitvoeriger beschouwing van het jagtbedrijf onzer voorouders hebben opgeleverd. Eenigzins verwonderde het ons echter, dat de geleerde onderzoeker de rekeningen, voorkomende in de *Geschiedenis der Heeren en Beschrijving der stad van der Goude*, door C. J. DE LANGE VAN WIJNGAERDEN, niet gebruikt heeft, en wij grijpen deze gelegenheid aan om het oog van den oudheidkenner op dit hoogst belangrijk, doch niet algemeen bekend, werk te vestigen. Daar de aanteekeningen alleen voor den geleerde bestemd zijn, had de Heer SLOET geen *Lat.* overzetting van *Grieksche classici*, b. v. van ARISTOTELES, PAUSANIAS enz. behoeven te geven. Voor zoo ver wij weten bestaat er nog geen naauwkeurige opgave van schrijvers en dichters, die over de jagt geschreven of gezongen hebben. De *poetae latini rei venaticae scriptores et bucolici antiqui* (waarvan SLOET CALPURNIUS (door G. KEMPHER, *Leyd.* 1732, in het *Nederd.* overgebragt) aanhaalt), verschenen

Lugd. Bat. 1728, 4°., *edd.* R. BRUCE *et* S. HAVERKAMP, niet minder zeldzaam dan de *ed.* G. LOGI, *Lugd.* GRYPH. 1537, 8°. Onder de latere dichters zijn zeer belangrijk: J. CAJI, *De canibus et de cura canum*, *Lond.* 1699, 8°. COMITUM NATALIS, *De venatione*, H. RUSCELLII, *Schol. illust. ven.* ALDI *filii*, 1551, 8°. en anderen. Wij eindigen deze aanprijzende aankondiging met de mededeeling van eèn fragment uit MARCHANGY, *La Gaule poétique*, *Tom. IV*, *Paris* 1815, over de valkenjagt, tot bijdrage van het door SLOET bl. 41 en volgg. zijner *schets* vermelde: »*La Fauconnerie* »*est l'art de gouverner certains oiseaux, et de leur ap*»*prendre à saisir dans les airs la proie du chasseur. Le* »*faucon était le plus habile de ces oiseaux. Il devint cher* »*à la noblesse, qui considérait le droit de le posséder comme* »*une prérogative. Non seulement à la chasse, mais encore* »*en visites, en voyage, et même à l'église pendant l'office* »*divin, les seigneurs et les dames affectaient de porter cet* »*oiseau favori, orné de sonnettes, de vervelles ou d'an*»*neaux. Souvent le poing sur lequel il reposait était couvert* »*d'un gant, brodé de perles et de pierreries. Les ecclé*»*siastiques voulurent partager avec les chevaliers l'honneur* »*de porter le faucon; souvent ils l'avaient avec eux dans* »*l'église, et le posaient sur le bord de la chaire et sur* »*le coin de l'autel. En vain. dit M.* LA CURNE DE SAINTE-»PALAYE *des conciles firent les plus puissants efforts pour* »*réprimer ce désordre. Des prélats ne rougissaient pas* »*de faire retentir les églises de l'aboiement de leurs chiens,* »*des cris de leurs oiseaux de proie. Le faucon fut telle*»*ment considéré de nos pères, si l'on peut s'exprimer ainsi,* »*que la loi qui permettait au noble fait prisonnier de* »*donner pour sa rançon tout son or et jusqu'à deux* »*cents paysans de ses terres, ne l'autorisait pas à recouvrer* »*sa liberté en donnant son faucon. Celui qui dérobait un* »*faucon était puni comme s'il eût tué un esclave. Des* »*châtelains voulurent être inhumés avec cet oiseau; quel*»*quefois on le léguait à son meilleur ami. Un chevalier* »*n'ayant plus pour tout bien que son faucon, et s'en étant* »*défait pour sa maîtresse, triompha,. par cette preuve*

»d'amour, d'un coeur jusqu'à alors insensible. Le Con-»tinuateur anonyme du roman de BRUTUS de Brétagne, *»parle d'un sage qui, en présence de* GUILLAUME-LE-BÂTARD, *»demanda à l'un des fils de ce conquérant: Bel enfant, »si Dieu, qui est tout-puissant, avait eu l'intention de »vons faire oiseau, de quelle espèce auriez-vous préféré »être? Sur cette singulière interpellation, le prince répond »sans hésiter: »J'aurais désiré être faucon; il est noble, »»courageux et toujours prét à saisir sa proie; il est le »»compagnon et l'ami des rois et des héros. Comme lui, »»je souhaite être vaillant, audacieux, respecté des miens »et redouté de mes ennemis."" »Sur cette réponse, le sage »prédit au fils du duc de* Normandie, *valeur, gloire et »conquêtes en lointain pays."*

»Outre le faucon, l'émérillon et l'épervier, nos aïeux »dressaient plusieurs autres animaux de proie, entr'autres »l'aigle et le vautour. Plus tard, et au temps des Croi-»sades ils se piquèrent d'imiter, dans leurs équipages de »chasse, le luxe et la magnificence que les Orientaux »étalaient pour ces sortes de jeux.

»Alors on établit en maxime que les chasses des seigneurs »devaient se faire à grands frais et à grand bruit. Dans »l'équipage d'un duc, on comptait six pages pour les chiens »courants, six pour les levriers, douze sous-pages de chiens, »six gouverneurs de valets de chiens limiers, six valets de »chiens levriers, douze valets de chiens courants, six valets »d'épagneuls, six valets de petits chiens, six valets de »chiens anglais et de chiens d'Artois.

»Le chasseur avait un habillement élégant; il portait le »pourpoint fourré de gris, la robe courte et verte, serrée »avec une ceinture de cuir d'Irlande, des brodequins étroits, »le quenivet ou conteau de chasse, l'arc et les flèches et »le cornet d'ivoire pendant au col" etc.

T. S.

GÜTZLAF, *de Apostel der Chinezen, in zijn leven en zijne werkzaamheid geschetst door* G. R. ERDBREUK, *Predikant*

te Zutphen. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen, *en* van der Meer en Verbruggen. 1850. *In gr. 8vo.* 55 *bl.* *f* :-60.

Met gespannen verwachting werd de aankomst van dezen Apostel der *Chinezen*, den onvermoeiden arbeider in den Oosterschen wijnberg des Heeren, hier verwacht. Wie had niet hooren spreken van den man, die, in 1826, zijne oefeningen te *Rotterdam* voltooid hebbende, als Zendeling naar onze *Oostindische* bezittingen vertrokken, zich zelf een nieuwe loopbaan schiep; door de kracht des Heeren den breeden muur van *China* als ware het omverre wierp, en als een andere JOZUA, doch alleen met het woord gewapend, het *Jericho* der middenwereld binnentrok; van GÜTZLAF, die, als burger zelf *Chinees* geworden, zoo menig zoon van het hemelsche Rijk tot een burger maakte van het Rijk van God? Hij is eindelijk in ons Vaderland teruggekomen, en heeft er woorden gesproken van geloof, hoop en liefde. Zijne reis door *Nederland* was een zegetogt, schooner dan die van POMPEJUS, toen hij het *Oosten* overwonnen had. Men zag in hem een BONIFACIUS voor *China*, een anderen PAULUS voor de nog heidensche wereld, en hij zeide tot *Nederland*, gelijk de *Macedoniër* tot den Apostel in het droomgezigt: »Kom over en help ons!" Hij sprak: »Bidt voor mij, ondersteunt mij!" en *Nederland* doet beide; want bij velen onzer landgenooten is de bede: »Uw rijk kome!" meer dan een klank der lippen.

De Heer ERDBREUK meende zijne landgenooten eene dienst te bewijzen, door hen, nog vóór GÜTZLAF's komst, met den Zendeling, zijne vorming en opleiding, zijne daden en lotgevallen bekend te maken. Zoo veel de kortheid des tijds 't gedoogde, heeft hij dit vrij naauwkeurig gedaan. Wij houden het er voor, dat dit werkje met bijval zal zijn ontvangen en gelezen. Het is levendig, boeijend, treffend, soms roerend geschreven, en verdient allen lof en aanbeveling.

China heeft vele belangstellende vrienden in ons Vaderland gevonden. Vereenigingen zijn tot stand gebragt.

Zilver en goud is op het altaar der liefde geofferd en het geloof hermunt dit metaal in levende, zegenende daad.

Gützlaf heeft voor de zaak der zending nieuwe gezigtspunten geopend en haar belang in het volksleven ingeweven. Aldus moet zij de zaak worden niet van een genootschap, maar van de geheele gemeente: dàn eerst worden gebed en daad één.

H. J. H. S.

Ons Ik. *Eene voorlezing van Dr.* N. B. DONKERSLOOT. *Uitgegeven ten voordeele der Noodlijdenden op het eiland Schokland. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1850. *In gr. 8vo.* 56 *bl. f* :-70.

Een werkje als dit, vooraſgegaan door eene Naamlijst van tusschen de twee- en drie-duizend inteekenaren, behoeft wel geene aankondiging tot bekendwording en aanbeveling bij het lezend publiek. Zij werd echter van ons gevraagd, en wij namen haar gaarne op ons, na de aandachtige lezing, die ons de waarde van deze voorlezing had doen kennen; eene waarde ver boven den geringen prijs van het werkje, die tevens een gift is op het altaar der liefde. Eigenaardig en boeijend is zoowel 't onderwerp als de behandeling. De Schrijver zegt, dat *ons ik* zich uit onder drie eigenschappen, welke trapsgewijs in elkander overgaan: *eigenwaarde, eigenliefde* en *eigenbelang.* Het gevoel van eigenwaarde wordt geschetst zoo als het leeft in den mensch, omdat hij mensch is, om den stand, waarin hij is geplaatst, en om de betrekking, welke hij bekleedt. Hij geeft eene levendige voorstelling van dat gevoel van *eigenwaarde,* zoo als het zich openbaart in den koning, in den bedelaar, in den staatsman, in het jonge meisje, in aanzienlijken, in erfgenamen, in vreesachtige degendragers, in echtgenooten, in volksvertegenwoordigers. Dat ontwikkelende toont hij aan, hoe ligt het gevoel van *eigenwaarde* wordt overdreven en dus de *eigenliefde* doet geboren worden; tusschen welke beide slechts ééne schrede is. In al hare

dwaasheid wordt de eigenliefde, de hooge ingenomenheid met zich-zelven, voorgesteld en met den geesel der satire de bewonderaar van zijn *eigen ik* getuchtigd. Hoe die *eigenliefde* ontaarden kan en moet in *eigenbelang*, wordt in het laatste gedeelte voorgesteld in een type van den egoïst, wiens uitwendig en inwendig bestaan worden afgemaald. Wat van den *egoïst* gezegd wordt, is blijkbaar de taal van een verontwaardigd gemoed en van diepe minachting. De Schrijver toont vooral in dit gedeelte, veel menschenkennis te bezitten en een scherpen blik te werpen in de toestanden, die hij behandelt. Men hoore: »In welke omstandigheden de egoïst ook ver- »plaatst wordt, tot welke verdiensten hij zich leent, met »welke verzoeken hij ook bij anderen aandringt, onder »alle deze handelingen is maar één doel verborgen:..... »eigenbejag. Rolt er een traan langs zijne wangen, dan »heeft hij iemand gelukkig zien worden; — is er lach »en luim op zijn aangezigt verspreid, dan heeft een »broeder het doodvonnis zijner welvaart geteekend; — »slaapt hij onrustig, dan biedt zijn slagtöffer nog tegen- »stand aan den wreedsten aller eischen; — rust hij zacht »en onafgebroken, dan heeft hij der ellende eene nieuwe »dochter bezorgd; — smaakt de spijs hem lekker en zoet, »dan is het brood dat aan weduwen en weezen ontwoe- »kerd is; — nuttigt hij die met tegenzin, dan is het »de eerlijke welvaart, uit wier handen deze vruchten »kwamen; — is hij verliefd, dan strekken zich zijn ma- »gere vingers naar den sleutel uwer geldkist uit; — »ziet hij u onverschillig aan, dan smeedt hij u lagen »en spant hij u strikken; — bidt hij, dan bedriegt hij »de menschen; — dankt hij, dan wil hij den hemel be- »driegen." (bl. 36.) Met niet minder levendige kleuren wordt de egoïst geteekend in zijne woekerzucht, wangunst, liefdeloosheid, ongodsdienstigheid, geveinsde nederigheid en huichelarij. Aan het slot der voorlezing worden eenige opwekkingen ten goede gevoegd; dáár had echter de aansporing tot onderzoek van *ons eigen ik*, het »*ken u zelven!*" der Ouden niet mogen vergeten worden.

In het Aanhangsel, van bl. 44—56, geeft Dr. DONKERSLOOT eene schets van de ellende, waarin de *Schoklanders* verkeeren; eene ellende tot welker leniging reeds zoo vele liefdegiften zijn geschonken, en ook deze verhandeling is uitgegeven. Om de armoede daar te doen ophouden acht Dr. DONKERSLOOT noodzakelijk, de welvaart te vermeerderen door vermeerdering van arbeid, daar de weinige grond voor bebouwing en weide nagenoeg geheel ongeschikt is en meer en meer wordt door het zilte water; terwijl visscherij en schipperij kwijnen. Tot vermeerdering van den arbeid stelt de Heer DONKERSLOOT onder anderen voor: meubelmakerijën op *Schokland* op te rigten. Wij zijn eenigzins met het eiland en zijne bewoners bekend, doch gelooven, dat het meubelmaken weinig strookt met de geaardheid der *Schokkers;* daar ruwe arbeid en een uithuizig leven hun meer behaagt dan een net handwerk in eene stille werkplaats; te meer nog rekenen wij het ondoelmatig, daar wij gelooven, dat de lust tot zoodanig een werk moet opgewekt en gaande gehouden worden door het leven in eenen kring, waar gebruik gemaakt wordt van eenigzins nette meubelen; welke kring op *Schokland* zeer klein is en ook wel blijven zal. Beter kunnen wij ons vereenigen met de andere aangegeven middelen, t. w.: het maken van klompen, stoelen, vloermatten; netten breijen; touw spinnen; kurken snijden; manden vlechten; zoutzakken maken; touw uitpluizen, enz. Eene meer zedelijke en godsdienstige opvoeding, welke ook de Heer DONKERSLOOT te regt zoo noodzakelijk rekent, mag wel op den voorgrond staan; want vadzigheid en wellust huisvesten maar al te zeer op dat naakte eiland. Om dat zedenbederf, hetwelk op *Schokland* heerscht, hebben vele hunne liefdegiften verminderd of doen ophouden; maar omdat het zedenbederf daar zoo groot is en bij den dag toeneemt, moeten er krachtige middelen worden in het werk gesteld om het uit te roeijen. Immers hoe zieker een ligchaam is, hoe meer behoefte het ook heeft aan een bekwamen geneesheer, aan diens naauwlettende zorg, en doeltreffende geneesmiddelen; — evenzoo hebben zij des

te meer hulp van noode, die geheel overmeesterd worden door zinnelijkheid en zonde, en dus als gevaarlijk geestelijk krank moeten beschouwd worden. Dat door het oprigten van een werkhuis, zoo als de Heer DONKERSLOOT voorslaat, waar tevens voor verwarming en voedsel gezorgd wordt, veel goeds kan worden daargesteld, gelooven wij gaarne, indien er dan ook een middel bestaat om het gemaakte steeds tegen billijken prijs te verkoopen, opdat de bijdragen tot instandhouding eener zoodanige inrigting niet te hoog loopen. Hetgeen Dr. DONKERSLOOT zich voorstelt, is waarlijk schoon en edel; onwillekeurig dachten wij aan SUE's *Juif errant*, waar een *maison commune des ouvriers* geschetst wordt in de fabrijk van HARDY; de woorden, welke daar geschreven zijn, herhalen wij hier; mogen ook daardoor de Heer DONKERSLOOT in zijn goed voornemen worden gesterkt en anderen ter bevordering van hetzelve worden opgewekt: »*Entreprendre une chose belle, utile et grande, douer un nombre considérable de créatures humaines d'un bien-être idéal, si on le compare au sort affreux, presque homicide, auquel elles sont presque toujours condamnées; les instruire, les relever à leurs propres yeux; leur faire préférer aux grossiers plaisirs du cabaret, ou plutôt à ces étourdissements funestes que ces malheureux y cherchent fatalement pour échapper à la conscience de leur déplorable destinée, leur faire préférer à cela les plaisirs de l'intelligence, le délassement des arts; moraliser en un mot l'homme par le bonheur,*".... ja, dat is een heerlijk doel, tot hetwelk alle weldenkenden moeten medewerken, en door welks bereiking de Heer DONKERSLOOT zich eene eerzuil zoude oprigten in de harten van honderden beweldadigden.

De druk is net, maar de correctie laat hier en daar iets te wenschen over; zoo leest men telkens »rei" in plaats van »rij"; in de aanhaling van SALOMO's *Spreuk.* XIV: 17 staat: »beter is een geregt van groen mos, waar »ook liefde is, dan een gemeste os, en haat daarbij," terwijl SALOMO niet van *mos* maar van *moes*, *moeskruid* (*Hebr. jarak*, het *Latijnsche olus*) spreekt; de onkundige

zou door dat kleine foutje kunnen denken, dat de kinderen Israëls *mos* aten.

†—.

Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Hussaren, vroeger: Regiment Hussaren van VAN HEECKEREN, *vervolgens: Regiment Bataafsche Hussaren, en daarna: 2de en 11de Regiment Hussaren. Eene bijdrage tot de Nederlandsche Krijgsgeschiedenis van het belangrijk tijdvak van* 1784—1814. *Door Jonkheer* J. W. VAN SIJPESTEYN, *Eerste Luitenant-Ingenieur, Ridder der orde van de Eikenkroon. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de* Gebroeders van Cleef. 1849. *In gr.* 8vo. 253 *bl. f* 2-40.

Het voortreffelijk werk van den Hoogleeraar BOSSCHA: *Nederlands heldendaden te land*, heeft de belangstelling helpen opwekken in iets, dat vroeger zeer veronachtzaamd werd: de *Nederlandsche* Krijgsgeschiedenis. Bouwstoffen voor deze levert de beschrijving der lotgevallen van onderscheidene afzonderlijke korpsen, opgemaakt uit officiële stukken of aanteekeningen van diegenen, welke er bij hebben gediend. Uit dit oogpunt heeft de verdienstelijke Jonkheer VAN SIJPESTEYN eenen belangrijken arbeid verrigt met het schrijven der geschiedenis van het in 1814 ontbonden, en op den titel nader omschreven Hussarenkorps. Deze *monographie* zal zeker in de eerste plaats welkom zijn aan die Officieren bij ons leger, welke belang stellen in het historische van hun vak, en dat zijn bijna allen, bij de tegenwoordige ontwikkeling der krijgswetenschappen; voorts ook aan de beoefenaars van de geschiedenis des vaderlands in het algemeen, en aan hen, wier betrekkingen bij het beschrevene regiment hebben gediend.

De Schrijver wil zich het voorkomen niet geven, alsof het Hussarenregiment, méér dan andere korpsen, eene

geschiedkundige beschrijving zou waardig zijn; maar merkt zeer juist op, dat dergelijke *monographiën* van andere gedeelten des legers, ofschoon niet gemakkelijk tot volledigheid te brengen, zeer wenschelijk zijn, ten einde eenmaal uit dezelve een geheel te vormen.

Daarom kondigen wij dit geschrift met aanprijzing aan. Eene opzettelijke beoordeeling past beter in een Tijdschrift voor militairen, dan in een van gemengden inhoud. De stijl is zeer goed, en dat het boek voor het groote publiek geene behagelijke lektuur oplevert, is de schuld van het onderwerp, niet van den Schrijver, die, naar 't ons toeschijnt, zijne taak loffelijk heeft verrigt.

Jonge Heeren. Typen uit het jonge heeren leven. Door den Schrijver van: »Na het studenten-leven." Iste Deel. Te Maarssen, bij C. van Nederhasselt, Jr. 1849. *In gr. 8vo. 315 bl. f* 3-:

Nog altijd zijn en blijven *typen* aan de orde van den dag, en die van »jonge heeren" zullen wel reeds vóór het schrijven van deze aankondiging bekend en beoordeeld zijn geworden. Brave, vrolijk-losse, verleidende, verliefde, arme, rijke, tooneelminnende, luije, gevallene, jonge, oude, bekeerde, geleerde en staatkundige jonge heeren worden hier ten tooneele gevoerd. De eene schets is — kon het ook anders? — oneindig scherper, in fijner trekken uitgewerkt, dan de andere. De meesten zijn zoodanig ingerigt, dat zij de personen sprekende en handelende doen optreden, en deze winnen het dan ook ver van de eigenlijke schetsen, in welke veel minder leven en beweging is. Waarheid zal — vreezen wij — niet de minste verdienste van deze *typen* zijn: wij zeggen: vreezen; want aan liederlijke tooneelen ontbreekt het niet, en dezulke worden met zekere voorkeur geschilderd, hoewel wij moeten erkennen, dat het afzigtige niet als iets uitlokkends wordt voorgesteld, maar wel degelijk met aanwijzing van de rampzalige gevolgen der ondeugd. De eerste schets is ook in waarde

de eerste, en het houterige der vrienden, die een uitstapje naar *Utrecht* deen, komt op eene zeer onderhoudende wijze uit. Het had ook kunnen uitkomen zonder tegenstelling met de twee overdrevene figuren, die er in voorkomen, zelfs nog wel in méér positiën dan de Schrijver heeft willen schilderen. In het algemeen hadden wij omtrent de tooneelen van dronkenschap en zwelgerij meer spaarzaamheid gewenscht. En op vele schetsen laat zich de aanmerking maken: dat zij minder de jonge (d. i. ongehuwde) heeren in het bijzonder, dan het heerenleven in het algemeen ten onderwerp hebben. Het boek, dat nog slechts een *eerste deel* heet, geeft te veel: eene enkele schets zou behagen, maar dat herhaalde wroeten in den modder der zamenleving verveelt, ook al noemt men het kwaad bij zijnen naam. Regt *goede* karakters, die toch zeer wel zonder de onaangename stijfheid van eenen DAAN en KO kunnen bestaan, komen in het boek naauwelijks voor. Misschien in een tweede deel. Wij hopen het.

DOROTHEA, *of de kracht en zegepraal des geloofs; en: de afvallige. Een tweetal verhalen, door een Dorpspredikant. Te Amsterdam, bij* H. van Munster en Zoon. 1849. *In gr. 8vo.* 264 *bl. f* 2-75.

Met de aankondiging van dit tweetal verhalen zijn wij eenigzins verlegen. Aan de eene zijde doen wij gaarne hulde aan de goede bedoeling van den Schrijver, die verkozen heeft, zich onder den algemeenen titel: »een Dorpspredikant" te verbergen; wij houden ons overtuigd, dat de behoedzaamheid, die hij wil aanbevelen, in onzen tijd nuttig is en, helaas! noodig blijft; wij vinden het goed, jeugdige lidmaten van de gemeente des Heeren, vooral, en op zekere plaatsen in ons Vaderland niet het minst, te wapenen tegen lagen, waarin niet ieder zulk eene geloofskracht ontwikkelt als de lieve DOROTHEA in het eerste dezer verhalen; wij betreuren van heeler harte eene verblinding als die van NADINE

in het tweede. — En toch, het moeit ons, dat er aanleiding bestaat en bestaan heeft tot het schrijven van meer verhalen als de voor ons liggende; wij vreezen, of wel de goede zaak gediend wordt met verdichte situatiën en personen; wij vragen: of wel het nut van dergelijke romantische geschriften opweegt tegen de ontegensprekelijke nadeelen, die zij meermalen hebben gesticht? En wij eindigen met — — het boek eenvoudig aan te kondigen, slechts zeggende, dat volzinnen als: »Wanneer wij u, waarde lezers! alles wilden mededeelen, hetgeen er gedurende een groot uur gesproken was, zouden wij te veel van uwe aandacht vergen, en welligt het verwijt ontvangen, dat wij, om het boekdeel toch zwaarlijvig te doen zijn, ons schuldig hadden gemaakt aan der schrijveren speculatie, om aan niets beduidende zaken geheele bladzijden toe te wijden, die niet zelden onbarmhartig worden overgeslagen" — juist den indruk maken, dien zij willen voorkomen; en dat »acht dagen, die in de tegenwoordigheid van een bemind voorwerp acht *jaren* schijnen te zijn," aan eene drukfout voor *uren* doen denken.

Voorts: deze twee geschiedenissen zijn waar of verdicht. In het laatste geval blijven wij bij ons gezegde, maar in het eerste achten wij het een beter weg tot het beoogde doel, de waarheid met onverbloemde woorden aan den dag te brengen, en geene navraag te ontduiken, door het bedekken van namen en omstandigheden.

Voor het titelvignet hebben wij nergens een passenden tekst in het boekje kunnen vinden.

ANNA VAN LINT *in hare huisselijke en burgerlijke betrekkingen geschetst, door* J. J. BOËSEKEN, *geb.* PELTENBURG. *Te Doesborg, bij* A. Mongers en Zoon. 1849. *In post 8vo.* 108 *bl.* *f* 1-:

Vertellingen voor het volk. Door H. ZSCHOKKE, *Schrijver van de »Uren aan de godsdienst gewijd." Naar het Hoogduitsch door* H. FRIJLINK. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1850. *In post 8vo.* 112 *bl.* *f* :-90.

Wij kunnen deze beide volksboekjes met volle aan-

prijzing aankondigen. Het eerste is een vervolg op een ander, waarin dezelfde Schrijfster dezelfde persoon als eene lofwaardige dienstbode heeft voorgesteld: zij voert haar nu als huisvrouw en huismoeder ten tooneele in onderscheidene voorkomende omstandigheden en betrekkingen, en dit zoo, dat 't telken male uitkomt, hoe eene verlichte godsdienstige stemming in burgerhuisgezinnen tot een vergenoegd, gelukkig leven leidt. De stijl is eenvoudig, duidelijk, gepast voor het doel. Ook de uitvoering is zindelijk. Slechts dunkt ons het papier al te teeder voor menschen, in wier handen het werkje *behoort* te komen. Behoort, zeggen wij met nadruk; want komen zulke boekjes wel waar zij moeten werken? Ontbreekt het zulke huisgezinnen, als waarvoor het bestemd is, niet aan gelegenheid, om van het bestaan van zulke geschriften kennis te nemen? — Wij wenschen, dat zij, die er gelegenheid toe hebben, er toe medewerken!

De meesten der in het andere bundeltje opgenomene vertellingen zijn reeds door tijdschriften bekend geworden; het is evenwel goed, ze aldus zoo te verzamelen tot verrijking van onze volks-literatuur. De vertaling is met oordeel bewerkt, en een der verhalen zelfs geheel op *Nederlandschen* bodem te huis gebragt. Misschien verdient het noemen van een bestaand dorp, als tooneel der gebeurtenissen, minder aanprijzing. Ten minste dáár en in den omtrek komt het verdichte der geschiedenis aanstonds aan het licht, en de kracht van zulke vertellingen *voor het volk* bestaat in de illusie der waarheid. Voorletters en bedekte aanduidingen daarentegen spannen de aandacht, vooral wanneer men door eenige combinatien tot raden en gissen uitlokt. Wij herinneren ons van vóór vele jaren, dat de lijfstraffelijke verhalen van CHRISTEMEIJER daaraan bij zekere klasse van menschen niet weinig gespannen opmerkzaamheid te danken hadden. Het *Kersgeschenk* heeft nog al wat overdrevens; en het woord *volksverhaal* heeft eigenlijk eene geheel andere beteekenis, dan die, waarin het in den titel van het tweede verhaal gebezigd wordt. De *Fabelen* missen, sommige althans, het puntige, dat men er in verlangen mogt, en bij *de verkeerde wereld* waren eigenlijk prent-

jes noodig geweest. Doch ondanks die weinige opmerkingen bevelen wij deze stukjes van den voortreffelijken ZSCHOKKE met nadruk aan.

Drie gedichtjes, of een klaverblad voor onzen tijd, met een prozaïsch toegift over de burgerlijke vrijheid en volkssouvereiniteit. Door E. MOLEMA, *Onderwijzer te Finsterwolde. Te Groningen, bij* F. Folkers. 1850. *In gr. 8vo.* 36 *bl. f* :-50.

Zonder iets te willen te kort doen òf aan den ijver òf aan de dichterlijke talenten òf aan de politieke ontwikkeling van den *Finsterwolder* onderwijzer, wagen wij het, als onze bescheidene meening te zeggen, dat de man in zijne snipperüren beter deed met leer- en leesboekjes te schrijven (zoo als ons, meenen wij, een zeer goed van hem onder de oogen gekomen is), dan *brochures* in het licht te zenden, waarbij den beoordeelaar de woorden leest en schoenmaker noode in de pen blijven.

Tilburgsche Avondstonden, door Dr. G. D. J. SCHOTEL. *Te Amsterdam, bij* J. Stemvers. 1850. *In gr. 8vo.* 334 *bl. f* 3-25.

De bundel bevat twee uitvoerige Verhandelingen, over onderwerpen, die schijnbaar niets met elkander gemeens hebben, dan dat ze vruchten zijn van des Schrijvers avond-letteroefeningen gedurende zijn driejarig verblijf te *Tilburg*. Dit laatste blijkt uit een gezegde in den vooraan geplaatsten brief, in welken het werk aan den Minister van Staat, Baron van DOORN VAN WESTCAPELLE, is opgedragen. De eerste Verhandeling heeft St. MAARTEN tot onderwerp en loopt, met de aanteekeningen, tot bladz. 96. De tweede beslaat, met de aanteekeningen, de overige 238 bladzijden, en betreft de geschiedenis van het Tooneel, inzonderheid te *Dordrecht*. Er is echter méér verband tusschen de twee onderwerpen dan 't oppervlakkig schijnt. Wij vermoeden, dat dè Schrijver

verpoozing van ernstiger studiën gezocht heeft in geschiedkundige nasporingen over de Volksvermaken, en daarbij treedt, even als St. NICOLAAS, St. MAARTEN van zelf op den voorgrond. Gelijk de eerste om zijne kinderliefde, werd de tweede om zijne menschenliefde hoog gewaardeerd. Wie zou niet weten, ofschoon 't reeds zeventien eeuwen is geleden, dat de meêdoogende MARTIJN, in zijne jeugd *Romeinsch* krijgsknecht, zijn mantel in tweeën sneed, en de eene helft er van gaf aan een onbekenden, van koude verstijfden man, dien hij (in den winter van 't jaar 332 n. C.) tegenkwam. De milddadige menschenmin, welke hij levenslang beoefende, gepaard aan voorbeeldige godsvrucht, en vruchtbaren ijver voor de uitbreiding des Christendoms, maakten hem in de schatting des volks, reeds voor zijnen dood, tot een heilige. Hij stierf te *Cande*, en al dadelijk ontstond er een hevig geschil tusschen de burgers van *Poitiers* en de burgers van *Tours*, over 't bezit van zijn lijk. De laatsten ontvoerden 't door list, en 't zij de sterfdag, 't zij de dag, waarop 't lijk te *Tours* aankwam, werd vervolgens jaarlijks (op den 10 en 11 November) kerkelijk gevierd; eerst waarschijnlijk alleen te *Tours*; doch later door geheel *Italië*, *Frankrijk*, *Duitschland*, *Engeland* en de *Nederlanden*. Deze jaarlijksche kerkfeesten werden van lieverleê volksfeesten, meer en meer gekenmerkt door uitgelatenheid, brasserij en dronkenschap; in weerwil van alle vertoogen en pogingen der Kerkvoogden om de volken tot een waardiger viering van 't St. MAARTENSfeest te beperken. Te *Jaffa* kostten die slemperijen aan 20,000 kruisvaarders het leven: — toen zij, in den nacht van St. MAARTEN, dronken waren ingeslapen, overvielen hen de *Turken*, en de geheele bezetting werd nedergesabeld. In de *Nederlanden* ging 't niet beter toe dan elders. »Hoe dartel men in ons Vaderland den 11 November doorbragt," zegt de Schrijver, »kunnen stedelijke rekeningen, keur- en klepboeken getuigen, die van zoo vele exorbitantiën en extravagantiën, op dien dag door de goede poorters en de jonge jeugd gepleegd, gewagen." (bladz. 41.) In 1422 onderging ook *Wageningen* het lot van *Jaffa*. De bezetting en burgerij waren

op St. MAARTENS-avond beschonken, en Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM overviel de plaats en stak haar in brand. In 1563 werd de St. MAARTENSdag nog gevierd door WILLEM I, volgens zijn schrijven aan Graaf LODEWIJK *van Nassau: »Nous avons tenu la St.* MARTIN *fort joieulx, car il y avait bonne compagnie.*" (bladz. 42.) De Reformatie deed 't feest als volksfeest ook hier te lande in onbruik geraken; doch niet zoo, dat er geene sporen meer van bestaan. Op vele plaatsen is St. MAARTEN nog heden de aanleiding tot pret, rumoer en ook wel eens uitsporigheid voor kinderen van den geringen stand, die er alsdan, onder 't zingen van een deun zonder zamenhang, langs de huizen om turf en hout bedelen, en van 't ingezamelde (voor zoo ver de verstandigsten 't niet beter gebruiken) op de straat een vuur aanleggen, rondom hetwelk zij een dansje doen. Volgens den Schrijver bestaat dat gebruik nog in de *Baronij* en *Meijerij*, en hij geeft de liedjes op, die de jongens, bij 't ophalen der brandstoffen, zingen; (*) maar schijnt niet geweten te

(*) Er is zin noch slot aan; doch 't is evenwel niet onaardig dat ze ergens bewaard blijven, daar 't te voorzien is, dat deze laatste sporen van de St. MAARTENS-pret niet lang meer zullen bestaan. Om de verzameling der kinderdeunen, in de verhandeling geleverd, aan te vullen, laten we ook hier de woorden volgen van 't *Amsterdamsche* MAARTENS-lied. De jongens schellen aan en zingen:

MARTIJN!
Turf in de murf, (*kurf?*) in den maneschijn!
Gooi in den most,
Gooi in den wijn;
Hier komt Sinterde MARTIJN!

MARTIJN had een paardje, dat wou niet rijën;
MARTIJN had een schaartje, dat wou niet snijën;
MARTIJN had een touwetje, dat wou niet knoopen —
Geef een turfje of een houdje, en laat me daarmeê loopen!

MAARTEN! MAARTEN!
De koeijen dragen staarten;
De ossen dragen horens;
De kerken dragen torens;
De jongens dragen zokken;
De meisjes dragen rokken;
De mannen dragen broeken;
En al de oude wijven dragen versleten schorteldoeken.

hebben, dat ook in *Hollandsche* steden de jongens nog op dezelfde tijd en wijze rondgáan; immers te *Amsterdam*, hoewel 't van jaar tot jaar minder wordt.

Vanwaar echter die buitensporigheden, ten gevolge van Kerkelijke feesten? — Het antwoord op deze vraag, indien 't met zekerheid ware te geven, zou, naar ons gevoelen, een ouder verband tusschen de Kerk en het tooneel doen uitkomen, dan men gewoonlijk aanneemt. Wij beginnen nogtans met te zeggen, dat dit gevoelen meer een vermoeden is, dan een gevolg van opzettelijke nasporingen, die ál den ijver en het geduld zouden vorderen van een man als de Eerwaarde Schrijver.

Sprekende van de Mysteriën der 14de, 15de en 16de eeuw, zegt de Schrijver, dat sommigen den oorsprong dier geestelijk dramatische voorstellingen zoeken in de verhalen, welke de Kruisvaarders, uit het H. Land teruggekomen, in hun pelgrimsgewaad, op hoogten of opgeslagen tooneelen, aan den volke hebben voorgedragen, met tusschengevlochten episoden uit het leven van den Heer of der Martelaren. De Eerw. Schrijver zegt niet, dat ook hij dien oorsprong dáár zoekt, maar bewaart 't zwijgen over vroegere tijden. Er liggen echter volle dertien eeuwen van Christelijke eeredienst vóór die 14de, en de vraag is: of eene Kerk, die al spoedig in hare feesten zoo veel dramatisch had opgenomen, zulk eene aan-

---

Wordt hun een turf of stuk hout gegeven dan singen ze tot slot:

Hier woont een rijk man,
Die veel geven kan;
Veel kan hij geven;
Zalig zal hij leven;
Zalig zal hij sterven;
Den hemel zal hij erven;
God zal hem loonen
Met honderdduizend kroonen,
Met honderdduizend rokjes 'an.
Hier woont een man, die geven kan!

Krijgen zij niets, dan volgen, integendeel, de verwensching en afkeuring:

Bosje met zwavel, zakje met kruid!
Hier hangt de gierige duvel uit!

leiding van buiten tot de vertooning van 't lijden des Heeren wel noodig had? DE CLERCQ onderstelt, dat het eerste denkbeeld eener tooneelvertooning is uitgegaan van de Geestelijkheid-zelve, naar aanleiding van de aanvankelijk »Stomme vertooningen in de Kerken." Dit komt òns waarschijnlijker voor, al ware 't enkel omdat 't natuurlijker is het tooneel in de Kerk te zien ontstaan, dan 't uit de buitenwereld in de Kerk te zien overbrengen. Wij vonden elders ook vermeld, dat de woede des volks tegen de Joden, reeds onder PHILIP AUGUST, die in 1180 den *Franschen* troon beklom, grootelijks werd aangevuurd door 't zien van het lijden des Heeren, hetwelk in de Heilige week, reeds toen, door *sprekende* personen vertoond werd. De Heiland, JUDAS, MALCHUS, PETRUS, CAJAPHAS, PILATUS, HERODES, de Heilige vrouwen, al de personen in de lijdensgeschiedenis bekend, werden er bij voorgesteld; het gesprokene was uit de Evangeliën overgenomen; het »Kruist hem!" werd geroepen door een Koor; niets ontbrak er aan, noch de verraderkus, noch de geeseling, noch het kruisigen, en als bij dit laatste de hamerslagen klonken, die ondersteld werden de handen en voeten des Verlossers te doornagelen, barstte de gemeente in snikken en jammerklagen uit, en de vurigsten vlogen heen om Joden te zoeken, en des Heeren lijden en dood op hen te wreken. Zulke vertooningen met sprekende personaadjen moeten ook reeds vóór de Kruistogten, in de week van het lijden, zijn uitgevoerd, en dáár achter liggen, in vroegere eeuwen, als beginselen van die zamengestelde vertooningen, de eenvoudige stomme vertooningen, en die, bij welke niet anders gesproken werd dan door een uitlegger. Het is dan niet onwaarschijnlijk, dat deze vertooningen in stede van door teruggekomen Kruisvaarders te zijn ontstaan, integendeel reeds in de Elfde eeuw zijn gebezigd, om de drift tot deelneming aan de Kruisvaart op te wekken en te onderhouden. Kunnen niet toen, de meer zamengestelde vertooningen voor de vroegere eenvoudige zijn in de plaats gekomen? — Welke middelen konden krachtiger zijn dan deze vrome treurspelen, om de gemoederen te ontvlam-

men, en jong en oud te doen grijpen naar het zwaard?

Den oorsprong der Mysteriën, met andere woorden, die van het tooneel, zouden wij dus gaarne verder zien nagespoord. Wij gelooven, met DE CLERCQ, dat hij regtstreeks van de Geestelijkheid is uitgegaan. Daarmede is zelfs de overlevering, dat 't pelgrims zijn geweest, die er invloed op gehad, of er aanleiding toe gegeven hebben, zeer wel overeen te brengen; wanneer men bedenkt, dat de pelgrimstogten ouder zijn dan de kruistogten, en dat 't ook reeds in de Tiende eeuw en vroeger nergens ontbroken zal hebben aan pelgrims, die, uit het Heilige Land, of van andere bedevaartsplaatsen teruggekomen, langs de wegen zongen, en van de heilige plaatsen, die zij bezocht hadden, verhaalden, om de liefdadigheid op te wekken.

Maar de geestelijkheid zal waarschijnlijk wel eene bijzondere aanleiding hebben gehad, om het volk met aanschouwelijke voorstellingen van het lijden des Heeren bezig te houden. Zou die aanleiding niet zijn te zoeken in een nog ouder Kerkgebruik, hetwelk ergernis gaf, en ook zeer wel de uitgelatenheid kan verwekt of bevorderd hebben, die de feesten der Heiligen, inzonderheid het St. MAARTENSfeest kenmerkten? — Dat het feest van MAARTEN méér dan dat van eenig anderen Heilig werd gevierd, is wèl geschikt om te doen gelooven, dat hij de »éérste belijder is geweest, dien de Westersche Kerk openlijk vereerde;" hetgeen anders, volgens den Schrijver niet zeker is.

Dat nog oudere gebruik dan?

Hoe vreemd 't ons nu schijne, de Kerk had den dans tot een gedeelte van hare eerdienst gemaakt. Nabij het altaar was eene verhevene plaats of tooneel voor den dans. In *Portugal* en *Spanje* werd zelfs in de laatste helft der achttiende eeuw, op hooge feesten, nog in of vóór de Kerken gedanst; ook op sommige plaatsen in *Frankrijk*, te *Limoges* b. v., heeft dat gebruik zeer lang stand gehouden: de geestelijken en leken dansten dáár gezamenlijk in het koor. In de vroege eeuwen der Kerk schijnt de dans *algemeen* tot de godsdienstoefening behoord te hebben; men leest zelfs van vereenigingen, die, bij 't woeden der vervolging, zich naar de woestijn of andere eenzame plaatsen begaven, om te bidden en te dansen. Misschien is de dans der *Turksche* monniken zijdelings nog een overblijfsel van dat gebruik; daar MAHOMET uit het Christendom van zijnen tijd overnam, wat hem goed dacht. — Met den dans en de latere vertooningen en

Mysteriën zijn ook de tooneelen uit de Kerken verdwenen; doch in een werk van 1776 lezen we, dat er toen nog zulk een tooneel bestond in de St. PANCRAS-Kerk te *Rome*. Of de dans uit het Heidendom overgenomen, of ingevoerd zij in navolging van den dans der *Israëliten*, inzonderheid van dien des Koninklijken Harpenaars (ook door eene Christensekte in *Noord-Amerika*, zoo wij meenen »der Schudders" nog in onze dagen nagevolgd) doet niets ter zake. De dansen zullen aanvankelijk gewis statig zijn geweest, en wel alleen door mannen en jongelingen, of alleen door vrouwen en maagden zijn uitgevoerd. Maar gelijk alles, zoo verbasterde ook dit gebruik in het verloop der eeuwen: bij de dansers kwamen danseressen, of omgekeerd, en het godsdienstig karakter verdween onder zinnelijke bijvoegselen. Van den kerkelijken tot den wereldlijken dans was maar ééne schrede. Geen wonder, wanneer de dansers en danseressen, na het einde der kerkdienst zich elders verzamelden, om het afgebroken genoegen in vrijheid te hervatten, en dat er nu, vooral in het Noorden van *Europa*, welhaast dronkenschap en ongebondenheid bij kwamen? — »In het Noorden ging, zoo het schijnt," zegt DE CLERCQ, »het eerste denkbeeld eener tooneelvertooning van de geestelijkheid uit." Wij stellen ons voor, dat vooral dáár de dans het meest tot ergernis leidde, en het eerst de geestelijkheid bedacht maakte om hem uit de Kerk te weren. Maar dat kon in een tijd toen de Kerk voor de gemeenteleden niet slechts een plaats was van gebed, maar ook van blijde uitspanning, niet geschieden, zonder iets anders zinnelijks er voor in de plaats te stellen. Het tooneel was er, en bood zich aan tot vertooningen, en het zinnelijke, om der Kerke eenigzins waardig te zijn, moest met het geestelijke in een naauw verband staan. Aldus, gelooven wij, traden de vertooningen uit het lijden des Heeren te voorschijn, eerst geheel zwijgend, later met eenen uitlegger, vervolgens met beurtspraken, en eindelijk in een zamengesteld dramatisch geheel, aan hetwelk de bekende Mysteriën uit de 14de, 15de en 16de eeuw zich aansluiten, die de *Moralités* deden ontstaan, en eindelijk het blij- en treurspel ten gevolge hadden. — Wij geven deze gedachten over den oorsprong van het tooneel en der Mysteriën in het bijzonder, naar aanleiding van eigen aanteekeningen, voor hetgeen ze zijn. Mogten zij den Heer SCHOTEL tot verdere nasporing opwekken, dan zou men ook hier kunnen zeggen:

De ces cailloux frottés il sort des étincelles.

Naar onze beschouwing is het ontstaan des tooneels een onmiddellijk gevolg van de gemelde buitensporigheden bij feestvieringen tot eer der Heiligen, onder welke St. MAARTEN, als de oudste of algemeenst of drokst gevierde, de eerste plaats bekleedt. Ook uit dit oogpunt is er alzoo verband, immers voor ons, tusschen de onderwerpen der twee Verhandelingen.

Wij mogen er niet aan denken een werk als dit in alle bijzonderheden na te gaan, en bepalen ons tot de eenvoudige opgave, dat de eerste verhandeling, getiteld: MARTINUS, Bisschop der *Galliërs*, verdeeld is in drie Hoofdstukken: I. *'t Leven van* MARTINUS, II. *Vereering van* MARTINUS *na zijn dood*, III. *Het St.* MAARTENS*feest*. Achter elk Hoofdstuk zijn de bronnen, waaruit de Schrijver geput heeft, aangewezen. Als Bijlage vindt de Lezer: *Die Legende van Sinte* MARTYN, overgenomen uit het *Passionael Somer- en Winterstic;* uitgave van 1490. De verouderde woorden en gezegden zijn in aanteekeningen opgehelderd. Hiermede stappen we voor ditmaal van deze Verhandelingen af, om in een volgend Nommer nog eens een blik te werpen in de tweede: *Over de geschiedenis van het tooneel, inzonderheid te Dordrecht.*

Het werk is een nieuwe lauwer aan de kroon des Schrijvers. De lijsten inziende achter elk Hoofdstuk der twee Verhandelingen, alwaar de bronnen zijn genoemd, moet men bij maar eenig nadenken verbaasd staan over de menigte van werken door hem gelezen, met eene pen in de hand, waarvan de naanwkeurigheid en onvermoeidheid misschien geene wedergade hebben. Een gewoon menschenleven schijnt te kort voor 't ontginnen van zoo vele werken als hier vermeld staan. Men denkt er bij aan 't vers van VONDEL:

Al wat in boeken steekt is in dit hoofd gevaren.

De Heer SCHOTEL zou ons en anderen grootelijks verpligten door eens op te geven, hoe hij 't toch aanlegt om zich aldus meester te maken van 't geen in zoo vele verschillende werken van oude en nieuwe Schrijveren verspreid is, over zoo vele uiteenloopende zaken en onderwerpen als door hem behandeld worden. In afwachting of hij ons daaromtrent gelieve voor te lichten, bevelen wij zijne *Tilburgsche Avondstonden* zonder eenige voorbehouding aan; met hulde aan hem-zelven voor 't uitstekend genoegen, dat wij er aan te danken hebben.

W.

BOEKBESCHOUWING.

Evangelie-Spiegel. Maandschrift ter onderhouding en aankweeking van de godsdienst des harten. Julij- en Augustus-aflevering van den nieuwen jaargang. Te 's Hertogenbosch, bij Gebr. Muller. 1850. *In* 12*mo.; de jaargang* 384 *bl. f* 1-80.

»Gelijk men in allerlei stoffelijke opzigten onze dagen wel den tijd van snellen voortgang noemen mag, zoo is het ook met die geschriften, welke zich de aankweeking van godsdienstigen zin, en de bevordering van het Christelijke leven ten doel stellen. Niet alleen menig Evangeliesch huis- en handboek; niet alleen menige bundel voortreffelijke leerredenen verspreiden licht en warmte in harten en huisgezinnen, maar hoe vele bladen tot onderwijs en stichting zien het licht op geregelde tijden, wier bestemming is om van tijd tot tijd of zelfs dagelijks voedsel des geestes toe te dienen op onze groote gemeenschappelijke reis naar de eeuwigheid." — »Het is een verblijdend bewijs, dat te midden van zoo vele aardsche bemoeijingen en bekommeringen de betere dingen van den geest niet zoo veel worden vergeten, als sommigen, bevooroordeeld als zij zijn, ons zouden diets maken; het is een hartverheffend blijk van de opgewekte godsdienstige stemming der Natie, en men mag zich van zulke verschijnselen veel goeds beloven voor het Koningrijk van God."

Aldus vangt, na een paar woorden tot inleiding, het Artikel aan, dat de Julij-Aflevering (de eerste) van deze nieuwe uitgave van den Evangelie-spiegel opent, en tot opschrift heeft: »Bloesems; — ook vruchten?" — Wij hechten er gaarne ons zegel aan. Ja het is zoo: de vele Godsdienstige geschriften, die bij voortduring uitkomen, getuigen van de opgewekte godsdienstige stemming, wel niet der geheele Natie, maar toch van zeer velen in den

Lande; immers bij mindere opgewektheid van velen, om die geschriften niet alleen te lezen, maar te koopen, en hunne Schrijvers en Uitgevers aldus aan te moedigen, zou er aan de voortzetting van bestaande en het ondernemen van nieuwe Godsdienstige werken niet gedacht kunnen worden. Doch van waar die opgewektheid? Zij is gegrond — wie zou het ontkennen? — in de natuurlijke geaardheid van onzen landäard, en in den smaak voor de stille genoogens van een eerbaar huiselijk leven, door voorbeeld en onderwijs, van ouder tot ouder, bij hem aangekweekt. Ook zal zij eenigermate zijn te danken aan den druk der tijden, die boven tijdperken van ongemeene welvaart, veelal de bron van weelde en weelderigheid, het groote voordeel medebrengen, dat zij de harten tot God verheffen. Maar voor een aanmerkelijk gedeelte is zij ook een gevolg van de belangrijke en — waarom zouden wij deze woorden niet uitspreken? — onderhoudende en aangename wijze, op welke uit zoo velen dier geschriften de leering, vermaning en vertroosting van het Evangelie den lezer te gemoet komen. Daarvoor mag men zich wel verpligt gevoelen, en is het billijk dank toe te brengen aan hunne begaafde Schrijvers, die niet alleen ijverige maar ook wijze dienaren des Heiligen Woords toonen te zijn, in de zorg, waarmede zij 't verkondigen, en in de keuze van de geschiktste middelen en wegen, om 't doen ingaan en beklijven in de harten.

Deze gedachte ontstond bij Ref. door het lezen der twee afleveringen, van dit periodieke werk, voor Julij en Augustus. Volgens een berigt op den omslag, is de »Evangelie-Spiegel," sinds 1°. Julij dezes jaars, een eigendom geworden van de GEBR. MULLER te *'s Hertogenbosch*, en de ongemeen nette uitvoering dier afleveringen van dit zéér goedkoope Maandschrift getuigt van hunne zorg om fraaiheid met goedkoopheid te vereenigen. Maar wat zou geringheid van prijs of uitwendige sierlijkheid beteekenen, wanneer de inhoud slechts in zoo verre aan den titel beantwoordde, dat hij, ja, voorhield een spiegel van het Evangelie (den eenigen in welken het nuttig is altijd te

zien); maar niet zulk een spiegel, in welken ieder gaarne en telkens op nieuw den blik werpt. Dan ware de bestemming van het werk, »om de Godsdienst des harten te onderhouden en aan te kweeken," ten eenenmale gemist; dan had het, immers voor ons, geene waarde. Als het glas van een spiegel niet deugt, wat geeft men dan om het fraaije van een vergulde lijst! — Doch ook het glas is hier goed: het werk wordt vooral aanbevolen door 't gewigt der zaken, met gevoel en overtuiging in een deftig populairen stijl voorgedragen, en de wijze, waarop zij behandeld worden. De Redactie is, volgens de Inleiding, almede in andere handen overgegaan, en — zonder de waarde van vroegere Nommers in het minst te verkleinen — kunnen wij zeggen, dat de nieuwe Redacteur toont de bestemming van dit Maandschrift te begrijpen, en in alle opzigten bevoegd te zijn, om aan deszelfs hoofd te staan. Als Ref. eene gissing mag uitspreken, dan gelooft hij den naam des Redacteurs te lezen onder het Artikel over den godvruchtigen MARTINET, het fraaiste en, vermits »Voorbeelden trekken," het doelmatigste, naar zijne waardeering uit de twee maandbundels; doch wie de Redacteur moge zijn, hij is dien erkentelijk voor de stichting en het genoegen bij de lezing gesmaakt. — De opschriften der artikelen zijn: »Bloesems; ook vruchten?; Christelijke levensvreugde; Zomerbeelden; Kom tot mij (een dichtstukje); De vraag van den Heer: wilt gijlieden ook niet heengaan; MARTINET; Gods zorg voor weduwen en weezen; en Tevredenheid (een dichtstukje)." — De gedichtjes, waarvan 't laatste door den Eerw. LESTURGEON uit het *Hoogduitsch* is vertaald, zijn in den toon en trant van het Kerklied. De artikelen in proza zijn blijkbaar meest allen van één zelfden kundigen en gevoeligen Schrijver, die in elk hunner tracht het hart te naderen langs den weg des verstands; het gevoel te winnen door de overtuiging des geestes; de hoop voor het aanstaande te bouwen op de ervaring van het verledene; het opgelegde kruis te maken tot een steun des geloofs, en dat alles onder de aangenaamste vormen, en met eene gemakkelijke sierlijkheid

van stijl, die de voorgehouden waarheden een duurzamen indruk op 't gemoed verzekert. Tot eene proeve geven wij een paar bladzijden uit het eerste artikel: Bloesems; — ook vruchten?

»Gij herinnert u immers de donkere wolken aan den staatkundigen hemel van *Europa*, die wij, ouderen onder ons meermalen, ook het jonger geslacht nog vóór korte jaren, hebben zien zamenpakken, ieder oogenblik dreigende los te barsten in onweders, die de Staten, ook ons Vaderland, konden doen schudden op hunne grondvesten? Bij hoe velen gaf dat eene opgewekte godsdienstige stemming, gevoel van behoefte aan een hooger rustpunt voor den geest, opzien tot God, die de opperste regering der wereld in handen houdt, vasthouden aan Hem, die de koningen der aarde van hunne zetels werpt in het stof, besef, levendig besef van de ongenoegzaamheid van al het aardsche tot verzekering eener ware en bestendige gemoedsrust, kinderlijk vertrouwen bij het dreigen eener onzekere toekomst. Dat waren bloesems, heerlijke, veelbelovende bloesems. Maar nu, binnen onze landpalen althans, de zwarte wolken aan het afdrijven zijn en de hemel helderder werd — is er evenredige vrucht?

»Gij hebt de dagen nog niet vergeten, toen de hongersnood dreigde en hier en daar reeds zijnen voet gezet had op Vaderlandschen bodem; toen de kreet opging: van waar brood? Is er niemand onder u, mijne lezers! die in die dagen met een verslagen hart vuriger dan ooit te voren tot God bad om redding voor zich zelv' of voor duizende hongerigen? Niemand die sterkte des vertrouwens vond in den Almagtige? Niemand, wien de spijze dierbaarder was geworden, welke tot in het eeuwige leven blijft? Dat waren schoone bloesems! Ziet de aarde heeft niet geweigerd hare vrucht te geven, toen het ons bange was, en God hoorde het noodgeschrei, — zijn er evenredige vruchten uit de zuchten geworden?

»Of, wat van nog verscher herinnering is: nog ziet ons oog het flikkeren van het zwaard diens engels der verwoesting, van die vreeselijke ziekte, zoo geheimzin-

nig in haren aard als geducht in hare uitwerking? Wien heeft dat woord: DE CHOLERA! geen schrik om het hart geslagen? Waar werd met ongeschokt gemoed de aannadering van zijnen voetstap gehoord? Maar waar ontbrak ook verhoogde belangstelling, wanneer op God werd gewezen, wanneer Hij om uitredding werd gebeden, wanneer de roepstem van het Evangelie zich paarde aan die der ziekte? Voorwaar! in menig hart van verschoonden of opgerigten ontlook eene kostelijke bloesem, — werden het allen vruchten?

»Zoo is het met algemeene omstandigheden. Maar is het ook zoo met bijzondere? Daar wordt iemand door eene zware tijdelijke ramp bezocht. Toonde hij vroeger minder prijsstelling op de godsdienst, — nu schijnt het ontwortelen van den boom zijns uitwendigen voorspoeds ook zijn gemoed te hebben verbrijzeld. De slag die hem trof, heeft hem ook in de ziel getroffen. Wat hem in uiterlijke welvaart tot schade werd, schijnt hem winst te zullen zijn voor zijne hoogere belangen. Maar zie! hij ontworstelt aan het ongeluk; de schade wordt hersteld; de hoop herleeft; de borst haalt ruimer adem. De bloesemknop ontsloot zich, — komt de vrucht tot ontwikkeling?

»Zie ginds — daar wordt iemand aangegrepen door het geweld eener hevige ziekte. Dacht hij in gezonde dagen weinig aan zijne eeuwige belangen, thans neemt het heil zijner ziel zijn gansche wezen in. Werd de stem van het Evangelie vroeger naauwelijks gehoord: nu klinkt zij welluidend in oor en hart. De vertroostingen Gods werken krachtiger nog op den geest dan de geneesmiddelen op het gefolterde ligchaam. Er ontluiken bloesems op dat leger der smarte, die geurig zijn en schoon, tot in het oog van Gods engelen; bloesems, voornemens om een ander en een beter mensch te worden, en de stille belofte wordt gedaan in den slapeloozen nacht, om de krachten, als men ze herkrijgt, aan te leggen ter eere Gods in CHRISTUS. Het gebed wordt verhoord, de middelen gezegend, de gezondheid herkregen; maar de herstelde is het beeld van den zoon in de gelijkenis van

JEZUS, die zeide: »ik zal gaan!" en hij ging niet: — bloesems — zonder vruchten.

»Nog eene woning willen wij binnentreden. Het is er stil en treurig; donker in het vertrek en donker in de ziel. Eene teedergeliefde betrekking is er gestorven. Daar zit de levende met gebroken hart bij de lijkkist der doode: hij bepeinst er de onbestendigheid ook van zijn eigen leven. De afgestorvene werd snel en onverwacht als weggerukt uit de armen der liefde. Daar dringt een denkbeeld in de treurende ziel.... Hoe? als ook ik eens zoo plotseling. — Die lichtstraal doet betere voornemens opkomen. Let op: de knop ontsluit zich tot eene voortreffelijke bloem. Maar daar slijt langzamerhand de droefheid, gelijk het rouwgewaad slijt. Andere en nieuwe indrukken verdringen de gedachte aan dood en lijkbaar. Wij zagen de bloesem — waar is de vrucht?"

Ref. gelooft niet noodig te hebben nog te zeggen, dat hij dit zeer goedkoope en zeer nuttige Maandschrift alle aanbeveling waardig acht.

Christelijk Museum. Uitgegeven met medewerking van onderscheidene Godgeleerden. Met platen. 1850. 8 *Afleveringen. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. *De prijs is van elke aflevering f* :-50.

Ook dit Maandwerk kondigen wij met genoegen aan; de rijkdom en verscheidenheid van stoffen, die er in voorkomen, maken 't overwaardig, om algemeen te worden aanbevolen. Wie den aard en de strekking van dit Museum verlangt te kennen, leze het wèl geschreven woord van den Redakteur. De acht afleveringen, die wij ontvangen hebben, beantwoorden allen aan de verwachting, welke het programma heeft doen opvatten. De geleverde stukken zijn niet allen van dezelfde gehalte en waarde, maar niets is misplaatst. Aangename bijdragen tot de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenis zijn hier geleverd, onder anderen door de onvermoeide BROES en Prof. VAN HENGEL. Menige plaatsbeschrijving trok onze aan-

dacht, en vooral boeide ons de voortreffelijke beschrijving van de St. SOPHIA-Kerk te *Konstantinopel.*

DUSSEAU, RADIJS, VAN SCHAICK en TEN BOKKEL hebben, in den vorm der verdichting, het Christelijk leven, ook in zijne afwijkingen, voorgesteld. Hunne namen maken allen lof overbodig. Ook onderscheidene dichtstukken verdienen eene bijzondere melding. De Paaschmorgen van den Heer DWARS ademt de frischheid van den lentemorgen, waarin de kracht der opstanding doordringend wordt gevoeld, en het dubbel zestal liederen van den Heer ADAMA VAN SCHELTEMA, zijn sieraden van het geheel. — Wij durven geene ruimte vragen, om dit Museum in al zijne deelen te beschouwen, en voegen er nog alleen bij, dat dit Tijdschrift ook met platen is versierd. Die, welke bij de liederen van SCHELTEMA zijn gevoegd, hebben ons uitermate bevallen.

Dit weinige, hoe onvolledig ook, moge bijdragen, om onze lezers op de onderneming van den Heer FIKKERT aandachtig te maken. Het werk verdient in elke huiskamer eene plaats, en wij gelooven, dat de geabonneerden er mede ingenomen zullen zijn, wanneer het op dezelfde verdienstelijke wijze voortgaat. Wij wenschen den Redakteur daartoe bestendig de medewerking van bekwame mannen, en allen medewerkers dien zegen, welke iedere poging tot bevordering van waarheid en godsvrucht bekroonen kan.

Leerredenen door R. W. VAN ROSSUM, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Alphen aan den Rijn. Uitgegeven voor rekening van den auteur. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1849. *In gr. 8vo.* 157 *bl.* *f* 1-50.

Met de uitgave van dezen bundel Leerredenen bedoelt de Eerw. VAN ROSSUM, even als met zijnen vroeger uitgegeven kanselärbeid, enkel leering en stichting en opbouwing in het goede. Wij willen dit gaarne, op zijn woord in het *Voorberigt,* gelooven, en zouden zelfs mee-

nen, dat, indien hij daarmede iets anders bedoeld had, de uitgave volstrekt onraadzaam zou geweest zijn. Maar met de goede bedoeling is daarom toch deze uitgave waarlijk nog niet genoegzaam gemotiveerd. Zij ontslaat ons niet van de verpligting, om toe te zien op hetgeen hier in den vorm van leerredenen aan het godsdienstig publiek wordt aangeboden. En indien eens vorm en inhoud beide zoodanig bleken te zijn, dat deze bundel beter achterwege gebleven ware, wij zouden, in weerwil dier goede bedoeling, ons ongunstig oordeel niet mogen terughouden.

De *acht* leerredenen, die voor ons liggen, handelen over *de gelijkenis van den zaaijer* (MATTH. XIII: 18), *de onrust der zonde* (JES. XLVIII: 22), JEZUS, *onze voorspraak bij den Vader* (1 JOH. II:1[b]), *den oorsprong der zonde* (*Rom.* V: 12[a]), *het gevolg der zonde* (*Rom.* V: 12[b]), PAULUS *voor* FESTUS *en* AGRIPPA (*Hand.* XXVI: 28, 29), en *het strafwaardige der geringschatting van Gods liefde-arbeid* (MATTH. III: 10). Elk dezer onderwerpen heeft zijne eigene nuttigheid, en, in éénen bundel vereenigd, bevelen zij zich door gepaste verscheidenheid aan. De indeeling der stof is doorgaans hoogst eenvoudig, in overeenstemming met den inhoud der gekozene tekstwoorden. De ontwikkeling gaat geleidelijk voort; de stijl is levendig, soms bloemrijk en krachtig; de taal is waardig, zuiver, gekuischt, gelijk wij van den kansel wenschen te hooren. En de denkwijze van den prediker is gematigd, onbekrompen, Bijbelsch. Zoo zouden wij kunnen voortgaan met onze lofspraak en zelfs proeven kunnen bijbrengen, om haar te staven; maar waartoe? Leerredenen, die zich door de genoemde deugden onderscheiden, worden er op elken zondag in ons vaderland bij menigte uitgesproken. Van eenen man als VAN ROSSUM hadden wij, nu hij ze uitgeeft, althans geene mindere verwacht. En zien wij op de schaduwzijde van zijnen arbeid, dan hadden wij zelfs gewenscht, iets beters uit zijne hand te ontvangen. Wij moeten namelijk klagen over groote oppervlakkigheid van inhoud en onbestemdheid van uitdrukkingen en begrippen. Nergens vinden wij hier eenig gedeelte

der Christelijke waarheid opzettelijk ontwikkeld, hoe groot daaraan ook de behoefte der gemeente zij in onze dagen. Nergens treedt de individuéle denkwijze des Predikers eenigermate scherp te voorschijn. En al zijn de onderwerpen, hier behandeld, belangrijk genoeg, de wijze van behandeling laat nog al eens iets te wenschen over. Wil men hiervan eene en andere proeve? — In de *tweede* leerrede zal het *eerste* deel aanwijzen, dat het woord van JEZAÏA: *de goddeloozen hebben geen vrede*, gegrond is in den aard der zaak. Daarover wordt een en ander gezegd, wat ter zake dient; maar dan lezen wij op eens van de wet, op *Sinaï* gegeven, en er wordt gevraagd: *hebben die plegtige woorden alleen gegolden voor het oude Israël?* en op het ontkennend antwoord, op die vraag gegeven, wordt voortgeredeneerd. Het *tweede* deel wijst op de ondervinding, en met een grooten omhaal van woorden wordt gezegd, dat er voorbeelden zullen worden bijgebragt en namen genoemd. En welke namen? Van KAÏN, van *Israëls* tweeden (?) Koning, die zich-zelven uit wanhoop doorstak, van ACHITOFEL en JUDAS. En als dan het *derde* deel daarin, dat de goddeloozen geen vrede hebben, een blijk van Gods heiligheid, regtvaardigheid en liefde aanwijst, dan loopt de ontwikkeling daarvan niet slechts spoedig af, maar de indruk er van wordt vooral daardoor belemmerd, dat van den beginne aan de benaming *goddeloozen* in zulk eene beteekenis is opgevat, dat niemand der hoorders zich onder het getal der zoodanigen ligtelijk zal hebben gerangschikt, terwijl er geene ernstige poging is aangewend, om hun de oogen te openen, en alleen de allerlaatste woorden gewagen van *vrede door het bloed des kruises*. — Op de *derde* leerrede over 1 JOH. II: 1[b] zouden wij vooral deze gewigtige aanmerking maken, dat de uitdrukking: *voorspraak* te letterlijk is opgevat, door geheel de leerrede heen, zonder dat er tot het wezen der zaak is doorgedrongen of de grond is aangewezen, door den Apostel in vs. 2 genoemd, waarop JEZUS onze voorspraak bij den Vader heeten kan. Is het niet vreemd, bl. 47 te lezen van *het woord van* JOHANNES, *dat ik aan*

het hoofd dezer leerrede schreef? Is het naauwkeurig gezegd, bl. 54, dat JEZUS *zijne verdiensten in rekening brengt bij God, dat Hij de zondenschuld des menschen vereffend heeft bij den Vader, en daarvoor betaald door gehoorzaamheid, lijden en dood?* — Wat de *vierde* leerrede betreft; er wordt bl. 66 gezegd, dat een booze geest op EVA's denk- en begeervermogen eenen *onweêrstaanbaren* invloed oefende; bl. 68, dat onze natuur de regte kennis van God met den val *scheen* verloren, dat de reinheid der ziel ADAM en EVA *scheen* verlaten te hebben. Verder wordt op *anderhalve* bladzijde de waarheid betoogd, dat ADAMS val eene geheele verandering heeft te weeg gebragt in zijne natuur en die zijner nakomelingen, en ten bewijze daarvan wordt nog gewezen op *Gen.* v: 3, vergel. met H. I: 26, 27, alsof het beeld Gods, waarvan dáár gesproken wordt, in ADAM ware verloren gegaan. En eindelijk wordt hier uitvoerig geantwoord op de gewigtige (!) vraag, of wij ADAMS nagedachtenis veroordeelen moeten, omdat hij dit groote kwaad over het menschdom bragt. Dat antwoord moet dienen, deels om hem eenigermate te verontschuldigen, deels om ons te beduiden, dat wij toch zachtmoedig over hem, onzen Vader, moeten oordeelen en hem, in weerwil zijner overtreding, in zegenend aandenken houden, te meer, daar toch wel niemand zoo bekrompen denken zal, dat hij eenigen twijfel zou koesteren, of ADAM wel genade gevonden heeft in Gods oogen. De aanwijzing daarentegen, dat wij, even als hij, schuldig staan door eigene overtreding, volgt eerst eenige bladzijden later. — In de *vijfde* leerrede, over den dood als *het gevolg der zonde*, heerscht, zoo wij wèl zien, verwarring van denkbeelden. Het bewijs *a priori*, dat eene andere hand dan die van God de kiem des doods in den mensch geplant moet hebben, schiet noodwendig te kort, zoo lang wij enkel denken aan den natuurlijken dood, den dood des ligchaams, en wordt door zich-zelf wedersproken. En van den dood, die bij PAULUS de bezolding der zonde is en tegen de genadegifte des *eeuwigen* levens overstaat, wordt met geen enkel woord gesproken. Zonderling is het, dat de *zonde*,

bl. 93, niet slechts gezegd wordt *onze begraafplaatsen te bevolken, maar ook ze met marmer te bevloeren en gedenkteekenen op te rigten, die menig kerkhof versieren.* Wij meenden, dat dit het werk der liefde was, die de gedachtenis der afgestorvenen eert.

Het zou ons gemakkelijk vallen, om op deze wijze voort te gaan, maar wij onthouden ons daarvan, ook omdat wij den schijn vermijden willen, alsof het ons slechts te doen ware om aanmerkingen te maken. Wij zijn zelfs gereed tot de erkentenis, dat de *eerste* en *laatste* leerrede, ofschoon niet vrij van gebreken, ons toeschenen, de beste uit den ganschen bundel te zijn. En met de uitgave hebben wij in zoo verre volkomen vrede, als wij gelooven, dat menigeen deze leerredenen met genoegen en tot zijne stichting zal kunnen doorbladeren, mits hij niet te scherp toezie en te diep doordenke. Maar aan de eischen, die wij geregtigd zijn in onze dagen te doen aan kanselredenaars, die hunne stukken in het licht zenden, beantwoorden deze leerredenen in geenen deele. Het smart ons, dat de Eerw. Schrijver, nuttig werkzaam in zijne gemeente, zich aldus aan de beoordeeling van het groote publiek heeft blootgesteld. Wij vreezen ook, dat zijn bundel, *voor eigen rekening* uitgegeven, hem geen voordeel zal aanbrengen; maar misschien wordt hij daardoor teruggehouden van voort te gaan op den hier ingeslagen weg.

De Christelijke Harp. Stichtelijke Poëzij, verzameld uit Vaderlandsche Dichters. Te Utrecht, bij W. F. Dannenfelser. 1848. *In* 12*mo.* 407 *bl. f* 3-25.

Dit werkje is door bijzondere omstandigheden onvermeld gebleven. De Ref., aan wien 't gezonden was, kon de zamenstelling niet goedkeuren, en zond 't terug, wijl hij er toch te zéér mede was ingenomen om 't te laken. — Inderdaad heeft de Verzamelaar, ook naar 't òns voorkomt, niet wèl gedaan met 't verzwijgen van de namen der Dichters, en 't opnemen van vertalingen, zonder

bijvoeging, dat ze vertalingen zijn. De opgave van 't laatste had de billijkheid gevorderd, en die der namen was te noodiger, wijl er liederen voorkomen, in kunstwaarde beneden de tegenwoordige hoogte der poëzij, en 't duister is tot welk tijdvak zij behooren. Maar wij twijfelen ook, of er wel behoefte was aan eene *Anthologie* als deze. De Verzamelaar zegt in 't voorberigt: »dat er geene bloemlezingen van enkel stichtelijken inhoud bestaan, dan onze Protestantsche gezangboeken;" — dat is zoo; maar 't aantal dier oude en nieuwere gezangboeken is vrij groot, en deze bieden den Christen in alle omstandigheden des levens, en voor alle toestanden des gemoeds, gezangen, en in de nieuwere bundels zeker de voortreffelijkste gezangen aan, die Vaderlandsche Dichters uit het hart vloeiden, of door hen uit andere talen, vooral uit 't *Hoogduitsch*, werden overgebragt. Iets anders ware 't als de Verzamelaar zijne keuze niet had beperkt tot 't stichtelijke lied, maar ook 't beste van 't geen er in andere dichtsoorten godsdienstigs voorkomt had opgenomen. 't Is waar, van de Bespiegelingen vindt men hier enkele, op bladz. 140, 190, 219, 289, 307, 342, 362 en 378; doch alle de overige stukken (hoewel in sommigen de Coupletten of zoogenaamde verzen niet van elkander staan gescheiden), zijn liederen. Hij heeft dus 't aantal der bestaande gezangboeken vermeerderd met een nieuwen bundel van gezangen, maar die 't nadeel hebben, dat hunne melodijen niet bekend zijn, gelijk van de kerkgezangen, en zij dus niet door elk kunnen gezongen worden. De bestemming toch van het lied is minder om gelezen dan om gezongen te worden. — Is er behoefte aan eene *Anthologie* van stichtelijken inhoud, 't moet dan zijn aan zulk eene waaruit een licht opgaat over de geschiedenis van onze godsdienstige poëzij in het algemeen, of van het godsdienstige lied in het bijzonder; maar die behoefte is door 't verschijnen van de »Christelijke Harp" niet afgewend.

De liederen, hier bijeengevoegd, zijn over 't algemeen met oordeel en gevoel gekozen; en dat zegt veel. Er is wel geen vak van onze dichtkunst, dat zoo veel kleur-

en geurloos basterd gebloemte heeft voortgebragt als dat der vrome uitboezemingen. Wat rijmelarij, bombast, en geestelijke onzin! — In de voorrede wordt gezegd: »dat menig dichterleven schijnt voorbij te zijn gegaan, zonder een godsdienstigen toon te hebben doen hooren;" daarentegen kan men ook zeggen, dat er door anderen veel te veel in dit *genre* geleverd is. Misschien heeft de bijval, aan dezen geschonken, de meer bevoegden afgeschrikt. Evenwel deze Harp bewijst het, dat en hoe veel schoon en welriekend gebloemte er ook in het godsdienstige *genre* nog is gekweekt. De bundel zou er geheel anders uitzien, wanneer hij door een minder kiesche hand ware bijeengebragt; maar dat de Verzamelaar voorraad genoeg vond om de bloemlezing te leveren, zoo als zij daar ligt, getuigt genoeg van het godsdienstig gevoel onzer bekwame zangers, en van hunnen ijver, om 't anderen tot leering, opbeuring en vermaning uit te storten. Enkele stukken, zoo als b. v. het lied op bladz. 16, waar *de nacht in* ZEE *zinkt, na 't kleed vol sterrevonken te hebben* OPGEPLOOID, en waar *het oosten* AANVLIEGT *op één lichtstraal, die lucht en aarde* BLOOST, hadden wel gemist kunnen worden. Zoo mede, niet gelukkige navolgingen als die van NEUMARK's zieltreffend: »*Wer nur den lieben Gott läszt walten*" (bladz. 368), waarin b. v. de eenvoudige verzen:

»*Es sind ja Gott sehr leichte Sachen*
»*Und ist dem Höchsten alles gleich,*
»*Den Reichen klein und arm zu machen,*
»*Den Armen aber grosz und reich;*
»*Gott ist der rechte Wundermann,*
»*Der bald erhöhn, bald stürzen kan.*"

Aldus zijn overgebragt:

Wat kost het God om op te heffen
In pracht of eer of levenslust?
Wat met den bliksemslag te treffen
Die op de koets der weelde rust?
't Is God, de wonderdoende God
Wiens wenk den zwaai bestuurt van 't lot.

Wij zouden ook gaarne gezien hebben, dat de Verzamelaar verzen als de navolgende van den vromen SLUITER:

Dat een dwaas zijn mond opsperre
 Op zijn bed, met lui gegaap,
Als een deur op hare herre,
 Daarop omkeer', sluimer', slaap'

hadde verbeterd of doen verbeteren, liever dan ze te plaatsen, zoo als ze daar staan. In 't voorberigt worden ze als verouderd ontschuldigd, maar als krachtig geroemd. Er is niets krachtigs in, of 't moest zijn in 't harde ratelen van zevenmaal r in acht voeten. *Op hare herre* staat alleen maar om te vullen en om 't rijm. *Daarop omkeer*, zal moeten zijn: *daarna*, of: *dan zich omkeer.* — BILDERDIJK heeft VAN HAREN'S *Geuzen* beschaafd, en onze letterkundige wereld is er hem dankbaar voor. Wij weten niet, waarom hardheden in anderzins goede stukken van oude dichters niet even zoo door eene bekwame hand zouden mogen verbeterd worden. Het stukje van SLUITER zou, onder een moderne fijnschaaf, met oordeel gebruikt, veel in waarde hebben gewonnen. Méér zulke hardheden vonden we niet, maar wel een aantal weeke verzen, door de menigte van toonlooze ee's: een*e*, nieuw*e*, mijn*e*, zijn*e*, onz*e*, gansch*e*, uw*e* wondr*e*, vred*e* daalde op aard*e* enz.; waarvan de meesten zonder moeite konden verbeterd worden. Al te fraai vinden we stukken als dat beginnende op bladz. 177, met: *een* IJZREN *aardbol; blaadjes, die door* KLEINE GAATJES ZUIGEN; VLIEGENDE ORGELS *met* VERGLAASDE *veêren* (vogelen); *runders, die de* HEMELVIERREN *aanroepen;* BLIKSEMVUUR, *dat* OLIE *van gezondheid* GIET *in* LEVENSLAMPEN; GOUDEN *bliksemstralen; zilvren* VOCHTKORALEN (regen); de twee laatsten uit de HEMELZALEN, en andere nieuwe ontdekkingen. De dichter, die 't geluk had dit alles uit te vinden, vraagt daarop in een hoogst naïf, en vertrouwelijk goedhartig vers:

Zou de mensch niet opwaarts KIJKEN?

en ieder roept gewis hem dankbaar toe: Ja, vernuftige

man! Ja! — zouden we niet OPKIJKEN? — Allen, allen, kijken we op, van uwe heerlijke uitvindingen; waarbij *een beekje, dat* IN 'T RONDE MORT (bladz. 190); *'t* TEEDER *schoon van een* DRIJVENDEN WAGEN (den grooten beer, bladz. 191), en zelfs de fraaije *hemeldroppen, met* PAARLEMOERREN *glansen op* ESMERAUDEN BLOEMHOFKNOPPEN (bladz. 166) geheel wegzinken. — maar in goeden ernst gelooven wij toch, als zulke verzen in keurlezingen staan, niet te mogen verzwijgen, dat ze gezwollenheid en platheid, beide even verwerpelijk, in zich vereenigen, en alleen dienen moeten om begrijpelijk te maken, hoe een godsdienstig gezang *niet* moet zijn.

Doch we hebben reeds gezegd, dat in 't algemeen de keuze gedaan is met oordeel en smaak: — klinkklank en bombast zijn hier uitzonderingen. Als we wèl geteld hebben (er ontbreekt eene opgave van den inhoud; 't geen nog al lastig is), dan zijn er omstreeks honderd en vijftig liederen, en op weinigen na hebben ze allen waarde door 't eenvoudige, heldere en zuivere van den stijl, en 't verhevene of gemoedelijke der gevoelens en gedachten. Velen der liederen zijn fraai, en eenigen zelfs van ongemeene schoonheid. Wij bevelen daarom de »Christelijke Harp" den liefhebberen aan, en geven den Verzamelaar onze gedachte over eene meer regelmatige *Anthologie* in overweging.

W.

---

1. *Sporen van de natuurlijke Geschiedenis der schepping, of schepping en voortgaande ontwikkeling van planten en dieren, onder den invloed en het beheer der natuurwetten. Uit het Engelsch vertaald door Dr.* J. H. VAN DEN BROEK, *Leeraar in de Natuur- en Scheikunde bij 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen te Utrecht. Met een Voorwoord van Prof.* G. J. MULDER. *Te Utrecht, bij* J. G. Broese. 1849. *In gr. 8vo. Iste Deel XX en* 239 *bl. f* 2-60. *IIde Deel* 208 *bl. f* 2-40.

2. *Vervolg op de sporen van de natuurlijke Geschiedenis der schepping, (.) Antwoord van den Schrijver van dit*

werk op de menigvuldige tegen zijne leer gerigte aanvallen en recensiën; nadere verklaringen en toelichtingen omtrent de belangrijkste bewijsgronden zijner theorie der voortgaande ontwikkeling van planten en dieren. Uit het Engelsch vertaald door denzelfde. Te Utrecht, bij denzelfde. 1849. *In gr.* 8*vo. XII en* 193 *bl. f* 2-40.

3. *Schepping door de regtstreeksche tusschenkomst van God, in tegenstelling van eene schepping door Natuurwetten. Eene Wederlegging van de Sporen van de natuurlijke Geschiedenis der schepping. Door* THOMAS MONCK MASON, B.A. *Uit het Engelsch vertaald door denzelfde. Te Utrecht, bij denzelfde.* 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 192 *bl. f* 2-25.

Verschillende drukken van het onder nommer 1 opgenoemde werk hebben elkander in weinige jaren opgevolgd, en de *Hollandsche* vertaling, die wij hier aankondigen, is eene vertaling van de zesde. Ook in ons Vaderland is deze vertaling met gretigheid ontvangen, en terwijl wij ons nederzetten om haar te beoordeelen, wordt aan eene tweede uitgave gedacht, en heeft men welligt daarmede reeds eenen aanvang gemaakt. Evenwel is deze aankondiging niet door onze schuld vertraagd, daar wij slechts kort geleden het werk ter recensie ontvingen. Het was ons tot nog toe alleen uit gesprekken met eenige die het lazen, meestal geen mannen van wetenschap, gebrekkig bekend geworden. Thans, nu wij er nader kennis van verkregen hebben, willen wij dadelijk ons bescheiden oordeel met vrijmoedigheid over dit boek uitspreken.

Volgens den Vertaler (in het Voorberigt bl. XVII) is de leer, die door den Schrijver der *Vestiges of the natural History of Creation* voorgestaan wordt, deze: »Reeds bij de schepping der stof in het algemeen is door den Goddelijken Maker in haar zeker vermogen, een streven naar verdere ontwikkeling weggelegd; dit vermogen, in verband met de te gelijker tijd door hem vastgestelde natuurwetten, die bestemd waren haren invloed op deze

stof te blijven uitoefenen, geven voldoende verklaring van al het geschapene tot op den tegenwoordigen tijd." Het komt ons na de lezing des werks inderdaad voor, dat hier (beter dan in N°. 2) de hoofdstrekking behoorlijk is aangewezen. Geene onmiddellijke tusschenkomst, geene herhaalde wils-uitingen van den Schepper zijn ter verklaring van den tegenwoordigen toestand der wereld noodig. Het loopt alles volgens eene wet der noodzakelijkheid af, en vloeit voort uit de eigenschappen der stof. De wijze van behandeling zal nader blijken, wanneer wij slechts de Hoofdstukken opgeven, die den inhoud der twee deelen uitmaken. I. De onderlinge rangschikking en vorming der ligchamen in de ruimte, bl. 1—26. Zamenstellende bestanddeelen der aarde, en der overige ligchamen in de ruimte, bl. 27—43. Vorming der aarde. — Geologische veranderingen, bl. 44—49. Onder- en opper-Silurische vormingen. — Eerste vormen van levende wezens, bl. 50—59. Devonische groep. — Overvloedige overblijfsels van visschen, bl. 60—69. Tijdperk der steenkolenvorming. — Eerste ontstaan van landplanten; bl. 70—84. Permsche tijdruimte. — Eerste sporen van kruipende dieren, bl. 85—90. Tijdperk van de kuiper- en korrelkalkvorming (Trias en Oolite). Overvloed van kruipende dieren. Eerste sporen van vogels en zoogdieren, bl. 91—112. Tijdperk der krijtvorming, bl. 112—118. Tijdperk der tertiaire vorming. — Overvloed van zoogdieren, bl. 119—128. Tijdperk der oppervlakkige vormingen. Overvloed van thans nog levende eigendommelijke diervormen, bl. 129—139. Algemeene beschouwingen met betrekking tot den oorsprong der levende schepselen, bl. 140—155. Bijzondere beschouwingen met betrekking tot den oorsprong der levende schepselen, bl. 156—181. Hypothesis aangaande de ontwikkeling van het planten- en dierenrijk, bl. 182—239. II. Verwantschappen en geographische verdeeling der levende schepselen, bl. 1—100. Vroegste geschiedenis van het menschdom, bl. 101—139. Over de zielsvermogens der dieren, bl. 140—172. Bestemming en algemeene toestand der levende

schepping, bl. 173—201. Slot-aanteekeningen voor den herdruk der zesde uitgave, bl. 202—208.

Uit deze inhouds-opgave blijkt, dat de verschijning van dieren en planten op onze aarde een hoofd-onderwerp van dit werk uitmaakt. Het algemeene of kosmologische gedeelte beslaat slechts eene geringe ruimte, naauwelijks een tiende van den geheelen omvang des werks. Wij twijfelen niet, of het boek, 't geen nu, blijkens het debiet, in ons Vaderland veel verspreid is, kwam ten deele (misschien wel voor een zeer groot deel) in handen van menschen, die met de daarin behandelde zaken vroeger geheel onbekend waren, en de nieuwheid, te gelijk met de aan de vertaling door den naam des Schrijvers van het »Voorwoord" geschonkene aanbeveling, zal wel de hoofdverklaring van dat debiet opleveren.

Zoo de lezer meent, uit deze regelen eenigermate te kunnen bespeuren, dat Rec. minder hoog met dezen arbeid loopt, zoude hij zich niet grootelijks bedriegen. Ik kan getuigen, dat ik, zonder vooringenomenheid, na de lezing, nogmaals gezocht heb om de eigenaardige waarde van dit boek te ontdekken, maar dat het mij niet is mogen gelukken. Een mijner bekenden, die het werk in het oorspronkelijke gelezen had, noemde het wegslepend geschreven. Dat het in de vertaling op mij dien indruk niet maakte, kan gedeeltelijk aan de vertaling liggen, welke, hoe goed die overigens ook wezen moge, altijd toch eene vertaling blijft. Maar aan de overtuigende kracht van een natuurkundig werk kan eene vertaling, zoo zij slechts getrouw is, niets ontnemen, en in zoo ver ben ik geregtigd te veronderstellen, dat de lezing van het Oorspronkelijke mij geenen zeer verschillenden indruk gegeven zou hebben, van dien, welken ik bij de Vertaling ondervond.

Veel mag daarbij toegeschreven worden aan mijn individuëel standpunt. Verre zij van mij de aanmatiging om aan mijn oordeel eenige andere waarde te hechten, dan dat het mijn oordeel is; op algemeene geldigheid, op onfeilbaarheid maakt het geen aanspraak. Bevalt aan een ander het boek beter, welnu, het staat hem vrij dat

te zeggen, maar hij betwiste ook mij de vrijheid niet, om op mijne beurt te verklaren, dat het mij niet bevredigt, en dat ik van deszelfs verspreiding in ons Vaderland hoofdzakelijk slechts dit middellijke nut verwacht, dat de aandacht van het publiek eenmaal op natuurkundige vraagstukken gevestigd, die van hoog belang zijn, ook zelve in die vraagstukken belang stellen en met de daarover bestaande voortbrengsels der natuuronderzoekers van naburige landen kennis maken zal.

Uitgaande van mijn individuëel standpunt, mag ik vooreerst niet verzwijgen, dat de hoofdleer niet nieuw voor mij was. In mijne jeugd (1816) verschenen de *Wijsgeerig-Natuurkundige Verhandelingen van* J. E. DOORNIK; zij sloten zich aan een vroeger door dezen Schrijver geleverd *Wijsgeerig-Natuurkundig Onderzoek aangaande den oorspronkelijken mensch* enz., *Amsterdam* 1808. De opklimming der dierlijke vormen, de ontwikkeling van de eene dierklasse uit de andere, de invloed der omstandigheden en gewoonten op de bewerktuiging, maken de hoofdonderwerpen uit der *Philosophie zoologique* van LAMARCK (ook door onzen *Engelschen* Schrijver aangehaald, I, bl. 234) en lagen ten grondslag aan zijne *Histoire naturelle des Animaux sans vertèbres*, welke werken mij sedert mijne eerste studie der Natuurlijke Geschiedenis bekend waren. Hetgeen de Geologie omtrent de opvolging der levende wezens op onzen aardbol geleerd had, was reeds in de *Biologie* van TREVIRANUS, in den aanvang dezer eeuw, op dezelfde of gelijksoortige wijze verklaard, als door den Schrijver der *Vestiges* geschiedt. Verlangt men bewijs? Voor den met den arbeid van TREVIRANUS onbekenden lezer vergenoeg ik mij met deze enkele aanhaling: »*Sieht man, wie sich in Aufgüssen von thierischen und vegetabilischen Substanzen zusammengesetzere Organismen aus einfachern entwickeln, erwägt man, dass die ganze lebende Natur ebenfalls bey ihrer Bildung stufenweise vom Einfachern zum Zusammengesetztern fortgeschritten ist, so ist es klar, dass alles Leben nur von den niedern Stufen der Organisation zu den höhern gelangen kann. Diese müssen also durch jene bedingt seyn. Aber*

wie können sie dies anders seyn, als dadurch, dass der einfachere Organismus sich von Generation zu Generation immer mehr ausbildet? Wir glauben daher, dass die Encriniten, Pentacriniten, Ammoniten und die übrigen Zoophyten der Vorwelt die Urformen sind, aus welchen alle Organismen der höhern Classen durch allmählige Entwickelung entstanden sind." Biologie, III, S. 225. »*Selbst der Mensch wird vielleicht einst vergehen und verwandelt werden..... Nicht ohne Grund lässt sich vermuthen dass die Natur noch nicht die höchste Stufe der Organisation in dem Mensche erreicht hat, sondern in ihrer Ausbildung noch weiter fortschreiten und noch erhabenere Wesen, noch edlere Gestalten einst hervorbringen wird."* *ibid.* S. 226. Met deze laatste woorden komt de stelling van den Schrijver der *Sporen*, II, bl. 200, overeen: »Eene eindelooze eentoonige opeenvolging van menschengeslachten, met hunne denkbeelden en bandelingen, die, hoewel voor eenige verbetering vatbaar, evenwel altijd onbeduidend en nietig blijven, schijnt beneden dat grootsche en verhevene Wezen te zijn. Het kan zeer wel zijn, dat de huishouding der tegenwoordige natuur slechts een deel uitmaakt van een grooter verschijnsel, hetwelk zijne voltooijing nog erlangen moet."

Men zou ons verkeerd verstaan, wanneer men uit deze aanhalingen wilde afleiden, dat wij den Schrijver der *Sporen* van letterdieverij beschuldigden; wij willen gaarne gelooven, dat hij van zijne zijde op denkbeelden geraakt is, die in den aanvang dezer eeuw door de aangehaalde Schrijvers verdedigd werden. Zij werden daarenboven toen nog in eenen min of meer anderen vorm door zoo vele aanhangers der *Duitsche* »*Naturphilosophie*" door WILBRAND, SCHELVER enz. voorgedragen, dat zij, ook zonder de werken van LAMARCK of TREVIRANUS, op het vaste land althans, geene geheel onbekende meeningen zijn konden. Het eenige, 't welk wij daarom met regt van onzen Schrijver verlangen mogten, was, dat wij denkbeelden, die voor ons de bekoring der nieuwheid niet hadden, hier beter gestaafd en vollediger ontwikkeld zouden aantreffen. Doch ook in dat opzigt vonden wij ons slechts ten halve voldaan.

Intusschen hebben wij ons misschien in de bedoeling des Schrijvers vergist, in welke vergissing dan echter ook de Vertaler met ons schijnt te deelen.

In het Vervolg (N°. 2) zegt ons namelijk de Schrijver, bl. 3: »Het is niet waar, dat het hoofdplan van het werk geweest is en de *titel ook voor een deel scheen aan te kondigen*, om eene nieuwe theorie met betrekking tot den oorsprong der bezielde Natuur te geven; en vertoonen de hoofdbewijsgronden ook deze strekking in geenen deele. Het denkbeeld van eene bewerktuigde schepping door middel der natuurwetten, benevens de neveltheorie en de leer eener vast bepaalde natuurlijke regeling van de geestvermogens in ons geestelijk bestaan, zijn geheel ondergeschikte zaken en slechts hulpmiddelen voor het hoofddoel. *Dit hoofddoel is aan te toonen, dat al de werken der Godheid, die wij met onze zinnen en ons verstand kunnen omvatten, ons een stelsel ontvouwen, gegrondvest op hetgeen wij, bij gebreke van eenen beteren term, genoodzaakt zijn wetten te noemen*, waardoor wij evenwel geen stelsel bedoelen, hetwelk onafhankelijk is van de Godheid of Haar buiten sluit, maar dat enkel *eene bepaalde wijze van handelen* aangeeft." Wij erkennen het, deze verklaring brengt ons eenigzins in onzekerheid. Zullen wij het boek naar deze verklaring beoordeelen, of naar 't geen de titel aankondigde (de Schrijver zegt: scheen aan te kondigen), en hetgeen de inhoud ons schijnt op te leveren? Deze toch is wel voor een gering gedeelte aan de *neveltheorie*, doch bijkans geheel aan de beschouwing van de voortbrenging der bewerktuigde Schepping en van 's menschen ontwikkeling door middel van Natuurwetten toegewijd.

Wanneer de Schrijver zich enkel had willen bepalen bij de stelling: »De Godheid handelt niet naar willekeur; in de Schepping heerscht orde; er zijn vast bepaalde eigenschappen der stof, die naar bepaalde wetten werken en volgens den Goddelijken Wil werken moeten;" hij zou misschien eenen anderen weg van behandeling ingeslagen hebben, maar voorzeker niets geleerd hebben 't geen bij eene gepaste keuze van voorbeelden groote bevreem-

ding zou hebben kunnen opwekken of redelijke tegenspraak uitlokken. Doch hij heeft onzes oordeels iets anders gewild. Hij heeft willen verklaren *hoe* de wereld en in die wereld ons planetenstelsel ontstaan, *hoe* op deze aarde planten en dieren voortgebragt zijn, en elkander in de geologische perioden hebben opgevolgd. Tegen zulk eene poging verzet zich het gevoel onzer beperktheid. En ziet daar eene tweede reden, waarom ons het boek niet behagen kon. Het was, in de eerste plaats, voor ons in de hoofddenkbeelden niet nieuw; het scheen ons, ten tweede, in zijne hoofdstrekking vermetel te zijn.

Na deze algemeene opmerkingen moet ik nog eenige bijzonderheden laten volgen. Heeft de Schrijver misschien in de behandeling van het onderwerp eene groote wijsgeerige scherpzinnigheid aan den dag gelegd? Heeft hij in de behandeling van het betoog eene voldoende bekendheid met de verschijnsels vertoond? Wij beginnen met de laatste vraag. Wij eerbiedigen natuurlijk de *anonymiteit*, waarachter de Schrijver, om ons onbekende, maar voor hem zeker voldoende redenen, zich verbergt. Maar daar wij hem niet kennen, moeten wij hem alleen uit dezen zijnen arbeid beoordeelen. En nu ontmoeten wij nergens in de ons meer bekende gedeelten des onderwerps eenige bewijzen, dat de Schrijver dieper in de kennis der Natuur is doorgedrongen, dan door lectuur van natuurkundige werken geschieden kan; nergens eenig blijk van eigen onderzoek: hier en daar misschien wel een blijk, dat hem dat eigen onderzoek ontbrak, en dat hij schreef over zaken, die hem alleen bij geruchte bekend waren. Wij willen niet spreken over het eerste meer algemeene of kosmologische gedeelte, de ontvouwing van ontstaan van het heelal of van de ligchamen in de ruimte, uit eenen vroeger diffusen en dampvormigen toestand; Astronomen mogen beslissen, of hier van de neveltheorie van LAPLACE (of Sir W. HERSCHELL, volgens MONCK MASON, N°. 3, bl. 24) eene voldoende uiteenzetting gegeven is. Maar wat het overige gedeelte betreft, hetgeen het grootste gedeelte des werks beslaat, kan ons oordeel niet gunstig zijn. Mogen al sommige

der misvattingen van minder belang zijn, of misschien aan schrijf- of drukfouten of bij de vertaling ingeslopene misslagen zijn te wijten, alle kan men toch op deze wijze moeijelijk verklaren. Zoo is b. v. de beschrijving van den vorm der staartvin bij de placoïden en ganoïden (I, bl. 65, 66) zoo onduidelijk, als men slechts verwachten kan van iemand, die uit boeken naschrijft, wat hij-zelf niet gezien heeft; op bl. 65 wordt de snoek onder de hedendaagsche visschen, die deze inrigting zouden bezitten, opgenoemd. Onvoldoende en onnaauwkeurig is de beschrijving der *Pterodactyli*, I, bl. 104; onwaar is het, dat bij de buideldieren de deelen, welke de beide halfronden der hersenen verbinden, ontbreken zouden, I, bl. 106, daar alleen het *corpus callosum* kleiner en min ontwikkeld is, dan bij andere zoogdieren; onwaar, dat de visschen een hart met twee kamers bezitten, II, bl. 25. Op bl. 71, IIde Deel, wordt de *Phoca* tot de *Cetacea* gebragt, en de laatste benaming als synoniem genomen van zee-zoogdieren. Op bl. 27 van datzelfde deel wordt de *Myxine glutinosa* dermate met den *Amphioxus* verward, dat men niet weet van welken visch gesproken wordt; terwijl alleen blijkbaar is, dat de Schrijver beiden niet behoorlijk heeft gekend. Hadden wij een modernen SOCRATES, mij dunkt hij zou onzen Schrijver omtrent alzoo kunnen toespreken als de oude wijsgeer van *Athene* het GLAUCO deed. *Memorab.*, Lib. III, c. 6, *πειρῶ κατεργάσασθαι ὡς μάλιστα τὸ εἰδέναι ἃ βούλει πράττειν.*

Andere misslagen of onnaauwkeurigheden van minder belang, dienen echter niet om ons vertrouwen in den Schrijver te vermeerderen. I, bl. 56, worden de trilobiten een (sic) zeediertje genoemd, dat veel overeenkomst met onze tegenwoordige *houtluis* vertoont. Onder den naam van houtluis verstaan wij gewoonlijk *Psocus pulsatorius*, en met dit diertje hebben de trilobiten niet veel meer overeenkomst dan een olifant met een konijn. Waarschijnlijk echter bedoelde de *Engelsche* Schrijver niet den *Psocus*, maar een of ander *Isopode*, misschien wel *Serolis Fabricii*, welk dier door BUCKLAND in zijn *Bridgewater Treatise*, Pl. 45, fig. 6, 7, als een met de Trilo-

biten overeenkomstige vorm afgebeeld is, hoezeer het daarmede geene ware verwantschap heeft. Wat de Schrijver door *honderdvoet*, I, bl. 55, verstaat, is ons onbekend. Bedoelt hij eene *scolopendra*, dan is de benaming van armen of draden, voor de pooten van dit dier, zeer onjuist. De benaming *Mosasaurus* komt niet, zoo als I, bl. 117 wordt opgegeven, van een *Grieksch* woord *μωσα*, maar van de rivier de *Maas* af, omdat het fossiele dier in den *St. Pietersberg* bij de *Maas* gevonden is, en CONYBEARE's landgenoot behoorde althans dien naamsoorsprong te kennen. De benamingen *eoceen*, *mioceen* en *plioceen*, door LYELL ter onderscheiding der tertiaire formatiën gebezigd en ingevoerd, komen niet, zoo als I, bl. 122 gezegd wordt, van een woord, dat *ledig* (*) beteekenen zou af, maar, zoo als elk, die LYELL's werken kent, weten zal, van *καινός* nieuw, in tegenoverstelling van *παλαιός*; omdat in het *eocene* een begin der nieuwe (hedendaagsche) diervormen bespeurd wordt, in het *miocene* deze vormen, hoezeer talrijker, nog de minderheid uitmaken en in het *pliocene* in groote menigte voorkomen. *πλειος*, zegt de Schrijver, beteekent vol; *plioceen* zou dus, volgens zijne etymologie, *vol* en *ledig* tevens beteekenen!

Doch veelligt heeft de Schrijver in zijn betoog proeven gegeven van eene wijsgeerige juistheid, die aan vroegere geschriften van gelijke strekking ontbrak. Wij weten niet of het aan ons hapert, maar ook dit kunnen wij geenszins bespeuren. Van Natuurwetten b. v., een der hoofddenkbeelden van zijn geschrift, vormt hij zich eene onzes inziens weinig heldere voorstelling; want bepaaldheid kunnen wij toch niet toeschrijven aan 't geen hij I, bl. 16 daaromtrent zegt. In het eerst kwam het ons voor alsof de Schrijver de Godheid alleen in den aanvang werkzaam liet zijn, door het vaststellen van wetten. Het is blijkbaar de hoofdstrekking van het geheele betoog, dat alles in de Schepping volgens eenen natuurlijken ontwikkelingsgang afloopt, waarbij de Godheid slechts toeziet, maar niets regelt. Maar aan het slot des werks, II, bl. 199, doet hij het vroeger gestelde weder wankelen door van eene onderhouding van het stelsel, van

(*) *κηνος* zegt de Schrijver, maar bedoelt waarschijnlijk *κενός*.

eene verordening door Gods tegenwoordigheid te spreken, »opdat geene enkele wet ooit van de haar aangewezene rigting afwijke." (*) Waar hij, II, bl. 178, van het onuitsprekelijke geduld der Godheid gewaagt, maakt hij zich aan een *anthropomorphisme* schuldig, 't geen in eenen wijsgeerigen Schrijver van zijne denkwijze met geene consequente redenering bestaanbaar schijnt. Daar voor hem de uitingen van den geest slechts »uitvloeisels van de hersenen" zijn, II, bl. 147, kan hij de beschuldiging van eene materialistische wijsbegeerte te zijn toegedaan, niet wel ontwijken; maar ook in dit opzigt vinden wij tegenstrijdigheden. Het meest echter bevreemdt ons, dat de Schrijver zich bij herhaling eenen weldadigen invloed belooft, die zijne théorie op de gevoelens en denkbeelden der menschen zal uitoefenen.

Na dit alles, nog met een enkel woord onze meening over de eigenlijke strekking van het vraagstuk, voor zoo ver het onze aarde betreft. Het onderzoek der Natuur heeft ons geleerd, dat de tegenwoordige toestand onzer aarde werd voorafgegaan door vroegere toestanden. Niet slechts de oppervlakte onzer aarde is veranderd, bergen en geheele bergketens zijn opgeheven, zee is in droog land, vaste grond in zeebodem herschapen; maar ook de dierlijke en plantaardige vormen, die op den grond en in de wateren leefde, zijn herhaalde malen veranderd. De overblijfsels, die van deze bewerktuigde wezens in de berglagen bewaard bleven, toonen ons dit. Dieren en planten zijn uitgestorven; vormen, die vroeger zeer talrijk waren, zijn langzamerhand verdwenen, andere kwamen in hunne plaats en werden wederom door andere vervangen. Eerst na vele omwentelingen, eerst na het uitsterven van vele vroegere dieren- en plantenvormen, ontstond de mensch. Nu zijn er twee wijzen mogelijk, waarop men deze zaken beschouwen kan. Men kan aannemen, dat langzamerhand de aarde voor vroegere bewoners ongeschikt werd, of dat deze in geweldige omkeeringen omkwamen. Beiden schijnt mogelijk, en meermalen zal

(*) Vergelijk ook 2, *Vervolg*, bl. 166, 167.

het eene, plaatselijk althans, somtijds het andere het geval geweest zijn. Dat dieren uitsterven ook nog in historische tijden, weten wij uit den *Dodo* van het eiland *Mauritius* en den *Solitaire* van *Rodriguez*. Maar men weet niet, dat op deze eilanden thans nog vormen voorkomen, die als gewijzigde plaatsvervangers, door den loop der omstandigheden, uit die uitgestorvene vogelgeslachten voorkwamen. Dat de zoogdieren in de oudere formatiën ontbreken, dat zij eerst na de krijtformatie talrijke overblijfsels aanbieden, is overbekend. Dat geene tertiaire formatiën menschenbeenderen bevatten, is mede als algemeen besluit der geologische onderzoekingen gebleken. Neemt men nu eene voortloopende reeks van vervormingen aan, dan neemt men iets aan, dat ten hoogste mogelijk is, maar waartoe de *analogie* ons geene aanleiding geeft, en als noodwendige *consequentie* moet men het ontstaan van den mensch uit eenen lageren diervorm aannemen. Voor die *consequentie* is de Schrijver ook niet uit den weg gegaan. Hij spreekt (II, bl. 78) van de familie der apen, die zoo blijkbaar tot ons geslacht naderen, maar meent echter te moeten betwijfelen, of de bepaalde soort, van welke de mensch afkomstig is, wel ooit door de natuuronderzoekers is gevonden. De apen-zelve stammen van lagere dieren af; de kikvorschen schijnen eenen »nederigen" (lagen) zijtak te zijn van de lijn, die in de *Primaten* (de apen) eindigt. — Neemt men daarentegen het ontstaan van het menschelijk geslacht, als een geologisch nieuw tijdvak aan, dan is er geene reden om de schepping van nieuwe soorten te ontkennen. Eene reeks van achtereenvolgende scheppingen is wel vreemd, maar eene verklaring van de opvolging der dier- en plantenvormen uit successieve ontwikkeling is geheel willekeurig. Zij kan nooit anders dan eene voorstelling zijn, die voor geen betoog vatbaar is, maar die dàn eerst aan den dierkundige eenige voldoening geven kan, wanneer zij op eene diepe kennis van de dierlijke bewerktuiging gegrond is. Evenwel tot nog toe is er geen grond om zulk eene schets zelfs voor mogelijk te houden. De typus der gewervelde dieren

ontstaat niet uit dien der *Mollusken*, en tusschen eene *Sepia* en een *Petromyzon* bestaat een grondverschil, dat, evenmin door de hooge bewerktuiging van het eerste als door de lage van het laatstgenoemde dier weggenomen wordt.

Over N°. 2 afzonderlijk te spreken, achten wij, na deze lange aankondiging minder noodig. Wij laten dan ook den *Acarus Crossii* rusten. Het werk van den Heer MONCK MASON (N°. 3) had misschien onvertaald kunnen blijven. Hiermede willen wij niet zeggen, dat het niets belangrijks bevat. Integendeel het bevat veel, 't geen ten volle onze opmerking verdient, veel waaraan elk onbevooroordeeld lezer gewigt zal hechten. Maar de Schrijver heeft er in N°. 2 geene melding van gemaakt. De Vertaler zegt omtrent dit stilzwijgen in zijne Voorrede van N°. 2: »Ofschoon dit vreemd moge voorkomen, konden wij van eenen man, zoo als de Schrijver der Sporen is, niets anders verwachten. Zoo als hij zelf in deze Antikritiek uitdrukkelijk verklaart, beweegt hij zich geheel op een zuiver wetenschappelijk terrein; alle tegen hem gerigte bewijsgronden, die uit andere bronnen, dan uit de wetenschap, uit het onderzoek der Natuur-zelve geput zijn, verschillen zoo geheel en al van de zijne, zijn daarmede... zoo ongelijkslachtig, dat er aan geene tegen elkander overstelling te denken valt, en uit dien hoofde worden zij dan ook door hem volstrekt niet aangevoerd." Dat is een hard oordeel van den Vertaler over N°. 3, en misschien een onjuist oordeel tevens. Maar zoo hij het werkelijk in volle overtuiging nederschreef, waarom vertaalde hij dan dat boek?

J. v. D.'HOEVEN.

KORRS. *Historisch chronologisch onderzoek naar den tijd der Babylonische Ballingschap, Door Dr.* J. G. OTTEMA. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1850. *In gr.* 8*vo*. 94 *bl.* *f* 1-:

De beoefenaars der oude geschiedenis hebben steeds

groote moeite gehad, om de berigten des Bijbels en die der *Grieksche* Schrijvers omtrent *Babylon* met elkander overeen te brengen. Men ging daarbij steeds van het vaste denkbeeld uit, dat KORES, die aan de Joden vergunde stad en tempel te herbouwen, niemand anders was dan CYRUS, de stichter der groote *Perzische* Monarchie. Hieruit ontstonden echter groote zwarigheden. De *Chaldeeuwsche* Monarchie wordt in den Bijbel als geweldig groot en magtig afgeschilderd, doch bij HERODOTUS, die toch over de geschiedenis van *Voor-Azië* zoo naauwkeurig is, leest men niets daarvan; de Bijbel spreekt van een inval der *Chaldeeuwen* in *Egypte*, doch ook hiervan zwijgt HERODOTUS, die zelf *Egypte* bereisd en de geschiedenis van dat land met veel belangstelling onderzocht heeft; de jaarweken bij DANIËL komen met de gewone tijdrekening volstrekt niet uit, enz. Deze en dergelijke overwegingen hebben den Hertog van *Manchester* opgewekt, om de vraag van voren af aan te behandelen; en eens ernstig te onderzoeken, met welk regt KORES en CYRUS voor denzelfden persoon gehouden worden. Het antwoord was, dat dit alleen op de meening van FLAVIUS JOSEPHUS steunt, en dat deze zijn gevoelen eigenlijk niet bewijst. Hierop zelf alles van voren af aan nagaande, heeft de geleerde *Brit* de gevolgtrekking gemaakt, dat de groote CYRUS geenszins met den KORES des Bijbels, maar met NEBUCADNESAR moet gelijkgesteld worden, en dat dus de Joden door den grooten CYRUS in ballingschap gevoerd zijn. Door eenige recensiën van het *Engelsche* werk op de vraag opmerkzaam gemaakt, heeft onze vaderlandsche geleerde, Dr. OTTEMA, hetzelfde onderzoek zelfstandig ondernomen, en zijne uitkomsten, die soms, en met regt, van die des *Engelschmans* afwijken, in het aangekondigde werkje nedergelegd. Wij zullen hier kortelijk den inhoud van dit belangrijke geschrift mededeelen, en vervolgens eenige zwarigheden, die ons nog zijn overgebleven, opgeven, in de hoop, dat het den Schrijver gelukken zal, ook deze goed uit den weg te ruimen.

In § 1 vraagt OTTEMA: wie is KORES? In § 2 wordt

deze vraag beantwoord: KORES is CYRUS niet. In § 3 wordt bewezen, dat KORES dezelfde is, die in den Bijbel ook wel genoemd wordt DARIUS, de zoon van AHASUERUS; en in § 4, dat hij was DARIUS, de zoon van XERXES en AMESTRIS (ESTHER), wiens korte regering bij de *Grieken* onopgemerkt is gebleven, hoezeer hunne onzekerheid in het overeenbrengen van den dood van XERXES en het begin der regering van ARTAXERXES duidelijk toont, dat ARTAXERXES niet dadelijk na den dood van XERXES is opgevolgd. In § 4 vraagt OTTEMA: wie de *Chaldeën* waren? en komt tot de gevolgtrekking, dat de *Chaldeën* des Bijbels eigenlijk dezelfden zijn als de *Perzen* van HERODOTUS. In § 6 wordt dan besproken, dat dus de koningen der *Chaldeën* in den Bijbel met de eerste koningen der *Perzen* bij HERODOTUS overeenkomen. Dit wordt verder uitgewerkt in § 7, waar wordt aangetoond, dat NEBUCADNEZAR I. dezelfde is als CYRUS. Volgens § 8 is dan NEBUCADNEZAR II. dezelfde als CAMBYSES. Volgens § 9 is BELSAZAR dan SMERDIS, en tevens PSEUDO-SMERDIS; daar DANIËL het bedrog van PSEUDO-SMERDIS niet geweten heeft. Volgens deze gegevens wordt in § 10 de Chronologie der ballingschap behandeld, die met eene tijdrekenkundige tabel wordt opgehelderd. § 11 handelt over EZRA en NEHEMIA. § 12 over de Profetie van DANIËL en de berekening der jaarweken. Hierop volgt weder eene tabel van de jaren der jubelperiode, waarin het leven van JEZUS valt. Vervolgens wordt in § 13 de tijdrekening van de geschiedenis des *Israëlitischen* volks behandeld, of liever de geheele tijdrekening van het Oude Verbond; want I. handelt over de tijdrekening vóór den zondvloed; II. over die der aartsvaders tot op den uittogt uit *Egypte;* III. over die van het *Israëlitische* volk tot aan de scheiding der beide rijken; IV. van de koningrijken van *Israël* en *Juda* tot aan de *Babylonische* ballingschap; V. van de *Babylonische* ballingschap zelve en de latere tijden. Alles wordt besloten met eene tijdrekenkundige tabel van den uittogt uit *Egypte* tot op de voltooijing des tweeden tempels.

Ziet hier den korten inhoud van het werk. Wij hopen,

dat menigeen er door mag aangespoord worden, om het boekje te lezen; te meer daar het zeer duidelijk geschreven is en de tabellen telkens een zeer gemakkelijk overzigt geven. Tans willen wij nog kortelijk mededeelen, welke zwarigheden ons zijn overgebleven.

Op blz. 8 zegt OTTEMA, dat de Flaviaansche voorstelling van de geschiedenis der ballingschap op NIETS berust. Dit is al te sterk. Zij berust op de overeenkomst in de jaren, volgens BEROSUS, van NABUCHODONOSOR tot op CYRUS verloopen, met de tijdsbepalingen der Joodsche geschiedenis. Veel bewijst dit zeker niet, maar toch meer dan NIETS.

Verder staat op blz. 8, dat in het verhaal bij DANIËL niet het minste gevonden wordt, dat ons aan eene belegering laat denken. In DANIËL V: 28 wordt echter wel iets dergelijks gevonden. Volgens HEROD. I, 191 vierden de *Babyloniërs* ook juist een feest, toen de stad werd ingenomen. Daarenboven is BELSASAR des nachts, in *Babel* vermoord; en volgens HEROD. III, 30, 76, 77, 79 is PSEUDO-SMERDIS in *Suza* vermoord, en waarschijnlijk over dag.

De opgave der regeringsjaren van EVIL-MERODACH en NIGLISSAR is in strijd met die op blz. 6.

Blz. 11 wordt gezegd, dat de Joden na de ballingschap niet meer noch in zoo grooten getale in het *Perzische*-rijk aanwezig waren. Dit is onjuist; want ook *Palaestina* behoorde tot het *Perzische* rijk. Ook bleven immers de meesten liever in de landen, waar zij nu eenmaal woonden?

Blz. 12. Ik zie in ESTHER IV: 8 niets van de harde gevangenis en verdrukking, waarin de Joden zouden geweest zijn.

Blz. 25. NEPOS is geen autoriteit, want wat hij niet uit THUCYDIDES haalt bederft hij gewoonlijk. Ik twijfel evenwel, of die geheele brief wel echt is. Zie THUCYD. I, 22. Die redevoeringen durft verzinnen, maakt ook met het verdichten van brieven geen zwarigheid.

Blz. 29. *Chaldeën* en *Perzen* zijn een en hetzelfde volk. XENOPHON, wiens *Cyropaedie* in zulke dingen toch

wel eenig geloof verdient, daar hij zelf in die streken geweest is, spreekt van een bergvolk, *Chaldeën* genaamd, dat aan *Armenië* grensde. (*Cyrop.* III, II, 7.) Dit komt merkwaardig overeen met JESAIA XIV: 13, XXIII: 13.

Op blz. 30 zegt OTTEMA, dat CYRUS een einde maakt niet aan een *Chaldeeuwsch*, maar aan een *Assyrisch* rijk. Wij vinden evenwel reeds vroeger in den Bijbel onderscheid gemaakt tusschen *Assur* en *Babel* als twee verschillende rijken. Zie II *Kon.* XX: 12.

Op blz. 132 wordt melding gemaakt van een brief in het *Syrisch.* Het is merkwaardig, dat hier *Syrisch* (*Arameesch*), geen *Assyrisch* vermeld wordt. *Syrië* (*Aram*) en *Assyrië* (*Assur*) zijn toch waarlijk niet hetzelfde. THUCYD. IV, 50 spreekt van een *Perzische* nota met *Assyrische* letters geschreven.

Op blz. 56 wordt gezegd, dat de profetiën omtrent den val van *Babylon* op ALEXANDER van *Macedonië* doelen. Dit is in strijd met JESAIA XIII: 17, en met het zwijgen der geschiedenis over eene belegering van *Babel* door ALEXANDER. Moet hier niet veeleer, zoo de verovering van *Babel* door CYRUS niet in aanmerking komt, aan die door DARIUS HYSTASPES (HEROD. III, 150—160) gedacht worden?

Blz. 39. NABOKOLASSAR en ILVARODAM hebben zoo veel overeenkomst met NEBUCADNEZAR en EVIL-MERODACH, dat het waarlijk voor de hand ligt, deze namen voor dezelfde te houden.

Op blz. 46 zoekt OTTEMA JEREM. LII: 31 zóó te verklaren, dat EVIL-MERODACH slechts één jaar zou geregeerd hebben. Men kan de woorden: *in het jaar zijns koninkrijks*, echter ook verklaren: *in het jaar, waarin hij koning werd.* Uit vs. 33, 34 schijnt althans te blijken, dat die regering niet zoo heel kort geweest is. Zie ook blz. 6 en blz. 10 van OTTEMA.

Op blz. 56 staat voor den slag bij *Carchemis* het jaar 544 en op blz. 58 voor den inval van CAMBYSES in *Aegypte* het jaar 504. Dus zouden er tusschen die twee gebeurtenissen 40 jaren verloopen zijn. Volgens HERODOTUS II, 159 schijnt NECHO kort na zijnen inval in *Syrië*

gestorven te zijn. Stellen wij 6 maanden daarna. Hierop regeerde PSAMMIS 6 jaren. APRIES 25 jaren. AMASIS 44 jaren. PSAMMIS 6 maanden. Dit geeft 76 jaren. Dus komen wij 36 jaren te kort.

Deze zwarigheden zijn mij onder het lezen voorgekomen. Zij nemen niet weg, dat ik het boekje zeer hoog schat en het allen liefhebberen der oude geschiedenis durf aan te bevelen.

D. BURGER, JR.

Iets over den titel van Vee-arts en den toestand der Veeartsen hier te lande. Door F. T. HEKMEIJER, *Vee-arts der Eerste Klasse, Paarden-arts bij de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1850. *In gr. 8vo. 20 bl. f* :-25.

Het onderwerp, dat hier op weinige bladzijden wordt behandeld en overgedrukt is uit den 3den Jaargang van het *Repertorium*, hetwelk de Schrijver met Dr. A. M. W. VAN HASSELT uitgeeft, betreft niet enkel den titel van veearts, maar tevens de vrijheid, die elk in *Pruissen* heeft, om met het aannemen van dien titel tevens de praktijk er van uit te oefenen. Die vrijheid werd, gelijk bekend is, verleend bij een besluit van den voormaligen *Pruissischen* Minister EICHHORN; een besluit, dat in *Duitschland* hevigen tegenstand heeft ondervonden, en het voorstel van het *Pruissisch Collegie van Landhuishoudkunde* heeft uitgelokt aan dien Minister, om dien vrijdom weder in te trekken. De Heer HEKMEIJER ontleent hieruit aanleiding, om op denzelfden toestand der vee-artsenijkunde hier te lande te wijzen. Ook hier kan ieder, wien het slechts lust, zich een patent voor eenige Guldens aanschaffen, dat tot de uitoefening der vee-artsenijkunde de vrijheid geeft. Onder den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken, SCHIMMELPENNINCK, zoo meldt de Heer HEKMEIJER vervolgens, scheen er eenige hoop te bestaan, dat de uitoefening van dezen belangrijken tak der genees-

kunde alleen aan wetenschappelijke vee-artsen zou worden opgedragen; doch eene beschikking van den voorlaatsten Minister, genomen op eene Memorie door eenige vee-artsen ingediend, stelde die hoop te leur. Daarbij toch bleef de vrijheid in werking, om de vee-artsenijkunde met een patent uit te oefenen, onder voorgeven, dat niet op alle plaatsen, in alle landbouwende gemeenten onzes vaderlands, door geëxamineerde vee-artsen in de behoefte worde voorzien, en ook de landman-zelf bij voorkeur onwetenschappelijke, alleen gepatenteerde vee-artsen voor zijn ziek vee gewoon is te raadplegen. Zoo is het verschijnsel niet zeldzaam, dat een mislukte herbergier, een onnoozele hoefsmid, van zulk een patent voorzien, boven den wetenschappelijken vee-arts in steden en dorpen voor het behandelen van ziek vee den voorrang heeft. Te regt wijst de Heer HEKMEIJER als tegenhanger op het voorbeeld van *België*, alwaar de studie der vee-artsenijkunde niet alleen aangemoedigd, maar, bij eene goede wet, hare uitoefening aan bekwame, door strenge *examina* beproefde mannen veroorloofd wordt. Het kwaad van het misbruik hier te lande is, naar de meening van Rec., niet enkel gelegen in het geldelijk nadeel, dat de landbouwer hierdoor jaarlijks lijdt, zoo als de Heer HEKMEIJER meent, omdat menig ziek vee, veelal voor herstelling vatbaar, aan eene verkeerde behandeling nu wordt opgeofferd. Maar er bestaat nog eene andere drangreden, door den Heer HEKMEIJER minder genoemd, die het wenschelijk maakt, dat eerlang, bij de verbeterde geneeskundige staatsregeling, welke men van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken weldra mag verbeiden, de vrijheid, om krachtens een gewoon patent de vee-artsenijkunde uit te oefenen, worde ingetrokken. Het is de zorg voor de gezondheid der burgeren, het is de bevordering der wetenschap, welke de regering behoort ter harte te nemen. Zoo kunnen, om voor het eerste punt een voorbeeld bij te brengen, heerschende *Epizootiën*, besmettelijke ziekten van het vee: het miltvuur, den kwaden droes enz., bij het ver-

zuimen van voorbehoedende maatregelen, door de wetenschap aan de hand gegeven, of bij eene ondoelmatige geneeswijze voor den mensch, hetzij door onmiddellijke besmetting, hetzij door het gebruik van slecht vleesch, onzuivere melk en dergelijke gevaarlijk worden. Talloos zijn de voorbeelden omtrent het nut, hetwelk hier de wetenschappelijke vee-arts, tegenover den onbedreven en onkundigen, stichten kan. Maar ook de wetenschap eischt, dat alleen aan wetenschappelijke mannen, aan onpartijdige en strenge *examina* onderworpen, de uitoefening der vee-artsenijkunde toevertrouwd worde. Geen nood, of door zoodanigen maatregel zal de studie er van, aan onze Rijks-instelling, die jaarlijks vele duizenden guldens kost, meer en zoodanig aangemoedigd worden, dat binnen weinige jaren op alle plaatsen in de behoefte van vee-artsen kan worden voorzien. Door eene gepaste aanmoediging dezer studie moet de geheele geneeskundige wetenschap winnen. Daar toch is het dan mogelijk, dat, door het zamenwerken van vele studenten, experimenten op dieren worden ondernomen, die een heldere lichtstraal kunnen werpen in zoo vele duistere zaken van het gezonde en zieke leven bij den mensch, in de verklaring van de werking van zoo vele geneesmiddelen. Trouwens wat eene getrouwe studie en toepassing der vergelijkende ontleed-, natuur- en ziektekunde op de geneeskunde van onze dagen heeft verrigt, getuigt het groote nut, hetwelk onze kunst reeds van de onmiddellijke en *inductive* waarneming, van de onvermoeide pogingen, in de voornaamste vee-artsenijkundige inrigtingen van *Europa* in het werk gesteld, reeds heeft mogen verwerven. Mogen dan ook het betoog van den Heer HEKMEIJER en de wensch van Ref., bij allen, die hier magt en invloed bezitten, een geopend oor, eenen welwillenden zin vinden! P.

Scheikunde voor den beschaafden stand en het fabriekwezen, door J. GIRARDIN, *Hoogleeraar in de Scheikunde*

enz. Tweede druk. Vijf Afleveringen. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1850. *In gr. 8vo.* 478 *bladz. De prijs van elke aflevering (die acht of negen in getal zullen zijn) is bij inteekening f* 1-:

Het is bekend, dat het werk van GIRARDIN lessen bevat over scheikunde, welke hij in de Zondagschool te *Rouaan* gegeven en later door den druk openbaar gemaakt heeft. De algemeene bijval, welke het boek mede in *Duitschland*, *Rusland* en *Engeland* heeft ondervonden, is ook hier te lande niet zonder weerklank gebleven. Immers de eerste *Nederduitsche* uitgave, waarvan vroeger (*Vaderl. Letteroefeningen*, 1845, bl. 674) eene aankondiging is gegeven, heeft nu reeds eenen herdruk noodig gemaakt, waarbij de laatste oorspronkelijke uitgave, met de daarop gevallen aanmerkingen, is gevolgd. Rec. kan zich bij de aankondiging van deze tweede uitgave van eene inhoudsopgave gevoegelijk onthouden, daar die in het algemeen niet van de vorige verschilt, gelijk ze bij de vroegere beoordeling is opgegeven. Het werk, gelijk het nu verschijnt, geeft een goed overzigt van onbewerktuigde en bewerktuigde scheikunde, bevat vele geschiedkundige bijzonderheden van sommige grondstoffen en bereidingen, en werpt hier en daar eenen blik op het wetenschappelijk leven van enkele geleerden, die zich in de scheikunde eenigen naam hebben verworven, en heeft door de bijvoeging van een aantal in den tekst gebragte houtsnee-figuren tot toelichting van de meeste onderwerpen veel gewonnen. Mag Rec. dan over het geheel zijn gevoelen omtrent het nut van dit werk uitspreken, voor zoo ver dit de uitgekomen afleveringen hebben doen opmaken, dan acht hij het tot leering en onderhoud voor den beschaafden stand, welke zich ook met de toepassing der scheikunde op het fabriekwezen wenscht en behoort bekend te maken, meer geschikt, dan tot onderwijs van den fabrikant-zelven. Voor dit laatste oogmerk toch dringt het in de toepassing van de scheikundige waarheden niet diep genoeg in de bijzonderheden. De

fabriekant kan daaruit voor de verschillende takken van industrie niet die volledige kennis putten, welke hij voor zijn vak noodig heeft. Tot bewijs van deze uitspraak zal Rec. uit de vele opmerkingen, bij de lezing van het werk gemaakt, slechts enkele voorbeelden bijbrengen. Moeijelijk b. v. zal de fabriekant zoo min als de verbruiker van chroomzuur lood, aangaande deze verwstof voldoende inlichting verkrijgen uit de weinige regelen, waarmede dit onderwerp, bladz. 350 wordt afgehandeld. Dit is ook het geval ten aanzien van het loodwit, bl. 361. Hierbij komt, dat het aldaar opgegeven kenmerk van zuiverheid, oplosbaarheid namelijk in salpeterzuur, slechts dàn waarde kan hebben, als men vooraf overtuigd is, dat het loodwit niet is vervalscht met krijt. — Bij het zink wordt zeer oppervlakkig en als ter loops over het *zinkwit* gehandeld en onder den naam van koolzuur zink aangeduid. Vreemd is het, bij deze gelegenheid, bl. 362, van een voorstel te hooren gewagen, door zekeren COURTOIS, in 1782, aan de Academie te *Dyon* gedaan, om het *loodwit* door *zinkwit* te doen vervangen, als eenen wensch, die thans nog niet vervuld is. Is het dan aan den Vertaler in 1850 niet bekend, dat, na de welgelukte proeven van LE CLAIRE, er sedert 1844 reeds te *Parijs* eene fabriek van zinkwit in werking is, en bij ons te lande almede er eene is opgerigt? Daarbij komt het Rec. onverklaarbaar voor, hoe hij, zonder eenige aanmerking, de woorden van GIRARDIN heeft kunnen vertalen, waar deze verzekert, dat het *Hollandsch* loodwit op één deel, met 3—7 deelen zwavelzure baryt is vermengd. — Bij het fineren (affineren) van zout door middel van zwavelzuur, bl. 387, mogt wel vermeld zijn geworden, dat de kostbare platina-toestellen bijna overal door die uit gegoten ijzer zijn vervangen. Tot dus verre de onbewerktuigde scheikunde. Voor zoo ver uit de vijfde aflevering, welke met de organische scheikunde aanvangt, is op te maken, is ook hier het werk van oppervlakkigheid in de toepassing niet vrij te spreken. Zoo vindt men hier, onder zuringzuur, bl. 415, omtrent de berei-

ding van zuringzuur zout alleen gewag gemaakt van *oxales-* en *ramex*-soorten, maar geenszins van de overvloedige bereiding van dit zout, zoo als in de vitrioolfabrieken van *Engeland* en *Frankrijk* zelfs, uit zetmeel of suiker en salpeterzuur. Wij hadden gewenscht, dat de Vertaler althans in die leemten hadde voorzien. Is bij het lezen van de aankondiging de vertaling nog niet afgedrukt, zoo kan hierin nog worden voorzien, al ware het dan ook door aanteekeningen achter het werk. Daarbij brengen wij nog andere min juiste plaatsen onder des Vertalers aandacht. B. v.: zou de klaproos, niet alleen *morphine*, maar zelfs *codeïne* en *narcotine* bezitten (bl. 434)? Is voor *Brijonia* de naam van *dolbessenhout* juist? Zal door *vischdoovend maanzaad* wel algemeen de vrucht van *anamirta cocculus* — onze kokkelkorrels worden verstaan? Bl. 451 wordt *glucose* korrelvormige suiker genoemd. De *glucose* is evenwel onze vruchtensuiker, welke voor cristallisatie volstrekt onvatbaar is, terwijl de suiker, die als korrelvormige *conglomeratiën* voorkomt, door den naam van druivensuiker wordt onderscheiden. Bl. 469 wordt gesproken van meel en *zetmeel* van verschillende hoedanigheid. Zetmeel intusschen, waaruit ook verkregen, bezit altijd dezelfde eigenschappen. De Schrijver bedoelt: zetmeel uit verschillende plantensoorten. Rec. behoudt zich voor, wanneer alle de afleveringen in druk zullen zijn verschenen, op de scheikundige waarde van het werk, vooral met betrekking tot zijne geschiktheid, om tot leering van den beschaafden stand te dienen, te zullen terugkomen. Voorloopig mag hij het tot dat einde elk aanbevelen. Ieder zal er, voor hoofd en hart beide, voedsel vinden. Druk, papier en de houtsneê-figuren verhoogen de waarde van het werk, dat overigens door den geringen prijs zich te meer aanbeveelt. P.

De Kiezersclub van Kijvenheim, oorspronkelijke Roman uit onzen tijd, door ANZELMUS. *Te Utrecht, bij* Dannen.

felser en Doorman. 1849. *In gr. 8vo.* 215 *bl.* ƒ 2-35.

Schoon Referent tot hen behoort, die de laatstelijk plaats gehad hebbende herziening der Grondwet van harte hebben toegejuicht, en naar de invoering van in haren geest ontworpene organieke wetten welmeenend verlangen, zou hem dit niet verhinderen een werk ter lezing en bepeinzing aan te bevelen, hetwelk eene tegenovergestelde strekking had; indien slechts zulk een werk het bewijs met zich droeg, van geschreven te zijn met opregtheid, helderheid van geest, vindingskracht en zuiverheid van smaak. Doch deze vier vereischten ontbreken hier doorgaans.

Het is geene opregtheid, als men tegen de regtstreeksche verkiezingen zijne lezers zoekt voorin te nemen. door toestanden te verdichten, die volstrekt niet hebben bestaan, en door zelfs de regtstreeksche verkiezingen door stembevoegden te doen ontaarden in een ontijdig ingevoerd algemeen stemregt, waarvoor geene Natie rijp is, dan die tot in hare laagste klassen tot de hoogste ontwikkeling niet slechts naar het verstand, maar ook naar het gemoed, door godsdienst en zedelijkheid, is opgeklommen. Het is geene opregtheid geheel de herziening der Grondwet toe te schrijven aan den invloed der Jezuïten, waardoor de onnoozele liberalen zouden zijn medegesleept, en breed uit te meten van het groot aantal Roomschgezinden, hetwelk door de regtstreeksche verkiezingen in de Staten-Generaal is gebragt, terwijl men zich eerder verwonderen moet, dat dien ten gevolge niet meerdere belijders van de door den Schrijver zoo gelaakte kerkleer in de Vertegenwoordiging hebben zitting genomen. Ja! het is meer, het is erger dan onopregtheid, den ijver voor Protestantsche beginselen als masker te bezigen, waarachter zich het steilste conservatisme, de verst gedreven reactiezucht verbergt. Dit is juist een handelen in den aan anderen toegekend wordenden geest.

Er straalt ook in dit boek geene helderheid van denkbeelden door, althans niet, waar het op de hoofdzaak aankomt. Gegrond is de aanmerking op de beursspeculatie, gegrond is de aanbeveling van landöntginning en dergelijk; maar het valt te betwijfelen of het fabriekwezen zulk een onbepaalden afkeur verdient, als de Schrijver er aan schenkt op bl. 199. Dat het ontginnen der nog woest liggende heidegronden wenschelijk is, zal ieder hem toegeven. »Maar," zegt hij, »geen kiesstel»sel, geene vrijheid van onderwijs, geene vrijheid van »godsdienst brengt redding aan." Op zich-zelve zeker niet; doch eveneens kan men zeggen: »Het Christendom »brengt geene redding. Neen! de mènsch moet geheel »hervormd en gelouterd worden. Men predike geen Evan»gelie meer: want wat baat het, als men er toch niet »naar handelt?" Eveneens kunnen geene grondwettige regten en vrijheden iets goeds uitwerken, indien men er geen of een verkeerd gebruik van maakt; doch waar die regten en vrijheden ontbreken, daar is de gelegenheid tot verbetering afgesneden. De Grondwet kan alleen den weg banen, de staatsburgers moeten dien weg leeren inslaan. En dit is reeds aanvankelijk geschied. In welk een afgrond van ellende, die een staatsbankroet bijna onvermijdelijk maakte, hadden onze gefiltreerd gekozen vertegenwoordigers ons gestort! Hoe was de staatshulk, door het volhardingsstelsel van vroegere Ministers, op blinde klippen vorzeild en schier te borsten gestooten! — En hoe heeft men thans reeds eene vrijmoediger sprekende en handelende vertegenwoordiging! — Is niet alles gedaan, wat reeds had behooren gedaan te zijn, wat is er toch reeds veel verrigt, in weerwil van de openbare en geheime tegenwerking van zoo veel aanzienlijken in den lande, aan welker, tegen dén nieuwen staatsvorm steeds worstelende en de hooge Regering dwarsboomende partij, de Schrijver zich aansluit!

Eindelijk missen wij hier vindingskracht en zuiverheid van smaak. Kan het vinding heeten, dat men 146 bladzijden lezen laat, even alsof het de verdichte ge-

schiedenis-zelve ware, en dan op bl. 147 in een boek van 213 bladz. verklaart, dat het alles maar een droom was; terwijl weder van het verdere onderscheidene bladzijden met bespiegelingen worden gevuld! Verraadt dit tevens geenen wansmaak? En wat vinden wij dan nog in dien zoogenaamden droom? Allerlei parodiën op de regtstreeksche verkiezingen, gepaard met miskenning van onzen landaard, ja geheel mislukte copiën van een, uit een aesthetisch oogpunt, vrij verdienstelijk origineel, waarbij het onderscheid tusschen den meester en den kladschilder in het oog valt. Hoe verkeerd in menigerlei opzigt ook *le Juif errant* van EUGÈNE SUE zij; bij dezen is de schildering van dien gemaskerden optogt met *le bon homme choléra* en het daarop volgende bacchanaal met het *duel à l'eau de vie* een meesterstuk vol van waarheid; een getrouw beeld van den diepgezonken zedelijken toestand der mindere klassen te *Parijs*. Voegt hij er al een persoon bij in, die tot de Kerk in eenige betrekking staat, het is een aan den sterken drank verslaafde koorzanger, maar geen geestelijke geen ordebroeder. Dezen zouden zich wel wachten voor dergelijke gezelschappen. De Schrijver van dit werk laat mannen van rang en opvoeding met den Pater R. en den Generaal der Jezuiten-orde, insgelijks tijdens het heerschen der cholera, zulk een bacchanaal vieren, en laat daarbij jonker SNELBRAND met den volksvertegenwoordiger LODEWIJK zulk een punch-duël voeren! En dat alles in *ons* land! Maar het was dan toen ook reeds een socialistisch-democratische Republiek!

Het is waar: alles wordt voorgesteld als een profetische droom. Doch naar ons inzien zijn het geene droomen van een profeet; maar van iemand, wiens brein in de koortshitte aan het ijlen is: *aegri somnia* in den vollen zin des woords.

Middelburg, 1850. Mr. A. F. SIFFLÉ.

Haarlemsche vertellingen uit den ouden tijd, door Dr. D. J.

VEEGENS. *Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1850. *In gr. 8vo. VI en* 172 *bl. f* 1-50.

De lezer ontvangt hier een viertal belangrijke historisch-romantische verhalen, in welke de geschiedenis op den voorgrond en de roman op den achtergrond staat. Zij maken hem nader bekend met de ontwaking onzes Vaderlands, uit den nacht van onkunde, dwaling en bijgeloof, en deszelfs ontwikkeling tot vrijheid en zelfstandigheid door burgerdeugd en moed.

Het eerste verhaal geeft eene schets van den diep onkundigen toestand, waarin onze heidensche voorvaderen nog in de zevende eeuw verkeerden, en van de komst der eerste zendelingen in het *Kennemerland.*

Onze voorouders waren de dienst van WODAN toegedaan. WODAN had veel behagen in menschenbloed, en voorts in boter, brood en andere offeranden. Zijne priesters waren niet minder bloeddorstig en hongerig en aarselden zelfs niet het bloed hunner kinderen aan den vermeenden god ten offer te brengen. Zij toonden daarin dienaren te zijn hunnen meester waardig. Er kwamen andere priesters, die ook bloeddorstig en hongerig waren, en ook offeranden verlangden, zoo als geschenken aan kloosters, aan kerken, en aan zich-zelven; doch dat waren onwaardige dienaren van hunnen Meester; want Deze verlangde geen bloed, maar slechts liefde; geene stoffelijke offeranden, maar alleen het gebed: het gebed, dat den biddende kracht en troost geeft en den aangebedene verheerlijkt.

WILLIBRORD, een der voornaamsten onder hen, die de Christelijke godsdienst in deze Landen hebben ingevoerd, was de zoon van WILPIS en OCONIA. Zijne moeder had gedroomd, terwijl zij zwanger was, dat de maan plotseling wies, en vol werd, en in haren mond viel. De priester, aan wien zij haar droomgezigt verhaalde, voorspelde haar eenen zoon, die het licht der waarheid in den nacht des ongeloofs zoude doen schijnen. — De diaken van WILLIBRORD, ADELBERT, was gezonden naar Ko-

ning RADBOD, om dezen voor het Christendom te winnen; doch RADBOD bragt hem naar een kasteel, dat van goud en edelgesteenten schitterde en als het verblijf der zaligen van WODAN werd voorgesteld. ADELBERT sloeg een kruis, en in plaats van in een prachtig kasteel, op donzen kussens en drinkende den nectar der bergen, zaten de heidenen tot aan de ooren in een moeras: het kasteel was verdwenen. Ziedaar de hoogte, waarop de Christenen stonden, tegenover de aanbidders van WODAN.

De zendelingen kwamen in eene algemeene vergadering bijeen, en ADELBERT sprak er, in dezer voege, over den Heer van hemel en aarde en het eeuwige leven:

»Wie zijn de goden, die gij met het bloed van stieren en schapen meent te verzoenen? Beelden van hout en steen. Gij woont in een ellendigen hoek der aarde, waar gij honger en gebrek moet lijden, en de Christenen in een warm land, waar het overvloeit van honig. De Christenen beheerschen de wereld en gij moet bukken voor hunne wapenen. Gij denkt zuur bier te drinken in den hemel, uit schedels van vijanden, en de Christenen drinken, nu alreeds, de heerlijkste wijnen uit gouden en kristallen bekers. Hieruit zult gij kunnen opmaken, welk een leven de Christenen hier namaals zullen hebben, terwijl gij bestemd zijt om eeuwig te branden." — Aldus was de verkondiging van het woord des levens, waarin geschreven staat: »tracht niet naar de dingen die vergaan!" en waarin gezegd wordt, dat »God is een God van liefde!" — Daarop laat zich de *Vola* dan ook hooren:

»Welaan, zonen van WODAN! wien gij ontvliedt om den drank, die bedwelmt en ontzenuwt? Buigt den vrijen nek onder het juk; strekt zelve de handen uit naar de kluisters, voor u gesmeed; laat u begoochelen door *Rome*, dat u niet met het zwaard heeft kunnen overwinnen. Ik zeg u, de aanslag staat voor de deur; waakt op ten strijde!" enz.

Elf eeuwen later vertoont dezelfde priesterstad nog hetzelfde goochelspel, en wil 't ook, door de aanbidding van beelden en afbeeldsels, de nakomelingen der vereerders van WODAN onder het juk des bijgeloofs doen buigen. Als

die oude *Kennemers* de oogen nu opsloegen, wat zouden ze zeggen, Christenen der negentiende eeuw?!

Ref. kon deze aanmerking niet onderdrukken, na de lezing van het eerste zéér boeijende, verdienstelijk geschrevene en aan het einde treffende verhaal.

Het tweede schetst de verstrooijing der Tempelridders en de opheffing hunner Orde. Deze Orde was rijk, en bestond uit de voornaamste edelen; zij was daarom gevreesd en benijd; de arme is alleen nà dit leven te vreezen, wanneer hij 't getal dergenen vergroot, die tegen de magtigen getuigen. — *Haarlem* was toen een geheel andere stad, de mannen waren er dapper, gelijk nu; maar de vrouwen veroorloofden zich ook andere dan hunne wettige mannen te beminnen. Dat doen de *Haarlemsche* vrouwen van onze dagen voorzeker niet meer, en er heeft dus, in dezen, vooruitgang plaats gevonden.

Het derde verhaal geeft een tafereel van het ontzet van *Haarlem* (1426). De beschrijving is, even als die van het vorige verhaal, zeer los en natuurlijk, en geeft een getrouw denkbeeld van den toenmaligen tijd.

Het vierde bevat eene schets van het oproer te *Haarlem*, in 1444, gedurende den twist tusschen de Hoekschen en Kabeljaauwschen; eene zoo treurige als langdurige verdeeldheid, die den vader van den zoon, de moeder van de dochter scheidde en eigenlijk gevoerd werd, om slechts weinig belanghebbenden. Het is maar al te waar, dat burgertwisten en oorlogen veelal voortkomen uit de persoonlijke belangen dergenen, die aan het hoofd der zaken staan: de eenvoudige burger raakt er in betrokken, niet omdat hij er óók belang bij heeft; maar omdat hij in 't denkbeeld gebragt wordt er belang bij te hebben. Dit laatste verhaal, hoewel er ten gevalle van de roman, de geschiedkundige waarheid niet geheel in gehandhaafd is, mag als het best geslaagde worden beschouwd.

Ref. behoort tot dezulken, die de tegenwoordige romantische geschriften afkeuren, omdat zij hunne stoffen bij voorkeur zoeken in het diepe bederf des menschelij-

ken gemoeds; geen ander doel schijnen te hebben, dan om te doen sidderen; maar vooral, omdat zij geen voedsel bevatten voor het verstand. Wij willen niet geacht worden hiermede den staf over âlle de nieuwere romans te breken; maar in elk geval geven wij dan toch aan de historische roman den voorkeur, wijl beide verstand en hart daarin hun deel ontvangen.

De *Haarlemsche* verhalen laten zich genoegelijk lezen; ofschoon de *intrigue*, naar ons bescheiden oordeel, wat meer uitgewerkt had kunnen zijn: — niet voor ons, maar om des verdienstelijken Schrijvers wille; want, de vraag is: of onze schoonen en ook de gewone lezers wel ontvankelijk zijn voor zulke degelijke verhalen. Wij zijn daarom niet overtuigd, dat het debiet de moeite des Schrijvers waardiglijk zal beloonen; maar dat is dan ook voor ons eene reden te meer, om 't met nadruk aan te bevelen, zoo als we bij dezen doen; vooreerst om de verhalen-zelve, maar ten tweeden en niet minder om de vele en allezins naauwkeurige aanteekeningen, die van des Schrijvers geschiedkundige kennis, en van zijnen ijver in het opsporen van de gedenkteekenen onzes Lands, allergunstigst getuigen.

Hiermede zouden wij kunnen eindigen; maar dan zouden we den drukker en uitgever te kort doen, en daartoe is geene reden. Druk, papier, band, de correctie, de geheele uitvoering verdienen lof. Indien we eene aanmerking hebben, betreft zij het anderzins fraaije titelblad. Maar dat leeuwtje, hetwelk op zijne achterpooten huppelt, als een hond dansende naar den stok! Neen, zulk een leeuw, met geknipte staart en platte voorpoten, in zulk een hekwerkje, op een zoo klein voetstuk, dat het gevaar loopt er dadelijk af te huppelen, moge van eenig schild zijn genomen, en in dat tuintje nedergezet: maar past toch niet wèl op een titelblad, hetwelk eene allegorische voorstelling moet zijn uit tijdvakken toen er nog leeuwen waren vol kracht, en die leeuwen niet met ledige pooten stonden, veel minder op den dans naar iemands pijpen waren af te rigten. Misschien moet het

lijstwerk de geschiedenis, en het leeuwtje de roman; het eerste den ouden tijd, het laatste den nieuweren tijd voorstellen. Als dat zoo ware, zouden we misschien er amen op zeggen; maar in het belang van het boek is het toch, zoo wij meenen, eenigzins jammer, dat het beeld van 's Lands fierheid en kracht op den titel niet beter is geplaatst of geslaagd. Het titelblad heeft dikwijls meer invloed op het lot van een boek, dan men wel denkt. Het lijstwerk echter van dit is geheel in overeenstemming met het karakter van deze *Haarlemsche* verhalen; men vindt er de geschiedenis, rijk in zaken en deftig in stijl. Zoo gelde dan onze aanmerking voor hetgeen zij is, en blijve het werk algemeen, doch bovenal den liefhebberen der geschiedenis aanbevolen.

L. H. V.

NAPOLEON's *loopbaan door Mr.* D. M. DE SUPERVILLE. *Uitgegeven ten voordeele van den algemeenen armen binnen Middelburg. Te Middelburg, bij* J. C. *en* W. Altorffer. 1848. *In gr.* 8*vo.* 44 *bl.* *f* :-50.

In 1769 geboren, was NAPOLEON dertig jaren later eerste Consul van *Frankrijk*, vijftien jaren later een onttroonde Keizer,en met verachting bejegende balling. Eenige jaren later stierf hij, om wederom, naar het ligchaam, in zijne Keizerstad, onder het gejubel der menigte, de tranen van vele zijner braven, en de stomme verbazing van *Europa* vorstelijk te worden ingehaald, om onder de tropheën van zijne overwinningen te rusten, en zijn laatsten wil door het nageslacht te doen eerbiedigen. Nogmaals eenige jaren later verschijnt hij, naar den geest, op nieuw in datzelfde *Frankrijk*, om er andermaal den Consulzetel onder den naam van Voorzitter der Republiek, te bezetten. Inderdaad het getal dergenen, die LODEWIJK NAPOLEON gekozen hebben, was maar gering; doch groot was het getal dergenen, die in hem NAPOLEON verkozen. Gelijk zijn gebeente rust in de hoofd-

stad, zoo werkt zijn geest in geheel *Frankrijk*, en zelfs de Voorzitter wordt door dien onzigtbaren geest als gedwongen om de hand naar eene Keizerlijke kroon uit te strekken. Zoo lang de geest van NAPOLEON aan het stof was gebonden, moest hij van alle pogingen afzien; maar nu hij niet meer binnen muren is op te sluiten, beproeft hij nogmaals zijne kroon te hernemen en aan de nakomelingen te toonen, dat hij nog leeft en millioenen beheerscht.

De Schrijver heeft een aalmoes aan de armen willen schenken en als middel koos hij eene korte scherts van NAPOLEON's loopbaan. Voor den penning, dien men op het altaar der liefde nederlegt, ontvangt men eene aangename lectuur. Het stukje is in een verheven stijl, nagenoeg in poëtisch-proza geschreven, van daar dat er soms uitdrukkingen in voorkomen, die in het gekuischte proza niet te huis behooren; zoo als bijv. een gouden en ijzeren letterschrift; een helderen blaauwenden hemel; een benaauwd en te eng werelddeel; een bijten in het stof; een wurgëngel, en een zegekar, die kruiddamp ademt. Maar dit belet niet, dat het zich met genoegen laat lezen.

Onze aankondiging van dit geschriftje geschiedt vrij laat; doch dat is de schuld niet van Ref., maar van den uitgever en welligt voor het doel niet ongepast: — er nadert wederom een winter, en met deze naderen ook de behoeften der armen.

De typographische uitvoering geeft geene stof tot aanmerkingen.

L. H. V.

Verhandeling over den Overijsselschen Vee-stapel; in verband beschouwd met de hulpmiddelen tot deszelfs verbeteringen en behoud; door J. JENNES. *(Uitgesproken in de vergadering der Overijsselsche Vereeniging, tot ontwikkeling van Provinciale welvaart, van den* 2 *Maart*

1849, *en uitgegeven door dezelfde Vereeniging.)* Te *Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1849. *gr. 8vo.* 93 *bl. f* 1-:

De verhandeling is bewerkt in uren die van drokke bezigheden overbleven. Maar die verontschuldiging vinden wij eenigzins onvoorzigtig, wijl de Schrijver, in het geschrift en op den omslag, meermalen als Schrijver of Vertaler voorkomt en dus nog al ledigen tijd schijnt te hebben. De stijl en redactie hebben verschooning noodig, zegt de Schrijver, en dat is waar, want de stijl is meestal duister en niet aangenaam, hoewel dan ook het onderwerp zich voor geen fraaijen stijl leent; maar eene goede pen doet zich, ook in het minste, als zoodanig kennen. De verontschuldigingen, in het naschrift, kunnen alzoo niet gaaf worden aangenomen en ook de zedigheid des Schrijvers, wordt door den omslag van het werkje, min of meer in verdenking gebragt.

De verhandeling levert eene korte schets van den *Overijsselschen* veestapel, waarin echter hoofdzakelijk het rund wordt behandeld, van hetwelk dan ook eene korte natuurhistorische beschrijving gegeven wordt. Meer bepaaldelijk wordt men bekend gemaakt met de eigenschappen en kenteekenen van voor vetwording en melkgeving het meest geschikte koeijen; voorts met de wijze waarop deze eigenschappen het best kunnen worden ontwikkeld en duurzaam in het ras behouden; namelijk door den invloed van de voortteling en van de voeding of levensonderhouding. — Zeer behartigenswaardig is de opmerking, dat beide eigenschappen aan eene goede koe toebehooren.

Het komt ons met den Schrijver voor, dat de veredeling van het ras moet geschieden door voortteling, dat is, door stieren van edele soort, door de hooiboeren of groote veehouders, en door voeding enz., door de kleinere veehouder. Beide middelen dienen aangewend te worden, maar op het laatste zouden we wel het meeste vertrouwen hebben, en dit des te meer aanbevelen, omdat hierbij tevens de verbetering der landen, de ontginning, mestbewaring, arbeid enz., op den voorgrond

worden gesteld. Het zal overigens vruchteloos wezen, eenen *Hongaarschen* boer naar de *Esquimoos* te zenden, indien ze geene andere levensvoorwaarden in acht nemen. Maar de keuze van stieren moet door deskundigen geschieden; dit toont de Schrijver uitvoerig aan.

Onder de middelen tot behoud van den Veestapel, dient ook de zorg voor de gezondheid der runderen en het ware welligt een nuttig werk, over dit onderwerp een eenvoudig en voor den boer verstaanbaar geschriftje zamen te stellen. De longziekte moest ook in dit werkje voorkomen, als de grootste vernielster dier nuttige dieren. Het beste, wellligt eenigste middel om deze ziekte te weren, is voorbehoeding, en deze is in de verpleging, voedering, verzorging enz. der dieren; maar ook vooral in de keuze der stieren te zoeken. Eene te vroege kunstmatige voeding, dat is, de spening, mag, niet zonder belangrijke redenen, als eene aanleidende oorzaak worden beschouwd. Dat de longziekte zoolang aanwezig zou kunnen zijn, in de longen reeds zulke belangrijke processen zouden kunnen verloopen, zonder eenig merkbaar teeken, komt ons zonderling, ja ongelooflijk voor.

Ref. moet overigens lof toe brengen aan den Schrijver, die toont een werkzaam deel der vereeniging uit te maken; hij moet lof toebrengen aan de vereeniging zelve, die op zoodanige wijze de kring van hare werkzaamheden uitbreidt en hare werken dienstig maakt voor allen. Een veehouder of landbouwer, die meer wil bezitten dan den naam van boer, mag niet onbekend wezen met den inhoud van dit werkje.

De Schrijver komt ook hier, met eenige woorden, op het belang eener wetenschappelijke vorming van den vee-arts; woorden, die volkomen beaamd moeten worden, door ieder weldenkende, en die wij hopen, dat ook weêrklank zullen vinden bij hen, die bij magte zijn tot verbetering van den Vee-artselijken staat bij te dragen.

Druk en papier zijn tamelijk goed.

L. H. V.

BOEKBESCHOUWING.

Repertorium voor Buitenlandsche Theologie, uitgegeven door J. P. DE KEYSER, *Predikant te Noordeloos, c. a. Jaargang* 1850. *Eerste Stuk. Te Utrecht en Meppel, bij* W. H. van Heyningen. 1850. *In gr. 8vo. f* 2-:

Dit Tijdschrift, aan de wetenschappelijke beoefening der Godgeleerdheid gewijd, blijft voortdurend beantwoorden aan zijne bestemming, om de voornaamste buitenlandsche voortbrengselen en verhandelingen in dit belangrijke vak, hier bekend te maken. Het is een opmerkelijk en verblijdend verschijnsel, dat de Godgeleerde studie zich meer en meer aan de vorderende wetenschap aansluit, hetwelk, naar 't gevoelen van Ref., het eenige middel is, om in onzen tijd de Theologie op de hoogte te handhaven, die haar, in hare naauwe vereeniging met de dierbaarste belangen der menschheid, toekomt. Hield zij op, met de wijsgeerige, taal- en geschiedkundige wetenschappen gelijken tred te houden, zij zou dan gevaar kunnen loopen de achting, in welke zij staat, te verliezen, inzonderheid bij die denkende mannen, welke van overdrevene philosophische bespiegelingen teruggekomen, in haar den weg zien, om tot eene toenadering te komen van het geloof en het weten, van Godsdienst en Wijsbegeerte.

De verhandelingen en andere stukken, die in het Nummer van het Repertorium voorkomen, dat wij nu aankondigen, kunnen allen voor de bereiking van dit heilzame doel dienstbaar zijn. Vooreerst treft men hier nog een woord aan over het beginsel van het Gereformeerde leerbegrip, door Dr. BAUR, dat de zoo belangrijke beschouwingen over de geloofsleer der Gereformeerde Kerk, naar aanleiding van Dr. ALEXANDER SCHWEIZER's *Reformirte Dogmatik,* waardig besluit. Zeer opmerkelijk is de tweede verhandeling: over den Antichrist of Sektengeest;

eene bijdrage tot de kennis der schaduwzijde van het Christendom in *Noord-Amerika*, door Dr. JOHN W. NEVIN, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Mercersburg* in *Pensilvanië*. Doch wij moeten voornamelijk de aandacht vestigen op het zoo grondig geschreven stuk van G. L. HAHN: Opmerkingen naar aanleiding van F. C. BAUR's kritische onderzoeking over de Kanonieke Evangeliën, hunne verhouding tot elkander, hun karakter en oorsprong. De slotsommen van de rigting, en de beweringen van de thans zoo veel besprokene *Tubinger* School, worden hier met scherpzinnige onpartijdigheid wederlegd; echter niet zonder de gegrondheid van sommige stellingen en onderzoekingen der *Tubingers* te erkennen. Onder de verslagen en berigten vindt men een uitvoerig verslag en beoordeeling van 't eerste deel van het belangrijke werk van Dr. K. W. IDELER, *Versuch einer Theorie des religiösen Wahnsinns*, en eene aankondiging van een werkje, op nieuw naar den oudsten druk uitgegeven; namelijk dat van HEINRICH DORPIUS, *Die Widertäufer in Münster*; Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Communismus, in de XVIde eeuw.

Maar het stuk, dat het meest ons geboeid heeft en dat wij aan allen, die een der levensvragen van onze eeuw ter harte nemen, ten sterkste aanbevelen, is de korte, doch zaakrijke Verhandeling van Dr. E. ZELLER: over de betrekking der Theologie tot de Wetenschap in de Kerk; waarin de beginselen, die wij zoo even aanstipten, nader worden uiteengezet.

In de stukken van de twee deelen van het Repertorium, die in het vorige jaar, na onze aankondiging, uitkwamen, verdienen, om hunne voortreffelijkheid, bijzonder vermeld te worden:

Een woord over vrijheid van Godsdienst, ten opzigte van de betrekking der Kerk tot den Staat.

Dr. F. CHR. BAUR, de Geschiedenis van het Protestantsche Mysticisme, en zijne nieuwste literatuur.

De toestand des Pausdoms in onze dagen.

FRANCK, over het beginsel van SCHWEGLER's geschiedenis van het tijdvak der Apostelen.

Dr. ZELLER, het zedelijk kwaad. Fragment eener Verhandeling over de vrijheid van den menschelijken wil, het kwaad, en de zedelijke wereld-orde.

BILFINGER, de drie Joodsche sekten: Fariseërs, Sadduceërs, en Esseërs.

Dr. W. M. L. DE WETTE, Opmerkingen omtrent de leer aangaande de zonde. Met een oog op het werk van JULIUS MÜLLER.

Wij eindigen ons verslag met de verklaring, dat wij, even als vroeger, het Repertorium aan allen, die de Wetenschappelijke Godgeleerdheid beoefenen, of wier betrekking het medebrengt, dat zij geene vreemdelingen mogen zijn in hetgeen het buitenland wetens- en behartigenswaardigs in de Theologie voortbrengt, bij voortduring blijven aanprijzen. B.

Afscheidsrede door W. A. VAN HENGEL, *als Akademie-prediker aan de Hoogeschool te Leyden; aldaar gehouden den* 16 *December* 1849, *des avonds in de Pieters-kerk. Te Leyden, bij* P. Engels. 1850. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl.* *f* : - 40.

De Nestor onzer vaderlandsche Godgeleerden, de beroemde Hoogleeraar VAN HENGEL, legde zijne betrekking als Akademie-prediker neder met deze leerrede over JOH. VII: 17. Het geeft eene schoone getuigenis van den Spreker en van het Evangelie beide, dat gene bij het einde van zijne loopbaan zijne toehoorders meende te moeten bepalen bij het proefondervindelijke van de goddelijkheid des Evangelies voor den eenswillende met God. *Eerst* wordt opgemerkt, dat hetgeen JEZUS daaromtrent aan de Joden verklaart in den tekst — door het ongeloof uitgelokt, — tot de gewetens gerigt, — en op alle tijden toepasselijk is. *Vervolgens* hoe het zich in de Christenwereld aanschouwelijk maakt, daar het Evangelie: — een geloof vordert, dat den eenswillende met God bezielt; — zich door eene heiligheid kenmerkt, waarop hij zich toelegt; — eene rust schenkt, die voor hem bekoorlijk is; —

en tot eene gemeenschap leidt, naar welke hij zoekt. *Eindelijk* wijst de rede aan: — wat wij over den tegenstand tegen het Evangelie te denken hebben; — hoe wij omtrent de prediking van het Evangelie verkeeren moeten; — waarop wij naar de beloften van het Evangelie hopen mogen. Eene korte, eenvoudige, maar niet minder hartelijke en gepaste toespraak, naar de gelegenheid van het uur, besluit het geheel.

Wij verblijden ons met den waardigen VAN HENGEL over het voorregt, dat hem is te beurt gevallen. Wij wenschen hem geluk met zijne rust, en bidden hem toe, dat hij van haar, bij voortdurend bezit van ligchaams- en geesteskracht, nog lang het regte genot hebbe. En wij danken hem bij deze gelegenheid voor het uitgebreide nut, dat hij, bepaaldelijk voor de Evangelieprediking in ons Vaderland, zoo vele jaren door onderwijs en voorbeeld gesticht heeft. 's Mans wensch worde vervuld, om van zijne rust een gebruik te maken, waardoor hij de Hoogeschool en de wetenschap nog verder diene, en om nu en dan nog voor de gemeente op te treden! En gelukkig slage men in de niet gemakkelijke keuze eens opvolgers van den beroemden man!

Herinneringen uit eene vijftigjarige Evangelieprediking, tot huiselijke stichting, door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Rustend leeraar der Hervormde Gemeente te Rotterdam. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1850. *In gr. 8vo.* 288 *bl.* *f* 2-90.

Zoo lang wij niet hadden gelet op het uitgedrukte doel van dit geschrift: »tot huiselijke stichting," hadden wij — 't ligt mogelijk aan ons — een geheel ander denkbeeld van den inhoud. »Herinneringen uit eene vijftigjarige Evangeliebediening" zouden, dacht ons, bestaan in lessen van pastorale en predikers-wijsheid, medegedeeld, als in vriendschappelijken kout, door eenen waardigen man, grijs geworden in de Evangelie-bediening, wien eene rijke ervaring ten dienste staat bij de vele

en velerlei betrekkingen, waarin hij jaren lang eene van de aanzienlijkste gemeenten heeft gediend. En zoo het den schranderen, wijzen en minzamen SPRENGER VAN EYK geen bezwarende arbeid ware, zouden wij nog wel zulke »herinneringen" van zijne hand willen ontvangen. Hier geeft hij het een en ander »tot huiselijke stichting" van zijnen kanselärbeid in een twintigtal leerredenen, of ook korte toespraken bij Avondmaal of Gebed. Het zijn alle belangrijke, ofschoon dan ook meerendeels meer gewone onderwerpen, behandeld in eenen milden Christelijken geest, en die vooral voor de *Rotterdamsche* gemeente een aangenaam geschenk zullen zijn, van eenen Evangeliedienaar, die acht-en-dertig jaren aan hare stichting arbeidde, en wiens welverdiende rust onder Gods zegen genoegelijk zij!

De teekenen der tijden in een zestal Leerredenen geschetst, door F. C. VAN DER MEER VAN KUFFELER, *Predikant der Protestantsche gemeente te Padang (Sumatra's Westkust). Uitgegeven ten voordeele van de armen zijner geboortestad Gouda. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1849. *In gr. 8vo.* 168 *bl. f* 1-80.

Na de proeven van kanselärbeid, die wij uit onze *Oost-Indische* bezittingen achtereenvolgens ontvangen hebben, van de hand van de Heeren VAN ROSSUM, TOE WATER, BUDDINGH, VAN HOËVELL en misschien nog anderen, waren ons deze leerredenen van Ds. VAN DER MEER VAN KUFFELER in hooge mate welkom. Op grond van hetgeen wij nu en dan aangaande zijnen ijver en zijne gemoedelijke trouw in het werk zijner bediening vernomen hadden, namen wij ze met belangstelling ter hand. De lezing der wélgestelde *Voorrede* verhoogde de goede verwachting, die wij er van hadden opgevat. En nu wij gereed staan, om van den inhoud zijner opstellen en van den indruk, dien wij er van ontvingen, eenig beknopt verslag te doen, zal het niet aan ons liggen, indien dat verslag in som-

mige opzigten min gunstig moet uitvallen voor de eer zijns naams.

Wij beginnen met de verzekering, dat wij onze goedkeuring geven aan zijnen ernstigen toeleg, om zijne Gemeente, overeenkomstig de omstandigheden en behoeften des tijds, waarschuwend en vertroostend toe te spreken. Ofschoon dit beginsel, onzes inziens, overdreven kan worden, en de verkondiging der Christelijke waarheid de hoofdzaak blijven moet, en daardoor geene schade mag lijden; wij meenen toch, dat de Dienaar van het Evangelie ook te letten hebbe op de teekenen der tijden, om daarvan gebruik te maken tot bereiking van het groote doel, waarvoor hij arbeidt. Dit neemt echter niet weg, dat wij gaarne nog iets anders en iets meer zouden ontvangen hebben dan enkel eene *schets van de teekenen der tijden* in leerredenen; zoo als de titel belooft. En als wij den inhoud dier leerredenen aan dien titel toetsen, dan komt het ons voor, dat zij daaraan slechts ten deele beantwoorden. Er wordt hier gesproken over *het Woord Gods ten prooi aan de wisselvalligheden dezer aarde*, naar 2 *Kon.* XXII: 1—11; over *de duisterheid van het Godsbestuur in de tegenwoordige tijden, door het geloof erkend en met biddend wachten geëerbiedigd*, naar JES. XXI: 11, 12; over *het woord Gods*, zoo als het *zegeviert over de wisselvalligheden dezer aarde*, naar 2 *Chron.* XXXIV: 20—22. En voorts vindt men hier drie gelegenheids-redenen, op *'s Konings jaardag in* 1848, naar MATTH. XXII: 15—21; op *den laatsten dag van het jaar* 1848, naar *Ps.* XC: 15; en op *'s Konings dood*, naar JES. XL: 22—31. Meer dan deze opgave der behandelde onderwerpen is er wel niet noodig, om te doen zien, dat wie op den titel afgaat, ligt meer verwacht dan hier gevonden wordt.

Wij prijzen *ten anderen* den ernstigen en welmeenenden toon, die hier wordt aangeslagen, en verblijden ons, dat het den prediker blijkbaar te doen is om het waarachtig heil zijner hoorders. Daarbij verdienen de vaderlandlievende gevoelens, die hij openbaart en aan hen zoekt mede te deelen, allen lof. En zoo veel wij

uit deze leerredenen kunnen oordeelen, houdt zijne denkwijze den gulden middelweg tusschen de uitersten van onze dagen. Wij spreken echter dit oordeel met eenigen schroom uit, omdat zijne Christelijke overtuiging slechts hier en daar in enkele zinsneden te voorschijn treedt, en wij op menig punt dienaangaande in onzekerheid gebleven zijn. Aan den aard der gekozene onderwerpen zal dit voor een goed deel zijn toe te schrijven. Zij boden hem niet de gelegenheid aan, om zich omtrent de Christelijke waarheid uit te spreken. Maar ook waar hij zich uitspreekt, heerscht eene onbestemdheid van uitdrukking, die zich in den loop zijner redenen nergens verloochent. Aan onëigenlijke bewoordingen, beeldspraak en spraakwendingen ontbreekt het, van het begin tot het einde, niet; maar het ontbreekt aan klaarheid van gedachte, aan helderheid van voorstelling, aan die duidelijkheid, die wij in elk opstel een eerst, volstrekt onmisbaar vereischte achten. Wij wenschten, dat de ijverige prediker zich dáárop meer ernstig had toegelegd; hij zou er krachtiger door gesproken hebben en zijne eenvoudiger rede zou dieper zijn doorgedrongen tot de harten zijner hoorders, die hem nu, vreezen wij, soms niet eens begrepen hebben. En wanneer dan de keuze zijner onderwerpen meer gevallen ware binnen den omtrek der Christelijke openbaring, en de hoogste waarheden des geloofs met ernst en getrouwheid voorgesteld en aangeprezen waren, wij mogen van zijne onmiskenbare bekwaamheid verwachten, dat dan de vrucht van zijnen arbeid, in verband tot de teekenen des tijds, overvloediger zou zijn geweest, en dat zijn arbeid, in het licht gezonden, ook aan onze landgenooten meer behagen zou.

Wat *eindelijk* den vorm en de homiletische waarde dezer leerredenen betreft, er komen hier en daar uitstekende passages voor, die wij zouden wenschen te kunnen mededeelen, en de beide laatste leerredenen schijnen ons toe, in dit en in elk ander opzigt de beste van het zestal te zijn. Maar overigens wordt hier veel te wenschen overgelaten. Over het algemeen is er van

den tekst, ofschoon hij soms in het breede verklaard wordt, weinig partij getrokken, en staat hij meestal in minder regtstreeksch verband met het overige der rede. Er wordt slechts aanleiding uit ontleend, om te spreken over het gekozen onderwerp. Ook de plannen zijn, in betrekking daarmede, vrij gebrekkig. In de *eerste* leerrede b. v. worden als de oorzaken, die het boek van Gods openbaringen aan zoo vele wisselvalligheden dezer aarde ten prooi geven, genoemd: *de indrukken der zinnelijkheid, de verachtering in den zedelijken en maatschappelijken toestand der menschen,* en *de onverschilligheid.* Een weinig beter is de schets der *tweede* leerrede, die de duisterheid, die noodwendig over het Godsbestuur ligt, eerst verklaart uit de beperktheid onzer levensjaren, de bekrompenheid van ons denken en de magt der ons aanklevende vooroordeelen en waanbegrippen, en daarna aanwijst, hoe weldadig die duisterheid van het Godsbestuur is; omdat zulks ons brengt tot de erkentenis van onze diepe afhankelijkheid; omdat het daardoor den eisch onzer redelijke natuur, het geloof, in de hand werkt, en daaruit onze betrekking tot God op de voordeeligste wijze voor ons regelt. Van ongeveer gelijke gehalte is die der *derde* leerrede, en weinig beter zijn die der overige. Het best beviel ons nog het plan der laatste, ofschoon ook daarop gewigtige bedenkingen van verschillenden aard zijn te maken. De tekst wordt, na omschreven te zijn, zoo goed als ter zijde geschoven, om plaats te ruimen voor de aanwijzing van de regtmatigheid van ons smartgevoel bij onmiskenbare te leurstelling, veroorzaakt door den dood des Konings. Regtmatig is dat smartgevoel, zegt de prediker; want zijne hoedanigheden als Vorst leverden toereikende waarborgen voor de toekomst; hij bezat het zeldzame voorregt van eene in deze oogenblikken zoo gewenschte volksgezindheid; hij vereenigde in zich de ridderlijke eigenschappen van regtschapenheid en heldenmoed, en vergat als Koning niet, dat hij mensch en Christen was en over een vrij volk regeerde. En dan volgt, tot voorbereiding van het gebed, zoo 't schijnt, de vertroostende

ontwikkeling, dat het, naar ons Christelijk geloof, Gods vinger was, die het vonnis des doods uitschreef; dat het zijne liefde zijn zal, die uit het donkere vraagstuk van zulk een dood het licht der eeuwige waarheid helder zal doen uitkomen, en dat het zijne kracht zijn moet, die ons als vernieuwen zal met den jongen Vorst, die ons thans regeert.

Uit dit een en ander, dat wij mededeelden, moge de regtmatigheid blijken van ons min gunstig oordeel over dit zestal Leerredenen. Wilden wij alles mededeelen, wat wij aan te merken vonden, en voor elke aanmerking de bewijzen opgeven, om haar te staven, waar zou het einde zijn? Zelfs de anders niet ongelukkige voorstelling van den val van LAMARTINE, bl. 100—102, komt ons misplaatst voor. Maar waartoe meer? Gaarne nemen wij bij ons oordeel in aanmerking, dat deze stukken onder den brandenden hemel der keerkringgewesten zijn opgesteld, en dat men van den op *Sumatra's Westkust* alleen gelaten kanselredenaar niet eischen kan, dat hij zich mete met zijne ambtsbroeders in het vaderland. Van ganscher harte gunnen wij aan de armen te *Gouda*, ten wier voordeele de uitgave geschied is, eene rijke verkwikking, en wenschen, met het oog daarop geslagen, een ruim debiet van den bundel. Maar, in weerwil hiervan, kunnen wij de uitgave niet goedkeuren, omdat de inhoud zoo weinig beantwoordt aan onze verwachting; noch den bundel aanbevelen aan onze landgenooten, omdat zij wat beters mogen eischen en ook elders vinden kunnen in onze dagen. En den Heer VAN DER MEER VAN KUFFELER, wiens welmeenenden ijver wij gaarne roemen, geven wij, indien onze beoordeeling hem ter ooren of in handen komen mogt, den raad, om voortaan vóór alle dingen bij zijne Evangelieprediking zich toe te leggen op helderheid, eenvoudigheid en orde, en zich bij voorkeur zulke onderwerpen te kiezen, die tot de hoofdwaarheden des Christendoms in regtstreeksche betrekking staan. Ook ware het misschien goed — wij zeggen het ten slotte — indien hij in zijne leerredenen minder van zich-zelven sprak, dan hij schijnt ge-

woon te zijn. Slechts bij zeer zeldzame gelegenheid kan dit doelmatig worden geacht; in den regel moet de prediker, als hij CHRISTUS predikt, zelf op den achtergrond treden.

Het dankbaar gedenken aan des Heeren uitredding uit den bangen nood. Leerrede over Ps. CXVI: 3—9 *en* 12—14. *Nabetrachting op de in den zomer van het jaar* 1849 *gekeerscht hebbende Cholera; gehouden te Koevorden, door* A. W. VAN MOOCK, *Predikant te Koevorden. Uitgegeven ten voordeele der behoeftig nagelatene huisgezinnen van de slagtoffers der ziekte binnen Koevorden. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. 1850. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl. f* :-40.

De Weg ten Leven, ter aankweeking van Godzaligheid, liefde tot den naasten, en dankbaarheid jegens God. Door L. MULDER, *Onderwijzer in de Godsdienst te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1850. *In gr.* 8*vo.* 25 *bl. f* :-30.

Wij voegen deze beide stukjes bij elkander, daar zij betrekking hebben op hetzelfde onderwerp. Immers gelijk het eerste eene uitstorting is van het dankbaar gevoel, na het wijken der Cholera, in het huis des gebeds — zoo is het andere bestemd om in de binnenkamer, door het herdenken van die geheimzinnige maar vreeselijke ziekte, op te wekken tot godzaligheid, liefde tot den naasten en dankbaarheid jegens God.

N°. I is eene leerrede over *Psalm* CXVI: 3—9 en 12—14; uitgesproken na het ophouden der vreeselijke ziekte binnen *Koevorden*, en uitgegeven ten voordeele van de behoeftig nagelatene huisgezinnen van de slagtoffers der ziekte aldaar. Indien wij van de uitgave alleen zeiden: het doel heiligt het middel, zouden we onbillijk zijn, daar wij met het oog op de gelegenheid, bij welke, en op de Gemeente, voor welke zij werd uitgesproken, deze leerrede in vele opzigten voortreffelijk noemen. Zij is eenvoudig, duidelijk en regt Evangelisch; zij wekt op

om dankbaarheid te toonen, door God en CHRISTUS te verheerlijken in huiselijk en maatschappelijk leven. Wij wenschen daarom deze leerrede in veler handen, en hopen, dat zij het nut stichte hetwelk de Eerwaarde MOOCK zich heeft voorgesteld; dat de Gemeente te *Koevorden* ook door dat woord opgewekt worde, om het werk harer leeraars op prijs te stellen, opdat zij door hunne prediking meer en meer worde geheiligd en opgebouwd in geloof, hoop en liefde.

Ook het andere boekje mogen wij onze aanprijzing niet weigeren. Het bevat een eenvoudig, maar hartelijk en ernstig woord tot opwekking, om den weg ten leven in te slaan; vooral na eene waarschuwing hoedanige de Cholera voor allen geweest is. In zeven afdeelingen wordt dit boekske verdeeld en daarin beschouwd. 1. Het belang van dezen raad voor den mensch. 2. Het gebed onder de vreeselijke ziekte. 3. De verpligting tot anderen. 4. Het onzekere der toekomst. 5. Het oogmerk Gods met de zending van CHRISTUS op aarde. 6. Het hedendaagsch Christendom. 7. Het belang van een werkdadig geloof. Dat de uitdrukkingen niet altijd juist en duidelijk zijn, blijkt reeds uit het opschrift boven de eerste beschouwing: *Het belang van dezen raad voor den mensch*, zonder dat er van eenigen raad gesproken is. Uit de lezing blijkt wel, dat de Schrijver doelt op den raad: »*Waakt dan, want gij weet niet in welke ure uw Heer komen zal*," MATTH. XXIV: 42, doch dat moest in het opschrift zijn uitgedrukt. Zoo is ook de opgave der Bijbelwoorden dikwijls onnaauwkeurig; vooral ook de opgave van hoofdstukken en verzen, b. v. bl. 20: *Hebr.* X, lees: *Hebr.* XI; bl. 21: »De Schrijver des briefs aan de *Hebreën* vs. 9 zegt:" aldaar is de bijvoeging Hoofdd. IV vergeten; bl. 24: MATTH. VIII: 22, 23, lees: MATTH. VII. De Heer MULDER zij wat naauwkeuriger, daar naauwkeurigheid een hoofdvereischte is voor eenen onderwijzer; inzonderheid voor eenen onderwijzer in de Godsdienstleer, die zijne leerlingen, tot staving van zijn onderwijs, naar vele Bijbelplaatsen moet verwijzen. Druk en

papier zijn net, zoo als wij die doorgaans van den Heer TIJL gewoon zijn.

†—.

Preken, uitgegeven om Evangelisch licht te verspreiden en Christelijk leven aan te kweeken. Vierde jaar. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1849. *In gr.* 8*vo.* 202 *bl.* *f* 1-20.

Het doel dezer preken is: Evangelisch licht te verspreiden en Christelijk leven aan te kweeken. Zal het oordeel over zoodanige preken billijk kunnen zijn, dan moeten zij niet getoetst worden aan de strenge regels der homiletiek, maar aan de vraag: of zij het voorgestelde doel bevorderen? Dat zulks door deze preken geschiedt, wordt niet alleen bewezen door de groote belangstelling, waarmede zij, vooral in de Noordelijke Provinciën, reeds vier jaren lang ontvangen zijn; maar ook de voortreffelijke bundel, die voor ons ligt, is er een heerlijk bewijs van. Reine Evangeliezin straalt er overal in door, terwijl in elke der twaalf preken, die den inhoud uitmaken, als om strijd op de beoefening van de voorschriften des Evangelies wordt aangedrongen. Met veel nut en stichting lazen wij dit twaalftal, en onze ingenomenheid met de leeraars, die zoo bereidwillig hunne kanselredenen aan den uitgever afstonden, is er door vermeerderd. De ijver der medewerkers verkoele niet, hun arbeid worde meer en meer gezegend. Waar huizen en harten voor die preken geopend worden, daar zal geene duisternis wonen, maar vriendelijk licht; dáár zal de weg bewandeld worden, ons door CHRISTUS voorgeschreven; dáár zal het sterven een heengaan zijn tot zaligheid.

†—.

Un messager de la bonne nouvelle, Récueil périodique;

par F. L. FRED. CHAVANNES, l'un des pasteurs de l'église Wallonne d'Amsterdam. Livraison I—VI. Amsterdam, chez *J. de Ruyter*. 1850. Gr. in oct°. 192 pages. Prix de chaque livraison *f* :-30.

MARIA *en* MARTHA. *Lektuur voor Christen vrouwen en moeders. D. VIII—XII. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1849. *In gr.* 8*vo. Ieder Deel* 192 *bl. Met het Bijblad: Moeders schoot. D. VIII—XII. In kl.* 8*vo. Prijs van ieder Deel met Bijbl. f* 2-40; *zonder Bijbl. f* 1-80; *van het Bijbl. afzonderlijk f* :-75.

De Godsdienstvriend. Maandschrift, bevattende beknopte overdenkingen over verschillende godsdienstige onderwerpen, ter bevordering van zelfkennis en godsvrucht. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. *In gr.* 8*vo. Iedere aflevering groot* 24 *bl. f* :-15.

Stichtelyke overdenkingen voor elken dag des jaars. Godsdienstig dagboek, naar aanleiding der dagteksten in den Bijbelschen Almanak. In gr. 8*vo. Iedere aflev. groot* 64 *bl. f* :-25.

Ofschoon het van zelf spreekt, dat wij ons van een geregeld verslag omtrent zulke vervolgschriften moeten onthouden, willen wij evenwel de ons toegezondene afleveringen met een paar woorden aankondigen.

Het eerst opgegevene is de aanvang eener onderneming, zoo als wij er sedert lang eene te gemoet zagen. Als de groote menigte stichtelijke maandschriften een bewijs is, dat men dezen vorm tegenwoordig begeert en op prijs stelt, kan het geene verwondering baren, dat een geschrift van dien aard ondernomen wordt in de *Fransche* taal, als die van de hoogere kringen, welke òf zich het voorkomen geven van beter met haar, dan met de moedertaal te regt te kunnen, òf inderdaad aan geene dan *Fransche* lectuur en predikatiën gewoon zijn. Een verblijdend teeken des tijds zouden wij het noemen, dat ook in de woningen der aanzienlijksten (want die vol-

strekt geen *Nederduitsch* verstaan, zullen wel tot de uitzonderingen behooren) iets tot Christelijke opwekking en stichting begeerd wordt boven of ten minste naast de *Journaux*, *Revues* en *Recueils* van den dag. Maar aanmerkelijk wordt onze goedkeuring getemperd door eene naauwkeurige beschouwing van den inhoud des maandschrifts, waarvan de Eerw. CHAVANNES zich aan het hoofd geplaatst heeft. Dat men hier onderscheidene stukken aantreft, die kennelijk niets anders zijn, dan uitgesproken leerredenen, slechts ontdaan van de onmiddellijke toespraak M. F. *et* M. S.! — zoo als over *Gethsemané*, over JEZUS dood, over LUK. X: 21, 22, over 1 PETR.. IV: 7, 8; dit hinderde ons niet. Maar het is de inhoud van deze en andere stukken zelf, die ons, wij mogen het niet ontveinzen, tegenviel. Zoo de ware Christelijke stichting (en daarop legt men zich, blijkens de laatste woorden van 1 *Cor*. XIV: 26 als motto, toe) behoort uit te gaan van heldere Evangelische denkbeelden, dan zal men zich bij de lezing te leur gesteld gevoelen. Men wordt overstelpt met fraai klinkende volzinnen in sierlijke, uitgezochte taal; maar zoekt te vergeefs naar eene klare voorstelling des Evangelies: het is alles gehuld in een heilig donker, waar uitdrukkingen tusschen door schemeren, die men niet kan opvangen zonder naar den zin te vragen, wanneer men niet van der jeugd af gewoon is ze te hooren, zonder na te denken. Wie onze uitspraak betwijfelen mogt, neme slechts het opstel ter hand (of eigenlijk de predikatie; de Schrijver spreekt zelfs van een »*enseignement, qui découle à cette heure des lèvres de nôtre Sauveur*"), waarin naar aanleiding van LUK. X: 21, 22 de kennis (*l'intelligence*) tegenover het geloof wordt geplaatst, en waarin met ronde woorden gezegd wordt, dat men tot de gemeenschap met den Allerhoogste *niet* geraakt door gevolgtrekking (goed!); maar door eene eigenaardige, eenvoudige, volstrekt oorspronkelijke werking. Dat moet, blijkens den zamenhang beteekenen: uw verstand, o mensch! mag de Natuur en hare verschijnselen vrij navorschen; in zaken van godsdienst heeft het niets te beteekenen,

want JEZUS zegt zelf: »alzoo is uw welbehagen, o vader!" en het geloof is eene daad van den menschelijken *wil.* — Toegestemd; indien maar redelijke overtuiging niet geheel ware voorbijgezien, of, beter gezegd, met zekere minachting teruggewezen. Doch wij willen ons bij de aankondiging van dit maandschrift niet verdiepen in de inzigten in het Evangelie, welke de Schrijver aan den dag legt. Ware het geschrift in onze taal, wij zouden niet aarzelen, te waarschuwen tegen eene voorstelling, bij welke men eigenlijk niet veel wijzer wordt tot zaligheid. En het doet ons leed, dat een geschrift van dezen aard niet is uitgegaan van een onzer echt solide vaderlandsche predikers, van welke wij slechts HUËT zullen noemen. Dan hadden wij ons van die onderneming veel goeds durven beloven voor de verspreiding van heldere Evangeliekennis, en een tegenwigt tegen hetgeen ook in de *Fransch* lezende standen gezocht wordt — overmatige gehechtheid aan Kerkelijke begrippen.

Van de »*études*" over de brieven *Openb.* II, III, in de ons gezondene afleveringen nog niet volledig, zeggen wij misschien later iets meer. Nu slechts, dat, bij veel schoons en behartigenswaardigs, de verwarring van de gemeente des Heeren in het algemeen, met de zeven gemeenten van *Klein-Azië* in het bijzonder (want de Schrijver beschouwt het *ensemble* van deze zeven brieven als een geheel) tot meer dan eene misvatting aanleiding geeft.

Van de onderneming als zoodanig moeten wij nog berigten, dat twaalf afleveringen een deel uitmaken; doch dat de Eerw. CHAVANNES zich voorbehoudt, die in den loop van dit jaar het licht te zullen doen zien, voor zoo ver zijne ambtsbezigheden er hem niet in verhinderen. De medewerking (tenzij de verzochte »*patronage*" zijner medebroeders in de Evangeliebediening slechts de *verspreiding* bedoele), in de inleiding ingeroepen, schijnt hem nog niet ter hulp te zijn gekomen. Wij hopen, dat deze onderneming, indien zij wordt voortgezet, in haren

kring winst helpe doen voor het Koningrijk van God; maar ontveinzen niet, dat wij nog wel een *Fransch* Godsdienstig maandschrift van andere gehalte zouden begeeren, méér geschoeid op de leest van het *Christelijk Album*, of den in vorm en inhoud niet minder voortreffelijken *Evangelie-Spiegel.*

Van de overige in het hoofd dezes genoemde maandboekjes behoeven wij geene uitvoerige melding te maken. Zij zijn allen gunstig bekend. De Redactie van MARIA *en* MARTHA heeft wèl gedaan met aan het boekverslag een afzonderlijk blad te geven, dat bij ieder deel éénmaal gevoegd wordt. Op den omslag was dat verslag minder goed geplaatst. In den *Godsdienstvriend* behooren de drie bijdragen, waaruit ieder nommer bestaat, doorgaans bijeen, en het *Dagschrift* verdient bijzondere aanbeveling.

Zelfbeproeving. Naar het Hoogduitsch van JOHANN KASPAR LAVATER. *Tweede druk. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1850. *In* 12*mo*. 48 *bl. f* :-40.

Naauwelijks had eene ons onbekende hand de uitgave bezorgd van dit goede en getrouwe woord van den vromen LAVATER, of het was binnen weinige dagen uitverkocht. Zoo weinig ons dit verwondert, die den inhoud kennen, zoo zeer verblijdt het ons in hooge mate. Wij wenschen er de meest algemeene verspreiding van onder onze landgenooten, waartoe het boeksken, van wege den netten, bevalligen vorm der uitgave, dubbel geschikt is, en bidden den Vader der lichten, dat hij de lezing en herlezing door zijnen zegen dienstbaar make aan de bevordering van veler waarachtig zielenheil.

Levensbeschrijving van JACOBUS VAN WIJK, ROELANDSZOON, *Lid van onderscheidene Binnen- en Buitenlandsche geleerde Genootschappen, voormalig kostschoolhouder te Kampen, en Broeder der Orde van den Nederlandschen*

Leeuw. Door C. VAN DEN VIJVER. *Met Portret en eene afbeelding van het Monument. Te Zwolle, bij* R. van Wijk, Az. 1849. *In gr. 8vo. f* 2-50.

Mogt weleer aan WERTZ de eer eener openlijke hulde, in het Remonstrantsche kerkgebouw te *Amsterdam*, door de voordragt van een der schoonste dichtstukken van B. KLIJN, BZ., voor eene aanzienlijke vergadering, feestelijk opgekomen om 's mans nagedachtenis te vieren, te beurt vallen; mogt ook de gedachtenis van den Heer R. VAN WIJK, JZ., door de Bijdragen van een zestal Redenaars en Dichters, in druk tot lof van dien te vroeg overleden Onderwijzer uitgegaan, bewaard blijven: aan den Vader des laatstgenoemden wordt, in dit geschrift, eene dergelijke hulde gebragt, en hooge achting voor den overledene aan den dag gelegd, niet alleen door den inhoud van het wèlgeschreven opstel, maar ook door een vrij groot getal van inteekenaren; onder welke mannen zijn, wier namen elke lijst van deelnemers zouden versieren.

De Heer VAN DEN VIJVER vond dus aanmoediging, zoo wel in de gebleken goedkeuring van zijn besluit, om deze levensschets in het licht te zenden, als in de behoefte om zijnen vriend de schatting zijner achting te brengen; en, in hem, ook den stand des onderwijzers, waardiglijk, naar diens grooten invloed op de Maatschappij, te vereeren.

En, waarlijk, het zamenstellen en uitgeven der levensbeschrijvingen van zulke mannen, die de zamenleving ten sieraad verstrekken, of hun leven, op welke wijze ook, tot haar voordeel besteedden, kan niet anders dan gunstig werken op anderen die een spoorslag behoeven, om hun aanzijn te veredelen, en moet ook genoegen schenken aan elk, die deugd, wetenschap en vlijt, in iederen stand, waardeert.

Inderdaad, het is voor den weldenkende een genot, het leven en streven na te gaan van verdienstelijke mannen, die 't zij op het slagveld, voor 't vaderland, het leven waagden, of in hunne boekencellen de grenzen der

wetenschap uitbreidden, of als opvoeders eene, naar ziel en ligchaam krachtige jeugd trachtten te vormen. Vooral de laatsten hebben, — niet om zich-zelven (hunne belooning is hooger), maar om het heil der menschheid, wezenlijk behoefte aan belangstelling en hulde in geschriften of eereteekenen. Immers de daden of werken der eersten, worden in de geschiedenis 't zij der volken, 't zij der letteren, opgeteekend en voor vergetelheid bewaard; maar de kleinheid van den stillen kring, waarin de laatste arbeidde en tot anderer welzijn rondzag en naar de hem noodige kennis zwoegde, sluit veelal de aanleiding buiten tot die eer, welke den leeraar des volks, die zijn pligt wèl vervult, boven anderen toekomt; *omdat*, zonder hem, volksheil, of zelfs volksbestaan schier niet denkbaar is.

Men is derhalve den Schrijver dank schuldig voor zijne bijdrage tot de gedachtenis van den braven en kundigen VAN WIJK. Eene bijdrage, die zijnen leerlingen van vroegeren en lateren tijd, gewis eene aangename herinnering aan de vrolijke dagen eener wèlbesteede jeugd zal verschaffen. De denkbeeldige verplaatsing op het tooneel van 't kinderlijke streven naar kennis en eer, afgewisseld door zoo menig woelige uitspanning, als jongens in tusschen-uren beminnen; die voorstelling van kinderlijke en jongelings vriendschapsbanden, op de school aangeknoopt, en later versterkt of ontstrikt, heeft altijd veel bekoorlijks voor elk, die niet onder den druk van stoffelijke belangen zwoegt, en dood is voor al wat het hart weldadig kan treffen.

In het Voorberigt geeft de Heer VAN DEN VIJVER de redenen op, die hem aanspoorden, en de middelen, die hem ter dienste waren, om den levensloop van den overledene, als mensch, en onderwijzer, en letterkundige te schetsen. Geen zucht tot overdrevene en dus onverdiende lofspraak, geene verzwijging van gebreken, geene onwaarheid behooren, zoo betuigt de Schrijver, te regt, in eene levenschets, die waarde zal hebben. Men mag derhalve het lezen aanvangen met het gunstige vóóroordeel, dat hier onpartijdigheid de pen heeft bestuurd; en men, gevoegelijk, den blik zal kunnen slaan in het in-

wendig leven eens mans, door velen van nabij gekend, door nog meerderen geacht, en wiens invloed, door middel zijner kweekelingen, onberekenbaar mag geacht worden.

De jeugd van VAN WIJK leverde, gelijk uit den aard der zaak volgt, weinig belangwekkends op, dan het bewijs van de bekrompenheid des onderrigts in die dagen en het verderfelijke der politieke tinnengieterij en vroege deelneming aan zoogenaamde staatkundige clubs. Moge dit voorbeeld na ruim eene halve eeuw nog toepassing vinden!

Jong, reeds op 19jarigen leeftijd, ten gevolge zijner geschiktheid tot den omgang met kinderen en eigen wetenschappelijke vorming, als Hoofd-onderwijzer, in de school van 't Eerste *Amsterdamsche* Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* aangesteld, verdedigde hij de pogingen tot verbetering van 't onderwijs, toen aangevangen en door een schotschrift beschimpt. Als de man nu nog leefde, kon hij 't zelfde op nieuw beginnen. Met al de vermogens van zijnen geest het goede en edele bestuderende en beoefenende zou hij, even als een NASSAU, DE RAADT en zoo vele andere vrienden van vorst en vaderland, weder de pen moeten opvatten tot handhaving van het streven naar waren vooruitgang, tegen hen, die schuw zijn van 't licht. Was iemand bevoegd, om den handschoen, den voorstanders van volksheil toegeworpen, op te nemen, gewis 't was VAN WIJK; die, door kennisneming en overdenking van al wat binnen en buiten 's lands omtrent opvoeding en onderwijs gedaan en geschreven werd, door beproeving van al wat hem goed toescheen, zich bekwaam toonde om mede-oprigter te zijn van twee, daarmede in verband staande, genootschappen: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, aan wis- en stelkunde, en *Tot Nut der Jeugd*, voor jonge onderwijzers, aan de beoefening van verschillende vakken, gewijd; terwijl hij wijders de eerste was, die, hier te lande, de verstandsöntwikkeling van blinde kinderen, volgens daarover in de *Duitsche* en *Fransche* talen voorhanden zijnde geschriften, op verzoek van men-

schenvrienden, aanvaardde en met zoo gelukkigen uitslag beproefde, dat hem daarom, *causa honoris*, het lidmaatschap der Vrijmetselaars loge *La bien aimée* werd geschonken; waarin hij, al spoedig, als *Orateur*, zijne broederen voorlichtte.

Ziedaar den onderwijzer in het eerste tijdvak zijns levens: dat van opkomst, voortgang en roem. Het tweede bevat zijn achteruitgang, dwaling en val; ten deele door goedhartigheid en zwakheid, ten deele door eigen schuld. Men leze de voorstelling er van en werpe, als het geweten van alle vlek rein zij, den steen op hem; maar bedenke, vooraf, dat er meer dan ééne soort van zonde is; dat ook heerschzucht, eigenbaat, geldbejag verdervende kankers voor de menschheid zijn; en, dat de huichelaar nimmer zal struikelen gelijk zulk een man, doch ook niet kan opstaan als hij! Vele, zelfs zonderbare lotwisselingen en bezigheden maken dit deel zijns levens merkwaardig. Wij verzwijgen die, om de verspreiding des aangekondigden geschrifts niet te benadeelen.

Zich-zelven overwonnen hebbende, werd hij achtervolgens een bron van welvaart voor twee steden: door de bloeijende kostscholen, te *Hattem* en *Kampen*, onder zijn bestuur. In dit luisterrijkste derde deel van zijn loopbaan schitterde hij ook als letterkundige; door eene reeks van werken, meest de Aardrijksbeschrijving betreffende, welke hem het vereerend lidmaatschap veler geleerde Genootschappen deden bekomen. Koning WILLEM II benoemde hem tot Broeder der orde van den *Nederlandschen* Leeuw; waarom, is Ref. niet duidelijk, daar deze titel een aanhangsel is, aan die inrigting toegevoegd, ter belooning van of erkentenis voor edelmoedige bedrijven, door den burger van geringen stand verrigt, en dus den onderwijzer niet voegende.

Zoo bereikte hij, onder staâge inspanning, in den zeer vroegen morgen aanvangende en onafgebroken in leerzaal of boekvertrek voortgezet, en over het verlies van al zijn kroost treurende, den ouderdom van 67 jaren. Op zijn graf staat in duurzamen steen de eerenaald, hem door zijne leerlingen opgerigt, en bij deze levensbeschrij-

ving is zijn beeldtenis, met bekwame hand geteekend, ter nagedachtenis voor allen die hem beminden of achtten, en tot een aanmoedigend, zoo wel als waarschuwend voorbeeld van hen, die denzelfden werkkring kozen of zullen kiezen. A. J. L.

Korte schets der verbandleer, van Dr. W. EMMERT, *uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. L. DUSSEAU, *Med. Doctor en Heelmeester te Amsterdam. Te Leyden en Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1850. *In kl.* 8*vo.* 141 *bl.* *f* 1-75.

»Er is geen ongeluk zonder een geluk," zegt het spreekwoord, en dit beurde ons op, toen wij dit werkje in de hand namen.

De leer der verbanden is, naar ons gevoelen, wel het vervelendste van alle leerstukken der heelkunde. Niemand zal het dus Ref. ten kwade duiden, dat hij het een geluk achtte slechts eene schets, en nog wel eene korte schets, der verbandleer te ontvangen.

Maar het pleit wel vóór een boek, indien het met vooroordeel wordt opgenomen, en een gunstigen indruk maakt; en dat is het geval geweest met dit werkje. Welk heelkundige kent niet de lijvige boekdeelen, waarin de verbanden, en vooral de verbandtoestellen, met eene wel eens stuitende subtiliteit worden verklaard; toestellen, die, nà sedert hunne uitvinding een twintig- of dertigtal veranderaars te hebben in het leven geroepen, dermate zamengesteld zijn, dat de beschrijver-zelf, om het kunstmatige en diepzinnige er van te doen gevoelen, eene onverstaanbare, of ten minste nagenoeg onbegrijpelijke uitlegging er van geeft. Stel u voor de verbandtoestellen van de breuk des sleutelbeens, van den hals des dijebeens en andere. Herinner u met welke moeiten gij hebt te kampen gehad, om deze verbanden in het geheugen te prenten, en bij de beschrijving aan de vernuftige uitvinders en commentarii eer te laten wedervaren.

Ook in dit gedeelte der heelkunde breken de gulden stralen der eenvoudigheid door, even als in de therapie, waar een tiental middelen der oudere school, zonder oordeel of houdbaren grond voor de uitkomst zamengeraapt, vaak door een enkel middel vervangen wordt.

Deze korte schets der verbandleer is de eenigste, die Ref. voorkomt de eer eener vertaling te zijn waardig geweest, in vergelijking met de andere, welke in de laatste jaren zijn uitgekomen; zij is daarenboven in goede handen gevallen, want zij heeft eenen bewerker en niet slechts een werktuigelijken vertaler gevonden. Deze schets is voor elken heelkundige voldoende; en ook voor die heelkundigen, welke de oplossing van groote vraagstukken bezig houdt, eene hoogst nuttige handleiding ter beoordeeling van meer zamengestelde verbandtoestellen.

De uitvoering is net, ook het formaat is voor het gebruik zeer doelmatig, en de houtsneê-figuren beantwoorden aan het doel.

L. H. V.

Bakers-boekje, of aanwijzing, wat eene baker moet weten en kunnen doen, door B. A. ROMBACH, *Doctor in de genees-, heel- en verloskunde. Te Utrecht en Amsterdam, bij* C. *en* C. G. van der Post. 1850. *In* 12*mo. VII en* 98 *bl.* *f* :-90.

Dit werkje is met eene aanbeveling van den Hoogleeraar SUERMAN ter wereld gekomen.

Niettegenstaande de hoop des Schrijvers vreest Ref. dat het werkje zelfs niet dáárdoor in zeer vele handen zal komen en toch is het daartoe aardig genoeg. Om onze lezers met den inhoud eenigzins nader bekend te maken, willen wij er, *grosso modo*, de eigenschappen uit opnoemen, die eene goede baker moet bezitten naar ligchaam en geest.

Zij moet geene groote ligchaamskrachten bezitten, maar eene bloeijende gezondheid; zij moet weken achtereen in

eene kamer kunnen opgesloten wezen; zij moet weinig slapen, eten en drinken, de kraamvrouw op hare armen kunnen dragen; goed kunnen hooren, ruiken en zien; wèlgevormde, zachte handen en behoorlijk geknipte nagels hebben; zij mag niet hoesten of snorken; niet oud zijn (de oude bakers zijn eigenwijs); zij moet zindelijk zijn, en eene zachte, welluidende stem hebben; zij mag geen vuilen adem hebben, ook niet praatachtig of nieuwsgierig wezen; niet snuiven, en niet verlekkerd zijn op kandeel of likeuren; zij moet kunnen lezen (de signaturen van de geneesmiddelen) en zien hoe laat het is (om de geneesmiddelen op den bepaalden tijd in te geven). Zij mag den verloskundige niet te vroeg of te laat doen roepen, met niets anders zich bemoeijen dan met de kraamvrouw en het kind, en de bevalling niet aanzeggen; zij moet zich vlug en zonder geraas bewegen; den accoucheur bij de bevalling kunnen helpen; zij moet al verder het drinken geven zonder te storten, eene schaar en bandjes gereed hebben en nooit het geduld verliezen; zij moet bloedzuigers, pappen en lavementen kunnen aanwenden; het pasgeboren kind niet smoren en de kraamzuivering onderzoeken; des noods bij eene bevalling alleen kunnen helpen, het kind kunstmatig kunnen voeden en met koud water wasschen.

Ook moet eene baker in den pas kunnen gaan; op geene geldelijke belooning zien (dat is ook het zwak niet van onze bakers!) en zoo wel in de tegenwoordigheid, als in de afwezigheid van den verloskundige of geneesheer alle substantiviteit tegenover hen afzweren.

Men denke niet, dat hiermede alle de kwaliteiten eener goede baker zijn opgenoemd, o neen; wij hebben er eenigen, om goede redenen, van overgeslagen, en daar vinden we ook nog, dat zij zich niet op de wangen mag laten zuigen, en ook moet kunnen zien of het kind ziek zij, en eene zeer geschikte ziekenoppasseres moet wezen, enz. enz.

Wij vreezen, dat het boekje eigenlijk eene aanwijzing is, hoe de bakers over het algemeen niet zijn.

Is het werkje bestemd om door bakers gelezen en tot

leiddraad gebruikt te worden? Arme Uitgever en Schrijver! Al datgene, waarmede de baker hare fortuin moet maken, het vertrouwen wint en de godesse der kraamkamer wordt, wilt ge haar vaarwel doen zeggen? Haar? Wist ge niet hoe vele, vooral jeugdige geneesheeren naar hare gunst streven en integendeel hunne substantiviteit afleggen voor deze vraagbaken der proefondervindelijke kraamkennis?

Maar als eene baker alle die opgenoemde en andere, door ons overgeslagen, eigenschappen bezitten moet, dient ze dan ook niet vóór de aanvaarding van haar beroep onderzocht te worden? Dient ze zelfs niet onderwezen te worden, of ten minste bij de aanvaarding van haar beroep dit boekje in het geheugen te hebben geprent?

En dat is nog niet genoeg; er zal immers tegen overtreding der regels gewaakt en daarop ook straf gesteld moeten worden.

Alzoo moeten wij dan bezitten:

Baker-wetten, baker-onderwijs, baker-examen, bakertoezigt en baker-straffen; — zonder dat zal de uitgaaf het doel missen.

Hiermede willen wij niet gezegd hebben, dat het boekje niet goed is of geene nuttige strekking heeft; geenszins! Het verlangt in de baker alles, wat ieder geneesheer er gaarne in aantreft; maar dat alles is in eene goede baker, in de knappe vrouw, die, bij natuurlijke geschiktheid, zindelijkheid, zorg, doorzigt, overleg, gevoel en eenige ondervinding medebrengt, ook van zelf reeds aanwezig, en de andere bakers zullen nimmer uit boeken leren worden, wat ze van nature of uit zich-zelve niet zijn; vooral niet zoo lang de wetten den geneesheer-zelven niet beter beschermen. Intusschen kan het zeker geen kwaad, wanneer men, eene baker hebbende, die te wenschen overlaat, haar dit boekje in handen geve, of zij er zich welligt aan mogte spiegelen. En daartoe bevelen wij het dan ook aan. L. H. V.

Geschiedenis van den jongsten tijd, sedert den val van

NAPOLEON *tot op onze dagen. In eene algemeene beschouwing voorgesteld door Dr.* K. HAGEN, *Hoogleeraar in de geschiedenis en staatkunde te Heidelberg. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch door Mr.* P. BOSSCHA, *Hoogleeraar in de geschiedenis en letterkunde te Deventer. Iste Deel.* 1—3 *Aflev. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1849. *In gr. 8vo.* 337 *bl. f* 3-15.

Het is geen wonder, dat een tijd zoo overvloedig in beweging en woeling als de onze, aan de geschiedenis vraagt: *wachter wat is er van den nacht?* Onderscheidene mannen, met een historisch wijsgeerigen blik en sommigen bovendien ook met een poëtischen geest bedeeld, hebben de geschiedpen opgevat, om in hunne beginselen de feiten na te sporen, welke de beruchte Vergadering in de kaatsbaan zijn opgevolgd.

De gebeurtenissen van Februarij 1848, de koortsmaand van het staatkundig en sociaal volksleven van ons tijdsgewricht, hebben niet gezaaid of geplant, maar 't onderste boven gekeerd. *Frankrijk* verklaart door de kinderen der omwenteling — niet anders is de President en zijn Gouvernement, niet anders de Kamer met hare Bergschreeuwers en redenaars uit het dal, — de laatste omwenteling, die het koningschap vernietigde, voor eene misdaad, en straft haar, door de wonden van de slagtoffers dier dagen onbeloond te laten.

Duitschland is misschien nooit hartstogtelijker verdeeld geweest, dan sedert het vuur der barikaden tot eenheid riep, en hier een Keizer vlugtte, en ginds een fantastische Koning de uitvaart van moordenaren hielp vieren.

Italië, door eenen Paus tot vrijheid geroepen, bukt voor het zwaard der *Germanen;* de vorst, die de legerscharen van het jonge, meer kinderachtige dan sterke *Italië* aanvoert, sterft van spijt en teleurstelling in ballingschap, en het Hoofd der Kerke, na zijn wrevel in banvloeken te hebben geuit, herplant de banier der slavernij op het oude Kapitool, waar een tijdlang opgewonden heethoofden van den terugkeer der oude Republiek droomden, zoo als die droom de verbasterde *Ro-*

meinen reeds sedert de dagen der OTTONEN gekweld heeft.

Helaas! de jaren acht- en negen-en-veertig hebben zich wel door verwoesting en moord onderscheiden, maar niets wezenlijks tot stand gebragt. En toch zijn hunne gebeurtenissen — uitkomsten durven wij ze niet noemen; want verwarring is geen gemotiveerd resultaat — niet uit de lucht gevallen, ze zijn de stuipachtige uiting van een ziekelijk volksleven, dat zijnen oorsprong en aanleiding in het verledene heeft.

De *Europesche* volksöntwikkeling, ten tijde der hervorming krachtig in beweging gezet, doch, juist om dit krachtbetoon, door hofkabaal, stationaire priestermagt, en galg en brandstapel en kanongeweld, hier belemmerd, dáár beperkt, ginds gestuit, hervatte, maar op een ander terrein, in 1789 zijn pogen, en bulletineerde zijne eerste levensdagen met het bloed van hetgeen verouderd was. Doch, vermits de omwenteling hare hartstogten de rede liet voorbijsnellen, viel zij in het hoofdkwartier van haren eersten burger-generaal in zwijm, en ontwaakte als slavin aan den voet van een ijzeren keizerstroon. Het keizerlijk despotisme, eene improvisatie van bedwelmde en bedwelmende glorie, viel met den geest, die het bezielde en uit overspanning bezweek.

Nu look het verouderde beginsel, door de Kabinetten vertegenwoordigd, weder op, en roofde alles weg, wat veranderde tijdsomstandigheden slechts eenigzins toelieten. Doch het volksleven was door den val der omwenteling evenmin gedood als, daarna, door de besluiten van vorsten en ministers der congressen. Jammer echter, dat zijn stroom, zonder geleid te worden, zich eene bedding groef door de poelen der onzedelijkheid, en nu, bezwangerd met de in ontbinding gaande en besmetting verspreidende deelen van ongeloof en pauperisme, met donderend geweld losbarstte; naauwelijks te beteugelen door de kunstdammen, welke de beschaving der negentiende eeuw in der haast opwierp.

Vandaar, dat de geschied- en staatkundige eene gepaste taak volbrengt, wanneer hij getrouw, naar waarheid en niet eenzijdig, de staatkundige gebeurtenissen

openlegt, en het aanschouwelijk voorstelt, hoe uit den toestand der laatste dertig jaren het jaar 1848 moest geboren worden; al zij ook de vrucht een abortus.

Dr. KARL HAGEN, Hoogleeraar in de geschiedenis en staatkunde te *Heidelberg*, een groot kampvechter voor de *Duitsche* eenheid in het *Frankforter* Parlement, roemloozer gedachtenis, heeft een werk op het touw gezet, dat in deze behoefte belooft te voorzien. Hij heeft zich echter buiten de perken der eenzijdigheid niet weten te plaatsen en zijn stijl is weinig behagelijk en de voorstelling niet zeer aanschouwelijk. De Hoogleeraar BOSSCHA heeft de vertaling van dit werk op zich genomen, met het voornemen, ze vrij te bewerken, en den stijl meer vloeijend te maken. Hoe hij in het laatste is geslaagd, is elders met proeven bewezen. Hij getuigt van HAGENS arbeid, dat hij ons een helder overzigt der gebeurtenissen geeft, zonder de feiten wijdloopig uiteen te zetten; dat de Schrijver diep tast in de gebreken der Maatschappij, en op de groote verkeerdheden wijst, die noodwendig verbetering behoeven.

De uitgevers verzekeren, dat het geheele werk, dat zeer compres gedrukt is, compleet zal zijn in *twee* deelen van 20 à 25 vel druks, en den inteekenaren alzoo ten hoogsten op den *uiterst goedkoopen* prijs van circa *f* 7-: te staan zal komen.

Wij zullen onze lezers eenigermate bekend maken met dit werk, hetwelk belangrijker is van stof dan behagelijk in vorm, en zullen, waar het noodig is, ons oordeel, ten minste ons gevoelen, bescheiden doch vrijmoedig uitspreken.

Het eerste Hoofdstuk stelt de ontwikkeling voor van NAPOLEONS magt, ontsproten aan de omwenteling, bevorderd door de laaghartige en eigenbatige politiek der Kabinetten, ten top gevoerd door eigen genie dat gunstige omstandigheden beheerschte, eindelijk gevallen onder de zwaarte van eigen overmoed en door den wil der Volken, die, door hunne Vorsten tot vrijwording geroepen, het stalen geweld des grooten Keizers verbrijzelden.

Het heeft ons verwonderd, dat een Hoogleeraar in de

staatkunde, die op het gedrag der vorsten zoo scherp toeziet, de openbare houding, welke FRIEDRICH WILHELM, uit nooddwang aannam, toen het verdrag, dat YORK te *Taurogen* met de *Russen* gesloten had, bekend werd, voor goede munt aanneemt. Men behoeft maar weinig met des Konings stemming omtrent NAPOLEON bekend te zijn, om dit voor ondenkbaar te houden, en met zijne stelling tegenover en in het midden der *Franschen*, om te erkennen, dat de Koning die veinzerij niet ontwijken konde, wilde hij niet als krijgsgevangene de reis naar een kasteel in *Frankrijk* aannemen. Door ontijdige openhartigheid zou het werk der bevrijding vernietigd zijn geworden, nog vóór dat het begonnen was. Ten andere spijt het ons, dat hij geen doordringenden blik heeft geworpen op de *intrigue* van den sluwen TALLEYRAND, die de herstelling der BOURBONS doordreef ten koste van *Duitschland*. In de handeling van den voormaligen Kerkvoogd met de *Europesche* Mogendheden ligt de grond van *Europa's*, ten minste van *Duitschlands* toekomstigen toestand. De staatkunde van VAN METTERNICH heeft niets anders gedaan, dan het Talleyrandsche réactionaire idé te beligchamen.

Een vrijen blik werpt de Schrijver over de bestanddeelen, welke uit den algemeenen bajert van den Napoleontischen val in bepaalde omtrekken te voorschijn traden; met aanspraken, die gedeeltelijk regtstreeks tegen elkander over stonden, gedeeltelijk elkander naderden en dooreen gevlochten waren.

Of het staatsbegrip, zoo als NAPOLEON dit opvatte en zocht te verwezenlijken, naar des Schrijvers meening, tot eene *Egyptische* of *Chinesche* gelijkvormigheid zou geleid hebben, is bloot eene veronderstelling, die alle bewijs mist, omdat het feit is achtergebleven. Of echter *Europa* juist daardoor ongelukkig zoude worden, indien het onder ééne regering stond, kan niet dan voorwaardelijk aangenomen worden. Onze Schrijver begunstigt het nationale element; maar vermits het provinciale al ligt den schijn van nationaliteit aanneemt, wordt eenheid ook van enkele Staten en Volken juist daardoor een

hersenschim. *Duitschland* trouwens ondervond dit in den jongsten tijd, en bijaldien 't het beginsel van nationaliteit blijft vast houden en in zijne gevolgen doorvoeren, moet 't elken luimigen inval, die van inlijving der *Nederlanden* in het groote *Duitsche* vaderland spreekt, als onzin van de hand wijzen.

Het tweede Hoofdstuk loopt over het *Weener* Congres, waarvan de oude Prins DE LIGNE aan zijne vrienden schreef: dat het slecht ging, maar heerlijk danste. — Eene zotte drukfout (eene denkfout kan 't onmogelijk wezen) doet het aandeel van het *Weener* Hof aan de onkosten van het Congres dertig duizend millioenen beloopen. Er zijn evenwel zielen genoeg bij millioenen verkocht, groote beginsels ligtvaardig genoeg prijs gegeven, om bij zulk eene fout niet onbarmhartig te blijven stilstaan.

Het spreekt van zelf, dat Dr. HAGEN niet ingenomen is met hetgeen op die *Europesche* Areopaag verhandeld werd. En inderdaad zou iemand, die, onbekend met de handelingen der Kabinetten, alleen de geschiedenis van de openbare bedrijven in den grooten wereldstrijd gelezen heeft, zijne eigen ooren niet gelooven, als hij dezelfde mannen te *Weenen* over het in slavernij brengen van vrije volken ziet onderhandelen, bieden en dingen met eene zelfzucht, die een NAPOLEON, indien hij er tegenwoordig ware geweest, van schaamte zou hebben doen bloozen. Het geheel was daarenboven berekend en aangelegd, om het ontwaakte volksleven, door de magt, waarmede de Kabinetten zich zochten te bekleeden, te dempen, en voor de herstelde Vorstenregten onschadelijk te maken. Zoo werd de voormaals schitterende Republiek van *Venetië* een onderdeel van *Lombardië*, welks ijzeren kroon weder het hoofd van HABSBURG dekte, en het vroeger zoo magtige *Genua* werd *Sardinië* in de armen geworpen. Zoo werd *Polen* op nieuw gedeeld, en het grootste deel aan *Rusland* toegewezen; de helft van *Saksen* met twee vijfden van zijne inwoners aan *Pruissen* opgeofferd; *Duitschland* verschikt, geruild als koopwaar in een bazar; *België* aan *Holland* vastgemaakt, en dit alles tegen den wil en zin der daarbij betrokken volken.

Het ligt ook in den regel, dat Dr. HAGEN op eene breede schaal de aangelegenheden van zijn vaderland behandelde. Blijkbaar lag het in zijne wenschen, dat het veronderde Keizerschap, in 1806 gestorven, met jeugdige kracht uit den dood ware opgewekt. Hij geeft de redenen op, welke deze uitkomst beletteden, en ontwikkelt zeer juist de wording van den *Duitschen* Bond, die bij zijne geboorte reeds alle kiemen in zich had van magteloosheid; want het vorstelijk beginsel zegevierde over dat des volks, en te gelijk het beginsel der versnippering over dat der eenheid. Het valt intusschen gemakkelijk, de daarover gewisselde gedachten en hare resultaten te gispen en te veroordeelen; doch wie de zaak van *Duitschland*, zoo als het toenmaals was, en vooreerst nog wel blijven zal, onbevooroordeeld gadeslaat, zal zich over de uitkomst, zoo als zich die geopenbaard heeft, in het minst niet verwonderen. Men heeft in de beide vorige jaren andere beginsels gevolgd; onze Schrijver heeft ze te *Frankfort* mede luid uitgesproken. Waartoe heeft het geleid? Men hield te *Weenen* al te angstvallig in het oog, en vergat te *Frankfort* al te onberaden, dat de *Duitscher* niet ophoudt, en niet wil ophouden *Pruis*, *Beijer* of *Sakser* en zoo voort, en wel honderdmaal en zoo voort, te zijn. Ziedaar alles.

De Schrijver eindigt dit Hoofdstuk met te gewagen van de verhouding van den Staat in *Duitschland* tot de Kerk, en geeft de reden op, waarom dit teeder vraagstuk onbeslist bleef. De Kerk vroeg te veel en de Staat durfde niet alles weigeren. De Ultramontanen zagen zelve tegen eene eindschikking op, omdat zij, en ligt niet zonder grond, beducht waren, dat de *Duitsch-Katholieke* Kerk meer in den *Duitschen* volksgeest dan *Roomsch* zoude uitvallen.

Te regt noemt onze Auteur de uitkomsten van het *Weener* Congres in dezelfde mate gering en onbevredigend, als de verwachtingen er van groot en veel omvattend waren geweest. Grondig en diep behandelde het geene der groote idéën, welke het menschdom sedert lang bezig hielden; de gewigtigste vragen liet het onbe-

vredigd, of loste ze op geheel in strijd met de openlijke meening. Het beleedigde het volksbeginsel, het vermeed bijna geheel het algemeen onder de volken heerschend denkbeeld eener wettig gevestigde staatsregeling; het stelde geene bepaalde grenzen ten aanzien der verhouding tusschen Kerk en Staat, en vermaakte dus aan den toekomenden tijd nog eene ruime bron van twist en tweedragt. Slechts in één opzigt had het eene groote uitkomst opgeleverd, dat het namelijk de van elkander verwijderde Mogendheden weder vereenigde, toen het er op aan kwam, om den wedergekeerden NAPOLEON het hoofd te bieden.

In een volgend Hoofdstuk beschrijft de Hoogleeraar den toestand der restauratie tot op NAPOLEONS terugkomst. Waar en treffend is hetgeen hij over het staatkundig vorsten- en volkenleven in *Zuid-* en *Noord-Duitschland* opmerkt. Ja, zoo als hij het doet uitkomen, lag het in den regel, dat de *Zuid-Duitsche* vorsten, door den *Franschen* Keizer, ten koste van een derde groot geworden, weinig heils zagen in de eenheid van *Duitschland;* zoo als zij zich ook eerst van hunnen beschermer hadden losgescheurd, toen zijn invloed op de *Duitsche* zaken vernietigd scheen, en een langer volhouden hunne pas gegoten kroonen weder zou kunnen doen smelten. Het Napoleontisch element bleef dus het Zuiden doordringen, terwijl het in 't Noorden voor de terugplaatsing in het verouderde week, zonder dat de herstelde, met afkeer tegen al wat Napoleontisch was of geleek vervulde vorsten eenigzins acht sloegen òf op de veranderde tijden, òf op den gewijzigden toestand des volks. »*Teleurstelling*" was het *Duitsche* woord van 1814.

In *Zwitserland* gaf de val van NAPOLEON aan de oude Aristokratische familiën en Stedelijke regeringen, die in hunne voorregten gekrenkt waren, aanleiding, om de terugname van het verlorene te beproeven; zoodat het ontslag uit den ijzeren band van hun beschermheer het voorspel werd der uitbarsting van wilde driften.

De blik op *Italië* geworpen wekt droefgeestige gewaarwordingen, als men ziet hoe menschen brutaal genoeg

zijn om een streep door den tijd te halen. Men kan kapitalen, welke de Staat in papier hermunt heeft, tiercéren, amortiseren, en hoe die staathuishoudkundige kunstgrepen meer heeten, maar den tijd in de intellectuéle en geestelijke wereld te amortiseren en zijne toekomst met een interdikt te beleggen: zie, dat zou men het werk van krankzinnigen noemen, als men het niet in *Italië* had zien gebeuren. Daarin ligt dan ook de kiem van *Italiës* blijvenden ziekelijken toestand, van de telkens terugkeerende worsteling om de vrijheid, welke dezer dagen weder onderdrukt is, zonder dat de zucht er naar is kunnen vernietigd worden. *Italiës* dag zal op zijn tijd aanbreken. De verdelging van Katharen, Albigensen en Wicklefiten heeft de hervorming der zestiende eeuw niet kunnen weerhouden; zij vertraagde slechts, wat vroeger gebeurd konde zijn.

Ten aanzien van *Spanje* geeft Dr. HAGEN eerst de grondtrekken der staatsregeling van *Cadix* op, en beoordeelt haar billijk, door op de omstandigheden te letten, waarin zich toenmaals Vorst en Volk bevonden. Verder wijst hij op hare gewelddadige vernietiging door den zwakken FERDINAND. En als men dan daarbij in aanmerking neemt, dat deze als een kind aan den leiband ging van mannen, die hem dagelijks toeriepen: »Is het mogelijk, Sire! dat de Liberalen en Josephino's nog onder ons leven? Waarom heeft men toch niet in elke stad, in elk dorp van *Spanje* schavotten opgerigt? Waarom heeft men niet overal brandstapels bereid, om over die goddeloozen gerigt te houden? Dit is het eenige middel, Sire! om uwen troon te bevestigen." dan zal men zich geenszins verwonderen, dat de Jezuïten werden teruggeroepen, de Inquisitie hersteld, en meer dan tien duizend Liberalen en Josephino's geproscribeerd werden.

Stapt Dr. HAGEN met een luchtigen tred over *Portugal* heen, waarvan ook niet veel anders te zeggen is, dan dat het zich ongelukkig voelde, zoo veel te uitvoeriger behandelt hij de staatkundige aangelegenheden van *Frankrijk*. De BOURBONS op den ouden koningstroon waren een geschenk van den sluwen TALLEYRAND, dat ongeluk-

kig het grootste deel der Natie niet smaakte. Het *Fransche* volk was én door de BOURBONS zelve én door de gebeurtenissen na 1795 geontbourboniseerd. Wordt dit in het oog gehouden, dan zal men het jaar veertien gemakkelijk begrijpen en van zelf toestemmen, dat de BOURBONS, als misplaatst, ligtelijk konden dwalen in de keuze hunner maatregelen, en dat aan den anderen kant het publiek oordeel onwillekeurig in hun nadeel uitvallen moest. Maar wat? indien zij, die regten verkregen hebben, ze weten te handhaven, en zij, die vroeger door aanhankelijkheid aan de gevallen Dynastie verloren, op hun standpunt eischen teruggevoerd te worden; terwijl het Hof tusschen beiden weifelt, of den teruggang blijkbaar begunstigt? Onze Schrijver beantwoordt deze vragen, door kennis te doen maken met de leden van het Koninklijk Huis, waarvan NAPOLEON eens had gezegd: dat het slechts één man telde, de Hertogin van *Angoulême;* — door de tegenstrijdige en onvereenigbare beginsels van het Charter te doen uitkomen, hetgeen ten gevolge had, dat het bijkans niemand voldeed; — door te wijzen op de begunstiging van uitgewekenen, die wel Roijalisten waren gebleven, maar vreemdelingen waren geworden in den wezenlijken toestand, waarin hun vaderland, sedert zij het verlaten hadden, geplaatst was, en dien zij wegdachten; gelijk LODEWIJK, door zijne regering van 1793 te dagteekenen, de elkander opgevolgde staatsbesturen wegcijferde; — door de onverstandige maatregelen na te gaan, die men in de organisatie van het leger nam; — door te letten op de aanmatigingen van den adel en de hooge geestelijkheid, die het middeleeuwsche leenregt wilden terugroepen, en verouderde kerkvormen met nieuwen glans omgaven; — en eindelijk door de verachting op te merken, waarmede het Hof de vorige omwenteling als zedeloos brandmerkte.

Het vierde Hoofdstuk verhaalt met algemeene trekken de terugkomst van NAPOLEON en zijne kortstondige herstelling op den troon. Wij kunnen met onzen Schrijver niet instemmen, dat NAPOLEONS toegevende inwilliging aan de eischen van den tijd onvoorwaardelijk; althans niet, dat zij

volstrekt was. Het, was een onvrijwillig bukken voor eene magt, welke ook den Despotieken Keizerstroon was boven het hoofd gewassen. De grondwet, die hij gaf, zonder dat zij in hare zamenstelling aan het oordeel van bevoegde magten onderworpen was geweest, was eene tooneelvertooning. Hoe zij hem tegen de borst stuitte, en wat hij al in zich-zelven te overwinnen had, blijkt, dunkt ons, genoegzaam daaruit, dat hij het goedgekeurde, of liever goedgejuichte ontwerp een *bijvoegsel* noemde tot de oude Statuten van het Keizerrijk, welke hij daarmede in het leven terug riep, en die, indien hij in de regering ware bevestigd geworden, dit rijke bijvoegsel zouden verslonden hebben, gelijk in FARAO's droom de magere de vette koeijen. De oorlogskans en het verraad behoedden het echter voor die kuur. De grootste veldheer van *Europa* ging van *Waterloo* naar een klip in het hart der zee, en stond daar als een toonbeeld van 's werelds wisselvalligheid.

Vlugtig roert de Schrijver in een volgend Hoofdstuk de herstelling der BOURBONS aan. Het is van belang zich door hem te laten herinneren, wat *intrigue* er werkte tusschen de hooge Bondgenooten, 't welk eindigde met *Frankrijk* te behoeden, van door de hand der herstellers van de legitimiteit te verliezen wat het zwaard veroverd had. Het zou met dit al te bezien hebben gestaan, of de *Duitsche* eenheid er bij zoude gewonnen hebben, indien de *Elzas*, die zich zoo hardnekkig voor NAPOLEON tegen de *Oostenrijkers* verdedigd had, en andere streken, die sedert lang van het *Fransche* element doordrongen waren, in de *Duitsche* familie weder waren opgenomen. *Nederland* althans heeft door vereeniging met *België* luttel gewonnen, en allerminst, toen er eene *Nederlandsche* eenheid werd beproefd.

Het liet zich wel verwachten, dat Dr. HAGEN bij het Heilig Verbond zou stilstaan, dien steen des aanstoots en der ergernis voor het ziekelijk *Europa*, dat *zonder* Evangelie, *zonder* God en *ondanks* God op den stoom van zijn genie de baan der ontwikkeling wil doorvliegen, en, omdat het geenen kondukteur op den lokomotief toelaat, tel-

keens uit het spoor rent, nu eens stil staat, dan in een moeras neerploft, en deerlijk gehavend, met achterlating van 't geen verbrijzeld is, al weder op nieuw begint. Onze Schrijver kent, en te regt, den oorsprong van het Heilig Verbond, even onheilig nageleefd als beoordeeld, aan Keizer ALEXANDER toe. Wij laten de Genesis van ALEXANDERS godsdienstzin voor zijne rekening, maar dit weten wij van elders, dat het niet, zoo als hij op gezag van Mevrouw KRUDENER beweert, langen tijd gekost heeft, voor dat de Keizer van *Oostenrijk* en de Koning van *Pruissen* zich daartoe lieten overhalen. Trouwens Keizer ALEXANDER heeft zelf een geloofwaardig man, Dr. EYLERT, het volgende verhaald: »In de dagen van *Lutzen*, *Dresden* en *Bautzen* drong zich, bij al onze vergeefsche inspanningen, aan uwen Koning (FRIEDRICH WILHELM) en mij de overtuiging op, dat er met menschelijke magt niets gedaan kon worden, en *Duitschland* verloren zou zijn, wanneer de Goddelijke Voorzienigheid ons niet te hulp kwam en onze pogingen niet zegende. Ernstig en nadenkend reden wij, de Koning en ik, zonder geleide naast elkander en spraken niet. Eindelijk brak mijn beste vriend het stilzwijgen af en zeide: »dat moet anders worden; wij bewegen ons naar het Oosten, en wij willen en moeten naar het Westen; het zal met Gods hulpe gaan. Wanneer hij echter, gelijk ik hoop, onze vereenigde pogingen zegent, willen wij voor de overtuiging, dat Hem alleen de eere toekomt, voor de geheele wereld uitkomen." Dit zwoeren wij en reikten elkander met opregtheid de hand. De zege volgde bij *Culm*, *Catzbach*, *Grossbeeren* en *Leipzig*, en toen wij aan het einddoel van den zwaren kampstrijd te *Parys* waren, bragt de Koning van *Pruissen*, van wien de eerste gedachte was uitgegaan, deze heilige zaak weder ter sprake, en met ons vereenigde zich gaarne de edele Keizer van *Oostenrijk*, FRANS, die met ons in denkwijs, gezindheid en bedoeling overeenstemde. In een ernstigen stond werd het eerste denkbeeld van dit Heilige Verbondgebouw geuit, en in een schoon, dankbaar en blijd uur werd het ten uitvoer gebragt. Het is in 't geheel niet ons, maar Gods werk.

De Verlosser zelf heeft alle denkbeelden, die het in zich bevat, en alle grondstellingen, die er in heerschen, ons ingestort. Wie dat niet erkent en gevoelt, en hier verborgene bedoelingen der politiek op den achtergrond meent te ontdekken, en het heilige met het onheilige vereenigt, die kan daarover zijne stem niet uitbrengen, en met zulk een mensch kan men daarover niet spreken."

Wien zal het bevreemden, dat zoo vele duizenden, die, vreemd aan den door schokkende omstandigheden opgewekten godsdienstzin, dien ze voor mystiekerij uitkreeten, vrijheid in anarchie, beschaving in ongodsdienstigheid zochten, op dit verbond het slijk van hunnen smaad en spot wierpen, en dat de vorsten, die de hand, welke redding had geschonken, niet voorbijzagen, en met afkeer tegen den voortgang eener afbrekende rigting bezield waren, op hunne beurt het behoud van den troon en het algemeene welzijn in de beteugeling van den vrijen volkswil meenden te vinden. Daarvan wist de staatkunde van den *Oostenrijkschen* Staatskanselier wonderwel partij te trekken.

De politiek van dezen man, de regterhand van Keizer FRANS, wordt door den *Heidelberger* Doctor met fiksche trekken afgemaald. Men moet echter de bekwaamheid van den Staatsman regt laten wedervaren, en het erkennen, dat het invoeren van vrije grondwettige instellingen, bij zoo vele verschillende en van elkander afkeerige nationaliteiten, een gewaagd spel was. De proef op de som werd in de twee laatste jaren geleverd.

Meer liberale beginsels leefden in het poëtisch gemoed van LAHARPES leerling, en de *Pruisische* regering, door den geest van VON STEIN bezield, helde mede tot vrijzinnige beginsels over, ofschoon FRIEDRICH WILHELM weinig vertrouwen stelde in hetgeen sommigen voor vrijzinnig uitgaven, gelijk hij ook weinig ingenomen was geweest met het zoogenaamde deugdenverbond, dat hij duldde, alsof hij het niet zag. Maar de *Russische* politiek was magtiger dan de Keizer, die, ofschoon Autokraat, zich aan het despotisme van den Adel en de Bureaukratie niet kon onttrekken; terwijl de gemoedelijke Koning van *Pruissen*

tegen nieuwigheden, die geene goede resultaten waarborgden, schroomvallig opzag. Zoo won het de politiek van het *Weener* Kabinet, en het staatsbeginsel van METTERNICH zou zijne stadiën doorloopen. Het is vóór twee jaren schrikkelijk gewond; zal het van de toegebragte slagen bekomen?

In *Europa* was een »vrijheidsgeest aanwezig, alleen openbaarde zij zich in de verschillende landen op onderscheidene wijze. De terugwerking had dus geene gemakkelijke taak, en overal moest zij zich op tegenstand voorbereiden. Bijna overal was de strijd tusschen vrijzinnige denkbeelden en het behoud aangevangen." Dien strijd gaat de Schrijver aanwijzen en voorstellen, omdat de geschiedenis van dit tijdperk zich daarom beweegt.

In het zesde Hoofdstuk leidt de Auteur zijne lezers door *Duitschland* tot den tijd, waarin de *Karlsbader* Besluiten genomen werden. Wij zijn het met hem volmaakt eens, dat, en wel vooral in de dagen van den bevrijdings-oorlog, Godsdienstzin zich aan het staatkundig leven huwde. De overheersching van NAPOLEON, die zoo vele zoete droomen, — men denke slechts aan de verwachting van eenen JOHANNES MULLER en den helderdenkenden HENKE, — verstoorde, had in het *Duitsch* gemoed het ijskoude rationalisme doen ontdooijen. Het volk walgde van die zoogenaamd Christelijke stal- en keukenpreken; men gunde het aan de katheders der Universiteiten den CHRISTUS tot eenen goochelaar te vernederen, men vroeg weder in de kerk naar een Heer, die leven geeft en overvloedig genoeg. Het was geen komedie of huichelarij, toen, op den avond van den volken-veldslag voor *Leipzigs* muren, de beide Keizers met den Koning van *Pruissen* op de knieën in aanbidding van den God der legerscharen nedervielen, maar de sprekende uitdrukking van hetzelfde volksgevoel, dat vijf maanden later in het overwonnen *Parijs* zich lucht gaf, niet in overwinningskreeten, neen, maar in het oude *Duitsche* kerklied, door de zonen van *Germanië* gezongen. Dat die zamenstemming en zamenwerking van het godsdienstige en staatkundig element niet is bestendigd, is mede eene der oorzaken

van de belemmering der wezenlijk vrije *Duitsche* volks-ontwikkeling.

Handelende over de openbare meening in *Duitschland*, doet HAGEN het uitkomen, hoe zij door de schriften van ARNDT, den dichter van: »*Was ist des Deutschen Vaterland*," door de persoonlijkheid van JAHN, en de fantazij van GÖRRES werd vertegenwoordigd.

Meer invloed echter verkreeg de magt der Kabinetten, door jaloezij, wangunst en kleinmoedige vrees voor zelfbehoud geleid. Het Zuiden wierp een verontrustenden blik op de magt van het Noorden. *Beijeren* vooral kantte zich aan tegen de liberale beginsels, welke in *Pruissen* wortelden, en *Oostenrijk* had wel iets te duchten, indien het *Berlijner* Kabinet derzelver wasdom bevorderde. De personele invloed van Keizer FRANS en van ALEXANDER bleven niet zonder uitwerking op het gemoed van FRIEDRICH WILHELM, die elke beweging schuwde, als zij zich fantastisch openbaarde, want FANTASUS, plagt hij te zeggen, is de broeder van MORFEÜS. Den eersten beslissenden stap tot terugwerking veroorzaakte eene *brochure* van SCHMALZ, die eene openlijk vijandige houding tegen de vrijzinnige rigting aannam.

Het is zeer belangrijk wat de Schrijver in het midden brengt over de grondwetsbeweging in die dagen. Wij krijgen er uit te zien, dat de algemeene rigting, aan historische herinneringen, ook van wege de groote namen, welke zich in den bevrijding-oorlog zoo heerlijk onderscheiden hadden, gehecht, in den beginne tegen de Aristokratie niet vijandig gezind was; »doch spoedig verdween die rigting van de openbare meening; want de Aristokratische partij kwam met hare aanspraken en met hare minachting voor het burgerlijk element en voor den tijdgeest zoo vermetel en onbewimpeld voor den dag, dat elke gunstige meening ten haren opzigte terstond verdwijnen moest. Men ziet van nu af veel meer den tegenstand tegen de adellijke aanmatiging een wezenlijk bestanddeel vormen der openlijke meening. En zoo was het dan natuurlijk, dat men bij de nieuw te maken staatsregelingen den adel geenen overwegenden invloed wilde

toestaan. Veeleer wenschte men het Democratische element te doen zegepralen; men wilde eene eigenlijke vertegenwoordiging, in welke niet de afzonderlijke standen, maar het gezamenlijke volk werd voorgesteld. Ook verstond het zich wel van zelf, dat voor de individuën al de regten in aanmerking kwamen, welke de waarborgen zijn van politieke vrijheid: zekerheid van personen, vrijheid van drukpers, eene nieuwe regeling van het regtswezen met het beginsel van openbaarheid en mondelijkheid."

Met opmerkzaamheid hebben wij Dr. HAGEN de vraag hooren beantwoorden, hoe de verhouding was der *Duitsche* regeringen tot die vorderingen van de openbare meening. En waarlijk, wat de meeste vorsten hunnen volken gaven, was een spotten met de behoefte des tijds, doch liet in de verte zien, dat de hand, die van de Kabinetten uitging, te kort zou schieten om de toekomst tegen te houden. In voldoening aan Art. 13 van de Bondsakte, gaf men toe, doch zorgde te gelijk, dat het volkselement onder den druk der Aristokratie beklemd bleef.

Keurhessen zag de staatsregeling niet tot stand komen, uit hoofde de regering ongezind was de vrijheid van de drukpers en het onvoorwaardelijk regt der Stenden tot het bewilligen der belastingen toe te staan.

In *Wurtemberg* was Koning FREDERIK I zeer impopulair. Hij poogde dien kwaden indruk weg te nemen met eene Staatsregeling aan te bieden, waarbij nogtans zijn absoluut gezag niet met al verloor. Hij leed echter schipbreuk op den verklaarden onwil van alle standen. De strijd duurde tot zijnen dood, terwijl de onderhandelingen, die met zijnen opvolger werden aangeknoopt, evenmin tot eene gunstige ontknooping leidden.

Evenzeer mislukte de poging om in *Baden* eene Konstitutie in te voeren. De regering van *Nassau* gaf wel eene vrijzinnige Grondwet, doch wist voor te komen, dat zij in het leven trad. Niet beter was het in *Beijeren* gesteld.

Het is inderdaad eene belangrijke vraag: waarom aarzelden de vorsten toe te staan, wat zij met weinig schran-

derheid konden voorzien, dat eenmaal zou genomen worden? Men dacht: uitstellen doet tijd winnen. Dit gaat op, als men onder zijne vlag vaart, maar tegen den tijd in te temporiseren, is onzin en leidt tot niets.

HAGEN werpt een vlugtigen blik op den *Duitschen* Bond, hoe hij de stoffelijke belangen behartigt, en hoe weinig hij zich bekommert, om de verhouding der Staten tot de Kerk vast te stellen. Oppervlakkig wordt deze aangelegenheid besproken. Het onderwerp had verdiend, dat het van alle kanten en ook van binnen ware bekeken geworden.

Aangenaam verrassend is het te lezen, hoe vrijzinnig de Groot Hertogelijke regering van *Saksen-Weimar* zich gedroeg en welke vruchten men aanvankelijk daarvan plukte: jammer, dat zij zoo spoedig tot bederf overgingen. Wij hadden gaarne gezien, dat de Schrijver wat dieper en grondiger over de *Bürschenschaften*, die zoo veel gerucht gemaakt hebben en zoo uiteenloopend beoordeeld zijn, gesproken had. Maar dat ongelukkige Wartburgsfeest, wat getuigt het? dat de feestvierenden vreemd waren aan den geest van den man, die op dit bergslot eens den Bijbel vertaalde; dat scholieren hunne roeping te buiten gaan, wanneer zij zich als meesters van den volkszin opwerpen. Zij kunnen vuren aanleggen, maar toonen daarmede nog niet, dat zij ook geleerd hebben gebouwen te stichten. De aanleggers van het Wartburgsvuur hebben de rollen vervuld der jongens, die, de glazen inwerpende, het oproer vooruitsnellen.

Ongelukkigerwijze wekte deze baldadige manifestatie de niet geheel en al ongegronde vrees, die KOTZEBUE wist levendig te houden, bij de regeringen op, dat de zucht tot revolutie het *Duitsche* vaderland op nieuw in eene zee van verwarring zou dompelen, en het begin was, dat *Saksen-Weimar* genoopt werd zijne milde bepalingen, betreffende de drukpers, in te trekken.

En toch, terwijl het stapvoets zich terugtrekkende *Pruissen* met moeite de krachtvolle eischen van de *Rijnprovinciën* en andere gewesten ontweek, wijst de Schrijver ons op den tegenovergestelden geest, die in de *Zuid-*

Duitsche Staten ontwaakte, waar, als hadde men het er op gezet, om immer het tegengestelde van het *Noorden* te doen, in 1817 en 1818, in *Beijeren*, *Baden*, en *Wurtemberg* Staatsregelingen meer overeenkomstig de behoeften des tijds in werking kwamen. »Niet zonder eenigen trots verhieven de *Zuid-Duitschers* zich er op, dat deze nieuwe politieke ontwikkeling van hen was uitgegaan; en inderdaad scheen thans *Zuid-Duitschland* de rol te willen overnemen, welke de openbare meening aan *Pruissen* had toegedacht.

Het Zevende Hoofdstuk loopt over het Congres van *Aken* en de besluiten van *Karlsbad*. Met een enkel woord maakt Dr. HAGEN zich af van hetgeen omtrent de ontruiming van *Frankrijk* door het bezettingsleger werd besloten. Uitvoeriger is zijne mededeeling der *Duitsche* aangelegenheden. Hij geeft in breede trekken den inhoud op van de in 1836 in het licht verschenen, maar als echt betwijfelde, onderhandelingen tusschen de Ministers van *Oostenrijk*, *Pruissen* en *Rusland*, en vergelijkt daarmede de verklaring dezer mannen, die openbaar is gemaakt. Zij is in waardiger en op meer waren toon gezet, en schijnt ons uit dien hoofde toe de echtheid der vroeger genoemde te vernietigen. Die geheime onderhandelingen dragen het onmiskenbare kenmerk, dat de opsteller het doel heeft gehad, het later gebeurde. bij anticipatie, die ministers in den mond te leggen. Het heeft ons daarom genoegen verschaft, dat ook Dr. HAGEN de onwaarschijnlijkheid van dit pseudo-Staats-stuk doet uitkomen, door de valsche stelling, waarin de regtschapen HARDENBERG wordt geplaatst, wien men een verachtelijke, en een geheel met zijn karakter strijdige rol heeft geleend. Maar het is de kunstgreep, de zedelijke maxime van zekere partij. Men vrage het slechts aan DE POTTER, of het niet waar zij: »Hoon, veracht, bespot de regering, en de bestaande orde vervalt van zelf." Verdelging is, in den mond van sommigen, gelijkluidend met vooruitgang.

Onze Schrijver, die alleen oogen heeft voor *Duitsche* eenheid en nergens anders voor, wordt juist daardoor eenzijdig en verzuimt in te denken, in welken moeije-

lijken toestand de vorsten geplaatst werden, die met onfeilbare wijsheid en Herkulische kracht dienden toegerust geweest te zijn, om de buitensporige rigting van verwilderde gemoederen te leiden en binnen perken te houden. De moord van KOTZEBUE, die algemeen voor een *Russischen* spion werd gehouden, en de wijze, waarop de moordenaar bewierookt werd en vergood, verontrustte de bezadigden, sterkte de partij der terugwerking, en gaf aan de Staatkunde van *Weenen* vrijmoedigheid, om openbaar uit te spreken, wat men anders bedektelijk ten uitvoer zou gelegd hebben. Althans de besluiten van het Ministeriëel Congres, door tien Staten te *Karlsbad* gehouden, drukten de noodzakelijkheid uit, om de drukpers te beperken; de Universiteiten onder voogdijschap te stellen; eene Kommissie tot onderzoek van Demagogische woelingen te benoemen; eene nader beperkende uitlegging van Artikel 13 der Bonds-akte vast te stellen, en den vooruitgang der Democratische elementen tegen te gaan en te verstoren. Deze besluiten werden op den 20 September 1819 door de Bondsvergadering niet alleen goedgekeurd, maar ook versterkt.

Het achtste Hoofdstuk wordt aan de beschouwing van *Engelands* Staatkundigen toestand tot aan den jare 1820 gewijd; beschrijft de ongelijkmatigheid van vertegenwoordiging in het Parlement, door de uitbreiding van de bevolking in de koop- en fabrieksteden, en door de vermindering van sommige Graafschappen te weeg gebragt, dat luide om verbetering riep en een vinnigen strijd uitlokte. De Schrijver, zonder juist nieuwe gezigtspunten te openen, beschrijft zeer vlugtig de worsteling in hare afwisselende kansen.

In het negende Hoofdstuk volgt hij de terugwerking op den voet, waarover *Frankrijk* zich tot het jaar 1820 te beklagen had. Zij opende zich eene loopbaan, toen RICHELIEU een drietal dwangwetten door *la Chambre introuvable* wist te doen goedstemmen. NEY viel onder geweervuur, dat de Pairs deden losbranden, omdat de Maarschalken geweigerd hadden een vierschaar over hunnen Spitsbroeder te spannen. Er ging eene proscriptie

uit tegen de familie van BONAPARTE en zijne getrouwste aanhangers, en meer anderen. Verder geeft HAGEN de reden op, waarom zelfs de Koning over deze Kamer, die zoo geheel onder den invloed der restauratie stond, ontevreden was. Zij was namelijk meer Aristokratisch dan Roijalistisch en liet zich leiden door den Graaf van ARTOIS, die den teruggang met al zijn vermogen bevorderde. Het gevolg was: de ontbinding in 1816.

Nu slaat hij den strijd gade der verschillende partijen, uitgelokt door de ontluiking van het Konstitutioneel element in de Kamer, waar minder Ultraroijalisten, meer Liberale mannen in gekozen waren. Dit verschijnsel bewoog RICHELIEU een stap achterwaarts te doen, en eindelijk af te treden. Wel is waar gedroeg zich het opvolgend Ministerie meer liberaal; maar de waanzinnige daad van LOUVEL, die de zwarte bende der vorstenmoorders in *Frankrijk* voorop ging, berokkende de aanvankelijke zegepraal der terugwerking. Immers zij deed het Ministerie DECAZES vallen, bragt RICHELIEU weder aan het hoofd der regering terug, en deze bezwaarde en ergerde het volk, door de Censuur voor de dagbladen weder in te voeren, de persoonlijke vrijheid te beperken, en eene nieuwe Kieswet door te drijven.

Hiermede eindigt het eerste Deel.

H. J. H. S.

Enkele wenschen omtrent de wijziging van het Hooge Onderwijs door Dr. J. VAN VLOTEN. *Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1850. *In gr. 8vo.* 59 *bl.* *f* :- 40.

Dit boekje verdient allezins behartiging. Ook al vindt menigeen er welligt dingen in, die hij minder kan goedkeuren, desniettegenstaande zal niemand, die middellijk of onmiddellijk eenigen invloed op de zaken van het Hooger Onderwijs kan uitoefenen, zich beklagen, wanneer hij het gelezen heeft. Wij willen er kortelijk den inhoud van doen kennen, en daarbij hier en daar onze aanmerkingen voegen.

In de *Inleiding* drukt de Schrijver zijn wensch uit, dat de drie Hoogescholen tot ééne mogen zamengetrokken worden, en wil deze bij voorkeur te *Leiden* gevestigd hebben. Het eerste stemmen wij gereedelijk toe, daar het wel zeker is, dat onze geldmiddelen het onderhouden van drie *goede* Hoogescholen niet vergunnen, het laatste beschouwen wij niet als onbetwistbaar. Het is evenwel ons voornemen niet deze vraag hier te bespreken. Mr. OPZOOMER, die *Utrecht* voorstelde, heeft volgens den Schrijver zelven nog eenige, al zijn 't geen gewigtige, gronden aangevoerd; maar Dr. VAN VLOTEN maakt er zich met eene beslissing *ex tripode* van af. Het is echter thans uit de mode zich daardoor te laten verschrikken.

Hierop volgt het eerste Hoofdstuk, getiteld: *de godgeleerde Faculteit.* De inhoud van dit hoofdstuk komt kortelijk daarop neder, dat de Schrijver geen Godgeleerde Faculteit aan de Hoogeschool wil dulden. Hieromtrent zijn wij het niet met hem eens. Wij stemmen gaarne toe, dat het ongerijmd is, terwijl de scheiding van Kerk en Staat als beginsel vaststaat, nog eene Godgeleerde Faculteit, *ten dienste van een bepaald Kerkgenootschap*, aan eene Lands Hoogeschool te laten bestaan; doch naar ons inzien moet er evenwel eene Godgeleerde Faculteit, zonder andere geloofsbelijdenis, dan die der uitkomsten van de wetenschap, aan de Hoogeschool blijven. Het bestaan van zulk eene godgeleerdheid moet de Schrijver zelf erkennen, of anders van zijnen Doctorstitel afstand doen. Van de lessen, in die Faculteit gegeven, konden dan de toekomstige godsdienstleeraars der verschillende geloofsbelijdenissen, des verkiezende, gebruik maken, zonder dat iemand daartoe behoorde gedwongen te worden. Elk Kerkgenootschap, dat die lessen niet goedkeurde, moest dan, gelijk grootendeels toch reeds gebeurt, zijn eigen Kweekschool mogen hebben, met volkomen vrijheid, om die naar zijn goedvinden in te rigten. Wij zijn dus in zoo verre van des Schrijvers meening, dat wij geene godgeleerden van eene *bepaalde* geloofsbelijdenis aan de Hoogeschool wenschen te vormen; maar het komt ons ten hoogste verkeerd voor, de godgeleerde wetenschap

geheel te verbannen. Men zegge niet: de godgeleerdheid als wetenschap is een onderdeel van wijsbegeerte, letteren en geschiedenis; want het is toch zeker, dat over het algemeen wijsbegeerte, letteren en geschiedenis weinig acht op de godgeleerdheid slaan, en deze, wanneer zij niet aan opzettelijk daartoe benoemde leeraars was toevertrouwd, weldra geheel zou vervallen.

Het tweede Hoofdstuk handelt over de zedekundige wetenschap. Hierin wordt veel behartigenswaardigs gezegd. Vooral hetgeen over de zedekunde (blz. 21, 1)) gezegd is, verdient allezins in aanmerking genomen te worden. Het is een treurig verschijnsel in onzen tijd, dat zich telkens eene zekere beginselloosheid openbaart, die waarschijnlijk daaraan te wijten is, dat gewoonlijk de zedekunde van de historische godgeleerdheid afhankelijk gemaakt wordt, en op dit gebied tegenwoordig een burgeroorlog heerscht, die de overtuiging der leeken aan het wankelen brengt, en bij gevolg ook hun zedelijk bewustzijn verzwakt. Dit kon verholpen worden, door de zedekunde geheel als zelfstandige wetenschap, naar de wijze der Socratische scholen in de oudheid, te behandelen; en haar dus op een van alle historische stelsels onafhankelijk standpunt te plaatsen. Dit zou het zedelijk bewustzijn in ons volk niet weinig verlevendigen, en daarom is het ook onze wensch, dat de lessen over de wijsgeerige zedekunde voor *alle* studerenden verpligtend mogen gemaakt worden.

In het derde Hoofdstuk, *de Faculteit der letteren en het Hollandsch*, wordt menige belangrijke wenk over de studie der letteren in het algemeen, en over die van onze vaderlandsche letteren in het bijzonder gegeven. Wij juichen het dáár gezegde gaarne toe, vooral dewijl het in *Nederland* hoog noodig is, het onderwijs in de *Nederlandsche* taal te verbeteren. Wanneer de Regering hiertoe pogingen aanwendt, zal zij bij het volk waarschijnlijk veel bereidwilligheid vinden, de Congressen voor de beoefening onzer *Nederlandsche* taal strekken onder anderen ten bewijze, dat de belangstelling in dit vak onder onze Natie aan het klimmen is.

In het vierde Hoofdstuk wordt over *de voorbereidende*

studiën gehandeld. Het dáár, in overeenstemming met Mr. OPZOOMER, voorgestane denkbeeld, om den tijd der Academiestudie te bekorten, en dien der voorbereidende studie te verlengen, juichen wij zeer toe. Daardoor blijven de jonge lieden langer onder de meer bijzondere leiding hunner leermeesters, en komen met een meer gevestigd karakter aan de Hoogeschool, terwijl tevens daardoor de zwarigheid, die sommigen zien in het vereenigen van zoo vele studenten in ééne stad, van zelf niet weinig wordt verminderd. Ook wat hier over den voorrang van het *Grieksch* boven het *Latijn* gezegd wordt is waarheid. Ook het brengen van Logica en Natuurkunde aan de Gymnasiën moeten wij prijzen; en wij gelooven niet, dat daardoor te veel van de hersens der leerlingen zou gevergd worden; daar zij er langer dan thans zonden blijven, en dus ook meer zouden kunnen uitvoeren. Het zou echter, ter voorkoming van nadeelige gevolgen voor de gezondheid, bij aanhoudende studie, ten hoogste zijn aan te bevelen, dat aan de Gymnasiën tevens gelegenheid tot het leeren der gymnastiek wierde gegeven. Wegens de bezorgdheid van sommige ouders kon men het aan ieder vrij laten daaraan al of niet deel te nemen. Wij twijfelen niet, of de gunstige gevolgen, die men er van zou bespeuren, zouden spoedig algemeene deelneming te weeg brengen.

D. BURGER, JR.

A. J. VAN DER AA. *Beknopte geschied- en aardrijkskundige beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, benevens een kort overzigt van Nederlands Bezittingen buiten Europa. Vierde verbeterde druk. Te Gorinchem*, bij J. Noorduyn en Zoon. 1850. *In kl. 8vo. 56 bl.* f :-30.

De bijval, welke aan de Beknopte beschrijving der *Nederlanden*, van den vlijtigen VAN DER AA, te beurt valt, is wèlverdiend. De thans verschenen Vierde druk, is, naar de behoefte, gewijzigd, verbeterd en bijgewerkt.

en het is niet der moeite waard hier de geringe feilen aan te stippen, die er nog in zijn overgebleven.

Het werkje is in 51 lessen verdeeld, waarvan de 21 eerste de algemeene beschrijving bevatten, en zoo veel over de geschiedenis van *Nederland* als de Schrijver noodig vond hier op te nemen. Het verdere gedeelte is aan de beschrijving der Provinciën gewijd; de voorlaatste les behandelt *Luxemburg* en de laatste onze bezittingen of Koloniën in *Azië*, *Afrika*, *Amerika* en *Australië*.

Voor hen, die het boekske niet kennen, willen wij overnemen hetgeen de Schrijver omtrent de inborst, de geaardheid enz. der *Nederlanders*, op bl. 25, zegt: »Zij zijn over het algemeen naarstig en arbeidzaam. De landbouw, veehoederij, melkerij en het kaas maken worden niet alleen door de mannen, maar ook door de vrouwen, met de meeste vlijt waargenomen. Langs de zeekusten leggen de mannen zich op de vischvangst toe. In de steden vindt men eene menigte ambachtslieden en winkeliers. In sommige provinciën leeft men van koophandel en zeevaart, in andere van de fabrieken. De *Nederlandsche* kooplieden zijn bij de buitenlanders als eerlijk bekend, waarom deze dan ook gaarne met hen handelen. De vroegere spaarzaamheid, die wel eens tot gierigheid oversloeg, bestaat thans niet meer zoo als voorheen; bij velen heeft zij plaats gemaakt voor verkwisting. Overigens is de *Nederlander* opregt, openhartig, vrij en rondborstig in het spreken; dapper, standvastig, bedaard, vernuftig, en bijzonder vreedzaam. Ook is hij lankmoedig, maar eens getergd of beleedigd zijnde, is hij niet ligt weder tot bedaren te brengen. De menschlievendheid en mededeelzaamheid zijn hoofdtrekken in het karakter van ons volk. De herbergzaamheid der *Nederlanders* en hunne verdraagzaamheid in de godsdienst hebben vroeger vele vreemdelingen in ons Vaderland eene schuilplaats doen zoeken.”

De druk is zuiver, hoewel klein, en het papier goed. Ook de correctie is naauwkeurig. Het geheel beveelt zich allezins aan niet alleen tot schoolgebruik, maar ook tot herinnering van het eenmaal geleerde.

Mijne kamer, door een Student. Te Utrecht, bij J. A. van Woestenberg. 1849. *In kl. 8vo.* 200 *bl. f* 1-50.

Dit kleine werkje zal wel door velen gelezen ten minste in handen genomen worden. Eene studentenkamer, door een student beschreven — ieder vraagt, wat zal daar te zien zijn? De bewoner zegt openhartig en uitvoerig genoeg, hoe hij, na het doorgestane staatsexamen, dat reeds alle verschrikking verloren heeft, aan zijne kamer is gekomen. Hij brengt den lezer in zijne alkove, doet zijne piano hooren, meldt hem, wat er onder den spiegel staat, wijst hem de nis, vertoont wat er aan den wand der kamer hangt, meet de ruimte van zijn verblijf, gunt ook een kijkje naar buiten, ontsluit zijne secretaire en doorloopt zijne boekerij. Verbeeldt men zich op studentenstreken vergast te zullen worden, en te moeten schateren van lagchen, dan bedriegt men zich. De lezer vindt op deze kamer een student, die studeert; niet blokt, maar zich ontwikkelt, en van zijne levensbestemming helder bewust is. Het ziet er wel uit als bij de studenten in het algemeen, maar alles draagt er eene ernstige kleur. De student is zelfs wel eens zóó ernstig, dat hij 't vermoeden opwekt of 't werkje niet geschreven zij door iemand, die reeds jaren lang deze kamer heeft verlaten. Hoe 't zij, de Schrijver verstaat de kunst om onderhoudend te vertellen, en zelfs voor beuzelingen belangstelling op te wekken. Het ontbreekt hem niet aan vernuft, ten minste niet aan geestigheid. En moge al iemand den jongen student op de vingers tikken, als hij, eenigzins pédant, mannen, die in hun ambt jaren gearbeid hebben, beoordeelt; men bedenke, dat men tegenwoordig op zijn dertigste jaar grijs is in allerlei wetenschap en ervaring. Over het geheel hebben wij hier een lief boekje gevonden, dat gelijk ieder boek zijne gebreken heeft, maar ons doet wenschen, dat alle studenten, vooral zij, die voor den kansel zijn bestemd, worden mogen, als de bewoner van deze kamer: ernstig zonder stijfheid, opgeruimd van zin, en regtschapen van gemoed.

BOEKBESCHOUWING.

Het Gebed des Heeren, beschouwd als een(en) Hoofdinhoud des Christendoms. Acht Leerredenen door ATHANASE COQUEREL, *voormaals Predikant bij de Hervormde Waalsche Gemeente te Amsterdam, thans Protestantsch Leeraar te Parijs. Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1850. *In gr. 8vo.* 155 *bl. f* 1-50.

Hij, die het eerst den naam van: »Het volmaaktst Gebed" aan het Onze Vader heeft gegeven, is zeker doordrongen geweest van den rijken, diepen, heiligen zin, welken het bevat, en met regt mogen wij het, het Gebed der Gebeden, het Volmaaktste Gebed, noemen! Reeds veel is er over geschreven, maar de stof, die het oplevert, blijft altijd onuitputtelijk: trouwens, is dit wel anders mogelijk bij de woorden van den Hoogsten Leeraar, waar Hij zijne jongeren, in kinderlijke zamenspreking, het hart leert verheffen tot Zijnen, en Onzen Vader?

Ook de met roem bekende *Parijsche* Leeraar COQUEREL koos het volmaaktste gebed tot stof van behandeling in acht leerredenen, die, vertaald, aan ons godsdienstig *Nederlandsch* publiek worden aangeboden.

De titel, hierboven opgegeven, wijst ons het standpunt aan, van hetwelk hij het Onze Vader beschouwd wil hebben, en bij de lezing zijner leerredenen zagen wij, dat bij de behandeling van elke bede dit gekozen standpunt ook is in het oog gehouden. Daar de Schrijver echter zelf, bladz. 6, verklaart: »Het gebed des Heeren (is) een voorbeeld des gebeds, niet een om zoo te spreken onveranderlijke kerkvorm, een formulier, eens vooral gegeven, van hetwelk een slaafsche ijver niet mag afwijken; eene enkele lijst van algemeene wenschen, tot welke naar de omstandigheden, iedere individuëele godsvrucht gehouden is hare bijzondere aanspraken te rigten: neen, het is een voorbeeld; JEZUS zeide tot de me-

nigte, die hij van de dorre herhalingen, welke de huichelarij der Farizeeën beminde, afkeerig wilde maken: *Gij dan, bidt aldus!*" Zoo kunnen wij moeijelijk inzien; welke overwegende redenen hem kunnen bewogen hebben, om van dit door den Heer-zelven aangegeven standpunt af te wijken, en een ander te kiezen. Gaarne erkennen wij, dat de Verlosser (en hoe kon dit anders?) ook de hoofdbegrippen zijner leer in het volmaaktst gebed heeft uitgesproken: maar het is iets anders, deze hoofdbegrippen, bij eene ernstige overdenking, er in te ontdekken, en te zien, welk een naauw verband er besta tusschen de leer die Hij predikte, en het voorschrift dat Hij tot bidden gaf: en iets anders, dat voorschrift aan te merken als bevattende den hoofdinhoud des Christendoms. Hoe ligt zoude men toch door dergelijke voorstelling op de gedachte komen, dat wij het Onze Vader als een *Compendium Religionis Christianae* moesten aanmerken, en dat is wel zeker de bedoeling des Heeren niet geweest, die nergens een godsdienstig *stelsel* heeft voorgedragen.

Liever zouden wij de voor ons liggende *Leerredenen* den naam van *Godsdienstige Redevoeringen* (*Discours religieux*) willen geven, want hoezeer zij ook bij de openbare godsdienstoefeningen schijnen uitgesproken te zijn, missen zij echter een vereischte, dat tot het wezen eener eigenlijk gezegde leerrede behoort — van algemeen verstaanbaar en populair te zijn. Waarlijk, het moeten hoorders van meer dan gewone talenten zijn, die den Redenaar in den gang zijner denkbeelden, in den geest zijner beschouwingen, en in de vlugt zijner verbeelding volgen kunnen; en ofschoon wij gaarne gelooven, dat de schare, voor welke de Heer COQUEREL pleegt het woord te voeren, uit hoofde harer hoogere maatschappelijke beschaving, zich boven het verstandelijk peil der gewone gemeenten verheft; gelooven wij toch, dat men zich grootelijks zoude vergissen in de meening, dat de zoogenaamde fatsoenlijkste en beschaafdste hoorders ook tevens de kundigste zouden zijn, dat is: zoodanige, die boven de mindere klassen met godsdienstige kennis zijn

uitgerust, en dáárom met meer nut voor verstand en hart de openbare godsdienstoefeningen zouden bijwonen.

Elke bede wordt door den begaafden Spreker op de hem eigene treffende en wegslepende wijze behandeld: doch daar het moeijelijk is eene naauwkeurige analyse van elke leerrede in het bijzonder op te geven, willen wij alleen het thema er van mededeelen.

Eerste leerrede. De aanspraak des volmaakten Gebeds: *God Onze Vader*. Deze aanroeping bevat ingewikkeld: 1°. het zuivere begrip van God; 2°. het denkbeeld der éénheid en oneindigheid Gods; 3°. het denkbeeld eener schepping, het gewrocht der liefde, 4°. en dat eener Voorzienigheid, het bestuur van wijsheid en goedheid.

Tweede leerrede. *De heiliging van den naam van God,* beschouwd als bestaande in de kennis, in de getrouwheid, en in de aanbidding.

Derde leerrede. *Het Rijk van God.* Uitdrukking van den wensch, dat de godsdienstige waarheid zich onder de menschen meer en meer openbare en verspreide.

Vierde leerrede. *De Wil van God.* Deze bede verheft onze ziel tot het welgelukzalig verblijf, en geeft er ons dat denkbeeld van, 't welk het meest strookt met de heiligheid des Evangelies, de uitnemendheid van deszelfs zedeleer, de grootheid van onze bestemming, en den roem onzer schepping en verlossing.

Vijfde leerrede. *Ons dagelijksch brood.* De orde der woorden wijst de orde dezer denkbeelden aan: 1°. wat het dagelijksch brood zij; 2°. waarom wij het van God bidden; 3°. waarom wij het 't onze noemen.

Zesde leerrede. *De dubbele schuldvergeving.* Onderzoek der beide denkbeelden, onze schulden ten aanzien van God, en die van onze broederen ten aanzien van ons.

Zevende leerrede. *De verzoekingen.* 1°. Theorie der verzoekingen; 2°. overeenstemming daarvan met de ondervinding; 3°. de soorten der verzoekingen; 4°. welk regt men hebbe deze bede uit te spreken, en welke vrucht men er van verwachten kan.

Achtste leerrede. *De verlossing van het kwade.* Het einddoel der geopenbaarde Godsdienst.

Hoe gepast de Redenaar zich van zijn tekst hier en daar weet te bedienen, om zijne hoorders leerzaam te onderhouden over het rampzalige van sommige heerschende begrippen des tijds, daarvan levert hij meer dan eene proeve: zoo toont hij in de vijfde leerrede, bladz. 89 en verv., het noodlottige aan, van het vooral in *Frankrijk* bij zoo velen gevierde *Communisme;* zoo ijvert hij in de zesde leerrede, bladz. 112, in hoogen ernst, tegen het onzedelijke tweegevecht, en wij twijfelen niet of ieder onbevooroordeelde zal met onverdeelde goedkeuring lezen, wat door hem omtrent het een en ander is in het midden gebragt.

Op 's mans *exegese*, en daarop gebouwde ontwikkeling van het onderwerp, meenen wij hier en daar aanmerking te mogen maken. Ligt, b. v., in de uitdrukking: Onze Vader, die *in de hemelen zijt*, niet meer het denkbeeld opgesloten van Gods majesteit en heerlijkheid, dan, gelijk de Schrijver, bladz. 14, wil, van Zijne alomtegenwoordigheid? Kan het den toets doorstaan eener echtgrammaticale interpretatie, wanneer hij, bladz. 83, zegt: »de uitdrukking van het oorspronkelijke, welke de nieuwere vertolkingen onjuist overzetten door *dagelijksch brood*, beteekent letterlijk (!) het brood dat onderhoudt, voedt, het leven bewaart? Doch wij onthouden ons van verdere soortgelijke aanmerkingen.

Gaarne erkennen wij, overal den vrijzinnigen leeraar te hebben aangetroffen, die van het onbetwistbaar regt des vrijen onderzoeks een onafhankelijk gebruik maakt, en voor wien het woord Gods de eenige *Magna Charta* zijns geloofs is; maar ongaarne hoorden wij hem, hier en daar, op scherpen en beslissenden toon over anderen spreken, die, insgelijks van het regt des vrijen Bijbelschen onderzoeks gebruik makende, van hem in sommige begrippen verschillen. De echt liberale man toch spreekt en handelt altijd in den geest der liefde, en eerbiedigt bescheiden de meeningen van anderen, ook wanneer zij tegen de zijne indruischen. Wij voor ons ten minste willen den Heer COQUEREL niet hard vallen, wanneer hij ons *die* gronden voor ons geloof aan de vergif-

fenis van zonden, op bladz. 106 en verv., niet aanwijst, die wij in het Evangelie meenen te vinden, en wij laten voor zijne rekening, wat hij, bladz. 115, voordraagt: »*Vergeef mij mijne schulden, gelijk ik mijnen schuldenaren vergeven heb;*" ik heb hunne misslagen jegens mij, hun gebrek aan regtvaardigheid, ondersteuning, medelijden, dankbaarheid vergeten; vergeet mijne feilen omtrent U; behandel mij op den dag des oordeels, aan den drempel der eeuwigheid, met evenveel zachtmoedigheid, als waarmede ik gedurende mijn leven mijne mededingers, mijne benijders, mijne vijanden, mijne vervolgers behandeld heb; wisch uit Uw gedenkboek mijne overtredingen, gelijk ik hunne verongelijkingen in mijn hart heb uitgewischt. o God! ik heb vergeven, vergeef mij!"

Uitdrukkingen als: »eene ziel blinkende in den schoot des doods," bladz. 95, »het Evangelie is eene akte van beschuldiging van Gods zijde tegen den mensch," bladz. 102, en »de Christelijke Godsdienst is de Godsdienst van *het onmogelijke*," bladz. 145, willen ons niet bevallen; zij zijn òf zinledig, òf onjuist, en missen zelfs de verdienste van voor een oogenblik — te treffen.

De vertaling is over het algemeen vloeijend; maar is onze rijke moedertaal dan zóó arm, dat men woorden als: *individuën*, *individualiteit*, *studie*, *duëllist*, *machine* enz. uit het oorspronkelijke heeft moeten bijbehouden? En is het wel verstaanbaar als er, op bladz. 101, van »punt der studie" gesproken wordt? Bij het vermelden van CORNEILLE, op bladz. 19, zweefde, onzes ondanks, de beroemde PIERRE CORNEILLE, de schepper van het *Fransche* treurspel, ons voor den geest, en uit het verband zagen wij, dat de Hoofdman CORNELIUS uit *Hand.* x bedoeld werd!!

In weerwil van onze aanmerkingen, hebben wij toch in menig opzigt deze leerredenen met genoegen gelezen, en durven ze alzoo ook, als proeve der gewijde kanselwelsprekendheid, anderen aanprijzen.

H. C. W. P.

De geheimen van gene zijde des grafs. Ontsluijeringen omtrent het leven na den dood. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij Gebroeders Diederichs. 1850. *In gr.* 8*vo. VIII en* 38 *bl. f* :-50.

Het ligt in den aard der zaak, dat, wanneer wij ons met der woon naar eene andere plaats begeven, wij nieuwsgierig zijn naar het nieuwe verblijf, naar de menschen, die er zich bevinden, naar de gewoonten en zeden, die er plaats grijpen. Maar hoe veel natuurlijker is het dan, belangstellend te vragen naar de gesteldheid van het oord, waarin wij eens altijd verblijven zullen, en naar den toestand, waarin wij na onzen dood leven en werkzaam zullen zijn? Het geheimzinnige trekt ons daarenboven altijd aan, en wat is geheimzinniger, dan de overzijde des grafs, en hoe menigeen heeft derwaarts heen zijne gretige blikken gewend! Een digte sluijer belet ons evenwel alles te zien, wat wij, voorbarig genoeg! zoo gaarne zien wilden, en wat wij er tot dus ver van te weten konden komen, heeft ons alleen het Evangelie medegedeeld.

De ongenoemde Schrijver van het bovenstaande werkje biedt ons ontsluijeringen aan omtrent het leven na den dood; en op den titel afgaande, ja, getroffen door het Voorberigt van den Vertaler, namen wij het geschrift met vooringenomenheid in handen. De Vertaler toch noemde het »een klein brochuurtje (?) maar welks kernvolle inhoud, zelfs voor hen, die de hier ontwikkelde gevoelens niet in hun geheel omhelzen, systematisch (?) ligt, even diepe als nuttige wenken bevat, en waarover geheele boekdeelen zouden kunnen geschreven worden, en dat, zijns inziens, niet aan het denkende *Nederlandsche* publiek mogt onthouden worden.»

En wat is ons oordeel na de lezing? Wij willen hier liever Referenten, dan Recensenten zijn!

Behalve het Voorberigt van den Vertaler, en eene Voorrede van 6 bladzijden van den Schrijver, is het geheele stukje 32 bladzijden groot, van welke de 21

eerste aan de lotgevallen des Schrijvers zijn gewijd. Hierop worden hem de geheimen van het leven na den dood ontsluijerd in twee verschijningen van den geest zijns vaders, in elf volgende bladzijden. Deze geheimen zijn: er bestaat eene onsterfelijkheid in eeuwige wedergeboorte, in eeuwig leven en sterven, bladz. 22. De nieuwe wereld is geen paradijsächtig luilekkerland, waarin vrome zielen zich in ongestoorde rust en vrolijkheid vermaken. Deze sfeer is insgelijks weder eene wereld van hartstogten, van geluk en leed, waar een fijner organismus de gemeene aardsche zinnelijkheid onmogelijk maakt, en waar den geest, bij andere middelen, ook een ander doel tot gestadige werkzaamheid gesteld is, bladz. 24. De vergelding hier namaals bestaat in het gevoel van schaamte, waarmede de onbenevelde rede op het verledene terugziet, en om ons niet eeuwig aan de folteringen van een wèlverdiend berouw ter prooi te laten, heeft God ons eene nieuwe gelegenheid tot voortontwikkeling gegeven, bladz. 25. De werkzaamheid der toekomst kan nog niet begrepen worden, maar wij vormen er eene zamenleving met alle hare behoeften, ook die aan spijze, *ibid.* Er is een wederzien, bladz. 26. Onderscheid van stand en beschaving, bladz. 27. De schoonheid der gestalte, de harmonische welluidendheid der stem, de engelachtige gratie der beweging, zijn ook aan gene zijde des grafs de motieven tot opwekking van die sympathetische ineensmelting der zielen, welke men op aarde »liefde" noemt, bladz. 29. Men staat er in geen verband met de aarde, en weet niet meer, wat er op voorvalt, bladz. 30. Het leerstelsel van verhooring der gebeden is een der verschrikkelijkste dwalingen, bladz. 31. Het geloof, dat God zijnen Zoon op aarde heeft gezonden om menschen zalig te maken, is het toppunt van menschelijke trotschheid, bladz. 36. In de verheerlijkte trekken herkennen wij ginds hen, die wij hier de onzen noemden, *ibid.* Ook in den toekomstigen kreits heerscht de dood, de wet der vernietiging van het ligchamelijke, totdat wij eindelijk den toestand van onligchamelijke, reine, volstrekt boven tijd en ruimte

verhevene geesten bereiken, bladz. 38. Op de *kennis* van den Allerhoogste is het geheele problema van de eeuwige ontwikkeling en volmaking der onsterfelijkheid gegrond, *ibid.*

Tantum.

H. C. W. P.

MARA. *Woorden van troost in verschillende treurkamers. Gedeeltelijk naar het Hoogduitsch door Mevr. de Wed.* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1850. *In kl.* 8*vo.* *LVIII en* 192 *bl.* *f* 1-90.

Wie kent niet Mevrouw VAN MEERTEN, geb. SCHILPEROORT, wier veeljarige arbeid zoo veel genoegen, nut en zegen heeft gesticht? Ongetwijfeld zal dit stichtelijk en troostvol lettergeschenk van hare bekwame hand velen hartelijk welkom zijn. Het geheel bevat drie-en-dertig losse stukjes, geschikt voor den mensch, om, onder allerlei leed en kommer, lijden en verdriet, zich op te beuren, te vertroosten en te sterken. Daarachter is gevoegd een rijke bundel van gepaste toespraken voor kranken.

Wij hebben niet dan lof voor dit lieve boeksken. Het dweept niet met schaduwbeelden, welke den lijder, als hij de treurige werkelijkheid gevoelt, met teleurstelling uit een bedriegelijken droom doen ontwaken. Het geeft geen troost slechts op het papier, maar stort verzachtende balsem, die men voelt druppelen, in het gewonde hart. De stijl der waardige Vrouw is algemeen bekend.

Om onze lezers de waarde van den inhoud te doen schatten, deelen wij een der stukjes mede, waarvan de lezing, veel meer dan alle aanprijzing, den lust zal opwekken om het werkje te bezitten, voor 't welke wij de kundige en gevoelige Vrouw dank zeggen, en dat wij in alle huiskamers eene plaats wenschen, om er dagelijks te kunnen worden ingezien. Het stukje, dat wij overnemen, is getiteld: »Bij wien is hij welkom?"

»Bij wien is hij welkom?

»De Trawant, die de poort des hemels ontsluit, en als de Engel des lichts de afgescheidene zielen naar de plaats der verheerlijking voert, riep zijnen dienaar, den Engel des doods, en sprak: waarom stijgt de laatste zucht des levens zoo moeijelijk en tragelijk tot den reinen aether op, maar is steeds door droefheid en kommer bezwaard, en in een nevel van tranen gehuld, als wolken, die geene zonnestraal doorboren kan? Welke sterke banden zijn het dan, die de onsterfelijke ziel zoo aan haar nietig, onvolmaakt, aardsch verblijf boeijen, dat zij worstelt, en tegenstreeft, om die plaats der vergankelijkheid te verlaten? Ga! Zift mij het kaf uit de tarwe; uwe inzameling zij rein van aardsche smetten, en dat geene aardsche gezindheid de geregtigden tot de onsterfelijkheid aankleve.

»De Engel des doods gaf ten antwoord: »Hoe kan ik het jammeren beletten van het zuchtend schepsel, als ik de plant van den wortel scheur, zoodat de bloemen afvallen en de takken breken; als ik in de levensraderen ingrijp en hunnen omloop stoor, en ze doe stilstaan; of als ik de grondvesten der huizen omverruk, zoodat de sparren kraken en de binten scheuren? Hoe kan ik de klagten doen zwijgen, daar, waar kermen en angsten, kommer en angstige zorgen voor de toekomst en voor de kinderen, die weenend het sterfbed omringen, en die weldra ouderlooze weezen zullen zijn, met nameloos zwaar gewigt den geest der stervende moeder ter neder drukken; waar teleurgestelde hoop, verijdelde plannen tot schitterende ontwerpen, de ziel des werkzamen mans pijnigen en kwellen, wanneer ik tot hem treed en van hem vorder, dat hij met mij ga, en plotseling alles vaarwel zegge? Wat kan de smart stillen der bedrukte gade, die ik moet rukken uit de armen van den teeder beminde, die één hart en ééne ziel met haar was, en die zich de mogelijkheid niet denken kan, zonder haar te moeten bestaan, en hare handen biddend tot mij opheft en mij smeekt, dat ik niet scheiden zal, wat

God heeft zamengevoegd? Hoe kan ik daar de tranen droogen, en de zuchtenden doen zwijgen?

»Weder sprak de poortbewaarder: »omgord uwe lendenen en doorwandel de aarde van den opgang der zon, tot aan haren ondergang, zoo lang tot gij het menschenkind gevonden hebt, dat u welkom heet, wanneer gij zijn stof tot het stof doet wederkeeren, en den adem des onreinen levens, in de reine atmospheer, den hemel invoert; wiens vrije geest geene reiniging behoeft van de onzuivere banden, die hem nog vasthechten aan den aardbol, waarop hij leefde."

»En de doodsëngel hulde zich in den mantel des nachts en wandelde in de gestalte eens droombeelds onder de stervelingen rond. Hij vond hen zoo geheel verdiept in de zorg en bezigheden des levens en zoo geheel verward in arbeid en bekommeringen, in vermaken en verstrooijingen, alsof zij altijd deze aarde zouden blijven bewonen, alsof de rups zich nimmer inspinnen, de kapel nooit uit het hulsel kruipen en op ligte vleugelen de lucht doorklieven zou. Al wat adem had, leefde en zich bewoog, streefde en jaagde naar het genot der zinnelijkheid; en uit den zwaren dampkring, waarin zij met hunne hoop en wenschen zweefden, kon de aan de aarde geboeide ziel zich niet verheffen tot de grenzen der eeuwigheid.

»De bode des noodlots trad, door de elpenbeenen poort des slaaps, tot de edelen en grooten dezer aarde, wien magt en gezag gegeven is over het leven en den dood hunner medemenschen; maar die zich-zelven toch niet kunnen beveiligen voor de schicht van den Engel des verderfs.

»Vandaar kwam hij bij de wijzen en leeraars der menigte, die hun prediken van de hope der toekomst, welke zij-zelve slechts met wankelende knieën en bevende schreden te gemoet gaan.

»Vervolgens tot de gunstelingen der fortuin, die uit den vergulden hoorn des overvloeds naar welgevallen óf naar den glans eener hooge en aanzienlijke geboorte, óf

naar de gaven des rijkdoms, òf naar de houten steltenschoenen der verdienstelooze waardigheden grijpen.

»Tot de grijzen, die in den laten herfst nog hopen op een rijken oogst.

»Tot de jongelingen, die in den bloeitijd hunner lente met ongeregelde lusten naar verboden vruchten smachten.

»En deze allen, allen zonder onderscheid, beving vrees en angst en bange huivering, en aller harten klopten en beefden en sidderden reeds bij het eerste gezigt van het vreeselijke droombeeld, dat hun voor de ziel zweefde, en voor de ontvleeschde hand, die hen toewenkte: volg mij! en allen stamelden met bevende lippen: *»neen! o neen! nog niet;"* de werkzame: *»wacht tot ik gelegenheid heb;"* de ledigganger: *»ga voorbij;"* de behoeftige: *»wacht tot ik u roepe;"* de rijke: *»ga verder;"* de zieke: *»verschoon mij nog;"* de vlugge: *»tot wederziens."*

»En de onverbiddelijke, zijner zending gedachtig, verhoorde ditmaal, tegen zijne gewoonte, de bede der stervelingen. Hij sloot zijn oor niet voor de stemme des geweens, maar liet zich afwijzen, gelijk de behoeftige van de deur des gierigaards.

»En zoo was hij gereed om onvoldaan terug te keeren tot den Engel, die hem gezonden had. Maar ziet, diep in het gebergte lag daar, in een vriendelijk dal, beveiligd voor gierende stormwinden, onder de schaduwen van een grijs bemosten eikenboom, de vreedzame hut van den herder PALEMON. Stil en eenvoudig als zijne woning onder het lommer van den aartsvaderlijken boom, zoo stil en eenvoudig was zijn hart.

»Naar dezen wendde hij nog zijne schreden. Even als, bij eenen zomeravond, de spiegelgladde oppervlakte van een helder water door eene schoone nederdalende zonnestraal vervrolijkt wordt, even zoo werd de kalme ziel van den grijze, wiens gemoed nooit door wilde hartstogten beroerd werd, door de stille tevredenheid verhelderd. Arbeid was de speelmakker zijner jeugd geweest en armoede bezorgde in den ouderdom zijne huishouding. Een paar geiten en even zoo veel eenjarige lammeren

maakten zijn geheel aandeel uit van den gemeenschappelijken schat van aardsche goederen.

»Een leger van mos, een flesch uit eene kalebas gesneden en een knoestige herderstaf was zijne geheele bezitting. En toch gevoelde hij nooit den scherpen prikkel van onbevredigde behoeften, toch had hij nooit gezwelgd uit den bekransten beker des overvloeds, en was niet versmacht als hij geledigd was; want wie weinig behoeft, heeft steeds genoeg. Rustige, mannelijke kracht spande nog de zenuwen des werkzamen grijsaards bij de waarneming zijns beroeps en hield zijne lendenen nog opgerigt, zoodat zich zijn rug nog niet kromde onder den last des ouderdoms, schoon deze reeds den schedel van zijne lokken beroofd en den eerwaardigen baard vergrijsd had. De zachte trekken van zijn kalm gelaat verkondigden het bewustzijn van een schuldeloos leven, en uit zijn wegzinkend oog blonk eén straal van rustig vertrouwen en vrolijke verwachting van de dingen, die daar komen zouden aan de andere zijde des grafs, daar eene vurige liefde hem bezielde voor Hem, dien hij beminde, schoon hij Hem niet gezien had, maar met Wien hij spoedig in nadere gemeenschap hoopte te komen.

»Omstreeks middernacht, tegen het eerste hanengekraai, trad de Engel des doods aan het leger des grijzen en plaatste zich, gehuld in het gewaad des nachts, in de gedaante eens wandelaars aan het hoofdëinde.

»En de vriendelijke oude sprak hem aan in den droom »wat zijt gij, lieve vreemdeling, die de hut der armoede bezoekt, en wat is uwe begeerte?"

»De onbekende antwoordde: »Ik ben de Engel, die vroeger stond op den dorschvloer van ARASNA, den Jebusieter; ik ben de schrik der koningen en van hen, die steeds huppelen om den altaar der ijdelheid; maar ik ben ook de trooster der bedroefden, de staf der vermoeiden en de rots der behoudenis voor den verlegenen. Zie, ik kom om uwe ziel van u te vorderen, want de ure is gekomen, dat gij uw stof aan de aarde moet wedergeven." en PALEMON, de grijze herder, reikte hem vrien-

delijk de hand, en sprak: »Zijt gegroet, gij verkondiger eener goede boodschap. Wat zou mij hinderen uwe roepstem te volgen? Ik ben oud en grijs, en behoef wel zeer de ruste, die gij mij toezegt. Kom, ik ben gereed."

»Toen sprak het droombeeld: »Neem uwen staf, en begeef u naar de plaats, waar gij gewoon zijt uwe gebeden uit te storten, opdat ik u daar vinde en u geleide naar den weg der volmaking."

»En eer de morgen daagde, bereidde zich de geroepene met vrolijken moed tot zijne afreize; hij nam zijnen staf en besteeg den heuvel der aanbidding. Daar verdwenen de nevelen des nachts ter regter- en ter linkerzijde, en een licht van boven verscheen hem, als eens den wandelaar op den weg naar *Damaskus.*

»En de omsluijerde trad met snellen tred naar hem toe, sloeg zijnen mantel om hem heen, omvatte met zijnen sterken arm den stervenden van achteren, zoodat deze de schrikgestalte des doods niet kon zien.

»Maar met eene welluidende stem fluisterde hij hem in het oor: »Zie voor u uit, dat is het pad der verheerlijking, dat gij bewandelen moet."

Toen hief de regtvaardige de bleeke handen ten hemel en sprak biddende: »Heer! neem uwen dienstknecht tot u!"

»En de Engel des doods ontknoopte den band, die lijf en ziel zamenhecht, gelijk men den gordel eens kleeds losknoopt.

»En het sterfelijk gewaad viel neder in het stof, en de onsterfelijke ziel verhief zich van de aarde en steeg ten hemel, bestraald van het licht der heerlijkheid."

Wij bidden u van CHRISTUS *wege, alsof God door ons bade. Een dringend woord van opwekking tot meerdere deelneming in de Zendelingszaak, van wege de Afdeeling Winschoten tot hare Medechristenen gerigt. Ten voordeele van het Zendelinggenootschap. Te Win-*

schoten, bij P. S. van der Scheer. 1850. *In gr. 8vo.* 31 *bl. f* :-40.

Van alle kanten gaat de kreet op: gord u aan, om den naam des Heeren groot te helpen maken, en den blinden heiden de oogen te openen voor het licht, waarbij men over het graf ziet. Elke poging, elke opwekking daartoe is ons welkom, en wij ondersteunen die gaarne, omdat wij dagelijks bidden: Hemelsche Vader! Uw rijk kome! De Afdeeling van het Zendelinggenootschap te *Winschoten* heeft hare roeping diep gevoeld, toen zij dit dringend woord ter opwekking besloot algemeen te maken.

De Schrijver dezer opwekking gaat eerst na, wàt zoo velen nog terughoudt, om in de Zendelingszaak een wezenlijk en werkzaam belang te stellen, en geeft als oorzaken van mindere deelneming in deze heilige zaak op: de *onbekendheid* met haar; het *vooroordeel* tegen haar, waarvan men zich-zelven geen rekenschap weet te geven; eene reeks van *bedenkingen* over haar, die opgespoord, op hare waarde geschat, en voldingend wederlegd worden, en eindelijk, een *wereldgezind eigenbelang*.

Vervolgens toont hij aan, wat allen, vooral in ònze dagen, aandrijven moet, om in de Zendelingszaak een wezenlijk en werkzaam belang te stellen: de *dankbaarheid* heeft eene openstaande schuld af te doen; de *gehoorzaamheid* aan God verpligt er toe; de *medelijdende liefde* moet hartelijke belangstelling inboezemen; het *waarachtige eigenbelang* moet er toe dringen.

De Schrijver heeft zich, naar òns gevoelen, van zijne taak behoorlijk gekweten. De toon, dien hij aanslaat, is zuiver, eenvoudig en hartelijk. Hij laat den onwillige en den onverschillige geene verschansing, waarachter hij zich verschuilen kan, en wekt allen minzaam en broederlijk op, om de hand aan den ploeg te leggen.

Wij bevelen ieder dringend aan om dit Woord te lezen, en er aan te voldoen.

Spreuken voor de keuken door PHILODULUS, *Schrijver van: »De mensch en de dieren" enz. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1849. *In post 8vo.* 92 *bl. f* :-

Terwijl er zoo veel geschreven wordt, om onder den bedrijvigen volkstand in het algemeen godsdienstzin en goede zeden aan te kweeken, heeft een ongenoemde Schrijver zijne aandacht bij eene enkele volksklasse bepaald, die alle belangstelling verdient. Allerwegen worden klagten geuit over ontrouw, verwildering, zedelijke ontaarding van den dienstbaren stand. Ook dit kwaad zal zijne toekomst niet ontgaan. Het is zeer te betreuren, dat de pogingen van het Hoofdbestuur der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, om de Departementen dier Maatschappij tot deelneming aan de zedelijke verbetering van dien stand op te wekken, zoo goed als mislukt zijn. Des te meer zou het van belang wezen, de oorzaken van dit kwaad, zonder eenige terughouding, open te leggen, zoo als die vooral zijn gelegen in eene opvoeding zonder God en zijn Woord, en in de slechte voorbeelden, welke de dienstboden dikwerf voor oogen hebben in hunne heeren en vrouwen, die even los van God en buiten gemeenschap met hem zijn als zij-zelven. 't Volk en de dienstboden aldus aan elkander zedelijk gelijk zijnde, gaat aan den eenen kant de liefde, aan de andere zijde de eerbied en het ontzag verloren. Het egoïsme wordt beginsel bij beide en plaatst zich tusschen hen, en wat zich daaruit laat verklaren en oplossen behoeven we onze lezers niet voor te stellen.

Een gepast of tijdig werk neemt dus hij ter hand, die er zich bepaaldelijk toe zet, om een heiliger beginsel in beider gemoed te vestigen. PHILODULUS heeft die edele taak aanvaard, met dit werkje aan het publiek aan te bieden. Hij is voornemens dien arbeid voort te zetten, wanneer een gunstig debiet hem van een goed onthaal verzekert. Wij wenschen het den Schrijver toe, èn om het oogmerk, dat hij zich voorstelt, èn om de wijze, waarop hij het tracht te bereiken. In een popu-

-lairen, doch geenszins platten toon heeft hij eenen waardigen man, in een regt verwilderden kring van dienstboden, ernstige woorden in den mond gelegd over de vreeze des Heeren als het beginsel der wijsheid, en over het verderfelijke der spotternij. De laatste voorlezing heeft ons door hare levendigheid van voorstelling en uitdrukking beter voldaan dan de eerste: maar wij geven PHILODULUS in bedenking, of het niet goed zou zijn, wanneer hij weder voorlezingen opneemt, die te bekorten. Hij-zelf schijnt reeds gevoeld te hebben, dat deze te lang zijn; daar hij een der hoorders laat zeggen: »Mij was de preek van ZACHARIAS veel te lang en te droog." — Zulke aanmerkingen, die, vooral wanneer ze gegrond zijn, een nadeeligen indruk maken, en de goede uitwerking belemmeren, kunnen door kortheid en bondige puntigheid worden verhoed. De Schrijver, indien hij er zich op toelegt, kan er niet bij verliezen.

Huismoeders zullen haar geld niet wegwerpen, als zij dit boekje voor de keuken zich aanschaffen. Wij nemen de gelegenheid waar, om aan die *Nederlandsche* huismoeders de vriendelijke, vraag te doen: is er een Bijbel in uwe keuken?

Vraagboekje tot vorming van lidmaten der kerk; of Bijbelsche opleiding tot een Christelijk leven naar Gods wil. Tweede druk. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1850. *In kl.* 8*vo.* 80 *bl.* *f* :-25.

De Heer F. KOPPIUS, Predikant te *Ham* en *Farmsum*, is, blijkens het onderteekend Voorberigt, de opsteller van dit Vraagboekje. Na het tot eigen gebruik vervaardigd en voor eigene rekening uitgegeven te hebben, werd hij aangezocht, om het in een' *tweeden* druk verkrijgbaar te stellen voor allen. Het is dus eerst nu de wereld ingetreden en ons ter beoordeeling toegezonden. En nu zelfs wil de Schrijver nog, dat wij ons oordeel opschorten, omdat hij voornemens is, zelf eene aankondiging van dit boekje te schrijven en in eenig tijdschrift te

plaatsen. Hij meent, dat wij over zijnen arbeid niet grondig oordeelen kunnen, eer wij hem over de zaken, die hij behandelt, over den vorm van bewerking en andere bijzonderheden, daarop betrekkelijk, gehoord hebben. Wij zijn van een tegenovergesteld gevoelen, en zouden niet schroomen over de waarde van dit opstel uitspraak te doen, indien wij eene genoegzame ruimte tot onze beschikking hadden, om er eenigzins breed over uit te weiden. Nu zeggen wij alleen, dat wij met het denkbeeld, om een *algemeen Protestantsch vraagboekje* te vervaardigen, weinig zijn ingenomen, omdat ons dit, zonder 't verloochenen van eigene gevoelens of van die van eenig bijzonder Kerkgenootschap, ondoenlijk voorkomt; dat wij de hoofdverdeeling, hier gekozen en gevolgd: het *onderwijs*, de *belijdenis* en het *lidmaatschap*, ook omdat zij tot groote onëvenredigheid der deelen aanleiding geeft, volstrekt afkeuren; dat wij de voorstelling der Christelijke waarheid, vooral in Hoofdst. IX—XIV, uiterst gebrekkig en onvolledig achten; dat wij op de redactie van verreweg de meeste antwoorden zeer gegronde aanmerkingen te maken hebben; dat wij met grond vreezen, dat dit boekje, tegen den wil des Schrijvers, bij menigeen de godsdienstige oppervlakkigheid en het naam-Christendom van onze dagen krachtig in de hand zal werken; en dat wij de boekjes van EGELING, hoe weinig wij anders ook dáármede zijn ingenomen, verre stellen boven deze proeve, die dienen moet, om ze te vervangen. Mogt de Eerw. KOPPIUS zich met dit oordeel bezwaard achten, dan nemen wij ons voor, om later een der Hoofdstukken, b. v. het XVde *over de belijdenis*, voor onze lezers te doen afdrukken, opdat elk kunne zien en oordeelen. Verlangt men reeds nu een enkel staaltje? — Op de vraag: *Hoe kan men lidmaat der gemeente worden?* volgt dit antwoord: *Wie wenscht belijdenis te doen en daardoor lidmaat te worden, geeft dit aan de Opzieners der Gemeente kennen, en dan worden tijd en plaats daarvoor nader bepaald.* En als er ondergezocht wordt naar het regt, dat het lidmaatschap der gemeente geeft, wordt er geantwoord: *Mannen- en vrou-*

wen-lidmaten hebben daardoor het regt, om aan het Avondmaal te gaan; en, wanneer zij tot armoede vervallen, aanspraak op de ondersteuning der Diakonie. — *Sapienti sat!*

S.

Beknopt onderwijs in de Christelijke waarheid door A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Predikant te Leiden. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1850. *In kl.* 8vo. 39 *bl. f* :-30.

Te midden van de duizend-en-één onderwijsboekjes, die in onze dagen ten gebruike op de Catechisatiën het licht zien, onderscheidt zich dat van den Heer RUTGERS VAN DER LOEFF, onzes inziens, allervoordeeligst. Het munt door helderheid, eenvoudigheid en grondigheid uit, bestaat uit XIII Hoofdstukken, elk van slechts *vijf* vragen en antwoorden, en bevat onder elk antwoord nog weder *drie* à *vier* onbeantwoorde vragen, die tot nadenken en onderzoek leiden. Op den vorm hebben wij geene aanmerkingen te maken, of het moest zijn, dat misschien hier en daar de uitdrukkingen, die gebezigd worden, een weinig meer populair hadden kunnen zijn. En met den inhoud, die regt Christelijk is, zal ieder zich best kunnen vereenigen, die prijs stelt op 's mans *Godsdienstige Oefeningen*, mede te *Zutphen* uitgegeven, wier leiddraad hier gevolgd is, om bij dit *Beknopt onderwijs* tot handleiding te kunnen dienen.

Wij maken onze medebroeders in de H. bediening op dit boeksken opmerkzaam. Het mag tevens ten bewijze verstrekken van den goeden, waarlijk gematigden en echt Christelijken geest, waarin de Eerw. Schrijver, in weerwil van miskenning en tegenstand, te *Leiden* werkzaam is. Zegen ruste op zijnen arbeid!

S.

Over het hooge belang van de kennis der natuur voor elken mensch. Redevoering, gehouden ter plegtige feestviering

van het 25jarig bestaan des gezelschaps PHYSICA *te Schiedam, den* 30 *Januarij* 1850, *door Dr.* A. MAAS. *Te Schiedam, bij* P. J. van Dijk. 1850. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl. f* :-40.

Wie meenen mogt in deze bladen het hooge belang der Natuurstudie, vooral in haren aard en veelzijdige strekking, aangewezen te zien, zou zich bij de lezing eenigzins teleurgesteld kunnen vinden. Zij bevatten eene gelegenheidsrede, belangrijk inzonderheid voor de leden der *Schiedamsche* vereeniging PHYSICA, die, benevens de vrouwenschaar, welke de voordragt bijwoonde, haar met genoegen zullen hebben aangehoord. De Spreker toch heeft voor zijne medeleden de oorzaken van den band, die hen vereenigd houdt, als uitvloeisel van het gemeenschappelijk streven naar Natuurkennis aangewezen: 1) in de schoonheid en voortreffelijkheid der Natuur, waarbij voorzeker het voorbeeld der zoogenaamde parallelogram voor de hoorderessen minder gelukkig gekozen schijnt; 2) in de verhevene denkbeelden, welke de Natuurkennis kweekt, aangaande God, en den heilzamen invloed, die zij heeft op de zeden harer beoefenaren, en 3) in de verwachting van deze vereeniging voor de toekomst, welke de belangstelling harer leden voedt en verhoogt. Overal is de Spreker duidelijk, vrij van alle wijdloopigheid, krachtig en soms sierlijk van stijl. De gedrukte rede zal voor de leden een genoegelijk aandenken blijven, en vele anderen, naar wij vertrouwen, tot eene aanmoediging strekken, om in de beoefening en de kennis der Natuur een nuttig onderhoud te vinden. Moge deze studie eenmaal in de rij der beschaafde wetenschappen eene meer algemeene plaats bekleeden! Ter bevordering daarvan ga het woord van Dr. MAAS niet verloren.

Gezondheidsleer der landhuishoudelijke huisdieren, door Dr. C. G. HAUBNER, *Hoogleeraar der Vee-artsenijkunde te Eldena. Uit het Hoogduitsch door* E. C. ENKLAAR.

Twee Stukken. Te Zwolle, bij W. E. J. Tjeenk Willink. 1850. *In gr. 8vo.* 611 *bl.* *f* 5-:

De Schrijver gaf dit geschrift uit met een tweeledig doel: èn als leiddraad voor het onderwijs, èn als handboek voor eene algemeene gezondheidsleer van het vee. Wie belang stelt in de welvaart van onze nuttige dieren, maar bovenal, wie er regtstreeksch belang bij heeft, zal in dit werk middelen vinden aangewezen tot de wetenschappelijke behandeling van vele vraagstukken der landhuishoudkunde, en, na eene aandachtige lezing, zich op de hoogte kunnen plaatsen, die noodzakelijk is tot eene welingerigte behandeling der zaken. Het is een verblijdend verschijnsel, dat men onderwerpen als deze op eene wetenschappelijke wijze voor het publiek bearbeidt; want slechts op die wijze is het mogelijk één der rijkste bronnen van onze welvaart staande te houden, ja, wat meer zegt, ruimer te doen vloeijen. — Men leert hier kennen: de eigenschappen van het vee; de teekenen hunner gezondheid of dreigende ziekte; de middelen om ze gezond te houden of ziekten te voorkomen; de voedingsmiddelen, hunne waarde en eigenschappen; de handelwijzen om het meeste nut van het vee te trekken, en ze meer en meer dienstbaar te maken aan het doel. . . .

Eerst geeft de Schrijver een algemeen overzigt van het leven, de bewerktuiging, de levensvoorwaarden, de gezondheid, de ziekten en hare oorzaken. Voorts handelt hij over voeding, de voedingsmiddelen, en de omstandigheden des levens, zoo als: verblijf, oppassing enz.; over de ziekteoorzaken in het algemeen en in het bijzonder; over den invloed van lucht, licht, water enz. Wijders deelt hij eene korte beschouwing mede van de spijsvertering, de natuurlijke voedsels en hunne werking; van de omstandigheden, die onmiddellijk met de spijsvertering zamenhangen, en de gebreken, die uit de voedering voortspruiten, zoo als overlading enz. — Het tweede stuk handelt over de voedingsmiddelen; de stalling; het land; de verzorging; het gebruik; de opkwee-

king; de uitmesting; de melkgeving; de mest; de bedekking enz. — De dieren, hier bepaaldelijk genoemd, zijn: het paard, het rund, het schaap, het varken en de ezel. — Niet ongaarne zouden velen ook de hond, de kip en het eend willen hebben behandeld gezien; immers ook deze zijn productief, en de hond is vrij algemeen een lastdier, welks leefregel, gezondheids- en ziekteverschijnselen wel genoemd mogen worden.

Het oordeel over dit werk is gunstig, ofschoon Ref. het wat eenvoudiger had gewenscht, om gereeder ingang te kunnen vinden bij die lezers, voor welke het eigenlijk is bestemd. Men moet meer geleerd hebben, dan onze lagere scholen opleveren, om 't nu overal te verstaan. Dit echter geldt minder voor den Schrijver, die het vooral tot eene handleiding maakte voor zijne leerlingen, aan welke reeds eene meer wetenschappelijke opvoeding ten deel viel, en die tevens met andere wetenschappen, verwant met deze, bekend worden gemaakt. Er komen ook wel eens woorden in voor, die verkeerde voorstellingen kunnen geven, zoo als: jagt en stilstand in het bloed; uitdrukkingen toch, die pathologisch niet op ééne hoogte staan met proteïne verbindingen enz. in de scheikunde. — Om vooroordeelen of grove meeningen bij het publiek te vernietigen, vooral in de geneeskunde der menschen en dieren, dient men zich van alle onbepaalde uitdrukkingen te onthouden; eenvoudige maar duidelijke benamingen zijn volstrekt noodig, om beschaving, ook in dit opzigt, aan te kweeken.

De vertaling had hier en daar beter kunnen zijn; men leze slechts de eerste bladzijde. Ook de correctie laat te wenschen over, b. v. blz. 593; en dat ook de vertaling wel eens te veel wetenschappelijke kennis in den lezer vordert, blijkt, onder anderen, aan blz. 563. — Wij zullen niet méér voorbeelden aanvoeren, die toch de zaak niet meer kunnen veranderen, maar de Vertaler vermijde voortaan het *Hoogduitsche* in den stijl en den woordenroof bij de *Duitschers* zoo sterk in zwang. — De technische termen behooren uitsluitend aan de inge-

wijden, die alleen kennen er den waren zin van, en ook voor hen alleen is daarom hun gebruik verkieslijk.

Dat de Vertaler de denkbeelden van MULDER in de plaats van die van LIEBIG heeft geschoven, daarover willen wij liever zwijgen en slechts hopen, dat MULDER geen plaats weêr voor LIEBIG zal behoeven te maken; maar Ref. zou het toch niet als geheel nutteloos beschouwen, wanneer de hoofdpunten van het verschil wierden aangetoond, en dat ware in weinige woorden te doen.

Druk en papier zijn goed, zoo als dit altoos bij WILLINK het geval is; de cursiefletters echter zijn niet zeer fraai. — Eene andere benaming voor ons vee, dan die van landhuishoudelijke huisdieren, zou Ref. wenschelijk achten.

L. H. V.

De regtspraak van den Hoogen Raad, van 1 *October* 1838 *tot* 1 *September* 1850, *gebragt op de artikelen der Staats- en burgerlijke wetten, besluiten en verordeningen, alles met ophelderingen en geschiedkundige toelichtingen, verwijzingen, enz., door Mr.* D. LÉON, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Eerste Deel* (*Staatsregt*), *Eerste Aflevering. Te 's Gravenhage, bij* Gebroeders Belinfante. 1850. (*Voor rekening des Schrijvers.*) *In gr. 8vo. f* 3-:

Het is eene omvangrijke en gewigtige onderneming, die de Heer LÉON heeft aanvaard, maar waarvan hij zich, naar dit Eerste Stuk te oordeelen, op eene hoogst lofwaardige wijze heeft gekweten.

Het werk voldoet aan eene sedert lang gevoelde en algemeen erkende behoefte. Na eene twaalfjarige regtspraak werd het moeijelijk, bij de vermenigvuldiging van Arresten-verzamelingen dikwerf onmogelijk, om in korten tijd met eenige zekerheid na te gaan, welke de meer of min gevestigde Jurisprudentie is van het hoogste *Nederlandsch* Regts-collegie in *Nederland;* en toch, ook bij mindere ingenomenheid met de strekking dier Jurisprudentie,

dan de Heer LÉON betuigt en bij het regtsgeleerd publiek vooronderstelt, is het een volstrekt vereischte met die Jurisprudentie bekend te zijn; zij het dan om er zich op te beroepen of ze te bestrijden, om processen aan of af te raden.

Door eene getrouwe, volledige mededeeling van den hoofd-inhoud der Arresten, gerangschikt naar eene juiste volgörde, die der wetgeving-zelve, spaart de Heer LÉON aan de regtsbeöefenaars de moeite en den tijd van een langdurig onderzoek in Bijblad, Weekblad, Regtspraak of andere verzameling van Arresten. Maar hij doet méér. Hij geeft ook geschiedkundige toelichting en opheldering, en spaart bovendien den onderzoeker de zorg uit, om de Handelingen over Grondwetsherziening, VOORDUIN, het Bijblad op de Staats-courant, en dergelijke verzamelingen na te slaan, of wijst althans aan hem, in den chaös dier boekdeelen, den weg. Hij centraliseert den arbeid van velen; hij levert een zaak-register op alle die omslagtige werken; hij trekt er de honig uit zonder de bloem te benadeelen; maar hij wijst, integendeel, hem, die tot een meer uitvoerige behandeling van het onderwerp geroepen wordt, den weg aan, waar hij zich in meerdere *détails* kan verlustigen. Ook met de literatuur heeft de geächte Schrijver gelijken tred gehouden: alle belangrijke monografiën over een of ander onderwerp zijn bij hem aangehaald of vermeld; soms, waar het geraden scheen, ook met opgave van den hoofd-inhoud of van het resultaat dier bijzondere geschriften.

Doch laat ons den Schrijver-zelven hooren, terwijl hij het plan van zijn werk in de Inleiding beschrijft; — wij zullen er slechts bijvoegen, dat, naar onze, op onderzoek gevestigde, overtuiging, de Schrijver aan dat plan geheel getrouw gebleven is: »Het behelst, in de eerste en voornaamste plaats, de beslissingen van den Hoogen Raad der *Nederlanden*, gebragt op de artikelen der algemeene en speciale Wetten, Besluiten en Verordeningen, welke van 1 October 1838 tot 1 September 1850 een onderwerp van de Regtspraak van dat Collegie hebben uitgemaakt; terwijl de beslissingen bij wege van

uittreksel op het artikel zelf voorkomen, wordt toch zoo veel mogelijk de tekst zelve van het Arrest behouden, met aanwijzing tevens der regtsbronnen, waar de Arresten in hun geheel zijn te vinden, in chronologische volgörde gerangschikt, en in verband gebragt door toelichtende verwijzingen daarheen, waar het Wets-artikel door den Hoogen Raad, in betrekking tot andere wettelijke bepalingen, is besproken of uitgelegd. Bij de meest belangrijke regtsvragen worden ook daar, waar de gewezen Arresten in strijd zijn met de Conclusiën van het Openbaar Ministerie, de hoofdgronden, in die Conclusiën vervat, medegedeeld. Wijders vindt men de verschillende regts-quaestiën, inzonderheid die, welke het Staatsregt betreffen, nu en dan toegelicht door eene historische ontwikkeling, welke over den zin en de strekking van onderscheidene artikelen het noodig licht zal kunnen verspreiden. Ook zijn de verschillende regtspunten opgehelderd, deels door eene verwijzing naar — deels door eene korte opgave van de strekking der vertoogen of opmerkingen, welke over onderscheidene, door den Hoogen Raad besliste punten, in regtsgeleerde geschriften of periodieke werken zijn in het midden gebragt. Eindelijk is aan het slot van het derde deel eene chronologische tabel gevoegd, met vermelding van de dagteekening der Arresten en tevens der onderscheidene artikelen van de Algemeene en de Speciale Wetten, Besluiten en Verordeningen, waarop ieder Arrest is gebragt."

Het werk is reeds geheel afgewerkt en zal in achtervolgende afdeelingen verschijnen: »Het eerste deel houdt in: het *Staatsregt* en hetgeen daarmede in een middellijk of onmiddellijk verband staat; — het tweede deel: *de vijf Wetboeken*, de algemeene bepalingen der wetgeving, de wet op de regterlijke organisatie, het transitoire regt, 'en enkele besluiten of wetten tot de vijf Wetboeken in betrekking staande; — het derde deel: *de Belastingen*, waaronder begrepen Zegel, Registratie en Successie, en voorts het Notariaat, *Oud-Hollandsch*, *Romeinsch* en voormalig *Fransch* regt (voor zoo verre daarop beslissingen zijn gevallen), Kerkelijke Reglementen, enz."

Dat *Romeinsch*, *Oud-Hollandsch* en *Fransch* regt zijn daar wel eenigzins in eene vreemde volgörde opgenoemd en gerangschikt; maar waarschijnlijk zou, wanneer de historische volgörde hier was bewaard gebleven, het Tweede Deel wat ongeproportioneerd geworden zijn; misschien ook ziet de Schrijver nog kans daarin eene verandering te brengen.

Voorts verbindt de Schrijver zich, telken jare een Supplement op dit werk te leveren; en in het Vijfde Supplement, ook tot bewaring van eenheid en verband, den inhoud der vier voorafgaande Supplementen op te nemen. Wij hopen, dat deze waarborg voor volledigheid niet afschrikkend werken zal voor het debiet van dit uit den aard der zaak nog al geldige, maar ook veel geld-sparende werk.

Dat overigens dit werk niet slechts van grooten ijver en assiduïteit, maar ook van grondige studie getuigt, — daarvan zijn ons bij het doorlezen onderscheidene proeven voorgekomen. Zóó wordt, om een paar voorbeelden te noemen, op bl. 7 eene meening van den Heer QUARLES VAN UFFORD omtrent magts-overschrijding wederlegd; op bl. 104 wordt de wettigheid van het Koninklijk Besluit van 19 Augustus 1850, waarbij het tarief van begrafenis-kosten tijdelijk is geschorst, ter toetse gebragt. Van groote volledigheid en naauwkeurigheid getuigt inzonderheid de uitvoerige aanteekening op Art. 153 der Grondwet van 1840 (betrekkelijk de Wetgevende magt der Plaatselijke Besturen), die in acht rubrieken is gesplitst en meer dan 33 kolommen druks beslaat.

Het werk prijkt met eene sierlijke opdragt aan den Heer Mr. W. B. DONKER CURTIUS *van Tienhoven*, Voorzitter van den Hoogen Raad, die door het aannemen van dit hulde-betoon van zijne belangstelling in de uitgave doet blijken. Het boek is keurig netjes in twee kolommen, compres en toch met een duidelijke letter gedrukt: er is niets gedaan om het werk duur te maken, zoo als wel eens geschiedt (b. v. door de tekst der wetten één- of tweemaal af te drukken!): maar het is er daarentegen blijkbaar op toegelegd, om aan de koopers vele en

goede waar voor hun geld te leveren. Wij hopen dan ook van harte, dat de verdienstelijke Schrijver, die dit werk voor eigene rekening uitgeeft, er goede rekening bij moge maken.

THEOD. JOHs. KERKHOVEN. *Iets over Amsterdam, in* 1850. (*Uitgegeven ten voordeele der algemeene Armen.*) *Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1850. *In gr. 8vo. IV en* 68 *bl. f* :-70.

De Schrijver heeft zijn naam zediglijk niet op het titelblad, maar onder een Opdragts-vers aan den Raad en onder een Besluit-vers geplaatst. Er zijn van hem meerdere met politische beschouwingen in verband staande geschriften. Hier is verzameld en herzien, wat hij van tijd tot tijd over *Amsterdam* of *Amsterdamsche* inrigtingen geschreven heeft. De behandelde onderwerpen zijn, na eene beknopte Inleiding (bl. 1—4), 1°. het Armwezen (bl. 5—14), 2°. de Schouwburg (bl. 15—21), 3°. het Stads-Oktrooi (bl. 22—30), 4°. de Handel en Zeevaart (bl. 31—38), 5°. de Kermis (bl. 39—42), 6°. de verbeteringen en verfraaijingen, die hier reeds zijn en nog kunnen worden tot stand gebragt (bl. 43—53), 7°. Algemeene beschouwingen, waarmede het werkje besloten wordt (bl. 54—66).

Ofschoon alle onderwerpen niet met gelijke volledigheid behandeld worden, behelst het boekje toch vele nuttige wenken, waarvan, des noods met eenige wijziging in de uitvoering, partij te trekken is. Dit geldt bijzonder des Schrijvers denkbeelden omtrent het Armwezen, de Stedelijke belastingen, den Handel, de aan te brengen verbeteringen, enz. Wij raden daarom velen aan, zich dit boekje aan te schaffen, niet slechts om het liefdadige doel der uitgave, maar vooral ook om den zaakrijken inhoud. Aan het slot draagt de Schrijver een denkbeeld voor, hetwelk misschien wel tot verwezenlijking te brengen is en van gunstigen invloed zou kunnen zijn op de toekomst van *Amsterdam*: het oprigten

namelijk eener vereeniging, alleen met het doel, den rang en de welvaart van *Amsterdam* zoo veel mogelijk te helpen handhaven en uitbreiden, niet alleen door de uitgave van daartoe strekkende vertoogen, maar voornamelijk door het aanwenden van haren invloed, zoowel op de Stads Regering als op de burgerij.

Wij zouden het zeer wenschelijk achten, dat eenige invloedrijke mannen, die het *oude* niet behouden willen omdat het *oud* is, en het *nieuwe* niet tegenstreven omdat het *nieuw* is, zulk eene vereeniging tot stand zochten te brengen. Bij de ontwikkeling van den openbaren geest in de aanstaande vernieuwing van den Stedelijken Raad zou zulk eene vereeniging veel goeds tot stand kunnen brengen!

Gissing naar den aard en het doel van den ring van Saturnus. Door W. VAN DEN HULL. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1849. *In gr. 8vo.* 80 *bl. f* :-80.

Zoodra onze groote landgenoot CHRISTIAAN HUYGENS op eene overtuigende wijze had aangetoond, dat de onregelmatige en zonderlinge gedaanten, waaronder men in den eersten tijd na de uitvinding der verrekijkers de planeet *Saturnus* waarnam, zich geheel en al lieten verklaren door het aannemen van eenen vrij boven den equator van *Saturnus* in de ruimte hangenden ring; ontbrak het niet aan allerlei *hypothesen*, om het ontstaan van dit, in de ligchamen van ons zonnestelsel, zoo ver wij weten, eenige verschijnsel te verklaren. De Heer VAN DEN HULL ontwikkelt deswege in de voor ons liggende *brochure* eene onderstelling, die in korte woorden op het volgende nederkomt: de groote ligtheid der stof, waaruit het ligchaam van *Saturnus* is zamengesteld, belet het bestaan van vaste massa's en gebergten op zijne oppervlakte. Deze moet dus uit eene vloeistof bestaan, die onophoudelijk van beide polen in felle stroomen naar den equator wordt gedreven. De noordelijke en zuidelijke stroomingen, elkander daar ontmoetende, komen in

hevige botsing, waaruit eene geheel eigenaardige ontbinding der grondstoffen ontstaat, ten gevolge waarvan zij, beladen met de onreine afscheidingen op de planeet, opwaarts stijgen, als ring eenen onmetelijken vergaderbak van onbruikbaar geworden stoffen vormen, en daar eene scheikundige bewerking ondergaan, die hen op nieuw geschikt maakt voor het ligchaam van *Saturnus*, naar wiens polen die gezuiverde stof dan wederom wordt afgevoerd, om de beweging naar den equator en vervolgens naar den ring op nieuw aan te vangen. Zelfs meent de Schrijver op die manier het bestaan van verschillende ringen te kunnen verklaren.

Het eigenaardige dezer *hypothese* bestaat daarin, dat zij niet, gelijk alle anderen, zoo ver wij weten, den ring houdt voor eene op zich-zelve staande en van *Saturnus*-zelven afgescheidene massa. Dat de ring ontstaan zij uit stoffen, die zich op de eene of andere wijze van de planeet hebben afgescheiden, is het meest aangenomen gevoelen; dat de ring bestaat uit dampen, die van de oppervlakte van *Saturnus* zijn afgescheiden en opgestegen, meende reeds in de zeventiende eeuw ROBERVAL, Hoogleeraar in de wiskunde te *Parijs*, een man, voor zijne drieste ontzegging van alle wiskundige kennis aan CARTESIUS genoeg gestraft door oneindig minder bekend te zijn dan deze, hoewel onze HUYGENS hem (geene geringe lofspraak!) een uitstekend mathematicus noemt. Volgens VAN DEN HULL dan is de gedaante het eenige, wat aan den ring van *Saturnus* blijvend is. De stoffen, waaruit hij bestaat, zijn daar slechts tijdelijk aanwezig: onophoudelijk verwisselen die door aanvoer van en afvoer naar de planeet.

Men kan eigenlijk van al dergelijke onderstellingen zeggen, hetgeen LA LANDE zeide van die, welke in zijnen tijd ten opzigte van dit zelfde hemelligchaam bekend waren: »*Toutes ces explications sont si peu satisfaisantes, qu'il est inutile de nous y arrêter.*" Want eigenlijk zijn al onze onderstellingen gebouwd op eene andere onderstelling, dat er althans eenige overeenkomst moet zijn tusschen de werkingen der natuur op afgelegen wereld-

bollen en die op onze aarde. Bij den oneindigen rijkdom der schepping hebben wij daarvoor evenwel, zoo als ook VAN DEN HULL opmerkt, weinig grond. Men spreekt b. v. van dampkringen om sommige hemelligchamen, omdat men verschijnselen heeft opgemerkt, die tot het onderstellen van eenige gelijksoortigheid aan het luchtvormig omkleedsel van onzen aardbol zouden leiden, b. v. de straalbreking. Doch daarop nu voort te redeneren over winden, nevels, vloeistoffen, afscheidingen enz. — dat achten wij te gewaagd. Men kan er zijne scherpzinnigheid door aan den dag leggen: het is niets meer dan gissing, waarbij men veelal aanneemt, hetgeen men aantoonen wil, en de resultaten ophangt aan een louter — niets. En dat is in het algemeen waar ten aanzien van de zoogenoemde natuurlijke gesteldheid der hemelligchamen. Wij glimlagchen, wanneer wij een zoo groot man als HUYGENS zich zien verdiepen in ijdele sprookjes in zijnen *cosmotheoros:* laat ons voorzigtig zijn, er op kleiner schaal niet insgelijks in te vervallen.

Wat nu in het bijzonder de *hypothese* aangaat, in dit boekje voorgedragen: indien men eene bestendig voortgaande strooming van stoffen van af (eene gelaakte, maar bij den Schrijver zeer geliefde uitdrukking) den equator naar de hoogte, al verder en verder tot het uiterste van den buitensten ring, en vandaar terug naar de polen mag aannemen, dan is ons het voorkomen van planeet en ring beiden, geheel onverklaarbaar. Die uitstroomingsstoffen moeten dan onzigtbaar blijven, terwijl zij de planeet verlaten, want de oppervlakte van *Saturnus* biedt niet, als die der kometen, een wegsmeltenden, maar een scherp begrensden kern aan; zij moeten op eens als ring zigtbaar worden, want ook de ring vertoont zich op dezelfde wijze, en op nieuw onzigtbaar, wanneer zij naar de polen heenstroomen. Anders zou het gezamenlijke van planeet en ring als in eene soort van nevelmassa moeten hangen, hetgeen het geval niet is. Wij zwijgen nog van vele andere uitdrukkingen, met LA LANDE zeggende: »*il est inutile de nous y arrêter.*"

De Schrijver dwaalt reeds op de eerste bladzijde van

zijn stukje, met de uitvinding der verrekijkers aan METIUS in het begin der zeventiende eeuw toe te schrijven. Men mag het voor bewezen houden, dat deze uitvinding om den jare 1590 te *Middelburg* bij toeval door de kinderen van ZACHARIAS JANSSEN of HANS LIPPERHEY heeft plaats gehad.

Hij leidt (bladz. 35) uit de snelle aswenteling van *Saturnus* af, dat de zon op zijne oppervlakte geenen invloed kan uitoefenen, omdat ieder punt slechts kort aan hare werking is blootgesteld. Zoo wij in zaken, ons alleen bij gevolgtrekking ten aanzien van onzen aardbol bekend, durfden oordeelen, zouden wij zeggen: die werking moet juist zeer groot zijn, omdat zij wel dikwijls, maar telkens slechts zeer kort, afgebroken wordt.

Zoo wij overigens de vastheid der resultaten betwisten, gaarne doen wij hulde aan den geest van onderzoek, die in deze »gissing" doorstraalt.

Over de ontdekkingen van Niniveh. Eene archaeologische voorlezing van L. J. F. JANSSEN, *Conservator bij het Museum van Oudheden te Leyden. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1850. *In gr. 8vo. V en 59 bl. f* :-70.

In de schoone Inleiding voor *Les livres sacrés de l'Orient*, uitgegeven door PAUTHIER, vindt men onder anderen deze woorden: »Sedert een paar eeuwen is het Oosten door eenige werkzame, schrandere menschen aan *Europa* als het ware geopenbaard, maar het is vooral in de laatste veertig jaren (dit is in 1840 geschreven) dat de Oostersche studiën, onder de begunstiging der groote wereldgebeurtenissen meer ontwikkeling hebben gekregen. Deze studiën en de nieuwe kennis, die daardoor aan *Europa* werd medegedeeld, waren evenwel bepaald binnen een kleinen kring van werkzame geesten, meer geschikt om ze met goeden uitslag te beoefenen, dan om ze voor het algemeen toegankelijk te maken." En lager: »het eerste *Assyrische* rijk verging, toen *Rome* naauwelijks uit de wieg kwam. Het Oosten was reeds

oud; het had reeds oude vervallene koningrijken, het had reeds al de tijdperken der beschaving doorloopen, toen het Westen, werwaarts het volkplantingen uitzond, nog in de diepste barbaarschheid was gedompeld."

Iemand, die deze woorden beaamt, moet zich noodzakelijk verheugen over alle pogingen, om licht over het Oosten te verspreiden, en ook aan die geleerden dank zeggen, die hetgeen daardoor wordt opgespoord meer algemeen toegankelijk zoeken te maken. Uit dit oogpunt het voor ons liggende boekje beschouwende, vonden wij het vreemd, dat de Schrijver zich in het Voorberigt over de uitgave daarvan verontschuldigt; ja, waren wij onder de toehoorders geweest, wij zouden ons met hen vereenigd hebben, die hem tot de uitgave aanspoorden; want al waren de zaken, daarin vermeld, aan sommigen onzer landgenooten reeds uit vreemde tijdschriften bekend, voor de meeste *Nederlanders* zal dit boekje niets dan geheel nieuwe dingen bevatten. Wij willen den inhoud kortelijk opgeven, om den lezer van dit Tijdschrift in staat te stellen zich een denkbeeld van de belangrijkheid der daarin voorkomende zaken te vormen.

De Redenaar begint met over de vergankelijkheid van al het menschelijke te spreken. Hoe veel er echter vergaat, niets vergaat geheel en al, want alles werkt op alles, al wat gebeurt vormt een schakel in de keten der geschiedenis. Wegens dien zamenhang van alles met alles is ook het meest verledene voor het tegenwoordige geslacht belangrijk; vooral wanneer het in zijnen tijd een grooten trap van ontwikkeling bereikt had. Dit was het geval met de stad *Niniveh*, wel uit den Bijbel bekend, doch waarvan men volstrekt geen overblijfselen kon aanwijzen. Hierin is in de laatste jaren verandering gekomen, want de puinhoopen van *Niniveh* zijn niet ver van de stad *Mosul* wedergevonden. Dit is vooral door den ijver van de Heeren BOTTA en LAYARD tot stand gekomen, daar zij, ondersteund door de *Engelsche* en *Fransche* regeringen, met vergunning van den Sultan van *Turkijë*, bijgestaan door een aantal verdrevene Nestorianen, belangrijke opgravingen in de buurt van *Mosul* ge-

daan hebben, en daardoor een aantal oudheden hebben aan het licht gebragt. Wat zij gevonden hebben is gedeeltelijk afgeteekend, gedeeltelijk naar *Parijs* en *Londen* vervoerd. Men kan het verdeelen in: 1. bouwkundige overblijfselen; 2. beeldwerken, beschilderingen en gemengde voorwerpen van kunst; 3. opschriften. De gebouwen behooren meest tot vorstelijke paleizen; zijn voorzien van geweldig dikke muren, met half verheven beeldhouwwerk versierd; zijn van ééne verdieping en hadden denkelijk hun licht van boven. Zij schijnen grootendeels door brand vernield te zijn. Onder de beeldwerken vindt men fraaije bronzen leeuwen, sphinxen enz. Onder het half verheven beeldwerk vindt men gevleugelde stieren en leeuwen met gebaarde menschenhoofden. Een dier hoofden is 7 voet hoog, en toen het werd opgedolven dachten de *Arabieren*, die er bij tegenwoordig waren, dat NIMROD zelf voor den dag kwam. (*) Ook vindt men er godenbeelden, afbeeldingen van offers, van gevechten,

(*) Toen dit beeld geheel voor den dag was gekomen, ried een oud *Arabier* aan het terstond weêr onder den grond te stoppen, want dat het zeker een van die afgoden was, welke door NOACH vervloekt waren. (Zie Koran LXXI: 22—24.) Bij eene andere gelegenheid zeide een *Arabier* tot LAYARD: »God is groot, en MOHAMMED is Gods Profeet; dit staat vast. Maar zeg mij, Bei! hoe het toch mogelijk is, dat mijn grootvader hier zijn geheele leven heeft rondgezworven, en mijn vader, en ik, zonder ooit sporen van gebouwen te ontdekken; en zie! gij komt uit het verre land van de *Franken*, trekt met uw wandelstok een streep en zegt: »Graaft; daar is een poort." En de werklieden graven, en er is een poort. »Graaft; daar is een gang." En er is een gang. Bij God! hoe weet gij dat? Hebt gij dat door tooverkunst ontdekt? of hebben uwe profeten u dat verkondigd? of hebt gij dat in oude boeken gelezen?"

Over het geheel stelden de *Arabieren* veel belang in die opgravingen, maar waren juist daardoor soms geweldig lastig. Ook de Pacha van *Mosul* zond, toen hij gehoord had, dat NIMROD was gevonden, een boodschap: dat hij wel niet regt wist, of NIMROD een profeet of een ongeloovige geweest was, maar dat men in allen gevalle zulk een belangrijk persoon met eerbied behoorde te behandelen.

jagten enz. Ook meer stille tooneelen. Uit vele sporen blijkt, dat die beelden vroeger gekleurd waren.

De opschriften zijn in spijkerschrift en nog slechts voor een zeer klein gedeelte ontcijferd. Ook vindt men er waarschijnlijk *Phoenicische* opschriften.

De gevolgtrekkingen, die thans reeds uit dit alles kunnen gemaakt worden, zijn allerbelangrijkst. 1. De ligging van het oude *Niniveh* is daardoor bekend geworden. 2. De toestand en de beschaving van deszelfs inwoners zijn er door opgehelderd. 3. Het verband der oude kunst en beschaving van het Oosten met die van het Westen wordt er vollediger door ingezien.

De plaats, waar deze ruïnes gevonden zijn, komt overeen met de berigten der oude schrijvers aangaande de ligging van *Niniveh;* te weten aan de zamenvloeijing van den *Tiger* en de *Zôb.* Ook is er nog eene overlevering, dat aldaar de Profeet JONA begraven ligt. Waarschijnlijk behooren al die overblijfsels bij elkander, hoezeer zij over eene uitgebreidheid van vele uren verspreid zijn, want de Oostersche steden bevatten vele parken of tuinen. Ook blijkt uit de oude berigten, dat *Niniveh* geweldig groot moet zijn geweest.

Wij kunnen uit al die afbeeldsels eene voorstelling van den staat der beschaving te *Niniveh* maken; want wij zien hier allerlei handelingen uit het openbare en bijzondere leven, allerlei wapenen, werktuigen, kleederen enz. Wij leeren daaruit onder anderen, dat de regering despotisch was; dat er geene priesterkaste bestond, die den Koning beheerschte; dat de zeden vrij zuiver waren, enz. De kunst der *Assyriërs* lag tusschen die van *Egypte* en de *Perzische* in, en heeft èn door middel van de *Perzen,* èn over *Lycië* waarschijnlijk veel invloed op de *Grieksche* kunst uitgeoefend. Zoo heeft dan ook onze kunst er nog middelijken invloed van ondervonden.

Wij twijfelen niet, of het hier gegeven verslag zal de lezers van de belangrijkheid dezer redevoering overtuigen. Het zou thans overbodig wezen nog iets ter aanbeveling te zeggen.

D. BURGER, JR.

FRITHJOFS *Saga, door* ESAIAS TEGNÉR. *Uit het Zweedsch vertaald door wijlen* P. L. F. C. VON EICHSTORFF. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1850. *In gr 8vo.* 152 *bl.* *f* 1-80.

Wij hopen, dat 't niemand moge afschrikken dezen belangrijken Bundel te koopen, als wij beginnen met ons leedgevoel te betuigen, dat de uitgave er van niet geschied is onder het toezigt van een deskundig, ervaren, kiesch en keurig dichter, met bevoegdheid om 't gebrekkige te verbeteren, het niet voltooide af te ronden, het ruwe te polijsten, en in 't algemeen voort te gaan met de laatste hand aan het werk te leggen, waarmede de bekwame en onvermoeide VON EICHSTORFF, door den dood verrast, blijkbaar heeft moeten eindigen. Naast gedeelten, die hij afwerkte en inderdaad schoon mogen heeten, steken nu, voor het geoefende oog, des te sterker andere gedeelten af, die nog zijn in den staat der eerste proefneming om in het *Nederduitsch*, met inachtneming van maat en rijm, de gedachten en woorden van het oorspronkelijke over te brengen, en in dien ruwen toestand niet anders zijn dan foutieve opstellen, op welke òf de *analyse* òf de *scansie* òf dikwerf beide te gelijk schipbreuk lijden. De kunstlievende Heer SCHULLER heeft invloed gehad op de uitgave, en wij brengen hem hulde toe voor zijn aandeel in de zorg, dat zulk een belangrijk werk niet is verloren gegaan; maar hij moge 't ons vergeven als wij er bijvoegen, dat hij, naar ons gevoelen, voorzigtig en wèl zou gedaan hebben, wanneer hij met een bevoegd man van het vak had geraadpleegd over de vraag: of de navolging in al hare deelen reeds geschikt was gemaakt om aan deskundigen door den druk te worden aangeboden. Zulk een meer geoefend en bevoegd raadsman zou hem gewis de leemten van nog onbeschaafde zangen, en in die welke beschaafd zijn, ook nog van vele verzen hebben aangetoond, en gezorgd hebben, dat zij verholpen wierden eer het werk ter perse ging. Het gezegde in het Voorberigt, dat geheel het oor-

spronkelijke in *vloeijend Nederduitsch* is overgebragt, zou dan waarheid zijn geworden; zoo als het werk nu werd uitgegeven, kan dat alleen van de afgewerkte gedeelten worden gezegd.

De bewijzen voor de gegrondheid van deze aanmerking zouden een boekdeel kunnen vullen; want onze aanteekeningen zijn niet te tellen. Maar die allen op te geven, ware een verdrietig werk, en dit Tijdschrift gedoogt zulk eene breedvoerigheid niet. Het is echter betamelijk er iets van te melden. Wij zullen dat doen, en, om niet te zoeken, op de twee of drie eerste bladzijden een vlugtigen blik werpen.

»Twee planten *wiegden slank 'en schoon*
»In Hildings gaard *haar groene kroon,*
»En *nooit nog had in Norges* dreven
»*Zulk plantenpaar zijn kruin* geheven."

De transpositie in het eerste vers, waar de hoedanigheden van slankheid en schoonheid aan 't *wiegen* in plaats van aan de *planten* zijn verbonden, is zoo weinig gelukkig, dat ze bij eenig nadenken in het oog had moeten springen. Maar 't verdere is even zoo incorrect. De twee planten wiegen ééne kroon, heffen ééne kruin. Dat kan niet zijn; want de eene is als een eik; dus hoog, en de andere is als eene roos (rozenstruik); dus laag. Van eene klimroos is hier geen sprake; wijl haar bloem later de *schoonste* genoemd wordt van 't jonge jaar. De twee planten hebben dus elk eene eigen kroon of kruin, en die twee kunnen, om den grooten afstand, onmogelijk ééne enkele uitmaken.

»*Nooit nog had in Norges*" is niet vloeijend maar hard, en »*Zulk plantenpaar*" is ook hard, en strijdt tegen 't taalëigen, dat hier de tusschenvoeging eischt van 't lidw. *een*. Dat lidwoord wordt ook elders uitgelaten; b. v. op bladz. 20: »*Deez brak met geweldige* (n) *lansstoot,*" en bladz. 113: »*zal ik met bloedigen adelaar dekken.*" — Misschien zou de bekwame Vertaler, als hij 't werk geheel had kunnen herzien, hier geschreven hebben:

Twee planten, beide groen van kruin
En rijzig, sierden Hildings tuin;
En nimmer was in Norges dreven
Een paar zoo vol van kracht en leven.

Of iets dergelijks; want het is op velerlei wijze om te zetten.

»Gelijk een eik verhief zich *de een*
»*Wiens* slanke stam een werpspies *scheen*
»Terwijl zijn kroon, *door wind bewogen*,
»*Gelijk een helm zich welft voor de oogen*."

De beelden zijn grootsch: »de eene plant gelijkt een eik; haar stam is slank als een werpspies; haar kroon is gewelfd als een helm;" maar welk een omhaal van woorden om de maat en 't rijm! Tweemaal *gelijk* in de vier verzen is armelijk. — »*Wiens slanke stam een werpspies scheen*" sist al te sterk om vloeijend te heeten. — De *een wiens*. Het woordje *een* staat in de plaats van 't vrouwelijk naamw. *plant;* men diende dus te lezen: *wier slanke stam*, en *haar kroon*. Moet echter de stam aan den mannelijken eik blijven behooren, dan is de woordschikking niet helder. — *Scheen:* de stam *scheen* een werpspies. Hoe veel jaren of eeuwen geleden *scheen* hij dat? Een eik, die in zijne jeugd een werpspies *scheen*, kan nu wel honderd jaren oud zijn. Er moet staan: *schijnt*. Maar dat rijmde niet op *een*. — *Terwijl zijn kroon gelijk een helm zich welft*, is genoeg, maar er zijn twee opmerkingen bijgevoegd, die 't beeld totaal bederven. Vooreerst, dat de welving een gevolg is van den wind: *door wind bewogen*, staat er; maar de wind welft den top van een boom niet, integendeel, aan de zijde van waar hij komt, drukt hij dien plat. Ten tweede, dat de helm zich *welft voor de oogen*, dat is: 't gezigt bedekt; doch een helm welft zich wel *over 't hoofd*, maar nimmer *voor de oogen*, en dit laatste allerminst ten gevolge van wind, die op een ronden metalen helmbol geen vat heeft. Een krijgsman wien de helm voor de oogen in plaats van op 't hoofd zit, is een soort van PIETER SPA, en in een deftig vers misplaatst. Men kan meenen, dat

't gezegde *voor de oogen* misschien beteekenen moet, dat de welving door aanschouwers gezien wordt *met de oogen;* maar hoe men 't neme, het is een aanvoegsel om 't rijm, en geheel verkeerd, of overbodig.

»En als een *roos* stond de andre daar,
»De schoonste *bloem* van 't jonge jaar,
»Vóór dat een warme lentemorgen
»Haar wekt *nog in haar knop verborgen.*"

Deze vier verzen zijn volstrekt niet te ontwarren. De *roos* in vers 1 kan niet anders beteekenen dan een *rozen*BOOM of *rozen*STRUIK; want zij is het beeld van de tweede *plant*, en die geheele, slanke plant kan niet zijn als eene enkele kleine, ronde *bloemkelk*. Maar deze geheele rozen*struik* zit dan, volgens vers 4, in een *knop verborgen.* — Laten we den rozenBOOM varen, en beschouwen wij enkel de drie laatste verzen, dan zien we een *roos de schoonste bloem van 't jaar;* niet als zij er is, nadat zij uit haar knop is te voorschijn gekomen; neen: eer zij er is; *vóór dat* zij is ontloken; als zij nog *in haar knop is verborgen;* als zij nog niet eene *roos* is. — Het eene zoo wel als het andere is onzin. Als de bekwame Vertaler 't had kunnen herzien, zou hij de lezing met geringe verandering van woorden en leesteekens hebben verbeterd; zij zou reeds duidelijk zijn aldus:

En als een roos stond de andre daar
(De schoonste struik van 't jeugdig jaar),
Vóór dat een warme lentemorgen
't Gebloemt' wekt, nog in knop verborgen.

Het nu volgende leidt de aandacht geheel van die *planten* af, over welke de dichter zoo veel belangrijks scheen te willen zeggen. Omtrent den eik en de rozenstruik vernemen we dit:

»Maar als de storm het land doorjaagt
»Zal de eik hem trotsen, *onversaagd;*
»En als de lentezon zal pralen
»Zal zij de roos met purper *malen.*"

Onversaagd is hier een nutteloos rijmvulsel, en *malen* moet zijn *bemalen*. Maar wat verschilt het ons, of de *eik* de stormen verduurt en de *roos* met purper bemaald wordt; zij zijn maar beelden van die planten, waarin de dichter ons belang deed stellen. De vraag: hoe 't met die *planten* gaat of zal gaan, blijft onbeantwoord. En nu hooren we eensklaps:

»Zoo groeiden beide, *blijde en vroom*,
»En FRITHJOF was de jonge boom,
»En 't roosje *met der schoonheid kroone*,
»Haar naam was INGEBORG de schoone."

De constructie is weder verkeerd. Groeide de eik *blijde en vroom?* of groeide de rozenstruik *blijde en vroom?* Geenszins: die groeiden *slank en schoon*, volgens den aanhef en 't verband des gedichts. Hoe kan de dichter dan zeggen, dat ze *blijde en vroom* groeiden, *zóó* als die eik en rozenstruik? — Ook dat »*met der schoonheid kroone*" is onjuist; want de bloemen der struik, waarvan gesproken wordt, zijn nog niet open, maar staan nog in den knop. En wat wordt er nu van die *twee planten*, waarvan in 't begin zoo veel ophef is gemaakt? Wij dachten met reden: FRITHJOF is de eene, en INGEBORG is de andere plant; maar neen: FRITHJOF is de eik, en INGEBORG is de rozenstruik. En nu wordt van die twee alleen voortverhaald. Met welk nut, met welk doel dan in den beginne de weidsche vermelding van *twee planten*, waarvan men niets meer hoort? — Of zijn FRITHJOF en INGEBORG ook die planten meteen? Dan wordt het nog erger. Dan leest men eigenlijk dit: »In HILDINGS gaard groeiden FRITHJOF en INGEBORG, hij geleek naar een eik; zij geleek naar eene rozenstruik, en die eik, waarop hij geleek, was hijzelf, en die roos, waarop zij geleek, was zij-zelve, en zoo, blijde en vroom, geleek ieder van hen op zich-zelven. — Maar wie zou niet op zich-zelven gelijken?

Wij bezitten het oorspronkelijke niet en kunnen 't in de stad onzer inwoning niet bekomen; doch hiervan houden we ons verzekerd, dat zulk een zamenstel niet is

te wijten aan TEGNÉR. De vijf coupletten, die wij poogden te ontleden, zijn gewis niets anders dan ruwe schetsen van overzetting; ook voor den Heer VON EICHSTORFF, indien hij leefde, nog maar foutieve opstellen, die nog »*vingt fois sur le métier*" moesten, eer ze konden worden uitgegeven.

Dit, over de twintig eerste verzen, zal wel genoeg zijn om te toonen, dat het geene overdrijving is als wij zeggen, dat onze aanmerkingen een boekdeel kunnen vullen. In couplet 6 vinden we *d'ochtendstraal*, alsof die algemeen bekend ware; in couplet 7 een *groene laan*, die naar *bloemgewelven* gelijkt. Hier had de uitgever dan toch wel kunnen zetten: *blaân-* of *loofgewelven*. In couplet 9 is FRITHJOF vrolijk als INGEBORG met zijne boot op zee is, dat hem veeleer ongerust moest maken; ook vervangt hij er den wind en *spant* de zeilen; waartoe allergeweldigste longen worden vereischt, en dat wel niemand hem na zal doen. *Handen* rijmt in dit couplet op *spande*; 't geen zeer is af te keuren, wanneer 't buiten noodzakelijkheid geschiedt. Men kon hier lezen:

Wat vreugd, wanneer hij in zijn boot
Met haar door 't blaauwe zeenat schoot;
Hoe klapte ze in haar kleine handen,
Wanneer de blanke zeilen spanden.

In couplet 10 lezen we, »dat hij vogelnesten voor haar *nedertoog*." Maar dan had zij er niet veel aan; want *nedertoog* komt, zoo we meenen, van *tiegen* of trekken; en wie vogelnesten neder*trekt* breekt de eijeren. Verder van een arend verheven op »*haar*" klip, dat zou dan zijn de klip van INGEBORG. Er moest staan: *een* klip. En die arend geeft daar te gelijk »*eijeren en jongen.*" — Aan wien, staat er niet. In couplet 11 vindt men een »*beek*" met schuimende »*baren*," die, gelijk vele andere dingen meer, ons begrip te boven gaat. En zoo kunnen we vervolgen van couplet tot couplet; maar wij worden 't moede. Veel liever, dan al de gebreken aan te wijzen, zouden we medewerken om die te verhelpen, als er een tweede druk van 't gedicht noodig wierd.

In weerwil van de gebreken der onafgewerkte partijen, als hoedanige wij de zangen I, IV, V, XII, XIII, XIV en XVIII beschouwen, is het werk overwaardig in elke boekerij geplaatst en door elken beminnaar van poëzij gelezen en herlezen te worden. Als we goed verstaan, wat de Heer SCHULLER in het Voorberigt zegt, dan acht hij dit dichtstuk een werk te zijn, waardig geroemd te worden als een der schoonste voortbrengselen van 't menschelijk genie, en dat voor altijd de letterkunde van het *Zweedsche* volk verheerlijkte. Wij zeggen daar amen op, niettegenstaande men uit eene vertaling, hoe verdienstelijk ook, toch altijd de schoonheden van 't oorspronkelijke maar ten halve, en die uitstekende schoonheden van *détail*, om welke 't den landgenooten des dichters zoo bij uitnemendheid behagelijk is, geheel niet leert kennen. Die schoonheden toch liggen niet alleen in de verhevenheid of het diepe der gedachten, of in de fraaiheid en juistheid der beelden, of in de keurigheid en getrouwheid der schildering van natuurtooneelen of zielstoestanden, maar zij liggen ook, en vaak voornamelijk, in het bijzondere van den stijl, in de muzijk der taal, in de toovermagt van het woord des oorspronkelijken dichters, die niet zijn over te brengen. Aldus b. v. kan men onmogelijk in eene andere taal aan de wereld doen kennen, wat de poëzij van onze beminde volkszangers voor den *Nederlander* zoo liefelijk maakt.

Van den inhoud der *Saga* behoeven we niets te melden. Het »Noorden" van den Heer POTGIETER is in alle handen. Op bladz. 84 des Tweeden Deels van dat werk vindt men den korten inhoud van dit verhaal tot op het afscheid der twee minnenden. Wie het verdere wenscht te vernemen, leze de vertaling van den Heer VON EICHSTORFF, en late zich niet afschrikken door de menigte niet algemeen bekende namen van oude goden en godinnen, waar de dichter zijne vertrouwdheid met de *Scandinavische* godenleer misschien wat kwistig vertoont; de lezer zal er belang in stellen als hij bedenkt, dat die zelfde denkbeeldige wezens, wij schreven bijkans Symbolieke gedachtenbeelden, ook hier te lande tot op de invoering van

het Christendom werden vereerd; — noch door de gestadige afwisseling der versmaten en de vreemdheid van eenigen, in welke allerlei in de *Nederduitsche* dichtkunst gewone en niet gewone versvoeten, soms in denzelfden versregel voorkomen, die 't lezen, vooral in den beginne, moeijelijk maken; hare ontraadseling loont de moeite, bij de overweging, dat VON EICHSTORFF de afwisselende voetmaten en metrums van het oorspronkelijke getrouw heeft willen navolgen, zoodat men, te gelijk met het dichtstuk, ook het werktuigelijke zamenstel der moderne *Zweedsche* poëzij leert kennen; — noch door het fantastische en hyperbolische van eenige beschrijvingen, want spokerij en grootspraak behooren tot het tijdvak der handeling; hoewel 't gedicht er geene enkele schoonheid door zou verloren hebben, wanneer TEGNÉR het vaartuig, dat honderd mijlen afzeilt in éénen avond (bladz. 21), den walvisch met HEJD en HAM (bladz. 69), en dergelijke sprookjes meer had weggelaten. De ernstige indruk des verhaals wordt zelfs gestoord, als men, op bladz. 120, Koning RING met zijne gemalin op de sledevaart volgt, het ijs ziet breken, dat beide met slede en paard er door heen schieten, en dan van FRITHJOF leest:

»Hij steunt op de schaats in het ijs geplant
»En wikkelt de maan van het paard om zijn hand.
»Nu *slingert* hij 't paard met de slede omhoog
»En *plaatst* hen (N.B.!) *voorzigtig en zacht op het droog.*"

een bedrijf, dat in de reizen van VON MUNNICHHAUZEN verdient geplaatst te worden, en door den Vertaler waarschijnlijk nog versterkt is, die den held op maar één been laat staan, en het paard bij maar één maan doet vatten. Als hij geschreven had:

Hij steunt op zijn schaatsen in 't ijs geplant,
En wikkelt de manen van 't paard om zijn hand,

zou 't reeds curieus genoeg zijn geweest. — Doch zoo voortgaande zouden we den schijn krijgen alsof 't ons met den lof, aan het dichtstuk toegezwaaid, geen ernst

ware. Liever geven we daarom een paar proeven van de vele schoonheden, om welke wij 't gedicht zoo hoog waarderen; waaruit men tevens 't verdienstelijke zal leeren kennen van die gedeelten der vertaling, welke de Heer VON EICHSTORFF heeft beschaafd. Doch hier staan we met de keuze verlegen. Hoor, uit enkele fragmenten, hoe Koning BELE zijne zonen onderwijst (bladz. 9):

»Gij zonen, sprak de Koning, ziet, ik bezwijk.
Bestuurt het rijk als broeders, eendragtiglijk;
Want Eendragt houdt te zamen: gelijk de ringen
Der lans: zoo die niet waren, dan zou zij springen.

De Kracht moet aan 's lands poort staan, als trouwe wacht,
Terwijl in binnenlanden de Vrede lacht.
Het zwaard moet elk beschermen, maar niemand schaden,
En 't schild moet hangslot wezen op 's landmans laden.

Zijn eigen land verdrukken is dwaas gezag:
Een Koning kan niet meer toch, dan 't volk vermag.
En als de dauw en regen slechts karig vloeijen,
Dan kan de kroon der bladen niet weeldrig groeijen.

Wees nimmer hard, Vorst Helge! in krijg of vreê;
De scherpste zwaarden geven het meeste meê.
De zachtheid siert den Koning en schenkt hem zegen,
Want meer dan winterkoude kweekt lenteregen.

Een man, beroofd van vrienden, hoe sterk hij zij,
Kwijnt heen, gelijk een boom doet der woestenij;
Maar wie zich vrienden zamelt zal krachtig groeijen,
Gelijk een boom der wouden, waar beken vloeijen.

Schenk uw vertrouwen nimmer ligtvaardig heen:
Slechts 't ledig huis staat open voor iedereen.
Vertrouw één vriend: den tweeden kunt gij wel sparen,
Want ieder weet geheimen, die drie bewaren."

In den Tweeden Zang wordt de vaderlijke erfenis van FRITHJOF geschilderd; — zie hier een staaltje van de hexameters, waarin hij geschreven is, en dat tevens, in een paar trekken, den fabelachtigen heldentijd der *Saga* voor den geest plaatst (bladz. 17):

»Drie stuks schatte men toch van al dien rijkdom het hoogste:
Eerst en vóór allen het zwaard, dat altijd de vader den zoon liet,
Angurwadel, zoo werd het genoemd, en broeder des bliksems.
Ver in het Oostland was het gesmeed, (zoo verhaalde de Saga),
Dwergen hadden 't gehard in het vuur: zijn eerste bezitter,
Blaauwtand, behield het niet lang: hij verloor 't te gelijk met zijn leven,
Ver in het Zuid, in 't Groningsch kanaal, toen hij kampte met Wifell.
Wifell had Wiking tot zoon. Toen die het in erf hield, toen leefde
Verre in Ullerooker een Vorst met zijne bloeijende dochter.
Zie, daar komt uit de diepte des wouds een wanstaltige reus voort,
Hooger in groei dan het menschengeslacht, en ruig en afschuwlijk.
Tweekamp eischte de reus, of het rijk en de dochter des Konings.
Niemand verscheen tot den kamp; men kende geen zwaard, dat bestand was
Tegen zijn schedel van staal: van daar ook zijn bijnaam van Staalkop.
Wiking alleen, ofschoon niet ouder dan vijftien, begaf zich
Heen tot den kamp, hooghartig van zin. Met een eenigen zwaardslag
Kloofde hij 't brullende spook tot de heup, en bevrijdde de schoone."

Het afscheid van FRITHJOF en INGEBORG is uit het »Noorden" van den Heer POTGIETER bekend (D. II, bladz. 85), en wij schatten diens overzetting op rijm hooger, dan de rijmelooze van VON EICHSTORFF, hoewel de eerste, door den dwang van 't rijm, misschien achterstaat bij de tweede in woordelijke getrouwheid aan het *Zweedsch*. Maar zie hier, hoe fraai VON EICHSTORFF in de alleenspraak van INGEBORG, haar nadenken over de liefde, die zij koestert, heeft overgebragt (bladz. 46):

— — — — Waarom vertoornt zich
De vrome Godheid over maagdenliefde?
Is zij niet zuiver, als de bron van Urda,
Niet onschuldvol, als Gefions morgendroomen?
De hooge zon toch wendt haar oogen niet,
De nooit bevlekten, af van twee gelieven;
En zelfs de weeuw des dags, de nacht, hoort gaarne,

In eigen smart, met vreugd, den eed der liefde.
En wat vergund is onder 's hemels tent,
Kan zulks dan misdaad zijn in 't Godenhuis?
'k Heb Frithjof lief. Zoo ver herinnering
Terug mij voert, heb ik hem lief gehad;
Die liefde is met me in 't zelfde jaar geboren;
Ik weet niet, wanneer zij begon, en kan niet eenmaal (*)
Het denkbeeld vatten, dat ze eens niet bestaan heeft.
Gelijk de vrucht zich vasthecht om de kern,
En meer en meer zich uitzet daarom heen,
Een gouden kloot, gerijpt door zonnestralen,
Zoo ben ook ik gegroeid en rijp geworden
Rondom die kern, en mijn geheele wezen
Is slechts de buitenschaal van mijne liefde."

Wenscht men haar, die zoo sprak, van naderbij te zien? — In de volgende zangerige coupletten is zij (bladz. 121) voorgesteld:

De oude Koning wil gaan jagen, Ingeborg trekt meê ter jagt,
En de heele hofstoet wemelt door elkaâr in bonte pracht.
Bogen klinken, kokers ramlen, hengsten traplen wild den grond,
En de valken met hun kappen doen hun rooflust schreeuwend kond.

Zie de Koningin der jagt komt! Arme Frithjof, wacht u wel!
Als een ster op lentewolkjes zit zij op haar witte tel.
Schoon als Freja, schoon als Rota, ziet zij hoog op allen neêr,
En van 't ligte purper hoedje waait de hemelsblaauwe veer.

Zie niet in der oogen hemel, van haar lokken wend uw oog!
Rijzig is zij, sluit uwe oogen, en haar boezem heft zich hoog! (†)
Zie de rozen niet en lelies, wisslend op haar lief gelaat,
Luister naar de stem niet, die zoo vleijend tot het harte gaat.

(*) Deze twee Alexandrijnen in die reeks van pentameters zijn geheel misplaatst. Von Eichstorff heeft die waarschijnlijk niet naar zijn zin kunnen krijgen, en de verbetering er van uitgesteld tot een gelukkiger moment. Het geheele gedicht door vindt men nog zulke onafgedane verzen, die bij den druk zeer ligt hadden kunnen verbeterd worden. Men kan hier lezen:

'k Weet niet, wanneer zij aanving; kan zelfs niet
Bevatten, dat zij eenmaal niet bestond.

(†) Waarom hier niet gezet:

Sluit uwe oogen: zij is rijzig, en haar boezem heft zich hoog.

Gaarne namen we Zang XXII, »De Koningskeus" geheel over. Wie zou het volgende (bladz. 154) niet schilderachtig schoon vinden? — Koning RING is gestorven, heeft een zoontje nagelaten, en het volk moet vergaderen om eenen nieuwen Koning te kiezen:

Te gaâr! Te gaâr! Zoo vliegt de leus
Door berg en dal.
De Koning stierf: ter Koningskeus!
Van overal!

Daar neemt de landman 't zwaard ter hand,
Met blaauwen gloed.
Hij onderzoekt den stalen tand,
De tand bijt goed.

De knapen zien vol vreugd het zwaard
Dat stralen schiet;
Zij heffen 't met hun tween van de aard
Eén kan het niet.

De dochter schuurt den helm van staal
En bloost op 't laatst,
Wanneer het blinkende metaal
Haar beeld weerkaatst.

Het volk is vergaderd. FRITHJOF wil den knaap verkozen hebben; maar:

»Hij is te klein," klonk wijd en zijd
Gemurmel toen:
»Hij kan niet rigten, niet ten strijd
Den aanval doen." —

Maar FRITHJOF hief de koningspruit
Op 't schild ten toon:
»Ziet hier uw Koning, (riep hij uit)
Des Konings zoon.

Ziet hier der Goden beeldtenis,
Uit Odens bloed.
Op 't schild zoo vrolijk, als een visch
In klaren vloed.

Ik zweer, ik wil met zwaard en lans
Zijn hoeder zijn,

Tot eens des Vaders gouden krans
Den zoon omschijn.

Forsete, Balders hooge zoon,
Hoort wat ik zweer;
En zoo ik ooit mij anders toon
Sla hij mij neêr!" —

Maar 't knaapje zat op 't schild zoo trotsch
En zoo vertrouwd,
Als 't arendsjong, dat van zijn rots
De zon aanschouwt.

De lange poos verveelde ras
Den knaap zoo jong,
Hij springt omlaag, en staat in 't gras,
Een Koningssprong!

En juichend riep de Vrijboerkring:
»U kiezen wij,
Gij schildgedraagne, word als Ring,
Wees Koning gij!" —

Wij eindigen met nog een paar proeven uit Zang XXIV; doch kunnen ook een paar aanmerkingen niet onderdrukken, die hij ons in de pen geeft. Hij begint (bladz. 143):

Voleindigd was nu Balders tempel. Hem omsloot
Geen houten schutting, als voorheen, maar wijd in 't rond
Liep thans een hek van ijzerwerk, op elke stang
En gouden knop: gelijk een krijgsheer, staal bekleed,
Met hellebaard en gouden helm, zoo staat het daar,
Een trouwe wacht, die 't nieuwe Godenhuis beschermt.

Regt schilderachtig. Maar is de vergelijking in vers 4 vloeijend *Nederduitsch?* Men leze er liever:

Een gouden knop: gelijk een heir met staal bekleed.

Die zang, gelijk men ziet, is vertaald in zesvoetige jamben; elk zestal met een staand of mannelijk slot: — Alexandrijnen, maar zonder rijm, en voor een goed gedeelte ook zonder de gebruikelijke, voor de muzijk van 't vers, noodzakelijke rusten.

Aan regels als de volgenden:

Een trouwe wacht, die 't nieuwe Godenhuis beschermt.

Met rozen op de wangen, en met rozen ook,

Zich wiegelt daar de morgendaauw nog blinkt op 't veld,

Scheen niet een lied uit menschenborst, het scheen als of,

Van zalige verrukking zwom zijn heldenhart,

Tot op den gordel vloeide neer zijn zilvren baard,

zal men de hoedanigheid van een vers wel niet toekennen. — Als men 't rijm verwerpt, en de rusten verwaarloost, schrijft men dan nog verzen? Waartoe zich dan verpijnd, om alles in den jambischen vorm te persen, en regels te maken van juist twaalf sylben? Voor goede verzen zijn ze niet gangbaar, en evenmin voor goed proza. — In proza zou men ongedwongen zeggen: »Herdenk den tijd toen vrede in uwe ziel woonde, en uw hart zoo gerust was als de droom eens vogels, wanneer de wind in een zomernacht zijn groen bed en de slapende bloemen heen en weder wiegt." — Om dat in twaalf-sylbige jambische regels te brengen, heeft v. E. moeten schrijven:

Herdenk den tijd
Toen *vrede* woonde in uwe ziel, en toen uw hart
Zoo *vreedzaam* was, zoo rustig als des vogels droom,
Wanneer de wind in zomernachten heen en weêr
De bloemen *slaaprig wiegelt en zijn groenend bed.*

Hoe gewrongen en hoe gerekt en onjuist! Het duurde eene poos, eer wij begrepen, dat het groenend bed aan den vogel behoorde. Wij spreken er van om te doen nadenken, wie lust mogt hebben 't gegeven voorbeeld na te volgen: hij schrijve liever ongedwongen poëtisch proza.— Evenwel is ook deze zang toch een boeijende spiegel der schoonheden van het oorspronkelijke. Wil men een wenk tot dieper inzigt in de zedelijke beteekenis der goden van de Noordsche Mythologie, dan hoore men, wat de Hoogepriester van den tempel van BALDER, den god des lichts, tot FRITHJOF zegt (bladz. 147):

— Nevens Balder wast in iedre menschenborst
Zijn blinde broeder Höder, god der nacht; want blind
Geboren wordt de misdaad, als der beeren kroost,
Nacht is haar mantel, maar het goede straalt in licht.
Vol arglist nadert Loke, de verzoeker, dan
En leidt het staal des blinden, en de werpspies treft
Des lievelings der goôn, des jongen Balders, borst.
Dan waakt de haat op, roofzucht paart zich met geweld,
Bloeddorstig trekt het vratig zwaard door berg en dal,
En door de bloedge golven zwemt de rooverdraak.

Gelijk een schaduwbeeld zit dan de vroomheid daar,
Een doode tusschen dooden.

Aandoenlijk schoon is de verwachting diens Hoogepriesters van het Christendom, en met deze mededeeling zullen wij eindigen (bladz. 150):

In 't Zuid is ook
Een Balder, zegt men, eens geboren uit een maagd.
Allvader zond hem neêr, om op der Nornen schild
De runen te verklaren, raadselachtig nog.
De vrede was zijn krijgswoord, liefde was zijn zwaard,
En onschuld zat, gelijk een duif, op zijnen helm.
Vroom leefde en leerde hij, en schonk vergiffenis,
En onder verre palmen staat zijn blinkend graf.
Zijn leere, zoo vernam ik, gaat van dal tot dal,
Versmelt de ruwe harten, legt de handen zaâm
En sticht, waar vroeger tweedragt woonde, een vredesrijk.
Ik ken die leer niet wel, maar donker heb ik toch
Haar voorgevoeld in de uren, aan de deugd gewijd;
En zoo heeft ieder menschlijk hart haar voorgevoeld.
Ook hier heen dringt zij eenmaal door, dan spreidt ze ook hier
Op onze bergen hare duivenwieken uit.
Maar dan bestaat dit Norgeland voor ons niet meer,
Dan suiselt de eikenboom op ons vergeten graf.
Gelukkig gij dan, nageslacht, gij zult u dan
Verheugen in den stralenglans des nieuwen lichts!
Heil u, zoo dan zijn gloed de somberheid verdrijft,
Die thans haar wolkensluijer hangt voor 's levens zon.
Maar dan veracht ook ons niet, die wij nimmer moê
En ijvrig zijne stralen zochten, want er leeft
Slechts *één* Allvader, maar hij zendt veel boden uit. —

Deze proeven, ofschoon weinige in getal en onvolledig, zullen wel voldoende zijn om 't gedicht en ook de overzetting te doen kennen en waarderen.

Waarschijnlijk door eene drukfout is, in dezen Zang, de eerste regel van bladz. 144 eene sylbe te kort en onleesbaar. Er staat:

Vol diepen zin uit Wala en 't Hawamal.

Men leze: Vol diepen zin uit Wala en het Hawa-maal.

Hiermede eindigen wij — den te vroegen dood van den waardigen VON EICHSTORFF betreurende, en zijn werk elken beminnaar van poëzij dringend aanbevelende.

Het papier, de druk en de band met gedrukten omslag, zijn allezins goed en behagelijk. De uitgevers verdienen deswege allen lof.

BOEKBESCHOUWING.

Israël en de Volken; een overzicht van de geschiedenis der Joden tot op onzen tijd. Door Mr. I. DA COSTA. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1849. *In gr. 8vo. VIII en* 588 *bl. f* 6-30.

De Heer DA COSTA noemt zijn werk een overzigt, en dat is 't ook; maar een overzigt met den verheven blik des geloofs, dat, stout als een adelaar, zweeft over het gewijde gebergte, hetwelk daar staat als een onwankelbaar gedenkteeken van de eeuwige Godsregering, onbegrensd in magt, alomvattend in wijsheid, ontfermend in liefde. Wie staart niet met eerbied op de nakomelingen van hem, tot wien de Getrouwe sprak: »In uw zaad zullen gezegend worden alle geslachten der aarde." De geschiedenis van den Jood maakt een diepen en blijvenden indruk; gelijk hij-zelf den stempel der afzondering en duurzaamheid op het voorhoofd draagt. *Chaldeën, Assyriërs* en *Perzen, Egyptenaren, Grieken* en *Romeinen*, ofschoon hunne bedrijven de feiten van dit kleine volk, aan die smalle strook der Middellandsche zee overschaduwden, zijn allen van het tooneel der woelige wereld afgetreden, en slechts hunne namen zijn aan den tijd ontsnapt; de Jood alleen, die zijnen stamboom tot op ABRAHAM kent, is behouden gebleven, hoewel stormen van verdelging nog veel meer hem dan andere volken bedreigden.

Afgezonderd van de wereld, veracht en verachtend greep het rondom zich; overwonnen beheerschte het door zedelijken invloed zijne overwinnaars. Balling, handhaaft het zijn geboorteregt als eerstgeborene en uitverkoren onder de volken. In alle werelddeelen verspreid, verstooten of begunstigd, vervolgd of als staatsburger opgenomen, blijft het »Israël," en wordt de grond, waarop zijne vaderen woonden, heilig land genoemd. Israël is

eene wandelende afdeeling uit de jaarboeken der Godsregering, van welke het laatste deel nog in lang niet is te wachten. Waar hij den voet nederzet is een spoor ingedrukt van de waarheid der aan de Schrift vertrouwde Openbaring.

Dat wondervolk, met zoo vele grootsche herinneringen, heeft ongetwijfeld nog eene toekomst; want niets, waarvan de inhoud aan zijne bestemming heeft beantwoord, blijft voortduren in zijnen vorm. Welke toekomst verbeidt dan den zoon van ABRAHAM? Wij wagen het niet, den sluijer der profecy op te ligten, of een gewaagden blik te werpen in het heilige der heilige, waar de Onveranderlijke zijne besluiten, vóór de uitvoering, met een ondoordringbaar donker omringt. Alleen houden wij vast aan die volheerlijke geloofsövertuiging, dat de volheid der heidenen zal ingaan en Israël zalig worden, als de kruisvloek in een hosanna overgaat, als DAVIDS Psalm ook in den mond van Israël een lied des Lams zal zijn geworden.

Het is geenszins bevreemdend, dat een man als Mr. DA COSTA, die zoo levendig de vervulling der profecy ervaart, die op den weg der ervaring, door een Godzoekend gemoed bestuurd, het Nieuwe Testament in het Oude verborgen, en het Oude Testament in het Nieuwe ontdekt aanschouwt, die CHRISTUS voor zijnen Heer, voor den Koning zijns volks erkend hebbende, niet alleen door natuurlijke afstamming, maar ook geestelijk zich Israëliet, dat is, een burger van zijn vrijwillig gekozen Koning wetende en gevoelende, de Jaarboeken van zijn volk, zijn geslacht ernstig naging, het in zijne omzwervingen, en verstooting in zijne betrekking tot den afgezworen, eenmaal te huldigen Koning gadesloeg en zijne ontdekkingen, waarnemingen en opmerkingen aan het papier toevertrouwde.

De latere en nieuwe afdeeling der geschiedenis »werd mij," zegt de Schrijver, »nadat ik dieper doordrong in de bijzonderheden, en de uitkomsten zoo met de uitspraken van Gods woord als met den loop van achttien wereldeeuwen in verband bragt, in diezelfde mate een steeds

treffender getuigenis van de Goddelijke Waarheid der beide Testamenten, — een steeds voldingender Apologie in het bijzonder van het Evangelie des Nieuwen, — een steeds sprekender bewijs van den wezenlijken zin der reeds vervulde profecijën, — een steeds zekerder waarborg van de aanstaande verwezenlijking der nog onvervulde."

Het is uitgemaakt, dat niet iedereen zich op het profetisch standpunt kan plaatsen, waarop DA COSTA zich gezet heeft. Daartoe moet men ook één Christen geworden Israëliet zijn, en dat zijn zoo als hij het is, die het werd zoo als de drieduizend Joden op den eersten Pinksterdag van 's Heeren gemeente. Maar waarin men hem op dit punt bijvalle of van hem verschille, het zal niemand verdrieten den Schrijver van uit zijn verheven standpunt de geschiedenis zijns volks te hooren ontvouwen.

Hij maakt het volgende bestek van zijn werk:

»Het Eerste boek moet ons de geschiedenis der Joden zoo binnen als buiten hun land in groote trekken herinneren tot op den val van *Jerusalem*, mitsgaders op gelijke wijze toestanden voor oogen brengen van dat *Jerusalem* ook na haren ondergang als tempelstad.

»Het Tweede is bestemd om ons de Joden in hun tweederlei ballingschap, die in het Oosten en die in het Westen, te doen kennen, en in hunne onderscheidene aanraking met volksstammen van vier werelddeelen voor oogen te stellen.

»Het Derde heeft tot onderwerp dat gedeelte der nieuwe Joodsche geschiedenis, waarover mijne vroegste belangstelling mij tot nasporingen drong, voor welke mij allereerst betrekkingen van afkomst en maagschap belangrijke bronnen aanboden. Het is de *Spaansch-* en *Portugeesch*-Joodsche Afdeeling der geschiedenis van Israëls vreemdelingschap.

»Het Vierde moet de Joden beschouwen in hunne verhouding tot de Kerkhervorming der zestiende eeuw, — tot de omwenteling der achttiende, — tot de groote maatschappelijke beweging der negentiende, — en ein-

delijk tot de in Gods woord aangekondigde toekomst van zijn Koningrijk, de wederkomst en heerlijkheid van JEZUS CHRISTUS, den Koning der Joden."

In het eerste boek stelt hij Israël voor in aanraking met *Egypte*, die bakermat der wijsheid, welke het meer dan een volk deelachtig maakte, en geeft in breede trekken op de vorming van Israël in dat land der herberging; hoe MOZES hier tot wetgever en leidsman zijns volks rijpte. Dan wijst hij op Israëls betrekking tot de volken, die het verdrong, ofschoon niet geheel uitroeide, zijne naburen en de natiën, met welke het onder velerlei omstandigheden in aanraking kwam. Bij en onder dit alles rust zijn oog op de opvoeding en voorbereiding zijns volks tot de openbaring van dat volheerlijke feit, hetwelk de volheid des tijds voortbragt. Meesterlijk schetst hij den toestand en de lotgevallen van het Joodsche volk, en vooral van stad en tempel bij en na den ijselijken dag van gramschap en ellende, zoo als zij daar staan verweduwd, nu eens bespot door Heidenen en verontreinigd, dan weder geëerd door de zonen van ISMAËL en de *Germanen;* maar gesloten voor hare kinderen, die in wreede ballingschap hun rouwklagt aanheffen, gezeten in zak en assche.

Het tweede boek volgt Israël in zijne ballingschap in het Oosten en Westen. In plaats van den in puin gestorten tempel rigt de Jood een *Chineschen* muur van opeengestapelde overleveringen op, die hem van de wereld afscheidt, zijne Nationaliteit handhaaft, maar ook den uitgeworpen Koning den terugtogt in het midden zijns volks afsluit.

Hij beschouwt hun lot, dat zeer dragelijk en zelfs niet onvoorspoedig was onder de heidensche Keizers, die hunnen haat tegen de Joden op de Christenen overbragten, door deze dapper bijgestaan; doch 't welk van lieverlede verachterde onder het bestuur der Christelijke Keizers, zoo wel in het Oostersche als Westersche gedeelte, totdat zij eindelijk met de ketters, dat woord van verschrikking in de Christelijke Kerk, werden gelijk gesteld, en met hoon en druk overladen.

Met warmte beschrijft hij den wisselenden toestand zijns volks in *Perzië* en *Babylon*, waar het bloeijende scholen had, en onder een eigen Hoofd of Patriarch, nu eens hoog geëerd, dan weder diep veracht werd.

Belangrijk licht verspreidt DA COSTA over de betrekking van den Jood tot MAHOMED en zijne navolgers, die zich wreekten, dat Israël den profeet van *Mekka*, van dweeper in bedrieger ontaard, weigerde als Gods gezant te erkennen. Zoo veel hij kan werpt hij ook eenen blik op de Joden in *Indiën* en *China*, en betoogt voldingend, dat hunne vestiging in die gewesten tót vóór onze jaartelling opklimt.

Uit het verre Oosten steekt hij over naar het, zich tot eene nieuwe maatschappij vormende Westen, en hij ontmoet er de Joden, beschermd door de *Germaansche* vorsten, totdat zij de Katholieke Kerk bijvielen en het beginsel van uitsluiting huldigden. Onder de regering van KAREL *den Groote* en zijne opvolgers ziet hij zijne stamgenooten in bloeijenden toestand, door beide begunstigd, doch later voorwerpen van smaad, spot, en duldelooze vervolging; vooral toen de Christenen zich aangordden, om de verontreinigde heiligheid van het graf huns Konings met het zwaard te zuiveren, dat in Jodenbloed werd gewijd. Wel doet DA COSTA het hooren, hoe een BERNHARD van *Clairveaux* zijne wegslepende stem verhief, om barmhartigheid in te roepen voor de gruwzaam vervolgden, maar wij zien hoe ook de diepste indruk der welsprekendheid verstomde voor den krijgszuchtigen geest des tijds, die elken gruwel zich veroorloofd rekende tegen rampzaligen, welke men hield voor de moordenaars van het Leven der Wereld.

Den toestand der Joden ontvouwende, die zonder grondbezit, van elk bedrijf geweerd, aan verachting prijs gegeven, zich bijkans uitsluitend op den geldhandel toeleidden, en daarin groote zaken deden, schetst hij hun karakter getrouw naar het leven. »Was het wonder, dat de Jood, wiens eenige betrekking tot de maatschappij, om hem heen, van het bezit van een weinig geld afhing, aan geen ding van deze wereld meer zich vast-

klemde, dan aan dit? Ja, dat hij, daarbij al zijne werkzaamheid bepaald ziende, daarin dan ook allengs alleen zijn lust, zijne liefhebberij, zijne uitspanning vond? Was het wonder zoo met geheel zijn inwendig karakter, zelfs de houding van zijn ligchaam, de trekken van zijn gelaat de kenmerken droegen van die gehechtheid aan het geld, welke de moeder is van allerlei bederf, — van die schroomvalligheid, van dat bevend gemoed, eigen aan den mensch, die zich omringd weet van enkel mistrouwen, vijandschap, belaging, en geen oogenblik zeker is van zijne bezittingen, van zijn leven, en wat aan het hart van den man en vader even dierbaar en dierbaarder is dan die beide?"

Na deze schets wijst de Schrijver in enkele bijzonderheden aan, wat hen wedervoer, en beschrijft de afwisselingen van hun altijd deerniswaardig lot in *Frankrijk, Engeland, Duitschland*, de *Nederlanden, Polen* en *Italië*, gedurende de middeleeuwen, waarbij zij echter hun bestaan weten te handhaven, bewarende hunne taal, zeden, letterkunde en wet daarenboven: zóó véél zegt hunne innerlijke vatbaarheid voor herstelling tot een hooger standpunt in het maatschappelijk leven.

Allerbelangrijkst, misschien het meest van het geheel, is het rijke, uitvoerige, met veel zorg en groote bekwaamheid bewerkte Derde boek, dat de geschiedenis van Israëls vreemdelingschap op het *Spaansche* Schiereiland beschrijft. Men ziet het, des Schrijvers hart trekt naar die gewesten, als zocht het er een tweede (helaas ook ontzegd) vaderland; als voelde het te gelijk, dat Israël geen tweede evenmin als het eerste, zelfs geen derde (*Nederland*) mag hebben, voordat het op den geboortegrond zijner Vaderen met DAVIDS Zoon en DAVIDS Heer als onderdaan en verloste het verbond des vredes sluit.

»Inderdaad is de betrekking tusschen Israël der verstrooijing en de koninkrijken van het *Spaansche* Schiereiland eene geheel eenige in de geschiedenis *van Israël en de Volken*. Men zou den in zoovele opzichten merkwaardigen grond in dit opzicht kunnen vergelijken met den plek, waarover GIDEONS vlies was uitgestrekt, en dien

onderscheidde van heel den bodem rondom. Maatschappelijke toestanden, Nationale bloei en ontwikkeling, — alles is bij de Joden van *Spanje* en *Portugal* iets geheel anders, dan hetgeen wij tot hiertoe in de landen, bij name, van het Christelijk *Europa* en in de tijden der middeleeuwen gezien hebben. Niet alzoo evenwel als of de Joden in dit hun tweede vaderland ten eenemale vrij zouden geweest zijn van den ban, die sints de Messiasverwerping op hunne vreemdelingschap drukt! Ook aldaar meldt ons de geschiedenis verdrukkingen, vervolgingen, eindelijk algeheele uitwerping, mitsgaders de gewone beschuldigingen, en wat daartoe te regt en te onregt aanleiding gaf. Maar behalve dat zelfs de verdrukking en vervolging in die gewesten, bij alle hevigheid anders, toch iets edeler, iets oneindig minder krenkend dan elders aanbiedt, zoo levert de geschiedenis der Joden aldáár verschijnselen op, elders naauwlijks van verre gekend of schier onmogelijk geacht."

Da costa werpt een doordringenden blik op de nevelen der overlevering, welke Israëls morgenstond in *Spanje* in flaauwe schemering doet zien, doch laat er zich niet door bedwelmen. Naauwgezette aandacht wijdt hij aan den politieken toestand en de betrekkingen der Joden in die gewesten en beschrijft ze met eene volledigheid, welke men in zulk een kort bestek moeijelijk kan verwachten. Met gemengde aandoeningen verwijlen wij bij dien vlottenden toestand, die, nu eens voordeelig, dan weder drukkend, het volk in eene spanning houdt, eigen bij winst en verlies. Groot toch waren de voorregten hun te beurt gevallen, en zij moesten eene ontwikkeling bevorderen, welke den Jood in een *Spanjaard* zoude veranderd hebben, indien hij geen Israëliet ware geweest. Doch die voorregten werden van lieverlede ingekrompen, de een na de andere ingetrokken, totdat hij droevig de ervaring opdeed, dat *Spanje* het vaderland van Israël niet kon niet mogt zijn.

Vervolgens wijdt de Schrijver uit over hunne theologie, hunne scholen in de steden van *Spanje*, gedurende een tijdperk van meer dan zes eeuwen, over de schrif-

ten hunner uitleggers en Rabbijnen, die ook onder de Christenen met hoogen roem zijn bekend geworden. Wij vernemen hier, hoe onder eene opvolging van negen geslachten van Rabbijnen, de Israëliten hunnen roem wisten te bewaren op het gebied der wetenschap. Meer bepaaldelijk weidt hij uit over twee alomvermaarde mannen, ABRABANEL en MOZES MAIMONIDES, van welke de laatste, zoo opgeklaard hij was, eene meer wijsgeerige rigting aan het Jodendom poogde te geven. Als wij bij DA COSTA lezen; hoe de Joden van de twaalfde eeuw over de historische feiten van het Oude Testament oordeelden, en in welk licht zij ze plaatsten, komt voor het minst aan STRAUSS en zijne medestanders de eer van oorspronkelijkheid niet toe, van met hun mythicismus iets nieuws aan de wetenschap ontlokt te hebben; dit mengelmoes van geleerde dwaling en vernuftig onverstand is reeds oude kost. DA COSTA prijst de verdiensten zijner vaderen in het vak der wiskunstige wetenschappen en vooral in de geneeskunde. Hunne veelvuldige reizen en veelzijdige kennis daarbij ingezameld, baanden hun den weg tot schitterenden roem. Meer en breeder wijdt hij uit over de gaven der poëzij, waarmede zoo velen zijner stamgenooten, een GABIROL, een JUDA HALLEVI en ALCHARISI uitblonken. Het springt hier aangenaam in het oog, dat een dichter over dichters schrijft. Het is bezielde taal.

Menig Israëliet kwam tot de belijdenis van zijnen Messias, en onder deze begenadigden doet de Schrijver zien, dat de familie van PAULUS van *Burgos* eene vereerende plaats bekleedde. Met genoegen toeft men bij den wetenschappelijken strijd over het Messiasschap, (schoon wij er vast in staan, dat de grootheid van onzen Heer niet van logische bewijsvoering afhangt,) die twintig maanden lang tusschen Christelijke Godgeleerden en Joodsche Wetgeleerden te *Tolosa* in de jaren 1413 en 14 gevoerd werd, die helaas tachtig jaren later stond vervangen te worden door den vloek, die met aanmatiging van de magt der waarheid, zich met het gezag der hel bekleedde. Met een bloedend hart lezen wij de vervolging, welke dit rampzalig volk onderging van de Inquisitie,

gewapend door het noodlottig besluit van 1492, dat *Spanje*, en daarna *Portugal*, van duizenden nuttige burgers beroofde, en de roemrijke regering eener Koningin bezwalkte, in wier lof onze Schrijver, dank zijner onpartijdigheid, overvloedig is. Gelijk het regt der vergelding nooit sluimert of slaapt, doet DA COSTA opmerken, dat de vervolgende vorstelijke familiën in de beide landen met huiselijk leed voor hunne wreedheden hebben geboet. Het *Spaansche* volk, dat jubelde van schaterende vreugd bij de uitdrijving van *Mooren* en Joden, bij de *autodafees*, die het leven van duizende slagtöffers vernielden, heeft zich niet dan zedelijk en stoffelijk verarming berokkend, zoodat het eenige, wat de *Spanjaard* van den roem zijner vaderen heeft behouden, een walgelijke trots is, die zich door trouweloosheid poogt te regtvaardigen.

Die dag van weemoed en ellende bragt eene nieuwe verstrooijing der Joden te weeg; zoo wel naar *Afrika* en *Turkijë*, als naar *Italië*, *Frankrijk* en *Duitschland* begaven zich de droeve scharen der verdrevenen; nergens echter wachtte hen meer gastvrije rust en troost dan in de vrije *Nederlanden*, welke zelve te veel geleden hadden om de belijdenis des geloofs, dan dat zij niet een armen balling met gulle minzaamheid zouden ontvangen.

Treffend is het overzigt van de lotgevallen dier ballingen in ons Vaderland, in wier eerste stad aan 't IJ zij een klein *Jeruzalem* vonden. Daar zijn die namen, nog niet vergeten, maar steeds met eere genoemd. Van menig uitstekende Israëliet wordt opzettelijk melding gemaakt. Vooral boeiden ons de lotgevallen van den ongelukkigen URIËL DA COSTA en de biografie van den beruchten doch eerlijken BENEDIKTUS SPINOZA. Bij het lezen van zulke belangrijke schetsen welt de wensch zoo ligt op, dat de Schrijver wat meer hadde geleverd, Het moet, dunkt ons, hem moeite gekost hebben, zijne anders weelderige pen te bedwingen. Die gedwongen kortheid verzoent ons met de nog kortere mededeelingen van hun lot in andere gewesten.

Het vierde boek schetst »de voornaamste lotgevallen, toestanden of verschijnselen, die, van de Kerkhervorming

tot op het Omwentelingstijdperk in het laatst der achttiende eeuw, en wederom van daar tot op het tegenwoordig oogenblik in de geschiedenis der wereld, zich op datzelfde gebied hebben vervangen of voortgezet. Met eenen blik in de toekomst van Israël, — van dat Israël altijd in zijne verhouding en betrekking tot de volken, — besluiten wij dan dit boek en ons werk."

Hij verhaalt, wat zijn volk, in dit tijdperk, allerwege wedervaren is. Opmerking verdienen de, — zouden wij ze niet mogen noemen ziekelijke — verschijnselen van het een verbeurd heilzoekend Israëlitismus in SABBATHAI ZEVI en JAKOB FRANK. Het is zigtbaar eene worsteling naar het goed voor Israël weggelegd, doch waarnaar het als in den blinde tast, en wel zal blijven tasten, zoo lang het deksel van MOZES niet van het aangezigt is weggenomen. Vooral in *Duitschland* was de toestand der Joden van de zestiende tot de achttiende eeuw deerniswaardig. Er was daar eene lijdende massa. »Eene Natie zonder vaderland, zonder eenheid, zonder kunst of wetenschappen, zonder rechten, zonder kracht, zedelijk en ligchamelijk ontzenuwd, was zij zich eindelijk niet eens meer bewust van hetgeen haar diep verval zelve nog kon getuigen van vroegere roeping en heerlijkheid, noch van het tragisch-verhevene, dat nog altijd in den toestand gelegen was, overal waar voor het minst nog tranen daarover geschreid werden, als op den bodem hunner medeballingen in de zuidelijker deelen van *Europa* of op de plaats zelve, waar eenmaal de Tempel stond. Hetgeen den Israëliet, die zijne Natie bemint, waarheen ook verstrooid of hoe diep ook gezonken, het diepst bedroeft, is de geschiedenis van zijn volk te moeten beschrijven, daar, waar het tot geheele ongevoeligheid voor alles behalve geldbelang en het individuële leven vervallen is, — ja, waar het bij verlies of gemis van alles, dat wij zoo even opnoemden, zich daar te boven aan den afzichtelijken slaventoestand zoo zeer gewend had, dat er hunne menigten gevoelloos vrolijk en walgelijk kluchtig onder konden zijn! Ach eindeloos dieper val nog dan van dien SIMSON, die, tot dat hem met het hair van den *Nasiraër*

de leeuwenkracht van den held was teruggekeerd, zich aanstellen moest en spelen als een dwaas in het midden der *Philistijnen*, omdat hij afgeweken was van zijnen God voor eenen tijd? — Waarlijk, men moet zich verwonderen over de kracht van herstelbaarheid die aan de menschelijke natuur, die in het bijzonder aan het volk der Joden (*het volk der wederopstanding*, zoo als iemand ze onlangs noemde) eigen is, wanneer men de diepte van verval en ellende gadeslaat, waaruit in *Duitschland* vooral, de Israëliet eenigermate weder als *mensch* heeft kunnen te voorschijn komen."

Na overtuigend te hebben aangetoond, hoe gegrond de klagt is, die zijn weemoed slaakte, herädemt hij en wij met hem, bij de schildering van MOZES MENDELSOHN, wien hij wèlgelijkend naar het leven treft. Bij zulke beschouwingen, waarin de persoonlijkheid dier mannen zoo sterk en sprekend uitkomt, verrassen ons meermalen, wij deden het reeds opmerken, DA COSTA's ongezochte, waarachtige opmerkingen. Hier doet hij het, bij vernieuwing, wederom uitkomen, dat elke poging, door beroemde, verlichte Israëliten ondernomen, om het Israëlitismus tot hoogere ontwikkeling op te voeren, half werk, mislukte proeven zijn: aangezien er voor Israël geene eindöntwikkeling denkbaar is, dan in Hem, in Wien alle beloften, alle profecyën ja en amen zijn. Wij prijzen de *Vrienden Israëls*, als zij maandelijks hunne stemmen rigten tot het volk Gods in de verstrooijing, maar geene stem tot Israël zoo krachtig, als deze geschiedenis van hunnen stamgenoot, die van den voet des kruises het *Hosanna* hun te gemoet roept. Misschien ergert zich de Jood, als hij zijne geschiedenis *alzoo* leest; maar hij vrage, of de feiten waar zijn, en dit niet kunnende ontkennen, erkenne hij ook, dat zijn eigen geschiedenis zijn oordeel is en zijne veroordeeling.

Met gespannen aandacht en belangstelling volgen wij onzen gids, terwijl hij de toestanden van het Israëlitisch volk van 1789 tot 1848 doorloopt. In dit tijdvak, nog immer worstelend, komt het eeuwen lang gedrukte volk allerwege tot verademing en verkrijgt de regten van staatsbur-

gers. De Israëliet wordt een *Franschman*, een *Duitscher*. — Als wij nagaan, welke stemmen door Israël, in de laatste tijden, zijn uitgebragt, hoe het zich mengde onder de ruwe demagogen, kunnen wij niet zeggen, dat het als Natie daarbij gewonnen heeft. Wat de Joden doorgaans verkregen als staatsburgers, strekte ten nadeele van hunne afzonderlijke Nationaliteit, en dat die vermenging zoo wel uit Christelijken mond bestreden, als door menig Israëlitisch gemoed gewraakt werd, ligt in den aard der zake. Trouwens een gelijk streven bezielt vooral in *Duitschland* menig Jood en naamchristen: oplossing van het Christelijk en Israëlitisch element in een zoogenaamd wijsgeerig pantheïsmus, of liever in zelfvergoding. Het denkbeeld toch der toongevers en leiders van de hervorming, die men overeenkomstig de behoefte van den geest des tijds acht, leidt tot niets minder dan tot eene algeheele verzaking van het Mozaïsmus. »Openbaar genoeg werd die bedoeling, ofschoon onder betuiging, dat men geenszins de omverhaling, maar alleen de verbetering van het gebouw begeerde, door Dr. GOLDSCHMIDT te *Frankfort*, uit naam van de *Vrienden der Joodsche hervorming* uitgesproken in eene circulaire, waarbij als grondslag werd aangenomen deze aan den kreet der Joden op den dag van JEZUS kruisiging herinnerende verklaring: »een Messias die de Israëlieten naar *Palestina* zal terugvoeren, wordt door ons noch verwacht, noch gewenscht! Wij kennen geen vaderland, dan slechts datgeen, waartoe wij door geboorte of burgerlijke instelling behooren!" Later werd op eene vergadering van soortgelijke hervormers de verwachting van een Messias alleenlijk behouden als die der verwezenlijking van een algemeen menschelijk denkbeeld, niet van een voor Israël belangrijken of begeerlijken Persoon. Nog later werd tot voorbereiding eener ineensmelting van Jodendom en Christendom het vieren voortaan van den Zondag in plaats van den Sabbath voorgesteld. Van daar tot op het gebied van openbaar Pantheïsmus is slechts een stap, of liever het is Pantheïsmus, wat door dergelijke hervormers bedoeld wordt, b. v. die, welke zich bij monde van den

Israëliet RUDOLF BENGEY in deze laatste tijden aangesloten aan die beruchte Protestantsche *Lichtvrienden*, welke dan ook van hunne zijde, bij monde van den Predikant WISLICENUS, zelfs van de verpligting om den doop te ondergaan, den Jood ontsloegen, die in hunne gemeenschap wil opgenomen worden. Maar, — zoo gaat de Schrijver bemoedigend voort, — terwijl aldus van de eene zijde het aloude zoowel Mozaïsche als Talmudische Jodendom in een theoretisch-wijsgeerig en maatschappelijk-praktisch Pantheïsmus schijnt onder te gaan, gebruikt die God, welke ten allen tijde uit het kwade der menschen het goede, dat alleen van Hem en door Hem is, bewerkt, diezelfde in onze eeuw vermenigvuldigde aanrakingen tusschen Joden en Christenen, om velen uit zijn oude volk toe te brengen tot de kennis en belijdenis van het Evangelie, en alzoo de eerstelingen hier en daar in te zamelen van den grooten oogst, waarvan de rijpwording nadert onder de veelsoortige teekenen van den tijd."

Eindelijk beschouwt en beoordeelt de Schrijver de vorderingen in burgerlijke vrijheid en regten, waarover de Joden zich sints de laatste jaren in *Engeland* verheugen; weidt kortelijk uit over hunnen toestand in de Oostelijke streken van ons werelddeel, en eindigt met het treurspel van *Damaskus*, dat door tusschenkomst van een *Franschen* en *Engelschen* Jood, de Heeren CREMIEUX en MONTE-FIORE in het voordeel der belaagde en gefolterde Joden werd opgelost.

Het spreekt van zelf, en wie die DA COSTA kent, zou het anders verwachten, dat hij zijn pen niet konde nederleggen, zonder zijn gemoed ontlast te hebben van de indrukken, welke het beeld van Israëls toekomst, dat zijnen geest beheerscht, er heeft ingegrift. Israël, als volk der verkiezing, heeft zijne toekomst overleefd, door ze te vernietigen, — en deze toekomst was niet anders dan de verschijning van het licht der wereld, der Heidenen troost, in en uit zijn midden. Israel, als volk der verwerping, heeft *Jeruzalem* in het voorledene, ballingschap tot een heden, en — de toekomst dier balling-

schap. — DA COSTA, de dichter, de man aangeblazen door profetisch vuur, ziet de laatste, waar zij alleen te zien en te vinden is: in de vervulling der nog onvervulde profecy. Hoe zal de profecy vervuld worden? Hier naderen wij een bij uitstek *subjectief* terrein, waar wij ons aan niets wagen, als die niet durven bepalend in te dringen in de dingen, waarvan de Vader ure en tijd zich voorbehouden heeft. Daarin zijn wij het met DA COSTA eens, omdat wij, even als hij, gelooven, dat de Getrouwe woord houdt, dat Israël zal zalig worden, en »dat de Heer tot Koning zijn zal over de gansche aarde" — gelijk Hij het nu reeds is, maar dàn algemeen erkend, herkend en gehuldigd, — en »dat te dien tijde de Heer zal één zijn en Zijn Naam één."

In eene Narede regtvaardigt de Schrijver zijn plan en zijne bewerking en verantwoordt zich op een paar bezwaren, die hij te gemoet ziet: de eerste, betreffende de Chronologische orde; de andere met opzigt tot de verhouding, waarin het derde boek tot de overige en vooral het vierde staat. Wij moeten daarin berusten, te eerder nog, daar hij eene aangename belofte heeft gedaan, waarvan wij acte nemen. Wij wenschen hem lust toe, zijne belofte te voltooijen. Zoo wij iets van hem mogten vergen, het zou dit zijn, dat hij, zij het bij wijze van nalezing, nog eens terugkwame op eene meer in bijzonderheden ontwikkelde uiteenzetting der Joodsche Godgeleerdheid. Dewijl zijn boek onder het beschaafd publiek gelezen wordt, zou hij velen, die, b. v. van den Talmud weinig meer dan den naam kennen, daarmede eene groote dienst bewijzen.

Wij danken den begaafden man voor dit lettergeschenk, waarmede hij onze literatuur heeft verrijkt, en tevens getoond heeft even waardig de pen der geschiedenis te kunnen voeren, als hij vaardig de lier der Muzen besnaart. Zijne geschiedenis van Israël en de volken is eene onberijmde Hymne op het heilig Godsbestuur.

II. J. H. S.

Gebrek aan werk en armoede, door G. D. VAN LOGHEM. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1849. *In gr. 8vo.* 52 *bl. f*:-50.

Eene redevoering reeds in December 1848 gehouden, en in den aanvang van 1849 uitgegeven, maar toevallig bij de Redactie in het ongereede geraakt; doch nu juist tijdig teruggevonden om bij de aanstaande behandeling der wet op het Armbestuur en de herziening van het belastingstelsel in herinnering te worden gebragt. — Ofschoon toch dit boekje niet over eigenlijk Arm*bestuur* in bijzonderheden handelt, is het onderwerp evenwel naauw daaraan verwant, gelijk uit eene korte inhouds-opgave blijken kan: wij zullen daarbij tevens zien, hoe het met het belasting-stelsel zamenhangt.

De Schrijver vergelijkt eerst den toestand der arbeidende klasse in vroegere eeuwen met dien der tegenwoordige eeuw, voor zoo verre het beschaafde gedeelte van *Europa* betreft, en besluit daaruit tot het overdrevene van de klagten over de toenemende armoede en over het ongelukkig lot dergenen, die met handen-arbeid hun brood moeten verdienen. Dit gedeelte is tamelijk oppervlakkig bewerkt. In de tweede plaats wijst de Schrijver aan, dat de vorming en vermeerdering van het kapitaal de eenige oorzaak is van eenen verbeterden toestand der arbeidende klasse. Het spreekt van zelf, dat het *kapitaal* hier in den uitgebreiden zin moet verstaan worden, zoodat daaronder ook de aanwending van de krachten der natuur, de uitvindingen der nijverheid, de voortbrengselen-zelve, die tot vermeerdering zijn aangewend, worden begrepen: en zoo, zal men zich geredelijk met de redenering kunnen vereenigen. In de derde plaats beoordeelt de Schrijver eenige middelen, die ter verdere opbeuring der arbeidende klasse, voornamelijk in *Frankrijk*, in den laatsten tijd zijn voorgeslagen. Hier bestrijdt de Schrijver de door hem opgegeven grond-leerstellingen der Socialisten; maar is billijk genoeg om te erkennen, dat drie denkbeelden der Socialisten, buiten de algemeene werkplaatsen toegepast wordende, weldadig

op het lot der arbeidende klasse zouden kunnen werken. Het eerste is: om den arbeider, boven zijn loon, een gedeelte van de winst desgenen, voor wien hij werkt, toe te kennen — overal waar dit uitvoerbaar bevonden wordt. Het tweede is: afzondering van een gedeelte der winsten voor zieken en ouden. Het derde is: bevordering der gezamenlijke vertering van het loon en de verdiensten der arbeiders door hen en hunne huisgezinnen; — mits men wake tegen nadeeligen invloed van zoodanige vereeniging op de zedelijkheid. De Schrijver komt echter ten slotte op het beginsel terug, waarvan hij is uitgegaan, dat geene regeling van den arbeid den toestand der arbeidende klasse kan verbeteren, maar dat alléén de vermeerdering en nuttige aanwending van het kapitaal tot dat doel kan leiden.

Vervolgens, ten vierde, gaat de Schrijver na, welke de oorzaken zijn, die in het algemeen, en meer bepaald in *Nederland*, niet alleen de verbetering van dien toestand tegenwerken, maar in de laatste 35 jaren ook de armoede schrikbarend hebben doen toenemen.

De Schrijver ruimt eerst eenige vooroordeelen op, om aan te toonen, waaraan de vermeerderde armoede *niet* moet worden toegeschreven: maar hij verklaart die uit eene onnutte aanwending van kapitaal in ons land; het kapitaal, zegt hij, is grootendeels in handen van ingezetenen overgegaan, die het niet op die wijze aanwenden, waardoor aan de mindere klassen genoegzaam werk wordt verschaft: de middenstand verarmt, en de hoogere klassen kunnen eene steeds toenemende weelde bekostigen. Die verplaatsing is, volgens den Schrijver, het natuurlijk gevolg van het regeringstelsel, hetwelk men sints 1815 hier te lande, zoowel als bijna overal elders, onafgebroken heeft gevolgd, en dit stelsel, hoe verwerpelijk ook overal, moest vooral in *Nederland* de rampzaligste gevolgen te weeg brengen. De Schrijver betoogt die stelling met vele en gewigtige gronden; daartoe behooren: de weifeling van stelsel gedurende de vereeniging met *België*: de verbazende vermeerdering van Nationale Schuld: het stelsel van belastingen, waarop onder-

scheidene zeer gegronde aanmerkingen door den Schrijver gemaakt worden: de kostbaarheid der regtspleging: het monopolie der Handelmaatschappij. De slotsom van het betoog is, dat de kwijnende staat, waarin handel en nijverheid verkeeren, gebrek aan werk veroorzaakt, en gebrek aan werk armoede te weeg brengt voor de arbeidende klasse.

Het is bij sommige staathuishoudkundigen een hoofdtrek, alles aan de regering te willen wijten: daartoe behoort deze Schrijver, gelijk mede de Heer GREVELINK (1); anderen daarentegen wijten alles aan de onderdanen-zelve: minder godsdienstzin, minder zedelijkheid, meer weelde bij de burgerklasse, gelijk bij de rijken; minder spaarzaamheid; groote vermeerdering van bevolking door onberaden huwelijk, enz.: daartoe behoort de Heer Mr. W. R. BOER (2). De waarheid ligt zeker wel in het midden: het is aan eene vereeniging van het eene met het andere, dat wij het toenemen der armoede in ons Vaderland moeten toeschrijven. Allen echter, ook zij, die zich over de oorzaken der toegenomen armoede minder hebben verklaard, maar meer op de leniging en vermindering van de armoede en betere regeling van het armen-bestuur bedacht zijn (3), komen daarin overeen, dat het middel, hetwelk men in ons land tot dus verre gehezigd heeft, om de armoede te lenigen, die armoede niet vermindert, maar doet toenemen. Allen komen mede daarin overeen, dat zij het bestaande subsidie-stelsel afkeuren; maar eenigen willen de zaak geheel aan zich-zelve, of aan de kerkelijke en bijzondere liefdadigheid overlaten; anderen oordeelen, dat de Staat zich de armoede moet aantrekken.

Ten slotte geeft de Schrijver eenige middelen op, die den ongelukkigen toestand der arbeidende klasse hier te

(1) *Gedachten over armverzorging, door Mr.* P. W. ALSTORPHIUS GREVELINK, *Regter in de Arr. Regtbank te Assen. Assen, bij* J. O. VAN HOUTEN. 1850.

(2) In *de Gids*, October 1850.

(3) Onder anderen, de Heeren TYDEMAN en HEEMSKERK, in de *Denkbeelden.* (Zie de aankondiging in ons N°. XII voor October van dezen Jaargang.)

lande zoude kunnen verbeteren. Zij komen hierop neder: eene zuinige regering; vermindering van Staats-schuld; opheffing van in- en uit- en doorvoer-regten; afschaffing van 't patentregt of eene algeheele income-tax; afschaffing van eenige accijnsen; afschaffing van het zegelregt op wisselbrieven; hervorming der brievenposterij (die inmiddels, ofschoon niet geheel in den geest des Schrijvers, is tot stand gekomen); verbeterde regtspleging in handelszaken; meer voorkomendheid bij besturen; geleidelijke afschaffing van alle bijzondere voorregten aan maatschappijen of personen; opheffing der belemmeringen, die den landbouw in den weg staan, en bevordering van den landbouw. Tot dekking der uitgaven, wenscht de Schrijver eene goede belasting op de renten der Staats-schulden.

Het ligt niet op onzen weg, om te dezer plaatse een onderzoek in te stellen naar de aannemelijkheid van alle of van een goed deel dier middelen van verbetering, die schier eene staatkundige geloofsbelijdenis bevatten; maar zeker is daarbij veel, hetwelk de aandacht overwaardig is van Regering en Volksvertegenwoordiging.

Wat den onderstand betreft, de Schrijver wenscht dien op de volgende wijze verleend te zien. Hij onderscheidt de armen in drie klassen (anderen stellen slechts twee klassen, doordien zij de 1e en 2e, of de 2e en 3e combineren): de eerste klasse, eigenlijke invalide armen, die wel geen regt op onderstand hebben, maar tot ondersteuning van welke de maatschappij toch zedelijk verpligt is; — wij zouden liever zeggen: welke te ondersteunen, de bijzondere roeping is van de kerkelijke en bijzondere liefdadigheid. De tweede klasse bevat, volgens den Schrijver hen, die niet meer dan het volstrekt noodige kunnen verdienen, en die niet onafgebroken werk vinden kunnen: deze wil de Schrijver alleen door tijdelijke werkverschaffing helpen, al ware het ook door inproductieven arbeid (die altijd nog minder kost en zeker minder ontzenuwt dan bedeeling); mits niet de zoodanige, die ook door bijzondere personen wordt uitgeöefend. Wij kunnen ons met het denkbeeld best vereenigen, om geene be-

deeling aan valide armen te geven en hen evenmin te laten bédelen, maar brood te geven voor arbeid; mits men zorge, dat die tijdelijke werkverschaffing hen niet terughoude van eigene krachts-inspanning. De derde klasse bestaat, naar den Schrijver, uit zoodanigen, die een ambacht uitoefenen, dat doorgaans een zeker deel van het jaar stilstaat: aan deze wil hij noch onderstand verleenen, noch werk verschaffen: omdat zij door zuinigheid hadden kunnen sparen, en dus nu des noods van gebrek mogen omkomen. Daarmede vereenigen wij ons niet: wij zouden ook aan hen arbeid willen geven, omdat niemand in een wèlgeördenden Staat van honger moet omkomen; maar wij zouden het niet uit liefdadigheid, doch uit staatszorg willen doen, en het hun zoo weinig aangenaam maken, dat zij zich een volgend jaar waarschijnlijk voor eene herhaling zullen wachten; terwijl hun inmiddels den weg naar spaarbank, en spaarkas, en vooral naar Gods huis moet gewezen worden.

Ten slotte vestigt de Schrijver nog de aandacht op onderscheidene nuttige inrigtingen, waarvan tot voorkoming, leniging en verpleging van armoede kan gebruik worden gemaakt.

Wij vonden in dit boekske zeer veel gezond verstand, zeer veel geest van opmerking, zeer veel kracht van redenering. Wij rangschikken den Schrijver onder die staathuishoudkundigen, welke met hunnen tijd medegaan, en die niet aan verouderde denkbeelden te zeer gehecht zijn, om ook het nieuwe goede te miskennen.

Wij bevelen dit boekske dus zeer aan de aandacht van het publiek, en nemen, ten besluite, ook tot proeve van den schrijfstrant, nog het volgende over, waarmede hij zijn betoog eindigt:

»Vele hulpbronnen liggen nog voor *Nederland* open: hoe vele gronden zijn nog onbebouwd, hoe vele turfveenen onopgegraven, hoe vele nieuwe takken van nijverheid zouden hier, even als elders, met vrucht uitgeoefend kunnen worden? De kiem, waaruit eene vernieuwde welvaart voor *Nederland* verrijzen kan, is wel aanwezig, maar, opdat zij tot eenen vruchtbaren boom opgroeije,

daartoe is noodig, dat allen eendragtiglijk de handen in een slaan.

»Bij de bezuinigingen, waarvan ieder thans den mond vol heeft, zoude men ligt tot een gevaarlijk uiterste kunnen overslaan; en het is onzer aller pligt, daarvoor te waarschuwen; namelijk, dat men zorge, dat de inrigtingen, die beschaving en bevordering van kennis en wetenschappen ten doel hebben, daar niet onder lijden; want, wat ook vergaan moge, kennis is een kapitaal, dat immer goede renten draagt, het onvervreemdbare eigendom des bezitters.

»Geene omkeering der bestaande maatschappij, geen regt op arbeid, maar vrijheid voor arbeid en handel, eenvoudigheid in bestuur, eenvoudigheid in zeden, en alzoo den weg volgende, dien het menschdom als van zelf is aangewezen: zoodanig en zoodanig alléén, kan het lot der arbeidende klassen verbeterd worden.

»FRANKLIN, die van eenen eenvoudigen werkman een groot Staatsman en een groot wijsgeer geworden is, zeide tot zijne medeburgers: »Indien u iemand zegt, dat gij u op eene andere wijze, dan door arbeid en zuinigheid, kunt verrijken, hoort niet naar hem: hij is een vergiftiger."

Gedachten over de wijze van Armenverzorging door Vrouwen, van AMALIA WILHELMINA SIEVEKING *enz. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1850. *In gr.* 8*vo.* 101 *bl. f* 1-25.

De aankondiging van dit stukje, die ik gaarne op mij genomen had, is door allerlei oorzaken vertraagd geworden. Nu moet ik mij haasten en bekorten: beide doe ik, ofschoon het vreemd moge schijnen, door de Voorrede van de Vertaalster geheel over te nemen.

»Zeer toevallig kwam het kleine geschrift, waarvan de vertaling hier mijne vrouwelijke landgenooten wordt aangeboden, in mijne handen. Ik had den Boekverkooper verzocht, mij de 16 eerste verslagen van de *Hamburger* Vrouwen-vereeniging te bezorgen, daar ik meende, dat dezelve in éénen band te *Hamburg* waren te verkrijgen. In plaats daarvan ontving ik alleen het 17de of laatste verslag. Dit lezende, werd ik zoo aangenaam door deszelfs inhoud getroffen, dat aanstonds de wensch in mij opkwam: mogte iedere vrouw, ieder meisje in ons land het stukje lezen en daardoor opgewekt worden, om in den geest van AMALIA SIEVEKING werkzaam te worden. Ten einde, zoo veel in mijn vermogen was, de vervulling van

dezen wensch te bevorderen, heb ik de vertaling ondernomen. Als de vorm van den inhoud daarbij iets verloren heeft en ik de lieve, zachte, roerende en overredende taal der edele Schrijfster in minder zachte uitdrukkingen heb wedergegeven, dat men mij dit vergeve en zich alleen houde aan den geest en de wenken in het geschrift vervat; dan zullen voorzeker de oogenblikken, aan de lezing besteed, even aangenaam en nuttig voorbijgaan, als de tijd, dien de vertaling heeft gekost. Maar zal er lust zijn om een werkje als het onderhavige te lezen? Hoe kan ik het tegendeel veronderstellen? Bijna in iedere stad van ons vaderland bestaat eene Vrouwenvereeniging en alzoo eene algemeene belangstelling in het lot der armen, en de dames, leden van al die vereenigingen, zouden geen belang stellen in een geschrift, dat alleen over armenverzorging door vrouwen handelt? Neen, liever, dan iets dergelijks te gelooven, volg ik de inspraak van mijn hart en beoordeel het gevoel van haar, die de zaak der armen op zich namen, naar dat van mij zelve, en dan meen ik zeker te kunnen wezen, dat iedere vrouw onder het werk der armenverzorging, evenzeer behoefte zal hebben aan leiding en opwekking voor zich zelve, als aan stoffelijke bijdragen voor hare armen. Daarom durf ik ook hopen, dat deze vertaling van het werk eener vrouw, die de roem is van haar geslacht, door velen met belangstelling zal worden ontvangen en gelezen. Ik zeg van eene vrouw, die de roem is van haar geslacht, en wel in den edelsten zin des woords. Bij welke vrouw toch, van vroegeren of tegenwoordigen tijd, vindt men zoo veel ware vrouwelijke zachtheid, zulk eenen echt Christelijken zin der liefde, zulke reine gevoelens, vereenigd met zoo veel mannelijk verstand en zulk eene edelaardige werkzaamheid als bij AMALIA SIEVEKING? Dat alzoo de lezing van hetgeen zij elders sprak, schreef en verrigtte, velen opwekke tot en leide onder het werk der liefde, en daardoor ook nut stichte in ons Vaderland, is de hartelijke wensch van de *Vertaalster*."

Voor hem, die dit gelezen heeft — ik zeg *hem*, zonder de vrouwen buiten te sluiten, gelijk de Vertaalster de mannen schijnt te doen — maar voor wie dit gelezen heeft, en eenigen Christelijk-, of ook slechts verstandig menschlievenden zin heeft, is er geen verdere aanbeveling noodig; trouwens, de naam van AMALIA SIEVEKING strekt ter genoegzame aanbeveling. Maar men leert er ook uit kennen de edele denkwijze en tevens den vloeijenden stijl der begaafde Vertaalster, die met deze uitgave nog op andere wijze en in wijder kring poogt nut

te doen, bij het zeer wezenlijk nut, dat zij doet in den kring harer woonplaats als Presidente eener voortreffelijk werkende Dames-vereeniging.

Doch zij had beter gedaan met de rekening van dat verslag der *Hamburger* Vereeniging, waarmede het stukje aanvangt, achterwege te laten. Welligt hebben die weinige, bij ons nuttelooze bladzijden, menig oppervlakkig *beziener* weerhouden van het boekje te koopen: wie in dit geval is, kome nog tot inkeer; die weinige bladzijden overslaande, zij hij verzekerd hier een schat van echt verstandige en praktikale, op ondervinding gegronde opmerkingen en lessen te zullen aantreffen.

H. W. TYDEMAN.

De betrekking tusschen Kerk en School. Door C. L. VAN WOERDEREN. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr. 8vo. XII en* 115 *bl. f* 1-25.

Te regt mogt de Schrijver in zijne Inleiding zeggen, dat de regeling van het Lager Onderwijs elks belangstelling in hooge mate gaande houdt; vooral met betrekking tot de vraag: zal het onderwijs al, dan niet godsdienstig zijn?

Het doel van dit werkje is (bl. 3) ons *vooreerst* kortelijk op historische gronden aan te toonen, dat de tijd is gekomen, waarin de school in den Staat als eene zelfstandige magt moet erkend worden, wil men duurzaamheid van de wet op het onderwijs verwachten; *ten tweede*, dat de invloed van de Kerk op het onderwijs moet verzekerd zijn, wil men de zedelijke en godsdienstige verbetering van de Natie verkrijgen; en *ten derde* hoe die regeling der school moet zijn: op dat zij niettegenstaande den invloed der Kerk zelfstandig blijve, en opdat zij, wat er ook buiten haar een' nadeeligen invloed uitoefene op de maatschappij, toch voor ieder de noodige kundigheden blijve verspreiden. Wij zullen ons in deze aankondiging tot het tweede punt, als verre het belangrijkste, bepalen.

Volgens den Schrijver zijn er aangaande die questie drie partijen (bl. 20): 1°. Roomsch-Katholieken, die geen onderwijs in de bepaalde godsdienst op de lagere scholen willen; 2°. Roomsch-Katholieken, Afgescheidenen, en de partij van den Heer GROEN, die de vrijheid van onderwijs willen; 3°. het meerendeel der Protestanten, die het Christelijke element op de openbare school wettig willen erkend zien.

Ook bij de herziening der Grondwet kwamen die drie partijen duidelijk uit (bl. 23). Eene aanzienlijke partij toch keurde de uitlegging der Grondwet goed, houdende dat het openbaar Onderwijs zich niet zal begeven op het godsdienstig terrein; eene nog talrijker partij wilde het Christelijk element behouden; velen eindelijk verwerpen het onbestemde van die rigting en wilden het onderwijs eene bepaalde godsdienstige rigting geven (bl. 27).

De Schrijver meent, dat de Grondwet ruimte geeft, om hieraan (d. i. aan die onderscheidene rigtingen) te voldoen. Hij wil daartoe het onderwijs op de openbare gemengde scholen alleen voorbereidend laten, en het vormend onderwijs aan iedere gezindte afzonderlijk toevertrouwen; mits dan aan de Kerk de noodige invloed gegeven worde, dat zij de leeraars kunne doen zorgen voor het verband tusschen voorbereidend en vormend onderwijs. Om een duidelijk denkbeeld van voorbereidend en vormend onderwijs te geven, bepaalt zich de Schrijver vooraf bij de verdeeling van het onderwijs, en toont hij aan, dat, even als in het wetenschappelijke, zoo ook in het godsdienstige, verband bestaan moet tusschen voorbereidend en vormend onderwijs, en dat dit wederom niet mogelijk is, indien men invloed aan de onderscheidene Kerken weigert (bl. 34). Als middel om dat verband te verkrijgen, stelt de Schrijver de Zondag-school voor, en wel voor iedere gezindte afzonderlijk (bl. 48). Over de inrigting van en het onderwijs op de Zondagscholen wijdt de Schrijver uit van bl. 35—49. Zij zullen dan, zegt hij, het verband herstellen tusschen het vormend en voorbereidend, tusschen het Cathechetisch en het school-onderwijs; de vraag is dus nu: waarin zal het voorbereidend onderwijs bestaan? Met de beantwoording dezer vraag besluit hij het tweede gedeelte van zijn betoog.

Wij zijn het met den Schrijver geheel eens, daar, waar hij het nut, de doelmatigheid, de heilrijke gevolgen der Zondag-scholen schetst. In vele plaatsen van ons Vaderland bestaan zij reeds en regtvaardigen zij volkomen het gunstig oordeel, de goede verwachtingen, die men van dergelijke inrigtingen heeft. Maar wij zijn het daarentegen in één punt met den Schrijver volkomen oneens: in de toelating namelijk van godsdienstig onderwijs; al zij het dan ook slechts voorbereidend, op de openbare gemengde scholen.

Wij erkennen tot die partij te behooren, welke door den Schrijver is miskend en gering geacht, die de Grondwet aldus uitleggen, dat hare bepaling de strekking hebben zal te verhinderen, dat het *openbaar* onderwijs zich

begeve op het godsdienstig terrein, en die deze bepaling volkomen goedkeuren. De schoolmeester is noch bevoegd, noch meestal geschikt om Godsdienstig onderwijs te geven. Maar de grootste zwarigheid zal daarenboven wel hierin bestaan: dat de verschillende gezindten het over dat voorbereidend onderwijs nimmer eens zullen worden. Waarin zal het bestaan? Welke zijn de grenzen, buiten welke het niet treden mag? Ziedaar vragen, die noodwendig beantwoord; punten, die noodwendig vastgesteld moeten worden, eer dergelijk onderwijs op de gemengde scholen zal kunnen worden toegelaten.

De Schrijver-zelf onderzoekt, waarin het voorbereidend onderwijs zal moeten bestaan, en hoe de verschillende gezindten het daarover eens zullen kunnen worden (bl. 50 en volgg.).

Zijne oplossing echter is verre van bevredigend. Zij bepaalt zich bij de aanhaling van eene plaats uit een werkje van den Bisschop VAN BOMMEL, *Exposé des vrais principes sur l'instruction publique. 2e partie, p.* 235, die wil, dat de geheele atmospheer van de school zedelijk en godsdienstig moet zijn enz. (bl. 52); en van eene andere plaats, uit een werk van den Heer GROEN VAN PRINSTERER, *Beschouwingen over Staat- en Volkenregt, IIIde D., 1ste Stuk, bl.* 83, die op de school den kinderen wil ingeprent hebben: het besef van Gods heiligheid, het gevoel van Zonde, de behoefte aan een Verlosser, de dankbaarheid aan Hem, die zich voor ons in den dood heeft overgegeven, de zucht om Hem te belijden en te dienen, de onmisbaarheid eener verandering van het booze hart enz. (bl. 51). Maar zijn dat nu waarheden voor alle gezindten aanneembaar? Wanneer wij hierop opregt en zonder vooroordeel zullen antwoorden, moet dat antwoord ontkennend wezen, en blijkt het ten volle, dat de openbare gemengde school de plaats niet is voor eenig Godsdienstig onderwijs. De Schrijver maakt zich van de beantwoording af, door te zeggen, dat hij te weinig theologant is, om dit te kunnen of te durven beslissen. Wij zijn evenmin theologanten, maar durven toch gerust *neen* zeggen.

Hoe toch zult gij den Israëliet de dankbaarheid kunnen inprenten aan Hem, die zich voor ons in den dood heeft overgegeven, zonder zijn godsdienstig gevoel geweld aan te doen? Misschien zouden er, helaas! nog wel onder de Christenen gevonden worden, die het *zich voor ons in den dood overgeven* van den CHRISTUS durven betwisten. De Schrijver stelt voor, om, op het voorbeeld van *Saksen*, eene Vergadering van geestelijken van alle

gezindten te houden, die de punten zoude vaststellen, waarover het voorbereidend onderwijs zou moeten loopen. Maar meent hij dan in ernst, dat hier te Lande eene dergelijke Vergadering ooit tot een gewenscht resultaat kunne komen? Daartoe zijn er in het Godsdienstige, helaas! te veel partijen, die ieder aan hare begrippen te zeer vasthouden.

De Schrijver ziet hier te minder zwarigheid in, omdat ieder dogma, waartegen eenige gezindte door haren vertegenwoordiger zwarigheid heeft, kan achterwege gelaten worden, vermits de Zondag-school het te kort komende altijd kan aanvullen. Maar op die wijze zal het onderwijs weinig of niet te beduiden hebben en zich hoogstens tot de leer van God, zijne voorzienigheid, de deugd enz. kunnen bepalen.

In het dogma toch van onze verlossing door CHRISTUS zal de Rabbijn natuurlijk zwarigheid maken, en dit zal dus achterwege gelaten worden. Maar zal dan de partij van den Heer GROEN daarmede tevreden zijn? Het is, dunkt ons, duidelijk: door Godsdienstig onderwijs op de openbare scholen toe te laten, ontsteekt men een twistvuur, dat niet ligt gebluscht wordt. Om den eenen niet te ergeren, geeft men stof tot ergernis aan den anderen.

Men meene echter niet, dat wij de schoolkinderen zonder eenige opleiding ten goede willen laten. Voorzeker niet. Wij verlangen, dat de schooljeugd leere het ware en het schoone liefhebben en doen wat regt en goed is; dat zij gewend worde aan orde en tucht; dat zedelijke grondbeginselen worden opgewekt; dat in één woord het kinderlijk gemoed worde toebereid, om van de godsdienstonderwijzers, op de Zondags-scholen, op afzonderlijke uren in de week, op Catechisatiën of anderzins, Godsdienstige leiding en daarna meer en meer leerstellig onderrigt ontvangen. Het zaad van Godsdienst in die wèlbereide voren met milde hand alzoo gestrooid, zal voorzeker eenmaal de schoonste vruchten dragen, en de schoolkinderen tot brave, godsdienstige leden van de Maatschappij vormen.

Ofschoon dan ook in dit gewigtige punt van den Schrijver verschillende, achten wij toch het geheele boekje, ook het eerste, wat al te beknopt bewerkte, alsmede het derde gedeelte, der lezing allezins waardig, om de vele nuttige wenken en opmerkingen daarin vervat. De stijl is hier en daar wat gedwongen en duister, en de volzinnen soms al te gerekt. Druk en uitvoering zijn goed.

Leerboek der algemeene geschiedenis. Naar het Hoogduitsch van Dr. C. WERNECKE'S *Lehrbuch der Weltgeschichte für höhere Töchterschulen. Voor jonge lieden van beider kunne bewerkt, door* P. BEST. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1849. *In gr. 8vo. VIII en 288 bl. ƒ* 1-80.

De menschen mogen verschillen in denkwijze over de meerdere of mindere geschiktheid van den een of anderen tak van onderwijs voor de opvoeding der jeugd, ook in den beschaafden stand; eenstemmig toch is hun oordeel over het nut van de beoefening der geschiedenis. De menschelijke geest, die in haar geen vreemdeling is, leeft in het verledene en schept zich, bij het licht zijner kennis, eene toekomst, die de voltooijing van het verledene bevat, en waarin hij zich voelt overgeplaatst. De kennis der wereldgebeurtenissen bevordert en veredelt de gemeenschap en levenseenheid met God: »God in de geschiedenis." Wie het ontkent, zou blind of dwaas moeten zijn als een man, die lang in een talrijk gezin vertoevende, den invloed en het werken der huismoeder wilde ontkennen. Zoo als uit den gang en de rigting van een huisgezin de geest en zin der ouders gekend worden, omdat het groot geheel de afdruk en uitdrukking is van beider persoonlijkheid, zoo is de Godsregering in de geschiedenis op te merken. Zij bevat de Jaarboeken der Voorzienigheid met betrekking tot onze planeet, en doet die Voorzienigheid beter en grondiger kennen, dan alle stelsels van wijsbegeerte, confessiën en synodale formulieren. De geschiedenis is eene Catechismus van de werken Gods, door den tijd, bij afleveringen, als van eeuw tot eeuw uitgegeven. Zoo lang de geschiedenis de feiten en uitkomsten der eeuwen bewaart en overlevert, blijft de ervaring van het verledene in kracht, en zoo lang deze door den etherdamp der romantische fantasie zich niet laat bedwelmen, loopt ook de menschheid geen gevaar tot de afgelegde barbaarschheid terug te keeren.

Het is in dien geest, dat wij het verschijnen van onderscheidene leerboeken der algemeene geschiedenis met genoegen zien. Dit getuigt, aan den eenen kant, van den lust, die er bestaat in hare beoefening, en aan de andere zijde, dat er nog mannen gevonden worden, die dezen goeden smaak weten aan te kweeken.

Het werkje, zoo rijk van inhoud als goedkoop van prijs, dat voor ons ligt, werd geschreven door den man, die aan het hoofd staat van de Koninklijke ELISABETH-school

te *Berlijn*. Hij toont in de geschiedenis, als middel van opvoeding, een helder inzigt te hebben. De Vertaler zegt er dit van: »De Schrijver heeft, naar het ons voorkomt, de zaak van het juiste standpunt opgevat, en te regt gemeend, dat de grondslag van alle menschelijke vorming de godsdienst moet zijn. Wat in haar geen wortel schiet, wat van haar niet uitgaat, mist het ware levensbeginsel, en kan daarom ook niet duurzaam zijn. Ook het onderwijs in de geschiedenis moet in dien grond geplant zijn, zal het wortel schieten en vruchten dragen. Het moet beginnen met de Bijbelsche geschiedenis en wel met die van het Oude Testament. En inderdaad, de geschiedenis des menschdoms, ons in de Bijbelsche oorkonden opgeteekend, is zoo regt geschikt voor het kinderlijk gemoed, zoo aanlokkelijk, zoo vormend, dat de grootste opvoedkundige voor den jeugdigen leeftijd geene betere stof ter ontwikkeling en vorming kan kiezen, dan deze, die zoo geheel haren grond heeft in het familieleven en met het frissche waas der poëzij overtogen is. Dit zou men een eerste *cursus* kunnen noemen.

»Hieraan verbindt zich, als tweede *cursus*, zoo eigenaardig de geschiedenis van de groote helden der oudheid. Zij staan als *personen* het kind veel nader dan de zaken. Alles is ook bij hen, als het ware, nog poezij, en het familieleven is de spil, om welke hunne handelingen zich bewegen. Elke held komt overigens in zijn eigenaardig karakter op den voorgrond: hij is *held* en *mensch*. — Eindelijk komen de groote mannen der middel- en nieuwe geschiedenis te voorschijn, bij wie zeker het buitengewone, het poëtische hulsel wegvalt, maar die zich ook weder in een ander treffend licht aan ons vertoonen. Déze kenmerken zich meer door kracht van geest, géne meer door stoffelijke kracht. Het zij daarom den onderwijzer zeer aanbevolen, het onderwijs in de geschiedenis aan te vangen, met levens- en karakterschetsen te geven, en die zoo bevattelijk en vruchtbaar voor verstand en hart te maken als mogelijk is.

»Dit een en ander moet als het ware het begin, het voorbereidende van het geschiedkundig onderwijs zijn; het eigentlijk onderwijs in de geschiedenis splitst zich eigenaardig in drie afdeelingen, zoodat in de eerste de *Oude-*, in de daaropvolgende de *Middel-* en in de derde de *Nieuwere* geschiedenis geleerd wordt. Het onderwijs moet nu meer de zaken te voorschijn doen treden en wel zoodanig, dat het aan den leerling duidelijk worde,

hoe de handelingen der volken op den gang der ontwikkeling en beschaving van het menschdom invloed hebben uitgeoefend. Vooral moet bij dit onderwijs niet uit het oog verloren worden, dat het mede strekken moet, om het kinderlijk verstand tot nadenken te brengen, om in het kinderlijk gemoed de overtuiging te vestigen, dat overal de hand der Voorzienigheid, met oneindige, heilige liefde de lotgevallen der volken regelt, opdat op die wijze het gemoed veredeld, de geest beschaafd, het godsdienstig geloof versterkt worde. Daarom behoeft men evenwel niet telkens met de aanmerking voor den dag te komen: »hierin ziet gij den vinger Gods," of »dit is weder een bewijs enz." en dergelijke; neen, het geheele onderwijs moet door toon, door voordragt, door inkleeding zoodanig spreken, dat de leerlingen als van zelf geleid worden tot de overtuiging: »God is in de geschiedenis der menschheid."

Wij hebben, na volbragte lezing, alle reden om te getuigen, dat de Schrijver aan zijn programma is getrouw gebleven. Hij vat de geschiedenis diep op, en deelt, wat hij met helderen blik aanschouwt, juist, beknopt en ordelijk mede. Daarenboven maakt hij 't door vingerwijzing, *en parenthese*, den onderwijzer zeer gemakkelijk, over vele belangrijke zaken en personen uit te weiden.

Er heerscht geen partij of sektegeest in dit werk; zoodat niemand beleedigd wordt of worden kan: tenzij misschien de volstrekt overdraagzame, die geen andersdenkende naast zich duldt.

De Heer BEST heeft zich verdienstelijk gemaakt met dit uitmuntend leerboek in onze taal over te brengen. Hij heeft meer gedaan dan enkel vertalen. De geschiedenis van ons Vaderland, in het oorspronkelijke slechts ter loops aangestipt, is op eene breede schaal bewerkt. Vandaar, dat het vertaalde boek veertien afdeelingen méér bevat dan het oorspronkelijke, en het ingevoegde maakt met het oorspronkelijke een gesloten geheel uit. De Vertaler heeft zich dus eervol van zijne taak gekweten. Alleen gaf de correctie ons stof tot beklag, daar zij, hier en daar, vooral in de oudere geschiedenis niet naauwkeurig is. Ook treft men misstellingen aan van jaartallen. Doch deze kleine vlekken beletten ons niet, het goed en lofwaardig geheel onvoorwaardelijk aan te bevelen.

H. J. H. S.

